

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TERMIZ IQTISODIYOT VA SERVIS UNIVERSITETI

***“XALQARO TAJRIBA: TA’LIMNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA
TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”
MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
TO‘PLAMI***

17-18- may, 2025-yil

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ МЕЖДУНАРОДНОГО НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
*«МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ: ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ
ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ»***

17–18 мая 2025 года

**PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL
CONFERENCE**

**"INTERNATIONAL EXPERIENCE: PROSPECTS FOR THE
DEVELOPMENT OF THE TOURISM SECTOR IN THE CONTEXT OF
EDUCATIONAL MODERNIZATION"**

May 17–18, 2025

TERMIZ-2025

“Xalqaro tajriba: ta’limni modernizatsiyalash sharoitida turizm sohasini rivojlantirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari [Matn] / “Termiz iqtisodiyot va servis universiteti” NTM.- Termiz: Termiz publishing center 2025.- 644 b.

Hozirgi kunda ta’limni modernizatsiyalash va turizm sohasini rivojlantirish juda dolzarb, chunki global miqyosda raqamli transformasiya va yashil iqtisodiyot tamoyillarini qo’llash jamiyat va iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun muhim omilga aylangan. Ta’lim tizimini modernizatsiyalash, yangi pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni tatbiq etish, ayniqsa, kelajak avlodning ekologik va iqtisodiy tafakkurini shakllantirishga katta hissa qo’shadi.

Konferensiyaning asosiy yo’nalishlari bo’yicha ta’lim tizimida yashil iqtisodiyot tamoyillarini o’rganish, raqamli transformasiya orqali turizmni rivojlantirish va iqtisodiy tahlil metodlarini takomillashtirish kabi masalalar ko’rib chiqildi. Shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik xavfsizlik va aholi turmush sifatini yaxshilash yo’llari ham tahlil qilindi. Ta’lim tizimi va ilmiy muassasalar o’rtasidagi integratsiya, shuningdek, yangi innovatsiyalarni joriy etish bo’yicha samarali tavsiyalar ishlab chiqildi. Konferensiya ishtirokchilari ekologiya, iqtisodiyot va raqamli transformasiya sohalarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar bo’lib, ular o’zaro tajriba almashadi va global barqaror rivojlanishga yo’naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqildi.

Tahririyat a’zolari

A.Toshqulov	<i>Termiz davlat universiteti rektori</i>
Sh.Otamurodov	<i>Xalqaro hamkorlik bo’yicha prorektor</i>
A.Jurayev	<i>Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti professori</i>
S.Xudoyqulov	<i>TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyoti rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi direktori</i>
B.Ruzmetov	<i>Abu-Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti professori</i>
O.Xotamov	<i>Termiz davlat universiteti professori</i>
J.Pardayev	<i>Termiz iqtisodiyot va servis universiteti ta’sischisi</i>
O.Ro’ziyev	<i>Denov tadbirkorlik va pedagogika universiteti rektori</i>
A.Avliyoqulov.	<i>Moliya va turizm kafedrasi dotsenti</i>
X.Jurayev.	<i>Moliya va turizm kafedrasi mudiri</i>
A.Abdusamatov	<i>Magistratura bo’limi boshlig’i</i>
B.Raxmatullayev	<i>Moliya va turizm kafedrasi v.b dotsenti</i>
A.Shodiyev	<i>Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrasi mudiri</i>
Sh.Ismatov	<i>Moliya va turizm kafedrasi katta o’qituvchisi</i>
S.Nazirova	<i>Moliya va turizm kafedrasi o’qituvchisi</i>
S.Xolmatova	<i>Moliya va turizm kafedrasi o’qituvchisi</i>

Konferensiya o’tkazilishi O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabr 490-sonli buyrug’i yig’ilish bayoni bilan ma’qullangan.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Tasischisi Jamshid Muzaffarovich Pardayevning
Qutlov so'zi

“Turizm — iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri. Mavjud imkoniyatlardan samarali foydalangan holda, ushbu tarmoqni yanada takomillashtirish zarur, buni davrning o'zi taqozo etmoqda”

Shavkat Miromonovich Mirziyoyev.

Assalomu alaykum, hurmatli konferensiya ishtirokchilari!

Qadrli mehmonlar, professor-o'qituvchilar, olimlar, ilmiy izlanuvchilar hamda turizm sohasi amaliyotchilari!

Sizlarni bugungi dolzarb va nufuzli ilmiy anjuman — “Xalqaro tajriba: Ta'limni modernizatsiyalash sharoitida turizm sohasini rivojlantirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyada ko'rib turganimdan benihoya mamnunman.

Bugungi konferensiya zamonaviy ta'lim va turizm sohasining kesishgan chorrahasida turgan muhim masalalarni muhokama qilish, ilg'or g'oyalar va tajribalarni almashish, istiqbolli yechimlarni birgalikda ishlab chiqish uchun qulay imkoniyat yaratmoqda.

Ta'limni modernizatsiyalash – bu zamon talabi, iqtisodiy taraqqiyotning poydevori, kelajak avlodga zamonaviy bilim va ko'nikmalarni berishga xizmat qiladigan muhim jarayon. Ayniqsa, turizm kabi ko'p tarmoqli va innovatsiyaga ehtiyoji yuqori sohada bu jarayon hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan tub islohotlar, davlatimiz rahbariyatining turizm va ta'lim sohasiga alohida e'tibori, qabul qilinayotgan milliy strategiyalar biz, ta'lim sohasida faoliyat yuritayotganlarni yangi mas'uliyat, yangicha yondashuv va o'zaro hamkorlikka chorlamoqda.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'zining faoliyati davomida xalqaro tajribani o'rganishga, ta'lim jarayonini zamonaviylashtirishga, turizm ta'limini amaliyot bilan uyg'unlashtirishga ustuvor ahamiyat qaratib kelmoqda. Bu borada ilmiy tadqiqotlar, xalqaro loyihalar, raqamli platformalar, qo'shma dasturlar bizning ustuvor yo'nalishlarimizdan hisoblanadi.

Bugungi konferensiya – bu nafaqat ilmiy muloqot, balki kelajakda xalqaro hamkorlikning mustahkam poydevorini yaratish, akademik aloqalarni kengaytirish,

innovatsion yechimlarni hayotga tatbiq etish uchun qudratli maydon bo'lib xizmat qiladi.

Aziz ishtirokchilar!

Sizlarning bu anjumanga qo'shgan hissangiz, bildiriladigan taklif va tashabbuslaringiz nafaqat muhim nazariy asos, balki amaliy natijalarni berishiga ishonaman. Zero, xalqaro tajriba bilan boyitilgan har bir tashabbus bugungi o'zgaruvchan dunyoda bizga tezroq rivojlanish, yangi imkoniyatlarni ochish va sifatli kadrlar tayyorlash yo'lida yuksak zamin yaratadi.

Shu муносабат билан, bugungi anjumanni tashkil etishda ishtirok etgan barcha hamkor tashkilotlarga, mehmonlarga, xorijiy va mahalliy olimlarga, talabalarga, ilmiy va amaliy sohalarda faoliyat yuritayotgan barcha fidoyilarga o'z minnatdorligimnibildiraman.

Konferensiya ishiga yuksak kayfiyat, samarali muzokaralar, boy ilmiy natijalar va barakali fikr almashuvlar tilayman. Yangi g'oyalar, qo'shma tashabbuslar va ilmiy hamkorliklar sizlar orqali ro'yobga chiqishiga ishonaman!

E'tiboringiz uchun rahmat!

Hurmat bilan,

Pardayev Jamshid Muzaffarovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti ta'sischisi

**Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
rektori
Sattarov Abdisamat Umirqulovichning
KIRISH SO‘ZI**

Assalomu alaykum, hurmatli konferensiya ishtirokchilari!

Aziz mehmonlar, xorijiy va mahalliy olimlar, professor-o‘qituvchilar, ilmiy tadqiqotchilar hamda amaliyotchi mutaxassislar!

Sizlarni Termiz iqtisodiyot va servis universiteti jamoasi nomidan va shaxsan o‘z nomimdan yuksak ehtirom va samimiy tilaklar bilan qutlab, bugungi muhim tadbir – “Xalqaro tajriba: Ta'limni modernizatsiyalash sharoitida turizm sohasini rivojlantirish istiqbollari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyaning ochilishi bilan chin qalbimdan tabriklayman!

Bugungi konferensiyaning dolzarbligi beqiyosdir. XXI asrda globallashtirish, innovatsion texnologiyalar rivoji va inson kapitalining ustuvorligi fonida, ta'lim tizimining zamon talablari asosida modernizatsiya qilinishi har bir sohaga, xususan, turizm sohasiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, turizm va ta'limning o'zaro integratsiyasi, ularning taraqqiyotida xalqaro tajribalarni o'rganish va moslashtirish, akademik hamkorlikni chuqurlashtirish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri sanaladi.

Turizm sohasi — bu nafaqat iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi, balki mamlakatlar o'rtasidagi madaniy muloqot, tinchlik va totuvlikni mustahkamlovchi kuchli vositadir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan oxirgi yillarda ushbu soha rivoji uchun yaratilayotgan qulay shart-sharoitlar, qonunchilik asoslarining takomillashuvi, ilmiy salohiyatni oshirishga doir islohotlar — barchasi turizmning zamonaviy bosqichda jadal rivojlanishiga asos bo'lmoqda.

Ayniqsa, so'nggi yillarda Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'z faoliyatida turizm sohasiga oid ta'lim yo'nalishlarini chuqurlashtirish, zamonaviy innovatsion metodlarni joriy qilish, xorijiy hamkor universitetlar bilan qo'shma dasturlar va akademik almashinuvlarni yo'lga qo'yish orqali hududimiz turizm

salohiyatini ilmiy asosda rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Janubiy mintaqamiz, xususan Surxondaryo viloyatining ulkan tarixiy va tabiiy boyliklarini xalqaro miqyosda targ'ib qilishda ilm-fan va ta'limning roli tobora ortib bormoqda.

Bugungi anjumanda ko'plab yetuk ilmiy markazlar, oliy o'quv yurtlari, amaliyotchi mutaxassislar ishtirok etayotgani, fikr va tajriba almashish uchun imkoniyatlar yaratilayotgani ayni muddao. Biz ushbu konferensiyani nafaqat ilmiy bahs-munozaralar maydoni, balki amaliy natijalarga yo'naltirilgan, istiqbolli g'oyalarni hayotga tadbqiq etishga xizmat qiluvchi muhim akademik maydon sifatida ko'ramiz.

Hurmatli ishtirokchilar!

Ishonchim komilki, ushbu konferensiyada sizlar tomonidan ilgari suriladigan fikr-mulohazalar, taklif va tavsiyalar, tajriba almashuvi nafaqat ta'lim sifatini, balki turizm sohasida innovatsion yondashuvlar va zamonaviy bilimlar bazasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o'zaro hamkorlik doirasida yangi qo'shma loyihalar, ilmiy izlanishlar, akademik aloqalarni mustahkamlash bo'yicha yangi yo'nalishlar belgilanishiga ishonaman.

Shu munosabat bilan, bugungi anjumanni tashkil etishda bevosita hissa qo'shgan barcha tashkilotchilar, ilmiy va tashkiliy jamoalar, xorijiy mehmonlar, O'zbekiston OTMlari va ilmiy muassasalari vakillariga chuqur minnatdorlik bildiraman.

Barchangizga konferensiya jarayonida sermazmun ishtirok, ilmiy izlanishlaringizda yutuqlar, faoliyatlaringizda ulkan zafarlar tilayman! Ishonchim komilki, bugungi anjumanda boshlangan ilmiy muloqotlar kelajakda yanada keng qamrovli hamkorliklarga poydevor bo'ladi.

E'tiboringiz uchun tashakkur!

Hurmat bilan,

A. Sattarov

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti rektori

1-SHO'BA:TA'LIMNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TURIZIM SOHASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

ZIYORAT TURIZMI RESURSLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI

Pardayev Jamshid Muzaffarovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti ta'sischisi

Hozirgi integratsiyalashgan dunyoda zamonaviy turizm industriyasi jadal rivojlanmoqda. Dunyo mamlakatalari turizm sohasini, uning alohida turlarini rivojlantirishga katta ahamiyat berishmoqda. Bunda, turizm sohasining eng mashhur turlaridan biri ziyorat turizmdir. Turizmning bu turidagi unsurlardan biri muqaddas joylar va qadamjolar bilan tanishish hamda ziyorat qilishdan iborat[1].

Qadim zamonlardan beri muqaddas qadamjolarni ziyorat qilish islom ta'limotining mohiyati bilan bog'liq bo'lgan musulmonlarning eng muhim va ardoqli an'analaridan biri bo'lib kelgan. So'nggi o'n yilliklarda turli din vakillarining ziyoratga borishi ijtimoiy hayotning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadigan ommaviy hodisaga aylandi.

Ziyorat turizmi - bu ma'lum bir din vakillari uchun muqaddas sanalgan qadamjolar, diniy motivlar bilan bog'liq bo'lgan tarixiy, madaniy va tabiiy resurslar bilan bog'liq bo'lgan ob'ektlarga turistlarning tashrif buyurishlarini tashkil etish bilan bog'liq bo'lgan turizm faoliyati turidir. Ziyorat turizmi bilan bog'liq bo'lgan faoliyatda turli din vakillari va aholi qatlamlari vakillari faqat ziyorat amallarini bajaribgina qolmay, balki ular tashrif buyurgan joylarning (hududining, ob'ektning, jarayonlarning) tarixiy mohiyati va ahamiyati, madaniy va badiiy qadriyatlarini o'rganishadi[2].

Turizm sohasini rivojlantirish sharoitida ziyorat turizmi xalqaro va ichki turizmda muhim o'ringa ega. Qadimdan odamlar o'zi uchun muqaddas joylarga, ziyorat hududlariga va diqqatga sazovor joylarga sayohatga chiqishadilar. Ular diniy marosimlar va jarayonlarda ishtirok etishga, ibodat qilishga, qurbonlik amallarini bajarishga intiladi. Din odamlarda o'z-o'zini anglash va xatti-harakatlarning stereotiplarini shakllantirishga ta'sir qiladi. Shuningdek, boshqa mamlakatlarda

yashovchi xalqlar va elatlarning ma'naviy, madaniy va diniy boyliklari bilan tanishish, ular bo'yicha ma'lumotlarga ega bo'lish, ularning diniy motivlari va e'tiqodlarining mohiyatini tushunish istagi paydo bo'ladi. Shu o'rinda e'tirof etish joyizki, muhtaram Prezidentimiz tomonidan mamlakatimizda turizm sohasini, xususan ziyorat turizmini rivojlantirishga alohida e'tibor va barcha zaruriy shart-sharoitlar yaratib berilmoqda.

Bugungi kunda, «...yurtimizda islom diniga oid 784 ziyoratgoh, nasroniylik diniga oid 19 hamda buddaviylikka oid 8 madaniy meros obekti mavjud»[3]. Bu imkoniyatdan foydalanib, mamlakatimizga tashrif buyuruvchi ziyoratchi turistlar oqimini oshirishimiz va buning natijasida bir necha yuz million dollarlik xizmatlar eksportini ta'minlashimiz mumkin.

O'zbekiston o'zining tarixiy-arxitektura yodgorliklari va ob'ektlari, muqaddas qadamjolari va ziyoratgohlari, tarixiy-madaniy merosi, boy madaniyati, urf-odatlar va an'analari, betakror tabiati va so'lim go'shalari kabi turistik resurslari hamda imkoniyatlari bilan butun dunyo ahlini o'ziga rom etib kelayotganligi mamlakatimizda turizm industriyasi hamda infratuzilmasini yanada rivojlantirish zaruratini tug'dirmoqda.

Bugungi kunda, O'zbekistonda turizmning deyarli barcha turlarini rivojlantirish salohiyati va imkoniyatlari mavjud. Jumladan, ziyorat turizmini rivojlantirish imkoniyatlari yetarli darajada bo'lib, bu turizm turini rivojlantirish uchun hukumatimiz tomonidan ham yetarli darajada shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Ma'lumki, ziyorat turizmi butun dunyoda turoperatorlik hamda turagentlik tashkilotlari uchun eng jozibali turizm turlaridan biri hisoblanadi. Turizmning ushbu turi orqali mavsumiylikning ta'sirini yumshatish, turistik marshrutlarni oldindan puxta tayyorlash imkoniyatini yanada oshiradi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida, ziyorat turlarini tashkil etishda turoperatorlik kompaniyalari diniy tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlik asosida faoliyat olib borishadi.

O'zbekiston o'zining taniqli olim-u-ulamolari, din peshvolari, xususan Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Muhammad Muso Xorazmiy, Axmad al-Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Ahmad Yassaviy, Abu Rayhon

Beruniy, Abu Iso at-Termiziy, Mirzo Ulugʻek, Bahouddin Naqshband, Amir Temur, Alisher Navoiy kabi buyuk ajdodlarimiz nomlari, ular qoʻnim topgan hududlar butun dunyo olimlari, ziyoratchilarini qiziqtirib kelmoqda. Bu esa oʻz navbatida xalqaro turizm bozorlarida, jumladan ziyorat turizmi olamidagi nufuzimizni toboro oshirib bormoqda.

Oʻzbekiston hududlarining ayni bir din vakillari uchungina emas balki bir necha din vakillarini oʻziga tortuvchi ziyorat ob'ektlari, muqaddas qadamjolarining mavjudligi turli din vakillari uchun jozibador ziyorat turizmi marshrutlarini ishlab chiqish imkoniyatini yanada oshiradi.

Ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatimizga nafaqat islom dini vakillarini balki boshqa din vakillarini ham ziyorat maqsadlarida jalb qilish mumkin. Bu esa, dunyoning turli joylaridagi ziyorat turizmi ixlosmandalarining mamlakatimizga turistik oqimini ko'paytirish imkonini beradi. Xususan, Farg'ona viloyatining Quvasoy buddizm obidasi, Surxondaryo viloyati Zurmala, Dalvarzintepa, Qoratepa, Kampirtepa va b., Toshkent shahridagi Budda ibodatxonasi kabilar buddizm dini vakillarini oʻziga jalb qiladi[4]. Yurtimizning har bir hududi ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta salohiyat va imkoniyatlarga ega (1-jadval).

1-jadval

Oʻzbekiston hududlarida ziyorat turizmini rivojlantirish imkoniyatlari¹

№	Hududlar	Ziyorat turizmi resurslari
1	Toshkent viloyati va shahri	Shayx Zayniddin bobo, Shayx Hovand Tohur, Yunusxon maqbarasi, Suzuk ota, Xo'ja Allambardor, Ko'kaldosh madrasasi, Kaffol Shoshiy, Xazrati Imom majmuasi, Baroqxon madrasasi, Zangi ota, Tilla shayx masjidi, So'fi ota, Xayrobodiy, Cho'pon ota va b.
2	Farg'ona viloyati	Podshohpirim, Xoja Maggiz, Xoja Forso, Xuvaydo muzeyi, Shohimardon, Hamza Hakimzoda, Xoja Ahmad Valiy, Pir Siddiq, Dahmai Shohon, Burhoniddin Marg'inoniy maqbarasi va boshqalar
3	Andijon viloyati	Qutayba ibn Muslim, Fozilmon ota, Bibi Seyshanba, Uch buloq, Imom ota, Yunus payg'ambar, Shirmonbuloq, Pistamozor, Boboxuroson, Tuzlibuvi, Xoja Qambar ota, Mehmoniy Valiy, Ko'kto'nli ota va b.
4	Namangan viloyati	O'n bir Axmad, Chinorbobo, Sherbuloq, Bibi Mushkulkushod, Buloqmozor, Arashan buloq, Qizmozor, Devona buva, Terakmozor, Baxovuddin balogardon, Xoja Abduraxmon ibn Avf maqbarasi va b.

¹ Muallif ishlanmasi

5	Sirdaryo viloyati	Xovosdagi 12 ta muqaddas qadamjo: Xasti Buzurgon, Bibi ocha, Yusufbobo, Sherbobo va boshqalar
6	Jizzax viloyati	Ko'k to'nli ota, Teshiktosh, Parpioyim, Xo'roz ota, Qulpisar ota, Uchqiz, Qizuchganqoya, Sovruk ota, Serob ota, Sa'd ibn Abu Vaqqos, Grekushoh, Changovul ota va boshqalar
7	Samarqand viloyati	Imom al-Buxoriy, Shohi Zinda, Xazrati Hizr, Imom Moturidiy, Xoja Ahror Valiy, Amir Temur maqbarasi, Imom Dorimiy, Hazrati Dovud, Chor-chinor, Ruxobod, Xoja Doniyor va boshqa mashhur ziyorat maskanlari
8	Qashqadaryo viloyati	Langar ota, Ko'kgumbaz, Odina masjidleri, Abu Ubayda ibn al-Jarroh, Imom Mo'in an-Nasafiy, Dorut-Tilovat, Shayx Shibliy, Hazrati Bashir, Qusam ota, Shayx Shamsiddin Kulol, Abu Yusuf va b.
9	Surxondaryo viloyati	Hakim at-Termiziy, Imom Termiziy, Sulton Saodat, Kokildor ota, So'fi Olloyor, Xoja Alouddin Attor, Zurmala, Fayoztepa, Dalvarzin, Kampirtepa, buddaviylik yodgorliklari va boshqalar
10	Navoiy viloyati	Chashma majmuasi, Qosimshayx, Mavlono Orif Deggaroniy, Mir Said Bahrom, Raboti Malik, Sardoba va boshqa tarixiy qadamjolar
11	Buxoro viloyati	Xoja Abduxoliq G'ijduvoni, Xoja Orif Revhari, Xoja Bahouddin Naqshband, Sayyid Amir Kulol, Chashmai Ayub, Xoja Samosiy, Anjir Fag'naviy va boshqa mashhur naqshbandiylar maqbaralari
12	Xorazm viloyati	Pahlovon Mahmud, Xoja Yusuf Hamadoniy, Abdulqodir Giloniy, Sayid Ali Hamadoniy, Hazrati Eshon bobo, Shax Muxtor Valiy maqbaralari
13	Qoraqalpog'iston Respublikasi	Mizdaxkan majmuasi, Sulton Uvays tog'i, Shinor Bobo, Valiy ota maqbaralari

jadval ma'lumotlariga e'tibor berar ekanmiz, har bir hudud o'ziga xos tarzda ziyorat turizmi jozibadorligiga ega. Ammo, mazkur turistik salohiyatdan hududlar kesimida bir xil darajada samarali foydalanilmayapti. Asosan bugungi kunda turistik markazlar maqomiga ega bo'lgan hududlargagina asosiy turistik marshrutlar ishlab chiqilmoqda xolos.

Ziyorat turizmi resurslaridan to'laqonli va samarali foydalanish uchun bir qator muhim omillarga e'tibor qaratish zarur. Eng avvalo, ziyoratchilar uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish maqsadida infratuzilmani rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Bu yo'llarni ta'mirlash, mehmonxonalar, avtoturargohlar, gigiyenik sharoitlar va yo'nalishni ko'rsatib beruvchi axborot belgilarini joylashtirishni o'z ichiga oladi.

Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish ham samaradorlikni oshiradi. Ziyorat maskanlari bo'yicha mobil

ilovalar, virtual gidlar, QR-kodlar orqali ma'lumot taqdim etilishi ziyoratchilarga qulaylik yaratadi.

Marketing va brending sohasida esa har bir ziyorat ob'ektini keng targ'ib qilish zarur. Ijtimoiy tarmoqlar, turizm yarmarkalari, bloglar va sayyohlik saytlari orqali ziyorat turizmining salohiyatini yoritish kerak. Bu esa hududning brendini shakllantirishda yordam beradi.

Mahalliy aholining bu jarayonda faol ishtiroki ham muhim omillardan biridir. Hudud aholisi xizmat ko'rsatish, qo'llanma berish, suvenir savdosi, milliy taomlar tayyorlash kabi yo'nalishlarda faol qatnashishlari ziyoratchilarning mamnunligini oshiradi va iqtisodiy faollikni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, ziyoratchilarning xavfsizligi va sog'lig'ini ta'minlash ham muhim omillardan biri sanaladi. Har bir ziyorat joyi atrofida tibbiy yordam punktlari, yong'in xavfsizligi tizimi va ekologik holat nazorati yo'lga qo'yilishi lozim.

Ziyorat turizmi rivojiga davlat tomonidan ham alohida e'tibor berilishi zarur. Bu borada turizmni qo'llab-quvvatlovchi qonunlar, imtiyozlar va subsidiyalar tizimi orqali xususiy sektorni rag'batlantirish mumkin.

Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish orqali esa boshqa davlatlardan ham ziyoratchilar oqimini ko'paytirish mumkin. Buning uchun diniy sayohatlar yo'nalishida xorijiy agentliklar bilan aloqalar o'rnatish va xalqaro festivallarda ishtirok etish zarur.

Oxirgi, ammo nihoyatda muhim omil bu — ilmiy-tadqiqot va tahlil ishlarini olib borishdir. Har bir ziyorat maskanining tarixiy, diniy va madaniy qiymati ilmiy asosda o'rganilishi, ziyoratchilar ehtiyojlari esa marketing tahlillari orqali aniqlanishi kerak.

Ziyorat turizmi resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish – nafaqat madaniy merosimizni asrash, balki iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishga xizmat qiluvchi muhim yo'nalishdir. Buning uchun infratuzilmani yaxshilash, raqamli texnologiyalarni joriy etish, hududiy va xalqaro miqyosda marketing

faoliyatini kuchaytirish zarur. Shuningdek, mahalliy aholi ishtirokini ta'minlash va davlat tomonidan zarur qo'llab-quvvatlov choralarini ko'rish lozim.

Ziyoratchilar uchun xavfsiz, qulay va ma'naviy jihatdan boy muhit yaratish orqali O'zbekiston hududlaridagi ziyorat joylarini xalqaro darajadagi sayyohlik markazlariga aylantirish mumkin. Bu esa nafaqat turizm sohasining, balki butun mintaqa ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. *Islomiy madaniy merosni asrash va ziyorat turizmini barqaror rivojlantirish bo'yicha* (www.unesco.org).
2. Turaev A., Abdullayeva M. *Ziyorat turizmi: mohiyati, rivojlanish holati va istiqbollari*. – "Ilm sarchashmalari" ilmiy-amaliy jurnali, 2022, №4.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 9 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni.
4. Qodirov B. *Turizm geografiyasi*. – Toshkent: Fan, 2022.

MINTAQA SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH OMILLARI

Dots. Sattarov Abdisamat Umirqulovich
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti rektori

Jahonda globallashuv jarayonini tobora kuchayib borishi hamda dunyoning nobarqarorligi, ayniqsa, jahon iqtisodiyotining istiqbolli rivojlanishida noaniqliklar saqlanib qolishiga olib kelmoqda. Xalqaro valyuta jamg'armasining prognozlariga ko'ra, "global iqtisodiy o'sish 2023 yilda 6,0 foizga 2024 yildagi 3,2 foizdan, 2025 yilda esa 2,7 foizgacha sekinlashishi kutilmoqda". Bu, o'z navbatida, aholi jon boshiga daromadlar bo'yicha mamlakatlar hududlari o'rtasidagi tafovutni kamaytirish va barqaror mintaqa salohiyatidan samarali foydalanishni ta'minlashdagi nomutanosibliklarni bartaraf etishga qaratilgan samarali mintaqaviy siyosat yuritishni taqozo etmoqda.

Jahonda innovatsion taraqqiyot sharoitida mamlakatlar va mintaqalarni barqaror mintaqa salohiyatidan samarali foydalanish xususiyatlarini va tendensiyalarini aniqlash, mintaqalarning o'ziga xos jihatlarini e'tiborga olib, zamonaviy yondashuvlar asosida prognozlashga qaratilgan keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, mintaqalar barqaror mintaqa salohiyatidan

samarali foydalanishini ta'minlashda ijtimoiy, iqtisodiy va innovatsion omillarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda mazkur omillarning ta'sirini baholash hamda prognozashtirish uslubiyotini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda

Yangi O'zbekiston strategiyasi, avvalo, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilganini ta'kidlash lozim. Makroiqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o'sish maqsadlari va tarkibiy islohotlar o'rtasidagi muvofiqlikni ta'minlash, shuningdek, tashqi va ichki omillar ta'sirida yuzaga keladigan iqtisodiy sikillarni boshqarishning zamonaviy prognozashtirish modellariga asoslangan samarali tizimi va mexanizmlarini joriy etish jarayoni yanada ko'proq e'tiborni talab qilmoqda. "Iqtisodiyotni rivojlantirish uchun viloyatlar, tumanlar va shaharlarni kompleks va muvozanatli ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirish, ularni salohiyatidan samarali va optimal foydalanish zarur. Ayni paytda hududlarning ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishini muayyan mezonlar asosida baholashga davriy va uzluksiz tus bermog'imiz darkor". Shuning uchun ham hududlar salohiyatidan samarali foydalanish, mintaqalarni barqaror mintaqqa salohiyatidan samarali foydalanishini obyektiv baholash va prognozlash hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Barqaror mintaqqa salohiyatidan samarali foydalanishni baholash uchun olimlar turli omillardan foydalanadilar. Masalan, Klaudiya Lemke[1] sof ixtiyoriy daromad, faoliyat yuritayotgan kompaniyalar soni, oliy ma'lumotli aholi soni, uy-joy narxlari va ishsizlik darajasidan foydalangan.

Ma'lumki bir yoki bir nechta kiriuvchi elementlarni chiqish elementiga aylantiradigan harakatlar ketma-ketligi jarayonni ifodalaydi. Shu asnoda prognozlash ham bundan mustasno emas. Prognozlash jarayonidagi harakatlar ketma-ketligi quyidagilardan iborat.

Muammoni aniqlash bosqichida prognoz foydalanuvchisining taxminlari bilan bir qatorda prognozdan qanday foydalanishni tushunishini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichda mukammal qarorlar qabul qilish uchun prognozning istalgan shakli (masalan, oylik, kvartal yoki yillik prognozlar kerak bo'ladi),

prognozni boshlang'ich vaqti, prognoz intervali va prognozning aniqlik darajasi qanchalik kabi savollar ko'rib chiqilishi kerak. Shuningdek, prognozlash modelining yakuniy muvaffaqiyatining katta qismi muammoni aniqlash bosqichida aniqlanadi.

Ma'lumotlarni yig'ish bosqichi prognoz qilinadigan o'zgaruvchi (lar) shu jumladan, potensial bashorat qiluvchi o'zgaruvchilarning o'tgan davrdagi miqdoriy qiymatlari bo'yicha ma'lumotlarni olishdan iborat. Ko'pincha ma'lumot yig'ish, saqlash usullari va tizimlari vaqt o'tishi bilan o'zgaradi, shuningdek, barcha o'tgan davrdagi ma'lumotlar hozirgi muammo uchun foydali bo'lmasligi mumkin. Ushbu bosqichda ma'lumotlarning ishonchliligi va yaxlitligi saqlanib qolishi uchun kelajakda ma'lumotlarni yig'ish va saqlash masalalari qanday hal qilinishini rejalashtirishni boshlash muhim hisoblanadi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish prognozlash modelini tanlashda muhim qadam hisoblanadi. Vaqtli qator tipidagi ma'lumotlarning tuzilishi va tendensiyalari, mavsumiy yoki boshqa siklik komponentlari vizual tarzda tekshirilishi zarur hisoblanadi. Trend – bu o'zgaruvchi qiymatining yuqoriga yoki pastga evolyutsion harakati. Trendlar uzoq muddatli yoki ko'proq dinamik va nisbatan qisqa muddatli bo'lishi mumkin. Mavsumiylik – bu har yili muntazam ravishda takrorlanadigan vaqtli qatorning tarkibiy qismidir. Ushbu dastlabki ma'lumotlarni tahlil qilishdan maqsad ma'lumotlar uchun trend va mavsumiylik kabi asosiy komponentlarni qanchalik kuchli ta'sirga ega ekanligini aniqlashdan iborat.

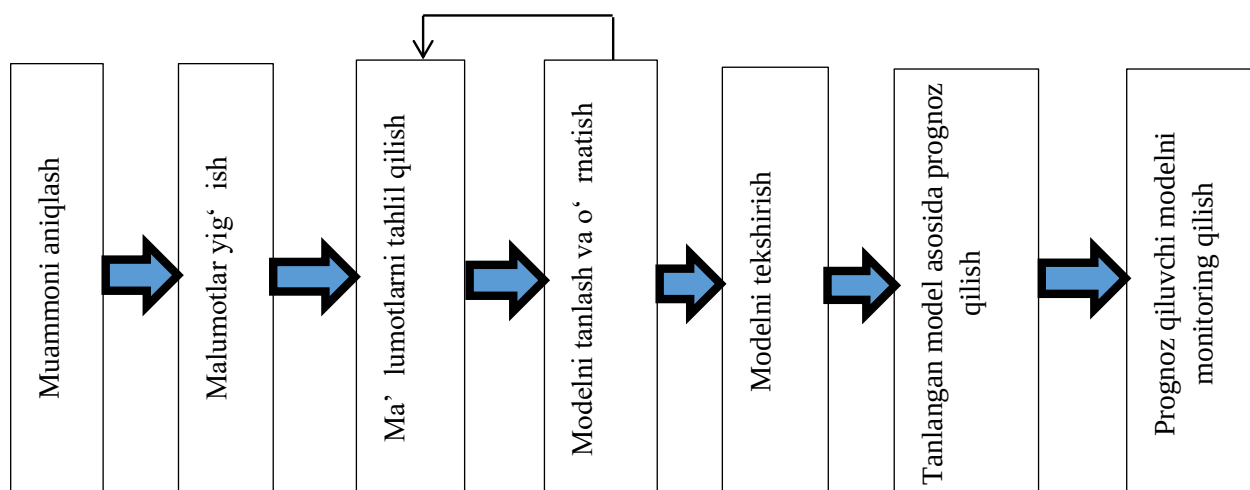
Modelni tanlash va o'rnatish bir yoki bir nechta prognozlash modellarini tanlash va modelni ma'lumotlarga moslashtirishdan iborat. O'rnatish orqali biz modelning noma'lum parametrlarini eng kichik kvadratlar usuli (Least squares [LS])[2], momentlar metodi (Method of moments [Yule-Walker])[3] va maksimal ehtimollik (Maximum Likelihood)[4] bilan baholashni anglatadi.

Modelni tekshirish mo'ljallangan mazkur bosqichda prognozlash modelini qanday ishlashi mumkinligini aniqlash uchun baholashdan iborat. Bu esa modelning o'tgan davrdagi ma'lumotlarga mosligini baholashni e'tiborga olgan holda kelgusidagi davr uchun ma'lumotlarni prognoz qilish uchun modeldan foydalanilganda prognoz xatolarining qanchalik kattaligini tekshirish zarur

ekanligini anglatadi. Model faqat ma'lumotlar bo'yicha hisoblangan segmentga mos keladi va keyin ushbu model bo'yicha ishlab chiqilgan prognoz qiymatlar prognozlash segmentidagi kuzatishlar uchun simulyatsiya qilinadi. Bu prognozlash modeli yangi ma'lumotlar bilan qanday ishlash hamda alternativ prognozlash modellari orasidan qanday tanlash bo'yicha zarur yondashuv hisoblanadi.

Tanlangan model asosida prognoz qilish bosqichi tanlab olingan model asosida prognoz natijalarini olishni o'z ichiga oladi. Foydalanuvchi modeldan qanday foydalanishni tushunishi va modeldan o'z vaqtida prognozlar yaratish imkon qadar odatiy holga aylanishini ta'minlash muhimdir. Modelga texnik xizmat ko'rsatish, shu jumladan ma'lumotlar manbalari va boshqa zarur ma'lumotlar foydalanuvchi uchun mavjud bo'lishini ta'minlash ham prognozlarning o'z vaqtida va yakuniy foydaliligiga ta'sir qiluvchi muhim masaladir.

Prognoz qiluvchi modelni monitoring qilish, model qo'llanilgandan keyin hamon qoniqarli ishlashini ta'minlash uchun doimiy faoliyat bo'lishi kerak. Prognozning xususiyatiga ko'ra o'tgan davrda yaxshi ishlagan model vaqt o'tishi bilan sharoitlar o'zgarib turishi sababli modelda nuqsonlar paydo bo'lishi mumkin bo'ladi. Prognoz xatolarining nazorat jadvallari prognozlash modelining ishlashini muntazam nazorat qilishning oddiy, ammo samarali usuli hisoblanadi. (1-rasm).

1-rasm. Prognozlash jarayonini amalga oshirish bosqichlari²

² Douglas C. Montgomery, Cheryl L. Jennings, Murat Kulahci (2015). *Introduction to Time Series Analysis and Forecasting*, John Wiley & Sons, New Jersey, pp. 13-16.

Prognoz qilishni talab qiladigan keng ko'lamli muammoli vaziyatlarga qaramasdan, prognozlash usullarining faqat ikkita keng turi mavjud hisoblanadi va bular quyidagilar:

- Sifat jihatdan prognozlash usullari;
- Miqdor jihatdan prognozlash usullari.

Miqdor jihatdan prognozlash usullari o'tgan davrdagi ma'lumotlardan va prognozlash modelidan foydalanishni nazarda tutadi. Model ma'lumotlardagi tebranishlarni umumlashtiradi va o'zgaruvchining oldingi va joriy qiymatlari o'rtasidagi statistik munosabatni ifodalaydi. Keyin model ma'lumotlardagi tebranishlarni kelgusi davrlarga loyihalash uchun ishlatiladi. Boshqacha qilib aytganda, miqdor jihatdan prognozlash usullari vaqtli qator tipidagi ma'lumotlarga asoslanadi. Umuman olganda, vaqtli qatorlar ma'lumotlariga asoslangan prognozlashning beshta yondashuvi mavjud va bular quyidagilar[5]:

Ekspontensial tekislash usullari (exponential smoothing methods);

Bitta tenglamali regressiya modellari (single-equation regression models);

Simulyatsiya tenglamali regressiya modellari (simultaneous-equation regression models);

Sirg'aluvchi o'rtachaga integrallashgan avtoregression modellari (ARIMA).

Ekspontensial tekislash usullarini (Braun 1959, Holt 1957, Vinters 1960) yaratilishi muvaffaqiyatli prognoz qiymatlarni ishlab chiqishga asos bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lemke C. *Measuring and assessing contributions to sustainable development*. In: *Accounting and Statistical Analyses for Sustainable Development. Sustainable Management, Wertschöpfung und Effizienz*. Springer Gabler, Wiesbaden, 2021, pp. 41-62 https://doi.org/10.1007/978-3-658-33246-4_3
2. David A. Pierce (1972) *Least Squares Estimation in Dynamic-Disturbance Time Series Models*. *J Biometrika*, vol. 59, No.1, pp. 73–78. <https://doi.org/10.2307/2334616>
3. Paul Shaman, Robert A. Stine (1988) *The Bias of Autoregressive Coefficient Estimators*. *Journal of the American Statistical Association*, vol. 83, No. 403, pp. 842 – 848. <https://doi.org/10.2307/2289315>
4. Richard H. Jones (1980) *Maximum Likelihood Fitting of ARMA Models to Time Series with Missing Observations*. *J Technometrics*, vol. 22, No. 3, pp. 389 – 395. <https://doi.org/10.2307/1268324>
5. Gujarati, D.N. and Porter, D.C. *Basic Econometrics*. 5th Edition, McGraw Hill Inc., New York. (2009), pp. 773 – 775.

XORAZM VILOYATIDA ZAMONAVIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISH USTUVOR YO'NALISHLARI

Prof.B.Ruzmetov

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Dots.Sh.Baxtiyarov

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Xorazm viloyatida turizmni barqaror rivojlantirish dolzarb ahamiyatga ega, chunki hudud boy tarixiy, madaniy va tabiiy merosga ega. Xorazmning qadimiy shaharlaridan biri bo'lgan Khiva va Urganch sayyohlar uchun qiziqarli joylar hisoblanadi. Shuningdek, Amudaryo va Qizilqum cho'li kabi tabiiy resurslar viloyatda ekoturizm va agro-turizmni rivojlantirish imkonini beradi. Zamonaviy turizm viloyatda iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish va mahalliy biznesni rivojlantirishga xizmat qiladi. Turizmning rivojlanishi madaniy obidalarni saqlash va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga ham yordam beradi. Xorazm viloyatining turizm potentsialini amalga oshirish uchun mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, yangi yo'nalishlar yaratish, hamda infratuzilmani yangilash zarur. Shu tariqa, turizmni rivojlantirish Xorazmni nafaqat ichki, balki xalqaro sayyohlar uchun ham jozibali qiladi[1].

Prezident Shavkat Mirziyoyev Xiva shahrida "Arda Xiva" xalqaro turizm markazining ochilish marosimida viloyatning buyuk o'tmishi va bugungi turizm salohiyati haqida so'zladi. U "– *Xorazm dunyo sivilizatsiyasi va madaniyatiga bebaho hissa qo'shgan Sharq gavharidir. Bu ko'hna yurt jahonga dong'i ketgan nene olim-u fozillar, sarkarda va sultonlar, aziz avliyolar, betakror shoir va hofizlar vatanidir,*"[1]– deya ta'kidladi.

Bu yerdagi muhtasham tarixiy obidalar bebaho boylik ekani qayd etildi. Ochiq osmon ostidagi shahar-muzey – "Ichsan qal'a" majmuasi umumbashariyat xazinasini sifatida YUNESKO ro'yxatiga kiritilgan. Viloyatda 260 dan ziyod madaniy meros obyekti mavjud. Ular o'zining noyob va go'zal me'moriy qiyofasi bilan nafaqat O'zbekiston, balki butun Markaziy Osiyoning jahon ravnaqidagi betakror o'rnini belgilab beradigan tirik tarixdir.

Bugungi kunda bunga asoslanib, turizmni rivojlantirishga alohida strategik yo'nalish sifatida e'tibor qaratilmoqda. Tarixiy yodgorliklar, madaniy meros obyektlari asrab-avaylanib, global turizm tarmog'iga faol jalb qilinmoqda.

Shu bilan birga, o'zida tarix va zamonaviylikni mujassam etgan yirik turistik majmualar ham barpo qilinayotir. "Arda Xiva" shunday ulkan rejalarning yana bir amaliy natijasidir. Ushbu muhtasham xalqaro turistik maskanda 17 ta mehmonxona va mehmon uylari, 9 ta restoran, ochiq va yopiq akvaparklar, 3 ming o'rinli amfiteatr, 5 ta kino va konsert zali, ko'rgazmalar paviloni, 70 ta do'kon, 300 ta savdo rastasi, 11 ta hunarmandlar uyi, Sharq bozori va zargarlik markazi, favvoralar, sohil bo'yi yo'lagi bor.

Bunday ishlar hisobidan viloyatga turistlar oqimi qo'shimcha ravishda 1 million nafarga oshadi, xizmatlar 1,2 trillion so'mga ko'payadi, kamida 2 mingta ish o'rni yaratiladi.

Yana bir yangilik – endi Xiva tumanidan 2 ming 400 gektar yer Xiva shahriga o'tkazilib, u joyda "Sahro yulduzi" turistik majmuasi bunyod etiladi. Unda mehmonxonalar, ko'ngilochar markazlar, gastronomik va savdo ko'chalari, muzeylar, ekouylar, yozgi lager, ekstremal turizm joylari bo'ladi.

Shuningdek, Tuproqqal'ada cho'l hududidagi 5 ming gektar yerda safari va ov turizmi rivojlantiriladi. Urganch shahri, Shovot, Qo'shko'pir, Xiva va Hazoraspdan oqib o'tadigan G'azovot, Polvon, Shovot kanallari bo'ylarida 50 million dollarlik 80 ta xizmat ko'rsatish, savdo-ko'ngilochar obyektlari ishga tushiriladi. Bog'ot, Gurlan, Yangibozor va Urganch tumanida turizm qishloqlari tashkil etiladi.

Ma'mun akademiyasi binosi oldidagi 2 gektar bog' "Buyuk allomalar" nomli ochiq osmon ostidagi "smart" muzeyga aylantiriladi. Shu asosda Xorazm yurtida kamol topgan o'nlab mumtoz ajdodlarimizning ibratli hayot yo'li, boy ijodiy merosi interaktiv usulda bir nechta xorijiy tillarda sayyohlarga taqdim etiladi.

Davlatimiz rahbari Amudaryoning ikki sohilida joylashgan Xorazm va Qoraqalpog'iston elini Xudoyi taoloning o'zi taqdirdosh qilib yaratganini ta'kidladi. Shu bois Xorazmda turizmni rivojlantirish Qoraqalpog'iston bilan hamohang ravishda, yagona konsepsiya asosida amalga oshiriladi. Buning uchun "Xorazm –

Qoraqalpog‘iston” turizm halqasi loyihasi ishlab chiqiladi. “Urganch – Gurlan – Mang‘it” avtomobil yo‘li to‘liq rekonstruksiya qilinadi.

Xorazm dunyo sivilizatsiyasi va madaniyatiga bebaho hissa qo‘shgan Sharq gavharidir. Bu ko‘hna yurt jahonga dong‘i ketgan ne-ne olimu fozillar, sarkarda va sultonlar, aziz avliyolar, betakror shoir va hofizlar vatanidir.

Ilm-ma‘rifat mash‘allari bo‘lgan Muhammad al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Pahlavon Mahmud, Ogahiy, vatanparvarlik timsoli bo‘lgan Najmiddin Kubro va Jaloliddin Manguberdi singari ulug‘ zotlar xalqimizning faxru iftixoridir.

Shu ma‘noda, jahon olimlarining: “Ulug‘ novator Beruniy fanning bir qator hal qiluvchi yo‘nalishlarida o‘z davridan 500 yillab, hatto undan ham ko‘proq ilgari ketgan”, degan e‘tiroflari bu zaminning buyuk salohiyatidan dalolat beradi.

Xorazmning havas qilsa arziydigan yana bir bebaho boyligi bor. Bu – uning muhtasham tarixiy obidalaridir. Ochiq osmon ostidagi shahar-muzey – “Ichon qal’a” majmuasi umumbashariyat xazinasini sifatida YUNESKO ro‘yxatiga kiritilgani ham fikrimizni tasdiqlaydi.

Viloyatda 260 dan ziyod madaniy meros obyekti mavjud. Va ularning tarixi bir necha asrlarga borib taqaladi. Hech shubhasiz, ular o‘zining noyob va go‘zal me‘moriy qiyofasi bilan nafaqat O‘zbekiston, balki butun Markaziy Osiyoning jahon ravnaqidagi betakror o‘rnini belgilab beradigan tirik tarixdir[3].

Algebra va algoritm asoschisi Muhammad Xorazmiy bobomiz aytganlaridek: “Tartib va to‘g‘ri hisob-kitob – har qanday yutuqning garovidir”. Shu sababli ham mamlakatimizda turizm salohiyatini yuksaltirish bo‘yicha aniq va puxta rejalar asosida ish yuritilmoqda.

Qisqa fursatda bunyod etilgan ushbu muhtasham xalqaro turistik maskanda 17 ta mehmonxona va mehmon uylari, 9 ta restoran, har biri kuniga 2 ming sayyohga xizmat qiladigan ochiq va yopiq akvaparklar, 3 ming o‘rinli amfiteatr, 5 ta kino va konsert zali, ko‘rgazmalar paviloni, 70 ta do‘kon, 300 ta savdo rastasi, 11 ta hunarmandlar uyi, Sharq bozori va zargarlik markazi, favvoralar, sayr uchun 4 kilometrli sohil bo‘yi yo‘lagi ishga tushmoqda.

Bu borada Xorazmning shonli o'tmishidan hikoya qiladigan "Ko'hna Urganch" muzeyi aholimiz va sayyohlarning sevimli maskaniga aylanishi shubhasiz.

Ana shunday ishlarimiz hisobidan viloyatga turistlar oqimi qo'shimcha ravishda 1 million nafarga oshadi, xizmatlar 1,2 trillion so'mga ko'payadi, kamida 2 mingta ish o'rni yaratiladi.

Shuningdek, Tuproqqal'ada cho'l hududidagi 5 ming gektar yerda safari va ov turizmi rivojlantiriladi. Urganch shahri, Shovot, Qo'shko'pir, Xiva va Hazoraspdan oqib o'tadigan G'azovot, Polvon, Shovot kanallari bo'ylarida 50 million dollarlik 80 ta xizmat ko'rsatish, savdo-ko'ngilochar obyektlari ishga tushiriladi. Bog'ot, Gurlan, Yangibozor va Urganch tumanida turizm qishloqlari tashkil etiladi.

"Xorazm – Qoraqalpog'iston" turizm halqasi loyihasi ishlab chiqiladi. Masalan, Xivadan 80 kilometr masofada Ellikqal'a tumani joylashgan bo'lib, bu yerda turistlar uchun jozibador bo'lgan "Ayozaqal'a" va "Tuproqqal'a" yodgorliklari bor. Shuningdek, tumandagi "Axbako'l"da plyaj turizmini rivojlantirish uchun barcha infratuzilma mavjud. Yoki Beruniy tumanidagi "Sulton Uvays" qadamjosi ziyorat turizmi uchun nodir maskanlardan biri hisoblanadi. Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Shuning uchun, ushbu hududlarni o'zaro bog'laydigan yo'l, yo'lbo'yi infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha katta dastur boshlaymiz. Bundan tashqari, "Urganch – Gurlan – Mang'it" avtomobil yo'li to'liq rekonstruksiya qilinadi.

So'nggi yillarda Xiva shahriga temir yo'l tortilib, yangi vokzal qurildi, "Buxoro–Urganch–Xiva" temir yo'li to'liq elektrlashtirildi. Sizlar bilan kelishib olganimizdek, 2026-yilda ushbu yo'nalish bo'ylab Jaloliddin Manguberdi nomi bilan ataladigan zamonaviy tezyurar poyezdlar qatnovi yo'lga qo'yiladi. Eng muhimi, yaqin kelgusida bu tezyurar poyezdlar Nukusgacha boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Baxtiyar Ruzmetov, Mirzobek Avezov, Javokhir Babadjanov, Yulduz Eshniyazova and Nodira Panjiyeva. *Regional features of investment activeness in the Republic of Uzbekistan* (Scopus). *E3S Web of Conferences* 449, 04004 (2023) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202344904004>
2. Mirziyoyev, Sh. (2025). *Xiva shahridagi "Arda Xiva" xalqaro turizm markazining ochilishi haqida. Xalqaro Turizm va Madaniyat*, 14(2), 17-21.

3. Ruzmetov, B., & Kamilov, D. (2024). Xorazm viloyatida turizmni barqaror rivojlantirish: iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik aspektlar. Barqaror rivojlanish ilmiy tadqiqotlari, 8(1), 45-50.

O‘ZBEKISTON ZIYORAT TURIZM RIVOJLANISHIDA QULAY MANZIL

i.f.n., dos.Ro‘ziev O.A.

Denov Tadbirkorlik va pedagogika instituti rektori

Turizm sohasi iqtisodiy foyda keltirishdan tashqari, aholining dunyoqarashini kengaytirish, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, dunyoning turli davlatlari va mintaqalari vakillari o‘rtasida yaqin madaniy aloqalarni kengaytirishda muhim drayver sifatida rivojlanmoqda.

Xususan, ziyorat turizmi - bu diniy turizmning kichik turi bo‘lib, bunda ziyoratchi shunchaki diniy muqaddas joylarni ziyorat qilishdan tashqari, diniy yoki ma’naviy maqsadlarda sayohatga boradi. Ziyorat - bu qadimiy harakatchanlik shakli bo‘lib, zamonaviy va ziyorat turizmlarining asosi hisoblanadi, shuningdek, sayyohlarni diniy qarashlari va urf-odatlariga kuchli tarzda turtki beradi

2022 - 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot strategiyasining 35-maqsadi, “O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qiling” dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazishga qaratilgan.

O‘zbekistonda rivojlangan turizm bozorining turli segmentlarga yo‘naltirilgan turistik mahsulot va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, jumladan, mamlakatning ziyorat turizmi salohiyatidan kelib chiqib, ichki va xalqaro ziyorat turizmi muhitini yaratish, ular uchun maqbul va qulay transport yo‘nalishlari va xizmatlarini kengaytirish, mamlakatning ziyoratchilar uchun xavfsiz manzil sifatidagi imijini mustahkamlashga keng imkon berilmoqda.

Markaziy Osiyoda o‘tmishdan turli din vakillari buddaviylik, yahudiylik, musulmonlar, xristianlar hamjihatlikda yashab kelganlar. Uzoq o‘tmish va boy tarixga ega yurtimiz dunyoning turli joylarida yashaydigan turli din vakillari uchun diniy turizm turlarini tashkil qilish imkoniyatini beruvchi boy ziyorat turistik resurslari salohiyatiga ega.

Ziyorat turizmi turistlarni sayyohatga undovchi alohida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Sayohat motivi e'tiqod, diniy majburiyatlar va qarashlar, xis-tuyg'ular bo'lishi mumkin. Turizmning boshqa yo'nalishlarida sayyohatga chiqish uchun aholining daromadlari va bo'sh vaqti katta rol o'ynasada, diniy turizmda e'tiqodli kishilarga ibodat qilishlari yoki diniy majburiyatlarini bajarish ustunlik qiladi va ozgina imkoniyat bo'lgan taqdirda sayyohatga intilishadi.

Shu jumladan, dunyodagi eng qadimiy Qur'on kitoblardan biri - Usmon Mus'hafi Toshkentda saqlanadi. Qo'lyozma bir ming uch yuz yil oldin yozilgan. Bugungi kunda Qur'oni karimning asl nusxasini ko'rishni qiziquvchilar sonini ko'plab uchratish mumkin.

Buyuk ipak yo'li chorahasida joylashgan yurtimizda o'tmishda muqaddas islom dinini targ'ib qilgan va uni rivojlantirishga munosib hissa qo'shgan Imom Buxoriy, Hakim Termiziy, Iso Termiziy kabi ko'plab buyuk olimlarga beshik bo'lgan. Yurtimizdagi boy tarixga ega qadamjolar, muqaddas ziyoratgohlar hududda ziyorat turizmini joriy etib, nafaqat mahalliy balki, xorijlik sayyohlar oqimini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu o'rinda viloyatimizda So'fi Olloyor, Alouddin Attor, Muhammad Zohid singari ulug' zotlar mangu qo'nim topgan. Ziyoratchilarga qulay bo'lishi uchun dastur asosida Boysun, Termiz, Jarqo'rg'on, Oltinsoy, Denov, Uzun, Sherobod tumanlaridagi muqaddas qadamjo va ziyoratgohlar rekonstruksiya qilinib, obodonlashtirildi. Ziyoratgohlar olib boruvchi yo'llar ta'mirlandi. Ularning atrofida umumiy ovqatlantirish muassasalari va savdo-hunarmandchilik do'konlari qurildi. Xorijlik sayyohlarning emin-erkin ziyorat qilishlari uchun barcha zamonaviy sharoitlar yaratildi.

Xususan, Denov tumanida Naqshbandiya ta'limotining asoschisi Hazrat Bahouddin Naqshbandning birinchi xalifasi Alouddin Attor mangu qo'nim topgan muqaddas ziyoratgohi, Oltinsoy tumanidagi "Silsilai oliya" tarkibiga kiruvchi ulug' zotlardan yana biri - Muhammad Zohid maqbarasi, turkiy tasavvuf ta'limotining yirik namoyandasi So'fi Olloyor qadamjosi va ul zot tomonidan barpo etilgan masjid atroflari obodonlashtirildi.

Ziyorat turizmini rivojlantirish borasida amalga oshiriladigan keng qamrovli bunyodkorlik ishlari doirasida Termiz tumanidagi Kokildor ota, Qirq qiz, Sulton Saodat yodgorliklari, Chorgumbaz masjidi, Boysun tumanidagi Hazrati Eshonbobo ziyoratgohi va shifobaxsh suvi, Hazrati Sulton Valiy, Jarqo'rg'on tumanidagi Xo'ja Samandar Termiziy ziyoratgohlari, Oltinsoy tumanidagi Xo'jaipok ziyoratgohi va shifobaxsh suvi, Uzun tumanidagi Oq ostona bobo maqbarasi kabi tarixiy obidalar so'lim go'shaga aylantirildi.

Yangi yo'nalishlarda ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha "Yo'l xaritasi"da aziz-avliyolarimiz muqaddas hoki qo'yilgan bu maskanlarni obodonlashtirib, ziyoratchi sayyohlarning tahorat qilishi, namoz o'qishi uchun zamonaviy qulayliklar yaratish, "halol" standartini joriy etish belgilab berilgan.

O'zbekistonda ziyorat turizmining yo'lga qo'yilayotgani yurtimizda yashab o'tgan buyuk zotlarni yod etib, ularning haqiga duo qilish va ibratli hayot yo'llarini chuqur o'rganishida muhim ahamiyat kasb etish bilan birga, xorijlik sayyohlarning ham o'tmishda yashab o'tgan aziz avliyolarimizning diniy ta'limoti va islom dini rivojiga qo'shgan salmoqli hissasi bilan yaqindan tanishishiga keng imkoniyat yaratmoqda. Muqaddas qadamjolar atrofi yanada obod, yanada ko'rkam bo'ladi, aholining bir qismi ish o'rniga ega bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 9 fevraldagi PF-6165-sonli "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoniga ko'ra:

- hududlar bo'ylab harakatlanuvchi temir yo'l qatnovi sonini oshirish;
- Toshkent shahridan Buxoro, Nukus, Termiz va Urganch shaharlari hamda Farg'ona vodiysiga qatnov yo'nalishlari bo'yicha aviareyslarni subsidiyalash;
- kamida 10 kishidan iborat xorijiy turistik guruhlar uchun O'zbekiston Respublikasida tur tashkil etish va ularning joylashtirish vositalarida kamida besh kecha tunab qolishi sharti bilan turoperatorlarning avia va temir yo'l chiptalari bo'yicha xarajatlarini chipta narxining 30 foizi miqdorida qisman subsidiyalash;
- xorijiy aviakompaniyalarning Indoneziya, Bangladesh va Malayziya mamlakatlaridan xorijiy turistlarning O'zbekiston Respublikasiga sayohatlarini

tashkil etishga qaratilgan hamda “Umra+” dasturi doirasidagi O‘zbekiston Respublikasiga aviaparvozlari, qo‘nish va uchish xavfsizligi qoidalaridan tashqari, to‘sqinliksiz amalga oshirish;

- Ramazon hayiti (Iyd al-Fitr) va Qurbon hayiti (Iyd al-Adha) diniy bayramlarini nishonlash davrida qo‘shimcha va ko‘chirish hisobiga ishlanmaydigan kunlar uch kundan kam bo‘lmagan muddatga belgilandi.

Buxoro shahrida islom dini tarixi va musulmon olamida mashhur bo‘lgan shaxslar to‘g‘risida ma’lumot beruvchi innovatsion muzeyni qurish, Samarqand shahrida islom dini, mintaqadagi mavjud din namoyandalari merosi va moddiy madaniy meros ob’ektlarini aks ettiruvchi tematik xiyobonni yaratish vazifalari belgilab qo‘yildi[1].

O‘zbekiston Respublikasining diniy muqaddas joylarini ziyorat qilish, madaniy-tarixiy va diniy merosi, an’analarni o‘rganish maqsadida kiruvchi xorijiy fuqarolar uchun 2 oygacha bo‘lgan muddatga beriladigan ziyorat vizasi “Pilgrim visa” joriy etildi[2].

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, O‘zbekiston ziyorat turizmi sohasi katta salohiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoev 2023 yil 17-oktabrda Samarqand shahrida bo‘lib o‘tgan Butunjahon turizm tashkiloti bosh assambleyasi 25-sessiyasidagi nutqida mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirish istiqboliga to‘xtalib, “Ziyorat turizmi dasturi doirasida sayyohatga keluvchilar sonini hozirdan uch barobarga oshiramiz. Ana shu ezgu maqsadda tabbaruk ziyorat maskanlarining geografiyasi kengaytirilib, ularning yagona xaritasi yaratilmoqda.

Samarqandda ulug‘ mutafakkir bobomiz Imom Buxoriy hazratlari xotirasiga bag‘ishlab bunyod etilayotgan muhtasham me’moriy majmua bu boradagi ulkan loyihalarimizdan biri bo‘lishiga ishonaman” deganlari ham be’jiz emas[3].

Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar va yaratilayotgan shart-sharoitlar tufayli, ziyorat turizmida o‘sinh tendensiyasi kuzatilayapti. Ayniqsa, yurtimizga tashrif buyurayotgan musulmon sayyohlar oqimi yildan yilga ortib bormoqda.

Mamlakatimizning “Jahonning musulmon sayyohlari indeksi”da eng kuchli sayyohat yo‘nalishi sifatida tan olingani ham bejizga emas.

Muqaddas qadamjolar va ziyoratgohlar, yurtimizda yashab o‘tgan va mangu qo‘nim topgan ulamolarning ilmiy merosi haqidagi ma’lumotlarni shakllantirish, aholi uchun madaniy-maishiy xizmat qiladigan majmular qurilishida va loyihalashda musulmonlar uchun qulay ibodat joylari bo‘lishligini hisobga olish, ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatish sifati va madaniyatini oshirish, turistlar xavfsizligini ta’minlash, diniy turizmning barqaror rivojlanishiga xizmat qilishi bilan birga, diniy, do‘stona turizm yo‘nalishida amalga oshiriladigan ishlar ham mahalliy ziyoratchilarga, ham xorijiy ziyoratchilar uchun manfaatli bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги ПФ-6165-сонли “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони <https://lex.uz/docs/5283956>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сонли “2019 – 2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепцияси тўғрисида”ги Фармони <https://lex.uz/docs/4143188?ONDATE=24.05.2023>

3. Улкан сайёҳлик салоҳиятининг ёрқин эътирофи. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бутунжаҳон туризм ташиқоти бош ассамблеяси 25-сессиясидаги нутқи. // Халқ сўзи газетаси 2023 йил 17-октябрь №220 (8563)

YANGI O‘ZBEKISTONNING YANGICHA IMIDJINI SHAKLLANTIRISHDA OLIY TA’LIM MUASSALALARINING O‘RNI

i.f.d., professor Jurayev Abdug‘affor Sofarovich
Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Yangi O‘zbekistonning jahon maydonidagi o‘ziga xos va ijobiy imidjini shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda mamlakatning boy tarixi va madaniy merosini targ‘ib qilish, iqtisodiy islohotlar natijalarini ko‘rsatish bilan bir qatorda, uning intellektual salohiyatini namoyon etish alohida ahamiyat kasb etadi. Aynan shu o‘rinda oliy ta’lim muassasalari zimmasiga ulkan mas’uliyat yuklatiladi. Oliy ta’lim muassasalari nafaqat yuqori malakali kadrlar tayyorlab beradi, balki ilm-fan va innovatsiyalar markazi sifatida jamiyatning intellektual quvvatini oshiradi. Ularning xalqaro miqyosdagi faolligi, nufuzli universitetlar bilan hamkorligi, talabalar va o‘qituvchilarning almashinuvi kabi jarayonlar O‘zbekistonning global ta’lim makoniga integratsiyalashuvini ta’minlaydi. Bu esa, o‘z navbatida, mamlakat haqidagi xolis va ijobiy

tasavvurlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Zero, zamonaviy dunyoda mamlakatning nufuzi nafaqat uning iqtisodiy qudrati yoki siyosiy barqarorligi, balki uning intellektual salohiyati, ilm-fan sohasidagi yutuqlari va ta'lim tizimining sifati bilan ham belgilanadi.

Yangi O'zbekistonda oliy ta'lim muassasalaridagi islohotlar keng qamrovli bo'lib, ta'lim sifatini oshirish, qamrovni kengaytirish, muassasalarning mustaqilligini ta'minlash va xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan. Bu islohotlarning asosiy jihatlariga quydagilarda o'z ifodasini topadi:

Qabul jarayonlarida oshkoralikni ta'minlash maqsadida Davlat test markazi faoliyati takomillashtirilmoqda. Test savollarining mazmuni va tuzilishi qayta ko'rib chiqilmoqda. Oliy ta'limga qabul kvotalari bosqichma-bosqich oshirilmoqda, bu esa ko'proq yoshlarning oliy ma'lumot olish imkoniyatini yaratmoqda. Tizimli ravishta ijtimoiy himoyaga muhtoj va iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida imtiyozlar tizimi takomillashtirilmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida o'quv rejalari va dasturlari xalqaro standartlar asosida qayta ko'rib chiqilmoqda. Ish beruvchilarning talablari va zamonaviy kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishga e'tibor kuchaytirilmoqda. Ko'pgina oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bu talabalarga o'z ta'lim traektoriyasini tanlashda ko'proq erkinlik beradi va ularning bilimni baholashning shaffofligini ta'minlaydi. O'quv jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv usullar, keys-stadilar va loyiha asosidagi ta'lim keng qo'llanilmoqda. Bu talabalarning faolligini oshirishga va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Professor-o'qituvchilarning malakasini oshirish, ularni xorijiy tajriba bilan tanishtirish va zamonaviy o'qitish metodikalarini o'zlashtirishlari uchun turli treninglar va seminarlar tashkil etilmoqda. Bundan tashqari rivojlangan mamlakatlarga ilmiy-amaliy stajirovkalarning tashkil etilishi alohida ahamiyat kasb etadi.

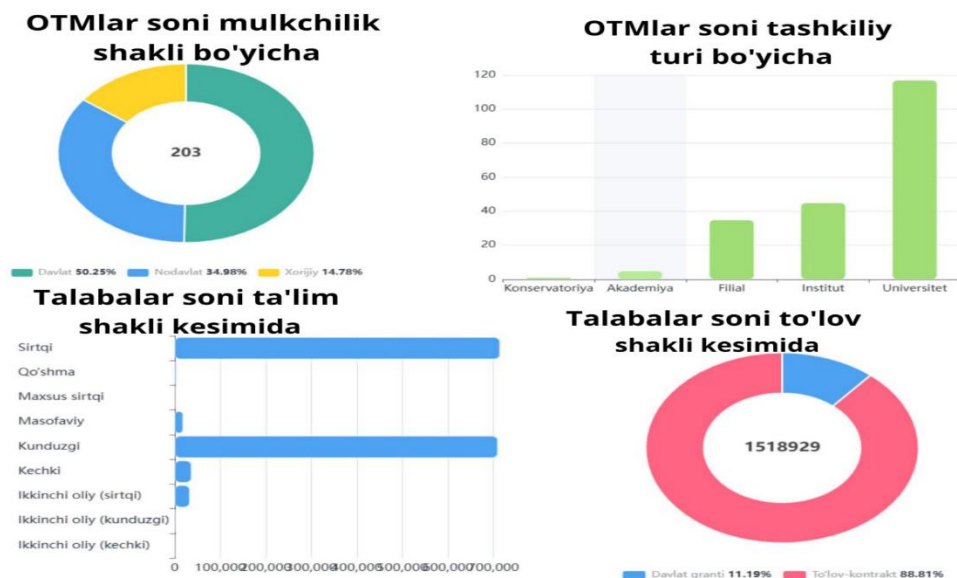
Oliy ta'lim muassasalariga o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ko'proq akademik erkinlik berilmoqda. Bosqichma-bosqich oliy ta'lim muassasalariga o'z mablag'larini boshqarishda mustaqillik berish mexanizmlari

joriy etilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimini zamonaviy talablarga moslashtirish, shaffoflikni ta'minlash va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish bo'yicha ham qator amaliy ishlar olib borilmoqda.

Nufuzli xorijiy universitetlar bilan hamkorlik aloqalari kengaytirilib, qo'shma ta'lim dasturlari, talaba va o'qituvchilar almashinuvi yo'lga qo'yilmoqda. O'zbekistonda nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari ochilmoqda, bu esa mahalliy yoshlarning xalqaro darajadagi ta'lim olish imkoniyatini yaratmoqda. Oliy ta'lim muassasalari xalqaro ilmiy va ta'lim loyihalarida faol ishtirokining yil sayin oshib borayotganligi quvonarli albatta

Pandemiya davrida masofaviy ta'limning ahamiyati oshganligi sababli, bu yo'nalishni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Zamonaviy platformalar va texnologiyalar joriy etilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida elektron kutubxonalar, o'quv materiallari va boshqa raqamli resurslardan foydalanish imkoniyatlari kengaytirilayotganligi yuqoridagi fikrlarimizning yaqqol isboti bo'la oladi.

Quyida mamlakatimizdagi oliy ta'lim muassasalarining holatini (Mulkchilik shakllari bo'yicha, tashkiliy turi, talabalar soni ta'lim kesimida, talabalar soni to'lov kesimida) real vaqt rejimida statistik tahlillari bilan tanishmiz.

1-2-3-4-diagrammlar: Oliy ta'lim muassasalarining asosiy ko'rsatkichlari³ (Ma'lumotlar <https://stat.edu.uz/> sayti orqali real vaqt rejimida HEMIS axborot tizimidan olingan)

Yangi O'zbekistonning yangicha imidjini shakllantirishda oliy ta'lim muassasalarining roli ko'p qirrali bo'lib, quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

³ Ma'lumotlar <https://stat.edu.uz/> sayti orqali real vaqt rejimida HEMIS axborot tizimidan olingan

Sifatli ta'lim berish orqali oliy ta'lim muassasalari mamlakatning intellektual elitasini shakllantiradi. Zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan bitiruvchilar turli sohalarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritib, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shadi. Ularning yutuqlari xalqaro miqyosda O'zbekistonning intellektual salohiyatini namoyon etishga hizmat qiladi

Oliy ta'lim muassasalari fundamental va amaliy tadqiqotlar olib boriladigan, yangi bilimlar yaratiladigan va innovatsion g'oyalar ishlab chiqiladigan muhim markazlardir. OTMLar qoshidagi zamonaviy laboratoriyalar, texnoparklar va startap markazlari yosh olimlar va tadqiqotchilarning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga ko'maklashadi. Xalqaro ilmiy loyihalarda ishtirok etish va nufuzli ilmiy jurnallarda nashr etilish O'zbekistonning ilmiy yutuqlarini dunyoga tanitadi.

Oliy ta'lim muassasalari orqali amalga oshiriladigan xalqaro talaba va o'qituvchilar almashinuvi, qo'shma ta'lim dasturlari va ilmiy loyihalar O'zbekiston bilan boshqa mamlakatlar o'rtasida o'zaro ishonch va hurmatga asoslangan aloqalarni mustahkamlaydi. Xorijiy talabalarning O'zbekistonda tahsil olishi mamlakatning boy tarixi, madaniyati va zamonaviy rivojlanishi bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratadi. Bu esa, O'zbekiston haqidagi stereotiplarni yo'qotishga va uning haqiqiy qiyofasini ochib berishga yordam beradi.

Milliy qadriyatlar va zamonaviylik uyg'unligi: Oliy ta'lim muassasalari yosh avlodni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash bilan birga, ularni zamonaviy bilim va texnologiyalarni egallashga yo'naltiradi. Bu uyg'unlik O'zbekistonning o'ziga xosligini saqlab qolgan holda, global integratsiya jarayonlarida faol ishtirok etishiga imkon beradi.

Jamiyatning intellektual va madaniy markazi: Oliy ta'lim muassasalari nafaqat talabalar, balki keng jamoatchilik uchun ham turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, seminarlar, konferensiyalar tashkil etadi. Bu orqali jamiyatning intellektual saviyasi oshiriladi va mamlakatda sog'lom fikrlash muhiti yaratiladi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, Yangi O'zbekistonning xalqaro maydonda munosib o'rin egallashi va ijobiy imidjga ega bo'lishi, birinchi navbatda, uning oliy ta'lim tizimining rivojlanishi va xalqaro standartlarga moslashuvi bilan

chambarchas bog'liqdir. Oliy ta'lim muassasalariga investitsiya kiritish, ularning avtonomiyasini ta'minlash, akademik erkinlikni qo'llab-quvvatlash va xalqaro hamkorlikni rag'batlantirish orqali O'zbekiston nafaqat yuqori malakali kadrlar tayyorlaydi, balki o'zining intellektual salohiyatini butun dunyoga namoyish etadi. Bu esa, mamlakatning global miqyosdagi nufuzini oshirishga va unga nisbatan ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda ta'lim tizimida sodir bo'layotgan mazmuniy va sifat jihatidagi o'zgarishlar zamonaviy jamiyatning ehtiyojlari va global taraqqiyot talablaridan kelib chiqmoqda. Ta'limning mazmuni endilikda faqatgina bilim berish bilan cheklanmasdan, shaxsiy rivojlanish, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, raqamli savodxonlik kabi kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilmoqda. Ta'lim sifatini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, yangi pedagogik yondashuvlar, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda o'qituvchilar malakasini muntazam oshirish orqali natijadorlikka erishish mumkin.

Shuningdek, ta'limdagi mazmuniy yangilanishlar o'quvchilarning individual qobiliyatlarini e'tiborga olish, faoliyatga yo'naltirilgan o'quv jarayonini tashkil etish va xalqaro standartlarga mos kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ushbu o'zgarishlar ta'lim tizimini yanada ilg'or, samarali va insonparvar qilishga xizmat qilishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Shavkat Mirziyoyev.** Yangi O'zbekiston strategiyasi – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021.
2. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari** Xususan, oliy ta'lim, ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan hujjatlar.
3. president.uz – rasmiy manbadan olingan hujjatlar.
4. **Toshkenbaeva D.** Oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda innovatsion yondashuvlar – Ilmiy-amaliy jurnal "Pedagogika", 2022.
5. **Karimova M. & Komilov B.** Ta'lim tizimi va jamiyat taraqqiyoti – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. Ta'limning milliy taraqqiyotdagi o'rni haqida keng ma'lumotlar.
6. **Ziyayev Sh.** Imidj va brending: davlat va ta'lim muassasalarida zamonaviy yondashuvlar – "Ijtimoiy fanlar" jurnali, 2021. Imidj tushunchasi, ta'lim muassasasining imidjini shakllantirish usullari haqida.

ОСОБЕННОСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

*Мирзоев Натиғ Сархад оглы
PhD по экономическим наукам, доцент
Декан факультета Бизнес управления
Western Caspian University*

Исследование основано на анализе статистических данных Государственного агентства по туризму Азербайджана, отчетов Всемирной туристской организации (ЮНВТО), нормативных документов, а также применении сравнительного и системного анализа. Был изучен успешный международный опыт (например, Китая, ОАЭ и Грузии) с целью выявления стратегий, применимых к Азербайджану. Для оценки устойчивого роста туризма использовались следующие показатели: инклюзивный и устойчивый экономический рост; социальная инклюзивность, трудоустройство и сокращение масштабов бедности; эффективное использование ресурсов, охраны окружающей среды и процессов изменения климата; культурные ценности, разнообразие, культурное наследие, взаимопонимание и безопасность.

Введение. Туризм не является основной жизненной потребностью, но развивается соответствующей уровню жизни человека. В наше время туризм широко распространен по всему миру: миллионы людей в течение года путешествуют по разным странам, чтобы отдохнуть, открыть для себя новые места, набраться опыта и новых впечатлений. К туристской отрасли относится каждое 11 рабочее место в мире. Если раньше рост мировой экономики опережал темпы роста развития туризма, то в настоящее время темпы роста мирового туризма составляют до 5 % в год, в то время как рост мировой экономики – 2–3 % в год, то есть туризм во многом стал фактором, способствующим развитию мировой экономики [5]. В 2023 году количество международных прибытий по всему миру составило 1,3 млрд. человек, подсчитали в UNWTO.

Развитие туризма оказывает положительное влияние на страну, как в экономическом, так и в социальном плане. Экономически положительное

влияние заключается в том, что это прибыльный сектор, который играет важную роль в привлечении дополнительных доходов в страну [1]. В социальном плане это снижает безработицу, стимулируя создание новых рабочих мест и создание новых организаций, создает возможности для развития предпринимательства и увеличивает количество домов в туристических регионах, обеспечивает создание сферы услуг, удовлетворяющей потребности хозяйств и населения.

Устойчивое развитие – развитие, которое удовлетворяет потребности настоящего времени, не ставя под угрозу способность будущих поколений, удовлетворять свои собственные потребности, и не угрожая национальному суверенитету других стран. Как видно, устойчивое развитие туризма способствует повышению уровня жизни местного населения, имеет качества, способствующие защите окружающей среды и сохранению примеров культурного наследия. [2, с. 115]

Реализуя государственную политику в сфере туризма, обеспечивает его развитие по следующим направлениям:

- выбор обеспечения экономических, социально-политических условий, обеспечивающих соответствующее развитие туризма;
- повышение конкурентоспособности туристической экономики;
- обеспечить более широкое участие населения в развитии туризма;
- развивать международный туризм.

Для направления развития туристической отрасли в соответствии с интересами государства и граждан могут быть реализованы две группы мер [4]. Это в первую очередь факторы, определяющие развитие месторождения правовой, финансовой и экономической основы, второй - частный сектор

приоритетные области, в финансировании которых возникают трудности, инвестиции в необходимую инфраструктуру является разработка механизма его реализации.

Важнейшей проблемой, которую призван решить устойчивый туризм, является оптимальное использование туристических ресурсов и их сохранение

для будущих поколений [3]. Кроме того, устойчивый туризм стремится сделать туристическую деятельность в выбранном месте постоянной, а не сезонной.

В Азербайджане принят ряд законодательных и нормативных актов для обеспечения устойчивого развития туризма: Закон Азербайджанской Республики «О туризме» (2021 г.), «Стратегия социально-экономического развития Азербайджанской Республики на 2022-2026 годы» (2023 г.), «Стратегия развития специализированной туристической отрасли в Азербайджанской Республике» (2016 г.) и др.

Результат. В результате анализа были выявлены основные приоритеты обеспечения устойчивого развития туризма в Азербайджане. К ним относятся следующие:

- государственное управление в сфере туризма;
- регуляторный потенциал;
- развитие направления, культурное наследие и сообщества;
- бренд, маркетинг и коммуникация;
- туристические продукты и впечатления;
- цифровизация, технологии и инновации;
- анализ и исследования на основе данных (Data-driven);
- инвестиции и государственно-частное партнерство в сфере туризма;
- развитие человеческих ресурсов.

Обсуждение. Устойчивое развитие туризма оказывает содействие поступательному, всеохватному и устойчивому экономическому росту, полной занятости и достойной работы для всех, обеспечению гендерного равенства. Благодаря развитию устойчивого туризма возможно создание стойкой инфраструктуры, создание всеохватной и устойчивой индустриализации и стремление к инновациям. Устойчивое развитие туризма влияет на сокращение неравенства между регионами внутри стран.

Заключение. Очень важно обеспечить, чтобы города и сообщества были инклюзивными, безопасными, устойчивыми и экологически безопасными.

Устойчивое развитие туризма обеспечивает переход к устойчивым моделям потребления и производства. Устойчивое развитие туризма играет важную роль в построении мирного и открытого общества для устойчивого развития, укреплении средств реализации и активизации работы представителей разных стран в рамках глобального партнерства для устойчивого развития.

Литература

1. Алирзаев А.Г. Turizmin iqtisadiyyati ve idare edilmesi [Экономика и управление туризма] – Баку 2011(на азербайджанском языке)
2. Джаббаров, А.Х. Turizmin iqtisadi esaslari [Экономические основы туризма] / А.Джаббаров. Баку: Издательство АДПУ, –2015, –267 с. (на азербайджанском языке)
3. Калантарли Н.М., Гулиева С.В., Фараджова Т.Г. Azerbaijanin turizm sahəsinin dayanıqlı inkişafın təmin olunması xüsusiyyətləri [Особенности обеспечения устойчивого развития туристической сферы Азербайджана]. Журнал спортивной науки. –том. 6, № 4, 2024, стр. 87-91. (на азербайджанском языке)
4. Мамедов С. Dayanıqlı turizm: iqtisadiyyatın shəhərləndirilməsinə yönələn strategiyaların əsas istiqamətlərindən biri kimi [Устойчивый туризм: как одно из основных направлений стратегии диверсификации экономики]. Hong Kong, апрель 2024, 13(1) DOI: [10.61226/12.2.2023/20241.5](https://doi.org/10.61226/12.2.2023/20241.5) (на азербайджанском языке)
5. Пирогова О.В., Пирогова А.Ю. Роль устойчивого туризма в мире // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2017. № 7-2. С. 305-309; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=11743>

WAYS TO INCREASE THE SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF TOURISM IN AZERBAIJAN

Teacher Ulviyya Khudaverdili Ramiz
Western Caspian University, Baku

The methods. The study is based on the analysis of statistical data from the State Agency for Tourism of Azerbaijan, reports of the World Tourism Organization (UNWTO), regulatory documents, as well as the use of comparative and systematic analysis. Successful international practices (for example, Georgia, Turkey and the UAE) were studied in order to identify strategies applicable to Azerbaijan. The following indicators were used to assess socio-economic efficiency: the contribution of tourism to GDP, the level of employment in the industry, regional development and the volume of foreign investment.

Introduction. Tourism has become one of the most important sectors of the economy over the past 10 years. There is a great interest in the development of tourism at the level of states and civilizations around the world.

Tourism is a strong economic factor, an effective social institution, as well as an indicator of social well-being and culture in society, contributes to improving the quality of life and spiritual enrichment. (1)

In 2016, the President of the Republic of Azerbaijan adopted a Strategic Roadmap for the further development of the country's economy. This document assigns a special role to the tourism sector of the economy, which is devoted to a separate chapter entitled "Strategic Roadmap for the development of the specialized tourism industry in the Republic of Azerbaijan." This document provides for state support for the development of tourism, turning the country into one of the most attractive tourist destinations, improving the quality and competitiveness of tourism services, attracting investment projects and developing regional tourism in the country. The strategic development map defines the main goals of the country's tourism industry until 2020. Achieving these goals is a prerequisite for the development of tourism in Azerbaijan. The vision for the period after 2025 is to transform Azerbaijan into one of the 20 most popular tourist destinations in the world and maximize the use of existing tourism resources. To achieve these goals, it is necessary to increase air traffic, develop social infrastructure in many types of air tourism, and so on. The improvement and successful promotion of local values in the international arena is crucial. (2)

In order to achieve a long-term perspective for the development of the tourism sector in the country, four key goals have been identified for 2020:

1. using the tourism potential of Baku. Currently, Baku has a well-developed infrastructure that attracts the attention of many foreign tourists. Creation of a special management mechanism for more efficient use of potential, further awareness-raising, updating packages of tourist services, successful promotion of various types of tourism and targeted development of tourism infrastructure. (3)

2. Creating an enabling environment for tourism development, including more effective management at the national and regional levels, improved air services, and simplified visa procedures.

3. Development of tourism in Azerbaijan through the implementation of regional tourism initiatives. To achieve a more integrated development of the tourism sector, it is necessary to invest in such types of tourism as wellness, winter and ecotourism.

4. Improvement of the standardization and certification system, improvement of educational programs and activities in the field of tourism, which will affect the satisfaction of tourists. (4)

Result. As a result of the analysis, key areas for improving the socio-economic efficiency of tourism in Azerbaijan were identified. The main ways to increase efficiency are:

Development of infrastructure (transport, hotel, service), especially in regions with high tourism potential;

Improving the marketing of travel products in international markets, including digital transformation in promotion.

Discussion. The proposed directions require coordinated efforts between government agencies, the private sector and educational institutions. The greatest effect is possible when combining infrastructure investments with institutional reforms aimed at increasing transparency, improving the investment climate and developing human capital. Of particular importance is the regional development of tourism, which helps to reduce socio-economic inequality between Baku and other regions of the country.

Conclusion. Improving the socio-economic efficiency of tourism in Azerbaijan requires an integrated approach, including investments in infrastructure, the development of new types of tourism, digitalization, staffing and the preservation of cultural resources. The implementation of the proposed measures can significantly enhance the contribution of tourism to the national economy, promote employment and sustainable regional development.

References.

1. Slobodnyak I. A., Preina O. A. *Metodologicheskie osnovy otsenki effektivnosti deyatelnosti uchrezhdeniya*. Irkutsk, Baikal State University of Economics and Law Publ., 2014. 152 p

2. Morozov M. A., Morozova N. S., Karpova G. A., Khoreva L. V. *Ekonomika turizma* [Tourism economy]. Moscow, Federal Agency for Tourism Publ., 2014. 320 p.
3. Karaulova N. Foreign economic activity of the tourism business: system of efficiency indicators for economic activity of the business. *Khabarovsk State Academy of Economics and Law*, 2007, no. 3 (30), pp. 63–68. (In Russian).
4. Tsekhla S. Yu. Features of assessing social efficiency of tourism activity. *Ekonomika Kryma = Economy of Crimea*, 2010, no. 2 (31), pp. 78–82.

TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ SIYOSATINING AHAMIYATI: TAHLIL VA ISTIQBOLLAR

prof. S.K.Xudoyqulov

TDIU huzuridagi “O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari” ilmiy-tadqiqot markazi

Phd.Jo‘raev Xusan Atamuratovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Bugungi kunda turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xususan, Xalqaro turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, turizm dunyo bo'yicha yalpi ichki mahsulotda 10% ga yaqin ulushga ega bo'lib, har to'rtinchi ish o'rni aynan shu sohada yaratiladi. O'zbekistonda ham turizm milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, valyuta tushumini oshirish va yangi ish o'rinlari yaratishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Soliq siyosatining to'g'ri yo'naltirilishi turizm sohasiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. U orqali ishbiarmonlik muhiti yaxshilanadi, kichik va o'rta biznes rivojlanadi, xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini rasmiylashtirishga hissa qo'shiladi. Ushbu maqolada turizm sohasiga nisbatan qo'llanilayotgan soliq imtiyozlari va ularning iqtisodiy samarasi tahlil qilinib, xorijiy davlatlar tajribasi asosida O'zbekiston uchun takliflar ishlab chiqiladi. Turizm sohasi zamonaviy global iqtisodiyotda strategik ahamiyatga ega bo'lgan tarmoqlardan biri hisoblanadi. U nafaqat valyuta tushumini ta'minlaydi, balki yangi ish o'rinlari yaratish, infratuzilmani yaxshilash va mamlakatning xalqaro imijini yuksaltirishga ham xizmat qiladi. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilda dunyo bo'yicha 1.3 milliard turist harakati kuzatilgan va turizm sohasi umumiy yalpi ichki mahsulotning 9.2 foizini tashkil etgan. O'zbekistonda ham turizmni iqtisodiy taraqqiyotning drayveriga aylantirish bo'yicha so'nggi yillarda qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2016–2023 yillar mobaynida mamlakatimizga kelgan

xorijiy sayyohlar soni 2.1 milliondan 5.2 milliongacha oshgan. Quyidagi jadvalda 2019–2023 yillar mobaynidagi asosiy ko'rsatkichlar keltirilgan:

1-jadval.

**O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishiga oid asosiy
ko'rsatkichlar (2019–2023 yillar)⁴**

Ko'rsatkichlar	2019	2020	2021	2022	2023
Xorijiy sayyohlar soni (mln)	6.7	1.5	2.3	4.1	5.2
Turizm xizmatlari eksporti (mlrd AQSh\$)	1.3	0.5	0.8	1.6	2.1
Turizm sohasida bandlik (ming kishi)	240	180	190	220	250
Turizm yalpi qiymati ulushi (YIMda, %)	2.3	1.1	1.6	2.0	2.5

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, pandemiya davrida sezilarli pasayish kuzatilgan bo'lsa-da, so'nggi ikki yilda sohadagi tiklanish sur'ati yuqori bo'ldi. Turizm faqatgina iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilab qolmay, balki hududlar rivoji va aholi daromadlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, Buxoro, Samarqand, Xiva, Shaxrisabz kabi turistik markazlarda bu soha hududiy iqtisodiy o'sishning lokomotiviga aylanmoqda.

Shu bilan birga, turizm sohasida soliq siyosati orqali yanada ko'proq investitsiyalarni jalb etish, xususiy sektorni rag'batlantirish va xizmatlar sifatini oshirish imkoniyatlari mavjud

Turizm sohasi rivoji, birinchi navbatda, investitsiya muhiti va moliyaviy-iqtisodiy sharoitlar bilan chambarchas bog'liq. Soliq siyosati bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Turizm sub'ektlariga nisbatan qo'llaniladigan soliq stavkalari, imtiyozlar, boshqa moliyaviy mexanizmlar sohada tadbirkorlikni rag'batlantirish yoki aksincha, to'siq bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Bizning fikrimizcha Soliq siyosatining turizmga ta'siri quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- **Faoliyatni rasmiylashtirish:** Soliq imtiyozlari norasmiy faoliyatni qisqartirib, rasmiy bozorni kengaytirishga xizmat qiladi;
- **Investitsiyaviy rag'bat:** Qisqa muddatli soliq imtiyozlari orqali yangi mehmonxonalar, transport, logistika ob'ektlariga sarmoyalar jalb etiladi;

⁴ Manba: O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi ma'lumotlari

• **Xududiy barqarorlik:** Soliq siyosatining hududlarga moslashgan modeli orqali kam rivojlangan mintaqalarda turizm salohiyati rivojlantiriladi.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda turizm sohasidagi sub'ektlar, asosan, quyidagi turdagi soliq to'lovlarini amalga oshiradilar:

- Yalpi daromaddan (yoki foydadan) soliq
- Yer solig'i va mulk solig'i
- Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS)
- Yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun patent asosidagi soliq

So'nggi yillarda mazkur sohani rag'batlantirish maqsadida bir qator soliq imtiyozlari joriy qilindi. Jumladan, 2022 yildan boshlab turistik kompaniyalar uchun QQSdan ozod etish, yangi mehmonxona qurilishlarini 3 yilgacha yer solig'idan ozod qilish kabi choralar ko'rildi. Fikrimizni kengroq bayon etish uchun maqolamizda keltirilgan quyidagi jadvalni ko'rib chiqish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

2-jadval .

Turizm sub'ektlari uchun amaldagi soliq imtiyozlari (2023 yil holatiga ko'ra)⁵

Soliq turi	Imtiyoz turi	Muddat	Izoh
QQS	Turoperatorlar va turistik agentliklar ozod	Doimiy	Eksportbop xizmatlar uchun
Yer solig'i	Yangi mehmonxonalar qurilishida imtiyoz	3 yil	Faqat loyiha tasdiqlangan holda
Mol-mulk solig'i	Turizm infratuzilmasi ob'ektlari	50%gacha kamaytiriladi	Viloyatdagi strategik loyihalar uchun
Foyda solig'i	Turizmdagi kichik bizneslar uchun yengillashtirilgan stavka	Hududiy xususiyatli	Turizm zonasida faoliyat yurituvchilar uchun

Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, turizm sohasiga xos bo'lgan mavsumiylik, norasmiy mehnat va yuqori raqobatchi muhit sharoitida soliq siyosati nafaqat moliyaviy yukni yengillatishi, balki barqaror faoliyat yuritish imkonini ham yaratishi lozim. Misol tariqasida, Yevropa davlatlarida soliq ta'tillari va subsidiyalar turizm sub'ektlari uchun muhim moliyaviy vosita hisoblanadi.

O'zbekistonda turizm sohasini rag'batlantirish maqsadida oxirgi yillarda bir qator soliq imtiyozlari joriy etildi. Ushbu imtiyozlar sohadagi tadbirkorlik faoliyatini faollashtirish, investitsiyalarni kengaytirish va xizmatlar sifatini oshirishga

⁵ Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi

qaratilgan. Amaldagi imtiyozlar tahlili ularning iqtisodiy samaradorligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Turizm sub'ektlariga berilgan soliq yengilliklari natijasida:

- Yangi mehmonxonalar soni 2020 yildagi 948 tadan 2023 yilda 1570 tagacha oshdi;
- Turoperatorlik litsenziyasiga ega kompaniyalar soni 2020 yilda 423 tani tashkil etgan bo'lsa, 2023 yilda bu ko'rsatkich 713 taga yetdi;
- Turizm sohasida band aholi soni 2020 yilda 180 ming nafar bo'lgan bo'lsa, 2023 yilda 250 ming nafarga yetdi.

3-jadval.

2020-2023-yillarda turizm sub'ektlari soni⁶

Yil	Mehmonxonalar soni	Turoperatorlar soni	Turizmda bandlar (ming kishi)
2020	948	423	180
2021	1103	520	190
2022	1335	612	220
2023	1570	713	250

Jadval ma'lumotlaridan shuni ko'rish mumkinki, Soliq imtiyozlari qo'llanilgan hududlarda turizm sub'ektlarining faolligi keskin oshgan. Xususan:

- **Buxoro viloyatida** so'nggi uch yilda mehmonxona soni 63% ga oshgan;
- **Samarqandda** turoperatorlar soni 2020 yilda 67 ta bo'lgan bo'lsa, 2023 yilda 124 taga yetgan;
- **Qashqadaryo viloyati** kabi rivojlanishda ortda qolayotgan hududlarda ham imtiyozlar ta'sirida turizm ob'ektlari soni 2 barobarga ko'paygan.

2023 yilda Davlat soliq qo'mitasi tomonidan turizm sohasida faoliyat yurituvchi 1200 dan ortiq sub'ekt o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma ko'ra, ularning 72% i soliq imtiyozlari faoliyat samaradorligini oshirganini ta'kidlashgan. Quyidagi jadvalda turizm sohasida faoliyat yuritayotgan sub'ektlarning soliq imtiyozlari borasida olib borilgan so'rovnoma natijalari aks ettirilgan:

4-jadval.

Soliq imtiyozlaridan qoniqish darajasi (2023 yil so'rov natijalari)⁷

Me'yoriy qoniqish darajasi	Turizm sub'ektlari ulushi (%)

⁶ Manba: O'zR Turizm va madaniy meros vazirligi

⁷ Manba muallif ishlanmasi

Yuqori	38%
O'rtacha	34%
Past	18%
Imtiyozlardan foydalanmagan	10%

Tahlillardan ko'rinib turibdiki, amaldagi soliq imtiyozlari turizm sohasida faoliyat yurituvchi sub'ektlar faolligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Ammo imtiyozlarni hududiy muvozanat, investitsiya miqdori va turizm mahsulotining eksportbopligiga qarab qayta ko'rib chiqish zarurati ham mavjud.

Jahonda tajribasida haturizm sohasini rivojlantirishda soliq siyosati muhim iqtisodiy vosita sifatida qaraladi. Ko'pgina mamlakatlar ushbu sohani strategik tarmoq sifatida tan olib, turizm sub'ektlari uchun mo'tadil va rag'batlantiruvchi soliq muhitini shakllantirganlar.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida turizm sohasida QQS (VAT) bo'yicha imtiyozli stavkalar keng qo'llaniladi. Masalan:

- **Fransiyada** mehmonxona xizmatlariga 10% QQS stavkasidan foydalaniladi (umumiy stavka – 20%);
- **Italiyada** restoran va mehmonxona xizmatlari uchun 10% QQS belgilangan;
- **Ispaniyada** madaniy va tarixiy meros ob'ektlariga tashriflar uchun QQS 4–10% oralig'ida qo'llaniladi.

Bundan tashqari, ayrim mamlakatlarda soliq ta'tillari, investitsiya subsidiyalari, va foyda solig'ining vaqtlicha ozod qilinishi ham amalga oshiriladi. Masalan, **Portugaliyada** “Golden Visa” dasturi orqali turistik infratuzilmaga sarmoya kiritgan xorijiy investorlarga soliq yengilliklari beriladi.. Osiyo mamlakatlari tajribasi

Malayziya, Tailand, Indoneziya kabi Osiyo davlatlari ham turizmni iqtisodiy o'sish lokomotivi sifatida qabul qilgan. Ularda quyidagi choralar samarali amal qilmoqda:

- **Tailandda** yangi mehmonxonalar qurilishida 8 yilgacha foyda solig'idan ozod etish amaliyoti bor;
- **Malayziyada** soliq ta'tillari (tax holiday) joriy etilib, turizm ob'ektlariga kapital investitsiyalar uchun 5 yilgacha foyda solig'i bo'yicha imtiyozlar beriladi;

- **Singapur**da turizm faoliyati eksport sifatida qaralib, eksport soliqlari va QQSdan ozod etiladi.

Turkiya turizmni qo'llab-quvvatlashda strategik yondashuvni amalga oshirib, qator soliq siyosatini samarali joriy etgan:

- Mehmonxona va dam olish ob'ektlari qurilishida yer solig'idan 5 yilgacha ozod qilish;
- Turizm faoliyatiga sarmoya kiritgan investorlar uchun daromad solig'ini 50% gacha qisqartirish;
- Turizm marketingi va brending uchun davlat tomonidan ajratiladigan subsidiyalar.

Yuqorida keltirilgan xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda, O'zbekistonda turizmni rag'batlantirish uchun quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

- Turizm xizmatlari uchun imtiyozli QQS stavkasi (masalan, 5–7%) joriy etish;
- Kam rivojlangan hududlarda turizm ob'ektlarini qurgan tadbirkorlar uchun soliq ta'tillarini joriy etish;
- Turizm investitsiyasiga yo'naltirilgan sarmoyalar uchun soliq kreditlari va subsidiyalar berish;
- Turoperatorlar uchun marketing xarajatlarini soliqdan chegirib tashlash mexanizmini yaratish.

Bu kabi mexanizmlar mamlakatning turizm salohiyatini to'liq ishga solish, chet ellik sayyohlarni jalb qilish va hududiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim o'rin tutadi. Maqolada olib borilgan tahlillar va xalqaro tajribalardan kelib chiqqan holda, O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishda soliq siyosati muhim rol o'ynashi, ushbu sohani yanada jadal rivojlantirish uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurligi aniqlandi.

Turizm sohasi O'zbekistonda milliy iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biriga aylanmoqda. Bugungi kunda, mamlakatdagi turizm infratuzilmasi tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda, bu o'z navbatida iqtisodiy o'sishga, yangi ish o'rinlarining yaratilishiga va hududiy iqtisodiy barqarorlikka olib kelmoqda.

Soliq siyosatining turizm sohasiga ta'siri, birinchi navbatda, xizmatlar sifati, investitsiya muhiti va milliy iqtisodiyotga qo'shgan hissa orqali namoyon bo'ladi. O'zbekistonda joriy etilgan soliq imtiyozlari, shu jumladan, mehmonxona qurilishi uchun yer solig'idan ozod qilish, turoperatorlar uchun QQS imtiyozlari, turizm salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan muhim chora-tadbirlardir.

Shu bilan birga, xalqaro tajribalarda kuzatilgan soliq siyosati usullari, masalan, soliq ta'tillari, investitsiya subsidiyalari va soliq stavkalarining pasaytirilishi, O'zbekistondagi turizm sektorini yanada rag'batlantirish va unga xorijiy sarmoyalarni jalb etish uchun samarali mexanizm bo'lishi mumkin.

Takliflar:

1. **Soliq siyosati va qo'llaniladigan imtiyozlarni qayta ko'rib chiqish.** Turizm sohasidagi sub'ektlarga berilgan soliq imtiyozlarini qayta ko'rib chiqish va ularni yillar davomida amalga oshiriladigan investitsiyalar va dasturlar bilan muvofiqlashtirish lozim. Qisqa muddatli soliq yengilliklaridan ko'ra, uzoq muddatli va barqaror imtiyozlar jarayonga jalb qilingan barcha ishtirokchilar uchun foydali bo'ladi.

2. **QQS va foyda solig'ini turizmga moslashtirish.** Turizm sohasidagi xizmatlarga QQSni 5–7% darajasidagi imtiyozli stavka bilan joriy etish, shuningdek, turizm bizneslariga foyda solig'ini to'lashda 3–5 yilgacha kechikish imtiyozlarini berish, sohaning rivoji uchun ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin.

3. **Investitsiyalarni rag'batlantirish va soliq subsidiyalarini joriy etish.** Yangi turizm ob'ektlari qurish uchun xorijiy va mahalliy sarmoyachilarga soliq subsidiyalarini berish, shuningdek, ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish uchun investitsiya imtiyozlarini rag'batlantirish.

4. **Turizm sohasini hududiy rivojlantirish.** Turizmning lokal iqtisodiyotga ta'sirini oshirish maqsadida, hududlar orasida tenglikni ta'minlash zarur. Kam rivojlangan va o'z potensialini to'liq ishga solmagan hududlarda turizm ob'ektlari qurilishiga qo'shimcha soliq imtiyozlarini joriy qilish muhim ahamiyatga ega.

5. **Marketing va brendingga e'tibor qaratish.** Turizm sohasini ko'proq investitsiyalash uchun ichki va tashqi marketingga mo'ljallangan soliq chegirmalarini joriy qilish, xalqaro turistik bozorda O'zbekistonni tanitishga qaratilgan turizm brendini yaratish muhimdir.

6. **Turizm sektoridagi raqobatni oshirish.** Turizm sub'ektlariga nisbatan nisbatan past qo'shimcha xarajatlar va imtiyozlar orqali yangi bizneslar ishga tushirilishi, raqobatni oshirishi va sohadagi xizmatlar sifatini yaxshilashi mumkin.

O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirish uchun amaldagi soliq siyosatining samaradorligini oshirish, milliy iqtisodiyotga katta hissa qo'shish, ish o'rinlarini yaratish va qishloq xo'jaligidan tortib, xo'jalik sub'ektlariga turizm xizmati ko'rsatishdagi samaradorlikni oshirish maqsadida kelgusidagi choralar muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Mavjud soliq imtiyozlari va yangicha moliyaviy mexanizmlar turizm sohasini yanada barqaror va raqobatbardosh tarmoqqa aylantiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Turizmni rivojlantirish va soliq siyosati – O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2022 yil.
2. Soliq siyosati va turizm sohasi / A. Abdullaev, Toshkent, 2021.
3. Tourism and Taxation: Theory and Practice / P. Smith, Oxford University Press, 2019.
4. The Impact of Taxation on Tourism Development / M. Kumar, Journal of Tourism Economics, 2018.
5. Global Tourism and Tax Policy / R. Zadeh, Routledge, 2020.
6. Tourism Economics: Impacts, Planning and Development / J. Fletcher, Edward Elgar Publishing, 2017.
7. Turizm sohasidagi soliq siyosati: xalqaro tajriba va O'zbekiston konteksti / M. Sultonov, Iqtisodiy tadqiqotlar instituti, Toshkent, 2022.
8. Mehmonxona xizmati va turizm salohiyati / T. Juraev, Jurnal «Iqtisodiy rivojlanish va turizm», 2023 yil.
9. Tourism and Economic Development / C. Zhang, International Journal of Tourism Research, 2020.
10. International Tourism Taxation: A Comparative Approach / A. J. Lee, Cambridge University Press, 2021.
11. Turizm va savdo / A. Muxamedov, Jurnal «O'zbekiston iqtisodiyoti», 2020.
12. Planirovanie i regulirovanie v oblasti turizma / I. L. Shevchenko, Moskva, 2018.
13. Qishloq va hududiy iqtisodiyotda turizmning o'рни / X. Kamilova, Toshkent, 2021.

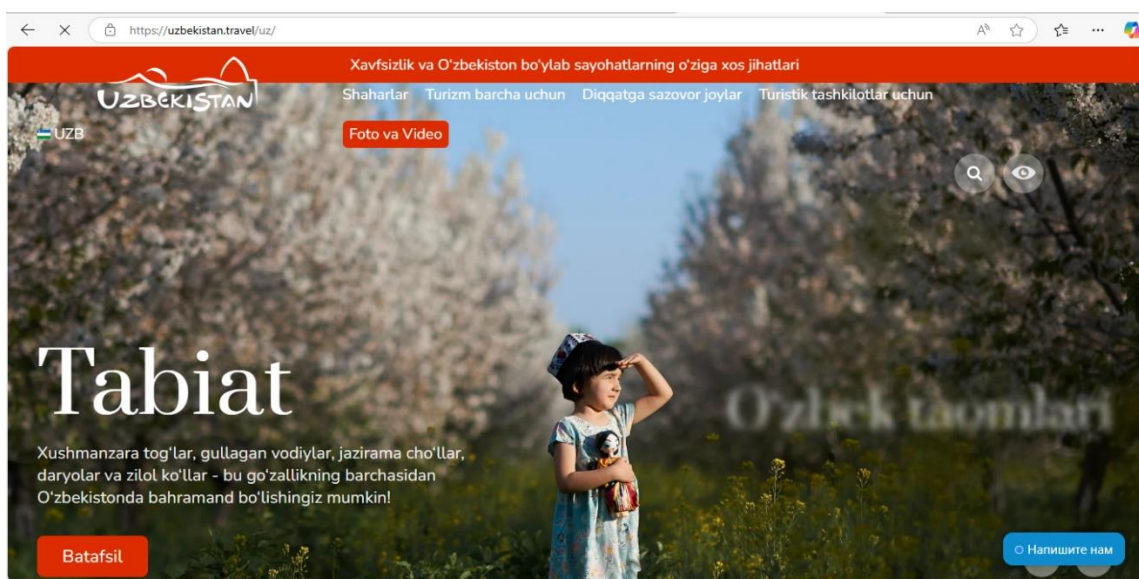
TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNING ROLI

*Jumayev Yahyo Yoqub ogli,
Qarshi davlat texnika universiteti 2-boshqich talabasi*

Bugungi kunda globallashuv va axborot texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi turizm sohasiga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi turizm xizmatlarini taklif etish, mijozlar bilan aloqa o'rnatish hamda ularning ehtiyojlarini aniqlashda muhim vositaga aylangan. Mazkur maqolada aynan raqamli texnologiyalarning turizm sohasidagi roli va ahamiyati tahlil qilinadi.

Turizm – bu insonlarning doimiy yashash joyidan tashqarida dam olish, bilim olish, tibbiy muolaja yoki boshqa maqsadlarda vaqtincha safar qilishidir. U iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, mamlakatlar o'rtasidagi madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi omil hisoblanadi. Bugungi kunda turizm nafaqat dam olish, balki investitsiya, bandlik va eksport daromadlarini shakllantirishning muhim vositasidir.

Raqamli texnologiyalar – bu axborotlarni raqamli formatda saqlash, uzatish va qayta ishlash imkonini beruvchi texnik va dasturiy vositalar majmuasidir. Ular orasida sun'iy intellekt, mobil ilovalar, big data, bulutli hisoblash, virtual va kengaytirilgan reallik, IoT (Internet of Things) kabi tizimlar mavjud. Ushbu texnologiyalar barcha sohalarida, jumladan, turizm ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

1-rasm. “Uzbekistan Travel” web sayti.

“Uzbekistan Travel” web sayti orqali nafaqat mahalliy aholimiz, balki butun dunyo sayyohlari ona yurtimiz haqida ma'lumotga ega bo'lishadi. Tarixiy yodgorliklarimiz, betakror tabiatimiz, milliy qadriyatlarimiz, milliy taomlarimiz, urf-odatlarimiz, afsonaviy shahar va qishloqlarimiz, baland tog'larimiz, hayvonot dunyomiz kabilar haqida ma'lumot olish bilan birga, yurtimizda sayyohlarning oqimini ko'payishida vositachi bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar turizm sohasida quyidagi ustunliklarni taqdim etadi:

1. **Onlayn bron qilish tizimlari** – mehmonxonalar, aviachiptalar, ekskursiyalarni oldindan rejalashtirish imkonini beradi.
2. **Virtual sayohatlar** – VR texnologiyalari yordamida sayyoh joyni borib ko'rmasdan turib, u haqida tasavvurga ega bo'ladi.
3. **Mobil ilovalar** – sayohat davomida marshrut, tarjima, mahalliy xizmatlar haqida ma'lumot olishni osonlashtiradi.
4. **Ijtimoiy tarmoqlar va sharhlar** – sayyohlarning qaror qabul qilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.
5. **Chatbotlar va AI yordamchilar** – 24/7 rejimda foydalanuvchilarga ma'lumot berib, xizmat sifatini oshiradi.

Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi:

- **Xarajatlarni kamaytiradi** – inson omiliga bo'lgan ehtiyoj qisqaradi.
- **Marketing xarajatlarini optimallashtiradi** – maqsadli reklama orqali auditoriyani aniqlash osonlashadi.
- **Samaradorlikni oshiradi** – tezkor ma'lumot almashinuvi va avtomatlashtirilgan xizmatlar ko'rsatish orqali foyda ortadi.
- **Sayyohlar sonining ortishiga olib keladi** – qulaylik va ishonchlilik sayohatga qiziqishni oshiradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida sayyohlik tizimini barqaror rivojlantirish mumkin. Sohaning tez rivojlanishida, ma'lumot almashinishda, axborot yetkazishda eng samarali usullardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, turizm sohasini raqamli texnologiyalar yordamida rivojlantirish hozirgi davr talabi bo'lib, bu nafaqat xizmatlar sifatini oshiradi, balki

iqtisodiy samaradorlikni ham ta'minlaydi. Raqamli transformatsiyaga moslashgan turizm infratuzilmasi mamlakatlar raqobatbardoshligini oshiradi va xalqaro maydonda ularning nufuzini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.F.K.Achilova. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish boshqaruvida raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning afzalliklari. "O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar" jurnali, ISSN: 2181-3302, 25-son, 2023 yil 20 dekabr, 248-251

2.F.K.Achilova. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish boshqaruvining tendensiyalari va rivojlanish istiqbollari. "O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi" jurnali, ISSN: 2181-502X, dekabr, 2023 yil, 103-104 b.

TA'LIM XIZMATLARINI KO'RSATISH ORQALI TURIZMNI RIVOJLANTIRISH

*Talaba.Sayfullayev G'ayrat Serofiddin o'g'li,
Qarshi davlat texnika universiteti*

Globalashuv jarayonlari natijasida ta'lim va turizm sohalari o'rtasidagi aloqalar tobora mustahkamlanib bormoqda. Aholining bilim olish istagi bilan birga, dunyoni kashf etish va boshqa madaniyatlar bilan tanishishga bo'lgan qiziqishi ta'lim xizmatlari asosida shakllanayotgan yangi turizm yo'nalishlarini yuzaga keltirmoqda. Bu maqolada ta'lim xizmatlarining turizm rivojiga qanday ta'sir qilishi chuqur tahlil etiladi.

Ta'lim xizmatlari — bu aholining bilim, ko'nikma va malakalarini oshirishga qaratilgan xizmatlar bo'lib, ular rasmiy (maktab, oliy o'quv yurtlari) va norasmiy (kurslar, treninglar, seminarlar) shakllarda ko'rsatiladi. Bu xizmatlar nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy taraqqiyotga ham xizmat qiladi.

Ta'lim xizmatlari turlari:

- **Akademik ta'lim xizmatlari** – maktablar, kollejlar, oliy ta'lim muassasalari orqali ko'rsatiladi.
- **Kasbiy-ta'lim xizmatlari** – malaka oshirish, kasb-hunar o'rganish kurslari.
- **Onlayn ta'lim xizmatlari** – raqamli platformalar orqali taqdim etiladigan kurslar.
- **Madaniy-ma'rifiy xizmatlar** – til o'rganish, xorijiy madaniyatlar bilan tanishtiruvchi dasturlar.

Turizmni ta'lim orqali rivojlantirish usullari:

1. **Til o'rgatish markazlari orqali turizm salohiyatini oshirish** – xorijiy tillarni o'rgatish orqali sayyohlar bilan muloqot qilish darajasi oshadi.
2. **Akademik almashinuv dasturlari** – xorijiy talabalar oqimi orqali ta'lim-turizm integratsiyasini kuchaytiradi.
3. **Xorijliklar uchun qisqa muddatli o'quv kurslari** – madaniy va tarixiy joylarga tashrif buyurish orqali o'quv-turistik tajriba yaratiladi.
4. **Professional gidlarni tayyorlash** – sifatli ekskursiyalar orqali turizm darajasini oshirish.
5. **Ta'lim muassasalarini turistik markazlarga aylantirish** – tarixiy binolar, muzeylar va ilmiy markazlar turistlar uchun qiziqarli obyektlardir.

Ta'lim va turizm o'zaro bir-birini to'ldiruvchi sohalardir. Turist sifatida mamlakatga kelayotgan shaxslar, ayni paytda ta'lim olish maqsadini ham ko'zlaydi. Xorijiy talabalar oqimi, akademik konferensiyalar, seminar va treninglar o'z-o'zidan turizmga xizmat qiladi. Shu sababli, ta'lim turizmini rivojlantirish, mamlakat iqtisodiyoti va madaniy salohiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Muammo va kamchiliklar:

- Ta'lim infratuzilmasining barcha hududlarda teng rivojlanmaganligi.
- Til bilmaydigan kadrlar sababli turizmga xizmat sifati pastligi.
- Xorijiy talabalarni jalb qilish mexanizmlarining sustligi.
- Ta'lim dasturlarida turizm bilan bog'liq yo'nalishlarning yetarlicha rivojlanmaganligi.

Yaratilgan imkoniyatlar:

- Raqamli ta'lim platformalari orqali chet ellik talabalarni masofadan jalb qilish.
- Davlat tomonidan ta'lim va turizm sohalariga berilayotgan e'tibor va imtiyozlar.
- "Talaba-turist" kontseptsiyasi asosida yangi xizmatlar turining shakllanishi.
- Madaniy va tillar xilma-xilligi orqali O'zbekistonning o'ziga xos turistik jihatlari.

Ta'lim xizmatlari nafaqat inson kapitalini shakllantirish, balki turizmni rivojlantirishda muhim omil sifatida xizmat qiladi. Xususan, xorijiy talabalarni jalb qilish, til o'rganish kurslari, kasbiy tayyorlov markazlari orqali turizm infratuzilmasini rivojlantirish mumkin. Shu bois, ta'lim va turizm integratsiyasini chuqurlashtirish, davlat siyosatida ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida ko'rib chiqilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.F.K.Achilova. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish boshqaruvida raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning afzalliklari. "O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar" jurnali, ISSN: 2181-3302, 25-son, 2023 yil 20 dekabr, 248-251

2.F.K.Achilova. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish boshqaruvining tendensiyalari va rivojlanish istiqbollari. "O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi" jurnali, ISSN: 2181-502X, dekabr, 2023 yil, 103-104 b.

SURXONDARYO VILOYATIDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI

v.b. dotsent Abdullayev Bunyod O'tkirovich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Bugungi kunda tez o'zgaruvchan iqtisodiyotda O'zbekiston Respublikasida turizm sanoati mamlakatning iqtisodiy darajasini oshiradigan muhim iqtisodiy sektor hisoblanadi. Ammo hududlarda turizm industriyasini boshqarishga yondashuvni yetarli darajada samarali deb hisoblash mumkin emas, shuning uchun tadqiqotning dolzarbligi ushbu sohaning so'nggi yillarda jadal rivojlanishi bilan belgilanadi, bu ichki va tashqi muhitning noaniqligi va beqarorligi sharoitida mintaqaviy birlikning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarurligini belgilaydigan har bir aniq mintaqaning boshqa turdosh iqtisodiyot tarmoqlari bilan ko'p tarmoqli va o'zaro chambarchas bog'liqlikda namoyon bo'ladi.

Bu borada olib borilayotgan islohotlarning natijalari keng tarqaldi va Surxondaryo viloyatining turistik salohiyatini rivojlantirish jarayonida qo'shimcha tatbiq etildi, xususan: turistik yo'nalishlar shakllantirildi, ular tarkibiga tabiiy va madaniy meros, turistik infratuzilma, ta'lim, dizayn va ilmiy muassasalar, sug'urta va moliyaviy hamda boshqa tashkilotlar kiradi. Turizm sanoati salohiyatini rivojlantirishda yo'nalishlarning muhim rolini isbotlandi. Turizm industriyasida yo'nalishlar faoliyatining ahamiyatiga oid nazariy va amaliy darajadagi ko'plab

tadqiqotlarga qaramay, uni amalga oshirish modeli haqida umumiy fikr mavjud emas.

Turizm industriyasi salohiyatini inqirozli vaziyatdan chiqishga qaratilgan ilmiy-uslubiy yondashuvning elementlaridan biri bizningcha, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishi sifatida ko'rish mumkin. Bunga hukumatning izchil va mas'uliyatli harakatlari, uning jamoatchilik, biznes bilan doimiy o'zaro hamkorligi sharti bilan erishish mumkin.

Tahlil natijalari shundan dalolat beradiki, Surxondaryo viloyatining turizm sanoati salohiyatini samarali boshqarish, shakllantirish va rivojlantirish boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlarini takomillashtirishning joriy iqtisodiy sharoitlari, innovatsion vositalari va usullarini topish, joriy etish va moslashtirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Shuning uchun turizm industriyasi salohiyatining rivojlanishi va muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlash uchun sohani yuritish va boshqarishning yangi usullari zarur.

Ko'pgina tadqiqotchilar turizm sanoati salohiyatini rivojlantirishda yo'nalishlar faoliyatini yo'lga qo'yish va ular faoliyatini to'liq reklama qilish eng samarali model deb hisoblaydilar. Aynan u tarmoqni strukturalashtirish va modernizatsiya qilish jarayonini tezlashtirish va uni milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning samarali segmentiga aylantira olish hamda omma o'rtasida tashviqot ishlarini oshirish, turistlarni jalb qilish imkoniyatini beradi.

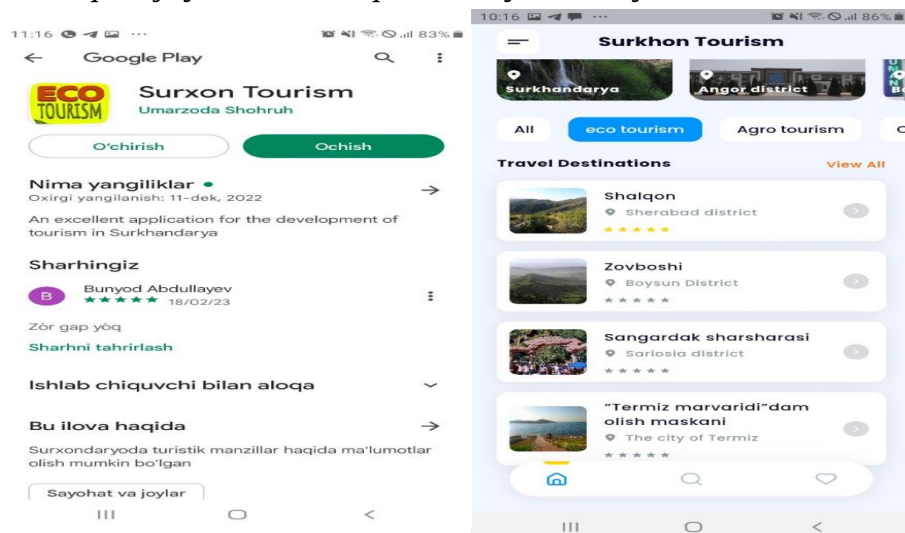
Bugungi kunda turizm industriyasida mintaqaning iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan yo'nalishlarga asoslangan yondashuvdan foydalanish juda dolzarbdir, ya'ni: investorlarning ko'payishi, viloyat byudjetiga tushumlarni va aholi bandligini oshirish, migratsiya jarayonlarini qisqartirish, mahalliy turistik tovarlar va xizmatlarga talabning ortishi, mintaqaning ekologik rivojlanishi masalalari buzilishini oldini olish, hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan yangi bozor mexanizmlaridan samaraliroq foydalanish va boshqa imkoniyatlarni paydo bo'lishiga olib keladi.

Tahlil va natijalar. Shu ma'noda tadqiqot ishida Surxondaryo viloyatida turizm salohiyatini rivojlantirish, keng ommaga tanishtirish va asosiysi turistlarni

jalb qilishni kengaytirish maqsadida “**Surxon Tourism**” ilovasi ishlab chiqildi. “Surxon Tourism” mobil ilova dasturida Surxondaryo viloyatidagi Eko turizm, Tibbiyot turizmi, Madaniy turizm, Tarixiy turizm, Ekstremal va tog‘ turizmi, Agro turizm, Ziyorat turizmi manzilgohlari va mavjud muzeylar haqida ma’lumotlar tizimlashtirilgan.

Ilova ichki va tashqi turizm foydalanuvchilari uchun onlayn xizmat ko‘rsatadi. Ilovada foydalanuvchi turgan nuqtadan turistik manzilgohga qadar eltuvchi yo‘l (yoki yo‘llar) ni xaritadan ko‘rish, ungacha bo‘lgan masofani aniqlash va turistik manzilgoh haqidagi matnli va rasmlı ma’lumotlar olish vazifalarini bajaradi. Ilovada turizm manzilgohlarini turizm turi yoki ular joylashgan tumanlar bo‘yicha saralash imkoniyatlari mavjud va ushbu ilovadan foydalanuvchilar uchun qo‘llanma taklif etilgan. Unga ko‘ra:

Surxondaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish natijasida iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda yangi ish o‘rinlarini yaratish, infratuzilmani shakllantirish, xizmatlar sifatini yaxshilash eng asosiysi ichki va tashqi turistlar sonini oshirish uchun android mobil ilova yaratish maqsad qilingan. Dasturda Surxondaryo viloyatidagi barcha turizm turlari haqida yozma va rasmlı ma’lumotlar joylashtiriladi, turistik obektlar joylashgan joylari bo‘yicha onlayn xaritani ko‘rish, masofa km ni aniqlab joylarni band qilish bo‘yicha buyurtmalar olinadi.

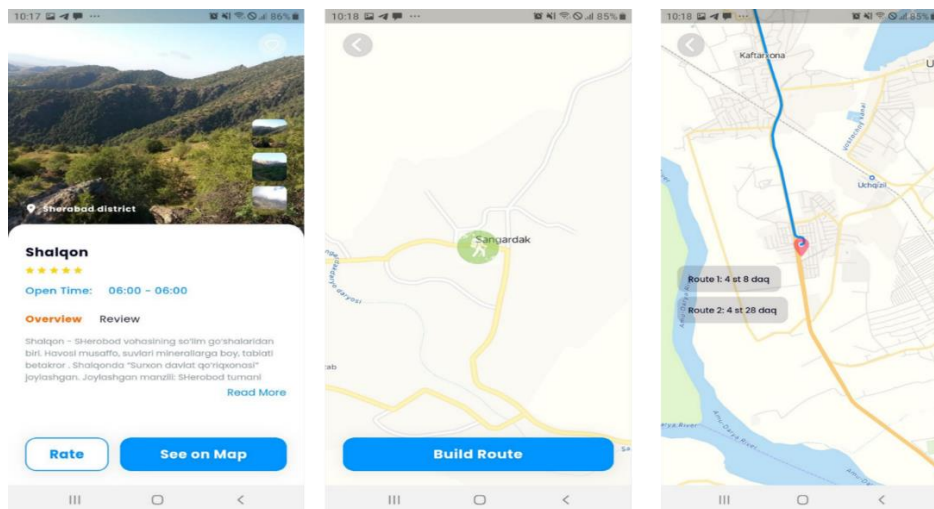

1-rasm.Dasturni play Marketdan dastur nomini yozib qidirish va o‘rnatish tartibi⁸

⁸ Manba Muallif ishlanmasi

Surxon turizm mobil ilovaning imkoniyatlari

- Surxon turizm mobil ilova dasturi play market ga google dan ro'yxatdan o'tkazilib joylashtiriladi va ichki va tashqi turistik mehmonlar uchun turgan joyidan mavjud turizm obektlari haqida onlayn ma'lumot olish, xizmat ko'rsatish buyurtmalar qabul qilish imkoniyatlari amalga oshiriladi.
- Ilova 3 xil tilda o'zgaradi o'zbek, rus va ingliz tillarda.
- Surxondaryo viloyatidagi 1. Ekoturizm, 2. Tarixiy turizm, 3. Madaniy turizm,
- 4. Tibbiyot turizm, 5. Ekstremal tog' turizmi, 6. Agro turizm, 7. Ziyorat turizm, 8. Gastronomik turizm 9. Muzeylar va mehmonxonalar haqida ma'lumotlar ilovaga joylashtiriladi, joylashgan joylari bo'yicha yangilanib boriladi onlayn ko'rish, masofa km ni aniqlab joylarni band qilib buyurtmalar olishi uchun onlayn to'lov xizmati tashkil etiladi va kerakli malumotlarni olish uchun rahbar va ish boshqaruvchi telefon raqamlari qo'yiladi.

2 – rasm. Kerakli turizm joyini tanlash shu joyini xaritasini ko'rish va borish yo'llarini va vaqtini aniqlash⁹

Umuman olgan tadqiqot bo'yicha aniqlangan xulosa va takliflarni amalga joriy etilishi turizm industriyasini rivojlantirishda multiplikativ effekt yaratishga qodir, ayrim hollarda esa ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish rejalarining asosi sifatida ko'rish kerak. Bozor iqtisodiyoti sharoitida turizm industriyasi mustaqil va teng

⁹ Manba muallif ishlanmasi

huquqli sohaga aylanishi uchun davlat organlari tomonidan ushbu sohada tartibga solish funksiyalarini bajaradigan qonunchilik bazasini takomillashtirish zarur.

Turizm industriyasi salohiyatini rivojlantirish uchun, bizningcha, mamlakat sanoati va uning alohida hududlarini kompleks baholashdan foydalanadigan yondashuvdan foydalanish va aynan hududiy turizm yo'nalishi bo'yicha ko'p omilli prognozlarini amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Shu ma'noda tadqiqotda ekoturizm yo'nalishi bo'yicha olib borilgan ekonometrik tahlillar natijasida aniqlangan 3 ta ssenariy bo'yicha prognoz ko'rsatkichlarini aniqlash va ular bo'yicha xulosalar chiqarish o'rinli.

Shundan kelib chiqib, olingan natijalardan foydalangan holda, Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyurganlar sonini o'zgarishini prognoz ko'rsatkichlarini (1)-regressiya tenglamasidan:

$$TBS = \frac{EOS^{0.08} * EMH^{18.7} * KXT^{0.37}}{e^{57.3478}} \quad (1)$$

hamda ta'sir etuvchi har bir omillarning vaqtga bog'liq tenglamalaridan:

- ekoturizm obyektlar soni – $EOS = -2,6 + 1,4 * t$;
- viloyatda jami ekoturizm uchun ajratilgan maydon hajmi – $EMH = 25,2 + 0,14 * t$;
- ko'rsatilayotgan xizmat turlari – $KXT = 0,6 + 1,1 * t$.

$t=15$ dan boshlab tenglamalar tizimini o'rniga qo'yish usulidan foydalangan holda, Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyurganlar sonini ko'p omilli prognoz ko'rsatkichlari aniqlanadi (1-jadval).

1-jadval

1-ssenariy bo'yicha Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyuruvchilar sonini ko'p omilli prognoz ko'rsatkichlari¹⁰

Yillar	Tashrif buyuruvchilar soni, ming kishi	Ekoturizm obyektlar soni, birlik	Ekoturizm maydoni jami, ming m ²	Ko'rsatilayotgan xizmat turlari, birlikda
2024	322,0	18	27,3	17
2025	364,7	20	27,44	18
2026	412,1	21	27,58	19
2027	464,8	23	27,72	20
2028	523,3	24	27,86	22
2029	588,1	25	28	23
2030	659,8	27	28,14	24

¹⁰ Mabna muallif ishlanmasi

Jadvalda keltirilgan 1-ssenariy bo'yicha Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyuruvchilar sonini ko'p omilli prognoz ko'rsatkichlari natijasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 2030 yilga borib 2023 yilga nisbatan 337,8 ming kishiga oshib 659,8 ming nafarga yetishi kutilmoqda. Albatta, bunday natijaga ekoturizm obyektlar soni 2030 yilga 9 taga, ekoturizm maydoni hajmi 840 m² ga va xizmat ko'rsatishlar soni 7 taga oshib mos ravishda 27 taga, 28,14 ming m² va 24 taga yetishi hisobidan amalga oshirilishi aniqlandi.

2-ssenariy bo'yicha o'tkazilgan ekonometrik tahlil natijasida aniqlangan Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyurganlar sonini o'zgarishini prognoz ko'rsatkichlarini (2)-regressiya tenglamasidan:

$$TBS = \frac{EIS^{0.7} * SEM^{0.4} * e^{5.87}}{KBX^{0.87334}} (2)$$

hamda ta'sir etuvchi har bir omillarning vaqtga bog'liq tenglamalaridan:

kishi boshiga sarflangan xarajat – $KVX = 113,5 + 7,3 * t$;

ekoturizmدا ishchilar soni – $EIS = -5.4 + 4.1 * t$;

sarflangan energiya miqdori – $SEM = -6,8 + 5,6 * t$.

t=15 dan boshlab tenglamalar tizimini o'rniga qo'yish usulidan foydalangan holda, Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyurganlar sonini ko'p omilli prognoz ko'rsatkichlari aniqlanadi (2-jadval).

2-jadval

2-ssenariy bo'yicha Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyuruvchilar sonini ko'p omilli prognoz ko'rsatkichlari¹¹

Yillar	Tashrif buyuruvchilar soni, ming kishi	Kishi boshiga xarajatlar, ming. so'm	Ekoturizmدا ishchilar soni, ming kishi	Sarflangan energiya miqdori, mln. so'm
2024	300,4	223	56	77,2
2025	315,6	230,3	60	82,8
2026	330,2	237,6	64	88,4
2027	344,1	244,9	68	94
2028	357,5	252,2	73	99,6
2029	370,4	259,5	77	105,2
2030	382,9	266,8	81	110,8

¹¹ Muallif ishlanmasi

2-jadvalda keltirilgan olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, Surxondaryo viloyatida 2030 yilga borib, ekoturizm bo'yicha tashrif buyuruvchilar soni 382,9 ming kishini tashkil etishi kutilmoqda. Bu esa 2023-yilga nisbatan 1,3 barobarga oshishini anglatadi. 2030 yilga qadar ushbu ko'rsatkichning o'rtacha yillik o'sish darajasi 19,2% ni tashkil etadi.

Endi Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyurganlar sonini 3-ssenariy bo'yicha o'zgarishini prognoz ko'rsatkichlarini (3)-regressiya tenglamasidan:

$$TBS = \frac{ESX^{1.9} * EOD^{1.5}}{RUX^{3.5} * e^{1.2137}} (3)$$

hamda ta'sir etuvchi har bir omillarning vaqtga bog'liq tenglamalaridan:

- ekoturizmga sarflangan jami xarajat $-ESX = -4,4 + 4,7 * t$;
- ekoturizmdan olingan daromad $-EOD = -1,4 + 2,2 * t$;
- reklama uchun xarajat $-RUX = 1,4 + 0,3 * t$.

t=15 dan boshlab tenglamalar tizimini o'rniga qo'yish usulidan foydalangan holda, Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyurganlar sonini ko'p omilli prognoz ko'rsatkichlari aniqlanadi (3-jadval).

3-jadval

3-ssenariy bo'yicha Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyuruvchilar sonini o'zgarishini ko'p omilli prognoz ko'rsatkichlari¹²

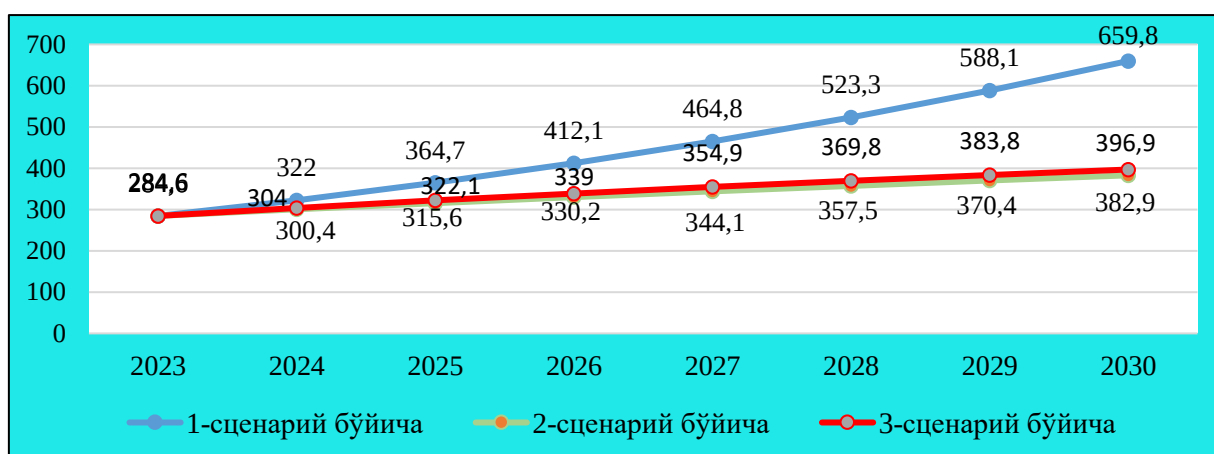
Yillar	Tashrif buyuruvchilar soni, ming kishi	Ekoturizmga sarflangan jami xarajat, mlrd. so'm	Ekoturizmdan olingan daromad, mlrd. so'm	Reklama uchun xarajat jami, mlrd. so'm
2024	304,0	66,1	31,6	5,9
2025	322,1	70,8	33,8	6,2
2026	339,0	75,5	36	6,5
2027	354,9	80,2	38,2	6,8
2028	369,8	84,9	40,4	7,1
2029	383,8	89,6	42,6	7,4
2030	396,9	94,3	44,8	7,7

Jadvaldagi 3-ssenariy bo'yicha Surxondaryo viloyatiga ekoturizm yo'nalishiga tashrif buyuruvchilar sonini o'zgarishini ko'p omilli prognoz natijalariga ko'ra, 2030 yilga borib viloyatga yo'nalish bo'yicha tashrif buyuruvchi

¹² Muallif ishlanmasi

turistlar soni 396,9 ming nafarga yetishi bu esa albatta, ekoturizmni rivojlantirishga sarflanadigan harajatlar miqdorini 2024 yilga nisbatan 28,2 mlrd. so'mga oshirib 94,3 mlrd. so'mga yetishi va reklama uchun xarajatlar xajmini 7,7 mlrd. so'mga teng bo'lishi bilan amalga oshirilishi mumkin. Bunday ijobiy natijalar ortidan Surxondaryo viloyati ekoturizm faoliyatining o'zidan 44,8 mlrd. so'm daromad olishga erishilishi kutilmoqda.

Tadqiqotda olib borib borilgan 3 ta ssenariy bo'yicha umumlashtirilgan xulosa qilish uchun ularning har birini bir grafikka joylashtirilgan holda taqqoslama tahlilini amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Shu ma'noda, EXCEL dasturi yordamida berilgan va aniqlangan prognoz natijalaridan foydalangan holda -rasmda keltirilgan grafik o'zgarish tendensiyalarini ifoda etamiz (3-rasm).

3-rasm. Barcha ssenariylar bo'yicha Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyuruvchilar sonini o'zgarishini ko'p omilli prognoz ko'rsatkichlari tahlili¹³

3-rasmda keltirilgan barcha ssenariylar bo'yicha Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyuruvchilar sonini o'zgarishini ko'p omilli prognoz ko'rsatkichlari tahliliga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 1- ssenariy bo'yicha keltirilgan omillarga ustuvorlikni berilishi maqsadga muvofiq bo'lib, uning natijasida Surxondaryo viloyatiga ekoturizm bo'yicha tashrif buyuruvchilar sonini 659,8 ming nafarga yetkazish mumkin. Bu esa o'z navbatida, 1 va 2-ssenariydan deyarli 1,7 marta ko'p ekanligini tasdiqlaydi. Shu o'rinada alohida ta'kidlash lozimki, agar ssenariylar bo'yicha tanlangan omillarning turlichaligani e'tiborga oladigan bo'lsak,

¹³ Muallif ishlanmasi

bir vaqtning o'zida 3 ta ssenariy bo'yicha umumlashtirilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqib ularni amalga oshirish ham mumkin bo'lib, bu ko'zlagan maqsadga yanada tezroq erishish imkonini beradi.

Ushbu jarayonlarni faollashtirish uchun quyidagilar zarur: turistik klasterlarni rivojlantirish va joriy etish bo'yicha shakllangan strategiya, mintaqada turistik klasterlarni boshqarishning iqtisodiy va moliyaviy ilmiy-uslubiy yondashuvi, turistlarning xavfsizligini ta'minlash, sanoatni rivojlantirishning innovatsion tizimini joriy etish; kichik va o'rta biznesni subsidiyalashning uslubiy yondashuvini o'rnatish, turizm sanoati salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan ekologik vaziyatni yaxshilashga ko'maklashish.

Surxondaryo viloyatida ekoturizm sohasini rivojlantirishning konseptual asoslarini, ekoturizm sohasini barqaror rivojlantirishni ta'minlash mexanizmini, rivojlantirish ssenariylari va variantlarini tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Viloyatda ekoturizm sohasini barqaror rivojlanishini ta'minlovchi tadbirkorlik subektlari korxona va tashkilotlar iqtisodiy faoliyati samaradorligini belgilab beruvchi umumiy muhit omillari, ishchi muhit omillari va ichki omillarni tahlil qilish asosida ekoturizm sohasini yetakchi tarmoqlardan biriga aylantirishga shart-sharoit yaratish, ustuvor yo'nalishlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Viloyatda ekoturizm salohiyati yuqori bo'lgan hududlarda mahalliy aholini turizm tadbirkorligiga faol jalb etish, norasmiy turizm tadbirkorligini baratarf etish, ekoturizm sohasini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish uchun davlat tomonidan turizm subyektlarini barpo etishda 10 yilgacha soliqlardan ozod etish (Malayziya tajribasi), 10 yilgacha foizsiz kreditlar ajratish (Portugaliya tajribasi) yoki 20 yil muddatga past foizli kreditlar ajratish kabi imtiyozlarni qo'llash kerak, degan xulosaga keldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Surxondaryo viloyati turizm boshqarmasi ma'lumotnomasi.
2. Surxondaryo viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotnomasi.
3. Бейдик О.А. Рекреационно-туристские ресурсы: Методология и методы
4. Кекушев В.П., Сергеев В.П., Степаницкий В.В. Основы менеджмента экологического туризма: Учеб. пособие. – М., 2011.
5. Bohdan, N. M., & Sukhorukova, O. P. (2016). Doslidzhennia ryzykiv u turyzmi. [Risks research in tourism]. Business Inform, 10, 206– 211.

INTERNET TARMOG'I VEB-SAYTLARI VA MANZILLARI

6. www.review.uz
7. www.stat.uz/uz
8. <https://surxonstat.uz/uz/>
9. www.tem.fi (Finlands_Tourism_Strategy_to_2020.pdf)
10. www.tourism.gc.ca
11. www.tourism.interfax.ru
12. www.tourprom.ru
13. www.trademap.org
14. www.unwto.org

MINTAQADA TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI

Yarmatov Sharofiddin Choriyevich
Iqtisodiyot va AT fakulteti dekani
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar hayotning barcha jabhalarida o'zining ijobiy natijalarini bermoqda. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq hayotga tadbqiq etilgan va bugungi kungacha izchillik bilan amalga oshirib kelinayotgan bu islohotlarning pirovard natijasi sifatida mamlakatimizda barqaror iqtisodiy o'sishga erishayotganligini alohida ta'kidlash o'rinlidir.

Hozirgi kunda dunyodagi juda ko'plab rivojlangan davlatlar YAIMda xizmatlar sohasining ulushi ancha yuqori ko'rsatkichga ega va shu bilan birga turizm xizmatlari orqali olinayotgan daromadlar ham yuqori. Xizmat ko'rsatish va servis sohasining muhim tarkibiy qismlaridan biri bu turizmdir.

Surxondaryo viloyatida ham turizm sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Bu borada hududda yetarli darajada imkoniyatlar mavjud, ammo shu o'rinda bir qator muammolar ham yuzaga chiqadi.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Surxondaryo viloyatiga tashrifi chog'ida vohaning turizm calohiyatidan samarali foydalanib, yangi ish o'rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirishga alohida e'tibor qaratgan edi. Shunga muvofiq Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatini kompleks rivojlantirish chora-tadbirlari dasturi qabul qilindi. Unda hududning yangilangan, zamonaviy qiyofasini yaratish, transport infratuzilmasini takomillashtirish, xoriждан tashrif buyurayotgan sayyohlarga sifatli xizmatlar ko'rsatish kabi muhim masalalarga alohida ahamiyat berilgani ziyorat turizmi imkoniyatlaridan unumli foydalanishga qulay muhit yaratadi.

Surxondaryo viloyatida Hakim Termiziy, Iso Termiziy kabi ko'plab buyuk olimlarga beshik bo'lgan, Boy tarixga ega bu yurtida So'fi Olloyor, Alouddin Attor, Muhammad Zohid singari ulug' zotlar mangu qo'nim topgan. Ishlab chiqilayotgan dastur asosida Boysun, Termiz, Jarqo'rg'on, Oltinsoy, Denov, Uzun, Sherobod tumanlaridagi muqaddas qadamjo va ziyoratgohlar rekonstruksiya qilinib, obodonlashtiriladiva xizmat ko'rsatish tarmoqlari rivojlantiriladi. Xorijlik sayyohlarning emin-erkin ziyorat qilishi uchun barcha zamonaviy sharoitlar yaratiladi.

Masalan, ziyorat turizmini rivojlantirish borasida amalga oshiriladigan keng qamrovli bunyodkorlik ishlari doirasida Termiz tumanidagi Kokildor ota, Qirq qiz, Sulton Saodat yodgorliklari, Chorgumbaz masjidi, Boysun tumanidagi Hazrati Eshonbobo ziyoratgohi va shifobaxsh suvi, Hazrati Sulton Valiy, Jarqo'rg'on tumanidagi Xo'ja Samandar Termiziy ziyoratgohlari, Oltinsoy tumanidagi Xo'jaipok ziyoratgohi va shifobaxsh suvi, Uzun tumanidagi Oq ostona bobo maqbarasi kabi tarixiy obidalar so'lim go'shaga aylantiriladi.

Surxondaryo viloyatida turizmni rivojlantirish uchun 374 tarixiy, madaniy, san'at, me'moriy obidalar, noyob arxeologik qazilmalar mavjud. Viloyatning tabiiy so'lim go'shalari, maftunkor sharsharalari, ma'danli suv va shifobaxsh tog' tuzlari agro-eko, tog' va tibbiyot turizmini keng yo'lga qo'yishga qulay imkoniyat yaratadi. Qadimiy bu yurtning o'ziga xos urf-odat va an'analari, milliy hunarmandchilik buyumlari ham dunyo ahlida katta qiziqish uyg'otib keladi.

Viloyat hududida uchta tog' turizmi klasterini tashkil etish ko'zda tutilmoqda. Bular Boysun tumanidagi Omonxona, Darband qishlog'i va Zovboshi tog'li hududini qamrab oladigan Boysun tog' turizmi klasteri, Sariosiyo va Uzun tumanlaridagi Xonjiza tog' tizmalari yonbag'ri hamda Sariosiyo tumanidagi Sangardak qishlog'i hududida Sariosiyo tog' turizmi klasteri faoliyati yo'lga qo'yilsa, Sherobod tog' turizmi klasteri tarkibida Shalqon qishlog'i, Xo'jaikon tuz koni atrofi va hududdagi anorzor hamda boshqa mevali bog'rog'lar kiritilib, takomillashtiriladi.

Shu o'rinda Boysunning tog'larida qadimiy qishloq hududini tashkil etish ushbu sohada yangi yo'nalishni ochib berishi va yaxshi samara berishi mumkin. Qishloqning boshqa qishloqlardan farqi zamonaviy rivojlanishdan ajralgan holda qadimda ajdodlarimizning yashash tarzi, turmush sharoitlarini o'zida mujassam etadi. Hududdagi barcha inshootlar va buyumlar o'zida tarixni aks ettirib turishi lozim. Hozirgi rivojlangan dunyoda ushbu loyiha ko'plab sayyohlarni o'ziga jalb eta oladi degan umiddamiz.

Hududda turizm sohasida o'z yechimini kutayotgan bir qancha muammolar mavjud:

- mamlakatda mavjud turistik resurslardan yetarli darajada samarali foydalanilmayotganligi;
- ichki turizm, ayniqsa, ekoturizm borasida istiqbolli, innovatsion g'oyalarning kamligi;
- ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatining yuqori emasligi;
- turizm sohasida faoliyat ko'rsatayotgan kadrlar malakasi bilan bog'liq muammolar.

Ushbu muammolarni hal qilishda sohaga innovatsiyalarni jalb etish muhim. Turizm sohasini rivojlantirish haqida so'z yuritganda, avvalo, innovatsion g'oyalarga alohida e'tibor berish lozim deb o'ylaymiz. Bizning fikrimizcha, innovatsiyalarda asosiy e'tibor ichki rezervlarga qaratilishi, ya'ni o'zimizda mavjud imkoniyatlardan intensiv yo'l bilan foydalanishga alohida to'xtalish lozim. Ayniqsa Osiyo davlatlarida turizmni rivojlantirishda asosan tabiatga, hayvonot olamiga, qisqacha olganda tabiiylikka alohida e'tibor qaratiladi.

Ushbu yo'nalishlarda turizm sohasini ulkan daromad manbaiga aylantirish uchun Surxondaryo hududida ham imkoniyatlar cheksiz.

Surxondaryo viloyati shahar va tumanlarini 2025-2030-yilga mo'ljallangan barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturi yuzasidan takliflar ishlab chiqilib, Termiz shahrida xalqaro savdo iqtisodiy zonasi; Boysun, Sariosiyo, Oltinsoy, Sherobod tumanlarida turizm klasteri va komplekslari; Termiz, Bandixon, Angor, Muzrabot, Uzun va Qiziriq tumanlarida kichik sanoat va yoshlar zonalari; Termiz va

Boysun tumanlarida erkin iqtisodiy zonalar samaradorligini oshirish; Termiz va Oltinsoy tumanlarida innovasion hududni tashkil etish asosida turizmning turli yo'nalishlarini rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda.

Shu munosabat bilan mamlakatda turizm sanoati ishtirokchilarining (xususan, dam olish maskanlari, mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalari, turistik korxonalar) faolligini oshirishda BMTning atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha dasturi (UNEP), Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) tomonidan chop etilgan "Making Tourism More Sustainable A Guide for Policy Makers" hisoboti hamda xalqaro standartlar, akademik tadqiqotlar va ilg'or tajribalar asosida turizmni barqaror rivojlantirish tamoyillariga qo'shimcha ravishda "texnologik transformatsiya" va "tadqiqot va monitoring" tamoyillarini hisobga olish asosida takomillashtirish hamda ularni O'zbekiston sharoitida amaliyotga joriy qilishning ustuvor vazifalarini belgilashni maqsadga muvofiq deb topdik (1-jadval).

1-jadval

Turizmni barqaror rivojlantirish tamoyillari¹⁴

№	Tamoyillar	Ustuvor vazifalar
1.	Ekologik muhitning barqarorligi	1. energiya sarfi, ifloslantiruvchi moddalar va maishiy chiqindi emissiyasi, ichimlik suvi va oqova suvlaridan foydalanish tizimini muvozanatlash; 2. turistik xizmatlar va mahsulotlarning ekologik standartlarga muvofiqligini ta'minlash; 3. ekologik mas'uliyat va javobgarlikni oshirish; 4. tabiiy hududlarning biologik xilma-xilligini saqlash; 5. ekologik toza texnika va transport vositalaridan foydalanish;
2.	Ijtimoiy-madaniy farovonlik	1. mahalliy jamoatchilik bilan yaqin aloqalarni o'rnatish va ularning ijtimoiy, madaniy tashabbuslarini qo'llab quvvatlash; 2. xorijiy va mahalliy sayyohlarning xavfsizligi, huquq va manfaatlarini himoya qilishning zamonaviy mexanizmlarini tashkil etish; 3. xizmatlardan foydalanishning teng sharoitlarini ta'minlashda ijtimoiy mas'uliyat va javobgarlikni oshirish; 4. xorijiy tajriba asosida kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish.
3.	Uzoq muddatli iqtisodiy o'sish	1. uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish; 2. bozor risklarini boshqarish, moliyaviy zaxiralarni yaratish va daromadlarni diversifikatsiya qilish asosida aylanma mablag'lar barqarorligini ta'minlash; 3. xalqaro darajadagi marketing tadqiqotlarini yuritish va xalqaro turizm tashkilotlari bilan hamkorlik aloqalarini mustahkamlash asosida faoliyatning turistik jozibadorligini oshirish; 4. zamonaviy turizm infratuzilmasini shakllantirishda davlat-xususiy sheriklik munosabatlariga ustuvorlik berish;

¹⁴ Muallif ishlanmasi

4.	Texnologik transformatsiya	1. raqamli platformalar va bulutli texnologiyalar tizimini joriy qilish; 2. faoliyatga sun'iy intellekt integratsiyasini amalga oshirish; 3. mobil texnologiyalar va naqd pulsiz to'lovlardan foydalanish imkoyatini ta'minlash; 4. mijozlarning shaxsiy ma'lumotlari va biznes jarayonlarini himoya qilish uchun kiberxavfsizlik strategiyalarini ishlab chiqish; 5. innovatsion startaplar bilan doimiy hamkorlik o'rnatish.
5.	Tadqiqot va monitoring	1. faoliyatga asosiy samaradorlik ko'rsatkichlarini (KPI) joriy qilish; 2. ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy tadqiqotlarni yuritish; 3. ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy ko'rsatkichlar to'g'risidagi hisobotlarni yuritish (Global Reporting Initiative (GRI) kabi hisobot standartlariga muvofiqligini ta'minlash) 4. faoliyatga qayta aloqa tizimini joriy qilish asosida iste'molchi fikrini doimiy monitoring qilish; 5. tahlillar va tadqiqotlarning uzluksizligini ta'minlash.

Ushbu uslubiy tavsiyalarni ishlab chiqishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son "O'zbekiston respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022—2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" hamda 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaror va farmonlarida belgilangan ustuvor vazifalarning ijrosini ta'minlashga alohida e'tibor qaratildi.

Turizmni barqaror rivojlantirish tamoyillarini takomillashtirish va uning ustuvor vazifalarining turizm sanoati ishtirokchilarning faoliyatiga joriy qilinishi quyidagilarni amalga oshirish imkonini berdi:

- faoliyatning energiya sarfi, suv va oqova suvlari iste'moli, maishiy chiqindi tizimi va boshqa ekologik sohalarni muvozanatlash orqali atrof-muhit va ekologiyaga salbiy ta'sirini kamaytirishga enshish. Bu orqali eko-turizmning yangi yo'nalishlarini tashkil etish va rivojlantirish;

- mahalliy jamoatchilik bilan yaqin aloqalarni o'rnatish, ularning ijtimoiy-madaniy tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, tashrif buyuruvchilarga xizmat ko'rsatishning teng sharoitlarini yaratish, ishchi-xodimlarni munosib mehnat sharoitlari bilan ta'minlash, ularning malakasini oshirish va boshqa ijtimoiy muammolarni hal qilish orqali faoliyatning ijtimoiy munosabatlarini yangi bosqichga olib chiqish;

- davlat-xususiy sheriklik, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va yoki qo'shimcha resurslarni jalb qilish asosida turistik infratuzilmani modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, aylanma mablag'larning barqarorligini ta'minlash hamda uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish asosida turizmning yangi turlarini tashkil etish, hududning turistik jozibadorligini oshirish hamda yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishish;

- sohaga raqamli platformalar va bulutli texnologiyalar tizimini joriy qilish. faoliyatga sun'iy intellekt integratsiyasini amalga oshirish va innovatsion startaplar bilan doimiy hamkorlik o'rnatish asosida sayyohlarga xizmat ko'rsatish darajasini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish;

- faoliyat jarayonida mavjud ijtimoiy, ekologik muammo va kamchiliklarni monitoring qilishda tahlillar va tadqiqotlarning uzluksizligini ta'minlash.

Shu bilan birga Surxondaryo viloyatida ayniqsa tarixiy, tibbiy va ekoturizmni tashkil qilish bo'yicha yetarli imkoniyatlar mavjud ekanligini inobatga olib, shu kabi hududlarni tashkil qilish va tabiatning go'zal manzaralarini tomosha qilishni tashkil etish, xizmat ko'rsatish va servis sohasida faoliyat ko'rsatuvchi kadrlar malakasini oshirishga alohida e'tibor berish va bu sohadagi yetakchi xorijiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni kengaytirish, viloyatimizda shifobaxsh suv, qum va tuz havzalari mavjudligini inobatga olib, bu hududlarda pullik tibbiy xizmatlarni tashkil etish, ya'ni davolanish sanatoriyalarini ochish orqali sayyohlarni jalb qilish mumkin. Mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirishga berilayotgan e'tibor va berilayotgan imtiyozlar sohadagi imkoniyatlarimizni yanada oshiradi.

Ushbu takliflar va g'oyalarni hayotga tadbiq etish hududda turizm sohasini jadal rivojlantirish imkonini beradi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 16.12.2024-yildagi "Surxondaryo viloyatining tog'li-rekreatsion hududlarida turizm infratuzilmasini yaxshilash hamda zamonaviy xizmat ko'rsatish va turizm obyektlarini barpo etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-439-son Qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-7263277>
2. Рухметов Б. Региональная экономика: опыт, проблемы, эффективность комплексного развития. Ташкент, Фан. 2002. -220 с
3. Soliyev A.S., Qurbonov Sh.B. O'zbekiston hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ba'zi bir masalalari. O'zbekiston Geografiya jamiyati axboroti, 47-jild. -T., 2016. b.20.

4. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Toshmatov Sh.A. Jahonda “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirish modellari va uni O'zbekistonda amalga oshirish xususiyatlari: monografiya, / i.f.d., prof. A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida –Toshkent: “Universitet”, 2020.

SURXONDARYO VILOYATIDA EKOTURIZM SAMARADORLIGINI EKONOMETRIK BAHOLASH

v.b. dotsent Abdullayev Bunyod O'tkirovich
Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Globallashuv sharoitida mintaqaviy miqyosda turizm sektori xatarlarini boshqarishga, tahdidlardan himoya qilishga ko'proq e'tibor berish va hududlarni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini hamda mintaqaviy rivojlanish strategiyasini shakllantirish, imidjning raqobatbardoshligini mustahkamlash dolzarb muammo sifatida yuzaga chiqadi. Ushbu xatarlarni bartaraf etish hech bo'lmaganda kamaytirish turizm sohasi samaradorligini oshirish imkoniyatini beradi.

Turizm sohasida xatarlarni boshqarish nazariyasiga ko'ra, ularni miqdoriy baholash uchun statistik va analitik usullarga ajratiladi. Analitik usullarga ssenariy usuli, qarorlar daraxti, bir xil bo'linishlarni tahlil qilish usuli, Monte-Karlo usuli, ekvivalentlarning ishonchliligi usullari kiradi. Statistik usullarning ahamiyati oldingi davrning statistik ma'lumotlari asosida xarajatlarning oshib ketish ehtimolini kamaytiradi. Mutlaq ma'noda, ko'pincha, xavf bosqichining kattaligi o'sish dunyosida aniqlanganligi sababli, samarali ko'rsatkichning qiymati guruhning markaziga beriladi.

Statistik usulning afzalligi - matematik vositalardan foydalanish, kamchiliklari - aniq ma'lumotlarni to'plash va shuningdek, noyob obyektlarni baholashda qiyinchilik tug'dirishidan iborat. Bundan tashqari, ahamiyatsiz ishlash muddati bo'lgan obyektlarni kuzatish natijalari ham ma'lumotga ega emas. Kamchiliklarning ahamiyatidan qat'i nazar, statistik usul xavfni keng qamrovli baholash uchun eng jozibador, keng tarqalgan usullardan biridir. Xavfni baholashning statistik usuli uchun o'rtacha qiymat, dispersiya, o'rtacha kvadrat o'zgaruvchanlik, o'zgarish koeffitsienti va boshqa ko'rsatkichlar tizimidan foydalanadi. Olimlar turizm faoliyatidagi “xavf” tushunchasining mohiyatini uchta asosiy jihatda ko'rib chiqishni taklif qilmoqdalar:

1) turistik korxonaning resurslarni yo'qotishi, daromad ololmasligi yoki qo'shimcha xarajatlarning paydo bo'lishi ehtimoli;

2) ko'zlangan maqsaddan chetga chiqish ehtimoli;

3) salbiy oqibat tahdidi va har qanday hodisa yoki uning oqibatlari bilan bog'liq noaniqlik. Shunday qilib, biz xavfni baholashning statistik usulidan foydalangan holda Surxondaryo viloyati hududlarida turistik faoliyatning xavflilik darajasini hisoblaymiz. Yuqorida keltirilgan "xavf" tushunchasining talqinini hisobga olgan holda, hisob-kitoblar uchun mintaqalarda turizmning xavfliligini aks ettiruvchi eng dolzarb ma'lumotlar tanlandi, xususan:

- turistik xizmatlar ko'rsatishdan olingan daromadlar (QQS, aksiz solig'i va shunga o'xshash majburiy to'lovlarsiz);

- turistik mahsulot ishlab chiqarishda foydalaniladigan uchinchi tomon tashkilotlarining xizmatlari uchun turistik faoliyat subyektlarining xarajatlari

- turistik faoliyat subyektlarining bandligi, biz turoperatorlar va turagentlar tomonidan xizmat ko'rsatadigan turistlar sonining Surxondaryo viloyatidagi turistik faoliyat subyektlari soniga nisbati sifatida belgilashni taklif qilamiz.

Tahlil va natijalar. Belgilangan ko'rsatkichlar quyidagi formulalar bilan ifodalanadi:

1. $D(x)$ - dispersiya - o'rtacha natijalardan samarali natijalarni yaxshilash uchun kvadratlardan o'rtacha muhim ahamiyatga ega. Og'ish parametrining qiymati o'rtacha taxmin qilingan qiymatdan uzoqlashishini tavsiflaydi va quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$D(x) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - M(x))^2 \quad (1)$$

Ushbu keltirilgan formuladan foydalangan holda, Surxondaryo viloyati hududlarini turizm faoliyati xavfini baholash va turistik xizmatlarni ko'rsatishdan olinadigan daromadlarning o'zgarish koeffitsienti bo'yicha tartiblashni ko'rib chiqamiz.

Bunday holat turizm faoliyati subyektlarining investitsiyalariga xos bo'ladi va turizm faoliyati subyektlarining uchinchi tomon tashkilotlari xizmatlari uchun investitsiyalari uchun ham xuddi shunday holat bo'ladi. Davlat statistika xizmatining hududiy organlariga hisobotlarni taqdim etgan turizm faoliyati subyektlari foydalangan va bu hisoblangan ma'lumotlarning haqiqiy ko'rsatilgan

hududlardan sezilarli og'ishlariga ta'sir qilishi mumkin. Turistik faoliyat tadbirkorlik subyektlarining daromadlari, xarajatlari va bandligidan ko'zlangan maqsaddan chetlanish ehtimoli sifatida biz ushbu ko'rsatkichlar qiymatining o'tgan yilga nisbatan og'ishini qabul qilamiz. Biz Surxondaryo viloyati hududlarining turizm faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlarga asoslangan statistik usul yordamida ko'rsatkichlarni tahlil qilamiz va natijalarni 1-jadvalda taqdim etamiz.

1-jadval

Surxondaryo viloyati hududlarini turizm faoliyati xavfini baholash va turistik xizmatlarni ko'rsatishdan olinadigan daromadlarning o'zgarish koeffitsienti bo'yicha tartiblash¹⁵

Hududlar	Turistik xizmatlar ko'rsatish-dan daromad olish, mlrd. so'm					$M(x)$	$D(x)$	$\delta(x)$	$K(x)_{VA}$	Xavf darajasi	Hududl ar rangi
	2010	2015	2020	2021	2022						
Termiz sh.	3,1	7,6	12,8	20,0	25,0	13,7	59,1	7,69	0,56	Kritik xavf	1
Angor	0,4	2,1	3,1	8,0	9,0	4,52	11,9	3,46	0,77	halokatli	2
Bandixon	0,2	1,2	2,6	4,0	5,0	2,6	2,75	1,66	0,64	Kritik xavf	3
Boysun	1,6	6,2	7,9	10,1	11,0	7,36	4,7	2,17	0,29	qabul qilinadigan xavf	4
Denov	1,1	4,4	7,1	11,0	12,0	7,12	12,4	3,52	0,49		5
Jarqo'rg'on	0,7	2,4	4,6	7,2	8,2	4,62	6,9	2,62	0,57	Kritik xavf	6
Qiziriq	0,1	1,3	2,3	2,8	3,0	1,9	0,6	0,76	0,40	qabul qilinadigan xavf	7
Qumqo'rg'on	0,8	2,1	3,3	4,9	5,3	3,28	2,2	1,48	0,45		8
Muzrabot	0,9	3,2	5,1	6,4	7,3	4,58	3,2	1,78	0,39		9
Oltinsoy	0,7	3,6	5,6	7,4	8,5	5,16	4,6	2,15	0,42		10
Sariosiyo	1,1	4,2	5,2	6,9	9,0	5,28	4,4	2,10	0,40		11

¹⁵ Manba muallif ishlanmasi

Termiz	1,6	5,1	6,4	8,1	9,0	6,04	3,03	1,74	0,29		12
Uzun	0,8	2,8	5,4	7,6	8,6	5,04	6,6	2,57	0,51	Kritik xavf	13
Sherobod	1,6	4,2	6,7	7,9	9,3	5,94	4,7	2,16	0,36	qabul qilinadigan xavf	14
Sho'rchi	0,4	2,2	3,5	6,9	8,0	4,2	7,5	2,75	0,65	Kritik xavf	15

Surxondaryo viloyati hududlarini turizm faoliyati xavfini baholash va turistik xizmatlarni ko'rsatishdan olinadigan daromadlarning o'zgarish koeffitsienti bo'yicha tartiblash bo'yicha 2.2.1-jadval natijalariga asosan, tumanlar o'rtasida minimal va moliyaviy xavf darajasidagi hududlar kuzatilmadi. Halokatli holat faqatgina Angor tumanida, kritik havf darajasi Termiz shahri, Bandixon, Jarqo'rg'on, Uzun va Sho'rchi tumanlarida hamda Boysun, Denov, Qiziriq, Qumqo'rg'on, Muzrabot, Oltinsoy, Sariosiyo, Termiz va Sherobod tumanlarida qabul qilinadigan xavf darajasida ekanligi aniqlandi.

2. $\delta(x)$ - o'rtacha kvadrat qiymati og'ish parametrining o'rtacha qiymatidan maksimal mumkin bo'lgan qiymatini ko'rsatadi va uning o'zgarishi ehtimoli nuqtai nazaridan xavf bosqichini baholashga imkon beradi:

$$\delta(x) = \sqrt{D(x)} \quad (2)$$

Daromad uchun 1 dan katta qiymat ijobiy og'ishni tavsiflaydi va joriy yilda oldingi yilga nisbatan ko'rsatkich qiymatining oshib ketishini anglatadi va 1 dan kichik qiymat, aksincha, salbiy og'ish bo'lib, joriy yil bilan solishtirganda oldingi yildagi ko'rsatkich qiymatining oshib ketishini anglatadi. Bunday holda, o'tgan yildagi daromadning qiymati hududning joriy yilda erishishi kerak bo'lgan maqsad bo'lib xizmat qiladi va katta yoki kichik tomonga og'ish xavfni tavsiflaydi.

Xuddi shunday holat turistik faoliyat subyektlari uchun ham xarakterlidir. Turistik faoliyat subyektlarining uchinchi tomon tashkilotlari xizmatlariga harajatlari uchun esa teskari holat kuzatiladi. Surxondaryo viloyati hududlarining turistik faoliyati ma'lumotlari asosida statistik usul apparati ko'rsatkichlarini hisoblab chiqamiz va natijalarni 2-jadvalda taqdim etamiz.

Surxondaryo viloyati hududlarini turizm faoliyati xavfini baholash va kirish xarajatlarining o'zgarish koeffitsienti bo'yicha tartiblash¹⁶

Hududlar	Turizm faoliyati subyektlarining uchinchi tomon tashkilotlari xizmatlari uchun xarajatlarini qoplash					$M(x)$	$D(x)$	$\delta(x)$	$K(x)_{VAR}$	Xavf darajas i	Hu du dla r ra ngi
	2010	2015	2020	2021	2022						
Termiz sh.	3,2	5,6	11,9	17,0	18,6	11,26	34,3	5,86	0,52	Kritik xavf	1
Angor	0,3	2,3	2,6	8,3	7,6	4,22	10,2	3,19	0,76	halokatli	2
Bandixon	0,18	1,3	2,2	3,8	5,1	2,516	2,85	1,69	0,67	Kritik xavf	3
Boysun	1,3	5,7	6,9	9,8	10,0	6,74	4,57	2,14	0,32	qabul qilinadigan xavf	4
Denov	1,0	4,5	7,3	10,0	11,0	6,76	8,53	2,92	0,43		5
Jarqo'rg'on	0,8	2,1	4,3	7,0	7,4	4,32	6,17	2,48	0,57	Kritik xavf	6
Qiziriq	0,1	1,1	2,2	2,9	3,1	1,88	0,82	0,91	0,48	qabul qilinadigan xavf	7
Qumqo'rg'on	0,9	2,0	3,1	4,6	5,1	3,14	2,01	1,42	0,45		8
Muzrabot	0,9	3,0	5,1	6,3	7,1	4,48	3,18	1,78	0,40		9
Oltinsoy	0,8	3,1	5,2	7,5	8,3	4,98	5,53	2,35	0,47		10
Sariosiyo	1,0	4,3	5,0	6,4	8,7	5,08	3,77	1,94	0,38		11
Termiz	1,2	4,4	5,1	7,7	7,3	5,14	2,63	1,62	0,32		12
Uzun	0,7	2,6	5,0	7,1	7,3	4,54	4,82	2,20	0,48		13
Sherobod	1,4	4,0	6,3	7,7	9,0	5,68	4,58	2,14	0,38		14
Sho'rchi	0,3	2,3	3,6	6,5	8,1	4,16	7,02	2,65	0,64	Kritik xavf	1

Jadval ma'lumotlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Surxondaryo viloyati hududlarini turizm faoliyati xavfini baholash va kirish xarajatlarining o'zgarish koeffitsienti bo'yicha tartiblash bo'yicha yuzaga keladigan xavf darajasida minimal va moliyaviy xavf uchramasligi ammo, qabul qilinadigan ya'ni me'yoriy mezon bo'yicha xavf darajasida Boysun, Denov, Qiziriq, Qumqo'rg'on, Muzrabot, Oltinsoy, Sariosiyo, Termiz, Uzun va Sherobod tumanlarida, kritik xavf Termiz shahri, Bandixon, Jarqo'rg'on va Sho'rchi tumanlari hamda halokatli xavf asosida birgina Angor tumanida kuzatildi.

¹⁶ Manba muallif ishlanmasi

3. $K(x)_{VAR}$ - o'zgaruvchanlik koeffitsienti dunyoning turli birliklarida ifodalangan belgilar (xarajatlar) ortidagi bevosita faoliyat va muayyan vaziyatlar xavfiga teng:

$$K(x)_{VAR} = \delta(x)/M(x) \quad (3)$$

Bu yerda: x_i – i -chi ko'rsatkichning qiymati;

$M(x)$ – o'rtacha qiymat;

n – tahlil qilinadigan miqdorlar soni.

O'zgaruvchanlik koeffitsienti 0 dan 1 gacha o'zgarishi mumkin. Qiymat qanchalik kichik bo'lsa, prognoz qilingan vaziyat shunchalik barqaror bo'ladi va to'g'ridan-to'g'ri faoliyat orqali ta'sir qilish xavfi aniq pastroq bo'ladi. Tadqiqotlarda o'zgaruvchanlik koeffitsienti qiymati:

0-0,1 - minimal xavf;

0,1–0,25 – moliyaviy xavf;

0,25-0,5 - qabul qilinadigan xavf;

0,5–0,75 – kritik xavf;

0,75 - halokatli xavf talqinini beradi.

3-jadval

Surxondaryo viloyati hududlarini turizm faoliyati xavfini baholash va turizm faoliyati subyektlari ahamiyatining o'zgaruvchanlik koeffitsienti bo'yicha tartiblash¹⁷

Hududlar	Turizm subyektlarining ahamiyatini oshirish					$M(x)$	$D(x)$	$\delta(x)$	$K(x)_v$	Xavf darajasi	Hududlar rangi
	2010	2015	2020	2021	2022						
Termiz sh.	2,1	3,4	7,6	9,3	10,6	6,6	9,8	3,13	0,47	Qabul qilinadigan xavf	1
Angor	0,3	1,2	1,6	3,3	4,6	2,2	2,5	1,58	0,72	Kritik xavf	2
Bandixon	0,8	1,3	1,8	2,8	3,1	2,25	0,7	0,84	0,37	Qabul qilinadigan xavf	3
Boysun	1,1	3,4	4,5	6,8	7,1	4,58	3,2	1,79	0,39	Qabul qilinadigan xavf	4

¹⁷ Manba muallif ishlanmasi

Denov	1,0	2,6	3,3	6,0	7,2	4,02	4,8	2,19	0,54	Kritik xavf	5
Jarqo'rg'on	1,2	2,7	3,8	4,3	5,4	3,48	1,3	1,14	0,33	Qabul qilinadigan xavf	6
Qiziriq	0,7	1,5	2,7	2,9	3,3	2,22	0,6	0,77	0,35		7
Qumqo'rg'on	0,9	1,8	2,7	3,6	4,1	2,62	1,3	1,14	0,44		8
Muzrabot	0,8	2,0	3,1	4,3	5,1	3,06	1,9	1,38	0,45		9
Oltinsoy	0,9	2,1	4,2	5,5	5,3	3,6	2,4	1,55	0,43		10
Sariosiy o	1,5	4,3	3,0	4,4	6,7	3,98	2,4	1,55	0,39		11
Termiz	1,2	3,4	3,1	5,7	6,3	3,94	2,6	1,61	0,41		12
Uzun	0,7	2,5	3,4	4,1	5,3	3,2	1,4	1,18	0,37		13
Sherobod	1,2	3,2	4,3	5,7	8,0	4,48	4,3	2,07	0,46		14
Sho'rchi	1,3	3,3	4,6	5,5	6,1	4,16	1,5	1,22	0,29	Moliyaviy xavf	15

3-jadvalda Surxondaryo viloyati hududlarini turizm faoliyati xavfini baholash va turizm faoliyati subyektlari ahamiyatining o'zgaruvchanlik koeffitsienti bo'yicha tartiblashga ko'ra, me'yor bo'yicha qabul qilinadigan xavf darajasi 11 ta tumanga jumladan, Termiz shahri(0,47), Bandixon (0,37), Boysun (0,39), Jarqo'rg'on (0,33), Qiziriq (0,35), Qumqo'rg'on (0,44), Muzrabot (0,45), Oltinsoy (0,43), Oltinsoy (0,43), Sariosiyo(0,39), Uzkn (0,37), Sherobod (0,46) va Termiz (0,41) tumanlariga to'g'ri keldi. Kritik xavf darajasi Angor va Denov tumanlariga moliyaviy xavf Sho'rchi (0,29) tumanlariga xos bo'lib, Bu esa o'z navbatida aniqlangan xavfsizlik darajasiga qarab ushbu hududlarning turizm salohiyatini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqishni talab etadi.

Umuman olganda, o'zgaruvchanlik koeffitsientini hisoblash yo'li bilan Surxondaryo viloyati hududlarida turistik faoliyatning xavflilik darajasini hisoblashning statistik usuli hududlarni xavf darajasi bo'yicha aniqlash va ularni tartiblash imkonini berdi.

Shunday qilib, turistik xizmatlar ko'rsatishdan keladigan daromadning o'zgarishi koeffitsientiga ko'ra (QQS, aksiz solig'i va shunga o'xshash majburiy to'lovlarsiz) minimal xavf darajasiga ega Termiz shahri eng kam xavfli bo'lib chiqdi va eng xavfli darajada Jarqo'rg'on kritik xavfga Angor tumani kirishi aniqlandi.

Turistik mahsulot ishlab chiqarishda foydalaniladigan uchinchi tomon tashkilotlari xizmatlariga turistik faoliyat subyektlari xarajatlarining o'zgarishi koeffitsientiga ko'ra, eng kam xavfli tuman Jarqo'rg'on ekanligi aniqlandi. Eng xavfli Angor, Bandixon, Qiziriq va Qumariq jiddiy xavf darajasiga ega tumanlar hisoblanadi. Turistik faoliyat subyektlari bandligining o'zgaruvchanlik koeffitsientiga ko'ra, xavfning minimal darajasi Termiz shahri, Boysun tumani, Sariosiyo va Termiz tumanlariga xosdir. Umuman olganda, Surxondaryo viloyati hududlarining turistik bozori xavfning maqbul darajasi bilan tavsiflanadi, o'rganilgan ko'rsatkichlar bo'yicha o'zgarish koeffitsientining o'rtacha qiymati 0,5 dan oshmaydi.

Surxondaryo viloyati hududlarida turizm industriyasining salohiyatini samarali rivojlantirish uchun turistik kompaniyalarning mahsulotlarini differensiallashtirish hisobiga turistlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, mehmonxona-restoran va transport infratuzilmasi xizmatlarini yaxshilash, xizmatlarni ilgari surish, turizm sohasi salohiyatini reklama qilishda zamonaviy internet texnologiyalaridan foydalangan holda hudud marketingini faollashtirish, mahalliy brendlar va hududlarning sayyohlik imkoniyatlarini ommalashtirish maqsadida hududiy mavzuli festivallar va tanlovlar tashkil etish vazifalarni amalga oshirish zarur.

Bundan tashqari, xalqaro va milliy mavzuli tadbirlarda ishtirok etish, turizm industriyasi salohiyatini rivojlantirish va kompleks turistik mahsulotlarni taklif etish bo'yicha mintaqalararo hamkorlikni yo'lga qo'yish, davlat-xususiy sheriklikni faollashtirish, turistik klasterlar, faol tadbirkorlik birlashmalarini tashkil etish tashabbusini rag'batlantirish maqsadga muvofiqdir. Turizm industriyasi salohiyatini mutanosib rivojlantirish strategiyasiga muvofiq biz Boysun, Sariosiyo, Termiz tumani, Qumqo'rg'on, Sherobod tumanlarida rekratsion-ekoturizm klasterini, Angor, Denov, Qiziriq, Oltinsoy Sho'rchi tumanlarida agroturizm klasteri, Termiz shahri va tumani ziyoratgoh turizmi, Jarqo'rg'on, Muzrabot, Sho'rchi tumanlari hamda Eski Termiz hududlarida arxeologik va muqaddas qadomjolar turizmi

klasterini tashkil etishni tavsiya etamiz - bozor o'sish bosqichida – ushbu klasterlarning raqobatbardosh pozitsiyasi qulay.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Surxondaryo viloyati turizm boshqarmasi ma'lumotnomasi.
2. Surxondaryo viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotnomasi.
3. Бейдик О.А. Рекреационно-туристские ресурсы: Методология и методы
4. Кекушев В.П., Сергеев В.П., Степаницкий В.В. Основы менеджмента экологического туризма: Учеб. пособие. – М., 2011.
5. Bohdan, N. M., & Sukhorukova, O. P. (2016). Doslidzhennia ryzykiv u turyzmi. [Risks research in tourism]. Business Inform, 10, 206– 211.
6. Балабанов И.Т., Балабанов А.И. Экономика туризма: учебное пособие / И.Т. Балабанова, А.И. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2017. - 406 с.
7. Биржаков М.Б. Введение в туризм / М.Б. Биржаков. - СПб: Союз, 2020. - 411 с.

Internet tarmog'i veb-saytlari va manzillari

8. www.review.uz
9. www.stat.uz/uz
10. <https://surxonstat.uz/uz/>
11. www.tem.fi (Finlands_Tourism_Strategy_to_2020.pdf)
12. www.tourism.gc.ca

XALQARO TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBALARI (FRANSIYA MISOLIDA)

Ergasheva Komila To'ra qizi

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi

Xalqaro turizm va mamlakalatlarda munosabatlarning rivojlanishi hamda kuchayishi bugungi kunning muhim masalalaridan biriga aylandi. Jahondagi tajribalardan ma'lumki, turizm sohasidagi izchil rivojlanish natijasida mamlakatga ko'plab sarmoyalar jalb qilinadi va yangi ish o'rinlarini yaratishda imkoniyatlar yuzaga keladi. Bundan tashqari milliy an'analar va tarixiy joylarga bo'lgan qiziqishlar, hurmat va e'tibor kuchayishiga olib keladi. Shu sababdan turizm sohasidagi ilg'or tajribalarni o'rganish, tahlil qilish va ularni respublikamiz sharoitida tadbiq etish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda dunyo bo'ylab eng ko'p sayyohlarni qabul qiluvchi davlatlardan biri bu – Fransiya hisoblanadi. Har yili bu mamlakatga 90 milliondan ortiq xorijiy mehmonlar tashrif buyuradi. Fransiyaning bu boradagi yutuqlarini o'rganish va tahlil qilish bu sohani yurtimiz hududida yuksalishiga ko'mak beradi deb o'ylaymiz.

O'zbekiston Tashqi Ishlar Vazirligi bayonotiga ko'ra “O'zbekiston va Fransiya o'rtasida strategik sheriklikni mustahkamlash maqsadida imzolangan

qo'shma deklaratsiyada turizm sohasida hamkorlikni kengaytirish alohida qayd etilgan. Xususan, madaniy meros obyektlarini himoya qilish, ularni zamonaviy turizm yo'nalishlariga kiritish va sayyohlik infratuzilmasini takomillashtirish masalalari ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan." Deklaratsiyada madaniy obidalarni iqlim o'zgarishi, tabiiy ofatlar va qurolli to'qnashuvlardan asrash borasidagi hamkorlikka alohida e'tibor qaratilgan. Bu holat Fransiyaning madaniy yondashuvi orqali sayyohlik manzillarini saqlab qolish tajribasini O'zbekistonda tatbiq etish imkoniyatini yaratadi.

Fransiya dunyodagi eng ko'p sayyoh qabul qiluvchi davlat sifatida turizm sohasida o'ziga xos va ilg'or tajribaga ega. Har yili 90 milliondan ortiq sayyohni qabul qilayotgan ushbu davlat o'zining madaniy merosi, sifatli infratuzilmasi, marketing strategiyalari va xalqaro hamkorlik siyosati bilan ajralib turadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Fransiya turizm sohasida quyidagi asosiy yo'nalishlarga ega:

1. Madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish; Fransiya tarixiy obidalar, muzeylar, madaniy festivallar va an'anaviy joylar davlat tomonidan ximoya qilinadi va ularni asrab-avaylash hamda dunyo etiborini qaratishga yo'naltirilgan islohotlarni qo'llab-quvvatlaydi.

2. Barqaror turizm siyosati; Fransiya ekologik toza turizmni jalb qilish, mahalliy iqtisodiyotni yuksaltirish, va atrof-muhitni asrashga qaratilgan dastur va loyihalalar muhim o'rin kasb etadi.

3. Xalqaro marketing va raqamli innovatsiyalar; Turistik yo'nalishlarni global darajada targ'ib qilishda Fransiya o'zining zamonaviy marketing vositalaridan hamda raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalangan holda turizm sohasidagi yangi natijalarini qayd etmoqda. Misol tariqasida esa "[France.fr](https://france.fr)" milliy turizm portali va ijtimoiy tarmoqlarda olib borilayotgan interaktiv reklama kampaniyalari orqali turizm yo'nalishlari global miqyosda samarali targ'ib qilinmoqda.

4. Turizm xodimlarini tayyorlash tizimi; Fransiya mehmondo'stlik va turizm xizmatlari sohasida kadrlarni tayyorlash hamda bilim va malakalarni oshirish maqsadida o'quv dargohlari o'z faoliyatini olib boradi. Bu sohada malakali

kadrlarning sayyohlarga yuqori darajadagi xizmat ko'rsatishi va tarixiy obidalarga bo'lgan hurmat ehtiromini yuksaltirishiga urg'u beriladi.

5. Madaniy va milliy festivallar; Har yili o'tkaziladigan Kann kinofestivali, Parij moda haftaligi, Fransuz gastronomiyasi festivali kabi yirik tadbirlar sayyohlar oqimini yanada oshiradi va mamlakat brendini mustahkamlaydi. Bunday festivallar turizm sohasining yuksalishida yana bir yo'nalishdir.

6. Hududiy turizmni rivojlantirish; Fransiya nafaqat Parij yoki Kann kabi yirik shaharlarga, balki kichik shaharcha va qishloqlarga ham turistlarni jalb etishda muvaffaqiyatli strategiyalarni qo'llaydi. Har bir hudud o'ziga xos brend bilan chiqadi. Bu esa yanada turistik salohiyatni oshiradi hamda hududlarda turizmga bo'lgan e'tibor kuchayishiga o'z hissasini qo'shadi.

Fransiyaning turizm sohasidagi ilg'or tajribalarini o'rganish va ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali mamlakatimizda zamonaviy, samarali va barqaror turizm tizimini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Mazkur tajribalarni quyidagi yo'nalishlarda qo'llash orqali ijobiy natijalarga erishishimiz mumkin;

Madaniy obyektlarimizni xalqaro talablarga mos ravishda restavratsiya qilish (asl holiga qaytarish, ta'mirga muhtoj obyektlarni qayta ishga tushirish) va ularni sayyohlik markazlariga aylantirish;

Ekologik toza turizm shakllarini (ekoturizm, agro-turizm) rivojlantirish;

Raqamli xizmatlarni joriy etish, jumladan, onlayn bron tizimlari, virtual gidlar, mobil ilovalar;

Turizm kadrlari tayyorlashda xalqaro standartlarni joriy etish;

Mahalliy festivallar, an'analar va hududiy xususiyatlarga asoslangan turistik tadbirlarni ko'paytirish;

Kichik shahar va qishloqlarda turizmni rivojlantirish orqali ichki iqtisodiy faollikni oshirish kabi natijalarga erishish mumkin.

Xalqaro turizmni rivojlantirishda xorijiy tajribalarni, xususan Fransiya kabi rivojlangan davlatlarning amaliyotini o'rganish va moslashtirish yurtimizda turizmni yanada jadal rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar eshigini ochadi.

Fransiyaning madaniy meros obyektlarini asrash va ekologik toza turizm shakllarini rivojlantirish, zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish va hududiy turizmni qo'llab-quvvatlash tajribalari yurtimizda turizm sohasini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston va Fransiya o'rtasidagi strategik sheriklik asosida turizm sohasida yo'lga qo'yilgan hamkorlik esa bu imkoniyatlarni yanada kengaytiradi. Ayniqsa, madaniy obidalarni restavratsiya qilish, zamonaviy yo'nalishlarga qo'shish va ekologik xavfsizlikni ta'minlash borasida Fransiya tajribasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Umumiy qilib aytganda, xalqaro tajribalardan oqilona foydalanish orqali O'zbekistonda turizmning iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy salohiyati yanada kengayadi. Bu esa nafaqat mamlakat turizm sohasini mustahkamlaydi, balki yangi ish o'rinlari va barqaror daromad manbalarini yaratishda ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi. (2024). O'zbekiston va Fransiya o'rtasida strategik sheriklik to'g'risidagi bayonot. <https://gov.uz/oz/mfa/news/view/40171>
2. Mamatqulov, S. & Yo'ldoshev, D. (2022). O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish strategiyalari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" jurnali, 2(1), 45-50.
3. Statista. (2023). Number of international tourist arrivals in France from 2010 to 2022. <https://www.statista.com/statistics/>
4. Atout France. (2022). Tourism Development Strategy in France. <https://www.atout-france.fr>
5. UNESCO. (2021). World Heritage and Sustainable Tourism Programme. <https://whc.unesco.org/en/tourism/>
6. OECD. (2020). Tourism Trends and Policies: France. <https://www.oecd.org/cfe/tourism/>
7. World Tourism Organization (UNWTO). (2023). International Tourism Highlights, 2023 Edition. <https://www.unwto.org>

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕГИОНЕ

Уралова Динора Олимовна

**Студентка 2 курса Шахрисабзского государственного
педагогического института**

В условиях ускорения глобальной интеграции в мире развитые страны демонстрируют в своем опыте, что благодаря широкому внедрению цифровых технологий в деятельность высшего образования, высшие учебные заведения становятся одним из важных факторов, обеспечивающих экономический рост

и социальную стабильность. Поэтому процессы трансформации высшего образования под влиянием цифровой экономики активно продолжаются в условиях глобального развития[1]. По данным Всемирного банка, доля цифровой экономики в глобальном валовом внутреннем продукте (ВВП) составляет 15,5%. За последние десять лет она росла в 2,5 раза быстрее по сравнению с общемировым ВВП. Ожидается, что к 2025 году вклад цифровой экономики в мировой ВВП превысит 24%. На сегодняшний день доля цифровой экономики в ВВП развитых стран составляет 5,5%, а в развивающихся странах - 4,9%. Эти показатели составляют: в Великобритании - 12,4%, в Южной Корее - 8%, в Китае - 10%, в Индии - 5,6%, в России - 2,8%. По данным Организации цифрового сотрудничества, к 2030 году цифровая экономика будет вносить 30% в мировой ВВП и создаст 30 миллионов рабочих мест[2]. Поскольку высшее образование играет важную роль в развитии стран, эффективное использование цифровых технологий экономики и их внедрение в практику становится одной из актуальных задач для дальнейшего ускоренного развития этой сферы.

В мировой практике проводятся обширные научные исследования по эффективному использованию технологий цифровой экономики в развитии высшего образования. Эти исследования в основном посвящены широкому внедрению цифровых технологий для улучшения деятельности высших учебных заведений, контролю образовательного процесса, организации дистанционного обучения, а также использованию облачных технологий, Интернета вещей (IoT), искусственного интеллекта и других цифровых технологий в проведении современных уроков и научных исследований. Эти направления считаются приоритетными в научных исследованиях, проводимых в этой области[3].

В Республике Узбекистан уделяется большое внимание системным реформам высшего образования, модернизации учебных процессов и внедрению цифровых технологий[4]. В рамках программы «Цифровой Узбекистан - 2030» приоритетными направлениями являются внедрение

цифровых технологий в государственное управление, экономику и социальную сферу, развитие информационных технологий и коммуникаций, а также финансовых технологий, таких как банковские системы, онлайн-платежи, электронные деньги и блокчейн[5]. Эффективное выполнение этих задач подчеркивает актуальность научных исследований, посвященных использованию и совершенствованию технологий цифровой экономики в развитии высшего образования в стране.

С методологической точки зрения экономическое содержание понятия «Использование облачных технологий в высших учебных заведениях» включает в себя оптимизацию образовательных, исследовательских и управленческих процессов университетов и институтов через использование облачных вычислительных ресурсов для учебных материалов, виртуальных лабораторий, программного обеспечения и хранения данных, что позволяет снизить зависимость от материальных ресурсов и повысить современность и интерактивность образовательного процесса.

Более широкое внедрение цифровых технологий в высшие учебные заведения может значительно повысить качество образования и эффективность научных исследований в высших учебных заведениях. В процессе их внедрения можно использовать дистанционное обучение, онлайн-обучение и интернет-ресурсы, что предоставляет множество удобств благодаря подключению к сети интернет.

Внедрение облачных технологий, которые стали неотъемлемой частью цифровых технологий, в высшие учебные заведения позволит повысить эффективность их деятельности [6].

Внедрение облачных сервисов в учебных заведениях можно рассматривать как инвестиционный проект, поэтому для оценки облачных услуг могут быть использованы системные программные продукты, перечисленные в таблице 1.

Таблица 1.

Сравнение существующих систем, а также систем, требующих разработки¹⁸

Название ПО Реализованные функции	RiskWatch, Cramm, Octave	GRIF COMFAR	III Expert Project	Expert	Alt-Invest	Required system
Учет данных о провайдере и облачных сервисах	-	-	-	-	-	+
Оценка эффективности проекта внедрения облачных сервисов	-	-	+	+	+	+
Оценка рисков проекта внедрения облачных сервисов	+	+	-	+	-	+
Оценка затрат на внедрение облачных сервисов	-	-	+	+	+	+
Оценка возможностей переноса IT- приложений в облачную среду	-	-	-	-	-	+

Для оценки инвестиций и внедрения информационных и облачных технологий в высших учебных заведениях широко используются различные системные программы. Был проведен сравнительный анализ этих программ, в ходе которого были рассмотрены их особенности, преимущества и недостатки. Анализ проводился в сравнении с системой, требующей разработки для выполнения необходимых функций .

Этапы разработки системы оценки услуг облачных технологий следующие. Сбор данных, определение затрат и выгод, оценка облачных сервисов, анализ возможностей перехода на облачные технологии. После оценки услуг экспертной группой результаты сравниваются и принимается решение о внедрении облачных сервисов.

При внедрении услуг облачных технологий основное внимание уделяется трем компонентам это бюджетная стоимость, выделяемая высшим учебным заведением, технические возможности и информационная безопасность, при этом специалистов из каждой области должно быть два человека, а оптимальное количество специалистов-3-6 человек.

¹⁸ Разработана автором

Мнения экспертов могут сильно различаться. Важно понимать, насколько велика будет разница, и определять окончательное мнение экспертной группы. Если эта разница невелика, усреднение мнений экспертов позволит нам получить общее окончательное значение. Существует несколько способов такой проверки. В данной работе мы будем использовать взвешенный метод экспертных оценок.

Пусть количество экспертов обозначено как $N_1, N_2, \dots, N_n$,
их компетентность оценивается значениями: $Z_1, Z_2, \dots, Z_i$.

Каждый из экспертов, независимо от других, оценивает облачные технологии по определённым показателям: $P_1, P_2, \dots, P_j$.

В результате оценок экспертов формируется матрица, которая содержит оценки показателей, и она представлена в таблице 2 как матрица оценки показателей.

Таблица 2.

Матрица экспертных оценок¹⁹.

Эксперты	Цели			
	P_1	P_2	...	P_j
N_1	$K_{ecs \ 1/1}$	$K_{ecs \ 1/2}$	...	$K_{ecs \ 1/j}$
N_2	$K_{ecs \ 2/1}$	$K_{ecs \ 2/2}$	...	$K_{ecs \ 2/j}$
...	...	...	...	...
N_n	$K_{ecs \ n/1}$	$K_{ecs \ n/2}$	...	$K_{ecs \ n/j}$

Разработка алгоритма и механизма работы по оценке услуг облачных технологий в высших учебных заведениях включает несколько этапов. Они состоят из сбора данных, сортировки облачных сервисов, формирования экспертной группы, а также оценки и внедрения на основе критериев. Для внедрения алгоритма оценки и механизма работы облачных технологий была разработана веб-приложение в виде модульной программы. Поскольку приложение должно выполнять несколько задач одновременно, для каждой задачи требуется разработка отдельного модуля.

Согласно данной архитектуре, необходимые данные университетов распределяются локальным центром обработки данных. Это может включать

¹⁹ Разработана автором

информацию пользователей, таких как преподаватели, исследователи, студенты и административные сотрудники. Кроме того, некоторые важные данные и операции, такие как оценка студентов, должны управляться в дата-центре университетов (Рис.2).

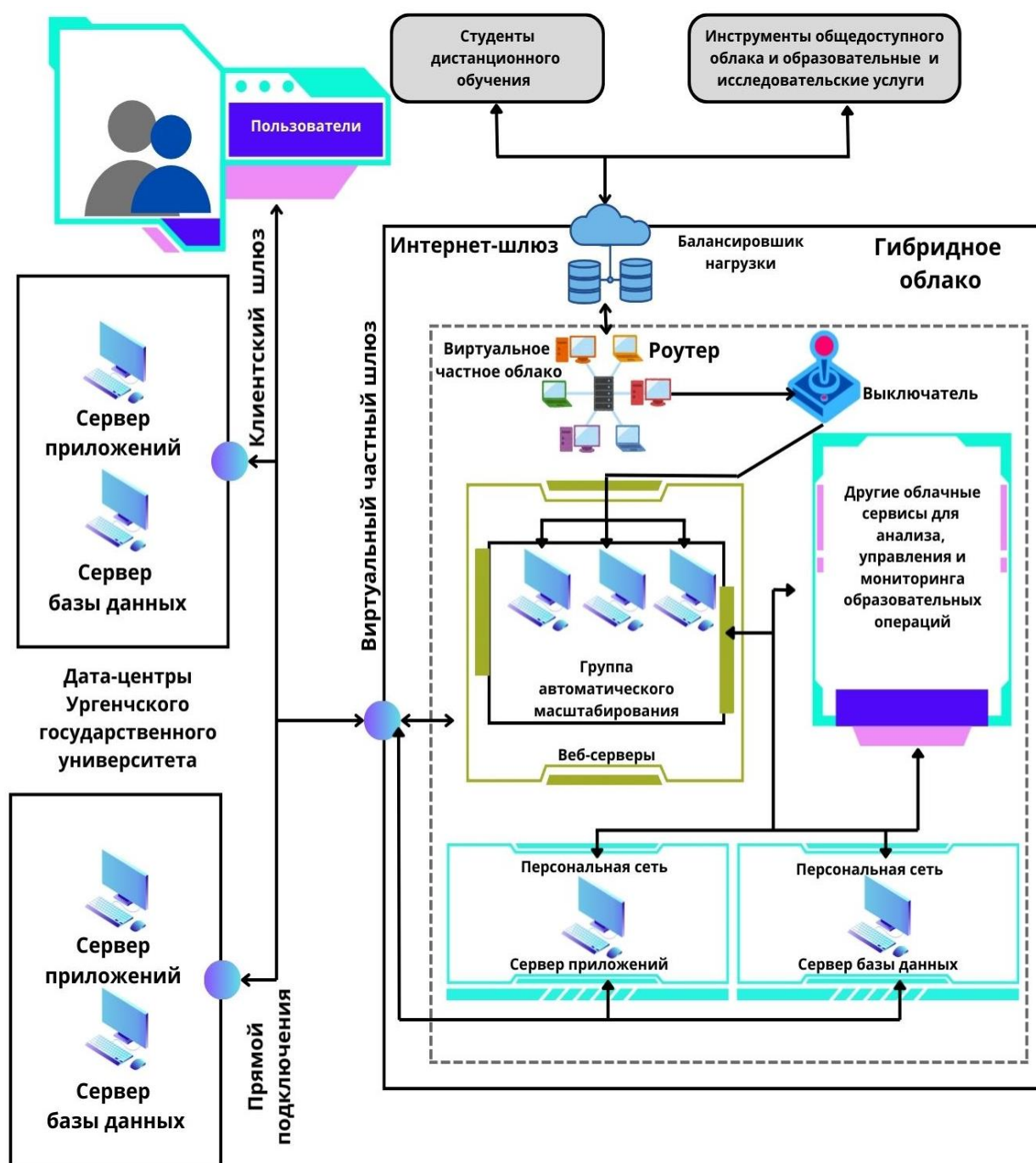

Рис.2. Функциональная архитектура внедрения облачных сервисов в Ургенчском государственном университете²⁰

²⁰ Разработана автором

Пользователи могут получить доступ к своим веб-сайтам через интернет-шлюз, используя доменные услуги провайдера. Копии эластичного облака вычислений входят в группу автоматического масштабирования, и их нагрузка балансируется службой распределения нагрузки провайдера. Эти сервисы находятся вне виртуального частного облака, и доступ к ним осуществляется через частную сеть с помощью эластичных вычислительных ресурсов провайдера.

Для внедрения облачных сервисов в учебную и управленческую деятельность высших учебных заведений был проведен эконометрический анализ, оценивающий эффективность затрат на все необходимые технологии.

Внедрение гибридной облачной архитектуры через облачный сервис IaaS в выбранных в качестве объектов исследования высших учебных заведений обеспечивает более эффективные, надежные и экономичные услуги дистанционного обучения. Кроме того, университеты получают лучший контроль над своими конфиденциальными данными.

Литература

1. Левченко И.В. Обучение информационным технологиям в условиях информатизации образования: учеб. пособие - Воронеж: Научная кн., 2016. - 131 с.
2. Ghofrani T. (2015) Instructors' Perception on The Use of Cloud-based Learning Systems in Higher Education: The Case of Tehran Technical Universities. Eastern Mediterranean University September 2015 Gazimağusa, North Cyprus.
3. Doutov R. (2016) Exclaim framework: a monitoring and analysis framework to support self-governance in cloud application platforms. A thesis submitted to The University of Sheffield for the degree of Doctor of Philosophy. June 2016.
4. Указы Президента Республики Узбекистан: № УП-60 от 28 января 2022 года «О Стратегии развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы», <https://lex.uz/docs/5841077>
5. Указы Президента Республики Узбекистан: № УП-6079 от 5 октября 2020 года «Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан - 2030» и мерах по её эффективной реализации», <https://lex.uz/ru/docs/5031048>
6. Указы Президента Республики Узбекистан: № УП-5847 от 8 октября 2019 года «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года». <https://lex.uz/ru/docs/4545887>

TA'LIMNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI: SURXONDARYO VILOYATIDA SHIFOBAXSH SUVLAR VA QADAMJOLAR MISOLIDA

*To'raeva Feruza Abdugapparovna,
Surxondaryo viloyati Denov tumani hokimining matbuot kotibi,
axborot siyosati masalalari bo'yicha maslahatchisi*

O'zbekistonda ta'lim sohasini tubdan isloh qilish va modernizatsiyalash jarayoni Prezidentimiz tashabbuslari asosida amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda ta'lim mazmuni yangilanib, zamonaviy texnologiyalar joriy etilmoqda, kasbiy ta'lim sifatini oshirish orqali mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlash maqsad qilinmoqda. Shu bilan birga, mamlakatda turizmni, xususan, sog'lomlashtirish va ziyorat turizmini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Surxondaryo viloyatining tabiiy-turistik salohiyati

Surxondaryo viloyati O'zbekistonning janubiy hududida joylashgan bo'lib, u tabiiy boyliklari, mineral suvlari va shifobaxsh manbalari bilan mashhur. Viloyatdagi ko'plab qadamjolar nafaqat diniy va madaniy, balki sog'lomlashtirish ahamiyatiga ham ega. Hozirda viloyatda 561 ta madaniy meros ob'ektlari ro'yxatga olingan. Bu hududda **tabiat, tarix va salomatlikni** uyg'unlashtirgan turizm yo'nalishlarini shakllantirish uchun yetarlicha resurslar mavjud.

1. Xo'jaikon tuz g'ori

Sherobod tumanida joylashgan ushbu tabiiy g'or 1989 yilda kashf etilgan bo'lib, dengiz sathidan 1200 metr balandlikda joylashgan. Uning uzunligi 200 metrga yetsa, devorlari 1–3 sm tuz qatlami bilan qoplangan. G'orning ichida tuzli havo va mineral suvlar mavjud bo'lib, bu muhit speleoterapiya va galoterapiya usullariga mos keladi. Xalqaro tadqiqotlar tuz muhiti nafas yo'llari, endokrin, asab va terini mustahkamlashda ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

2. Xo'jamayxona bulog'i

Boysun tumanida joylashgan ushbu buloq yuqori minerallashtirgan shifobaxsh suvi bilan mashhur. U aholi tomonidan ichimlik suvi sifatida faol foydalaniladi. 2017 yilda ushbu suvni markazga yetkazish uchun yirik moliyaviy investitsiyalar yo'naltirilgan.

3. To'palang suv ombori

Bu suv manbasi nafaqat irrigatsiya, balki toza ichimlik suvi sifatida ham ahamiyatli. Prezident tashabbusi bilan 2021 yilda uni aholiga yetkazish bo'yicha infratuzilmaviy loyiha ishlab chiqilgan.

G'or va tuzli muhitlarning shifobaxsh xususiyatlari bir qator xalqaro tadqiqotlarda ilmiy jihatdan asoslangan:

- Nafas yo'llari kasalliklari: astma, bronxit, rinit
- Endokrin va yurak-qon tomir tizimi: zob, qon bosimi muvozanati.
- Immun va asab tizimi: stressni kamaytirish, umumiy barqarorlikni tiklash.
- Teri va og'iz bo'shlig'i: dermatit, stomatit, allergiya.

Turizm sohasidagi yutuqlarga qaramay, hududda quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda:

- Malakali gid, menejer va servis xodimlari yetishmasligi;
- Turizmga yo'naltirilgan maxsus ta'lim dasturlarining kamligi;
- Ta'lim va amaliyot o'rtasidagi uzviy aloqaning yo'qligi;
- Joylarda infratuzilmaning yetarli emasligi.

Yechimlar:

- Turizm ta'limiga ixtisoslashgan kollej va OTMlarda amaliy turizm mutaxassisligini rivojlantirish;
- **Surxondaryo turistik xaritasini** yaratish va raqamlashtirish: interaktiv veb-ilova orqali ma'lumotlar berish.
- Hududiy turizm strategiyasi ishlab chiqish va shifobaxsh tabiat resurslarini o'rganish markazlarini tashkil etish;
- Ombor atrofidagi hududda **ekologik turizm, veloturizm, va oilaviy dam olish maskanlarini** rivojlantirish mumkin;
- Davlat va xususiy sektor hamkorligida infratuzilma va kadrlar tayyorlash bo'yicha integratsiyalashgan dasturlarni yo'lga qo'yish.

Boysun tumani hududidagi umumiy maydoni 220,5 gektar bo'lgan yer uchastkasida "Omonxona" turistik markazi, Sariosiyo tumani hududidagi umumiy maydoni 615 gektar bo'lgan yer uchastkasida "Sangardak" turistik markazi,

Jarqo'rg'on tumani Obihayot mahallasidagi "Oqtepa" suv omborining qirg'oq bo'yi hududidagi 110 gektar yer uchastkasida "Obihayot" turistik markazi mavjud. Ushbu "Omonxona", "Sangardak" va "Obihayot" turistik markazlarini rivojlantirish uchun raqamlashtirish mumkin.

Surxondaryo viloyatidagi tabiiy shifobaxsh maskanlar turizm sohasini rivojlantirishda beqiyos imkoniyatlarga ega. Ta'lim sohasini modernizatsiya qilish orqali ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish, ta'lim va turizm o'rtasidagi aloqani mustahkamlash orqali nafaqat hududiy, balki milliy iqtisodiyotni rivojlantirishga ham hissa qo'shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kowalski M.K.N., Śliwińska-Kowalska R. (2020). Halotherapy in Respiratory Disorders. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(8), 2733. DOI: 10.3390/ijerph17082733
2. Chervinskaya P. (2007). The Therapeutic Use of Salt Mines and Caves in Respiratory Diseases. *Journal of Aerosol Medicine and Pulmonary Drug Delivery*. DOI: 10.1089/jam.2007.0610
3. Zadorozhna V., Kolesnyk A. (2021). Speleotherapy and Immune System. *Ukrainian Journal of Ecology*. <https://www.ujecology.com>
4. Munteanu I. (2019). Haloclinotherapy in Salt Mines for Skin Diseases. *Dermatology Practical & Conceptual*.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti. <https://president.uz>
6. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. <https://www.minzdrav.uz>

“INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO DIGITAL ECONOMY PLATFORMS: CHALLENGES AND STRATEGIC SOLUTIONS”

Yangiboyev Umid Abdurashid o'g'li

Senior lecturer at MTTDMQTUMOI, assistant at TSUE

Rustamova Dilnoza Adham qizi

Student at TDMAU

The digital economy, driven by the rapid evolution of information and communication technologies, has revolutionized global markets by enabling new forms of value creation, consumption, and exchange. Central to this transformation are platform-based business models that act as intermediaries connecting producers and consumers, such as in e-commerce, digital finance, and smart services. These platforms not only facilitate transactions but also serve as powerful ecosystems where data is aggregated, analyzed, and monetized. In this context, artificial

intelligence (AI) has emerged as a transformative force, enhancing decision-making, personalization, automation, and operational efficiency across digital economy platforms.

The integration of AI into such platforms is no longer optional but essential to maintain competitiveness and unlock new value streams. From recommendation engines and dynamic pricing to fraud detection and intelligent customer service, AI technologies are redefining how platform ecosystems operate. However, this integration presents significant challenges that span technical, ethical, regulatory, and strategic dimensions. The aim of this thesis is to critically examine these challenges and propose strategic, multi-layered solutions that enable sustainable and scalable integration of AI into digital economy platforms.

Key Challenges. One of the foremost challenges in integrating AI into digital economy platforms is the issue of data fragmentation and quality. AI systems are inherently data-driven and depend on large volumes of high-quality, diverse, and timely data for effective training and inference. However, platform ecosystems often face siloed data architectures, inconsistent data governance, and lack of interoperability, especially when operating across borders or sectors. For instance, in the European Union, adherence to the General Data Protection Regulation (GDPR) complicates data sharing between entities within a platform, hindering the creation of holistic AI models. Furthermore, algorithmic bias resulting from imbalanced or unrepresentative data sets may not only degrade performance but also raise ethical concerns regarding fairness and inclusivity.

A second major challenge is the regulatory uncertainty and lack of harmonized standards for AI governance. As governments worldwide grapple with the societal implications of AI, platform-based firms must navigate a fragmented landscape of national and regional rules concerning data privacy, algorithmic accountability, and automated decision-making. This creates compliance burdens and strategic ambiguities for firms, particularly those scaling their platforms internationally. A case in point is China's recent introduction of algorithm regulation under the Cyberspace Administration's purview, which mandates disclosure and

fairness in recommendation systems—directly impacting platform strategies for user engagement and content curation.

Thirdly, organizational inertia and skills shortages within platform firms inhibit effective AI adoption. While AI presents significant long-term value, its deployment requires a reorientation of business models, workforce capabilities, and operational processes. Many platform firms lack the in-house AI expertise to build, deploy, and monitor complex machine learning systems. Furthermore, integrating AI into legacy IT infrastructures is often costly and operationally disruptive. A study by McKinsey (2023) revealed that over 60% of platform-based enterprises surveyed identified cultural resistance and lack of AI literacy among staff as key barriers to full-scale AI integration.

Strategic Solutions. Addressing these challenges requires a blend of policy-level interventions and operational strategies. To tackle data-related constraints, platform firms should adopt federated learning architectures and data trust models that allow decentralized model training without exposing raw data. Such approaches enhance privacy compliance while preserving model performance. Additionally, industry consortia could establish shared data standards and ontologies to foster interoperability and collaborative AI development across platforms and sectors.

On the regulatory front, proactive engagement with policymakers is essential. Platform firms should participate in multi-stakeholder dialogues to co-create adaptive AI governance frameworks that balance innovation with public interest. Embedding ethical AI principles—such as transparency, accountability, and human oversight—into internal development lifecycles can also serve as a competitive differentiator. For example, integrating explainability tools into AI modules not only satisfies regulatory expectations but builds trust among users and partners.

At the organizational level, platform firms must invest in comprehensive AI readiness programs that encompass reskilling of existing staff, recruitment of interdisciplinary AI talent, and redesign of workflows around intelligent automation. Building internal AI Centers of Excellence (CoEs) can accelerate experimentation, governance, and diffusion of best practices across platform operations. Additionally,

adopting agile project management and DevOps methodologies for AI development can reduce time-to-market and improve system resilience.

Implementation of these strategies should account for scalability, resource constraints, and stakeholder alignment. Small and medium-sized platforms may benefit from public-private partnerships that provide access to AI infrastructure and consulting expertise. Cloud-based AI-as-a-Service models can also lower entry barriers and accelerate adoption. Importantly, platforms must align AI strategies with long-term business goals and user value propositions, ensuring that technological integration reinforces—not dilutes—their core competitive advantages.

Implications and Future Outlook. The strategic integration of AI into digital economy platforms has the potential to radically transform business dynamics, enhance ecosystem synergies, and unlock new forms of economic value. By enabling predictive insights, adaptive service delivery, and hyper-personalized user experiences, AI reshapes how platforms compete and evolve. Moreover, AI integration allows platforms to transition from transaction facilitators to intelligent orchestrators of digital ecosystems.

Looking ahead, emerging trends such as explainable AI, self-regulating algorithms, and AI ethics auditing will become increasingly relevant. Cross-border regulation of platform algorithms and data flows may also necessitate new forms of international cooperation and digital trade agreements. Meanwhile, research into hybrid AI models, which combine symbolic reasoning with statistical learning, could open new avenues for contextual intelligence in platforms.

Further academic inquiry is needed to evaluate the economic impact of AI-driven platform transformations, assess user perceptions of AI interactions, and develop robust methods for AI performance auditing in dynamic multi-agent environments. Practical experimentation with AI sandboxes, regulatory pilots, and co-innovation hubs can also yield valuable insights into real-world integration trajectories.

Conclusion. Integrating artificial intelligence into digital economy platforms is a complex yet indispensable endeavor for contemporary digital innovation. While significant challenges exist—ranging from data governance and regulatory uncertainty to organizational inertia—strategic and well-coordinated solutions can enable platform firms to harness AI's transformative potential effectively. This requires aligning technological, institutional, and human capital strategies with the evolving imperatives of digital ecosystems. In doing so, platforms can not only enhance their operational efficiency and user engagement but also contribute to more inclusive, intelligent, and resilient digital economies.

References

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). *Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future*. W. W. Norton & Company.
2. McKinsey & Company. (2023). *The State of AI in 2023: Generative AI's Breakout Year*. Retrieved from <https://www.mckinsey.com>
3. European Commission. (2021). *Proposal for a Regulation Laying Down Harmonised Rules on Artificial Intelligence (Artificial Intelligence Act)*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu>
4. China Cyberspace Administration. (2022). *Provisions on the Administration of Algorithmic Recommendation Services*. Retrieved from <https://www.cac.gov.cn>
5. Ransbotham, S., Kiron, D., Gerbert, P., & Reeves, M. (2018). *Artificial Intelligence in Business Gets Real*. MIT Sloan Management Review and Boston Consulting Group.
6. Gasser, U., & Almeida, V. A. F. (2017). A Layered Model for AI Governance. *IEEE Internet Computing*, 21(6), 58–62. <https://doi.org/10.1109/MIC.2017.4180835>
7. Jordan, M. I., & Mitchell, T. M. (2015). Machine learning: Trends, perspectives, and prospects. *Science*, 349(6245), 255–260. <https://doi.org/10.1126/science.aaa8415>

SURXONDARYO VILOYATI TURISTIK RESURSLARI

Tadjimurodova Shahzoda Botir qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute talabasi

Mamlakatimizda turizm sohasini strategik tarmoqlardan biri sifatida rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Shuningdek, hududlarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri sifatida ichki turizmni jadal rivojlantirish, sayyohlarni mamlakatimizning madaniy-tarixiy merosi hamda tabiiy boyliklari, sayyohlarni o'z jozibasi bilan o'ziga chorlovchi hududiy brendlar bilan tanishtirish, uning asosi sifatida viza rejimining liberallashtirilishi, chet el fuqarolarini ro'yxatga olish tartibining soddalashtirilishi, turizm tarmog'ini rivojlantirish uchun imtiyoz va

preferensiyalar berilishi milliy turizm salohiyatini ichki va tashqi bozorlarda samarali targ'ib qilish imkonini beradi.

Ammo, o'tkazilgan dastlabki tahlillar turizm tarmog'ini tartibga soluvchi normativ-huquqiy asosning mukammal emasligini, alohida turizm xizmatlarini ko'rsatish qoidalarining, shuningdek, rivojlangan dunyo ahlining mamlakatimiz tabiatining o'ziga xosligi, ko'plab hududlarda bahavo turistik ob'yektlar mavjudligi to'g'risida, qolaversa, o'z jozibasi bilan o'ziga chorlovchi hududiy brendlar to'g'risida ma'lumotlar mavjud emasligini ko'rsatmoqda.

Shuning uchun ham turizm resurslarining asosi sanalgan dunyo xilma-xilligini namoyish qiluvchi turizm predmetlari faqatgina reklama, targ'ibot orqaligina xalqaro turizm ixlosmandlarini o'z domiga tortishi mumkin. O'z navbatida ta'kidlash joizki, turizm sohasining kirib kelishi va uning rivojlanishi dunyoning har qanday mamlakatiga ham nasib qilavermaydi, chunki mazkur sohaga bo'lgan turizm mahsulotlari bozoridagi unga bo'lgan talab to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy ehtiyojlar bilan emas, balki ijtimoiy ehtiyojlar bilan belgilanadi. Ijtimoiy ehtiyojlar ichida ziyoratga, rekreatsiyaga bo'lgan ehtiyoj inson ruhiyatida uy-joyga bo'lgan ehtiyojdan ham ko'ra 3 marta ko'proqdir. Mamlakatimizda mazkur sohani rivojlantirishning dolzarbligi ham shundadir.

Ma'lumki, Surxondaryo viloyatining tabiiy-geografik joylashuvi, jozibador tabiiy rekreatsiya va tarixiy-madaniy resurslaridan turizm sohasini jadal rivojlantirishda samarali foydalanish hamda sohani jadal rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar, shartsharoitlar va shu bilan bir qatorda, o'ziga xos boy tarixi, madaniyati, hadisshunos olimlari, allomalari, madaniy meros ob'ektlari, qadimiy me'morchilik, hunarmandchilik va pazandachilik san'ati bilan ziyorat turizm yo'nalishida ham yuksak salohiyatga ega voha hisoblanadi. Shuni aytib o'tish joizki, viloyatning mavjud turizm salohiyatidan unumli foydalanish orqali ichki va xalqaro turizmni jadal rivojlantirish, 2022-2026 yillarga ko'zda tutilgan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan turizm sohasini jadal rivojlantirish, yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash, turistik xizmatlarini diversifikatsiya qilish va sifatini yaxshilash, turizm infratuzilmasini kengaytirish,

keng ko'lamda investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha chora tadbirlar amalga oshirilishi asnosida Surxondaryo viloyati xizmatlari tarkibida va yalpi hududiy mahsuloti tarkibida turizm xizmatlari ulushini keskin oshirish imkoni mavjud.²¹

So'ngi yillarda viloyatda ichki va kirish turizmini rivojlantirish, strategik tarmoq sifatida boy turistik salohiyatni to'laqonli baholash, barqaror rivojlanishning zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy dastaklarini o'rganish va amaliyotda samarali foydalanishga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Bu borada so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy ziyoratchi sayyohlar oqimini shakllantirish va ular uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, viloyatning ziyorat turizm salohiyatini keng targ'ib qilish chora-tadbirlarini amalga oshirishga qaratilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida ziyorat turizmini yanada rivojlantirish va ziyoratchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish choratadbirlari to'g'risida"gi Farmon loyihasiga asosan vohamizda ham kerakli chora tadbirlar ishlab chiqildi. Bulardan Surxondaryo viloyatiga tegishli bo'lgan ayrimlarini keltirib o'tsak:

Termizdagi Imom At-Termiziy siyrat musobaqasi, "Termiziy ulamolarining islom tamadduni va jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasi" mavzusida anjumani, Imom At-Termiziyning "Ash Shamoli An-Nabaviya" kitobi va boshqa allomalarning asarlarini xorijiy (ingliz, arab, turk, rus) tillarda sifatli usulda nashr etiladi hamda ziyoratgohlar, temir yo'l vokzallarida sotuvi yo'lga qo'yilishi rejalashtirilgan. Yetuk Termiziy va boshqa islomshunos ulamolarning hayoti va ijodi, shuningdek, viloyatdagi ziyorat ob'ektlari to'g'risida maqolalarni "Vikipedia" elektron platformalarga joylashtiriladi. Imom At-Termiziy hayoti va merosi, xususan "Shamoili An-Nabaviya" asari haqida maxsus ko'rsatuvlar tashkil etish, shuningdek, viloyatimizning ziyoratgoh va muqaddas qadamjolari, turli dinlar merosini aks ettiruvchi video roliklar tayyorlash va ularni avia, jumladan xorijiy aviakompaniyalar va poezdlar bortlari mediatekasiga kiritish choralari amalga oshirilishi reja qilingan. Viloyat hududida 560dan ortiq madaniy meros obyektlaridan 95tasi turizm ob'ektlari sifatida foydalanib kelinyapti. Qora tepa

²¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF 4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.

buddizm inshooti (Termiz Tumani, I-V asrlar), Fayoz tepa buddizm inshooti (Termiz Tumani, I-IV asrlar), Abu Iso At Termiziy maqbarasi (Sherobod tumanlari, XII asrlar), Qirqiz saroyi (Termiz tuman, X-XV asrlar), Hakim Termiziy maqbarasi (Termiz tuman, IX-XV asrlar), Sulton Saodat majmuasi (Termiz tuman, XVII asr), Kokildorota honakohi (Termiz Tumani, XVI asrlar), Jarqo'rg'on minorasi (Jarqurgon tumani XII asr), Kampirtepa qal'asi (Muzrabot tuman, m.a. IV - mil. II asr), Oq Ostonabobo maqbarasi (Uzun tumi, X-XI asrlar), Zarautsoy qoyatosh rasmlari (Sherobod tumanli, mezolit davri) Teshiktosh g'ori (Boysun tuman, Musteri-Neolit Davri) Dalvarzintepa shaharchasi (Sho'rchi tuman, II asr). Ob'ektlar sayyohlarni qabul qilish uchun talabga javob bera olmaydigan darajada ekanligini hisobga olgan holda, ularni qayta rekonstruksiya qilish va sayyohlarni ko'proq vaqt davomida bir joyda ushlab turish maqsadida har bir turistik ob'ektlarning yoniga ixtisoslashtirilgan ovqatlanish shaxobchalari, turistik ko'ngilochar muassalari, sovg'a do'konlari va boshqa qo'shimcha xizmatlarni davlat sherikchilik asosida tadbirkorlar bilan birga shartnoma qilish yaxshi samara beradi. Ushbu ob'ektlarning betakrorligi, jahon madaniy merosi ob'ektlari ro'yxatiga 2030 yilgacha kiritish rejalashtirilayotgan milliy madaniyatimiz, tariximizning durdonalaridan ekanligini hisobga olsak, ushbu ob'ektlardan turizm uchun samarali foydalanish lozim²².

Surxondaryo viloyati yurtimizning eng janubida, markaziy hududlardan uzoqligi, geografik joyashuviga ko'ra tog'li hududlar bilan o'ranganligi, sanoatlashuv darajasi, investitsiya salohiyati pastligi, qishloq xo'jaligi asosiy daromad manbayi sababli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda.

Vohamizda turizmning ko'plab turlarini rivojlantirish imkonini beraydigan tog'li hududlardagi rekreatsiya resurslari, tarixiy-madaniy hamda arxeologik resurslari, jahon nomoddiy merosi ham mavjud bo'lib asosan turizm infratuzilmasining asosiy qismi Termiz shahrida joylashgan bo'lib, tog' va tog' oldi

²² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida ziyorat turizmini yanada rivojlantirish va ziyoratchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.

zonalarida turizm infratuzimlasi ob'ektlarini jadal suratlarda tashkil etish orqali xizmat ko'rsatish hajmini oshirish imkonini beradi. Termiz shahri va Termiz tumanlari hududida Janubiy va Sharqiy Osiyo mamlakatlaridan buddaviylik, islom diniga e'tiqod qiluvchi xorijiy turistlarni jalb etadigan islom va buddaviylik yodgorliklari ziyorat turizmini rivojlantirish, yangi turizm xizmatlarini yo'lga qo'yish imkoniyatini beradi.

Viloyatda turizm barqaror rivojlashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy yo'llarini ochib beruvchi ayrim ko'rsatkichlar haqida aytib o'tilgan bo'lsada, 2010 yildan 2021 yil bo'lgan davrda viloyatda turizm sohasi korxonalari faoliyati o'sish trendiga ega bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy oshib borganligini ko'rsatayotgan bo'lsada, uning yalpi hududiy mahsulotda ulushi kam. Bu esa turizm sohasiga yanada ko'proq e'tibor berishimiz kerakligini yaqqol ko'rsatib turibdi.

Hozirgi vaqtda nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyo bo'yicha turizm sohasining katta mehnat sarfini talab etmaydigan, ammo serdaromad soha hisoblanadi. Mazkur soha o'ziga yarasha madaniyatni, etika, estetikani talab qilgan holda birmuncha jozibadorlikning tarafdori sanaladi. Turizm sohasining iqtisodiy jihatidan tashqari uning ham ijtimoiy ham ma'naviy jihatlarini alohida ta'kidlab o'tish darkor. Ya'ni iqtisodiy jihatdan mehnatning 1 so'miga to'g'ri keladigan ko'p mehnat sarfi talab etadigan ba'zi, masalan qurilish tarmog'i kabilarga nisbatan kam mehnat evaziga daromad topish imkoniyati mavjud. Ijtimoiy jihatdan esa mazkur sohada faoliyat yurituvchi xizmat ko'rsatish xodimlari bir vaqtning o'zida sayyohlarga xizmat ko'rsatish bilan birgalikda mazkur soha mahsulotidan o'zlari ham bahramand bo'lishadi, bu esa o'z navbatida inson umrining uzayishiga sabab bo'ladi. Ma'naviy jihatdan turizm sohasini rivojlantirish orqali ajdodlarimizdan meros bo'lgan milliy qadriyatlarimiz timsoli sanalgan me'moriy yodgorliklarimizni, bahavo tabiatimizni butun dunyoga ko'z-ko'z qilish yo'li bilan mamlakatimizni dunyo xaritasidagi o'rnini mustahkamlash, butun dunyoga tanitish imkoniyati yuzaga keladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF 4947-sonli'' O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida''gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ''O'zbekiston Respublikasida ziyorat turizmini yanada rivojlantirish va ziyoratchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora tadbirlari to'g'risida''gi Farmoni.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGY IN ACCOUNTING PROCESSES

Mingliboyev Elyor O'ktam o'g'li.
Student Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy.
Rasuljonova Buviniso Sherzodovna
Student Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy.

Accounting reports reflect the financial condition of an organization and play an important role in the analysis process. The effectiveness of accounting systems today depends on the use of modern information technologies. They increase cost efficiency by automating accounting processes, processing data quickly and accurately, and reducing errors.

In the context of the current emerging digital economy, accounting is the most desirable department for public and private enterprises or in the financial services sector. Whereas in the past, the inputs of any organization were carried out in the human mind and through papers, but in the developing world, it is carried out with the help of artificial intelligence and digital technologies created by the human mind. Currently, in the Republic assets and liabilities, as well as the amount of money coming into the budget are carried out by digital technologies (for example, 1uz, 1c, uzasbo, estat), which in turn gives a number of positive and negative points. For example,

Advantages;

- automatic fill-in of the data of primary documents;
- processing large data;
- the possibility of providing users with information in different formats;
- preparation of reports;
- Absence of excessive paper consumption;

- prevention of arithmetic errors ^[23];

Disadvantages;

- insufficient staffing;
- difficulty in keeping data secure;
- insufficient servers for data storage and similar problems;

We can say that there are pros and cons to using each technology in Accounting. Therefore, it is imperative to take measures to prevent every problem that could cause damage to the organization and data changes. As a solution to the above problems, it should be noted that the lack of personnel is one of the critical points of the organization, because through this problem the accumulation can be the cause of bad consequences, therefore, it is necessary to encourage employees to train their employees. The use of Blockchain technology to ensure the security of data is required because it is impossible to change the data entered on the basis of this technology. As for the lack of servers, the continuation of these is that it is advisable to make efficient use of cloud technologies such as Google drive, Yandex drive, Onedrive and dropbox.

We can conclude that when an organization calculates its financial calculations on the basis of digital technologies, it is required to pay more attention to its negative aspects, otherwise the major problem that arises from this will not go unnoticed by the negative impact on this organization itself and on the economy of the state.

References

1. Shirinov U.A. Hamidov D. *The role of digital technology in the development of accounting. "Economy and Society" No. 6(109)-2 2023.*
2. Polatov, X. (2022). *Ways of introduction of digital technologies in accounting Journal of Marketing, Business and Management (JMBM), 1(1), 40. ISSN: 2181-3000.*
3. Gulizahro, T., Hurriyat, M., Oydinoy, N., Umida, N., & Muxlisa, O. (2023, April). *"1C: Accounting" in the context of the digital economy. In " Conference on Universal Science Research 2023" (96-98).*
4. *World development report: digital dividends. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 2016. URL: openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/23347/9781464806711.pdf.*
5. Ziyoov, M. (2020). *"Digital economy and the impact of information technologies on the banking system", Journal of financial research of Uzbekistan.*

²³ Shirinov U.A. Hamidov D. *The role of digital technology in the development of accounting. "Economy and Society" No6(109)-2 2023*

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDAGI INNOVATSION TEKNOLOGIYALARNI TURIZM TA'LIMIDA QO'LLASH

Ablaqulov Kamoliddin Bahriddinovich
Qarshi davlat texnika universiteti assistenti

Zamonaviy ta'lim tizimi insoniyat taraqqiyotining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, unda raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim, dual o'qitish kabi ilg'or pedagogik yondashuvlar keng joriy etilmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ushbu jarayonlarda yangi bosqichni boshlab berdi. Turizm sohasidagi ta'lim o'ziga xos kasbiy-amaliy yo'nalishga ega bo'lgani sababli, innovatsion texnologiyalarni, xususan sun'iy intellekt vositalarini joriy etish orqali o'qitish samaradorligini oshirish, o'quvchilarda real soha ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyati paydo bo'lmoqda [1].

Sun'iy intellekt orqali ta'lim shaxsiylashtiriladi, avtomatlashtiriladi hamda o'qitish jarayoni interaktiv muhitda tashkil etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo'llaniladi. Tahlil usulida zamonaviy ta'lim texnologiyalari, sun'iy intellekt tizimlari va turizm yo'nalishidagi o'quv dasturlarining mazmuni kontent tahlili asosida ko'rib chiqiladi. Taqdimot va misollar orqali asoslashda ilg'or xorijiy va mahalliy tajribalarda qo'llanilayotgan sun'iy intellekt asosidagi platformalar (masalan, ChatGPT, Squirrel AI, Coursera AI) misol sifatida o'rganiladi. Solishtirma yondashuvda an'anaviy va sun'iy intellekt integratsiyalangan ta'lim modellarining samaradorligi o'rtasidagi farqlar taqqoslanadi. Tadqiqot materiallari sifatida O'zbekiston OTMlarining turizm bo'yicha o'quv dasturlari, UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda nufuzli ilmiy maqolalar tahlil qilindi.

Natijalar. Tahlil natijalariga ko'ra, sun'iy intellekt texnologiyalarining turizm ta'limiga integratsiyasi quyidagi ijobiy natijalarni bermoqda:

1. Shaxsiylashtirilgan ta'lim: sun'iy intellekt vositalari orqali talabaning bilim darajasi, qiziqishlari va o'quv uslubiga mos kurs kontentlari avtomatik tarzda taklif etiladi [2].

2. Virtual simulyatsiyalar: VR va sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan turizm simulyatorlari orqali talabalar real muhitga yaqin tajriba orttiradi [3].

3. Dual ta'limda moslashuvchan rejalashtirish: sun'iy intellekt yordamida soha ehtiyojlari va kasbiy kompetensiyalar avtomatik tahlil qilinadi va bu asosida o'quv rejalari takomillashtiriladi [4].

4. Avtomatik baholash tizimlari: Talabalar faoliyatini monitoring qilish, testlarni avtomatik baholash, til o'rganishda nutqni aniqlash, tahlil qilish imkoniyati mavjud [5].

Masofaviy ta'limda esa sun'iy intellekt orqali talabalar bilan doimiy aloqa o'rnatish, javoblarni tezkor tahlil qilish, fikr almashish va muhokama jarayonlarini AI-chatbotlar orqali amalga oshirish imkoniyati aniqlangan.

Muhokama. Sun'iy intellekt texnologiyalarining raqamli va masofaviy o'qitish tizimlariga joriy etilishi turizm ta'limi sifatini sezilarli darajada oshiradi. Jumladan, sun'iy intellekt yordamida o'quv jarayoni yanada moslashuvchan, interaktiv va maqsadli bo'ladi. Virtual amaliyotlar orqali talabalar nazariy bilimlarini amaliy holatlarda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi. Biroq, bu texnologiyalarni joriy etishda ayrim muammolar mavjud, xususan texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, o'qituvchilarning sun'iy intellekt bilan ishlash kompetensiyalarining yetarli emasligi, sun'iy intellekt asosidagi baholash tizimlarining ba'zi holatlarda noaniq ishlashidir. Shunga qaramay, mazkur texnologiyalar to'g'ri yo'naltirilgan ta'lim siyosati asosida joriy etilsa, O'zbekistonda turizm sohasida xalqaro raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga zamin yaratadi.

Xulosa. Sun'iy intellekt texnologiyalarining raqamli, masofaviy va dual ta'lim modellari bilan uyg'unlashuvi turizm ta'limida sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab bermoqda. Ular ta'limni shaxsiylashtirish, samaradorligini oshirish hamda kasbiy-amaliy tayyorgarlik darajasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Kelgusida bu texnologiyalarni yanada kengaytirish, o'qituvchilarni tayyorlash va texnik infratuzilmani rivojlantirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. Pearson Education.

2. Kukushkina, O. V. (2021). *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Perspectives. International Journal of Educational Technology.*
3. Guttentag, D. A. (2010). *Virtual reality: Applications and implications for tourism. Tourism Management, 31(5), 637–651.*
4. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). *Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education.*
5. UNESCO. (2021). *AI and Education: Guidance for Policy-makers. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.*

BUYUK IPAK YO'LINING KELIB CHIQISH TARIXI

Jabborova Dildora Salimjon qizi

Termiz Davlat universiteti magistranti

Buyuk Ipak yo'li – qadimda sharq bilan g'arbni bo'g'lab turgan savdo yo'li, insoniyat rivojlanishi tarixining, uning birlashuvga hamda madaniy qadriyatlari bilan almashishga, hayotiy fazo-yu mahsulotlarni sotish uchun bozorlarga erishishga intilishining o'ziga xos bo'lgan hodisasi. Dengiz, okean yo'llari ochilmasdan oldin bu yo'llar muhim ahamiyat kasb etgan.

Sharqda aytiladigan naqlga qaraganda: „O'tirgan – bo'yra, yurgan – daryo“. Harakatlanish – bu hayotdir, sayohat qilish, jahongashtalik doimo taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan edi. Insoniyat tarixida eng ulkan bo'lgan ushbu qit'alararo savdo yo'li Yevropa va Osiyoni bir-biriga bog'lab, o'tmishda antik Rim davlatidan to Yaponiyaning qadimgi poytaxti Nara shahrigacha cho'zilgan edi. Albatta, sharq va G'arb o'rtasidagi savdo o'tmish qa'riga cho'kkan qadim-qadim zamonlardan beri olib borilar edi, lekin bu kelgusida bunyod etilgan Buyuk yo'lining aloxidagi qismlari edi. Savdo aloqalari hosil bo'lishiga Markaziy Osiyo tog'larida yarim qimmatbaho toshlar – Sharqda nihoyatda qadrlangan lazurit, nefrit, aqiq, feruzalar qazib chiqariladigan konlarni topib, qazib olish ko'p jihatdan ko'maklashgan. Masalan, Markaziy Osiyodan Eronga, Mesopotamiyaga va hatto Misrga lazurit toshi yetkazib beriladigan „lazurit yo'li“ mavjud edi. U bilan bir paytda „nefrit yo'li“ ham tarkib topgan, bu yo'l Xotan va Yorkend tumanlarini Shimoliy Xitoy mintaqalari bilan bog'lar edi. Bundan tashqari, Old Osiyo mamlakatlariga So'g'diyona va Baqtriya davlatlaridan aqiq toshlari olib ketilar edi,

Xorazmdan esa feruza keltirilgan. Bu yo'nalishlarning barchasi oxir-oqibat Buyuk Ipak yo'liga kirib mujassamlashgan. Markaziy Osiyodan G'arbga va Janubga o'tkazilgan karvon yo'llarini hamda Xitoydan Sharqiy Turkistonga olib boradigan yo'llarni o'zaro bog'lab bergan buyuk yo'lining haqiqiy boshlanishini tarixchilar eramizdan avvalgi ikkinchi asrning o'rtalarida, deb hisoblaydilar, o'sha davrda xitoyliklar uchun ilk bora G'arb o'lkalari.

Qadimda va o'rta asrlarda Sharq va G'arb mamlakatlarini ilk bor o'zaro bog'lagan qitalararo karvon yo'li (miloddan avvalgi 2-asr— milodiy 15-asr). Buyuk Ipak yo'li atamasi ushbu yo'ldan tashilgan qimmatbaho mahsulot – Xitoy ipagi bilan bog'liq. G'arb mamlakatlari uzoq vaqtgacha ipakchilik sir asrorlaridan bexabar bo'lishgan.

Buyuk ipak yo'li atamasi qadimda ishlatilmagan. Buyuk ipak yo'lini tarixiy, geografik va madaniy jihatlarini ilmiy o'rganish amalda ko'plab mamlakat olimlari tomonidan 19-asrning 2-yarmidan boshlangan. Uni tadqiq etishga G'arbiy Yevropa, Rossiya va Yaponiya olimlari salmoqli hissa qo'shdilar. Xususan, Yaponiyada „Buyuk ipak yo'li ensiklopediyasi“ nashr qilindi. 1877-yil mashhur nemis olimi Karl Rixtgofen o'zining „Xitoy“ nomli yirik ilmiy asarida ulkan Yevroosiyo materigining turli qismlarini bog'lovchi yo'llar tizimini „Ipak yo'li“ deb atagan, keyinchalik „Buyuk ipak yo'li“ atamasi qabul qilingan.

Oltin bilan qoplangan tantanali bronza finial, Farg'ona oti, miloddan avvalgi 4-1 asrlarga tegishli: Tezlik va g'alabaning V-shaklidagi ramzi.

Miloddan avvalgi 2-asrgacha ham Sharq bilan G'arb o'rtasida O'rta Osiyo karvon yo'llari orqali amalga oshirilgan aloqalar mavjud bo'lgan. Bunga Tog'li Oltoydagi Poziriy qo'rg'onidan topilgan Kichik Osiyoda tayyorlangan buyumlar, Afg'oniston va O'rta Osiyodan topilgan yunon buyumlari misol bo'lishi mumkin. Iskandar Maqduniy (qarang Aleksandr Makedoniyalik) saltanati tuzilishi bilan bu aloqalar to'g'ri yo'lga solingan. Buyuk ipak yo'lining sharqiy qismini barpo etishda sug'diylar katta rol o'ynaganlar. Iskandar Maqduniy tomonidan Sug'diyona mamlakati istilo etilishi bilan ko'plab sug'diylar sharqqa tomon ko'chganlar va Buyuk ipak yo'lining markaziy qismini – O'rta Osiyodan tortib Xitoyning Chanan

shahrigacha bo'lgan oraliq masofada savdo faktoriyalari (manzilgohlari) bunyod etganlar. O'z navbatida Xan imperiyasi miloddan avvalgi 1-ming yillik oxirida o'z hududini O'rta Osiyo tomon kengaytirish siyosati yurgizib bu yo'nalishga alohida e'tiborini qaratadi va bu yo'l haqida ma'lumot to'plash, ayg'oqchilik va diplomatik maqsadlarida elchi Chjan Szyanni yuboradi. O'zining mashhur sayohati davomida miloddan avvalgi 138—126 yillarda xitoylik diplomat Chjan Szyanni Farg'ona otlarining go'zalligidan hayratda qoldi. U Farg'ona vodiysida ko'rgan bu ulug'vor tulporlar nafaqat go'zalligi va salobati bilan ajralib turar, balki o'sha davrdagi past bo'yli xitoy otlaridan ancha ustun xususiyatlarga ega edi. Farg'ona otlari, shuningdek, "osmon tulporlari" sifatida ham mashhur bo'lib, xitoy kavalariyasining rivojlanishida muhim rol o'ynadi. Ular kuch va tezlik timsoliga aylandi va kavalariyaga kiritilishi Xan sulolasiga katta harbiy ustunlik yaratishga yordam berdi. Bu afsonaviy tulporlar tarixda o'chmas iz qoldirib, butun dunyodagi otlarni qadrllovchi avlodlarga ilhom bag'ishladi. Bundan tashqari, farg'ona tulpori Buyuk Ipak yo'li ramziga aylandi, ba'zan uni "otli yo'l" deb ham atashadi, bu qadimgi savdo yo'lining rivojlanishida otlarning ahamiyatini ko'rsatib turadi. ^[1] Ammo Suriyadagi O'rta dengizning sharqida joylashgan Giyerapol shahridan Serika (Xitoy)gacha bo'lgan masofa bo'ylab tuzilgan dastlabki batafsil yo'lilik makedoniyalik savdogar May Titsian (milodiy 100 yil) tomonidan tuzilgan. Bu ma'lumotlar Klavdiy Ptolomeyning „Geografik qo'llanma“sida saqlangan. Ptolemey esa o'z navbatida bu ma'lumotlarni tarixchi Marinning taxminan 107—114-yillar oralig'ida yozilgan va bizgacha yetib kelmagan asarlaridan olgan. Ushbu ma'lumotlarga ko'ra, Buyuk ipak yo'li 2 kat (kiyem) ga bo'lingan: Giyerapoldan Toshminor (Toshqo'rg'on)gacha va Toshminordan Serikagacha. Yo'lning O'rta Osiyo qismi Ariya (hozirgi Turkmanistonning janubiy va Afg'onistonning shimoliy-g'arbida joylashgan qadimiy viloyat) dan boshlangan. Ariyadan yo'l shimolga Marg'iyonadagi Antioxiyaga (Bayramali shahri yaqinidagi ko'hna Marv shahri xarobasi) ketgan, so'ngra sharqqa burilib Baktra (Shimoliy Afg'onistondagi Balx shahri)ga borgan. Bu yerdan yo'l shimoliy tomon yo'nalib Termiz atrofida Amudaryodan o'tilgan va so'ngra 2 tomonga ketilgan. Birinchisi, shimoldagisi bo'ylab Temir darvoza orqali

Marokanda (Samarqand)ga, u yerdan Farg'onaga ketilgan. Ikkinchisi, janubdagisi esa Surxondaryo vodiysi bo'ylab komedlarning tog'li o'lkasiga (hozirgi Qorategin) olib borgan. Har ikki yo'nalish ham Toshminorga olib borgan. Uni ayrim olimlar Toshkent hududida, boshqalari Olay vodiysida joylashgan deb hisoblaydilar. Toshminordan so'ng yo'l O'rta Osiyo hududidan tashqariga chiqqan, Ergashtom atrofida „savdogarlar qo'nimgohi“ joylashgan, so'ngra yo'l TaklaMakon cho'lidan o'tib Dunxuanga, so'ngra Xitoyning qadimiy poytaxti – Chananga olib borgan. Bu yerdan yo'l ehgimol shimoli-g'arbga Koreya va Yaponiyaga ketgan bo'lsa kerak. Milodiy 5—8-asrlarda Buyuk ipak yo'lining Yettisuv orqali Choch (Toshkent vohasi), Sug'd, so'ngra Poykend, Marv bo'ylab Eron Xurosoniga eltuvchi shimoliy qismi muhim ahamiyat kasb etgan. Ayni shu davrda Eron orqali Vizantiyaga ipak olib o'tish taqiqlanganligi munosabati bilan sug'd savdogarlari Vizantiya va Turk xoqonlari vositachiliklarida Sug'd va Xorazmdan Kaspiy dengizini aylanib o'tib, Shimoliy Kavkazdagi dovonlardan oshib Qora dengiz va keyinchalik Konstantinopolgacha olib boruvchi yangi yo'l tarmog'ini ochadilar. G'arbda yuksak kadrlangan, qiymati jihatidan oltin va qimmatbaho toshlarga tenglashtirilgan ipak vositasida Vizantiya imperatorlari Yevropadan jangchilar yollashgan va qo'shni „varvar“ – german va slavyan qabilalarining hukmdorlarini o'z tomonlariga og'dirib olishgan, chunki ipak ularda yanada qadrliroq sanalgan. Ipak bu paytda 3 buyuk davlat: Vizantiya imperiyasi, Sosoniylar Eroni va buyuk Turk xoqonligi o'rtasidagi iqtisodiy raqobat obyektiga aylangan. Biroq, bu „ipak“ yo'li aftidan uzoq vaqt mavjud bo'lmagan, chunki 6-asr 2-yarmida Xitoy ipak ishlab chiqarish bo'yicha monopol huquqdan mahrum bo'lgan, asr oxirida esa Vizantiya shu qadar ko'p miqdorda ipak yetishtirar ediki, uni Xitoydan keltirishga hech qanday ehtiyoj qolmagan. Vizantiya ipak sanoatini barpo etilishi va uni astasekin Kavkazorti va O'rta dengiz mamlakatlariga tarqalishi bilan Buyuk ipak yo'lining tarixi tugaydi. Keyingi asrlarda, ayniqsa mo'g'ullar saltanati davrida garchand Sharq bilan G'arbni bog'lovchi karvon yo'li mavjud bo'lgani haqida ko'plab dalillarni keltirish mumkin bo'lsada, lekin „ipak yo'li“ nomini unga shartli ravishda qo'llash mumkin, chunki

bu yoʻlining ahamiyatini endilikda ipak emas, boshqa tovar va maqsadlar belgilar edi.

Vizantiya imperiyasi va Xitoy imperiyasi oʻrtasidagi buyuk ipak yoʻli (555-yil)

1987-yil YuNESKO madaniy taraqqiyot boʻyicha BMTning umumjahon dekadasi doirasida „Ipak yoʻli – muloqot yoʻli“ xalqaro dasturini qabul qildi. Bu dastur Oʻrta Osiyo xalqlari boy madaniy tarixlarini keng qamrovda tadqiq etishni nazarda tutadi. Biroq uning asosiy maqsadi – Sharq bilan Gʻarb oʻrtasida yanada mustahkamroq madaniy va iqtisodiy aloqalar oʻrnatish, ushbu buyuk qitʼalarda yashovchi koʻp sonli xalqlar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarni yaxshilashdan iborat. Koʻplab (30 dan ziyod) xalqaro ilmiy konferensiya (jumladan, Samarqand, 1990-yil oktabr; Buxoro, 1996-yil fevral) va seminarlar oʻtkazildi. Buyuk ipak yoʻli y. boʻylab birgalikda xalqaro ekspeditsiyalar uyushtirildi, kinofilmlar yaratildi, kitoblar, broshyuralar va maqolalar chop etildi, baʼzi arxeologik va meʼmoriy yodgorliklar taʼmirlandi. Baʼzi bir Sharq mamlakatlarida (Hindiston, Xitoy, Oʻzbekiston, Shri Lanka, Yaponiya) Buyuk ipak yoʻli y.ni oʻrganish boʻyicha maxsus ilmiy institutlar barpo etilgan. Maye, BMT va YuNESKO qaroriga koʻra, Samarqand shahrida Markaziy Osiyo tadqiqotlari xalqaro instituti ochilgan. 1997-yil mayda Oʻrta Osiyoni Eron bilan bogʻlagan Saraxs – Mashhad temir yoʻl uchastkasi qurilishi tugallandi, bu bilan Oʻrta Osiyo mamlakatlari Fors qoʻltigʻiga, Yevropa mamlakatlari esa Oʻrta Osiyoga chiqish imkoniga ega boʻldilar. Ilmiy va madaniy dasturlardan tashqari Buyuk ipak yoʻli y.ni tiklash boʻyicha jahonshumul ahamiyatga ega boʻlgan loyiha amalga oshirilmoqda (qarang Yevropa-Kavkaz-Osiyo transport yoʻlagi (TRACECA)). Navbatdagi vazifa – Oʻzbekiston va Xitoy oʻrtasidagi temir yoʻl uchastkasini qurishdir. Mana shu reja amalga oshgudek boʻlsa, Atlantika okeanidan tortib Tinch okeanigacha boʻlgan masofada Buyuk ipak yoʻlining „temir yoʻl“ varianti toʻla tiklangan boʻladi.

Oʻzbekistonda Buyuk ipak yoʻlini tiklashga katta eʼtibor qaratilmoqda. 1995-yil 2-iyunda Oʻzbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimovning Buyuk ipak yoʻlini qayta tiklashda Oʻzbekistonning ishtirokini avj oldirish va respublikada

xalqaro sayyohlikni rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risidagi farmoni e'lon qilindi (yana qarang: Buyuk ipak yo'li sayyohlik yo'nalishlari).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Karimov, I. (2007). *O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: Xavfsizlikka tahdidlar, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari*. Toshkent: O'zbekiston.
- 2.Sodiqov, A. (2011). *Buyuk Ipak Yo'li va O'zbekiston*. Toshkent: Fan va texnologiya.
- 3.Ismoilov, R., Juraev, S. (2016). *O'zbekistonning geostrategik o'rni va iqtisodiy rivojlanish perspektivalari*. Toshkent: Sharq.
- 4.Abdurahmonov, K. (2018). *Markaziy Osiyo savdo yo'llari tarixi*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
- 5.Mirziyoyev, S. (2019). *Yangi O'zbekiston Strategiyasi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Nashriyoti.
6. Nazarov, A. (2013). *Buyuk Ipak Yo'lining zamonaviy ko'rinishi va O'zbekiston*. Toshkent: Bilim va taraqqiyot.
- 7.To'raqulov, S. (2015). *O'zbekiston iqtisodiyoti: tarix va bugun*. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
- 8.Raximov, T. A., Ziyamuhamedov, H. (2012). *O'zbekistonning turizm salohiyati va uning iqtisodiyotdagi o'rni*. Toshkent: Turizm va sport.

BUYUK IPAK YO'LI VA UNING AHAMIYATI

Jabborova Dildora Salimjon qizi

Termiz Davlat universiteti magistranti

Buyuk Ipak yo'li insoniyat tarixidagi eng yirik va ahamiyatli savdo yo'llaridan biri bo'lib, Sharq va G'arb o'rtasidagi iqtisodiy, madaniy va siyosiy aloqalarni rivojlantirgan. U asosan Xitoydan boshlanib, Markaziy Osiyo, Hindiston, Fors, O'rta Yer dengizi mintaqalari orqali Yevropaga qadar yetib borgan. Bu yo'l faqatgina savdo yo'li bo'lmay, balki xalqlar o'rtasida bilim, texnologiya, san'at, diniy e'tiqodlar va madaniyatlar almashinuvini ham ta'minlagan.

Buyuk Ipak yo'lining shakllanishi va tarixi. Miloddan avvalgi 2-asrda Xitoyning Xan sulolasi davrida Buyuk Ipak yo'li shakllana boshladi. Bu davrda Xitoy ipak mahsulotlarini savdo orqali Yevropa va boshqa mintaqalarga eksport qilgan, shuning uchun yo'l "Ipak yo'li" deb atalgan. Rim imperiyasi va Parfiya davlati Ipak yo'li orqali o'zaro aloqalarni rivojlantirgan va Xitoy ipaklari Rim aristokratiyasi orasida juda mashhur bo'lgan. O'rta asrlarda Buyuk Ipak yo'li eng gullagan davriga yetib bordi. Arab xalifaligi, Buyuk Mo'g'ullar davlati va boshqa davlatlar bu yo'lning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

Ipak yo'li yo'nalishlari. Buyuk Ipak Yo'li turli-tuman savdo yo'nalishlaridan iborat bo'lib, u Osiyo, Yaqin Sharq va O'rta Yer dengizi hududlaridagi mamlakatlar o'rtasida savdo aloqalarini rivojlantirgan. Ushbusavdo yo'llari turli yo'nalishlarga bo'lingan va har bir yo'nalish o'ziga xos tovarlar, madaniyat va tarix bilan ajralib turgan. Quyida Ipak Yo'lining asosiy savdo yo'nalishlari keltiriladi:

1. Sharqiy yo'nalish (Xitoy – Markaziy Osiyo). Boshlanish nuqtasi: Xitoyning Changan (hozirgi Sian) shahri.

Yo'nalish: Changan – Dunxuan – Takla-Makan cho'li – Kashgar.

Tovarlar: Ipak, chinni buyumlar, qimmatbaho toshlar, choy va turli xil hunarmandchilik mahsulotlari.

Xususiyatlar: Bu yo'nalish Xitoyni Markaziy Osiyo bilan bog'lagan va savdogarlar cho'l hududlari orqali karvon yo'llarini kesib o'tishgan.

2. Markaziy yo'nalish (Markaziy Osiyo – O'rta Yer dengizi). Boshlanish nuqtasi: Samarqand, Buxoro va Toshkent kabi muhim savdo markazlari.

Yo'nalish: Samarqand – Buxoro – Merv – Nishopur – Ray – Bag'dod – Damashq.

Tovarlar: Ip, ziravorlar, qimmatbaho toshlar, matolar, metall buyumlar.

Xususiyatlar: Bu yo'nalish Markaziy Osiyoni Yaqin Sharq va O'rta Yer dengizi

mamlakatlari bilan bog'lagan va ushbu yo'llarda madaniy almashinuv keng tarqalgan.

3. G'arbiy yo'nalish (Yaqin Sharq – O'rta Yer dengizi). Boshlanish nuqtasi: Bag'dod va Damashq shaharlari.

Yo'nalish: Bag'dod – Damashq – Antioxiya – Konstantinopol (hozirgi Istanbul).

Tovarlar: Sharqdan keltirilgan ipak, ziravorlar, qimmatbaho metallar, shisha buyumlar.

Xususiyatlar: Bu yo'nalish G'arbiy Yevropani Sharqiy mamlakatlar bilan bog'lab turuvchi asosiy savdo arteriyasi bo'lib, ayniqsa Rim imperiyasi va Vizantiya davrida muhim rol o'ynagan.

4. Janubiy yo‘nalish (Hindiston va Janubi-Sharqiy Osiyo).Boshlanish nuqtasi: Hindiston va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari.

Yo‘nalish: Hindiston – Peshovar – Badaxshon – Samarqand.

Tovarlar: Yaqut va boshqa qimmatbaho toshlar, ziravorlar, dori-darmonlar, matolar.

Xususiyatlar: Ushbu yo‘nalish orqali Janubi-Sharqiy Osiyo va Hindistonning tovarlari

Markaziy Osiyo orqali boshqa mamlakatlarga tarqalgan.

5. Shimoliy yo‘nalish (Sibir orqali).Boshlanish nuqtasi: Markaziy Osiyodagi savdo markazlari.

Yo‘nalish: Samarqand – Orolbo‘yi hududi – Sibir.

Tovarlar: Mo‘yna, yog‘och, metall buyumlar.

Xususiyatlar: Bu yo‘nalish sovuq mintaqalardan kelgan maxsus mahsulotlar bilan savdo

qilish imkonini bergan.

6. Dengiz yo‘llari bilan bog‘liqlik.Ipak Yo‘li faqat quruqlikdagi savdo yo‘llari bilan cheklanmagan, balki dengiz yo‘llari bilan ham bog‘langan. Masalan:

Hind okeani savdo yo‘llari: Hindiston va Arabiston yarim oroli orqali Afrikaning Sharqiy qirg‘oqlari va Yaqin Sharq mamlakatlariga tovarlar olib borilgan.

Qizil dengiz yo‘llari: Misrning Qohira va Iskandariya kabi shaharlaridan O‘rta Yer dengizi orqali tovarlar Yevropaga olib borilgan. Bu yo‘nalishlar nafaqat savdo rivojiga, balki madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalarning mustahkamlanishiga, texnologiya va ilmiy bilimlarning almashinuviga ham katta hissa qo‘shgan.

Ipak yo‘lining asosiy mahsulotlari va savdo tovarlari.Ipak: Xitoyning asosiy eksport mahsuloti bo‘lib, bu mahsulot yuqori sifatli va qimmatbaho bo‘lgani sababli Ipak yo‘li nomini olgan. Zargarlik buyumlari, oltin, kumush, qimmatbaho toshlar: Markaziy Osiyo va Hindiston bu mahsulotlar bilan mashhur bo‘lgan. Xushbo‘y moddalar, ziravorlar, parfyumeriya: Hindiston va Arab mamlakatlari orqali G‘arbga yetkazilgan. Gilamlar, yog‘ochdan yasalgan buyumlar, qurol-yarog‘:

Fors va boshqa mintaqalardan eksport qilingan. G'alla, paxta, cho'tka mahsulotlari va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari savdosida ham Ipak yo'li katta ahamiyat kasb etgan.

Ipak yo'lining ahamiyati. Buyuk Ipak Yo'li qadim zamonlardan to o'rta asrlargacha dunyoning iqtisodiy, madaniy va siyosiy aloqalarida muhim rol o'ynagan. Uning ahamiyati quyidagi omillarda aks etadi:

1. Savdo va iqtisodiy rivojlanish. Savdo tarmoqlari: Ipak Yo'li Osiyo, Yevropa va Afrikani o'zaro bog'lagan savdo yo'llaridan iborat bo'lib, ko'plab mamlakatlar va shaharlarda iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili bo'lgan. Mahsulotlarning almashinuvi: Ipak, choy, ziravorlar, qimmatbaho toshlar, matolar va boshqa tovarlarning savdosi bu hududlar o'rtasida mahsulot va xizmatlar oqimini ta'minlagan.

2. Madaniy almashinuv. Madaniyatlar uyg'unligi: Ipak Yo'li orqali turli xalqlar bir-biri bilan madaniyat, urf-odat, san'at va til o'rganib, uyg'unlashgan. Masalan, buddizm Ipak Yo'li orqali Hindistondan Sharqiy Osiyo mamlakatlariga tarqalgan.

Ilm-fan va texnologiya: Qog'oz, chop etish texnologiyasi, matematik bilimlar va boshqa ilmiy yutuqlar bu yo'l orqali bir mintaqadan boshqasiga o'tgan. Bu jarayon ilmiy taraqqiyotga katta hissa qo'shgan.

3. Siyosiy va diplomatik aloqalar. Diplomatik munosabatlar: Ipak Yo'li davlatlar o'rtasidagi siyosiy munosabatlarni

rivojlantirishga yordam bergan. Savdo va iqtisodiy aloqalar davlatlar o'rtasida diplomatic aloqalarning kengayishiga va mustahkamlanishiga olib kelgan.

Siyosiy barqarorlik: Ipak Yo'li orqali amalga oshirilgan savdo ko'plab davlatlar va

imperiyalarning iqtisodiy qudratini oshirib, ularning barqarorligiga xizmat qilgan.

4. Shaharlar va infratuzilmaning rivoji. Savdo markazlari: Ipak Yo'li bo'ylab joylashgan Samarqand, Buxoro, Xiva, Bag'dod va Changan kabi shaharlar xalqaro savdoning markazlariga aylangan. Bu shaharlar ilm-fan, san'at

vamadaniyatning markazlari sifatida rivojlangan. Karvon yo'llari va saroylar: Karvon yo'llari bo'ylab karvonsaroylar va boshqa savdo infratuzilmalari qurilgan bo'lib, bu savdogarlarning uzoq masofalardagi safarlarini qulay va xavfsiz qilgan.

5. Dunyoqarash va diniy ta'sir.Dinlarning tarqalishi: Ipak Yo'li orqali buddizm, islom, zardushtiylik kabi turli dinlar

tarqalib, mintaqalar o'rtasida diniy ta'sirning kengayishiga sabab bo'lgan.

Diniy muloqot: Turli diniy oqimlar va falsafiy maktablar o'rtasidagi muloqot madaniyatlararo tushunishni rivojlantirgan.

6. Texnologiya va ixtirolar almashinuvi.Ixtirolarning tarqalishi: Ipak Yo'li orqali kompas, qog'oz, ipak ishlab chiqarish

texnologiyasi kabi ixtirolar Yevropa va Yaqin Sharqqa yetib borgan. Bu ixtirolar keyinchalik Yevropa Uyg'onish davrining rivojlanishiga zamin yaratgani.

7. Tashqi siyosat va geosiyosiy ahamiyat.Geosiyosiy muhimlik: Ipak Yo'li orqali savdo qilgan davlatlar geosiyosiy jihatdan kata ahamiyat kasb etgan. Bunday davlatlar o'z savdo yo'llarini nazorat qilish orqali boshqa

mamlakatlarga ta'sir ko'rsatgan.

Ipak Yo'lining umumiy ahamiyati shundaki, u dunyo mamlakatlari o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga zamin yaratgan va hozirgi zamon xalqaro savdo tarmoqlarining asosini tashkil etgan.

Ipak yo'lining qulash sabablari.Buyuk Ipak Yo'lining qulashiga bir necha omillar sabab bo'lgan. Ular asosan siyosiy,

iqtisodiy va texnologik o'zgarishlar bilan bog'liq. Quyida Ipak Yo'lining qulashiga olib kelgan asosiy omillar keltiriladi:

1. Siyosiy va harbiy mojarolar.Mo'g'ullar istilosi: XIII asrda Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ullar imperiyasi Ipak

Yo'lining bir qismi bo'ylab yurishlar uyushtirib, ko'plab shaharlarni vayron qilgan. Garchi mo'g'ullar davrida savdo qisqa muddatda rivojlangan bo'lsa-da, bu istilolar keyinchalik barqarorlikni buzgan. Mahalliy davlatlar o'rtasidagi mojarolar: Ipak Yo'li bo'ylab joylashgan davlatlar va imperiyalar o'rtasidagi siyosiy mojarolar

savdo yo'llarining xavfsizligini pasaytirgan va savdogarlarning harakatini cheklagan.

2. Yangi dengiz yo'llarining ochilishi. Buyuk geografik kashfiyotlar: XV asrda dengiz navigatsiyasining rivojlanishi va Kolumb, Vasco da Gama kabi sayyohlarning yangi dengiz yo'llarini kashf etishi savdoning yo'nalishini o'zgartirgan. Dengiz yo'llari savdo uchun ancha arzon va xavfsiz bo'lib, Ipak Yo'lining ahamiyatini pasaytirdi. Atlantika savdo yo'llari: Yangi dengiz yo'llarining ochilishi bilan Yevropa davlatlari Osiyo bilan to'g'ridan-to'g'ri dengiz orqali savdo qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu Yevropa va Osiyo o'rtasidagi savdoni tezlashtirdi va quruqlikdagi Ipak Yo'lining ahamiyatini yo'qotishiga olib keldi.

3. Tijorat yo'llarining mahalliylashuvi. Mahalliy savdo yo'llarining rivoji: Mahalliy savdo yo'llarining rivojlanishi Ipak Yo'lining xalqaro ahamiyatini pasaytirdi. Yevropa, Yaqin Sharq va Osiyo o'rtasida ichki savdo yo'llarining kengayishi va mustahkamlanishi bu yo'nalishning global savdo markazi bo'lishidan chekinishga sabab bo'ldi.

4. Texnologik va iqtisodiy o'zgarishlar. Chop etish texnologiyasining tarqalishi: Qog'oz va bosma texnologiyalarining keng

tarqalishi bilimlarning mahalliy ravishda tarqalishiga yordam berdi va xalqaro savdo uchun asosiy omil bo'lgan axborot va bilimlarning ko'chirilishi Ipak Yo'li orqali emas, balki boshqa yo'llar bilan amalga oshirildi.

Iqtisodiy turg'unlik: Ipak Yo'li bo'ylab joylashgan ko'plab shaharlar va davlatlar iqtisodiy jihatdan kuchsizlanib, savdoni qo'llab-quvvatlash imkoniyatidan mahrum bo'lgan.

5. Epidemiyalar va sog'liq muammolari. Qora o'lat (vabo): XIV asrda Yevropa va Osiyoda tarqalgan Qora o'lat pandemiyasi IpakYo'li orqali tarqalib, savdo va odamlar harakatini sezilarli darajada kamaytirdi. Bu kasallik ko'plab mshaharlarning iqtisodiy va ijtimoiy inqiroziga olib keldi.

6. Savdo manfaatlarining o'zgarishi. Talabning pasayishi: Ipak, ziravorlar va boshqa mahsulotlarga bo'lgan talabning o'zgarishi Ipak Yo'lining ahamiyatini

pasaytirdi. Yangi savdo yo'llari va mahsulotlar odamlarga yanada arzon va qulay yo'llar bilan yetkazildi.

7. Markaziy Osiyodagi siyosiy barqarorlikning yo'qolishi. Imperiyalarning qulashlari: Ipak Yo'li bo'ylab joylashgan katta imperiyalarning qulashlari, masalan, Temuriylar davlati va boshqa mahalliy davlatlarning parokanda bo'lishi savdo yo'llarining xavfsizligini yo'qotishiga sabab bo'lgan. Savdo infrastrukturasining buzilishi: Karvon yo'llaridagi karvonsaroylar va savdo markazlari yo'qolib, yo'llar buzilgan. Ushbu sabablar tufayli Ipak Yo'li o'zining xalqaro savdo yo'nalishidagi asosiy mavqeini yo'qotgan va uning o'rniga dengiz yo'llari asosiy savdo magistrali sifatida shakllangan. Bu jarayon dunyo savdo tizimining yangi bosqichga o'tishiga turtki bergan.

Buyuk Ipak yo'li insoniyat tarixidagi eng muhim savdo va madaniy yo'llardan biri bo'lib, u Sharq va G'arb o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlagan. U nafaqat savdo, balki madaniyat, fan, din va ijtimoiy hayotning rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Ipak yo'li orqali amalga oshirilgan almashinuvlar hozirgi zamonaviy dunyoning shakllanishi.

REFERENCES

1. Buyuk Ipak yo'li va O'zbekiston" – O'zbekiston tarixchilari jamoasi:
2. Ipak yo'li – sivilizatsiyalar ko'prigi" – Mahalliy tarixchilar va tadqiqotchilar:
3. "The Silk Road: A Very Short Introduction" James A. Millward
4. <https://History.com> References. Buyuk Ipak yo'li va O'zbekiston" – O'zbekiston tarixchilari jamoasi: Ipak yo'li – sivilizatsiyalar ko'prigi" – Mahalliy tarixchilar va tadqiqotchilar: "Empires of the Silk Road: "The Silk Road: A Very Short Introduction" James A. Millward <https://History.com>

TA'LIM VA TURIZM INTEGRATSIYASI: MAVJUD

MUAMMOLAR VA IMKONIYATLAR

Sharipov Ixtiyor Baxtiyorovich
Ma'mun universiteti dotsenti

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tarmoqlar o'rtasida integratsiya jarayonlari kuchayib bormoqda. Ayniqsa, ta'lim va turizm — biri inson resurslarini tayyorlovchi, ikkinchisi esa ushbu resurslardan foydalanadigan muhim tarmoqlar sifatida bevosita o'zaro bog'liq. Turizm sohasida muvaffaqiyatli ishlash uchun

nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko'nikmalar, xizmat madaniyati, til bilish, muloqot va stressga bardoshlilik ham talab etiladi. Bularning barchasi faqat zamonaviy ta'lim orqali shakllantiriladi.

Dual ta'lim – bu nazariy bilim bilan birgalikda amaliyotning uzviy bog'langan shaklidir. Germaniya, Shveysariya va Koreya kabi davlatlarda turizm kollejlari va mehmonxonalar, turoperatorlar bilan hamkorlik asosida talabalarga ishlab chiqish amaliyoti beriladi. O'zbekiston sharoitida esa bu tizim quyidagi sabablarga ko'ra keng yo'lga qo'yilmagan:

- Turizm korxonalari o'quvchilar bilan ishlashga tayyor emas;
- Universitetlarda amaliyotga ajratilgan soatlar kam;
- Moliyaviy va tashkiliy mexanizmlar yo'q.

Ammo aynan ushbu tizim turizm sohasidagi xizmat sifatini oshiruvchi asosiy vositalardan biridir.

Rivojlangan davlatlarda turizm va mehmonxona xo'jaligi sohasida xalqaro darajadagi sertifikatlar muhim ahamiyatga ega. Masalan:

- **IH&RA** – International Hotel & Restaurant Association;
- **UNWTO.TedQual** – sifatli turizm ta'limi uchun akkreditatsiya;
- **IATA/UFTAA** – aviatashuv va tur agentliklar uchun xalqaro kurslar.

O'zbekiston ta'lim tizimida bunday sertifikatlarning joriy qilinmaganligi o'quvchilarning xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh emasligiga olib kelmoqda.

Turizm sohasida ham boshqa sohalar kabi kadrlar masalasi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Hozirgi vaqtda mamlakatimizdagi 29 ta oliy ta'lim, 35 ta professional ta'lim muassasalarida turizm sohasida kadrlar tayyorlanmoqda. Ularda ta'lim oluvchi talabalar soni esa mos ravishda 4100 nafardan 7600 nafarga oshgan. Shuningdek, Shanxay Hamkorlik Tashkilotiga a'zo davlatlarning tarixiy va madaniy-gumanitar aloqalarini yanada rivojlantirish xamda jahon turizm industriyasi bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash maqsadida O'zbekistonda 2018 yilda "Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti tashkil etilgan edi. Hozirda mehnat bozori talabidan kelib chiqib, universitetda turizm, logistika, gid-tarjimonlik, muzeyshunoslik, arxeologiya, ijodiy sanoat, madaniy merosni

boshqarish kabi mutaxassisliklar bo'yicha kadrlar tayyorlash yo'lga qo'yilgan. Bundan tashqari sohaga o'rta bo'g'in kadrlarini tayyorlash maqsadida vazirlik tizimidagi 6 ta texnikum va 4 ta kollejlarda yiliga o'rtacha 2 mingga yaqin kadrlar mehnat bozoriga kirib kelmoqda.

Turizm sohasininig oldida turgan yechilishi qiyin bo'gan muammolardan biri bu mavsumiylkdir.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida tashqi va ichki turizmni rivojlantirish uchun keng sharoitlar yaratish orqali sayyohlar sonini oshirishga alohida e'tibor berilgan. Shunga ko'ra, 2030-yilga qadar xorijiy sayyohlar sonini 15 million nafarga, ichki sayyohlar sonini 25 million nafarga, ziyorat turizmi bo'yicha keladigan sayyohlar sonini 3 million nafarga yetkazish ko'zda tutilgan. Shuningdek, xususiy investitsiyalarni jalb qilish hisobiga respublikada mehmonlar uchun mo'ljallangan o'rinlar sonini kamida 2 barobar oshirish, turizm mahallalari sonini 175 taga, turizm xizmatlari eksportini 5 milliard dollarga, tibbiyot va ta'lim turizmi eksportini yiliga 1,5 milliard dollarga yetkazish belgilangan. Shuningdek, 2023-yilda O‘zbekistonda sayyohlarni joylashtirish vositlari soni 5526 taga yetdi. Oxirgi olti yilda sayyohlarni joylashtirish vositlari soni 7,2 barobar ko'paydi, ya'ni 2017-yilda ularning soni 767 ta edi xolos. Bundan tashqari, 2017-2023 yillar oralig'ida mamlakatimizda sayyohlarga xizmat ko'rsatuvchi subyekt va obyektlar soni 7 baravar ko'paydi va ularning soni 749 tadan 5276 taga yetgan.

Hozirgi zamonda turizmدا IT texnologiyalar hal qiluvchi o'ringa ega:

- Online booking (bron qilish),
- Virtual turlar,
- CRM tizimlar,
- Chat-botlar,
- AR/VR texnologiyalar orqali obidalarni onlayn ko'rsatish.

Ta'lim tizimida bu texnologiyalarni o'rgatish hali keng yo'lga qo'yilmagan. Shu sababli, turizm sohasida ishlashni istagan talabalarga bu texnologiyalarni amaliy jihatdan o'rgatish — muhim integratsion yo'nalishdir.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimini modernizatsiyalash – raqamlashtirish, kredit-modul tizimi, interaktiv metodlar, xalqaro akkreditatsiya kabi jihatlarni o'z ichiga oladi va bu bevosita turizm sohasida raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi. Shuningdek, O'zbekistonda turizm sohasida kadrlar sifati, amaliyot, til bilish darajasi va servis madaniyati rivojlanib kelayotgani, Dual ta'lim tizimi joriy etilayotgani mazkur tarmoqni xalqaro talablar darajasida rivojlanib borayotganidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 y. PF-158-son «O'zbekiston – 2030» strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni
2. Eshtaev A. (2023) O'zbekistonning turizm salohiyati va uni rivojlantirish istiqbollari. Monografiya.
3. Bolqiboyeva U. B. O'zbekistonda turizmni rivojlantirish istiqbollari. TDIU 2024.
4. Yunusova S.A. Turizm sohasini rivojlantirishning dolzarb muammolari. INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE. 2024

СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИДА ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Саттаров.А.У

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti rektori

Умиркулова.И.А

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

2- босқич магистранти

Ҳозирги глобаллашув ва рақобатбардошлик шароитида туризм соҳаси нафақат иқтисодий ўсишнинг муҳим омили, балки мамлакат ва унинг минтақалари иқтисодиётини диверсификация қилиш, янги иш ўринлари яратиш, аҳоли даромадларини ошириш, миллий маданият ва қадриятларни тарғиб қилишда ҳам муҳим вазифаларни бажармоқда. Туризм соҳасининг иқтисодий ва ижтимоий аҳамиятини эътироф этган ҳолда, Ўзбекистон Республикасида бу соҳани жадал ривожлантиришга қаратилган қатор ислохотлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, охириги йилларда туризмни ривожлантириш миллий стратегиялари, давлат дастурлари, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали мамлакатимизнинг барча ҳудудларида, хусусан, Сурхондарё вилоятида ушбу тармоқни кенг қамровли ва узвий ривожлантиришга жиддий эътибор

қаратилаётгани кузатилмоқда. Мазкур ҳудуднинг бой тарихий мероси, ўзига хос табиий иқлим шароити, ноёб археологик ёдгорликлари, анъанавий маданияти ва меҳмондўст халқ билан ажралиб туриши Сурхондарёни туризм соҳаси учун истиқболли йўналишга айлантирмоқда.

Шу нуқтаи назардан, ушбу мақолада Ўзбекистоннинг минтақавий туризм салоҳиятини ривожлантириш масалалари, хусусан Сурхондарё вилояти мисолида бу соҳанинг ҳолати, мавжуд муаммолар ва имкониятлар чуқур таҳлил этилади. Шунингдек, хорижий мамлакатлар тажрибаси асосида туризм инфратузилмасини ривожлантиришнинг замонавий ёндашувлари кўриб чиқилади ва илмий асосланган таклифлар тақдим этилади.

Сўнгги ўн йилликда Ўзбекистонда туризм соҳаси жадал ривожланиш босқичига кирди. Туризмни миллий иқтисодиётнинг стратегик тармоғи сифатида шакллантиришга қаратилган ислохотлар, хусусан, 2016 йилдан сўнг давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Президент қарори ва фармонлари асосида туризмни давлат томонидан тартибга солиш, инвесторлар учун қулай муҳит яратиш, виза тизимини соддалаштириш, ички ва халқаро туризмни ривожлантириш бўйича кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси (ҳозирги Туризм ва маданий мерос вазирлиги) ташкил этилиши, 2021–2025 йилларга мўлжалланган “Ўзбекистон Республикасида туризмни ривожлантириш стратегияси” қабул қилиниши, “Ипак йўли” бренди асосида миллий туристик имиджни шакллантириш бўйича олиб борилаётган ишлар бу соҳадаги туб ўзгаришларнинг яққол исботидир. Сўнгги йилларда Ўзбекистонда туризм соҳаси иқтисодиётнинг стратегик муҳим тармоғи сифатида шаклланиб бормоқда. Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан туризмни жадал ривожлантиришга қаратилган давлат дастурлари, махсус қарорлар ва меъёрий-ҳуқуқий базалар қабул қилинди. Шунингдек, ички ва ташқи туристик оқимни ошириш, туризм инфратузилмасини яхшилаш ва соҳага сармоялар жалб этишга қаратилган аниқ чора-тадбирлар амалга

оширилмоқда. Ривожланишнинг натижалари статистик маълумотларда ҳам ўз аксини топган. 2016 йилда мамлакатга 2,0 миллион турист ташриф буюрган бўлса, 2019 йилда бу кўрсаткич 6,7 миллион нафарга етган. Пандемиядан кейинги даврда, яъни 2022–2023 йилларда бу кўрсаткичлар барқарор тикланишга эришди. Туризм соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги (ЯИМ) улуши 2019 йилда 2,3% ни ташкил этган бўлса, бу кўрсаткич 2024 йилда 3,1% га яқинлашган. Бунда ички туризмнинг улуши тобора ортиб бораётгани, маҳаллий аҳоли ўртасида туризм маданияти ва эҳтиёжининг юксалаётгани ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, меҳмонхона бизнеси, транспорт ва гид хизматлари, туристик агентликлар сонининг кўпайиши соҳанинг иқтисодийётдаги таъсирини кучайтирди.

Туризмнинг мултипликатив таъсири ҳам алоҳида эътиборга моликдир. Туризм – бу меҳмонхона ёки сайёҳлик агентликлари билан чекланиб қолмайди. У қурилиш, озиқ-овқат, қишлоқ хўжалиги, саноат, хизмат кўрсатиш ва бошқа соҳаларни ҳам қамраб олади. Шу маънода, туризм иқтисодийётни диверсификация қилиш, экспорт ҳажмини ошириш ва янги иш ўринлари яратишда кенг имкониятларни тақдим этади.

Сурхондарё вилояти — Ўзбекистоннинг энг жанубий қисмида жойлашган, тарихий, археологик ва табиий бойликларга эга ҳудудлардан бири ҳисобланади. Вилоятнинг бой туристик салоҳияти уни республикадаги энг истиқболли туризм манзилларидан бирига айлантирмоқда. Унинг географик жойлашуви, кўп асрлик тарихга эга шаҳарлар, археологик ёдгорликлар, ноёб табиат манзаралари ва маданий анъаналар туризмнинг турли йўналишларини ривожлантириш учун катта имкониятлар яратади. Сурхондарё вилоятидаги табиий ресурслар туризм ривожланиши учун жуда қулай шароит яратади. Хусусан, Бойсун тоғлари, Термиз атрофидаги Сурхондарё дарёсининг баланд тоғ етаклари, Дарбанд, Сангардак, Ҳисор тоғ тизмалари ва уларда жойлашган ғорлар, шаршаралар, биосфера ҳудудлари экологик ва экстремал туризм турларини ривожлантириш учун ажойиб имконият ҳисобланади. Шу билан бирга, вилоятда жойлашган археологик ёдгорликлар — Кампиртепа,

Файозтепа, Зурмала ступаси, Каратепа будда ибодатхоналари, Окс (Охс) шаҳри харобалари, Қорақамиш шаҳар харобалари каби қадимий жойлар Сурхондарёни халқаро туристлар учун жозибадор манзилга айлантириш имконини беради. Термиз шаҳридаги Ҳаққоната мажмуаси, Ал-Ҳаким ат-Термизий мақбараси, Султон Саодат мажмуаси ҳам зиёрат туризмнинг асосий марказлари ҳисобланади. Сурхондарё вилоятида турли маданий-этнографик туризм йўналишлари ҳам кенг имкониятга эга. Бойсун тумани ЮНЕСКОнинг “Оғзаки ва номоддий мерос” рўйхатига киритилган бўлиб, анъанавий маданий тадбирлари, фольклор ансамбллари, миллий либос ва хунармандчилик билан машҳур. Бундай хусусиятлар миллийликни ва туризм маҳсулотларининг бетакрорлигини таъминлайди.

Ҳар йили ўтказиладиган “Бойсун баҳори” фестивали нафақат мамлакат ички сайёҳлари, балки хорижий туристлар учун ҳам катта қизиқиш уйғотмоқда. Бу фестивал маданий туризмни ривожлантириш, ҳудуд брендини яратиш, маҳаллий аҳоли иштирокини фаоллаштиришда муҳим аҳамият касб этади. Туризм инфратузилмаси вилоятда ҳануз тўлиқ шаклланмаган. Меҳмонхона, транспорт, йўл, алоқа, экскурсия ва гидлик хизматлари маълум даражада мавжуд бўлса-да, ривожланган мамлакатлар ёки республика маркази даражасида эмас. 2023 йил ҳолатига кўра, Сурхондарё вилоятида 70 дан ортиқ меҳмонхона ва дам олиш масканлари фаолият юритган. Лекин уларнинг аксарияти Термиз шаҳрида жойлашган бўлиб, бошқа туманлардаги сайёҳлик объектларига яқин инфратузилмалар заиф ривожланган. Аксарият меҳмонхоналар хизмат сифати, халқаро стандартлар, мультимедиа хизматлар ва туристлар учун қулайликлар жиҳатидан рақобатбардош эмас. Бу эса узоқ давлатлардан келувчи сайёҳлар учун қулайлик яратмасдан, ташрифлар сонининг чекланишига сабаб бўлмоқда. Транспорт хизматлари ҳам муайян муаммоларга эга. Термиз халқаро аэропорти мавжуд бўлса-да, рейслар сони чекланган. Тошкент-Термиз қатновлари доимий эмас, ички авиақатновлар етарли эмас. Темир йўл ва автомобил йўлларидаги шароитлар ҳам самарали туризм фаолиятини таъминлаш учун етарли эмас.

Сурхондарё вилоятида туризм салоҳияти юқори, аммо унинг самарали ривожланиши учун бир қатор тизимли ислоҳотлар зарур. Хусусан:

- Вилоятда **инфратузилмани яхшилаш**, айниқса сайёҳлик объектлари яқинидаги меҳмонхона ва транспорт хизматларини кенгайтириш;
- **Маркетинг ва брендлаш** сиёсати орқали ҳудудий туристик имиджни шакллантириш;
- **Халқаро ҳамкорлик** доирасида инвестицияларни жалб этиш;
- **Маҳаллий кадрлар тайёрлаш**, гидлик ва хизмат кўрсатиш маданиятини юксалтириш;
- **“Бойсун баҳори”**, “Термиз архео-экспедициялари” каби тадбирларни мунтазам ўтказиш ва халқаро даражага чиқариш каби чоралар туризмнинг жадал ривожланишига замин яратади.

Сурхондарё вилояти мисолида олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, ҳудудда туризмнинг бир неча истикболли йўналишлари — зиёрат туризми, археологик ва маданий меросга асосланган туризм, экотуризм ва этнотуризм кенг қамровда ривожланиши мумкин. Аммо бу соҳада тўлиқ ривожланишга тўсқинлик қилаётган қатор муаммолар ҳам мавжуд.

1. **Сурхондарё вилояти туризм салоҳияти юқори бўлса-да, бу ресурслардан тўлиқ фойдаланилмаяпти.** Термиз, Бойсун, Жарқўрғон каби ҳудудларда бой тарихий ва маданий мерос, табиий гўзалликлар ва ноанъанавий туризм имкониятлари мавжуд.

2. **Инфратузилмавий камчиликлар туризм ривожига жиддий тўсиқ бўлмоқда.** Йўл, меҳмонхона, санитария хизматлари, интернет алоқаси ва транспорт хизматлари етарли даражада эмас.

3. **Маҳаллий аҳолининг туризмга нисбатан хабардорлиги паст.** Туристлар учун хизмат кўрсатиш маданияти, тил билими, маркетинг ва бизнес кўникмалари етишмайди.

4. **Туризм соҳасида кадрлар етишмовчилиги мавжуд.** Йўналтирилган мутахассислар, хусусан, экскурсоводлар, гидлар ва туристик операторлар сони чекланган.

5. **Халқаро тарғибот ишлари етарли эмас.** Сурхондарёнинг сайёҳлар учун ўзига хослигини халқаро майдонда кенг ёритиш учун профессионал маркетинг ва PR стратегиялари ишлаб чиқилмаган.

Юқорида кўрсатилган хорижий тажрибалардан келиб чиқиб, Сурхондарё вилоятида туризмни ривожлантириш учун қуйидаги йўналишларда ҳаракат қилиш мақсадга мувофиқ:

1. Сурхондарё вилояти учун алоҳида туристик ривожланиш стратегияси қабул қилиниши зарур. Унда ҳар бир туман ва шаҳарнинг салоҳияти ҳисобга олинган ҳолда туризм йўналишлари — зиёрат, этно, архео ва экотуризм бўйича кластерлар ташкил этилиши лозим.

2. Туризм марказларига олиб боровчи асосий йўллар таъмирланиши, янги меҳмонхоналар ва замонавий санитар-гигиеник шохобчалар қурилиши зарур. Интернет ва рақамли хизматларнинг кенг қамровда таъминланиши ҳам муҳим аҳамиятга эга.

3. Туризм соҳаси учун махсус касб-ҳунар коллежлари, олий таълим муассасалари ва қисқа муддатли курслар ташкил қилиниши керак. Ҳар бир йўналиш учун махсус малака стандартлари жорий этилиши зарур.

4. Туризм хизматлари кўрсатишда маҳаллий аҳолининг иштирокини кенгайтириш зарур. “Homestay”, “Eco-camp”, “Craft tourism” каби лойиҳалар орқали аҳоли туризм даромадидан фойда кўриш имкониятига эга бўлиши керак. Бу билан ишсизликни қисқартириш ва ижтимоий барқарорликка эришиш мумкин.

5. Сурхондарёни халқаро майдонда танитиш учун ҳудудий бренд (масалан, “Ancient Termez” ёки “Boysun Culture Valley”) ишлаб чиқилиши ва оммавий тарғибот ишлари олиб борилиши керак. Бу борада кино, блог, ижтимоий тармоқлар, онлайн платформалардан самарали фойдаланиш лозим.

6. Туризм инфратузилмаси ва объектларини қуриш учун давлат-хусусий шериклик асосида инвестициявий муҳит яратиш лозим. Бунда солиқ имтиёзлари, ер майдони ажратиш, лицензиялашда енгилликлар каби механизмлар ишлаб чиқилиши мақсадга мувофиқ.

7. Вилоятда e-tourism платформасини жорий этиш, QR-кодли гидлик тизимини яратиш, онлайн брон қилиш имкониятларини кенгайтириш — замонавий туристлар талабларига мослашиш имконини беради.

8. Туристик жойларда хавфсизлик, тиббий ёрдам, туристик полиция ва ахборот марказлари ташкил этилиши керак. Туристлар учун мулоқотни енгиллаштириш мақсадида турли тилларда ахборот лавҳалари жойлаштирилиши лозим.

Сурхондарё вилоятида туризмни ривожлантириш мамлакат иқтисодиёти учун муҳим истикболга эга. Бу нафақат валюта тушумларини оширади, балки янги иш ўринлари яратиш, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини яхшилаш ва маданий меросни асрашга хизмат қилади. Ҳудуднинг ноёб тарихий ва табиий имкониятларини тўлақонли ривожлантириш учун юқорида кўрсатилган тизимли ёндашувлар амалга оширилиши шарт.

GASTRANOMIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ashurova Nargiza Chori qizi

Termiz davlat universiteti magistri

Gastronomik turizm sanoat va madaniyatning bu turdagi turizmga oid taomlari, ularning an'analari va retseptlarini o'z ichiga oladi. U mahalliy taom madaniyatini tan olish, taomlarni tayyorlash jarayonida qatnashish va mahalliy mahsulotlardan foydalanish orqali sayyohlarni boshqa madaniyatlar bilan tanishtiradi. Gastronomik turizm turmush tarzini, qadriyatlarni va taomlar orqali o'ziga xos milliy madaniyatni aks ettiradi. U aholining farovonligini yaxshilash, milliy mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish, shuningdek, milliy merosni asrab-avaylash imkonini beradi.

Turizm sohasida zamonaviy yo'nalishlardan biri bo'lgan gastronomik turizm bugungi kunda sayyohlarni jalb etishda muhim vositaga aylanib bormoqda. Milliy oshxona madaniyatini chuqur anglash, mahalliy taomlarni tatib ko'rish va ularning tayyorlanish jarayonida ishtirok etish orqali sayyohlar yangi tajriba orttiradilar. O'zbekistonning har bir viloyati o'ziga xos oshxona an'analari bilan ajralib turadi.

Jahon sayyohlik va turizm tashkilotining ma'lumolariga ko'ra "2023-yil boshida turizm xizmatlari sohasining jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi oldingi yilga nisbatan 22 %ga o'sib, 7,6 %ni tashkil qilgan. Turizm sohasida yaratilgan yangi ish o'rinlari soni esa 2022-yilda oldingi yilga nisbatan 7,9 %ga oshib, jami 2,2 mln.tani tashkil etgan. Bugungi kunda jahon turizm xizmatlari segmentlarini, jumladan, gastronomik turizmni sifat jihatdan rivojlantirish nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-ma'naviy jihatdan samara beruvchi soha imkoniyatlari sifatida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Gastronomik turizm – bu biror bir shaxs yoki jamoaning milliy taomlar va ichimliklarni tatib ko'rib, undan lazzatlanish yoki shifo topish uchun hamda ushbu mahsulotni ishlab chiqarish usullari, oshpazlik sirlari, pishirish texnologiyalarini o'zlashtirish, taomlarning o'ziga xos xususiyatlari va kelib chiqish tarixi bilan tanishish maqsadida bir hududdan ikkinchi hududga yoki bir davlatdan ikkinchi davlatga tashrif buyurish deganidir. Gastronom so'zining kelib chiqishi quydagicha talqin etiladi (yunonchadan "Gastros" - oshqozon, "nomos" - qonun, ta'limot,) degan ma'noni anglatib, bugungi kunda bu atama ma'nosi faqat uning etimologik kelib chiqishi bilan bog'lanadi. Shundan kelib chiqib, gastronomik turizmni fan sifatida oladigan bo'lsak, "Oziq-ovqat do'koni", – ovqatlanish va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan fan deb tarif berishimiz mumkin.

Gastronomik turizmga ta'sir etuvchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

- milliy oshxonaning xilma-xilligi va tarixiy ildizlari;
- hududiy brend mahsulotlar mavjudligi (masalan, Samarqand noni, Qo'qon lag'moni);
- oziq-ovqat sanoati va servis sohasining sifati;
- marketing va PR kampaniyalari (festival, master-klass, gastro-turlar);
- turistlarning mazkur yo'nalishga bo'lgan qiziqishi.

Xalqaro tajriba va nazariy yondashuvlar

Dunyoning ko'plab mamlakatlarida gastronomik turizm rivojlanishining muvaffaqiyatli tajribalari mavjud. Masalan, Italiya, Fransiya, Turkiya, Tailand kabi davlatlar milliy oshxonani turizm brendiga aylantirgan. Nazariy jihatdan gastronomik turizmga **tajriba asosidagi turizm, madaniy meros turizmi, identitet asosidagi turizm** kabi yondashuvlar qo'llaniladi. O'zbekiston o'zining boy

oshxonasi, tarixiy va madaniy boyliklari bilan gastronomik turizm uchun katta salohiyatga ega. Milliy taomlar (osh, somsa, norin, shashlik, mastava) xorijiy sayyohlar orasida qiziqish uyg'otmoqda. Gastro-festivallar (Navro'z, "Milliy taomlar haftaligi" va h.k.) bu sohaga yangi turtki bermoqda. Ammo bu yo'nalishning to'liq rivojlanishi uchun infratuzilma, kadrlar tayyorlash, marketing strategiyalari bo'yicha ishlar davom ettirilishi lozim.

Gastronomik turizm – bu nafaqat sayyohlar uchun yangi taassurotlar manbai, balki iqtisodiy daromad, madaniy merosni asrash va uni targ'ib qilish vositasidir. Ushbu yo'nalishni rivojlantirish orqali O'zbekiston o'zining milliy qadriyatlarini dunyo miqyosida tanitishi mumkin. Gastronomik turizmni rivojlantirish orqali O'zbekistonning iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy salohiyatini kengaytirish mumkin. Bu yo'nalish bo'yicha xalqaro tajriba va mahalliy imkoniyatlar uyg'unlashganda, O'zbekiston o'ziga xos gastro-brendga aylanishi mumkin. Maqolada bayon etilgan nazariy asoslar va xalqaro tajriba asosida mahalliy darajadagi strategiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

REFERENCES:

1. Махкамова Н.А. (2021). *Гастрономический туризм как фактор устойчивого развития туризма в Узбекистане*. — Ташкент: Туризм ва Маданият.
2. Karatayev, B., & Mamatqulov, S. (2022). *O'zbekistonning gastronomik turizm salohiyatini rivojlantirish istiqbollari*. — "Iqtisod va turizm" ilmiy jurnali, №1, 45–52.
3. Hall, C.M., & Mitchell, R. (2005). *Gastronomic Tourism: Comparing Food and Wine Tourism Experiences*. In: *Niche Tourism: Contemporary Issues, Trends and Cases*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
4. Ellis, A., Park, E., Kim, S., & Yeoman, I. (2018). What is food tourism?. *Tourism Management*, 68, 250–263. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.03.025>
5. World Tourism Organization (UNWTO) (2012). *Global Report on Food Tourism*. Madrid: UNWTO.
6. Qodirova, G.M. (2020). *Turizm va gastronomiya: O'zbek milliy taomlari asosida xizmat ko'rsatish faoliyatining rivoji*. – Samarqand: SamDCHTI nashriyoti.
7. Bessière, J. (1998). *Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas*. *Sociologia Ruralis*, 38(1), 21–34.
8. Bessière, J. (1998). *Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas*. *Sociologia Ruralis*, 38(1), 21–34.
9. Хайдарова, З.И. (2021). *Гастрономический туризм как новый тренд в туристической индустрии Узбекистана*. — Журнал "Современное образование", №2(9), 73–77.
10. Long, L. M. (Ed.). (2004). *Culinary Tourism*. Lexington: The University Press of Kentucky.
11. *O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi rasmiy sayti* — www.tourism.uz

PROBLEMS OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF EDUCATION MODERNIZATION

Farhad Abdullayev

Western Caspian University

Professorship of “Marketing and Management”

Azerbaijan has achieved a notable development in tourism sector in the last 15 years or so. Ambitions, initiatives and skills enabled the country to reach today's levels, although leaving even larger rooms for further development.

This very development cannot be seen through modernization of education system, both practical and academical. Hence, realization of the followings is crucial:

1) Education centers: Practical education should serve for skills, competences development and repositioning a mental state of existing personnel.

2) Universities: Revived high-education programs, in its turn, will be accommodating to the balance between academical and practical learning.

The thing is that many employees of local tourism sector appear to be operational employees (occupying a low level of organizational chart) and they do not have mentality that incoming guests are a source of sustainable income of the future. Their psychological state is set so that they are one-time visitors. This very psycho does not allow them to serve high-notch visitors, especially western ones, at a due level. At times one can observe rude and careless attitude from operational employees.

This namely matter hinders our local tourist sector to become truly and fully international. It is true that international events, Azerbaijan is specialized in, buy in western visitors among others. But what I mean is that the supply of western tourists is to be independent of any event or obligatory visits (like business trips – although it is very important indicator for general economic development).

Therefore, a (large) group of specialists – psychologists and religious specialists - are needed to reposition a mental state of tourism sector personnel. As the whole professional education should be centered around the philosophy that the client is “veli neymet” (religious term in Islam implying the meaning of “the master of goods and prosperity”).

Therefore, professional education centers should inspire attendees in implementing this philosophy, along with teaching skills and knowledge. The whole instructions will solely be based on insightful, realistic and, at times, scientific approach that will reflect true human nature, behavior and mentality, aimed to make the sector competitive.

Turkish tourism sector increasingly flourishes due to this philosophy. Because they know this is the only way to ensure sustainable client and revenue income.

These education centers will serve a good deal for business owners and high-level employees too. Because change is inevitable attribute to business and as tourism sector is still ripe in Azerbaijan, one can expect that the said change directly needs and calls for strategic engagement.

Strategy per se facilitating the change possesses many lines. But one of the most important of them is the possibilities of building up capabilities, mainly exploiting near capabilities as a starting point for each new opportunity.

With this said, education centers emerge as indispensable entities to meet challenges coming from evolved, competitive capabilities. Centers will have tasks of screening, learning and developing practices that will be valuable to owners and managers for down-to-earth operations, while having operations of their own so that to implement those tasks with increased efficiencies.

The said importance of education center should not marginalize programs in high-education system. High-education programs should blend merits of both practical and theoretical learning.

One directions of practical approach is that criteria of selection of most interesting and relevant cases are to be set. Parallelly, the role of teacher is to be minimized to the least possible intervention, with occasional corrective and directive acts, leaving the playground to students.

Visit to sites will get hands-on practices. Unlike visits carrying formal character, the said visits should have a principle of learnt knowledge and obtained skills by each participating student. Credit hours should be granted namely on gained results. Both practical and theoretical parts of the program are not to be deprived

from “veli neymet” philosophy mentioned above. As namely managers and other higher-level employees will be role models for their subordinates in their day-to-day activity. This will enable enhanced and efficient incorporation of the philosophy.

It is important to note that the proposed revamped education in both education centers and high-education establishments is not a one-time improvement. Rather, it will live a continuous enhancement through trials and errors, eventually reaching a level open space.

In the era of life-time learning, to possess a sustainable competitiveness, a society should periodically review its most fundamental concept: accessible and enabling education.

So education is vital. Especially, when it expands its boundaries.

YANGI O‘ZBEKISTONNING TURIZM IMIDJINI RIVOJLANTIRISHDA ISLOM SIVILIZATSIYASI MARKAZINING O‘RNI.

Nazirova Sayyora Baxtiyorovna

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti o‘qituvchisi

Ergasheva Komila To‘ra qizi.

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi

O‘zbekiston zamini qadimdan buyuk sivilizatsiyalarning yuksalib kelishida o‘z ahamiyatiga ega bo‘lib, ming yillar davomida diniy, madaniy va ilmiy markaz sifatida shakllangan. Ayniqsa, Islom dini taraqqiy topgan davrlarda ushbu hudud musulmon olamining yirik ilm-fan markaziga aylangan. Bugungi kunda esa, ushbu boy tarixiy va madaniy merosni zamonaviy turizm orqali jahon hamjamiyatiga tanitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Islom sivilizatsiyasi markazi nafaqat tarixiy merosni asrash va o‘rganish, balki Yangi O‘zbekistonning xalqaro turizm imidjini mustahkamlashda muhim rol o‘ynamoqda.

O‘zbekiston qadimdan islom sivilizatsiya beshigi bo‘lib, ilm-fan, savdo, san’at va din sohalarida jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo‘shgan. Al- Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug‘bek kabi olimlar kashfiyotlari Yevropa Uyg‘onishiga zamin yaratgan. Buyuk Ipak yo‘li orqali bu hudud g‘arb va sharqni bog‘lovchi madaniy ko‘priikka aylangan. Temuriylar davrida Samarqand va Buxoro ilm-fan va me’morchilik markazlariga aylangan. Bugungi kunda O‘zbekistonning boy merosi

UNESCO tomonidan e'tirof etilgan bo'lib, jahon madaniy taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Ushbu madaniy meroslarning ahamiyatini nafaqat yurtimizda balki dunyo miqyosida ham oshirish hamda mamlakatga tashrif buyuruvchi chet el fuqarolarining madaniy manfaatdorligini oshirish maqsadida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 23-iyundagi qarori bilan Toshkent shahrida tashkil etilgan Islom sivilizatsiyasi markazi faoliyati ham ana shu maqsadga xizmat qilmoqda. Mazkur markaz o'z faoliyati orqali O'zbekistonning boy ilmiy va diniy merosini xalqaro miqyosda tanitish, ilmiy tadqiqotlar olib borish, turli mamlakatlar bilan madaniy va akademik aloqalarni mustahkamlash, shuningdek, ziyorat turizmini rivojlantirishda muhim rol o'ynamoqda. Markazning zamonaviy binosi, interaktiv ekspozitsiyalari va noyob qo'lyozmalar fondi turistlar, tadqiqotchilar va ziyoratchilar uchun katta qiziqish uyg'otmoqda. Bu kabi tashabbuslar Yangi O'zbekistonning turizm salohiyatini oshirishga, milliy brend sifatida tarixiy-islamiy merosni ilgari surishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, musulmon davlatlari bilan hamkorlikda olib borilayotgan loyihalar turistik oqimni ko'paytirishga va iqtisodiy foyda keltirishga zamin yaratmoqda.

Bugungi kunda Islom sivilizatsiyasi markazi Saudiya Arabistoni, Turkiya, Misr, Qatar va Indoneziya kabi musulmon mamlakatlari bilan hamkorlikda ko'plab qo'shma loyihalarni amalga oshirmoqda. Xususan, Turkiyadagi IRCICA bilan o'zaro ilmiy konferensiyalar o'tkazilmoqda, Saudiya Arabistoni bilan ziyorat turizmini kengaytirish borasida memorandumlar imzolangan. Bu hamkorliklar orqali har yili minglab xorijiy sayyohlar O'zbekistonga tashrif buyurmoqda.

Markaz faoliyatining asosiy maqsadi e'tiqodi islom dini bilan bog'liq boy va noyob merosni ilmiy asosda har tomonlama chuqur o'rganish, yurtimizdan yetishib chiqqan buyuk alloma va mutafakkirlarning hayoti va ilmiy-ijodiy faoliyati haqida yaxlit tasavvur uyg'otish, ular bilan xalqimiz va jahon jamoatchiligini keng tanishtirish, xalqaro miqyosda dinlararo va sivilizatsiyalararo muloqotni yo'lga qo'yish, islom dinining insonparvarlik mohiyatini ochib berish, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, yosh avlodni gumanistik g'oyalar, milliy g'urur va iftixor ruhida tarbiyalashdan iborat.

Quyidagilar Markazning asosiy vazifalari hisoblanadi:

mamlakatimiz asrlar davomida jahon sivilizatsiyasining ajralmas qismi, islom madaniyati markazlaridan biri bo'lib kelganini aks ettiradigan ilmiy-tarixiy konsepsiyani ishlab chiqish va amalga oshirish;

Markaz tarkibidagi kutubxona va arxiv, qo'lyozmalar fondlarini bugungi O'zbekiston zaminidan yetishib chiqqan buyuk alloma va mutafakkirlar, aziz-avliyolar, ular tomonidan asos solingan ilmiy va diniy maktablarga doir yurtimizda va chet ellarda saqlanayotgan qadimiy qo'lyozma va toshbosma kitoblar, tarixiy dalil va hujjatlar, arxeologik topilmalar, osori-atiqalar, shu yo'nalishdagi zamonaviy ilmiy-tadqiqot ishlari, kitob va to'plamlar, video va foto hujjatlar hisobidan shakllantirish;

Markaz tarkibidagi muzey ekspozitsiyasining mavzu yo'nalishlarini chuqur o'ylangan, ilmiy asoslangan aniq reja bo'yicha shakllantirish va uni eng zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida namoyish etish;

islom dini rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk vatandoshlarimiz - Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Hakim Termiziy, Abu Mansur Moturudiy, Abu Muin Nasafiy, Qaffol Shoshiy, Abdulxoliq G'ijduvoni, Najmiddin Kubro, Burhoniddin Marg'inoniy, Bahouddin Naqshband, Xo'ja Ahror Valiy kabi allomalarning benazir merosini ilmiy asosda chuqur tadqiq etish, ularning ilmiy-ma'naviy jasorati, ulug' insoniy fazilatlarini keng targ'ib qilish;

jahon ilm-fani tarixida o'chmas iz qoldirgan Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Mahmud Zamahshariy, Mirzo Ulug'bek, Ali Qushchi kabi olim va mutafakkirlar merosining tarixiy va zamonaviy sivilizatsiya taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyatini, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Kamoliddin Behzod, Mahmud Muzahhib singari mumtoz adabiyot va san'at namoyandalari ijodining insonparvarlik mohiyatini chuqur ochib berish;

islom dini odamlarni, barcha millat va xalqlarni hamisha nurli hayotga, ezgulik, o'zaro do'stlik va insoniylikka da'vat etishini, uning asl, gumanistik mazmunini teran tahlil etishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar, jahon ahlini bir maqsad

yo'lida — jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish yo'lida birlashishga chorlaydigan turli anjumanlar, ma'rifiy tadbirlarni amalga oshirish;

O'zbekistonning qadimiy tarixi va madaniyati, davlatchilik an'analari, xalqimizning turmush tarzi va dunyoqarashi islom sivilizatsiyasi bilan chambarchas bog'liq holda shakllanib, rivojlanganini Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Kesh, Nasaf, Termiz, Andijon, Marg'ilon, Karmana, Qo'qon singari qadimiy shaharlarimiz, ulug' allomalar va aziz-avliyolar xotirasiga bag'ishlab yurtimizda bunyod etilgan yodgorlik majmualari, muqaddas qadamjolar maketlari, ulug' siymolar, noyob qo'lyozma va toshbosma asarlar, moddiy va nomoddiy meros, xususan, «Shashmaqom» namunalari kabi noyob eksponatlar orqali aks ettirish, shu yo'nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borish, ularning natijalari asosida qomuslar, katalog va albomlar, ilmiy-ommabop to'plamlar, teleko'rsatuv, film va boshqa materiallar tayyorlash;

Markazda, mahalliy va chet ellik mutaxassislarni keng jalb etgan holda, ilmiy-tadqiqot ishlarini yo'lga qo'yish va ularning natijalaridan yurtimiz hamda jahon jamoatchiligini xabardor qilib borish;

Yevropa Renessansining shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatgan Musulmon Renessansi davrida ilm-fan, madaniyat va san'at, me'morlik rivoji to'g'risidagi keng qamrovli ma'lumotlar pavilonlarini tashkil etish orqali Markazda namoyish etiladigan ekspozitsiyalarni mazkur davrlarga oid eksponat va ko'rgazmali manbalar bilan boyitish;

jahon tarixida «Amir Temur va temuriylar renessansi» degan nom bilan alohida o'rin egallaydigan davrda yaratilgan ilm-fan, madaniyat va me'morlik durdonalarini islom madaniyatining nafaqat yurtimizdagi, balki butun musulmon olamidagi taraqqiyot va yuksalish davri sifatida ko'rsatish;

Islom sivilizatsiyasi markazi Yangi O'zbekistonning madaniy-ma'naviy taraqqiyotida va xalqaro miqyosda turizm imidjini mustahkamlashda muhim o'rin tutmoqda. (Markazning ilmiy, ma'naviy va turistik faoliyati orqali nafaqat O'zbekistonning tarixiy merosi qayta ochilmoqda, balki iqtisodiy rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yuzaga kelmoqda.)

Xususan, ziyorat turizmi, xalqaro hamkorlik, qo'lyozmalarni raqamlashtirish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va turistik xizmatlarni kengaytirish orqali mamlakat brendi sifatida islomiy meros kuchli asosga ega bo'lib bormoqda. Kelgusida ushbu markaz faoliyatini rivojlantirish, tanqidiy tahlil qilish va uni zamonaviy marketing strategiyalari bilan uyg'unlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. *Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси маркази фаолиятини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида*
2. <https://cisc.uz/ky/tasks-centre>
3. <https://allomalar.uz>

TURIZM – BU HAM INVESTITSIYA, HAM YANGI ISH O'RINLARI, HAM KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH HAMDA DAROMAD MANBAI

*Tadqiqotchi, Abdurahimov Sarvar Nasrilloevich
TDIU huzuridagi “O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va
muammolari” ilmiy tadqiqot markazi*

Turizm bu davlatni iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, siyosiy jihatdan tez rivojlanishiga, shuningdek, dunyoda uning obro'-e'tiborini oshishiga imkoniyat yaratib beradigan sohalardan biridir. O'zbekiston turizm bo'yicha Yevropadan qolishmaydigan potensialga ega. Lekin bu imkoniyatdan kam foydalanish shuncha rivojlanish va daromaddan qolmoq demakdir.

Turizm asosan bo'sh vaqtda amalga oshiriladi. Turizm faoliyatini amalga oshirish uchun uchta omil bo'lishi shart: dam olish (sayohat) ga ajratilgan bo'sh vaqt, tegishli mablag' va xohish-istak. Uzoq vaqt davomida turizm faqat badavlat kishilarga mansub bo'lgan. Bugungi kunda aholining turli qatlamlari bo'sh vaqtini va jamg'arilgan mablag'larini turli turistik safarlar (dam olish) ga borishga bema'lol sarflay olishi mumkin. Turizm sohasi ko'pgina mamlakatlarda shiddat bilan rivojlanayotgan industriyaning ijtimoiy-iqtisodiy tarmog'i hisoblanadi. Butunjahon turizm tashkilotining (BTT) baholashiga ko'ra, turizm xizmatlari rivojlangan shaharga tashrif buyurgan 100 nafar turist 20 ming AQSh dollar atrofida mablag'

sarflaydi, ya'ni har bir turist tomonidan bir sutkada shaharga 200 AQSh dollari miqdorida foyda kelishi mumkin²⁴.

Mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hamda turizm sohasini rivojlanishida investitsiyalarning, ayniqsa, xorijiy investitsiyalarning o'rni katta ahamiyatga ega. Ma'lumki, har qanday davlat dunyodan ajralgan holda jahon tajribasini o'rganmasdan dunyoning yetakchi davlatlari ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlarini qabul qilmasdan rivojlanishi mumkin emas. Mamlakatimiz iqtisodiyotida chuqur iqtisodiy islohotlar, tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilgan ekan, xorijiy investitsiyalar rivojisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Xorijiy investitsiyalar iqtisodiy rivojlanish garovi, iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi. Xorijiy investitsiyalar chet el investorlari tomonidan yuqori darajada daromad olish, samaraga erishish maqsadida mutloq boshqa davlat iqtisodiyotining, tadbirkorlik va boshqa faoliyatlariga safarbar etadigan barcha mulkiy, moliyaviy, intellektual boyliklaridir. Chet el investitsiyalari ichki investitsiyalardan farqli holda tashqi moliyalashtirish manbayiga kiradi. Ular milliy iqtisodiyotga chetdan, ularning kelishini rag'batlantirgan holda jalb qilinadi. O'zbekiston va dunyo mamlakatlari iqtisodiyotining kelgusi taraqqiyoti, investitsiyalarga bog'liqligini hisobga olgan holda hozirgi kunda Respublikamiz iqtisodiyotiga investitsiyalarni, xususan, xorijiy investitsiyalarni kengroq jalb etish ularning mamlakatimizda o'tkazilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarali ijrosini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish eng avvalo dunyo mamlakatlari o'rtasida xalqaro iqtisodiy munosabatlarni samarali yo'lga qo'yish hamkorlikni mustahkamlashdir. Shu bilan birga har sohada, ayniqsa, turizm sohasida o'zaro malaka va tajriba almashinish hamda mamlakat miqyosida amalda qo'llash asosiy vazifalardan biri hisoblanishi lozim.

Bugungi kunda turizm sohasi O'zbekistonda ham shiddat bilan rivojlanib bormoqda. O'zbekistonda turizmni rivojlantirish va uni yangi bosqichlarga ko'tarish borasida, avvalo ko'hna madaniy va tarixiy arxitektura yodgorliklariga boy bo'lgan

²⁴ Sh. Sayfutdinov, A. Shukurov. "Turizm: nazariya va amaliyot" fani bo'yicha ishchi daftar: Iqtisodiyot, 2018 yil, 226 bet

Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Marg'ilon, Termiz kabi shaharlar muhim ahamiyatga ega. Bu shaharlarda butun dunyo aholisini hayratga soluvchi va lol qoldiruvchi qadimiy tarixiy yodgorliklar mavjud. Er yuzining turli mamlakatlarida istiqomat qiluvchi har bir inson bu shaharlarni o'z ko'zlari bilan ko'rish orzusida yashaydilar. Ko'p mamlakatlarda O'zbekiston o'zining ana shu shaharlari bilan mashhurdir. Shu bilan birga, mamlakatimiz qishloq xo'jaligi (agro) turizmi, gastronomik turizmi va ekologik turizmi ham mahalliy hamda xorijiy turistlarni befarq qoldirmayotgani haqiqat.

Bugungi kunda ekoturizm butun dunyoda eng serdaromad sohalardan biriga aylandi. Ekspertlarning fikricha, bu tarmoqni yanada rivojlantirish nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni samarali hal etish, balki ekologik muammolarni bartaraf qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon sayyohlik tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, hozirda turizm sanoatida 210 milliondan ortiq ishchi xizmat qiladi va undan olinadigan daromad yiliga 770 milliard AQSh dollarini tashkil etadi. Ta'kidlash joizki, O'zbekiston ham boy tabiiy resurslar, betakror o'simlik va hayvonot olamiga ega. Ushbu salohiyatni asrash va ko'paytirish maqsadida ko'plab milliy dastur va loyihalar hayotga tatbiq etilmoqda. Boisi, mamlakatimizda ekoturizmning rivojlanishi nafaqat tabiatni muhofaza qilish, ekoturistlarni ona tabiatimizga jalb etish, balki iqtisodiy sharoitni yaxshilash, aholini ish bilan ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Turizm infrotuzilmasi va industriyasi turizmga turdosh bo'lgan bir necha tarmoqlarni ham rivojlanishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari turizmning rivojlanishi yana bir katta muammo bo'lgan ishsizlikni hal qilishga yordam beradi, shuningdek, kambag'allikni qisqarishiiga ko'maklashadi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatga tashrif buyurgan har 20 nafar turist, 1 ta bevosita turizm sohasida va 2 ta turizmga bog'liq bo'lgan xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlarida yangi ishchi joylarning ochilishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga mahalliy mintaqalarning rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir qilib, jumladan, qishloq xo'jalik mahsulotlarini, mahalliy sanoat mahsulotlarini va milliy hunarmandchilik mahsulotlarini sotishga yordam beradi. Turizm ko'pgina mamlakatlar iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi

bo'lib, u mahalliy aholi bandligini, mehmonxonalarni to'ldirish, restoran, tomosha tadbirlari, chet el valyutasining kelib tushishini ta'minlaydi. Turizmning ichki iqtisodiy tabiati turist tashrif buyurgan mamlakatda o'z mablag'ini, albatta sarflab ketishini taqozo etadi. Turizm mahalliy turistik resurslar ekspluatatsiyasiga asoslanadi va buning evaziga shu mintaqa yoki mamlakat foyda olishi kerak bo'ladi.

Ekoturizm va uning rivojlanishi nafaqat o'rganilayotgan hududning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitiga bog'liq bo'libgina qolmasdan, balki, shu hududning tabiiy sharoitiga, unda ekoturistik ob'ektlarning mavjudligiga va ularning geografik o'rniga ham bog'liqdir. Chunki tabiiy sharoit xususiyatlari hududning ekoturistik imkoniyatlarini va uning qaysi turlarini rivojlantirish mumkinligini aniqlashga imkon beradi. Respublikamiz o'zining turistik resurslari bo'yicha Markaziy Osiyoda oldingi, dunyoda noyob turistik potensialga ega bo'lgan 10-15 ta davlat orasida joy egallaydi. Uning hududida har xil tarixiy davrlarga mansub noyob arxitektura, tarixiy va tabiat yodgorliklari mavjud. Mamlakatimizga turistlarni jalb qiluvchi asosiy omil bu uning maftunkor tabiatidir, uning xilma-xilligidir. Sababi O'zbekiston iqlimi, ob havosi yil davomida dam olish va ekoturizmni rivojlantirish uchun qulayligi bilan ajralib turadi. O'zbekiston o'zining betakror tabiati, xushmanzara maskanlari, boy madaniy merosi va qadimiy an'analari bilan xorijlik sayyohlarni o'ziga maftun etib kelmoqda. Bu ona diyorumizda ekoturizmni rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa qilib shuni aytmoqchimanki, XXI asr boshidan turizm dunyoning juda ko'p mamlakatlarida ommaviy tus olib rivojlanib kelmoqda hamda mamlakatlar iqtisodiyotini ham rivojlanishiga ko'maklashmoqda. Shu bilan birga kambag'allikni qisqartirishda va mamlakat aholisini ish bilan ta'minlashda katta hissa qo'shmoqda. Turizmni rivojlantirishning jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, mazkur industriyani yuqori daromadli sohaga aylantirish uchun davlat va xususiy sektordagi barcha ishtirokchilarning sa'y-harakatlarini birlashtirish va mustahkamlash zarur.

Mamlakatimizda turistik resurslardan samarali foydalanish, ko'rsatilayotgan xizmat turlarini ko'paytirish va sifatini zamon talablariga moslashtirish borasida

tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bularning barchasi yurtimizga keluvchi turistlar sonining ortishi, kelajakda O'zbekistonni sayyohlar ko'p keladigan sevimli maskanga aylantirishga xizmat qiladi. Mamalakat turizm sohasiga, ya'ni agro turizm, gostronomik turizm va ekologik turizmga investitsiya jalb qilib rivojlantirish uni iqtisodiyotini rivojlantirish demakdir. Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatda kambag'allik darajasi past foizda bo'lib, aholi ish bilan ta'minlanib, xalq farovon hayotda yashaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son Farmoni
2. Sh. Sayfutdinov, A.Shukurov. "Turizm:nazariya va amaliyot" fani bo'yicha ishchi daftar: Iqtisodiyot, 2018 yil, 226 bet
3. Tuxliev I. S., Hayitboev R, Ibodullaev N. E., Amriddinova R. S. "Turizm asoslari" Samarqand 2010-y.
4. <http://www.tourism.uz>
5. www.cer.uz — Iqtisodiy tadqiqotlar markazi sayti.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TURIZM SOHASI

RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Qutfiddinov Shamsiddin Kamoliddin o'g'li

Denov Tadbirkorlik va pedagogika institutuu 1-kurs tayanch doktoranti

Zamonaviy texnologiyalar inson hayotining deyarli barcha jabhalariga chuqur kirib kelgan bo'lib, turizm sohasi ham bundan mustasno emas. Global raqamli transformatsiya sayohatchilar ehtiyojlarining o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Internet tarmog'i, mobil ilovalar, sun'iy intellekt asosida ishlovchi xizmatlar, QR-kodli gidlar va boshqa innovatsion texnologiyalar turizm xizmatlarini tez, qulay va samarali qilishga xizmat qilmoqda. Ushbu tezis ishida aynan shu jihatlar chuqur o'rganiladi.

Buhalis, D. (2003). eTourism: Information Technology for Strategic Tourism Management. Bu asar raqamli turizmning klassik manbasi hisoblanadi. Unda e-Turizm tushunchasi orqali sayohatga oid barcha xizmatlar – rejalashtirish, bron qilish, xarid qilish, va fikr almashish – raqamlashtirilgan tizim orqali boshqarilishi ko'rsatiladi. Muallif texnologiya orqali turistik kompaniyalar qanday qilib bozorda

raqobatbardosh bo'lishi mumkinligini tahlil qiladi.²⁵ Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlar orqali sayohatchilar qanday axborot izlayotgani, baho va tavsiyalar asosida qanday qaror qabul qilayotgani haqida dalillar keltirilgan. Ayniqsa, TripAdvisor, Booking.com va YouTube kabi platformalarning ishonch omili sifatida ishlayotgani tahlil qilinadi.²⁶ OECD (2020). Digital Transformation in Tourism. OECD hisobotida raqamli transformatsiyaning turizmga ta'siri chuqur tahlil qilingan. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun texnologik imkoniyatlar – bulutli xizmatlar, raqamli marketing, va elektron to'lov tizimlarining samaradorligi qayd etilgan.²⁷ UNWTO (2023). Tourism and Digitalization. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Turizm bo'yicha hisobotida raqamli xizmatlarning qamrovini kengaytirish orqali rivojlanayotgan mamlakatlarda turizm o'sish sur'ati qanday tezlashgani aytiladi. Mobil ilovalar, raqamli to'lovlar va onlayn xizmat ko'rsatish turlari asosiy yo'nalish sifatida taqdim etilgan.²⁸ Uzbekistan Strategy 2030 (Turizm rivojlanish strategiyasi). O'zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha mo'ljallangan rivojlanish strategiyasida raqamli infratuzilmani rivojlantirish orqali turizm sohasida xizmat sifati va raqobatbardoshlikni oshirish rejalari keltirilgan. Jumladan, "Uzbekistan.travel" platformasining ishga tushirilishi — milliy brendni mustahkamlashda muhim qadam bo'lgan.²⁹

Asosiy qism. Raqamli texnologiyalar va ularning turlari: Raqamli texnologiyalar turizm sohasida faoliyat yuritayotgan tashkilotlar uchun katta imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Quyidagi asosiy texnologiyalar ayni paytda turizmni yangi bosqichga olib chiqmoqda:

- **Sun'iy intellekt va chat-botlar:** Sayyohlar savollariga kecha-kunduz avtomatik javob beruvchi virtual yordamchilar mehmonxona, aviachipta, ekskursiyalarni bron qilish jarayonini soddalashtiradi. Sun'iy intellekt foydalanuvchi afzalliklarini o'rganib, mos xizmatlar va yo'nalishlarni taklif qila oladi.

²⁵ Buhalis, D. (2003). *eTourism: Information Technology for Strategic Tourism Management*.

²⁶ Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). *Role of social media in online travel information search*.

²⁷ OECD (2020). *Digital Transformation in Tourism*.

²⁸ UNWTO (2023). *Tourism and Digitalization*.

²⁹ *Uzbekistan Strategy 2030 (Turizm rivojlanish strategiyasi)*

- **Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR):** Bu texnologiyalar yordamida sayohat qilishdan oldin diqqatga sazovor joylarni 3D formatda ko'rish, tarixiy yodgorliklar haqida interaktiv ma'lumot olish mumkin. Muzeylar, madaniy obidalar va sayohat agentliklari bu texnologiyalarni faol qo'llashmoqda.

- **IoT (Internet of Things):** IoT texnologiyasi yordamida mehmonxonalardagi qurilmalarni (yorug'lik, havo harorati, xavfsizlik tizimi) masofadan boshqarish imkoniyati mavjud. Bu esa sayohatchilarning qulayligini oshiradi.

- **Big Data:** Katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali sayyohlar afzalliklari, xatti-harakatlari va tendensiyalar aniqlanadi. Bu esa turistik kompaniyalarga xizmatlarni optimallashtirishga yordam beradi.

- **Mobil ilovalar:** Mobil ilovalar sayohatga chiqishdan oldin ma'lumot to'plash, yo'nalishlarni tanlash, xarita bilan harakatlanish, bron qilish, onlayn to'lov kabi funksiyalarni o'z ichiga oladi. Booking.com, Skyscanner, TripAdvisor kabi mashhur platformalar bu texnologiyalarning yorqin namunasidir.

- **Blokcheyn texnologiyasi:** Xavfsiz tranzaksiyalar va soxta ma'lumotlarning oldini olish uchun bu texnologiya yordamida mehmonxonalar, aviachiptalar va xizmat ko'rsatish zanjiri ishonchliroq bo'lmoqda.

- **Raqamli texnologiyalarning turizmga kiritgan asosiy o'zgarishlari:** Raqamli transformatsiya turizm sohasida quyidagi muhim o'zgarishlarni olib keldi:

Rejalashtirishdagi yengillik: Endi sayyohlar o'z safarini internet orqali mustaqil rejalashtirishi, chipta xarid qilishi, mehmonxona bron qilishi va ekskursiyalarni tanlashi mumkin.

Marketing strategiyalarining o'zgarishi: Raqamli marketing (email marketing, kontekstli reklama, SEO) orqali xizmat ko'rsatuvchilar o'z mijozlariga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qila oladi. Raqamli reklama an'anaviy reklama vositalariga nisbatan ancha arzon va samaraliroq hisoblanadi.

Xizmat ko'rsatish sifatining oshishi: Sun'iy intellekt va mijozlarni shaxsiylashtirilgan yondashuv orqali kutib olish, tezkor muomala qilish imkoniyati

sayohatchilarni qoniqtiradi. QR-kodli menyu, avtomatlashtirilgan registratsiya tizimlari, video-gidlar bu borada katta rol o'ynaydi.

Xavfsizlik va qulaylik: Onlayn xaritalar, yo'l-yo'riq beruvchi mobil ilovalar va real vaqt ma'lumotlar (ob-havo, transport holati) sayohatchining xavfsiz va qulay harakatlanishini ta'minlaydi.

Yangi mahsulotlarning yaratilishi: Masalan, pandemiya davrida virtual turizm keng ommalashdi. VR texnologiyasi orqali muzeylar, yodgorliklar va tabiat go'shalari onlayn tarzda sayohat qilish imkonini berdi.

Statistik ma'lumotlar asosida tahlil:

Xalqaro miqyosda Google va Booking.com kabi kompaniyalar har yili raqamli texnologiyalarga milliardlab dollar sarmoya kiritmoqda. O'zbekistonda 2022-yilda raqamli turizm xizmatlaridan foydalanuvchilar soni 1,5 barobar oshgan. UzAirways mobil ilovasi orqali chipta bron qilish hollari 40% ga ko'paygan. Uzbekistan.travel sayti va iTourism.uz ilovalari orqali onlayn xizmatlar ko'rsatish zamonaviy bosqichga chiqmoqda. COVID-19 pandemiyasi davrida turistik xizmatlarning 70% qismi raqamli shaklga o'tdi.

1-jadval.

Raqamli texnologiyalar yordamida xizmat ko'rsatish sifati yaxshilangan yo'nalishlar³⁰.

Yo'nalish	Raqamli texnologiya turi	Amaliy natijasi
Mehmonxona xizmati	Onlayn bron qilish tizimlari	Tezkor joy band qilish, kutish vaqtini kamaytirish
Transport xizmatlari	Mobil ilovalar, GPS	Aniq marshrut, yo'lovchi monitoringi
Turpaketlar va ekskursiyalar	Chatbotlar, AR (kengaytirilgan reallik)	Shaxsiylashtirilgan xizmat, virtual gidlar
Ovqatlanish xizmati	QR-menu, mobil buyurtma	Kutish vaqtini qisqartirish, gigiyena yaxshilanishi
Mehmonlar fikri tahlili	Sun'iy intellekt va tahliliy tizimlar	Sifat monitoringi, mijoz ehtiyojiga tez javob

Infografika: Raqamli marketing vositalari va ularning turizmga ta'siri

Raqamli marketing vositalari:

³⁰ Manba muallif ishlanmasi

- **Veb-saytlar:** Brend imidjini oshiradi, mijozlar ishonchini mustahkamlaydi.
- **Ijtimoiy tarmoqlar (Instagram, Facebook):** Vizual kontent orqali turist jalb etadi.
- **Email marketing:** Maxsus takliflar bilan takroriy mijozlarni qaytaradi.
- **SEO va kontekstli reklama:** Turist izlovchilarni veb-saytga jalb qiladi.

Turizm sohasida raqamli marketing va kommunikatsiyaning kuchayishi			
Raqamli marketing vositalari:		Ta'sir ko'rsatish darajasi (subjektiv baholash):	
	Veb-saytlar: Brend imidjini oshiradi, mijozlar ishonchini mustahkamlaydi	Vosita	Foydallik darajasi
	Ijtimoiy tarmoqlar (Instagram, Facebook): Vizual kontent orqali turist jalb etadi	Ijtimoiy tarmoqlar	★★★★★
	Email marketing: Maxsus takliflar bilan takroriy mijozlarni qaytaradi	Veb-saytlar	★★★★★
	SEO va kontekstli reklama: Turist izlovchilarni veb-saytga jalb qiladi	Email marketing	★★★
		Chatbotlar	★★★★★
		SEO va reklama	★★★★★
			Ta'air doirasi
			Brend tanilishi
			Ishonch va malumot
			Mavjud mijozlar
			Xizmat sifati
			Trafik va yangi mijozlar

1-rasm. Turizm sohasida raqamli marketing va kommunikatsiyaning kuchayishi.

Raqamli texnologiyalar bugungi global raqobat sharoitida turizm sohasining ajralmas va strategik qismiga aylanib bormoqda. Ushbu tezis ishi davomida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari nafaqat xizmat ko'rsatish jarayonini soddalashtirish, balki butun turistik ekotizimni yangilash, optimallashtirish va raqamli transformatsiyaga olib kelish imkonini bermoqda.

Avvalo, sayyohlar uchun qulaylik yaratish raqamli vositalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydigan holatga kelmoqda. Onlayn bron qilish tizimlari, mobil ilovalar, interaktiv xaritalar, chatbotlar va sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar mijozlar ehtiyojini tezkor va aniq qondirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar

orqali marketing olib borish va fikr-mulohazalar asosida xizmatlarni shakllantirish turistik tashkilotlarning samaradorligini oshirmoqda.

Raqamli texnologiyalar nafaqat xizmat ko'rsatishda, balki turizm sohasida boshqaruv va rejalashtirish tizimlarida ham inqilobiy o'zgarishlar keltirib chiqarmoqda. Mamlakatlar, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlar, raqamli infratuzilmani mustahkamlash orqali yangi turistik mahsulotlar va yo'nalishlar yaratmoqda. O'zbekiston misolida olib qaraganda, so'nggi yillarda elektron to'lov tizimlari, veb-saytlar, raqamli kataloglar, va turistik xaritalar orqali xizmatlarning sifati va qulayligi ancha oshdi.

Shu bilan birga, pandemiya davri raqamli texnologiyalarning nafaqat afzalligini, balki zarurligini ham isbotladi. Bevosita aloqasiz xizmatlar, onlayn konsultatsiyalar, elektron sog'liq guvohnomalari kabi innovatsiyalar sayohat xavfsizligini ta'minlashda muhim omil bo'ldi. Bu jarayon turizm sohasida raqamli yondashuvlarning barqarorligini ta'minlashi mumkinligini ko'rsatdi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar turizm sanoatini modernizatsiya qilishda kuchli harakatlantiruvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda. Kelgusida bu yo'nalishda yanada chuqurroq strategiyalar ishlab chiqish, xodimlar salohiyatini oshirish, va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish orqali turizm sohasida barqaror o'sish, raqobatbardoshlik va xizmat sifatini oshirish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Buhalis, D. (2003). *eTourism: Information Technology for Strategic Tourism Management*.
2. Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). *Role of social media in online travel information search*.
3. OECD (2020). *Digital Transformation in Tourism*.
4. UNWTO (2023). *Tourism and Digitalization*.
5. *Uzbekistan Strategy 2030 (Turizm rivojlanish strategiyasi)*

BULUTLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TURISTIK KONTENTNI YARATISH VA TARQATISHNING YANGI BOSQICHI

Bo'riyev Sardor Bobur o'g'li,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

So'nggi yillarda dunyo bo'ylab turizm sanoatining raqamli transformatsiyasi jadal kechmoqda. Sayohatchilar qaror qabul qilish jarayonida avvalo vizual,

audiovizual va matnli kontentga tayanishadi. Turistik kompaniyalar, mehmonxonalar, sayohat blogerlari va davlat tashkilotlari esa bu ehtiyojga javoban doimiy tarzda yuqori sifatli kontent yaratish va uni tezkor, global miqyosda tarqatishga intilmoqda. Bu jarayonda **bulutli texnologiyalar** asosiy vosita sifatida o'z o'rnini topmoqda.

Bulutli texnologiyalar orqali turistik kontent:

- real vaqt rejimida yaratiladi,
- turli qurilmalarda tahrirlanadi,
- xavfsiz tarzda saqlanadi,
- bir necha foydalanuvchi bilan birgalikda boshqariladi,
- va global tarmoq orqali tezda tarqatiladi.

Bu maqolada aynan shu texnologik o'zgarishlarning turizmga ta'siri har tomonlama tahlil qilinadi.

Nazariy asoslar: bulutli texnologiyalar va ularning mohiyati

Bulutli texnologiyalar – bu foydalanuvchilarga internet orqali masofaviy serverlar orqali ma'lumotlarni saqlash, ishlov berish va almashish imkonini beruvchi texnologik yondashuvdir. Uning asosiy turlari:

- **IaaS** – foydalanuvchi infrastrukturani ijaraga oladi (AWS, Microsoft Azure),
- **PaaS** – ishlab chiquvchilarga platforma taqdim etiladi (Heroku, Google App Engine),
- **SaaS** – tayyor dasturiy xizmatlar (Google Drive, Dropbox, Adobe Creative Cloud).

Turizm sohasida eng ko'p qo'llaniladigan model bu **SaaS** hisoblanadi, chunki bu turistik kompaniyalarga murakkab infratuzilmaga ega bo'lmasdan ham, o'z kontentlarini professional tarzda boshqarish imkonini beradi.

Turistik kontent turlari va ularga bulut texnologiyalarining ta'siri

Turistik kontent quyidagi shakllarda mavjud:

- **Vizual kontent:** Fotosuratlar, infografikalar, xaritalar
- **Audiovizual kontent:** Promo-videolar, vloglar, 360° VR turlar
- **Matnli kontent:** Blog postlar, mehmonxona ta'riflari, sharhlar

- **Interaktiv kontent:** Google Maps xaritalari, AR ilovalar

Bu kontentlarni yaratishda quyidagi bulutli vositalar muhim ahamiyatga ega:

Vosita	Vazifasi	Platforma turi
Canva	Grafik dizayn, vizual postlar	SaaS
Adobe Creative Cloud	Foto va video montajlar	SaaS
Google Docs/Slides	Blog va prezentatsiyalar	SaaS
Dropbox/Google Drive	Kontentni saqlash va ulashish	SaaS/IaaS
Lumen5/Animoto	AI yordamida video yaratish	SaaS

Kontentni tarqatish va global marketingda bulut platformalarining o'рни

Turistik kontent foydalanuvchilarga quyidagi kanallar orqali yetkaziladi:

- **Ijtimoiy tarmoqlar** (Instagram, TikTok, YouTube) – foydalanuvchilarning asosiy axborot manbai

- **Veb-saytlar** – rasmiy agentliklar va mehmonxonalar platformasi

- **Virtual ekskursiyalar** – VR platformalar orqali amalga oshiriladi

- **Mobil ilovalar** – real vaqt ma'lumot tarqatiladi

Bulutli texnologiyalar bu tarqatish jarayonida quyidagicha yordam beradi:

- Fayllar tezda yuklanadi va global CDN orqali foydalanuvchiga yaqin serverdan yetkaziladi.

- Media og'ir fayllar (HD video, 360° turlar) uchun tezlik muhim – bu muammolar bulut orqali bartaraf etiladi.

- Turistik platformalar (TripAdvisor, Booking) o'z foydalanuvchi sharhlarini bulutli serverlarda saqlaydi va ulashadi.

Amaliy misollar va tadqiqotlar

- **Dubai Tourism** sayti turli xil interaktiv 3D kontentni Google Cloud asosida taqdim etmoqda.

- **National Geographic Travel** o'zining kontent kutubxonasini Adobe Creative Cloud va AWS asosida boshqaradi.

- Ko'plab mustaqil sayohat bloggerlar YouTube Studio va Google Photos orqali o'z media kutubxonalarini yaratmoqda.

- **Marriott** mehmonxonalar tarmog'i AI orqali foydalanuvchilarga individual kontent (xona tanlovi, xizmatlar) taqdim etadi — bu tizim bulutda ishlaydi.

Bulutli texnologiyalarning afzalliklari va muammolari

Afzalliklari:

- Tezkorlik: kontentni darhol joylashtirish imkoniyati.
- Moslashuvchanlik: istalgan joydan boshqarish.
- Xavfsizlik: zahiralash (backup) va ma'lumotlarni tiklash.
- Jamoaviy ishlash: bir fayl ustida bir necha odam ishlay oladi.

Muammolar:

- Internetga bog'liqlik: internet uzilganda ish to'xtaydi.
- Maxfiylik va xavfsizlik xavfi: foydalanuvchi ma'lumotlari xaker hujumlariga uchrashi mumkin.
- Litsenziyalash va narxlar: professional bulut xizmatlari doim ham arzon emas.

Bulutli texnologiyalar turizm sohasida kontent yaratish va tarqatish bo'yicha yangi imkoniyatlar ochmoqda. Ular yordamida turistik tashkilotlar, agentliklar, mustaqil bloggerlar va davlat tuzilmalari tezkor, moslashuvchan va interaktiv kontentni yarata olishadi. Bu esa sayyohlarga yanada boy, ishonchli va shaxsiylashtirilgan tajriba taklif etadi. Yaqin kelajakda VR, AI va bulutli texnologiyalar integratsiyasi turizmni raqamli inqilob bosqichiga olib chiqishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mell, P., & Grance, T. (2011). *The NIST Definition of Cloud Computing*.
2. Buhalis, D., & Law, R. (2008). *Progress in information technology and tourism management*. *Tourism Management*.
3. Amazon Web Services (AWS) Whitepapers – <https://aws.amazon.com/whitepapers/>
4. Adobe Creative Cloud for Teams – <https://www.adobe.com/creativecloud/>
5. National Geographic Travel – <https://www.nationalgeographic.com/travel>
6. Google Cloud Documentation – <https://cloud.google.com>
7. Lumen5: AI video marketing platform – <https://www.lumen5.com>
8. VisitDubai: Official Tourism Website – <https://www.visitdubai.com>

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING MADANIY MEROS OBYEKTLARINI OMMALASHTIRISHDAGI ROLI

Bo'riyev Sardor Bobur o'g'li,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Madaniy meros – bu avlodlardan avlodga o'tuvchi, xalq tarixini, madaniyatini, ma'naviyatini ifoda etuvchi noyob qadriyatlar majmuasidir. Bugungi globallashtirish va texnologik rivojlanish sharoitida bu merosni nafaqat saqlab qolish, balki uni keng ommaga yetkazish va zamonaviy talqinda tushuntirish zarurati tug'ildi. Endilikda dunyo davlatlari madaniy merosni himoya qilish bilan birga, uni raqamli maydonga

olib chiqib, ta'lim va turizm sohalari bilan integratsiyalashmoqda. **Axborot texnologiyalari** bu jarayonda kuchli vositaga aylandi. Bunga sabab — zamonaviy avlodning informatsion xotirasi raqamli formatda shakllanmoqda. Shuning uchun muzeylar, kutubxonalar, tarixiy obidalar, qo'lyozmalar, xalq og'zaki ijodi namunalarini **raqamlashtirish**, ularni **onlayn platformalarga joylashtirish**, **virtual tur**, **interaktiv o'yinlar**, **AR/VR ilovalar** orqali ommalashtirish bugungi kunning dolzarb ehtiyojidir. **Madaniy merosni saqlash va ommalashtirishdagi raqamli texnologiyalar: nazariy asoslar** Raqamli texnologiyalar yordamida madaniy merosni saqlash ikki asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi: **Saqlash (digital preservation)** – tarixiy obyektlarning raqamli nusxasini yaratish va ularni server yoki bulutda arxivlash.

Ommalashtirish (digital dissemination) – raqamli formatdagi kontentni keng jamoatchilikka yetkazish (veb-sayt, mobil ilova, ijtimoiy tarmoqlar, AR/VR muhit).

Quyidagi texnologiyalar asosiy vositalar hisoblanadi:

Texnologiya	Funktsiyasi
3D skanerlash	Obidalarining aniq, raqamli modelini yaratish
VR (Virtual Reality)	Foydalanuvchini virtual muhitga olib kirish
AR (Augmented Reality)	Haqiqiy muhitga raqamli tasvirlar biriktirish
AI (Artificial Intelligence)	Matn tanib olish, tarjima, avtomatik tasniflash
Bulutli texnologiyalar	Ma'lumotlarni global saqlash va ulashish
GIS (Geographic Info System)	Madaniy obyektlarni xaritada ko'rsatish

3D modellashtirish va skanerlash

- **Foydasi:** fizik obidalarini zarar yetkazmasdan raqamli shaklga o'tkazish, ularning interaktiv turlarini yaratish.
- **Misollar:** Louvre muzeyi artefaktlari, O'zbekistonning Registon maydoni 3D modellarini yaratish loyihalari.

Virtual muzeylar

- **Google Arts & Culture:** foydalanuvchilarga 360° burchakda dunyo bo'ylab muzeylarni ko'rish imkonini beradi.
- **Louvre Virtual Tour** – Parijdagi mashhur san'at galereyalarini raqamli ko'rinishda tomosha qilish imkonini beradi.

Kengaytirilgan reallik (AR)

- **AR gidlar:** tarixiy joyga kelgan sayyoh telefon orqali obida ustiga tutganda ekranda ma'lumot chiqadi.

- **O'zbekistonda:** QR kodli interaktiv ekskursiya tizimlari Toshkent, Samarqand, Buxoro shaharlarida sinovdan o'tmoqda.

AI va raqamli arxivlar

- Qadimiy qo'lyozmalarni AI yordamida avtomatik o'qish, tarjima qilish va izohlash ishlari amalga oshmoqda.

- **Smithsonian Institution:** 3 milliondan ortiq eksponatni raqamlashtirib, onlayn kutubxonaga joylashtirgan.

Xalqaro va O'zbekiston tajribasi

Xalqaro tajriba

- **CyArk** – global 3D arxiv platformasi. Misr, Yunoniston, Iroqdagi obidalarni 3D modellashtirgan.

- **Europeana** – Yevropa madaniy merosini raqamlashtirish va AR orqali taqdim etish loyihasi.

- **UNESCO** – "Heritage Alive!" platformasi orqali yoshlar uchun raqamli ta'lim loyihalarini amalga oshiradi.

O'zbekiston tajribasi

- **Milliy kutubxona** – 10 000 dan ortiq noyob asarni PDF formatda raqamlashtirgan.

- **Yodgorliklarni 3D modellashtirish** bo'yicha O'zbekiston Fanlar akademiyasi va Turizm vazirligi qo'shma loyihalarni amalga oshirmoqda.

- **"Madaniy Meros Haftaligi"** doirasida QR kodli gidlar, AR ilovalar orqali interaktiv ekskursiyalar tashkil etilgan.

Muammolar va takliflar

Muammolar:

- Texnik baza yetishmovchiligi (skaner, server, dasturiy ta'minot).
- Malakali raqamlashtiruvchi mutaxassislar tanqisligi.
- Madaniy ob'ektlarga oid ma'lumotlarning to'liqsizligi yoki noto'g'riligi.

- Raqamli kontentning huquqiy muhofaza qilinmasligi.

Takliflar:

- OTM va kollejlarda bazasida raqamlashtirish va 3D texnologiyalar bo'yicha mutaxassislar tayyorlash.
- Har bir yirik obida uchun mobil ilova yoki AR/VR interfeys yaratish.
- Muzeylar o'rtasida raqamli hamkorlik va platforma almashinuvi joriy etish.
- Huquqiy asoslar (avtorsk huquqi, ochiq arxivlar)ni belgilovchi qonunchilikni ishlab chiqish.

Raqamli texnologiyalar yordamida madaniy merosni saqlash, ommalashtirish va ta'lim jarayonlariga integratsiyalash bugungi kun madaniyat siyosatining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu texnologiyalar nafaqat tarixni jonlantiradi, balki ularni yosh avlodga mos, interaktiv va qiziqarli tarzda yetkazadi. O'zbekiston bu yo'nalishda salmoqli qadamlar qo'yimoqda, ammo tizimli yondashuv, texnik baza va malaka oshirish kabi omillar ustida jiddiy ishlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO (2023). **Digital Heritage Guidelines*
2. CyArk. (www.cyark.org) – *Global 3D scanning project for endangered heritage.*
3. Google Arts & Culture (<https://artsandculture.google.com>)
4. Azizov, B. (2022). *Madaniy merosni saqlashda raqamli texnologiyalar roli.* O'zbekiston madaniyati jurnali.
5. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi

YENGIL ATLETIKACHILAR ORGANIZMIGA IQLIM VA TURIZM OMILLARINING TA'SIRI

Dotsent.Babaraxmatov Bobir Burievich

Termiz davlat muxandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Hozirgi kunda jahonda ta'limni modernizatsiyalash shaxsni ma'naviy va jismoniy rivojlantirish hamda ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonining sifatini oshirishga yo'naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. Xorijiy mamlakatlarda yengil atletika va uni o'qitish metodikasi darslarini o'qitish samaradorligini oshirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilgan.

Xususiyl oliy ta'lim muassasalarida esa o'quv dasturlarini tanlash ta'lim muassasalariga nisbatan erkin bo'lganligi sababli turli pedagogik muqobillarning

aprobatsiyasi o'tkazib turiladi. Asta-sekin individual-lashgan ta'lim tizimi, ya'ni har bir talabaga uning qobiliyati va faolligiga qarab o'qishdagi turlicha yo'nalishiga ko'ra moslashuvchan yondashuv ta'lim jarayoniga tatbiq qilinmoqda.

Dunyoning yetakchi ta'lim muassasalarida, asosan, oliy ta'lim muassasalarida yengil atletika bo'yicha to'g'arak mashg'ulotlari jarayonida talabalarning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda ularning salomatligini saqlash va mustahkamlashga qaratilgan ta'lim muhitini ta'minlaydigan choralar majmuasi va tizimli tadbirlar, salomatlik va sog'lom turmush tarzi qadriyatini shakllantiruvchi sharoitlarni tashkil etishga qaratilgan muammolar o'rganib kelinmoqda.

Shuning uchun aynan hozirgi davrda o'quvchilar salomatligini saqlash va mustahkamlashga qaratilgan ta'lim jarayonini tashkil etishning xilma-xil shakllari turizm samaradorligini sinchiklab, kompleks tarzda ilmiy tahlil qilish zarur.

Atrof-muhitning yuqori harorati insoniyatsiya bilan uyg'unlikda o'smir organizmida bir qator sezilarli o'zgarishlarga olib keladi. Yurak-tomir va termoboshqaruv tizimi faoliyatlari, periferik qon xususiyatlari o'zgaradi va organizmning energiya sarflashi ortadi. Organizm sovuqqa nisbatan yuqori darajadagi issiq haroratlardan ancha himoyasiz ekanligi ma'lum.

Termoboshqaruv mexanizmlari, atrof-muhitning yuqori harorati sharoitida yashash imkoniyatining o'zi kabi jismoniy yuklamalarga chidamlilikni har doim ham ta'minlay olmaydi.

Shuning uchun o'smir sportchilar organizmini O'zbekiston iqlimi uchun spetsifik bo'lgan havoning yuqori haroratini jismoniy yuklamalar bilan uyg'unlikdagi turizm ta'siriga javoban fiziologik reaksiyalarini o'rganish, o'smir sportchilar organizmini o'quv yuklamalariga va sport faoliyatiga adaptatsiya qilishini yaxshilashga yo'naltirilgan tadbirlarni ishlab chiqish uchun muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. M.K.Kurbanmamedov (1968) o'smir yengil atletikachilar organizmining fiziologik reaksiyalarini quruq issiq iqlim sharoitidagi trenirovka jarayonida o'rganishi orqali, komfort harorat zonasida (ertalab va kechqurungi soatlarda) bajariladigan jismoniy yuklamalardan keyin o'rganilgan ko'rsatkichlardagi siljishlar nisbatan mo'tadil bo'lganligini, sinovdan

o'tuvchilarning mashq qilganlik darajasiga mos keladigan umumiy qonuniyatlar saqlanganligini va fiziologik meyorlar doirasidan chiqmaganligini aniqlagan. Eng ifodalangan siljishlar kunduzgi soatlarda aniqlangan. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, kattaligi bo'yicha bir xil bo'lgan jismoniy yuklamalar o'smir o'g'il bolalarda katta gemodinamik siljishlarni chaqiradi, ularning jadalligi va xarakteri trenirovka qilganlik darajasiga va issiqlikning ta'siriga bog'liq.

Shu tufayli muallif yozgi yuqori haroratlar sharoitida o'smir yengil atletikachilarning trenirovka qilishlari uchun eng qulay vaqt – ertalabki soatlar, mashug'ulotlarni kechqurungi soatlarda o'tkazish paytida esa yuklamaning xajmi va jadalligini pasaytirish kerak, deb hisoblaydi. Ushbu ma'lumotlar I.Y.Yusupov (1975)ning tadqiqotlariga mos keladi. Lekin, M.K.Kurbanmamedov hamda I.Y.Yusupov o'smir yengil atletikachilar bilan trenirovka mashg'ulotlarini ertalabki soatlarda o'tkazmaslikni va har xil noqulay hodisalarning oldini olish uchun ular tomonidan yuqori jadallikdagi katta xajmdagi yuklamalarni bajarmaslikni tavsiya qilishadi. G.D.Kagan (1959) har xil meteorologik sharoitlarda bir xil tipdagi jismoniy mashqlarni bajarish paytida, o'smir sportchi organizmida bir xil bo'lmagan fiziologik siljishlar yuzaga kelishini isbotlagan.

Muallif tajribalarining seriyasini tasdiqlashicha, ertalabki soat 7 da havo harorati 29°S, nisbiy namligi 55%, shamolning tezligi 3 m/sek, quyosh radiatsiyasi 67 kkal/sm bo'lgan paytda, 60 minut davomida jismoniy mashqlarni bajarish jarayonida organizmda quyidagi o'zgarishlar sodir bo'lgan: tana vaznini 300 grammga kamayishi, puls chastotasini 4,2 zarbaga ortishi, nafas olishni minutiga 4,2 marta tezlashishi (havo harorati 20°S dan ortiq bo'lmagan paytdagi analogik ko'rsatkichlarga nisbatan olganda). Ancha yuqori ko'rsatkichlar kunning eng issiq vaqtida – havo harorati 40,2°S, nisbiy namligi 11%, shamolning tezligi 3 m/sek, quyosh radiatsiyasi 73,1 kkal/sm bo'lgan paytda olingan. Bunday sharoitda tana vaznining kamayishi 665 grammni tashkil qilgan, puls minutiga 222 zarbaga tezlashgan, nafas olish minutiga 7,6 marta tezlashgan.

Lekin, birmuncha past ko'rsatkichlar soat 19 da aniqlangan bo'lib, bu vaqtda havo harorati 28,3°S, nisbiy namligi 16%, shamolning tezligi 2 m/sek, quyosh

radiatsiyasi 26,7 kkal/sm² bo'lgan. Ushbu holatda, sportchilarning vazni faqat 483 grammga kamaygan, YuQCh minutiga 28,3 zarbaga pasaygan, nafas olish chastotasi minutiga 6,7 marta pasaygan. I.Y.Yusupov, issiq iqlim sharoitida yashaydigan o'smir yengil atletikachilarning trenirovka tajribalarini o'rganish orqali, ularning yurak-tomir tizimining issiq iqlim sharoitida adaptatsiya qilishi, meteorologik komfort sharoitlarda (MDH o'rta zonalarida) yashaydiganlarnikiga qaraganda, gemodinamika ko'rsatkichlarida ancha katta darajadagi o'zgarishlar bilan birga o'tishini aniqlashgan.

Fiziologik siljishlardagi ushbu farq O'zbekistonning issiq iqlim sharoitida o'smir yengil atletikachilar bilan mashg'ulot olib borish jarayonini amalga oshirish paytida tabaqalashtirilgan yondashuvni talab qiladi.

Ma'lumki, o'smirlar va yoshlarning organizmi, ularning salomatligi yaxshi bo'lganda va yuraktomir, nafas, endokrin va boshqa tizimlarining faoliyati bilan uyg'un bo'lganida ancha katta darajadagi trenirovka yuklamalariga chidamli bo'ladi. Shu tufayli, funksiyalardagi o'zgarishlar va bolalar, o'smirlar va yoshlarning rivojlanishi, yoshi kattalashgan sari ularning fiziologik rivojlanishi, jismoniy tayyorgarligi va iqlim sharoitlarining yuklamalariga moslashishi bilan bog'liq bo'ladi.

Xulosa. Shuni hisobga olish kerakki, oliy ta'lim sportga tayyorgarligi ortishi organizmning funksiyalari va tizimlarining yaxshilanishi bilan birga keladi. Shuning uchun funksional qobiliyat mezonlari har bir yosh darajasida sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Maxsus chidamlilik va boshqa jismoniy sifatlarni ustunroq takomillashtirish uchun davrlar haqidagi ma'lumotlardan foydalanish kerak. Xulosa qilib aytganda mashg'ulot yuklamalarini O'zbekistonning iqlim sharoitlari bilan uyg'unlashishi masalasi bo'yicha adabiyotlardagi ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish shuni ko'rsatdiki, mazkur muammo, o'smir yengil atletikachilar bilan olib boriladigan mashg'ulotlar sport maktablarining o'qitish sharoitida tayyorlash nuqtai nazaridan kerakli darajada hal qilinmagan.

Yoshi va jismoniy tayyorgarligidan qat'iy nazar, maxsus chidamlilikni oshirishga yordam beradigan mashg'ulotlar ta'sirida yugurish tezligi va

samaradorligi oshadi. Murabbiylikda sportchining holatini boshqarish, nafaqat sezgirlik va ko'ra bilish, sport natijalariga tayanish, balki tananing funksional tizimlarining ob'ektiv morfologik, fiziologik ko'rsatkichlaridan ham foydalanish juda muhimdir. Bu esa doimo qisqa, o'rta va uzoq masofalarga yugurishda ishonchli zaxirani tayyorlashga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Babaraxmatov B. B. Podgotovka buduuqix uchiteley fizicheskoy kultury k nnovatsionnoy deyatelnosti / B. B. Babaraxmatov. // Matritsa nauchnogo poznaniya. – 2020. -№ 6. – S. 403-408.
2. Burievich, B. B. . (2022). Role of the Trainer in the Psychological Training of the Athlete in Out-School Work on Physical Education and Sport. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 2(2), 29–32.
3. Babarahmatov, B. B. (2020). “ Tokio - 2020 ” yozgi olimpiada o'yinlarini koronavirus pandemijasi sababli boshka yilga ko'chirilishi. Muallim. Vol. 1, Issue 7, pp. 74-78.
4. Burievich, B. B.(2022). Improvement of Speed and Strength Abilities in Young Middle Distance Runners. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*,4, 661–664.
5. Babaraxmatov, B. B.(2022). Role of the trainer in the psychological training of the athlete in outschool work on physical education and sport. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 02 (106), 206-209

YENGIL ATLETIKA VA UNING RIVOJLANISH TURLARINI TARIXI VA TURIZMGA BOG'LIQLIGI

Dotsent. Babaraxmatov Bobir Burievich

Termiz davlat muxandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Burieva Nodira Bobir qizi

Termiz shaxar 7-sonli bog'cha jismoniy tarbiya tarbiyachisi

Yengil atletika atamasi shartli bo'lib, mazkur sport turiga kiruvchi hamma mashqlarning tabiiy ahamiyatini yoritib bera olmaydi. Shu bilan birga, yengil atletika qadimiy yunoncha «atletika» so'zidan olingan bo'lib, «mashq», «kurash», «bellashuv» ma'nonisini anglatadi.

Qadimgi Gresiyada kuch va chaqqonlikda musobaqalashgan kishilarni atletlar deb ataganlar.

Hozirgi kunda jismoniy kamolotga erishgan barkamol insonlar atletlar deyiladi. Ayrim mamlakatlarda yengil atletikani «atletika» (Fransiyada) yoki «yo'lka va maydondagi mashqlar» (AQSh, Angliyada) deb ataydilar.

Yengil atletika hayotiy zarur va keng tarqalgan mashqlarni – yurish, yugurish, sakrash va uloqtirish mashqlarini birlashtirib, eng ommaviy sport turi hisoblanadi.

Ye n gil atletika mashqlarining aksariyati umumiy omma – eng kichik yoshdagi bolalardan boshlab to kattalargacha bajara oladigan va kundalik turmushda uchraydigan mashqlardan iborat. Yengil atletika bilan yil davomida shug‘ullansa bo‘ladi. Shu sababga ko‘ra yengil atletika mashqlari (yurish, yugurish, sakrash va uloqtirish) «**Alpomish**» va «**Barchinoy**» maxsus testlar majmuasining katta qismini tashkil etadi. Yengil atletikaning «**sport malikasi**» deb atalishi bejiz emas.

U respublika, xalqaro musobaqalar, Olimpiya o‘yinlari dasturlaridan munosib o‘rin egallagan hamda o‘ynaladigan medallar majmuasi va soniga ko‘ra eng ko‘p hisoblanadi.

Yengil atletika musobaqa mashqlarining turli-tumanligi bilan tavsiflanadi va ularni bajarishning turli usullari hamda variantlari mavjud.

Yengil atletika mashqlarini aniq tasnifga tushirish uchun uni besh bo‘limga ajratib (yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, ko‘pkurash) tavsiflash maqsadga muvofiqdir. Ular, o‘z navbatida, turlarga, turning xillariga hamda variantlar va masofalarga ajratiladi. Hozirgi vaqtda yengilatletikaning 24 turi erkaklar uchun, 22 turi ayollar uchun Olimpiya o‘yinlari dasturiga kiritilgan.

Yengil atletikaning asosiy turlaridan biri hisoblangan tekis joyda yugurishga **Qisqa masofalarga yugurish** - sprinterlik: 60 m, 100 m, 200 m, 400 m; estafeta-4x100 m, 4x200 m, 4x400 masofaga yugurishlar kiradi. Shu bilan birga 60 m, 100 m, 110 m, 200 m va 400 m ga to‘siqlarosha yugurishlar ham sprinterlik bo‘limiga kiradi. Sprinterlik yugurish past shaylanish („start“) usuli bilan boshlanadi.

O‘rta masofaga yugurishga 600 m, 800 m, 1000 m, 1500 m, 2000 m va 3000m masofaga yugurish hamda tur masofalarga estafeta (1500x800x400x-300x200x100 m) yugurish hamda 1500 m, 2000 m va 3000 m masofalarga g‘ovlarosha yugurish kiradi (1- jadval).

Uzoq va o‘rta uzoq masofalarga (stayerlik) yugurishga 5000 m, 10000 m, 15000 m 20000 m, bir soat davomida yugurish, yarim marafon (21095 m), marafon (42 km 195 m), 50 km, 100 km masofalarga yugurishga kiradi. O‘rta va uzoq masofalarga yugurish ham yuqori shaylanish (start) usuli bilan boshlanadi.

“Tabiiy sharoitda yugurish - kross, bunda yugurish

musobaqalari (tuman, shahar, hududiy, viloyat, respublika, Osiyo va jahon miqyosida) 500 m, 1000 m, 2000 m, 3000 m, 5000 m, 8000 m, 12000 m masofalarda past-baland joylarda o'tkaziladi.

Kross yuqori shaylanish - start usuli bilan boshlanadi.

Sakrash - qarshiludami yengib o'tishning tabiiy shaku bo'lib, bunda qisqa vaqt ichida asab- mushak kuchining maksimal zo'riqishi kuzatiladi.

Yengil atletikada balandlikka va uzunlikka sakrash turi farqlanadi.

Balandlikka sakrash o'z navbatida yugurib kelib, joydan turib, langarcho'p bilan balandlikka sakrashga bo'linadi.

Uzunlikka sakrash esa yugurib kelib, joyidan turib, uch hatlab uzunlikka sakrash turlariga bo'linadi. **Balandlikka sakrashning** “*Oshib o'tish*”, “*Qaychisimon o'tish*” va “*Fosberi flop*” usullari qo'llaniladi.

A merikalik sportchi Fosberi (1968y.) Meksikadagi Olimpiada o'yinlarida shu usulda sakrab g'alaba qozongan. **Uzunlikka sakrashning** joyidan turib sakrash, yugurib kelib sakrash, **oyoqlarni bukkani** holda, „qaychisimon“ va **egilib sakrash** va uch hatlab sakrash usullari mavjud.

Uloqtirish mashqlari maxsus snaryadlarni uzoqqa irg'itish va uloqtirishdan iborat. Uloqtirish mashqlari vaqtida asab-mushaklar qisqa vaqt ichida maksimal zo'riqadi. Bunda qo'l, yelka kamari va badan mushaklarigina emas, balki oyoq mushaklari ham faol ishtirok etadi.

Snaryadlarni uzoqqa uloqtirish uchun kuch, chaqqonlik talab etiladi. Bajarish usuliga qarab uloqtirish uch turga bo'linadi: bosh ortidan uloqtirish (nayza va granata); aylanib uloqtirish (lappak, bosqon); irg'itish-yadro.

Uloqtirish usuli snaryadlarning o'lchami va og'irligiga qarab tanlanadi. Sportchi nayza, granata, tennis koptoklarini yugurib kelib, bosh ortidan to'g'ridan-to'g'ri uzoqqa; og'irroq snaryadlar (lappak, bosqon)ni o'z o'qi atrofida aylanib uloqtirgani qulaydir. Maxsus tutqichi bo'lmagan yadro esa irg'itiladi.

Granatani vazni maktab yoshidagi bolalar uchun 500 gr, kattalar uchun 700 gr; - nayza - erkaklar uchun 800 gr, ayollar uchun 600 gr; - lappak - erkaklar uchun 2 kg, ayollar uchun 1,5 kg; - bosqon - erkaklar uchun 7,257 kg, o'smirlar uchun 6

kg, ayollar uchun 5 kg; - yadro - erkaklar uchun 7,257 kg, o'smirlar uchun 6 kg, ayollar uchun 5 kg, qizlar uchun 4-3 kg qilib belgilanadi.

Ko'pkurash yugurish, sakrash va uloqtirish mashqlarining har xil turlarini o'zida mujassamlashtirgan sport turi.

Ko'pkurash o'z tarkibidagi sport turining soniga qarab nomlanadi, chunonchi uchkurash, beshkurash, o'nkurash va h.k.

Ko'pkurashning asosiy turlari quyidagilar: erkaklar uchun- o'nkurash; ayollar uchun - yettikurash; o'smirlar va o'spirinlar uchun olti va sakkizkurash. Ba'zan musobaqa nizomida musobaqa sharoitiga qarab, ko'pkurash turlari kamaytirib berilishi mumkun.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Babaraxmatov B. B. *Podgotovka buduuix uchiteley fizicheskoy kultury k nnovatsionnoy deyatelnosti* / B. B. Babaraxmatov. // *Matritsa nauchnogo poznaniya*. – 2020. -№ 6. – S. 403-408.
2. Burievich, B. B. . (2022). *Role of the Trainer in the Psychological Training of the Athlete in Out-School Work on Physical Education and Sport*. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, 2(2), 29–32.
3. Babarahmatov, B. B. (2020). “Tokio - 2020 ” jozgi olimpiadao jinlarini koronavirus pandemijasi sababli boshka jilga ko'chirilishi. *Muallim*. Vol. 1, Issue 7, pp. 74-78.
4. Burievich, B. B.(2022). *Improvement of Speed and Strength Abilities in Young Middle Distance Runners*.*European Multidisciplinary Journal of Modern Science*,4, 661–664.

OLIY TA'LIM MUASSASASI IMIDJI — KASBIY TANLOVDA MOTIVATSIYA OMILI

Narkulova Shaxnoza Shakarbekovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti tayanch doktoranti

Zamonaviy oliy ta'lim muassasasining ijobiy va samarali imidjini shakllantirish bo'yicha optimal yondashuvlarni izlash dolzarb vazifalardan biridir. Bu orqali, ta'lim xizmatlari asosiy iste'molchilari bo'lgan maqsadli auditoriya segmentlarining sodiqligini oshirish, shuningdek, institutning innovatsion siyosatida belgilangan ustuvor vazifalarni amalga oshirish uchun strategik jihatdan muhim bo'lgan yangi hamkorlarni jalb etish imkoniyati yaratiladi. Aynan shu omillar Samarqand iqtisodiyot va servis instituti (SamISI) imidjini shakllantiruvchi faktorlarni o'rganishga qaratilgan mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — SamISI talabalari orasida so'rov o'tkazish orqali institut imidjini shakllantiruvchi asosiy elementlarni aniqlash, ularni tahlil

qilish va baholash, hamda zamonaviy talabalar va ularning ota-onalari nuqtai nazaridan institutning imidjini muvaffaqiyatli shakllantirishga xizmat qiluvchi vositalarni aniqlashdan iboratdir.

Tadqiqot materiallari va metodlari. Tadqiqot materiali sifatida SamISI talabalarining fikr-mulohazalari asosida to'plangan so'rov natijalari, institutning rasmiy veb-saytida joylashtirilgan ma'lumotlar, shuningdek institutning Telegram, Instagram va boshqa ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy sahifalarida joylashtirilgan kontentdan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini esa tahlil, so'rov va kuzatuv kabi umumilmiy usullar tashkil etdi.

Natijalar va muhokama. Bugungi kunda "Axborot maydonida siz haqingizda ma'lumot bo'lmasa – demak, siz mavjud emassiz" degan ibora ayniqsa oliy ta'lim sohasida dolzarb bo'lib bormoqda. Shu boisdan oliy ta'lim muassasasining imidjini zamonaviy kommunikatsiya kontekstida konseptual hodisa sifatida tahlil qilish zarurati yuzaga kelmoqda. Mazkur jarayonda universitetning media-imidjini shakllantirish, uning asosiy mazmuniy yo'nalishlari va tarkibiy xususiyatlarini aniqlash alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti (SamISI) — bu zamonaviy madaniy-ma'rifiy markaz bo'lib, unda ko'p yillik an'analar va oliy ta'limdagi innovatsion yondashuvlar uyg'unlikda mavjud. Institut ko'p tarmoqli oliy ta'lim muassasasi sifatida bugungi mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan yo'nalishlar bo'yicha yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashni amalga oshirib kelmoqda. Institut tarkibidagi ilmiy maktablar davlat ilmiy-tadqiqot dasturlari doirasida belgilangan topshiriqlarni samarali bajarmoqda. SamISI faoliyatining xalqaro darajada tan olinishi esa institutning oliy ta'limni internatsionalizatsiya qilishga qaratilgan tashqi aloqalar bilan chambarchas bog'liq. Bunday natijalarga yetakchi xorijiy OTMlar bilan samarali hamkorlik aloqalari o'rnatish, talabalar va professor-o'qituvchilar almashinuvi dasturlarini rivojlantirish, xalqaro ilmiy loyihalarda faol ishtirok etish hamda institutni xalqaro assotsiatsiyalar va reytinglarda munosib tarzda taqdim etish orqali erishilmoqda.

Innovatsion rivojlanish kursini tanlagan institut faoliyatining samaradorligini ta'minlashda, abituriyentlar va ularning ota-onalari — ya'ni ta'lim xizmatlarining asosiy iste'molchilari bilan ijobiy va tizimli dialogni yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur masala doirasida institut talabalari va ularning ota-onalari (jami 100 nafar respondent) o'rtasida so'rovnoma o'tkazilib, institut haqidagi ma'lumotlarning asosiy manbalari aniqlab olindi. Olingan natijalar asosida abituriyentlar va ularning ota-onalari bilan SamISI o'rtasidagi kommunikatsiyani ta'minlovchi uchta asosiy kanal ajratib ko'rsatildi:

1. Institut rasmiy veb-sayti (<https://www.sies.uz>) — 45%

So'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning yarmiga yaqini institut haqida ma'lumotni rasmiy veb-sayt orqali olgan. Oliy ta'lim muassasasi uchun veb-sayt asosiy elektron marketing vositasi bo'lib, u quyidagi talablarga javob berishi lozim:

- abituriyentlar, talabalar hamda ilmiy jamoatchilik uchun qulay va mazmunli bo'lishi;
- bakalavriat, magistratura, ilmiy tadqiqotlar, xorijiy almashinuv dasturlari haqida to'liq ma'lumot taqdim etishi;
- professor-o'qituvchilar tarkibi, ilmiy laboratoriyalar, kutubxona, talaba hayoti, talabalar tashkilotlari va ijtimoiy faollik haqida axborotlar joylashtirilgan bo'lishi;
- yangi loyihalar, startaplar, hamkor universitetlar va kompaniyalar haqidagi dolzarb ma'lumotlarni o'z ichiga olishi.

SamISI veb-sayti bu talablarga to'liq javob beradi. U:

- **axborotga boy** — dolzarb ma'lumotlar muntazam yangilanadi;
- **amaliy jihatdan qulay** — barcha bo'limlar aniq tartibda ajratilgan: “Abituriyentlarga”, “Talabalarga”, “Magistrlarga”, “Tayyorlov kurslari”, “Xalqaro aloqalar” va boshqalar;
- **ko'p qirrali** — ta'lim, ilmiy, tarbiyaviy, xalqaro faoliyat, to'lovli xizmatlar, sport va madaniy hayot bo'yicha keng ko'lamli ma'lumotlar mavjud;

- **vizual jihatdan jozibador** — fotogalereya, animatsiyalar va videoroliklar orqali institut imidji samarali taqdim etiladi.

Shu sababli institutning rasmiy sayti uning “raqamli tashrif qog‘ozi” sifatida ijobiy media-imidj shakllantiradi.

3. Ochiq eshiklar kuni — 30%

Respondentlarning uchdan bir qismi institut haqida ilk bor ochiq eshiklar kuni tadbiri orqali ma'lumotga ega bo'lgan. Bu tadbir abituriyentlar va ularning otalariga institut ta'lim yo'nalishlari, qabul shartlari, moddiy-texnik baza va talaba hayoti bilan yaqindan tanishish imkonini beradi.

SamISIda ochiq eshiklar kuni har yili keng ko'lamda o'tkaziladi. Masalan, 2024-yil may oyida o'tkazilgan tadbirda mehmonlar:

- fakultetlar va kafedralar taqdimotlarida ishtirok etishdi,
- professor-o'qituvchilar va talabalar bilan jonli muloqot qilishdi,
- ochiq darslar, seminar va master-klasslarda qatnashishdi,
- sport va ilmiy laboratoriya binolari bilan tanishishdi,
- madaniy-konsert dasturidan bahramand bo'lishdi.

So'rov natijalariga ko'ra, tadbirda ishtirok etgan abituriyentlarning 85% i ochiq eshiklar kunining tashkil etilishidan mamnun bo'lgan. Bu esa ushbu tadbir institut imidjini mustahkamlovchi samarali kommunikatsion vosita ekanligini ko'rsatadi.

3. Kasbiy yo'naltirish tadbirlari — 15%

Respondentlarning 15% i institut haqida zarur ma'lumotlarni kasbiy yo'naltirish bilan bog'liq uchrashuvlar orqali olgan. Ushbu tadbirlar maktab o'quvchilarining kasbiy qiziqishlarini aniqlash, ularni yo'naltirish, abituriyentlik ruhini shakllantirish va ta'lim qadriyatlarini anglatishga xizmat qiladi.

SamISI rahbariyati va professor-o'qituvchilari tomonidan Samarqand viloyatining turli tumanlaridagi umumta'lim maktablarida tashriflar amalga oshirilgan bo'lib, ushbu jarayon davomida:

- ta'lim yo'nalishlari, qabul qoidalari va imtiyozlar,
- talabalar turar joyi va ijtimoiy imkoniyatlar,

- fakultativ mashg'ulotlar va qo'shimcha kurslar to'g'risida ma'lumotlar taqdim etilgan.

Maktab o'quvchilari o'zlarini qiziqtirgan savollarni berib, batafsil javob olish imkoniyatiga ega bo'lganlar.

Kasbiy yo'naltirishning ahamiyati. Kasbiy yo'naltirish bugungi ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi, chunki u abituriyent bo'lish arafasidagi o'quvchilarga o'z qiziqishlari va maqsadlarini aniqlashda, o'z salohiyatini baholashda, ta'limning ahamiyatini chuqurroq anglashda yordam beradi. Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, kasbiy yo'naltirish abituriyentlar bilan oliy ta'lim muassasalari o'rtasida samarali muloqotni ta'minlovchi eng muvaffaqiyatli vositalardan biridir.

Joriy o'quv yili boshidan boshlab Samarqand iqtisodiyot va servis instituti rahbariyati, yetakchi professor-o'qituvchilar va tarkibiy bo'linmalar vakillari tomonidan Samarqand viloyatining bir qator tumanlarida (Kattaqo'rg'on, Jomboy, Bulung'ur va boshqalar) joylashgan umumta'lim maktablarida kasbiy yo'naltirish uchrashuvlari o'tkazildi. Uchrashuvlar davomida potensial abituriyentlarga quyidagi masalalar yuzasidan ma'lumotlar yetkazildi:

- yo'nalishlar va ta'lim shakllari;
- qabul muddati va qoidalari, mavjud imtiyozlar;
- turar joy, oziqlanish va ijtimoiy sharoitlar;
- o'quv jarayoni, fakultativ va rag'batlantiruvchi mashg'ulotlar tashkiloti.

Ushbu tadbirlarda qatnashgan o'quvchilar o'zlarini qiziqtirgan savollarni berish va to'liq javob olish imkoniyatiga ega bo'lishdi.

Qo'shimcha so'rov natijalari. SamISI talabalari orasida o'tkazilgan qo'shimcha so'rovda ulardan quyidagi savol so'raldi:

“Siz OTM tanlashda qaysi omillarga ko'proq e'tibor qaratdingiz?”

Natijalar quyidagicha taqsimlandi:

- ta'lim sifati – 23 %;
- ta'limning moliyaviy jihatdan qulayligi – 25 %;
- institutdagi madaniy va ijtimoiy hayot – 20 %;

- kontrakt narxi – 15 %;
- talabalar turar joyining mavjudligi – 4 %.

Shuningdek, institutda yillik fan olimpiadalari o'tkazilib, ularda g'olib bo'lgan abituriyentlar tegishli yo'nalishlar bo'yicha imtihonsiz, davlat grant asosida o'qishga qabul qilinishi mumkin.

O'tkazilgan so'rovlar asosida SamISI imidjini shakllantiruvchi asosiy komponentlar aniqlab olindi. Oliy ta'lim muassasasi o'zining kuchli tomonlarini — kuchli professor-o'qituvchilar tarkibini, faol va ijodiy talabalar tashkilotlarini ochiq va izchil tarzda ommaviy axborot vositalari orqali targ'ib qilishi zarur. Tanlab olingan ustuvor yo'nalishlar bo'yicha raqamli makonda tizimli kommunikatsiya olib borish orqali institut o'z auditoriyasini kengaytirishga erishadi. **OTM imidji abituriyent tanlovida hal qiluvchi omilga aylanmoqda.** So'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy abituriyentlar institutning ta'lim sifati bilan bir qatorda, uning madaniy hayoti, xalqaro aloqalari, infratuzilmasi va raqamli maydondagi ko'rinishiga ham katta e'tibor qaratmoqda. **SamISI ijobiy imidj shakllantirish bo'yicha asosli zamin yaratgan.**

Institutning rasmiy veb-sayti, ochiq eshiklar kunlari, kasbiy yo'naltirish uchrashuvlari, olimpiadalar va ijtimoiy tarmoqlardagi faol ishtiroki uning tashqi ko'rinishini raqamli muhitda mustahkamlaydi va sodiq auditoriyani shakllantiradi. **Abituriyentlar va ularning ota-onalari bilan tizimli muloqot mavjud.**

Institut tomonidan olib borilayotgan kommunikatsion faoliyat auditoriya ishonchini mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. **Raqamli imidj — bu kelajak investitsiyasi.**

Oliy ta'lim muassasasi o'zining ijtimoiy va ilmiy faoliyatini ommaga aniq, tizimli va jozibali tarzda taqdim etsa, bu uning obro'sini oshiradi va yirik hamkorliklar uchun eshiklarni ochadi.

Takliflar:

- **Imidjni strategik boshqarish konsepsiyasini joriy etish.** SamISI marketing va axborot siyosati doirasida universitet imidjini shakllantirishga doir alohida SMM strategiya, kontent-kalendar va brend-qo'llanma ishlab chiqishi lozim.

● **Abituriyentlar segmentiga yo'naltirilgan raqamli platformalarni kengaytirish.** Talabalik hayoti, ta'lim imkoniyatlari va xalqaro almashinuv haqidagi ma'lumotlarni TikTok, Instagram Reels yoki Telegram mini-seriallar orqali yoshlar tili va formatida targ'ib qilish tavsiya etiladi.

● **Kasbiy yo'naltirish ishlarini tizimlashtirish va raqamlashtirish.** Maktab o'quvchilari uchun onlayn kasbiy testlar, vebinarlar, "virtual ochiq eshiklar kuni" formatlarini joriy etish orqali ularning e'tiborini erta bosqichda jalb qilish mumkin.

● **Talabalarning o'zi orqali imidj yaratilishini rag'batlantirish.** Talabalarning turli yo'nalishlardagi bloglar, YouTube videolar, shaxsiy tajriba hikoyalari orqali institut faoliyatini ichki nigoh bilan yoritish – eng kuchli kommunikatsion vositalardan biri bo'la oladi.

● **Imidj tahlilini doimiy monitoring qilish.** Institut Telegram, Instagram, YouTube va veb-sayt statistikasiga asoslangan holda engagement rate (ER), reach, views va boshqa metrikalarga tayangan holda har chorakda "Imidj monitoring hisobotini" tuzishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Isenko S. Ta'lim sohasidagi ekspertlarning imidji va kommunikativ madaniyati // *Xalq ta'limi*. – 2007. – №8. – B. 115–125. [Elektron resurs]. – Murojaat manzili: <https://lib.vsu.by/e-katalog> – Murojaat sanasi: 11.12.2023.
2. P.M. Masherov nomidagi VGU litseyi [Elektron resurs]. – Murojaat manzili: <https://lyceum.vsu.by> – Murojaat sanasi: 14.12.2023.
3. Xalizev V.E. Tashkilot imidji: mohiyati, tuzilmasi va shakllantirish usullari // *Ta'limda marketing*. – 2019. – №2. – B. 45–49.
4. Borodina Ye.N. Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim muassasalari brendingi // *Rossiya Davlat Gumanitar Universiteti axborotnomasi. Sotsiologiya va boshqaruv seriyasi*. – 2021. – №3(27). – B. 82–88.
5. Nazarova G.I. Yoshlarning kasbiy yo'naltiruv: zamonaviy holat va rivojlanish istiqbollari // *Ijtimoiy siyosat va sotsiologiya*. – 2020. – T. 19. – №3. – B. 137–143.

2-SHO'BA: RAQMALI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA STATISTIKANI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

ASOSIY VOSITALAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

i.f.d.dotsent G.M.Raximova

Diplomat universiteti

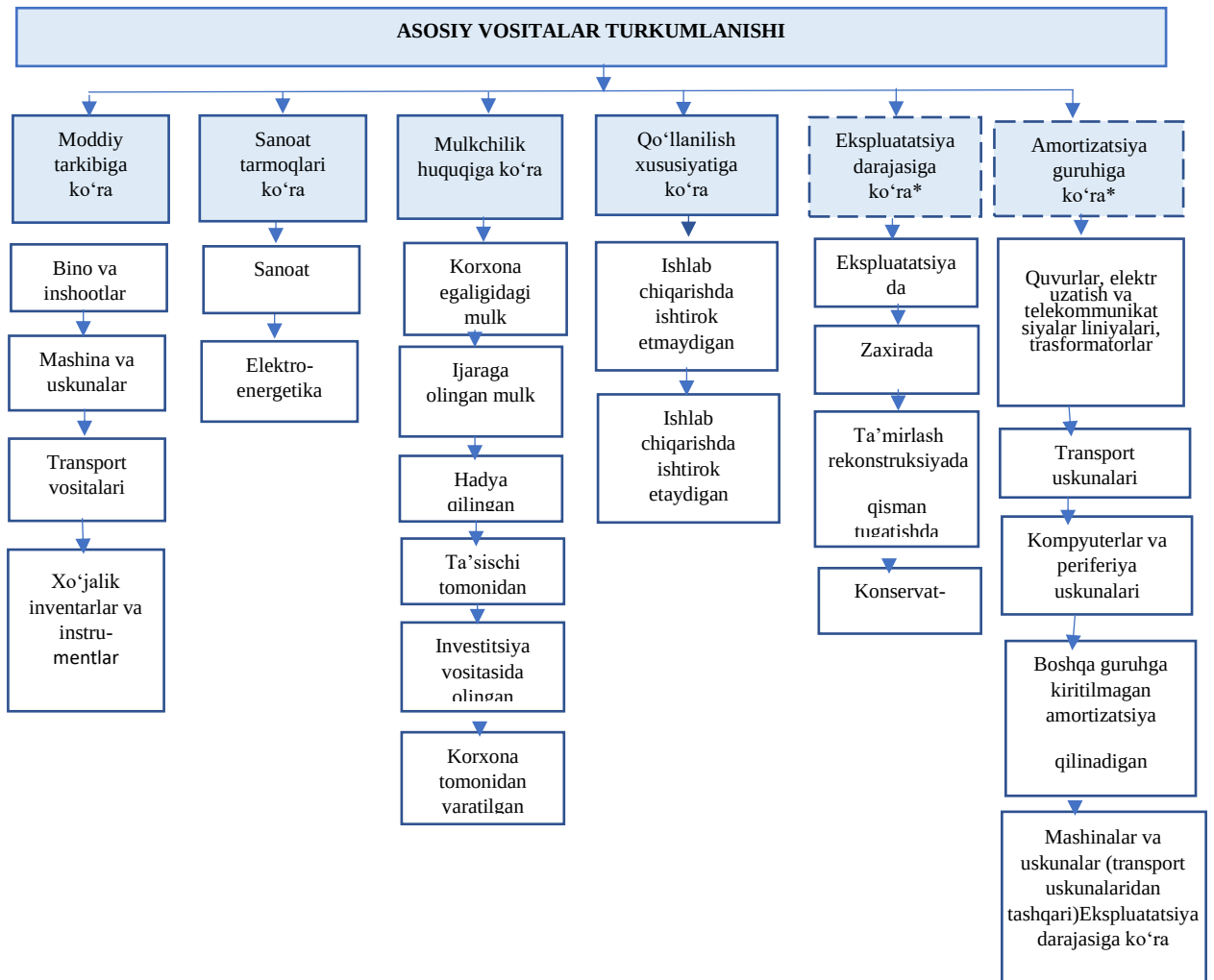
Asosiy vositalarning tasniflanishi nafaqat buxgalteriya hisobi maqsadlarida, balki soliq hisobi, shuningdek investitsion jozibadorlikni oshirish; buxgalteriya nazariyasini tashkiliy jihatdan tadqiq qilishga; ilmiy-tadqiqot ishlarining konseptual yo'nalishlarini belgilashda; mamlakatimiz moliyaviy xavfsizligin ta'minlashda; kengaytirilgan takror ishlab chiqarish, iqtisodiy o'sish uchun zarur elektroresurslarni ta'minlash, ichki va tashqi tahdidlarga muvaffaqiyatli qarshi kurashishda, aholining farovonligining oshirishda, davlatimiz moliya tizimining yaxlitligi va birdamligini saqlash (jumladan pul, byudjet, kredit, soliq va valyuta tizimlari)da; samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda; ma'lumotlarni tahlil qilishda muhim omil sifatida xizmat qiladi.

Zamonaviy tendensiyalar shuningdek, yangidan yangi texnikalarni yaratilishi asosiy vositalarning turlarini hamda shunga munosib tarzda tasniflanishi ham kengaytirilishiga zamin yaratdi. Buxgalteriya hisobi maqsadlari uchun asosiy vositalar turli mezonlarga ko'ra, ya'ni tarkibi va qo'llanilish maqsadiga ko'ra tasniflanadi. Tadqiqot ishida asosiy vositalarning asosiy belgilariga muvofiq ishlab chiqilgan tasnifi keltirilgan (1-rasm).

Tavsiya etilayotgan ushbu asosiy vositalarning tasnifi nafaqat buxgalteriya hisobi maqsadlarida, balki soliq hisobi, shuningdek investitsion jozibadorlikni oshirish; buxgalteriya nazariyasini tashkiliy jihatdan tadqiq qilishga; ilmiy-tadqiqot ishlarining konseptual yo'nalishlarini belgilashda; mamlakatimiz moliyaviy xavfsizligini ta'minlashda; kengaytirilgan takror ishlab chiqarish, iqtisodiy o'sish uchun zarur elektroresurslarni ta'minlash, ichki va tashqi tahdidlarga muvaffaqiyatli qarshi kurashishda, aholining farovonligining oshirishda, davlatimiz moliya tizimining yaxlitligi va birdamligini saqlash (jumladan pul, byudjet, kredit, soliq va

valyuta tizimlari)da; samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda; ma'lumotlarni tahlil qilishda muhim omil sifatida xizmat qiladi.

Asosiy vositalarning tasniflashga ehtiyojning yana bir sababi (2-rasm), asosiy vositalarning xizmat ko'rsatish siklini yoki foydalanish muddatini aniqlashdir.

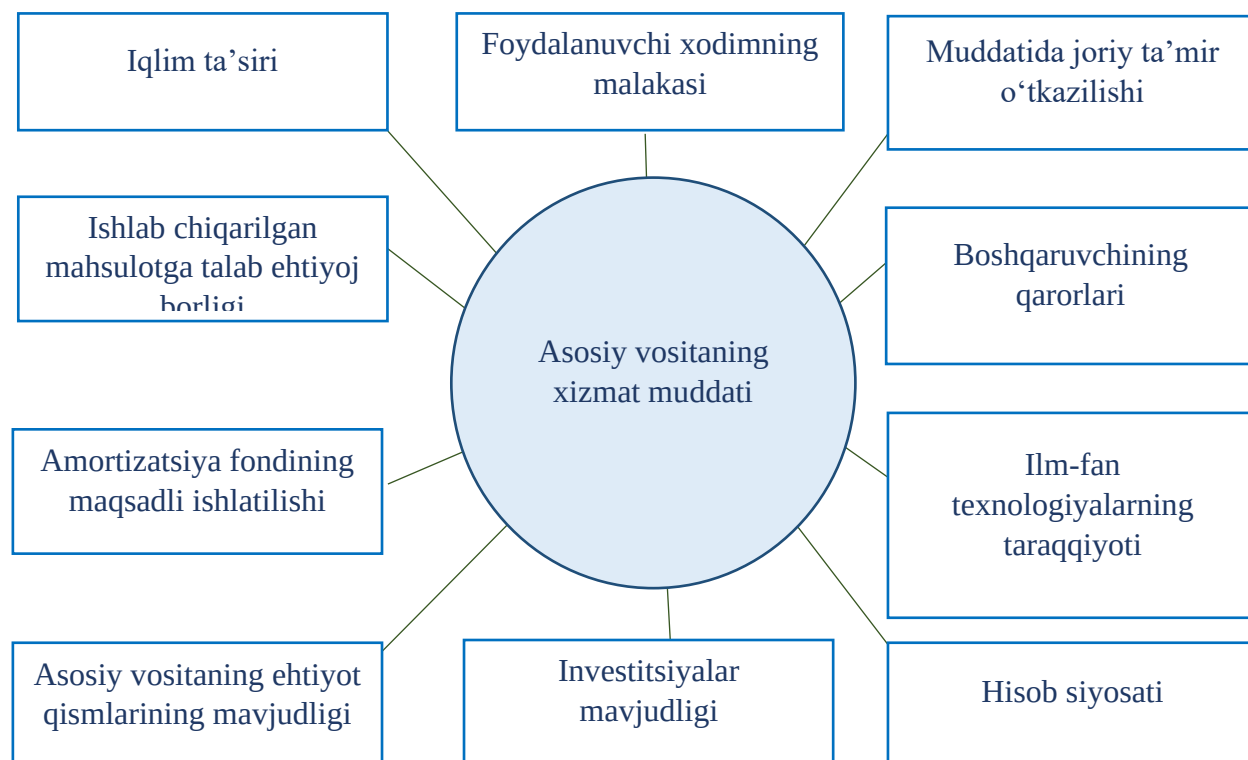
1-rasm. Asosiy vositalar belgilari va xususiyatlarga ko'ra tasniflanishi³¹

Asosiy vositalar faoliyatining uzoq yoki qisqaligi ko'plab tashqi va ichki omillarga bog'liq. Xizmat muddati va shunga mos ravishda uskunani almashtirish, yangilash chastotasiga ko'plab omillar ta'sir qiladi, ularning asosiylari 2-rasmda keltirilgan.

O'zbekiston sanoatining barcha tarmoqlari tasarrufidagi xo'jalik yurituvchi su'bektlar asosiy kapitaldan foydalanishning salbiy tendensiyasi kuzatilmoqda. Iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lgan elektro energetika majmuasi ham bundan mustasno emas. Mamlakatimizda energetika tizimining rivojlanishini tahlil

³¹ Muallif tomonidan shakllantirilgan.

qilar ekanmiz, salbiy tendensiyalarning chuqurlashishini ko'rsatadi, jumladan, elektr jihozlarining eskirishi darajasining oshishi, ularni tarqatish tizimlarida uskunalarning eskirgani yoki yaroqsizligi sababli yo'qotishlarining ko'payishi, xarajatlarni kamaytirish uchun iqtisodiy rag'batlantirishning yetishmasligi, atrof-muhitning ifloslanishi, elektr energetikaning asosiy vositalarini almashtirish uchun moliyaviy resurslarning yetishmasligi natijasida energiya xavfsizligi buzilishiga sabab bo'lmoqda.

2-rasm. Asosiy vositalarning xizmat muddatiga ta'sir etuvchi omillar³²

Energiyaga bo'lgan talab va ehtiyojning hamda iste'molning yuqori o'sish sur'atlari, shuningdek elektr energiya narxlarining ko'tarilishiga qaramay, jahon iqtisodiyotida global energiya iste'molining o'sishi navbatdagi bosqichni paydo bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda aholi jon boshiga o'rtacha elektr energiya iste'moli ortib borayotganligini 3-rasm ma'lumotlaridan ko'rish mumkin. Rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish, aholining barqaror o'sishi va milliy iqtisodiyotda elektr energiya tanqisligi kabi omilning global darajada elektr energiyaga bo'lgan talabning o'sishiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu maqsadda

³² Muallif tomonidan shakllantirildi.

ushbu mamlakatlarda muqobil energiya, qayta tiklanuvchi energiya, quyosh energiyasi, vodorod energiyasi, ion energiyasi, uglerod energiyasi, umuman aytganda, yashil texnologiyalarni qo'llashmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda elektr energetikadagi asosiy vositalar hamda usbob-uskunalarining 80%i yaroqsiz holatda, modernizatsiyaga muhtoj bo'lganligi sababli ushbu mamlakatlarda yo'qotish yuqori darajada yuz bermoqda. Yo'qotishlar natijasida elektr energiya iste'moli yuqori sur'atlarga ko'tarib bormoqda. Yu.Trifonov fikricha «energetika sohasi asosiy kapitalining hozirgi holati mavjud asosiy vositalarni texnik qayta jihozlashni yoki yangi, yanada progressiv va barcha zamonaviy talablarga javob beradigan ne'matlarni yaratishni talab qiladi. Davlat va korxonalarning holatga loqaydligi, bu asosiy vositalar va ishlab chiqarish quvvatlarini keng ko'lamli yaroqsizligiga olib keladi»³³.

O'zbekistonda elektr energiya ta'minoti xo'jalik yurituvchi subyektlarda transformasiya jarayoni hamda ushbu jarayonga investitsiyalarni jalb etishni kengaytirishda, aholining jon boshiga ishlab chiqarilgan elektr energiyasini uzluksiz oshirib borish masalalariga ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasi 2019-yil 27-martdagi «O'zbekiston Respublikasida elektr energetika tarmog'ini yanada rivojlantirish va isloh qilish strategiyasi to'g'risida»gi PQ-4249-sonli Qaroriga muvofiq, 2030-yilga qadar elektr energetika tarmog'iga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etgan holda ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, rivojlantirish va yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish belgilangan³⁴.

Mamlakatimizda aholi sonining 2025-yilda 2020-yilga nisbatan 5 foizga oshishi kutilganda, elektr energiya iste'moliga bo'lgan talab 10 foizga oshishi kutilmoqda. Ushbu sur'atlar saqlanib qolsa 2050-yilga kelib, iqtisodiyotimizning yuqori o'sish sur'atlarining saqlanib kelayotganligi sababli O'zbekistonda elektr energiyaga bo'lgan talab 1,5 marotaba oshadi.³⁵ Tadqiqot natijalariga ko'ra,

³³ Трифонов Ю.В. Производство основного капитала электроэнергетики // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2008. – № 1.

³⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-martdagi «O'zbekiston Respublikasida elektr energetika tarmog'ini yanada rivojlantirish va isloh qilish strategiyasi to'g'risida»gi PQ-4249-sonli Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 28.03.2019 y., 07/19/4249/2840-son; 08.07.2021 y., 06/21/6258/0651-son.

³⁵ 2025-yilgacha O'zbekiston Respublikasida taqsimlovchi elektr tarmoqlarini rivojlantirish strategiyasi.

oldimizda turgan asosiy muammolardan biri elektr energiya taqchilligi bo'lib qolmoqda, bu taxminan 7 foizni tashkil qiladi. Bu muammoni hal qilish uchun mamlakatimizdagi ko'plab energiya etkazib beruvchi asosiy vositalarni modernizatsiya qilish muhimdir. Asosiy vositalarning samara-dorligi 25-35 foizni tashkil etadi. Tarmoq majmuasida ham ko'p sonli muammolar mavjud. Xususan, elektr energiya etkazib beruvchi tarmoqlar va transformator-larning eskirish darajasi yuqori bo'lib, bu elektr energiyasini yetkazib berishda uzilishlar va sifatning yomonlashuviga olib kelmoqda. Mavjud elektr uzatish liniyalari va transformatorlarning katta qismining past o'tkazuvchanligi iste'mol-chilarni zarur hajmlarda elektr energiya bilan ta'minlash imkoniyatini cheklaydi. Elektr energetika obyektlarini avtomatlashtirish va raqamlashtirishning past darajasi tarmoqlardagi texnologik buzilishlarning oldini olish va tezkorlik bilan bartaraf etish imkoniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Darhaqiqat, barcha daraja-dagi uskunalarni, xususan, ishlab chiqarish, tashish va tarqatish korxonalaridagi uskunalarni modernizatsiya qilish lozim. Ushbu sabablarning barchasi xususiy investitsiyalarni jalb etish va tegishli korxonalarni xususiylashtirishni taqozo etadi. Mazkur masalalarni hal qilishda, yangi elektr energiya ishlab chiqarish quvvatlarini qurish va mavjudlarini modernizatsiya qilish, eskirgan asosiy vositalarni yangilash, elektr energiyasi sanoatiga bozor mexanizimlarini keng joriy etish, elektr energiyasi ta'minoti xo'jalik yurituvchi subyektlarida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari samarali joriy qilish orqali ularning investitsion jozibadorligini oshirish zarur. Ushbu vazifalarni amalga oshirish yo'lida ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ilmiy tadqiqotimizning asosiy vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Raximova G.M. *Buxgalteriya hisobi. Darslik - T.:TDIU, "Innovasiya Nasriyoti" 2022. 356 b.*
2. Strielkowski, W., Grebennikova, V., Lisovskiy, A., Rakhimova, G., Vasileva, T., *AI-driven adaptive learning for sustainable educational transformation. 2024. // Sustainable Development. Journal. ISSN: 09680802. DOI: 10.1002/sd.3221 Review. John Wiley and Sons Ltd. (SCOPUS Q1, WOS)*
3. Kuzmin E, Rakhimova G., Nasirova H., Namozov J. *Coverage of The ESG Agenda in Russian Companies: Metrics and Distribution Strength. // E3S Web of Conferences 574, 03002 (2024) (SCOPUS Q3)*

ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARI TAHLILINI TAKOMILLASHTIRISH

i.f.d. professor v.b. S.Ya.Xamidova

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Jahonda boshqaruv hisobini tashkil qilishning konseptual asoslarini ochib berish va metodologik asoslarini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Mazkur tadqiqotlar natijasida eng maqbul variantlarda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda boshqaruv hisobini samarali tashkil etishning nazariy asoslari, menejerlarni tezkor, ishonchli va aniq axborotlar bilan ta'minlash masalalari takomillashtirilgan. Shunga qaramasdan, don mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarida boshqaruv hisobi, ishlab chiqarish harajatlari tahlili metodologiyasini takomillashtirish bo'yicha, boshqaruvchi subyektlarda javobgarlik markazlarini samarali boshqarish va boshqaruv hisobi usullarini takomillashtirish, boshqaruvchi subyektlarda samarali boshqaruv qarorlari qabul qilish va ularni operatsion jarayonlarini byudjetlashtirish hamda boshqaruv hisobida xarajatlarni hisoblashning zamonaviy usullarini qo'llash va takomillashtirish bilan bog'liq masalalar hanuzgacha o'z yechimini topmagan.

XX-asrning ikkinchi yarmida g'arb mamlakatlarida buxgalteriya hisobi moliyaviy va boshqaruv hisoblarga bo'linib ketishi jarayoni kuzatildi, natijada hisobning mazkur ikki turi qator farqlarga ega bo'lib, ammo hamkorlikda harakatlanayogan mustaqil yo'nalish sifatida rasmiylashtirildi. Mamlakatimizda faoliyat yurituvchi xo'jalik subyektlarining buxgalteriya hisobini unifikatsiyalash bugungi kun dolzarb mavzularidan hisoblansada, nazariy jihatdan barcha tarmoqlarning xususiyatlarini hisobga olish ham yana bir dolzarb masala hisoblanadi.

Shuning uchun, tarmoq standartlarini isloh qilish yoki buxgalteriya hisobini tarmoq xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish maqsadga muvofiqdir, lekin buxgalteriya hisobi va audit bo'yicha chiqarilgan va chiqarilayotgan qonun va qonun osti me'yoriy hujjatlari barcha xo'jalik subyektlari uchun respublikamizda bir xil tartibda amal qiladi.

Boshqaruv hisobi tushunchasining ilmiy adabiyotlardagi talqini³⁶

Mualliflar	Ta'riflar
Ch.T.Xorngren	“Boshqaruv hisobi – bu qandaydir obyektlarni boshqarish uchun zarur bo‘luvchi axborotni identifikatsiyalash, o‘lchash, to‘plash, tizimlashtirish, tahlil etish, ajratish, inpretatsiyalash (sharxlash) va yetkazishdir. Uning sinonimi “ichki hisob”
I.G.Kondratova	boshqaruv hisobiga quyidagicha ta'rif bergan, “Boshqaruv hisobi – bu korxonaning rahbarlariga, mutaxassislariga boshqaruv qarorlarini qabul qilish, ishlab chiqarishning o‘zgarib borayotgan sharoitlariga tezkor munosabat bildirish uchun zarur bo‘luvchi hisob. Uning materiallari tijorat siridan tashkil topishi mumkin”
T.A.Karpova	“Boshqaruv hisobi rejalashtirish, boshqaish va nazorat qilish maqsadlarida axborot yig‘ish va unga ishlov berishni ta'minlaydi”.
K.Druri	“...korxonani boshqarish xarakteridagi, ya'ni chora-tadbirlarni qo‘llash, rejalashtirish, nazorat va tartibiga solish faoliyatlarni amalga oshirish uchun zaruriy bo‘lgan ma'lumotlarni tayyorlash demakdir”
A.A.Abdug‘aniyev	“Boshqaruv hisobi - korxonaning ichki boshqaruvchilariga davr talablarini e'tiborga olgan holda uni samarali boshqarishda, rejalashtirishida, tahlil va nazorat etishida hamda zaruriy chora-tadbirlarni belgilashida, ularni korxona faoliyatida qo‘llashida zarur bo‘lgan aniq hisob ma'lumotlarini tezkor holda yetkazib beruvchi tizimdir”
B.A.Xasanov	“Boshqaruv hisobi - bu ichki xo‘jalik hisobining o‘tgan, hozirgi va kelgusi davr nuqtayi nazaridan korxona va uning tuzilmaviy bo‘linmalari xarajatlari va moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi axborotni yaxlit holga keltirilgan taqdimidir”
N.B.Abdusalomova	Boshqaruv hisobi tizimi ichki nazorat maqsadlari va vazifalarining amalga oshirilishi orqali uning takomillashtirilishi boshqaruv kichik tizimlari (sotuv, ta'minot, narxni shakllantirish va h.k.)ning mantiqiy-tanqidiy tahlilini hamda tizimli-muammoli yondashuvini amalga oshirish imkonini beradi

Iqtisodiyotda bo‘layotgan keskin o‘zgarishlar, olib borilayotgan islohotlar korxonalarda boshqaruv hisobini samarali tashkil etilishiga yangicha yondashuvni talab qilmoqda.

Oziq-ovqat ta'minoti har doim keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy, demografik va ekologik omillarga bog‘liq bo‘lib, mamlakat rivojlanishining asosiy tarkibiy qismi sanalgan. Bugungi iqtisodiyotning globallasuvi sharoitida don mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarining faoliyati va moliyaviy holatiga nazar solsak, ularning faoliyatini yanada samarali bo‘lishini ta'minlash, boshqaruv va tashkiliy-huquqiy ta'minoti, boshqaruv hisobini tizimli tashkil etish hamda moliyaviy ko‘maklashish muhim masalalar hisoblanadi.

³⁶ Muallif ishlanmasi

Mamlakatimiz iqtisodiy ilm ko'lamida boshqaruv hisobi va tahlilini birinchilardan bo'lib tadqiq etib kelayotgan olimlardan, prof. B.Xasanov: "Boshqaruv hisobini tashkil etilishi va o'z vaqtida yuritilishi oqilona boshqaruv qarorlarini o'z vaqtida qabul qilinishi, korxona faoliyatini rejalashtirish, tahlil va nazorat qilish imkonini berib, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi", – deb fikr bildirgan. Shuningdek, boshqaruv hisobi, boshqaruv tahlili va menejmentning uyg'unlashgan jihatlarini ochib bergan.

Ilmiy tadqiqot jarayonida, boshqaruv tahlili haqida iqtisodchi olimlarning fikrlarini o'rganish natijasida uning mohiyatini ochib berish quyidagilarga asoslanilishi ayon bo'ldi:

- iqtisodiy fanlar tizimida boshqaruv tahlilining o'rni;
- boshqaruv tahlilining o'ziga xos xususiyatlari.

Shuningdek, tadqiqot natijasida: "Boshqaruv tahlili - iqtisodiy tahlilning bo'limlaridan biri, boshqaruv hisobining ajralmas qismi va boshqaruv qarorlarini qabul qilishning asosi va korxonaning nafaqat bugungi holatiga, balki, o'tgan davri hamda kelajagiga baho beruvchi ichki iqtisodiy tahlil", - ekanligi isbotlandi.

Bizning fikrimizcha, kompleks boshqaruv tahlili: "Boshqaruv hisobining davomiyligini ta'minlash, operatsion, moliyaviy, investitsion va investitsion boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun ma'lumotlarni to'plash, saralash, qayta ishlash, natijani baholash va yetkazib berishdir". Undan tashqari, boshqaruv tahlili, boshqaruv hisobi va menejmentni bir-biriga bog'lovchi vosita vazifasini bajaradi.

Boshqaruv tahlilining asosini boshqaruv hisobi tashkil etadi. U korxonaning mavjud resurslaridan foydalanish darajasi va tashqi imkoniyatlarining kompleks tahlili asosida boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun ma'lumotlarni to'plash, saralash, qayta ishlash va yetkazib beruvchi ichki tahlildir.

Zamonaviy boshqaruv hisobi yevropa davlatlarida kontrolling atamasi bilan ta'riflanib, ayrim iqtisodiy adabiyotlarda u boshqaruv, operativ, strategik hisob va ichki nazorat kabi turlarga ajratilganligi kuzatilmoqda. Ayrim iqtisodchilar kontrollingni funksiyasi sifatida, resurslardan samarali foydalanish jarayonini rejalashtirish va moliyaviy nazoratdan iborat deb ta'riflashadi. Muallifning fikricha,

me'yorlashtirish (standartlashtirish) va prognozlashtirish kabi elementlarni kiritish orqali mazkur funksiyaning to'laqonliligiga erishiladi. Bunda kontrollingni funksiyasi resurslarni shakllantirish va resurslardan samarali foydalanish jarayonlarini boshqarish ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bizning nuqtai-nazarimizda, keltirib o'tilgan tartib shundan guvohlik beradiki, uni olg'a surgan mualliflar ko'rib o'tilayotgan tushunchani bir-biridan ajratmaganlar. Ular tomonidan keltirilgan fikrlar munozarali hisoblanadi va metodologik jihatdan ham, amaliy nuqtayi nazardan ham qarama-qarshilikni vujudga keltiradi. Hisob, tahlil va nazoratda qabul qilinadigan qarorlarni aralashib ketishi korxona umumxo'jalik faoliyati boshqarish tizimini va asosiy vazifalarini qiyinlashtirish, bu o'z navbatida samaradorlikni hamda uni faoliyatini pasaytirish oqibatiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xamidova S.Ya., To'rayev A.N., Rahmonov Sh., *Pul mablag'lari auditini xalqaro audit standartlari asosida takomillashtirish.* // "Biznes-Ekspert" iqtisodiy ilmiy-amaliy jurnal. – Toshkent, 2020. №1-son. 22-26-b.
2. Xamidova S.Ya., Norboyev O. *Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda boshqaruv hisobining ahamiyati.* // "O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning nazariy asoslari va ustuvor yo'nalishlari" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. 2016-yil 15-dekabr. – T.: TDIU, 2016. -308-310 betlar.

ME'YORDAN ORTIQ HAMDA TEJAB QOLINGAN ELEKTR YO'QOTISHLARINING HISOB

A.A.SHODIYEV

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Hududiy elektr tarmoqlari aksiyadorlik jamiyati Surxondaryo filiali faoliyatida elektr yo'qotishlarini standart(me'yordagi) hamda ortiqcha yo'qotishlarga tasniflash va yo'qotishlarning xaqqoniy hajmiga ko'ra "Moliyaviy qo'llab-quvvatlash va jazolash" mexanizmini joriy etish natijasida, elektr energiya yo'qotishlar xajmining me'yordan past bo'lishi elektr ta'minoti korxonasini moliyaviy rag'batlantirishga, aksincha yo'qotishlar me'yordan oshib ketsa, moliyaviy jazolash amaliyoti yo'lga qo'yilishi elektr yo'qotishlari hajmini 1,3 % kamayishi kuzatilgan.

Hududiy elektr tarmoqlari korxonalarida elektr yo'qotishlari miqdorining yuqori saqlanayotganligiga yana bir sabab, iqtisodiy jazo va qo'llab-quvvatlashning yo'qligidir. Hududiy elektr tarmoqlari Surxondaryo viloyati filiali Qiziriq,

Bandixon, Denov tumanlarida o'tkazilgan tadqiqotlar elektr energiyasi yo'qotishlari miqdorining ijobiy tomonga o'zgarishlariga sabab bo'ldi. Tadqiqot natijalariga qadar Qiziriq tumanida-16.9 foiz, Bandixon tumanida 17.1 foiz, Denov tumanida 17.3 foiz yo'qotishlar mavjud edi. Moliyaviy qo'llab quvvatlash hamda jazolash mexanizmi ishga tushgandan so'ng, elektr tarmoqlari xodimlari tomonidan qiziqish kuchaydi, manfaatdorlik yaratildi.

1-jadval

Surxondaryo viloyati tumanlari kesimida 2024-yilning birinchi choragi davomida iste'mol qilingan elektr energiyasi hajmi va yo'qotishlari yuzasidan ma'lumot³⁷

(ming kvt soat da)				
t/r	Tumanlar	Resurs	Texnik yo'qotish	Sof iste'mol
1	Angor	18747.3	2999,568	15747,73
2	Oltinsoy	20089.806	3214,368	16875,44
3	Boysun	20637.675	3302,028	17335,65
4	Termiz ShETK	56410,518	9589,788	46820,73
5	Denov	26264,487	4727,607	21536,88
6	Denov ShETK	31469,388	5662,329	25795,06
7	Jarqo'rg'on	71236,029	11397,762	59838,27
8	Sariosiyo	33217,35	3986,082	29231,27
9	Uzun	25109,163	4017,465	21091,7
10	Muzrabod	18567,399	2970,783	15596,62
11	Termiz TETK	160750,533	10448,784	150301,7
12	Qumqo'rg'on	48025,065	6723,507	41301,56
13	Qiziriq	10723,662	1715,787	9007,875
14	Sho'rchi	26028,327	4685,1	21343,23
15	Sherobod	23887,068	4299,672	19587,4
16	Bandixon	11046,57	1767,45	9279,12
Viloyat bo'yicha jami		665016,027	109262,133	555753,9

Jadval ma'lumotlariga ko'ra Surxondaryo viloyati iste'molchilariga yetkazib berilgan elektr energiyaning 16.42 foizi texnik yo'qotishlar sababli isrof qilingan. Jami chorak davomida 665016.027 mln kvt soat elektr energiyasi resurs sifatida sotib olingan bo'lsa, shundan 555753,9 mln kvt soat qismigina iste'molchilar tomonidan sarflangan. 109262,133 mln kvt soat elektr energiyasi hajmi texnologik yo'qotishlarga to'g'ri kelgan. 1990-yillarga qadar elektr energiyasi texnologik

³⁷ Hududiy elektr tarmoqlari AJ Surxondaryo viloyat filiali ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

yo'qotishlari hajmi 9-9.5 foizni tashkil etganligini e'tiborga olsak, bugungi kunda asosiy vositalarning eskirganligi, elektr tarmoqlarining yaroqsiz va ko'p iste'molga kelib qolganligi yo'qotishlar hajmining ortib ketishiga sabab bo'lmoqda.

Elektr energiya yo'qotishlarini standartlashtirish, nazorat qilish va baholashda rag'batlantirish va moliyaviy jazolash tamoyili asosidagi ilmiy izlanishlar ijobiy natijalarni ko'rsatdi. Surxondaryo viloyatining Qiziriq, Denov, Bandixon tumanlaridagi elektr yo'qotishlari miqdori sezilarli darajada kamayganligini kuzatishimiz mumkin. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash va jazolash mexanizmi ishga tushurilgach quyidagi amalmiy natijalarga erishildi(2-jadvalga qarang):

2-jadval

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash va jazolash mexanizmining natijalari³⁸

№	Tumanlardagi yo'qotishlar va ularning miqdorlari	Yo'qotishlar me'yori	Xaqiqatdagi yo'qotishlar	Tejab qolingani KVT/soat	Moliyaviy rag'bat miqdori 1kvt/676.48
1	Bandixon tumani	16.7	16.4 (1.8 %)	31800	21512064
2	Qiziriq tumani	16.9	16.7 (1.2 %)	20589	13928047
3	Denov tumani	17.1	16.9 (1.0 %)	47276	31981268

2-jadval ma'lumotlariga ko'ra, Bandixon tumani bo'yicha 2024-yilning birinchi choragi davomida jami 31800 kvt/soat, Qiziriq tumani bo'yicha 20589 kvt/soat, Denov tumani bo'yicha 47276 kvt/soat elektr energiyasi tejalishiga erishilgan.

Surxondaryo viloyatining ushbu tumanlarida jami tejab qolingani 99665(31800+20589+47276) kvt/soat elektr energiyasi miqdorini sotish

arxiga mos holda moliyaviy qo'llab-quvvatlash hajmini hisoblaymiz. Buning uchun quyidagi amallarni bajarish talab etiladi:

Bandixon tumani bo'yicha $31800 \text{ kvt/soat} \cdot 676.48 = 21512064$ so'm

Qiziriq tumani bo'yicha $20589 \text{ kvt/soat} \cdot 676.48 = 13928047$ so'm

Denov tumani bo'yicha $47276 \text{ kvt/soat} \cdot 676.48 = 31981268$ so'm

Xaqiqatda tejab qolingani yo'qotishlar miqdorini elektr energiyasini sotish bahosida hisoblab, shu summaga moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmini tashkil etish ijobiy natija ko'rsatdi.

³⁸ Hududiy elektr tarmoqlari AJ Surxondaryo viloyat filiali ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti talablari asosida elektr ta'minoti korxonalarining hisobot davridagi yo'qotishlari hajmiga muvofiq moliyaviy rag'batlantirish va jazolash ustunlarini o'zida mujassam etgan, hisob varaq fakturaning namunaviy shakli ishlab chiqildi. Natijada elektr energiyasini sotuvchi korxonalarda har qanday yo'qotishlar hajmini kamaytirishga bo'lgan motivatsiya shakllantirilishiga erishildi.

Elektr energiyasini oldi-sotdi shartnomasiga asosan tuziladigan hisob varaq-fakturaning moddalari tarkibiga tejab qolingan hamda ortiqcha yo'l qo'yilgan yo'qotishlarni kiritish orqali takomillashtirilishiga erishildi.

Elektr uzatish tarmoqlaridagi yo'qotishlar tarmoq tashkilotlarining buxgalteriya hisobida xarajatlar sifatida tan olinishi kerak, chunki tarmoq tashkilotlari sodir bo'lgan elektr yo'qotishlarini qoplashlari shart. Tarmoq tashkilotining buxgalteriya hisobidagi elektr energiyasini yo'qotish bilan bog'liq xarajatlar ular yuzaga kelgan davrda tan olinadi, ya'ni tarmoq tashkiloti elektr energiyasi yo'qotishlarini qoplash majburiyatiga ega bo'lgan davrda. Buxgalteriya hisobida elektr energiyasini yo'qotishlarini hisobga olish va guruhlash sxemasi ushbu tavsiyalar va tashkilotning ishchi hisob-kitob rejasini hisobga olgan holda tarmoq tashkiloti tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi. Tarmoq tashkilotining energiyasining yo'qotishlari qiymat va jismoniy jihatdan hisobga olinadi. Elektr energiyasini yo'qotishlarini baholash uning yo'qotishlarini qoplash uchun elektr energiyasini sotib olish majburiyatining hajmidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. buxgalteriya hisobida elektr

Buxgalteriya hisobi uchun elektr energiyasi yo'qotishlarini minimal guruhlash ularning iqtisodiy mazmunidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi va ikki guruhga bo'linadi:

- a) elektr energiyasini uzatishning qo'llaniladigan texnologiyasidan kelib chiqadigan yo'qotishlar - texnologik yo'qotishlar;
- b) iste'molchilarni elektr tarmoqlariga ulash bilan bog'liq yo'qotishlar - elektr energiyasini sotishdagi yo'qotishlar (tijorat yo'qotishlari).

Texnologik yo'qotishlar texnik yo'qotishlarga va elektr energiyasini hisobga olish tizimining ruxsat etilgan xatolaridan kelib chiqadigan yo'qotishlarga bo'linadi. Texnologik yo'qotishlar standartlashtirilgan, chunki texnologik yo'qotishlarning o'ziga xos xususiyati toj, muzning erishi, transformator o'rashlarida qarshilik va boshqalar tufayli elektr yo'qotishlar hajmini qayd etishga imkon bermaydi. Elektr energiyasini uzatishning o'ziga xos xususiyatlari elektr energiyasining ortiqcha texnologik yo'qotishlarini aniqlashga imkon bermaydi, shuning uchun buxgalteriya tizimida texnologik yo'qotishlar turlari bo'yicha batafsil ko'rsatish imkoniyati bilan faqat standart texnologik yo'qotishlar qayd etilishi mumkin. Texnologik yo'qotishlarga quyidagilar kiradi:

- yuk yo'qotishlari, shu jumladan. reaktiv quvvat yo'qotishlari;
- bo'sh yo'qotishlar;
- iqlim yo'qotishlari;
- o'z iste'moli uchun yo'qotishlar;
- boshqa shartli doimiy yo'qotishlar;
- buxgalteriya hisobi tizimining ruxsat etilgan xatolaridan kelib chiqqan yo'qotishlar.

Texnologik yo'qotishlar buxgalteriya hisobida sanoat va energetika vazirligi tomonidan hisobot yili uchun belgilangan texnologik yo'qotishlar me'yori va hisobot davrida tashkilot tarmog'iga etkazib berilgan elektr energiyasi miqdori asosida hisoblangan miqdorlarda tan olinadi. Energiya narxi tez sur'atlar bilan oshib borayotganligi, aholi uchun elektr energiyasi tariflari o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, mamlakat elektr energetika tizimlarining energiya samaradorligi yuqori darajada ko'rib chiqilishi va e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Iqtisodiyotni rivojlantirish uchun elektr energiyasi yo'qotishlari tarmoq energiya samaradorligining asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, elektr tarmoqlarining energiya samaradorligining aynan mana shu ko'rsatkichi o'rganiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Модеров С.В. Изменение финансовой отчетности по МСФО// *Международный бухгалтерский учет* № 2. 2008 г. С. 10-16
2. Трофимова Л.Б., *Международные стандарты финансовой отчетности.* Издательство Юрайт-2020.-С.242

3. Соколов Я.В., Генералова Н.В., Бухгалтерская (финансовая) отчетность: учебное пособие. – 2 й выпуск. исправлено и дополнено. М.: “ИНФП-М”, 2015.-С. 365

XAQQONIY ELEKTR YO‘QOTISHLARINING HISOBI

A.A. Shodiyev

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Elektr yo‘qotishlari miqdorini standartlashtirish va hisobini tashkil etish jarayonida salbiy yoki ijobiy farqlar yuzaga keladi. Ijobiy farq sifatida hududiy elektr tarmoqlari korxonalari tomonidan olib borilgan say-harakatlar natijasida yo‘qotishlar xaqqoniy miqdorining kamayishi tushuniladi. Bunday vaziyatda korxona standartlashtirilgan yo‘qotishlardan tejab qolingan summani buxgalteriya hisobida aks ettirishi, tejalgan elektr energiya tannarxini hisobdan chiqarishi, daromadni tan olishi talab etiladi.

Elektr energiyasini elektr tarmoqlari orqali uzatish vaqtida tasdiqlangan me‘yor doirasidagi texnologik sarf miqdorini, qabul qilingan elektr energiyasining sotib olish qiymati bo‘yicha hisoblangan holda davr xarajatlariga olib boradi va buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiradi:

Debit 9410-"Sotish xarajatlari" hisob varag‘i

Kredit 2990- "Boshqa tovarlar" hisob varag‘i.

Ma‘lum bir davrda hududiy elektr tarmoqlari korxonasi tomonidan iste‘molchilarga yetkazib berilgan elektr energiyasi miqdori va xuddi shu davrda hududiy elektr tarmoqlari korxonasi tomonidan qabul qilingan elektr energiyasi miqdori o‘rtasidagi tafovut va bundan elektr energiyasini elektr tarmoqlarida uzatish vaqtida tasdiqlangan me‘yorlar doirasidagi (miqyosidagi) yo‘qotishlarni chegirgan holda, buxgalteriya hisob varaqlarida yozuvlar qayd etilish lozim. Qisqacha aytganda sotib olingan va iste‘molchilarga sotilgan elektr energiyasi miqdori o‘rtasidagi farq-standardlashtirilgan yo‘qotishlar summasi miqdoriga.

Debit 2990 "Boshqa tovarlar" hisob varag‘i

Kredit 1610-"Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisob varaqlar" hisob varag‘i

Oylik hisob-kitoblar jarayonida hududiy elektr tarmoqlari korxonasi tomonidan qabul qilingan elektr energiyasi hajmining, xuddi shu davrda iste‘molchilarga

yetkazib berilgan elektr energiyasi hajmidan har oyda oshgan miqdorini alohida tartibda hisobda aks ettirishi talab qilinadi. Chunki bu holatda elektr energiyasining standartlashtirilgan yo'qotishlari miqdori oshib ketganligini ko'rsatadi.

Elektr energiyasi sotib olish bahosi bo'yicha hisoblanadi va bundan elektr energiyasini elektr tarmoqlarida uzatish vaqtida tasdiqlangan me'yorlar doirasidagi texnologik yo'qotishlar miqdorini chegirgan holda tafovutlar sifatida qayd etib boradi:

Debit 1600-“Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisob varaqlar”

Kredit 2990-“Boshqa tovarlar” hisob varag'i

Demak, iste'molchilarga yetkazib berilgan biroq 2990 hisob varaqda aks ettirilmagan shuningdek, hisobda mavjud bo'lgan lekin ortiqcha yo'qotishlar sababli yo'qotilgan elektr energiyasi miqdoridagi farq summolari buxgalteriya hisobi tizimida yuqorida qayd etib o'tilgan tarzda muvofiqlashtiriladi.

Hisobot yili oxirida materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisob varaqning qoldig'i belgilangan tartibda hisobdan chiqarilishi shart. Buning uchun esa, hisob varaqning qaysi tomonida qoldiq qolganligini aniqlash va hisobdan chiqarish muhimdir. Agarda 1600-“Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisob varaqlar” hisob varag'ining debit tarafida qoldiq qolgan bo'lsa, bu summa 9430-“Boshqa operatsion xarajatlar” hisob varag'i bilan korrespondensiyada hisobdan chiqariladi. Bu summa materiallar qiymatidagi farqning salbiy ekanligidan dalolat beradi. Bu holat buxgalteriya hisob varaqlarida quyidagicha aks ettiriladi:

Debit 9430-“Boshqa operatsion xarajatlar” hisob varag'i

Kredit 1600-“Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisob varaqlar” hisob varag'i.

Ushbu buxgalteriya amallari natijasida yana bir yashiringan holatga aniqlik kiritilishi talab qilinadi. Aniqlangan salbiy tafovut, iste'molchilarga yetkazib berilgan elektr energiyasi tarkibida bo'lganligi va xaqiqatda yetkazib berilmaganligi sababli, bu yo'qotish summasiga qo'shilgan qiymat solig'i hisoblangan edi. Me'yordan ortiqcha aniqlangan elektr yo'qotishlari summasiga mos keladigan qo'shilgan qiymat solig'i summasiga tuzatish o'tkazmasini aks ettiriamiz:

Debit 9430-“Boshqa operatsion xarajatlar” hisob varag‘i

Kredit 4410-“Byudjetga bo‘nak to‘lovlarini hisobga oluvchi hisob varaqlar” hisob varag‘i

Shu tariqa me'yordan ortiqcha aniqlangan elektr yo'qotishlari hisobidagi tafovutlar bartaraf etiladi.

Agar, 1600-“Materiallar qiymatidagi tafovutlar” hisob varag‘ining qoldig‘i hisob varaqlarning kredit qismida qolsa, bu summa elektr energiya yo'qotishlari miqdorining me'yordan kamligini bildiradi. Tabiiyki bu summa korxona daromadlarini ko'payishiga xizmat qiladi.

Elektr energiya yo'qotishlarining me'yordan kichik bo'lishi natijasida aniqlangan summa quyidagi ketma-ketlikda hisobdan chiqariladi:

Debit 1600-“Materiallar qiymatidagi farqlarni hisobga oluvchi hisob varaqlar” hisob varag‘i

Kredit 9390-“Boshqa operatsion daromadlar” hisob varag‘i

Hududiy elektr tarmoqlari korxonalarida elektr energisining 1 kvv/soat hajmi uchun belgilangan tariflari o'zgargan taqdirda, hududiy elektr tarmoqlari korxonasi ommaviy axborot vositalari orqali qonunchilikda o'rnatilgan tartibda iste'molchilarga ma'lum qiladi. Elektr energiyasi uchun tariflarning o'zgarishi ikki tomon o'rtasidagi shartnomani bekor qilinishi uchun asos bo'la olmaydi. Elektr yetkazib berish shartnomasi o'z kuchida qoladi.

Barcha iste'molchilar elektr energiyasi uchun tariflar o'zgargan sanadan e'tiboran yangi tarif bo'yicha hisob-kitob ishlarini olib borishga majburdirlar.

Turli sabablarga ko'ra masalan, kredit to'lovlari, mablag' yetishmasligi va shunga o'xshash hollarda to'lanmay qolgan qarzдорlik summalari elektr energiyasi tariflar o'zgargan sanagacha iste'mol qilinganligi sababli elektr energiyasi miqdori eski tariflar bo'yicha hisob-kitob qilinadi.

Iste'molchilar tomonidan iste'mol qilingan elektr energiyasining tariflar o'zgargan sanadan e'tiboran sotilishi buxgalteriya hisobida quyidagicha tartibda aks ettiriladi:

Debit 4010-"Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan hisob varaqlar" hisob varag'i

Kredit 9020-"Tovarlarni sotishdan daromadlar" hisob varag'i

Kredit 6410-"Byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlar" hisob varag'i - elektr energiyasi hajmidan qo'shilgan qiymat solig'i summasiga.

Elektr energiyasining iste'molchilardan eski tarif bo'yicha ilgari olingan bo'nak to'lovlari summasidan oshgan qismidan, yangi tarif bo'yicha sotishdan tushum hisoblanganda quyidagicha tartibda aks ettiriladi:

Debi 4010-"Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan hisob varaqlar" hisob varag'i

Kredit 9020-"Tovarlarni sotishdan daromadlar" hisob varag'i - tariflar o'zgargan sanadan boshlab elektr energiyasining maishiy iste'molchilardan eski tarif bo'yicha ilgari olingan bo'nak to'lovlari summasidan oshgan qismidan, yangi tarif bo'yicha sotish summasiga;

Kredit 6410-"Byudjetga to'lovlar bo'yicha qarzlar" hisob varag'i - elektr energiyasini sotish hajmiga nisbatan hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i summasiga.

Hududiy elektr tarmoqlari korxonasida elektr energiyasi uchun tariflar o'zgargan sanadan e'tiboran sotilgan elektr energiyasining tannarxi quyidagi tartibda aks ettiriladi:

Dyebit 9120-"Sotilgan tovarlarning tannarxi" hisob varag'i

Kredit 2990-"Boshqa tovarlar" hisob varag'i

Tariflar o'zgargan taqdirda elektr energiyasini sotish bilan bog'liq muomalalar³⁹

t/r	Xo'jalik operatsiyalarining mazmuni	Debit	Kredit	Izohlar
1	Eski tarif bo'yicha hisoblangan, ilgari olingan bo'nak to'lovlari hisobga olinganda	6310	4010	ilgari olingan va eski tarif bo'yicha hisoblangan bo'nak to'lovlari
2	Eski tarif bo'yicha ilgari olingan bo'nak to'lovlari summasi, tarif o'zgargan sanadan boshlab 12 oydan ko'p bo'lgan vaqtda	6310	4010	

³⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

	iste'molchi tomonidan yangi tarif bo'yicha iste'mol qilingan elektr energiyasini sotishdan tushum hisobga olinganda			
3	Hisobga olish asboblari ko'rsatkichlarini oxirgi marta yozib olish sanasidan boshlab, tariflar o'zgargan sanagacha bo'lgan davr uchun	4010	9020 6410	o'rtacha sutkalik iste'moldan kelib chiqib hisoblanadi
4	Ijobiy farq hajmining tannarxi aks ettirildi	9120	2990	ijobiy farq hajmining tannarxi summasiga
5	Tariflar o'zgargan sanadan so'ng hisobga olish asboblarning haqiqatdagi ko'rsatkichlari bo'yicha	4010	9020 6410	
6	Ijobiy farq hajmining tannarxi aks ettirildi	9120	2990	hisoblangan ijobiy farq hajmining tannarxi summasiga
7	Hisobga olish asboblari ko'rsatkichlarini oxirgi marta yozib olish sanasidan boshlab to tariflar o'zgargan sanagacha bo'lgan davr uchun	9020 6410	4010	
8	Salbiy farq hajmining tannarxini aks ettirildi	2990	9120	

Iste'molchini ta'minlaydigan elektr tarmog'ining katta yuklamali soatlarida iste'molchi tomonidan shartnomaviy miqdordan ortiqcha reaktiv energiyasi va quvvatini iste'mol qilganda va yagona elektr energetika tizimining kichik yuklamali soatlarida reaktiv energiya hosil qilinganda HETK tomonidan reaktiv energiya va quvvatlarni kompensatsiya qilish uchun ustamalarning qo'llanilishi buxgalteriya hisobida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 1-noyabrdagi 511-sonli qarori bilan tasdiqlangan Elektr energiyasi iste'molchilari va hududiy elektr tarmoqlari korxonalari o'rtasidagi o'zaro hisob-kitoblar tartibi to'g'risidagi nizomga (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2004-yil, 44-son, 460-modda) muvofiq boshqa operatsion daromadlar sifatida quyidagicha aks ettiriladi:

Debet 4010 "Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan hisob varaqlar" hisob varag'i;

Kredit 9390 "Boshqa operatsion daromadlar" hisob varag'i.

Iste'molchi tomonidan elektr tarmog'ining katta yuklamali soatlarida yagona elektr energetika tizimi tarmog'ida reaktiv energiya hosil qilinganda va elektr tarmog'ining kichik yuklamali soatlarida energiya tizimi tarmog'idan reaktiv energiya iste'mol qilinganda, agar iste'molchi bunday ish rejimida ishlashi zarurati elektr ta'minoti shartnomasida belgilangan bo'lsa, HETK tomonidan reaktiv

energiya va quvvatlarni kompensatsiya qilish uchun chegirmalarning berilishi buxgalteriya hisobida quyidagi tartibda aks ettiriladi:

Debet 9430 "Boshqa operatsion xarajatlar" hisob varag'i;

Kredit 4010 "Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan hisob varaqlar" hisob varag'i;

Elektr tarmog'ining katta yuklamali soatlarida reaktiv energiya va quvvatning iqtisodiy qiymati, aynan shu soatlarda reaktiv quvvat va (yoki) reaktiv energiya iste'molining bir oydagi texnikaviy chegaralari, ular hududiy elektr tarmoqlari korxonasi tomonidan yagona elektr energetika tizimining har qaysi bog'lamasi bo'yicha elektr tarmoqlarining ishlash rejimlari hisob-kitoblari asosida belgilanadi. Yuqorida qayd etilgan hisob-kitoblar mavjud bo'lmaganda, to'lov faqat haqiqatda iste'mol qilingan reaktiv energiyasi uchun aktiv energiyasining amaldagi tarifining 5 foiziga teng narx bo'yicha, qo'shilgan qiymat solig'isiz undiriladi. Haqiqatda iste'mol qilingan reaktiv energiyasi uchun undiriladigan to'lovlarning hisoblanishi buxgalteriya hisobida quyidagicha aks ettiriladi:

Debet 4010 "Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan hisob varaqlar" hisob varag'i;

Kredit 9330 "Boshqa operatsion daromadlar" hisob varag'i - hisoblangan ustama summasiga.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Модеров С.В. Изменение финансовой отчетности по МСФО// Международный бухгалтерский учет № 2. 2008 г. С. 10-16

2. Трофимова Л.Б., Международные стандарты финансовой отчетности. Издательство Юрайт-2020.-С.242

3. Соколов Я.В., Генералова Н.В., Бухгалтерская (финансовая) отчетность: учебное пособие. – 2 й выпуск. исправлено и дополнено. М.: "ИНФП-М", 2015.-С. 365

XUSUSIY KAPITALNING SHAKLLANISHI, TAQSIMLANISHI HAMDA TA'SISCHILAR BILAN HISOBLASHISHLAR AUDITI

Shukurov Zafar Nazarovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti.

Sultonova Barno To'raqul qizi-

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Xususiy kapital - bu korxonaning moliyaviy holatini tavsiflovchi muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Chunki uning holatiga qarab jami mablag'lar

tarkibidan kelib chiqqan holda korxonaning iqtisodiy qaramligi yoki mustaqilligiga baho beriladi. Xususiy kapital korxonaning o'z mablag'lari manbaining asosini tashkil etuvchi ko'rsatkich hisoblanib, uning tarkibiga korxonaning ustav kapitali(8300), qo'shilgan kapital(8400), rezerv kapitali(8500), sotib olingan xususiy aksiyalar(8600), taqsimlanmagan foyda(8700), maqsadli tushumlar(8800), kelgusi xarajatlar va to'lov rezervlari(8900) kiradi. Xususiya kapital- bu korxonaning aktivlaridan majburiyatlarini ayirish orqali aniqlanadi. Mol-mulk bilan bog'liq barcha qarzlar to'langanidan so'ng, o'z kapitalingizni har qanday aktivga egalik qilish huquqiga ega deb hisoblashingiz mumkin. Xususiy kapital - barcha majburiyatlarni chegirib tashlangandan keyin qoladigan aktivlarning bir qismidir, ya'ni xususiy kapital - bu mulkdorning firmadagi egaligiga oid ulushidir. Ustav kapitali-aksiyadorlik jamiyatining ustavida qayd etilgan pul ifodasidagi dastlabki, boshlang'ich kapital. Ustav kapitali aksiyalar sotishdan tushumlar, ta'sischilarning xususiy qo'yilmalari va davlat qo'yilmalari hisobidan yuzaga keladi. Ustav kapitaliga badallar faqat pul mablag'lari ko'rinishida emas, balki mulk shaklida, imoratlar, yer, shuningdek, intellektual mulk ob'yektlari: patentlar, litsenziyalar, loyihalar shaklida ham bo'lishi mumkin. Ustav kapitali tuzilgan tashkilot faoliyatining moddiy - ashyoviy, pul, ilmiy - texnika, axborot asosini tashkil etadi. Ustav kapitali balansning passivida qayd etiladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektning ustav kapitalini shakllantirish O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va ta'sis hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi. Ustav kapitali ro'yxatdan o'tkazilgan miqdor chegarasida aks ettiriladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ekt aksionerlik jamiyat bo'lsa, aksionerlik jamiyatining ustav fondi aksiyadorlar sotib olgan jamiyat aksiyalarining nominal qiymatidan tashkil topadi. Jamiyat chiqaradigan barcha aksiyalarning nominal qiymati bir xil bo'lishi lozim. Jamiyatning ustav fondi uning mol - mulkining o'z kreditorlari manfaatlarini kafolatlaydigan darajadagi eng kam miqdorini belgilaydi. Jamiyat davlat mulki negizida tuzilganda korxonaning (mol - mulkning) qonun hujjatlarida belgilangan tartibda aniqlangan bozor bahosi jamiyat ustav fondining summasini tashkil etadi. Jamiyat oddiy aksiyalarni, shuningdek bir yoki bir necha turdagi imtiyozli aksiyalarni joylashtirishga haqlidir. Joylashtirilgan

imtiyozli aktsiyalarning umumiy summasi jamiyat ustav fondining yigirma foizidan oshmasligi lozim. Ustav kapitali shakllanishining tekshiruvi vaqtida ustav kapitali o'z vaqtida, ya'ni uning belgilangan muddatlarda shakllanganligi, e'lon qilingan kirim badali to'liq kiritilganligi va shakllanish manbalari aniqlanadi. Ustav kapitalining tekshiruvda auditor uning summasi haqiqatda to'liq shakllanganligiga ishonch hosil qilishi kerak. U buxgalteriya balansida va 5-sonli "Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot" da aks etiladi. Auditor xo'jalik yurituvchi sub'ekti davlat ro'yxatiga olingan sanasi bilan ushbu korxonaning buxgalteriyasida e'lon qilingan Ustav kapitali miqdori summasiga "Ustav kapitalga ulushlari bo'yicha ta'sischilarning qarzlari" schetining debeti va "Ustav kapitali"ni schetining kreditida aks ettirilishini nazarda tutishi lozim. Agar, tekshirish vaqtida "Ustav kapitalga ulushlari bo'yicha ta'sischilarning qarzlari" schetining debetida qoldiq summasi bo'lsa, bu ta'sischilar tomonidan Ustav kapitaliga o'z badallarini kiritilmaganligini ifodalaydi. Bunday korxonalar ta'sis etilmagan (tashkil topmagan) deb hisoblanadi va tugatilishi lozim. Auditor ta'sischilar tomonidan kiritilgan badallarni dastlabki hujjatlar asosida pul mablag'lari, asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, ishlab chiqarish zahiralari va boshqalarni hisobga olish schetlarining debeti bilan korrespondensiyalangan "Ustav kapitaliga badallar bo'yicha ta'sischilarning qarzi" schetning kreditidagi yozuvlari asosida tekshiradi. Qo'shilgan kapitalning tekshiruvi "Qo'shilgan kapital hisobi" schyoti bo'yicha amalga oshiriladi. Ushbu schyotlar aktsiyalarni nominal qiymatidan yuqori bo'lgan narxlar bo'yicha birinchi bor sotilishida vujudga kelgan emissiya daromadi va ustav kapitalini shakllantirishdagi kurs farqlarini hisobga olish uchun mo'ljallangan. Auditor ushbu kapitalni to'g'ri shakllanishi va to'ldirilishini tekshirishi lozim. Rezerv kapitali - foyda, mulkni qayta baholash, inflyatsiya rezervlari hisobiga vujudga keladi. Auditor rezerv kapitali bo'yicha buxgalteriya provodkalarini to'g'riligini ham tekshirishi lozim. Bundan tashqari, rezerv kapitali shakllanishi va tashkil etilishi to'g'riligini ham tekshiradi. Tekshiruv manbalariga quyidagilar kiradi: korxona ustavi, O'zbekiston Respublikasining mulkni qayta baholash qarorlari va hisoblari, mulkni qaytarilmaslik haqidagi shartnoma, qabul qilish - topshirish dalolatnomasi, e'lonlar

va h.k. Taqsimlanmagan foyda foydaning jamg'arilayotganligini ifodalaydi va mulkdorlarning qaroriga binoan ustav fondiga (ustav kapitaliga) qo'shilishi mumkin. Albatta auditor tegishli hujjatlarga asoslangan holda taqsimlanmagan foydani ham tekshirishi lozim.

Xulosa qilib aytganda auditorlik tekshiruvi jarayonida auditor korxonaning ustav kapitalining to'g'ri tashkil etilishi, ta'sis hujjatlari, ustav kapitalining to'g'ri shakllanishi va belgilangan muddatda ustav kapitalining to'ldirilishi, taqsimlanmagan foyda, rezerv kapitali, qo'shilgan kapitallar hisobi to'g'ri yuritilganligini tekshirishi kerak. Quyida auditor e'tibor qilishi kerak bo'lgan eng ko'p tarqalgan xatolar keltirilgan: "Ustav kapitalini hisoblash schyotlari" bo'yicha kredit qoldig'i bayon qilingan ta'sis hujjatlariga mos emas;

-Moddiy boyliklar, nomoddiy aktivlar (ustav kapital hisobiga kiruvchi) ning qiymatini oshirish natijasida asossiz ustav kapitalini ko'paytirish;

-Ta'sischilar ulushlarini ustav kapitaliga to'liq emas yoki umuman kiritmaslik;

- Tugatilgan (amalga oshirilmagan) moliyaviy operatsiyalarni tasdiqlovchi hujjatlar yo'qligi;

- Oxirigacha rasmiylashtirilmagan va muddati tugagan hujjatlar;

- Asossiz hujjatlardagi qaydlarni o'zgartirish, qonuniy hujjatlarning haqiqiysi va nusxasi yo'qligi;

- Amalga oshirilgan operatsiyalarning bayon etilmasligi;

- Litsenziyasiz faoliyat;

- Dividendga noto'g'ri soliq hisoblash;

- Normativ hujjatlarning ijro etilmasligi.

Tezisdagi xususiy kapital va uning tarkibi, ustav kapitalining shakllanishi va auditorlik tekshiruvidan o'tkazilishi, qo'shilgan kapital hamda auditor e'tibor qaratishi kerak bo'lgan eng ko'p uchraydigan xatolar ko'rib chiqildi. Ustav kapitalini shakllantirishda eng ko'p uchraydigan xatolar, ta'sischilar bilan hisoblashish va rezerv kapitali masalalari auditorlik tekshiruvi jarayonida katta ahamiyatga ega. Xususiy kapitalning tarkibi va ustav kapitali to'g'risida aniq va

to'liq ma'lumotlar bo'lishi, auditorlarning kompaniyaning moliyaviy holatini to'g'ri baholash imkonini beradi. Ustav kapitalini shakllantirishda yo'l qo'yiladigan xatolar kompaniyaning moliyaviy hisoboti va tashkiliy tuzilishini buzishi mumkin. Auditorlar ta'sisshilar bilan hisoblashishda, kapital va uning tarkibiga oid barcha ma'lumotlarni tekshirishi lozim, chunki bu kompaniyaning moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun zarur. Shuningdek, rezerv kapitali va uning auditorlik tekshiruvi ham katta ahamiyatga ega, chunki bu kompaniyaning soliq majburiyatlari va moliyaviy barqarorligini ko'rsatadi. Auditorlar bu jarayonlarda xatolarga yo'l qo'yilmasligi uchun ehtiyotkorlik bilan ishlashlari kerak, chunki kichik xatoliklar ham kompaniyaning moliyaviy holatiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tursunov, N. (2022). "Moliyaviy tahlil va boshqaruv" Toshkent
2. Shodiev, M. (2024). "Korporativ moliya: Nazariy asoslar va amaliyot"
3. Zhuravlev, V. (2025). "Auditorlik tekshiruvi va uning usullari" Toshkent
4. Baharov, S. (2024). "Auditorlik va moliyaviy tekshiruv" Toshkent
5. Korobova, N. (2022) "Korporativ boshqaruv va audit" Toshkent
6. "Iqtisodiyot va moliya" ilmiy jurnali. Iqtisodiyot va moliya jurnali
7. "Auditorlik tekshiruvi" jurnali. Auditorlik jurnali

KORPORATIV IJTIMOY MA'SULIYATNING KOMPANIYA MUVAFFAQIYATIDAGI O'RNI

Katta o'qituvchi, Shukurov Zafar Nazarovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Talaba, Sultonova Barno To'raqul qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Avvalo, korporativ ijtimoiy mas'uliyat (KIM) atamasiga ta'rif berib o'tsak. Korporativ ijtimoiy mas'uliyat (KIM) - bu biznes modeli bo'lib, unga ko'ra kompaniyalar jamiyat va atrof-muhitni yomonlashtiradigan emas, balki rivojlantirish yo'llari bilan ishlash uchun birgalikda harakat qiladilar va bu jamiyatning turli jabhalarini yaxshilashga, shuningdek, kompaniyalarning ijobiy brend imidjini rivojlantirishga yordam beradi. Korporativ ijtimoiy mas'uliyat keng tushuncha bo'lib, kompaniya va sohaga qarab turli shakllarni olishi mumkin. KSS dasturlari, xayriya va ko'ngillilar sa'y-harakatlari orqali korxonalar o'z brendlarini oshirish bilan birga jamiyatga foyda keltirishi mumkin. Kompaniyaning ijtimoiy mas'uliyatli bo'lishi uchun u birinchi navbatda o'zi va aksiyadorlari oldida javobgar

bo'lishi kerak. KIM dasturlarini qabul qiladigan kompaniyalar ko'pincha o'z bizneslarini jamiyatga qaytarishlari mumkin bo'lgan darajaga ko'tardilar. Shunday qilib, KIM odatda yirik korporatsiyalar tomonidan amalga oshiriladigan strategiyadir. Axir, korporatsiya qanchalik ko'zga ko'ringan va muvaffaqiyatli bo'lsa, u o'z tengdoshlari, raqobat va sanoat uchun axloqiy xulq-atvor standartlarini belgilash uchun shunchalik mas'uliyatli bo'ladi.

Tashkilotning o'z sheriklari oldidagi javobgarligi:

➤ Mahsulot va xizmatlarni etkazib beruvchilar va xaridorlar bilan o'zaro munosabatlarning ijtimoiy jihatlarini;

➤ Korporativ rivojlanish - kompaniyalar, xodimlar va jamoat tashkilotlarining yuqori rahbariyati vakillari ishtirokida qayta qurish va tashkiliy

o'zgarishlarni amalga oshirish;

➤ Ish joyidagi xodimlarning salomatligi va xavfsizligi;

➤ Xodimlarning mas'uliyatli siyosati, kadrlar rivojlanishini boshqarish;

➤ Ekologik javobgarlik, ekologik siyosat va tabiiy boyliklardan foydalanish;

➤ O'zaro ta'sir mahalliy hokimiyat organlari hokimiyat, davlat idoralari va jamoat tashkilotlari umumiy ijtimoiy muammolarni hal qilish;

➤ Tashkilotning butun jamiyat oldidagi javobgarligi

Korporativ ijtimoiy javobgarlik qonuniylikdan farqli o'laroq ma'lum darajada tashkilot rahbariyati tomonidan ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun moliyaviy va moddiy resurslarni ajratish ixtiyoriy istagini nazarda tutadi. Bu tendensiya qonun yoki nazorat qiluvchi organlar belgilagan talablardan tashqarida yoki tashqarisida bo'lgan narsalarga nisbatan sodir bo'ladi. Jamiyatning hayotiy ta'minoti hayot jarayonlarida iste'mol qilinadigan resurslar darajasi va moddiy ne'matlar ishlab chiqarish bilan belgilanadi. Hududlar, tabiiy boyliklar, aholining yashash muhitidagi jamiyati jamiyatning yashash maydoni, tashkilotlar faoliyatining maydonini tashkil qiladi. Shunday qilib, korporatsiya menejerlarining (top -menejerlarning) ijtimoiy javobgarligi biznesni tashkil etish va muvaffaqiyatli boshqarish, davlat bilan foydali o'zaro aloqalarni doimiy izlashdan iborat. Bu hamkorlikning samarasi muvozanatli va jadal rivojlanayotgan jamiyatdir, bunda jamiyatning har bir a'zosining ishi

umumiy farovonlik uchun zarur shartdir. Rossiya menejmentida o'z xodimlari va jamiyat oldidagi ijtimoiy mas'uliyat alohida holat emas, balki tashkilot faoliyatining mohiyatidan kelib chiqadigan me'yor deb hisoblaydigan ishtirokchilar soni ortib bormoqda. Faoliyatning ijtimoiy jihatlar iqtisodiy jihatlar kabi undan ajralmas bo'lib qoladi. Korporativ imidj – bu odam tashkilot haqida rivojlanadi degan umumiy fikr. Ishbilarmonlik obro'si -bu mavjud korporativ imidjdan kelib chiqadigan qiymat xususiyatlari. Bu xususiyatlar halollik, mas'uliyat, odoblilik va h.k.

So'nggi paytlarda ishbilarmonlik obro'sining kompaniya bilan nafaqat xaridorlar, sheriklar va mijozlar, balki umuman jamiyat munosabatlariga bog'liqligi oshdi. Hill va Knowlton konsalting kompaniyalarining Reputation Recovery hisobotida qayd etilishicha, so'rovda qatnashgan birja tahlilchilarining 90 foizi o'z obro'sini kuzatmaydigan kompaniya muqarrar ravishda moliyaviy tanazzulga yuz tutadi⁴⁰. Ishbilarmonlik obro'si, birinchi navbatda, jiddiy sheriklar va investitsiyalarni jalb qilish uchun kerak.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, KIM strategiyasining barchaga bir xil darajada mos keladigan aniq andozasi mavjud emas. KIM strategiyasi kompaniyaning o'z rivojlanish strategiyasiga muvofiq ishlab chiqilishi, jamiyat uchun ham, kompaniya uchun ham samarali bo'lishi va boshqa korxonalarsiyosatidan ko'chirma bo'lmasligi kerak. Kompaniyalar KIM tamoyillarini o'z maqsadlari va vazifalari, qadriyatlari va barcha manfaatdor tomonlarining ehtiyojlarini, shuningdek, jamiyatdagi mavjud muammolarni chuqur anglagan holda ishlab chiqishlari kerak

Serene kompaniyasining rivojlanishida korporativ boshqaruvning ahamiyati va bu sohada kompaniya amalga oshirayotgan chora-tadbirlar haqida ko'rib chiqadigan bo'lsak. Korporativ Ijtimoiy Mas'uliyat Serene kompaniyasining jamiyat va atrof-muhit oldidagi mas'uliyatini bajarish tashabbusini anglatadi. Barqaror o'sish va rentabellik uchun Serene o'z xalqi va jamiyat oldidagi mas'uliyatini bajarishga e'tibor qaratishga harakat qilmoqda. KIMning bir qismi sifatida Serene chiqindilarni boshqarish, ifloslanishni kamaytirish, o'z xodimlariga ta'lim dasturi uchun resurslar ajratish, sog'liqni saqlash dasturi va boshqalar kabi turli xil harakatlarni boshlashni

⁴⁰ *The Economist. (2023). The role of corporate social responsibility in modern business.*

xohlaydi. Serenening KIM falsafasi shuni ta'kidlaydiki, biz tashkilot sifatida doimiyfaoliyatdan tashqari jamiyat rivojini qo'llab-quvvatlaydigan faoliyat olib borishimiz muhimdir. Serene moliyaviy ko'mak taklif qilish va turli barqaror loyihalarni boshqarish, ijtimoiy va iqtisodiy masalalarni hal qilish, sog'liqni saqlash bo'yicha axborot kampaniyalarini o'tkazish va loyihalariga sarmoya kiritish orqali jamiyat farovonligiga hissa qo'shadi

Sereneda insonlar sifatida o'z dunyomiz resuralaridan ularning cheksiz emasligini hisobga olmasdan foydalanishni va suiste'mol qilishni davom ettira olmaymiz deb hisoblanadi, shuning uchun Serene jamiyat oldidagi ekologik va ijtimoiy mas'uliyatni yaratdi. Serene resurslardan samaraliroq foydalanish, suv sarfini kamaytirish, chiqindilarni kamaytirish, ifloslanish hodisalarining oldini olish, energiyani tejavchi lampochkalardan foydalanish, suv isrofgarchiligini kamaytirish, iloji boricha qog'ozsiz ishlash va barcha chiqindi mahsulotlarni qayta ishlash orqali atrof-muhitga salbiy ta'sirlarni kamaytirishga e'tibor qaratadi. Kompaniya sifatida atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish yoki yo'q qilish bizning asosiy vazifamizga aylanadi. Serene axloqiy KIM qonuniylikka erishish uchun huquqlar va axloqiy majburiyatlar o'rtasidagi mustahkam munosabatlarga asoslanadi. Serene axloqiy mas'uliyatlarga eng yuqori minimal ish haqini belgilash, barcha materiallar, sertifikatlar, litsenziyalar, auditlar va moliyaviy operatsiyalarning axloqiy manbalarga ko'ra bajarilishi va amalga oshirilishini kafolatlash hamda barcha xodimlarga raqobatbardosh ish haqi va keng qamrovli imtiyozlar hamda hurmat bilan munosabatda bo'lishini ta'minlash kiradi. Serenening axloqiy mas'uliyati tashkilotning adolatli va tartibli ishlashini ta'minlash bilan bog'liq va barcha kimyogarlar, shifokorlar, shu jumladan rahbariyat, xodimlar, yetkazib beruvchilar va mijozlarga adolatli munosabatda bo'lishga erishishga qaratilgan. Turli xillikni korporativ va ijtimoiy mas'uliyatga moslashtirish Serene Pharmada brend tan olinishini shakllantirishning kalitidir. Bu kompaniya bog'lanmoqchi bo'lgan tashkilotlar bilan hamkorlikni qo'llab-quvvatlaydi. Samarali KIM korporativ imidjini oshirish orqali hozirgi xodimlarni rag'batlantirish va qoldirishga yordam beradi va potentsial yollanma ishchilarni jalb qiladi. Korporativ go'zallikni oshirish

va xodimlar va hamkorlar o'rtasida ishonchni mustahkamlash uchun xodimlarning oilalari bilan milliy va xalqaro festivallar va bayramlarni osoyishta nishonlaydi. Shuningdek, serene o'zining KIM forumida sog'lom va inklyuziv ish muhitiga hissa qo'shadigan bir nechta tadbirlar bo'yicha siyosatga ega.

Agar boshqaruvchilar o'z kompaniyalarini yanada rivojlantirmoqchi bo'lishsa ular o'zlarini haqiqatdan tashvishga soluvchi masalani aniqlab olishlari va shundan so'nggina jamiyatga bu muammoni yechishda chin dildan qanday yordam bera olishlarini belgilashlari muhimdir. Agar ularni samimiy ravishda tashvishlantiradigan hech qanday masala bo'lmasa, soxta KIMni amalga oshirgandan ko'ra hech narsa qilmagan yaxshiroq. O'zbekistonda KIM hali ham yangi yo'nalish, shuning uchun to'g'ri KIM strategiyasini ishlab chiqish uchun mutaxassislarning yordami kerak. Samarali va barqaror KIM dasturlariga sarmoya kiritish kompaniyalarga o'zlari uchun jamiyatdagi mavjud ijtimoiy va ekologik muammolarni hal etish qanchalik muhim ekanini namoyish etish imkoniyatini beradi.

Mahalliy biznes va tadbirkorlar KIM tadqiqotlari uchun o'z vaqtlari va ma'lum sarmoyalarini sarflashga tayyor bo'lishi kerak. Mahalliy yoki xalqaro miqyosdagi 373374 fuqarolik sektori va KIM mutaxassislari bilan hamkorlikda ishlash muvaffaqiyat kalitidir.⁴¹ KIM mutaxassislari kompaniyani barcha tomondan o'rganib (materiality assessment), chuqur tadqiqotlar asosida, barcha manfaatdor tomonlarning hamda biznesning o'z ehtiyojlari va maqsadlariga muvofiqligini ta'minlash asosida barqaror KIM strategiyasini ishlab chiqishda yordam beradilar. Shuningdek, agar biznes haqiqatan ham uzoq muddatli ijtimoiy mas'uliyatini namoyish qilmoqchi bo'lsa hamda jamiyat bilan shaffof va samimiy aloqani ta'minlash niyati bo'lsa, KIM bo'yicha yillik hisobotlarni tayyorlash ham muhim omil hisoblanadi. Zero, KIM — bu biznes o'z pullarini qanday sarflashi emas, balki bu pullarni qanday ishlab topishi haqidadir.

Xulosa: Yuqorida tahlil qilinganlar asosida xulosa qilish mumkinki, korporativ ijtimoiy mas'uliyat (KIM) nafaqat kompaniya obro'sini oshirish, balki kengroq

⁴¹ Smith, A. D. (2011). *Corporate Social Responsibility and Business Ethics: A View from the Social Sciences*

ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik manfaatlariga erishishning samarali vositasidir. Bugungi globallashtirish sharoitida kompaniyalar o'z faoliyatida jamiyat va davlat manfaatlarini inobatga olgan holda harakat qilsa, bu barcha tomonlar uchun foydali bo'ladi. *Biznes faqat foyda emas, ijtimoiy ishonch ham yaratishi kerak* (The Economist, 2023) degan fikr ushbu yondashuvning dolzarbligini tasdiqlaydi. Kompaniyalar KIMni alohida strategik yo'nalish sifatida ko'rib chiqib, uni umumiy biznes-rejaga integratsiyalashi zarur. Kichik ko'lamdagi ijtimoiy loyihalar – xayriya, ekologik va sog'lomlashtirish tadbirlari orqali aholining bevosita ehtiyojlarini qondirish mumkin. “Muvaffaqiyatli kompaniyalar ijtimoiy mas'uliyatni strategiyaga aylantirganlardir” (Harvard Business Review, 2022) degan yondashuvdan kelib chiqib, KIM marketing vositasi sifatida emas, balki uzoq muddatli ishonch garovi sifatida baholanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **The Economist.** (2023). The role of corporate social responsibility in modern business. *The Economist*. Retrieved from www.economist.com
2. **Harvard Business Review.** (2022). How successful companies integrate social responsibility into strategy. *Harvard Business Review*. Retrieved from www.hbr.org
3. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy & Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 78-92.
4. Carroll, A. B. (1999). Corporate Social Responsibility: Evolution of a Definitional Construct. *Business & Society*, 38(3), 268-295. <https://doi.org/10.1177/000765039903800303>
5. Smith, A. D. (2011). Corporate Social Responsibility and Business Ethics: A View from the Social Sciences. *Journal of Business Ethics*, 103(4), 515-534. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0865-3>

DIVIDEND SIYOSATI VA UNING AHAMIYATI

Katta o'qituvchi, Shukurov Zafar Nazarovich
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Talaba, Sultonova Barno To'raqul qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Dividend-bu lotincha so'zdan kelib chiqqan bo'lib, aksiyadorlik jamiyatlarining yil yakuni bo'yicha olgan sof foydalarining aksiyadorlar o'rtasida taqsimlanishi tushuniladi. Dividend summasini aksiyadorlarga adolatli taqsimlashning jahon mamlakatlari amaliyotida qabul qilingan yagona usuli bor. Bu ham bo'lsa dividendni aksiyadorlarning ixtiyoridagi aksiyalari miqdoriga nisbatan proporsional taqsimlash usuli hisoblanadi. Dividend siyosati - bu aksiyadorlik

jamiyatlarining moliyaviy holatini aks ettiruvchi “oyna” bo‘lib, aksiyadorlarning aksiyasiga to‘g‘ri keladigan dividend summasiga jiddiy ta’sir ko‘rsatuvchi bir tadbirdir. Jiddiy maqsadlar yo‘lida tashkil qilingan aksiyadorlik jamiyatining rahbarlari birinchi kunning o‘zidayoq aksiyadorlik jamiyatlarining dividend siyosatini ishlab chiqishlari va shu to‘g‘risida o‘z aksiyadorlarini xabardor qilishlari lozimdir. Aks holda ular tushunib - tushunmay aksiyadorlik jamiyatlari bilan aksiyadorlar o‘rtasida jiddiy nizolar chiqarishlari mumkin. Dividend siyosatining boshlanish bosqichi aksiyadorlik jamiyatlarining sof foydasini taqsimlashdan boshlanadi. Bugungi kunda barcha bozorli iqtisodiyotga asoslangan mamlakatlarda, xususan, O‘zbekistonda ham sof foyda taqsimotining quyidagi ikki yo‘nalishini kuzatishimiz mumkin:

-Sof foydaning bir qismi dividend sifatida aksiya egalari - aksiyadorlarga to‘lanadi;

-Ikkinchi bir qismi esa, aksiyadorlar jamiyat aktivlariga reinvestitsiya (investitsiya jarayonidan olingan daromad qayta moliyaviy xo‘jalik faoliyati uchun jalb qilinishi) qilinadi.

Dividend siyosatining asosiy maqsadi dividendlar to‘lash qarorlarini qabul qilish, miqdorini belgilash, ularni to‘lash tartibi va muddatlari, shaffof va aksiyadorlarga tushunarli mexanizmini belgilash hisoblanadi. Dividendlar miqdorini hisoblash mustaqil auditorlik tashkiloti tomonidan haqqoniyligi tasdiqlangan, jamiyatning moliyaviy hisobotida aks ettirilgan, jamiyatning sof foydasidan kelib chiqib amalga oshiriladi. Dividendlar to‘lovlari miqdori O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tavsiya qilingan darajadan kam bo‘lmasligi lozim. Dividendlar aksiyadorlar o‘rtasida ularga tegishli aksiyalarning soni va turiga munosib ravishda taqsimlanadi. Dividendlar yuridik shaxslarga naqdsiz shaklda ularning bank hisob raqamlariga pul mablag‘larini o‘tkazish yo‘li bilan, jismoniy shaxslarga esa naqdsiz shaklda ularning plastik kartalariga yoki talab qilib olguncha omonat hisob raqamlariga pul mablag‘larini o‘tkazish yo‘li bilan to‘lanadi.

Ma'lumki, aksiyadorlik jamiyatining shaxsiy kapitali 3 ta yirik elementdan tashkil topgan:

- aksiyadorlik kapitali (ustav kapitali);
- emission daromad (qo'shilgan kapital rezerv kapitali);
- taqsimlanmagan foyda.

Deyarli barcha mamlakatlarda shu jumladan O'zbekistonda ham ana shu uchta elementdan dividend to'lovlari uchun faqat sof foyda summasini ishlatish mumkin. Imtiyozli aksiyalar uchun va'da qilingan dividendni to'lash vaqtida sof foyda summasi yetmay qolsa, u vaqtda shu maqsad uchun rezerv kapitali ishlatiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, aksiyadorlik jamiyatlari dividend to'lovlari uchun faqatgina qonuniy ruxsat etilgan manbalar mablag'larini ishlatishi mumkin ekan. Xuddi shu narsani jahon amaliyotida "Dividend to'lovlarining qonuniy chegaralanishi" deb ataladi. Xususan O'zbekistonda quyidagi hollarda aksiyadorlik jamiyatlarining o'z aksiyadorlariga dividend to'lashlari qonun yo'li bilan man etiladi:

-Aksiyadorlik jamiyatining e'lon qilingan ustav kapitali miqdori to'la shakllanmaguncha;

-Aksiyadorlik jamiyati bankrot deb e'lon qilingan bo'lsa (dividend to'lovlarini e'lon qilayotgan vaqtda) yoki uni to'lagandan keyin to'lov qobiliyatini yo'qotsa, yoki bankrotga uchrashi mumkin bo'lgan belgilar paydo bo'lsa;

-Aksiyadorlik jamiyatining aktivlari qiymati uning ustav va rezerv kapitallari summasi yig'indisidan kamayib ketsa;

O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonuniyatlariga binoan, Aksiyadorlik jamiyatlarida dividend to'lovlarining manbasi deb quyidagilar belgilab qo'yilgan:

- hisobot yilida Aksiyadorlik jamiyatlari olgan sof foyda summasi;
- o'tgan davrlarda olingan lekin taqsimlanmagan foyda summasi;
- shu maqsad uchun maxsus tashkil qilingan fondlar.

Dividend miqdorlari aksiyalar bilan to'langanda aksiyalarning bozor bahosi turli tomonga qarab o'zgarishi mumkin. Odatda, uncha katta bo'lmagan dividend (20% gacha) miqdorlari aksiyalar bilan to'lansa, aksiya bahosi deyarli o'zgarmaydi

deb qaraladi⁴². Agar dividend shu foiz darajasidan oshaversa, aksiyaning bozor bahosi keskin tushaverishi mumkin. Dividendlarni aksiyalar bilan to'lash ikki usul bilan amalga oshirilishi mumkin:

1. Bir vaqtning o'zida ustav kapitalining va shu bilan birgalikda shu miqdorga balansning umumiy summasini ko'paytirish;
2. O'z mablag'lari manbasini qayta taqsimlash yo'li bilan, ya'ni balansning umumiy summasini o'zgartirmasdan. Bu holda ustav kapitalining umumiy miqdori, emission daromad yoki taqsimlanmagan foyda summasining evaziga ko'payishi mumkin. Iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarda ikkinchi usuli tez-tez amalda qo'llanilib turiladi.

Amaldagi normativ hujjatlarga asosan, aksiyadorlik jamiyatlarining sof foydasigina dividend deb hisoblanadi va bu summa aksiyadorning qo'lidagi aksiyalarining nominal qiymatiga nisbatan proporsional taqsimlanadi⁴³. Kompaniyaning dividendlar siyosatining asosiy turlari Dividendlar siyosatining shakllanishiga yondashuvni aniqlash. Qo'llaniladigan dividend siyosati turlari.

1. Konservativ yondashuv - qoldiq dividend to'lov siyosati.
2. Barqaror dividend to'lov siyosati – o'rtacha(kompromet) yondashuv.
3. Agressiv yondashuv - dividendlar miqdorini doimiy ravishda oshirish siyosati.

Qolgan dividendlarni to'lash siyosati, dividendlarni to'lash jamg'armasi o'zining moliyaviy resurslarini shakllantirish zaruriyati tug'ilganidan keyin tashkil etilishini nazarda tutadi, bu kompaniyaning imkoniyatlari to'liq amalga oshirilishini ta'minlaydi, foyda hisobiga qondiriladi.

Dividend siyosatiga ta'sir ko'rsatadigan bir qancha omillar mavjud:

1. Huquqiy cheklovlar.
2. Shartnomaviy cheklovlar.
3. Ishlab chiqarishni kengaytirish bilan bog'liq cheklovlar.
4. Aksiyadorlarning manfaatlariga doir cheklovlar

⁴² Juraev, D. (2015). "Korporativ boshqaruv: nazariya va amaliyot."

⁴³ Tursunov, N. (2013). "Moliyaviy tahlil va boshqaruv"

5. Reklama va moliyaviy harakterdagi cheklovlar

Dividendlar naqd pulda eng ko'p to'lanadigan to'lov (tashkilot pul mablag'lari, naqd pul, naqd to'lov, buyurtma, pochta jo'natmasi kabilar). Ayrim hollarda (ular kompaniyaning ustavida ko'rsatilgan bo'lishi kerak) dividendlar boshqa mol-mulk bilan to'lanishi mumkin, yangi chiqarilgan aksiyalar, obligatsiyalar, qimmatli qog'ozlarning boshqa turlari hamda tovarlar bilan.

Xulosa qilib aytganda dividend siyosatining mohiyati aylanma mablag'lardan chiqarilgan va dividendlar shaklida to'lanadigan foyda ulushi va biznesni kengaytirishga yo'naltirilgan aksiyalar o'rtasidagi maqbul nisbatni tanlashdan iboratdir. O'zbekiston Respublikasida dividend siyosati o'zining asosiy bosqichlari bo'yicha amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining barcha aksiyadorlik jamiyatlari O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligiga, aksiyadorlik jamiyatining nizomiga, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyati samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha "Korporativ boshqaruv kodeksi"ga muvofiq dividend siyosatini ishlab chiqadi⁴⁴. Dividend siyosati kompaniyaning foydasini qanday taqsimlashini belgilovchi muhim moliyaviy strategiyalardan biridir. U kompaniyaning investorlar oldidagi ishonchliligini oshirishda, kapital bozordagi qiymatini belgilashda va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Jahon adabiyotida dividend siyosatiga bo'lgan yondashuvlar turlicha bo'lib, ular kompaniyaning daromad barqarorligi, o'sish imkoniyatlari, soliqqa oid afzalliklar, aksiyadorlarning afzalliklari kabi omillar bilan bog'liq. Miller va Modigliani (1961) o'zining mashhur dividend nazariyasida dividend siyosati kompaniya qiymatiga ta'sir qilmasligi mumkinligini ta'kidlagan, biroq amaliyotda kompaniyaning dividend to'lash qarori investorlar uchun muhim signal bo'lib xizmat qiladi. Dividend siyosatining turlari — barqaror dividend siyosati, o'zgaruvchan dividend siyosati, nol dividend siyosati — kompaniyaning moliyaviy holati va strategik maqsadlariga qarab tanlanadi. Ushbu mavzu bo'yicha turli ilmiy tadqiqotlar kompaniyalar dividend siyosatini

⁴⁴ Qudratov, B. (2017). "O'zbekiston iqtisodiyotida investitsion siyosatni takomillashtirish"

ishlab chiqishda nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlar, balki bozor sharoitlari, korporativ boshqaruv va huquqiy muhitni ham inobatga olishlari kerakligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shodiev, M. (2010). "Korporativ moliya: Nazariy asoslar va amaliyot." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Nashriyoti.
2. Qudratov, B. (2017). "O'zbekiston iqtisodiyotida investitsion siyosatni takomillashtirish." Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
3. Juraev, D. (2015). "Korporativ boshqaruv: nazariya va amaliyot." Toshkent: Iqtisodiyot va statistika nashriyoti.

ELEKTRON HUKUMAT VA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARINI TASHKIL ETISH VA ULARNI RIVOJLANTIRISH

Shukurov Zafar Nazarovich
Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti katta o'qituvchisi

Bugungi kunda axborot texnologiyalari har bir sohaga kirib bormoqda. Ana shunday axborot texnologiyalaridan biri elektron hukumat tushunchasidir. Xo'sh, elektron hukumat nima, biz undan nima uchun va kim uchun foydalanamiz?

Ushbu maqolamizda elektron hukumat nima, bu tizim aholi uchun qanday qulaylik va imkoniyatlar yaratayotgani bilan tanishamiz.

Hozirgi rivojlanayotgan davrda "elektron hukumat" tushunchasiga turli tarif va tavsiflar keltirilgan. Misol uchun ba'zi manbalarda elektron hukumatga davlat xizmatlarining masofaviy (online) taqdim etish jarayoni deb qaralsa, boshqa manbalarda elektron hukumat fuqaro, tadbirkor, davlat tashkilotlariga davlat xizmatlarini tashkil etishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya tizimlaridan foydalanish deya tavsif berilgan^[45].

Umuman olganda, elektron hukumat bu –raqamli texnologiyalar, internet vositalari orqali fuqarolarga, tashkilot hamda muassasalarga, tadbirkor va biznesmenlarga davlat xizmatlarini taqdim etishning eng oson, tezkor va qulay yo'lidir. Elektron hukumat yordamida fuqarolar o'z-o'zini boshqarishlari uchun qo'shimcha imkoniyatlar hosil qiladi, texnologik yangiliklardan xabardorligini oshiradi hamda davlat boshqaruvidagi ishtirokini yanada qulaylashtiradi.

⁴⁵ - my.gov.uz –yagona interaktiv davlat xizmatlari portal.

Elektron hukumat davlat boshqaruvida elektron hujjat almashinuvini ta'minlaydi. O'z navbatida, elektron hujjat aylanishi bu –hujjatni skanerlab, uni elektron pochta orqali yuborish emasligini yodda tutish lozim.

Iqtisodiyotning turli soxalarini rivojlantirish va samaradorligini orttirish maqsadida, sohaga axborot kommunikatsiya texnologiyalarini tadbqiq etish -bugungi zamon talabi bo'lgan dolzarb masaladir. Bunday sharoitda, axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan nafaqat iqtisodiy sohalar, balki, ijtimoiy, siyosiy sohalarida ham foydalanish, uni davlat va jamiyat munosabatlari hamda, fuqarolarga davlat xizmatlari ko'rsatish kabi muhim ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda qo'llaniladi.

Xususan, «Elektron hukumat» so'zi ko'pchilik o'ylagani singari, hukumat, ya'ni, davlat boshqaruvi tushunchasigagina ta'lluqli emas, balki kengroq ma'noda bo'lib, ya'ni, u –davlat boshqaruvi organlarining o'z xizmatlari va faoliyatini amalga oshirishda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishini nazarda tutadi. Hukumat organlari va davlat tashkilotlari faoliyatining samaradorligini yanada orttirish; fuqarolarga va tadbirkorlarga ko'rsatiladigan davlat xizmatlarini yangicha usulda, zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari vositalari orqali xizmat ko'rsatish elektron hukumatning eng asosiy vazifalaridan biridir.

Elektron hukumatga qo'yiladigan asosiy talablar quyidagilardan iboratdir:

- Fuqarolarga ko'rsatiladigan davlat xizmatlarining yuqori sifat darajasida, tezkor ravishda, barchaga birdek standart asosidako'rsatilishi;
- Davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda, fuqarolarning davlat hokimiyati organlarining faoliyatiga oid axborotlar bilan uzluksiz ta'minlanishi;
- Hujjat soniva almashinuvi kabilardagi sarf-xarajatlar hamda vaqtni minimallashtirish. Faqatgina elektron hujjatlar almashinuv tizimini joriy qilishdir^[46].

Ushbu talablarning amaliyotda o'z aksini topishi natijasida, davlat va jamiyat munosabatlarida, davlat boshqaruvi ichki tuzilmalarida quyidagicha samaradorlik va qulayliklarga erishish maqsad qilinadi:

Fuqarolarga va tadbirkorlarga ko'rsatiladigan davlat xizmatlarida samaradorlik ortadi, ya'ni, fuqaro davlat idorasiga ariza, shikoyat yoki taklif bilan

⁴⁶ “Elektron tijorat asoslari” –Ravshan Hamdamovich Ayupov, Toshkent-2020

to'g'ridan-to'g'ri, elektron shaklda murojaat etishi va javob olishi mumkin bo'ladi. Davlat xizmatlaridan foydalanishda tayyor hujjat shakllarini (blankalarni) onlayn to'ldirish va topshirish, zarur bo'lgan ma'lumotnomalar va boshqa hujjatlarni onlayn tarzda shakllantirib, yuklab olishi, chop etishi kabi interaktiv xizmatlardan foydalanishi mumkin bo'ladi. Qolaversa, elektron hujjat almashinuvi tufayli, qog'oz iste'moli qisqaradi, ya'ni qog'oz mahsuloti tejaladi; hujjat almashinuv tizimida vaqt tejaladi, ya'ni elektron hujjat axborot kommunikatsiya texnologiyalari orqali yuborilganda, mazkur hujjat shu lahzaning o'zidayoq belgilangan manzilda bo'ladi^[47].

Bugungi kunga kelib, elektron hukumatni yanada rivojlantirish uchun qator chora tadbirlaramalga oshirilmoqda. Xususan, Elektron hukumatning axborot tizimlari va resurslari yagona reyestri axborot tizimida amalga oshirish uchun qator ishlar amalga oshirilmoqda; davlat organlari va tashkilotlarining axborot tizimlari va resurslarida qo'llanilishi majburiy bo'lgan elektron hukumatning yagona identifikatorlari, ma'lumotnomalar va tasniflagichlar ro'yxatlari axborot tizimida modernizatsiya qilinmoqda; davlat organlari va tashkilotlarining axborot tizimlari va ma'lumotlar bazalarini integratsiya qilish orqali mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tahlil qilish, kelgusida prognozlashtirish imkonini beruvchi Ma'lumotlarni boshqarish axborot tizimini joriy qilish bo'yicha choralar ko'rilmogda.

Yagona interaktiv davlat xizmatlarini yanada rivojlantirish, fuqarolarimizning savodxonligini oshirish hamda ularga ushbu xizmatlardan foydalanishni yanada qulay qilish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish zarur:

-avvalambor, fuqarolarimizga elektron hukumat tushunchasi bo'yicha savodxonligini oshirish uchun ommaviy axborot vositalari orqali ushbu tizimlarga oid turli xil medialar, vedioroliklar, reklamalar munatazam ravishda berib borish;

-foydalanuvchilarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi boshqa loyihalar bilan integratsiyalash;

⁴⁷ - Mitc.uz – O'zbekiston Respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining rasmiy sayti.

-foydalanuvchilarning davlat organlari bilan o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirish;

-elektron hukumatga tegishli bo'lgan darslar to'plamini ishlab chiqish va bu darsliklarni maktablarning yuqori sinf o'quvchilari uchun alohida darslik sifatida o'tish;

-aholiga yanada qulaylik yaratish uchun elektron hukumatning barcha xizmatlari mavjud bo'lgan telefonlar uchun soda va tushunish oson bo'lgan ilova ishlab chiqish;

-davlat organlariga murojaat qilinganda foydalanuvchilar uchun byurokratik to'siqlarni qisqartirish va ularni bartaraf etish;

-“Elektron hukumat”ni yanada rivojlantirish va davlat boshqaruviga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishda davlat ko'maklashishi kerak^[48].

Xulosa qilib aytganda, elektron hukumat tizimi davlatning yangi taraqqiyot bosqichlariga erishishida samarali vosita hisoblanadi. Ushbu tizim orqali mamlakatda axborot-kommunikatsiya tizimi yanada rivoj topadi. Yuqoridagi islohotlar amalga oshirilsa yurtimiz fuqarolari elektron hukumat tizimini yanada yaxshi va oson tushunadi, uzoq ovoragarchilik, qog'ozbozlik, vaqtyo'qotish kabi muammolardan xalos bo'ladi.

Shuningdek bu kabi elektron hukumat tizimlari, interaktiv davlat xizmatlarining yangicha sistemalarini ishlab chiqish orqali mamlakatda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishdagi yangi bosqichlarini yuzaga chiqaradi.

Zero, elektron hukumat va interaktiv davlat xizmatlari aholining farovon hayoti uchun zarur bo'lgan asosiy manbalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Elektron tijorat asoslari” –Ravshan Hamdamovich Ayupov, Toshkent-2020
2. my.gov.uz –yagona interaktiv davlat xizmatlari portal.
3. Mitc.uz –O'zbekiston Respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining rasmiy sayti.

⁴⁸ - my.gov.uz –yagona interaktiv davlat xizmatlari portal.

TIJORAT BANKLARI AKTIVLARINING DAROMADLILIGIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Sheraliyev Abbos Xolmuminovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida farmonida «Makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning barqarorligini 2022-2026 yillarda ta'minlanishi banklarning moliyaviy mustahkamligi borasida ijobiy ta'sirni yuzaga keltiradi. Xususan, inflyasiyaning 5 foizdan oshmaydigan darajasini ta'minlash, birinchidan, banklarning milliy valyutamiz-so'mdagi aktivlarining inflyasiya ta'sirida pasayish darajasini kamaytiradi; ikkilamchi, banklar ssudalarining foiz stavkalarini kamaytirish imkoniyatini yaratadi. Buning natijasida, tijorat banklari kreditlarining qaytarilish darajasi oshadi va banklarning kreditlardan olinadigan foizli daromadlari miqdori oshadi»⁴⁹.

Bundan tashqari, investitsiyalarni jalb qilish hajmini oshirish tijorat banklarining investitsion kreditlari hajmining oshishiga olib kelgani holda, mamlakat qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlanishi tijorat banklarining qimmatli qog'ozlar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalari (aktiv operatsiyalar, passiv operatsiyalar, savdo-vositachilik operatsiyalari) hajmini oshishiga olib keladi. Buning oqibatida, birinchidan, tijorat banklarining foizlar va dividenlar ko'rinishidagi daromadlari hajmi oshadi; ikkinchidan, banklarning yuqori likvidli qimmatli qog'ozlar (Hukumatning va Markaziy bankning qimmatli qog'ozlari) hisobidan joriy likvidliligini ta'minlash imkoniyati kengayadi. Buning sababi shundaki, O'zbekiston Markaziy banki belgilab bergan banklarning likvidliligiga nisbatan prudensial talabda Hukumatning va Markaziy bankning qimmatli qog'ozlariga tijorat banki tomonidan qilingan investitsiyalar yuqori likvidli aktiv sifatida inobatga olinadi. Buning oqibatida, Hukumatning va Markaziy bankning qimmatli qog'ozlariga qilingan qo'yilmalar banklarning joriy likvidliligini oshirishga xizmat qiladi.

⁴⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida farmoni.

Quyidagi jadval ma'lumotlari orqali AT "Asakabank" kredit portfelining tarmoq tarkibiga e'tibor qaratamiz va xulosa qilamiz.

1-jadval

AT "Asakabank" kredit portfelining tarmoq tarkibi, foizda⁵⁰

Tarmoqlar	2019 y.	2020 y.	2021 y.	2022 y.	2023 y.
Sanoat	62,8	68,2	70,6	67,2	63,9
Qishloq xo'jaligi	6,8	5,5	4,3	4,0	3,6
Transport va kommunikatsiya	1,2	1,9	1,8	1,8	1,7
Qurilish	1,2	1,2	1,3	1,0	1,0
Savdo va umumiy ovqatlanish	3,9	4,4	4,9	4,6	3,4
Moddiy-texnika ta'minoti	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Uy-joy kommunal xo'jaligi	0,5	0,4	0,4	0,3	0,4
Boshqa tarmoqlar va sohalar (shu jumladan jismoniy shaxslar)	23,6	18,4	16,7	21,1	27,0
Jami	100	100	100	100	100

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, Asakabank kredit portfelining diversifikatsiya darajasi 2019-2023 yillarda juda past bo'lgan. Chunki, iqtisodiyotning sanoat tarmog'iga berilgan kreditlarning Asakabankning kredit portfelidagi ulushi tahlil qilingan davr mobaynida 62 foizdan yuqori bo'lgan. Holbuki, xalqaro bank amaliyotida umum e'tirof etilgan mezonga ko'ra, tijorat banklari kreditlarining 25 foizdan ortiq qismini bitta tarmoq korxonalariga berilishi maqsadga muvofiq emas.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, iqtisodiyotning tayanch tarmoqlari bo'lgan qishloq xo'jaligi, transport va kommunikatsiya, qurilish tarmoqlariga berilgan kreditlar Asakabankning kredit portfelida juda kichik salmoqni egallaydi.

Xulosa va takliflar

✓ Tijorat banklari kredit portfelining diversifikatsiya darajasining past ekanligi ular faoliyatidagi kredit riski darajasini pasaytirishga to'sqinlik qiladi.;

⁵⁰Jadval muallif tomonidan AT Asakabankning yillik xisobotlari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

✓ Fikrimizcha, tijorat banklari kredit portfelining daromadliligi va riskliligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarning me'yoriy darajasini ta'minlash yo'li bilan banklar kreditlash amaliyotining moliyaviy xavfsizlik darajasini oshirish uchun, avvalo, kreditlarning daromadliligi va riskliligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar guruhini shakllantirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni
2. Majidov J.K. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari aktivlar portfellarining sifatini oshirish yo'llari. I.f.f.d. diss. avtoref. Toshkent, 2020. 54 b.
3. Xolmamatov F.K. Tijorat banklarining kreditlash amaliyotini takomillashtirish. I.f.f.d. diss. avtoref. – Toshkent, 2019. – 56 b.

NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARINING MABLAG'LARINI BOSHQARISH VA HISOBOT TAQDIM ETISH TARTIBI.

Do'smuxamedova Nozima Xamidulla qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) fuqarolik jamiyatining ajralmas qismi bo'lib, ijtimoiy, madaniy, ta'lim, sog'liqni saqlash, huquq va boshqa sohalarda jamoatchilik manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy adolatni ta'minlash hamda davlat va jamiyat o'rtasida samarali muloqot o'rnatishda muhim rol o'ynaydi[1]. Ushbu tashkilotlarning faoliyati ko'pincha davlat tomonidan ajratilgan grantlar, subsidiyalar va ijtimoiy buyurtmalar orqali moliyalashtiriladi[2]. Shu sababli, NNTlarning mablag'larini boshqarish va ulardan foydalanishning shaffofligi, hisobdorligi va samaradorligi jamiyatda ishonchni mustahkamlash hamda ularning ijtimoiy vazifalarini samarali bajarish uchun zarurdir.

O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi[3] qonuni hamda boshqa normativ hujjatlar NNTlarning mablag'larini boshqarish va hisobot taqdim etish tartibini belgilaydi. Ushbu hujjatlar asosida mablag'larni maqsadli va samarali sarflash, hisobotlarni to'g'ri tuzish yanikim, davlat va jamoatchilik oldida hisobdor bo'lish NNTlarning asosiy vazifalaridan biridir.

Mazkur maqolada nodavlat notijorat tashkilotlarining mablag'larini boshqarish va ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim

etish tartibi, shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan asosiy tamoyillar va amaliy qoidalar tahlil qilinadi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining moliyaviy qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari bo'yicha Otabek Nishonovich Xusanovning maqolasida (2025) NNTlarning moliyaviy manbalari va ularni qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari tahlil qilingan. Maqolada davlat subsidiyasi, granti, ijtimoiy buyurtma va ijtimoiy sheriklik kabi moliyaviy yordam shakllari muhokama qilinadi[4]. Bundan tashqari, NNTlarning mablag'larini boshqarish va ulardan foydalanishning shaffofligi, hisobdorligi va samaradorligi jamiyatda ishonchni mustahkamlash hamda ularning ijtimoiy vazifalarini samarali bajarish uchun zarurligi ta'kidlangan.

Sanjar Rustam o'g'li Xakimovning (2023) maqolasida NNTlarning buxgalteriya hisobining o'ziga xos xususiyatlari, xorij tajribasi va samarali amaliyotlari haqida fikrlar yuritilgan. Xususan, xalqaro buxgalteriya standartlariga muvofiq hisobot shakllari va ulardan foydalanish tartibi muhokama qilinadi. Maqolada NNTlarning faoliyatini buxgalteriya hisobining xorij tajribasi asosida rivojlantirish istiqbollari ham ko'rib chiqilgan.[5]

Qolaversa, NNTlari mablag'lari va ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim etish tartibi bo'yicha Oybek Ne'matov va Shohruh Ilyos o'g'li Keldiyorovning [2023] maqolasida NNTlarning mablag'lari va ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim etish tartibi keltirilgan. Maqolada hisobot shakllari, ularni tayyorlash va taqdim etish tartibi, shuningdek, davlat organlariga taqdim etiladigan hisobotlarning mazmuni va tuzilishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.[6]

Yana mamlakatimiz olimlaridan K. B. Axmedjanov, R. D. Do'smurov, N. A. Ibragimov, I. N. Ismanov, A. A. Karimov, N. F. Karimov, M. B. Kalonov, S. U. Mehmonov, M. Q. Pardayev, N. K. Rizayev, A.J.Tuychiyev, I. N. Qo'ziyev, K. R. Hotamov, M. S. Xojiyev G.Raximova, B.Xoshimov, N.Abdusalomova, A.Shodiyev va boshqa olimlar ilmiy ishlarida tadqiq qilingan. Biroq, NNTlari mablag'lari, ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim etish tartibini takomillashtirish masalasi yetarlicha o'rganilmagan.

O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi qonuni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar NNTlarning mablag'larini boshqarish tartibini belgilaydi. Ushbu hujjatlar mablag'larning maqsadli ishlatilishini ta'minlash, shaffoflikni oshirish va hisobdorlikni kuchaytirishga qaratilgandir..

NNTlar har chorak yakuni bo'yicha moliyaviy va tahliliy hisobotlarni belgilangan shakl va muddatlarda taqdim etishlari lozim. Masalan, Farg'ona viloyatida tashkil etilgan seminar davomida viloyat statistika boshqarmasining ijtimoiy soha statistikasi bo'limi boshlig'i K. Tosheva NNTlarning yillik hisobotlarini topshirish tartibi va muddatlari to'g'risida tushuncha berib o'tgan.[7]

NNTda hisobot davrida mol-mulkni ijaraga berishdan olinadigan daromadlardan boshqa tushumlar bo'lmasa ham, uning uchun ushbu daromadlar boshqa daromadlar hisoblanadi va ularga foyda solig'i solinmaydi.

Yuqorida ko'rsatilganidek, daromadlarning umumiy summasida mol-mulkni ijaraga berishdan olinadigan tushumning ulushi hajmidan qat'iy nazar notijorat tashkilotlarining boshqa daromatlari deb qaraladi. Agar NNT pulli asosda xizmat ko'rsatsa yoki ish bajarsa, ulardan olingan daromadlarga ham qonunchilikka muvofiq soliq solinadi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, nodavlat notijorat tashkilotlarining tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi ularda muayyan soliq oqibatlariga olib keladi.

NNTlarning, bir tomondan, boshqa yuridik shaxslarga o'xshashlik jihatlari, shuningdek ularning, ikkinchi tomondan, o'ziga xos xususiyatlarga ega subyektlar ekanligi ular faoliyati, mablag'lari va ularni tashkil topish manbalari to'g'risida axborot berishning asosiy vositasi bo'lgan moliyaviy hisobotga doir qator dolzarb muammolarni hal etishni zarurat etib qo'ymoqda. Ushbu dolzarb muammolarning ayrimlariga va ularni hal etish yo'llarini qisqacha ko'rib chiqamiz.

Bilamizki, respublikamizda moliyaviy hisobot shakllari qat'iy reglamentlashtirilgan, ya'ni normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solingan. Bu normativ-huquqiy hujjatlar qatorida, eng avvalo, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida" Qonunni keltirib o'tish joiz. Ushbu qonunning 22-moddasiga muvofiq, "moliyaviy

hisobot buxgalteriya hisobi subyektining hisobot sanasidagi moliyaviy holati, hisobot davridagi faoliyatining moliyaviy natijasi va pul mablag'larining harakati to'g'risidagi tizimlashtirilgan axborotdan iboratdir"[8].

Moliyaviy hisobot shakllarini tartibga solib turuvchi yana bir me'yoriy hujjat O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 2003-yil 24-yanvarda 1209-raqam ostida davlat ro'yxatidan o'tgan "Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to'ldirish bo'yicha Qoidalar"[9] hisoblanadi.

Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to'ldirish bo'yicha Qoidalarda ushbu har bir hisobot shakllarining ma'lumotlari qanday tartibda shakllantirilishi va to'ldirilishi batafsil keltirib o'tilgan.

Barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar singari NNTlari ham faoliyati va uning natijalari, aktivlari, ularning tashkil topish manbalari (xususiy kapital va majburiyatlar) to'g'risidagi ma'lumotlarni moliyaviy hisobotlarda aks ettiradilar va tegishli davlat organlariga hamda auditorlik tashkilotlariga taqdim etadilar.

Bugungi kunda respublikamizda aksariyat NNTlar xodimlarining soni kamligi tufayli kichik biznes subyektlari singari normativ-huquqiy hujjatlarda keltirilgan moliyaviy hisobot shakllaridan faqatgina buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotlarni soliq organlariga taqdim qilib kelmoqdalar. Biroq, nodavlat notijorat tashkilotlariga umuman tatbiq etilmaydigan yangi Tasniflagich[10] joriy etilishi bilan NNTlar kichik xo'jalik yurituvchi subyektlar sifatida emas, balki bu maqomga kirmaydigan va umumbelgilangan soliqlarni to'lovchilar sifatida moliyaviy hisobotning barcha shakllarini tuzishlari hamda tegishli organlarga taqdim etishlari lozim.

NNTlar boshqa subyektlar singari buxgalteriya balansini taqdim etish orqali unda o'zlarining aktivlari va passivlarining ma'lum bir sanaga holatini aks ettirishlari kerak.

Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanmaydigan NNTlar uchun ushbu hisobot moddalari to'lg'azilmasdan taqdim etilishi maqsadga muvofiqdir.

Bizningcha, NNTlar bugungi kunda moliyaviy hisoboti tarkibida buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risida hisobot shakllaridan tashqari quyidagi

hisobot shakllarini ham tuzishlari va tegishli organlarga taqdim etishlari maqsadga muvofiq.

1. Maqsadli tushumlarning kelib tushishi va ishlatilishi to'g'risida bajarilishlarga oid hisobot;

2. Pul oqimlari to'g'risida hisobot;

3. Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot.

NNTlar ustav vazifalarini bajarilishi asosan maqsadli tushumlar harakati yani kirimi va chiqimi bilan bog'liq. NNTlarda aynan maqsadli tushumlar qanday manbalar hisobidan shakllanganligi va ularning maqsadli ishlatilishi to'g'risida axborotlarni o'zida jamlovchi hisobot shakliga zarurat mavjud. Ushbu zaruratdan kelib chiqib, barcha NNTlar uchun maxsus "Maqsadli tushumlarning kelib tushishi va ishlatilishi to'g'risida bajarilishlarga oid hisobot" shaklini amaliyotga joriy qilish maqsadli hisoblanadi.

Pul oqimlari to'g'risida hisobot. Ushbu umumqabul qilingan moliyaviy hisobot shakli bugungi kunda NNTlar tomonidan tuzilmasdan va tegishli organlarga taqdim qilinmasdan kelinmoqda. Vaholanki, NNT ustav vazifalarini bajarishda maqsadli tushumlar bilan bog'liq pul mablag'larining kelib tushishi va ularning maqsadli sarflanishi to'g'risidagi ma'lumotlarni ushbu hisobot shaklida aks ettirish, bizningcha maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lar edi.

Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot. Ushbu umumqabul qilingan moliyaviy hisobot shakli ham bugungi kunda NNTlar tomonidan tuzilmasdan va tegishli organlarga taqdim qilinmasdan qolmoqda. Vaholanki, NNTlar ham mustaqil xo'jalik yurituvchi subyekt sifatida o'zlarining xususiy mablag'lariga egadir. Izlanishlar ko'plab NNTlar balansining alohida moddalarida ularga tegishli bo'lgan ustav kapitali, rezerv kapitali, taqsimlanmagan foyda, maqsadli tushumlar hamda bo'lg'usi xarajat va to'lovlar uchun rezervlar mavjudligini ko'rsatmoqda. Xususiy kapitalning ushbu elementlari holati va harakatidagi o'zgarishlarni ifodalovchi hisobotni alohida tuzilishi, fikrimizcha, foydadan xoli bo'lmaydi. Chunki, bunday hisobotning mavjudligi va tahlili NNTlarda xususiy kapitalni yanada ko'paytirish,

undan samarali foydalanishga oid boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon beradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqotda O'zbekiston Respublikasidagi NNTning mablag'larini boshqarish va hisobot taqdim etish tartibi tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalarni berib o'tmoqchiman:

birinchidan, O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi qonuni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar NNTlarning mablag'larini boshqarish tartibini belgilaydi. Ushbu hujjatlar mablag'larning maqsadli ishlatilishini ta'minlash, shaffoflikni oshirish va hisobdorlikni kuchaytirishga qaratilgan.

ikkinchidan, NNTlar uchun moliyaviy hisobot shakllari qat'iy reglamentlashtirilgan bo'lib, buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotlarni soliq organlariga taqdim etishlari lozim.

NNTlar uchun quyidagi keltirilgan qo'shimcha hisobot shakllarini joriy qilish maqsadga muvofiqdir:

- Maqsadli tushumlarning kelib tushishi va ishlatilishi to'g'risida bajarilishlarga oid hisobot;

- Pul oqimlari to'g'risida hisobot;

- Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot.

Yuqoridagi taklif va tavsiyalarimiz NNTlarda moliyaviy hisobotni yanada takomillashtirishga, uning ham ichki, ham tashqi axborot foydalanuvchilar uchun nafligini oshirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda NNTlar amaliyotida hisob va hisobot yuzasidan mavjud muammo va ularning yechimlari topilmoqda. Shuningdek, NNTlar amaliyotiga tavsiya etilayotgan moliyaviy hisobot shakllari auditorlik tekshiruvlari vaqtini kamayishiga ham sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.O'zbekiston Respublikasi qonuni "Buxgalteriya hisobi to'g'risida", 2016-yil 13-aprel, № O'RQ-404.
2. "Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to'ldirish bo'yicha qoidalar", <http://www.lex.uz>
- 3.Vazirlar Mahkamasining 24.08.2016-yildagi 275-son qaroriga 1-ilova
- 4.A.Pardayev.Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini yanada rivojlantirishga qaratilgan qonun loyihasi ishlab chiqildi.(2025)

5.Otabek Nishonovich XUSANOV.2025.Nodavlat notijorat tashkilotlarini moliyaviy qo'llab - quvvatlash yo'nalishlari. // Ilm-fan electron jurnal.

ELEKTROENERGETIKA TIZIMIGA JALB SILINGAN INVESTITSİYALARING BUXGALTERIYADAGI HISOBİ

Behzod Akbarovich Shodiyev

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Akbar Ashurovich Shodiyev

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Mamlakatimizda har yili taxminan 330 dan ortiq quyoshli kun borligini inobatga oladigan bo'lsak, quyosh energiyasining salohiyati kattaroq va undan unumli foydalanish mumkin. Prezidentimiz tashabbusi bilan respublikada "yashil energetika" jadal rivojlanmoqda. "Yashil energetika" deb ataladigan - to'rtta asosiy ekologik toza energiya manbalaridan: uran, suv, shamol va quyoshdan foydalanishni faol ravishda targ'ib qilmoqda. Sababi, quyosh fotoelektrstansiyalarida hosil qilinadigan elektr energiyasining quyidagi afzalliklari mavjud:

- quyoshdan olinadigan issiqlik va elektr energiyasi toza energiyadir;
- elektr energiyasi ishlab chiqarishda hech qanday shovqin yo'q;
- quyosh energiyasidan dunyoning deyarli hamma yerida foydalanish mumkin;
- quyosh resurslari insonning yillik energiya ehtiyojlaridan ming marta ko'pdir;
- ekspluatatsiya xarajatlari deyarli yo'q;
- kafolatlangan energiya manbalari mavjud;
- atrof-muhit muhofaza qilinadi.

Quyosh fotoelektrstansiyalarida hosil qilingan energiyadan xususiy uy xo'jaliklar va sanoat obyektlarini elektr energiyasi bilan ta'minlashda, yashash xonadonlari va xususiy uylardan tortib qishloq xo'jaligi issiqxonalari va chorvachilik fermalarigacha har qanday hajmdagi binolarni isitish, issiqlik yoki mexanik energiya olish uchun suvni isitish va bug'ga aylantirish, uylar, ko'chalar, yashil maydonlar va boshqa obyektlarni yoki hududlarni, ayniqsa elektr tarmog'iga ulana olmaydigan joylarni yoritish, suv ko'tarish va sug'orish nasoslaridan foydalanish barcha-barcha sohalarda foydalanish mumkin. Ma'lumotlariga ko'ra,

2023-yil davomida jami investitsiyalar hajmi 123.9 trln so'mni tashkil etgan. Shundan 42.0 trln so'm mablag' elektroenergiya tizimini rivojlantirish, yangi obyektlarni qurish, rekonstruksiya qilish hamda shamol, quyosh elektr stansiyalarini ishga tushurish maqsadida sarflangan va ijobiy ko'rsatkichlarga erishilgan. Elektr energiyasi bilan ta'minlash uchun jami investitsiyalarning 8.3 foizi ushbu soha rivoji uchun sarflanganligini ko'rish mumkin. 2024-yilga kelib jami investitsiyalar hajmi 493.7 trln so'mga yetgan. Mablag'larning 13.9 foizi yoki 68.5 trln so'mi aynan elektr energetika sohasiga sarflangan. Buning natijasida 2024-yil davomida ishlab chiqarilgan elektr energiyasi miqdori 7.4 GVt/soat ni tashkil qilgan. O'tgan yilga nisbatan 2024-yilda elektroenergetika sohasiga sarflangan mablag'lar miqdori 26.5 trln so'mga oshgan. Ushbu mablag'lar hisobiga 3 ta quyosh fotoelektr stansiyasi barpo etilgan. Biroq, quyosh elektr stansiyalarining bir qancha kamchiliklari mavjud. Ular quyidagilar:

- kunning kechki paytlari, shuningdek bulutli va yomg'irli kunlarda quyosh nuri yo'qligi sababli quyosh panellari ish faoliyatida bo'lmaydi;
 - ishlab chiqarilgan elektr energiyasini saqlash xarajatlarining yuqoriligi;
 - ob-havodagi chang va tuzlar panelning sirtini ifloslantirishi sababli doimiy tozalab turishni taqozo etadi;
 - quyosh panellarini o'rnatish uchun katta maydonlar talab etidi;
 - bir kvadrat metr yerdan olinadigan quvvatning juda pastligi;
 - panellar va uskunalarni ishlab chiqarishda qimmat va noyob materiallardan foydalanilganligi sababli narxining yuqoriligi;
 - samaradorlik ko'rsatkichlarining GESlarga qaraganda nisbatan pastligi;
- yuqori narx- quyosh elektr stansiyasini o'rnatish juda qimmat bo'lganligi sababli, sohaga kiritilgan investitsiyalar o'zini oqlamaydi.

Quyosh fotoelektr stansiyalarining kamchiliklari bilan bir qatorda foydali tomonlari ham farqlanadi.

Masalan:

- tabiiy gaz yordamida ishlaydigan elektr stansiyalarni quyosh elektr stansiyalar bilan integratsiya qilib, tabiiy gazni iqtisod qilish yoki eksportdagi ulushini oshirish imkoniyatining mavjudligi;

- iqtisodiyot o'sib, yangi ish o'rinlari yaratiladi;
- modullar quvvatini oshishi kapital xarajatlarni optimallashtiradi;
- Parijdagi VMTning Iqlim kelishuviga milliy hissa ortadi;
- elektr energiyasi importi kamayadi;
- ekologiyaning ifloslanish darajasi kamayadi;
- energiya resurslar diversifikatsiyalanadi;
- energiya resurslarning narxlari barqarorlashadi.

Quyosh elektr stansiyasining iste'molchilarga nisbatan yaqin joylarda joylashtirish undan foydalanish samaradorligini oshiradi. Buning uchun quyidagi muhim mezonlarga amal qilish kerak:

- avtomobil yo'liga yaqin masofada joylashtirilishi;
- yetkazib berish tarmoqlarining yaqin masofaga to'g'ri kelishi;
- toza suv ta'minotining mavjudligi;
- suvni saqlash imkoniyalarining mavjudligi;
- to'g'ridan - to'g'ri quyosh radiatsiyasining tushish burchagining qulayligi;
- o'rtacha shamol tezligining me'yorda ekanligi;
- atrof-muhit harorati; - malakali kadrlarning mavjudligi.

Bu parametrlarning barchasi quyosh elektr stansiyasining tannarxiga ta'sir qiladi. To'g'ridan-to'g'ri va kafolatlanmagan xorijiy kreditlar hisobidan 2024-yil davomida quyidagi yirik investitsiya loyihalari amalga oshirildi. 2023-2024-yillarda qurib bitkazilgan elektr stansiyalari

Quyosh energiyasi tabiiy resurslarni saqlashga hamda atrofmuhitga salbiy ta'sirni kamaytiruvchi "yashil energiya"ni yaratishni asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari orasida quyosh energiyasi eng katta ulushga ega ekanligi xorij mamlakatlari tajribasidan ma'lum. Ammo, faqat XXI asrga kelib intensiv rivojlanishga ega bo'ldi. Quyosh energiyasidan foydalanish hali ham ancha qimmat va samaradorligi past, ammo u intensiv ravishda

takomillashtirilmoqda va rivojlanmoqda, chunki u atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi va tabiiy resurslarni tejashga imkon beradi. Dunyoning ko'plab mamlakatlarida quyosh energiyasi yordamida elektr energiyasini ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, shuningdek, ishlatiladigan materiallarni, elementlarning shakli va o'lchamlarini o'zgartirish orqali quyosh panellaridan foydalanishning energiya samaradorligini oshirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Demak, quyosh energiyasi bitmas-tuganmas manba bo'lib, haqli ravishda kelajak energiyasi maqomini oldi. Shu sababdan ham quyosh elektr stansiyalarini barpo etish maqsadida ichki va tashqi moliyaviy manbalardan keng foydalanilmoqda. Xorijiy investitsiyalar jalb qilinib ulkan bunyodkorlik ishlari amalga oshirilmoqda. Asosiy kapitalga investitsiyalarning katta qismi to'g'ridan-to'g'ri, kafolatlanmagan va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlar hisobidan investitsiyalarga to'g'ri kelib, ularning ulushi 62,8% ni tashkil etdi. Elektr energetikasi uskunalarining jadallashgan eskirishi davom etmoqda. Elektr stansiyalari ega bo'lgan quvvatlarning pasayish tendensiyasining saqlanib qolayotganligi hatto qisqa muddatli istiqbolda ham elektr energiyasiga o'sib borayotgan talabni qondirib bo'lmazligiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli farmoni. <http://strategy.regulation.gov.uz/uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-martdagi PQ-4249- sonli "O'zbekiston Respublikasida elektr energetika tarmog'ini yanada rivojlantirish va isloh qilish strategiyasi to'g'risidagi" qarori. <https://lex.uz/docs/4257083>
3. N.Yusupova Реформирование электроэнергетики. «Bozor, pul va kredit» № 2. 2022. С.44-48.

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA INVESTITION MULK HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TRANSFORMATSIYA QILISH TARTIBI

Muzrapova Shahnoza Saydullaevna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Aksiyadorlik jamiyatlarida buxgalteriya hisobining milliy standartlari bo'yicha tayyorlangan moliyaviy hisobotlarni moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga transformatsiya qilish jarayonida jamiyatda mavjud asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar, ayrim hollarda tovar moddiy zahiralari MHXS talablari bo'yicha

investitsion mulk sifatida tan olinishi mumkinligi tekshiriladi va zarur transformatsion yozuvlar qilinadi. Ma'lumki moliyaviy hisobotni MHXS talablari bo'yicha tayyorlashning texnik masalalari bo'yicha hech qanday qoidalar yo'q. Shundan kelib chiqib, MHXSga muvofiq moliyaviy hisobotlarni tayyorlash muhimdir.

Amaliyotda BHMS asosida tayyorlangan hisobotlarni MHXSga muvofiq tuzishning ikki xil usulidan foydalaniladi: parallel hisob usuli va transformasiya qilish usuli.

Parallel hisob va transformasiya qilish usullari MHXSga muvofiq hisobotga o'tish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Buxgalteriya hisobining milliy standartlardan MHXSga o'tish uchun jamiyatlarda parallel hisob va transformasiya metodlarini qo'llashadi, bu esa ularga moliyaviy axborotni yangi standartlarga moslashtirishga imkon beradi. Parallel hisoblash, ma'muriy hisobotlarni ikki to'liq tizimda – BHMSva MHXSga asoslangan tarzda to'g'ri kelishtirishni ta'minlaydi, transformasiya qilish usullari esa mavjud hisobotlarni MHXSga moslashtirish va qayta ishlashni o'z ichiga oladi. Bu jarayon, ya'ni solishtirma tahlilni amalga oshirish va har ikki tizim orasidagi farqlarni aniqlash 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Parallel hisob va transformasiya va usullari yordamida MHXS bo'yicha hisobotga o'tkazish usullari farqli jihatlar⁵¹.

Solishtirish sohasi	Milliy hisobotni MHXS shakliga o'tkazish usullari	
	Parallel hisob	Transformasiya qilish
Usul tarkibi	BHMS va MHXS prinsiplari va talabi asosida parallel (ikki marta) hisob yuritish	O'tgan davr hisobotlariga tuzatish kiritish
MHXS bo'yicha axborot tayyorlashning davriyligi va tezkorligi.	MHXS bilan mos joriy axborotni tezkorlik bilan va doimiy asosda taqdim qiladi	MHXSga mos tuzilgan moliyaviy hisobotlar davriy, aniq bir sanaga uni tuzishga extiyoj bo'lganda taqdim qilinadi
MHXS bo'yicha axborot tayyorlashning narxi	Sezilarli qo'shimcha moliyaviy xarajatlar	Nisbatan kam moliyaviy xarajatlar
BHMS va MHXS asosida axborot tayyorlashning ketma-ketligi	MHXSga mos moliyaviy hisobotni BHMS asosidagi hisobot bilan bir vaqtda taqdim qilinadi	MHXSga mos moliyaviy hisobotni faqatgina BHMS asosida hisobot tayyorlagandan so'ng taqdim qilish mumkin
Vaqt sarfi	Nisbatan kam	Uzoq vaqt talab qiladi

⁵¹ Муаллиф томонидан тузилган

Taqdim	qilinadigan	MHXSga muvofiq yanada	MHXSga muvofiq kamroq aniq
axborotning aniqligi		aniq axborotni ifodalaydi	moliyaviy axborotni ifodalaydi

Yuqoridagi jadvalda ma'lumotlaridan kelib chiqib aksiyadorlik jamiyatlari uchun transformasiya usuli qulayroq: bugungi kunda parallel usul orqali buxgalteriya hisobinitashkil qilishni aytmaganda ham, parallel hisob yurituvchi yoki MHXS asosida hisob yurituvchi jamiyatlar uchun alohida elektron dasturlar mavjud emas.

«Uzbek Leasing International A.O.» AJ milliy standartlar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlarda xalqaro standartlarga transformatsiya qilish orqali «Investitsion mulk»ni alohida hisobga olish jarayoni amalga oshiriladi.

Jamiyatning 2019-2023 yillar davomida buxgalteriya milliy standartlari asosida tayyorlangan hisobotlarni moliyaviy hisobotning halqaro standartlariga transformatsiya jarayoni tahlil qilindi. 2019 yilda jamiyat balansida uzoq muddatlari aktivlar tarkibidagi asosiy vositalarning jami qoldiq qiymati 18 224 036 ming so'mni tashkil qilgan. Jamiyat ushbu asosiy vositalardan ma'muriy va ijara maqsadida foydalanib kelgan. Lekin ijara sifatida foydalanilgan binoni investitsion mulk sifatida aks ettirmagan. Jamiyatning MHXS asosida tayyorlangan hisob siyosatida asosiy vositalar va investitsion mulklar boshlang'ich qiymat modeli bo'yicha hisobga olinadi. Demak, ushbu aktivlar uchun eskirish uning foydali qiymatiga mutanosib hisoblanib kelingan. Ijara sifatida foydalanishga berilgan binoni alohida identifikatsiya qilishni imkoniyati bor va shuning natijasida transformatsiya jarayonida investitsion mulk alohida ajratib olinadi va "Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot"da asosiy vositalardan boshqa satrlarda aks ettirilgan. Asosiy vositalar tarkibidan investitsion mulkka o'tkazishda agar boshlang'ich qiymat modeli tanlangan bo'lsa, balans qiymati bo'yicha o'tkaziladi. Quyida tuzatuvchi buxgalteriya o'tkazmasi beramiz:

Dt Investitsion mulk 3 648 807

Kt Asosiy vositalar 3 648 807

Xuddi shunday, 2020 yilda jamiyat tomonidan bino ijara maqsadida foydalanuvchilarga berilgan.

Tuzatuvchi buxgalteriya o'tkazmasi:

Dt Investitsion mulk 5 971 582

Kt Asosiy vositalar 5 971 582

Jamiyat 2021 yilda kelgusi foydalanish maqsadi hozir noaniq bo'lgan yer maydonini xarid qildi. BHXS 40 ga asosan "agar tashkilot yerdan egasi foydalanadigan ko'chmas mulk sifatida yoki odatdagi faoliyati doirasida qisqa muddatda sotish uchun foydalanishi belgilanmagan bo'lsa, yer kapital qiymatining oshishi maqsadida tutib turilgan deb hisoblanadi" va investitsion mulk sifatida tavsiflanadi. Jamiyatning 2021 yilga mo'ljallangan MHXS asosida tayyorlangan hisob siyosatida yer uchun haqqoniy qiymat modeli tanlangan. Yer maydoni xarid qilinganda u bilan bog'liq bo'lgan barcha xarajatlar qiymati bilan 4 438 821 ming so'mni tashkil etgan. Yil yakunida ushbu yer maydonining haqqoniy qiymati baholovchilar tomonidan 5 060 256 ming so'm etib baholandi. Yer maydoni asosiy vosita tarkibida yuritilib kelgan. Demak BHXS-40 ga asosan yer maydoni investitsion mulk sifatida hisobotlarda aks ettirilishi lozim. Jamiyat o'sha sanadagi investitsion mulkning balans qiymati bilan uning haqqoniy qiymati orasidagi har qanday farqni 16-son BHXSga muvofiq qayta baholash orqali hisobga oladi.

2022 yilda yakunida olingan yer maydonining haqqoniy qiymati baholovchilar tomonidan 5 768 692 ming so'm bo'lib, haqqoniy qiymat bo'yicha hisobga olingan va bunda har qanday farq foyda yoki zararda aks ettiriladi.

2023 yilda yakunida olingan yer maydonining haqqoniy qiymati baholovchilar tomonidan 6 403 248 ming so'm etib haqqoniy qiymat bo'yicha baholangan bo'lib, har qanday farq «Foyda yoki zarar hamda boshqa umumlashgan daromad to'g'risidagi hisobot»ning "Investitsion daromad" bo'limida aks ettiriladi

Yuqoridagi jurnal o'tkazmalari va hisob kitoblardan so'ng, «Uzbek leasing international A.O» aksiyadorlik jamiyatining 2019-2023 yillar bo'yicha investitsion mulkni transformatsiya qilish usulidan foydalangan holda asosiy vositalar tarkibidan alohida aks ettirish va moliyaviy hisobotning tegishli satrida to'g'ri shakllantirish maqsadga muvofiq (2-jadval).

2-jadval

«Uzbek leasing international A.O» aksiyadorlik jamiyatida investitsion mulk hisobini BHMSdan MHXSga transformatsiya qilish tartibi⁵²

(ming so'm)

Ko'rsatkichlar	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil
BHMS bo'yicha (transformatsiyadan oldin)					
Uzoq muddatli aktivlar					
Asosiy vositalar	18 244 036	29 857 909	63 253 198	42 182 484	32 694 824
Tuzatuvchi o'tkazma					
Asosiy vositalar	3 648 807	5 971 582	12 650 640	8 436 497	6 538 965
Investitsion mulk	3 648 807	5 971 582	12 650 640	8 436 497	6 538 965
MHXS bo'yicha (transformatsiyadan keyin)					
Uzoq muddatli aktivlar					
Asosiy vositalar	14 595 229	23 886 327	50 602 558	33 745 987	26 155 859
Investitsion mulk	3 648 807	5 971 582	12 650 640	8 436 497	6 538 965

Ushbu jadvaldan ko'rishimiz mumkinki, investitsion mulk hisobini "Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot"ning alohida uzoq muddatli aktivlar bo'limida, asosiy vositalar 2023 yilda 26 155 859 ming so'mni, investitsion mulk esa 6 538 965 ming so'mni tashkil etadi. Buning natijasida aksiyadorlik jamiyatlari buxgalteriya hisobida xalqaro standartlar asosida investitsion mulk hisobini tashkil qilish hamda moliyaviy hisobotning tegishli satrlarida to'g'ri va ishonchli aks ettirishni ta'minlashga erishiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.02.2020 yildagi PQ-4611-son qarori. <https://lex.uz/docs/4746047>;
2. 40-sonli BXXS "Investitsion ko'chmas mulk" <https://lex.uz/uz/docs/6312360>;
3. Muzrapova Sh.S. (2023). Moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish tartibi. "Tafakkur manzili" may2022 ISSN, 2180-2160;
4. Xamdorov B.K., Obidxonov H.H. "O'zbekiston respublikasida investitsion ko'chmas mulklarni hisobga olish va uni MHXSga muvofiqlashtirish".
5. Urazov K.B. Buxgalterskiy uchets i nalogooblozhenie investitsiy. - T.: Mir ekonomiki i prava, 2003. - 6-s.

⁵² Муаллиф томонидан тузилган.

6. Avloqulov A.Z. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida investitsion mulk hisobi va auditini takomillashtirish: 08.00.08: Iqtisod fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati. O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi. – T., 2007. -24-b.

O‘ZBEKISTONDA BEVOSITA VA BILVOSITA SOLIQQA TORTISHNI OPTIMAL TASHKIL ETISHDA BUXGALTERIYA HISOBINING AXAMIYATI VA VAZIFALARI

*i.f.n., dotdent v.b Qodirov Baxodir Qudratovich
Termiz Davlat universiteti*

Dunyo mamlakatlarning o‘zaro siyosiy-iqtisodiy munosabatlari ziddiyatli tus olayotgan bugungi nomukammal sharoitda mamlakatlarning barqaror taraqqiyoti iqtisodiy islohotlarning samaradorligiga bog‘liq bo‘lmoqdaki, bunda ko‘proq ta‘sir etish omil - bevosita va bilvosita soliqqa tortishni optimal tashkil etishdir. Chunki, daromad va foyda olish maqsadida tashkil etiladigan va faoliyat yuritadigan tadbirkorlik sub‘ektlarining moliyaviy faoliyatiga soliq tizimi jiddiy ta‘sir qiladi. Shuning uchun, tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxona va tashkilotlar soliq bilan bog‘liq moliyaviy xatarni e‘tiborga olib, soliq solinadigan daromadlar, mol-mulklar va boshqa aktivlarni buxgalteriya hisobini samarali amalga oshirishga harakat qilishadi.

O‘zbekistonda islohotlar davrining ikkinchi to‘lqini boshlangan 2017-2030 yillardagi strategik vazifalarida “xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag‘batlantirish, hududlar, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib holda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy ettirish, investitsiyaviy muhitni yaxshilash orqali mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlari va hududlariga xorijiy sarmoyalarni faol jalb etish” maqsadlari belgilangan. Bu ustuvor vazifalarning ijrosini ta'minlash uchun eng avvalo soliq yukini kamaytirish, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish, soliqlarni unifikatsiya qilish, soliqqa tortishni raqamli iqtisodiyot asosida tashkil etish, soliq hisobotlarini qisqartirish, buxgalteriya xisobi va soliq xisobi sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlardagi qarama-qarshiliklar va ziddiyatlarni bartaraf etish, soliq to‘lovchilarning buxgalteriya va soliq xisobini yaxlitlashtirish, buxgalteriya va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish lozim bo‘ladi. Bu vazifalarning ijrosini amalga oshirish uchun tarmoqlar va soxalardagi korxona va tashkilotlarning

aktivlari va ularning manbalarini xarakatini hisobini yuritish, tadbirkorlik faoliyatlaridan olingan daromadlar va boshqa soliq solish ob'ektlarining hamda ulardan budjetga to'lanadigan bevosita va bilvosita soliqlarning buxgalteriya hisobini yuritish talab etiladi. Bu ishlarni samarali tashkil etish uchun raqamli iqtisodiyot asosida elektron dasturiy maxsullaridan oqilona foydalanishga, soliq ma'muriyatchiligini samaradorligini oshirishga zaruriyat tug'ilmoqda.

1-jadval

O'zbekiston respublikasi YAIM va budjet daromadlarida bevosita va bilvosita soliqlar tarkibining o'zgarish dinamikasi⁵³ (mlrd so'm)

Ko'rsatkichlar	2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil	2024 yilda 2016 yilga nisbatan o'sish (foizda)
Yalpi ichki mahsulot	2554 21.9	3174 76.4	4266 41.0	5327 12.5	6055 14.9	7384 25.2	8966 17.9	10665 69.0	14545 73.9	569.4
Budjet daromadi	3964 1.5	4826 5.9	7757 1.1	1121 65.4	1329 38.0	1647 99.4	2018 63.7	23172 1.3	27442 3.0	692.2
Shundan soliq tushumlari	3629 0	4454 0.1	6960 0.1	9789 2.6	1128 92.2	1382 57.2	1597 50	18450 8.8	21553 7	539.9
Bilvosita soliqlar	2113 1	2613 3.2	4128 0.4	4642 7.2	4642 8.4	5629 0.4	7139 0.2	83325 .8	88341 .0	418.0
Bevosita soliqlar	1515 9	1840 6.9	2831 9.7	5146 5.4	6646 3.8	8196 6.8	8835 9.8	10118 3.0	12719 6.0	839.0
Soliqsiz boshqa daromadlar	3351 .8	3725 .8	7971 .0	1427 2.8	2004 5.8	2654 2.2	4211 3.7	47212 .5	58886 .0	1756.8

Olib borilgan tadqiqotlarimiz natijalari keltirilgan 1-jadval ma'lumotlaridan ayyon bo'ladiki, O'zbekistonning strategik dasturlari va ustuvor yo'nalishlariga asosan olib borilgan islohotlar natijasida 2016-2024 yillarda xar tomonlama makroiqtisodiy o'sish ro'y berganligi, bu o'sish sur'atlari 2025 yilda ham davom etishi kutilayotgani va soliqqa tortish imkoniyatlari kengayib borayotganligi kuzatilmoqda.

⁵³ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг расмий интернет сайтларидан (openbudget.uz) олинган маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

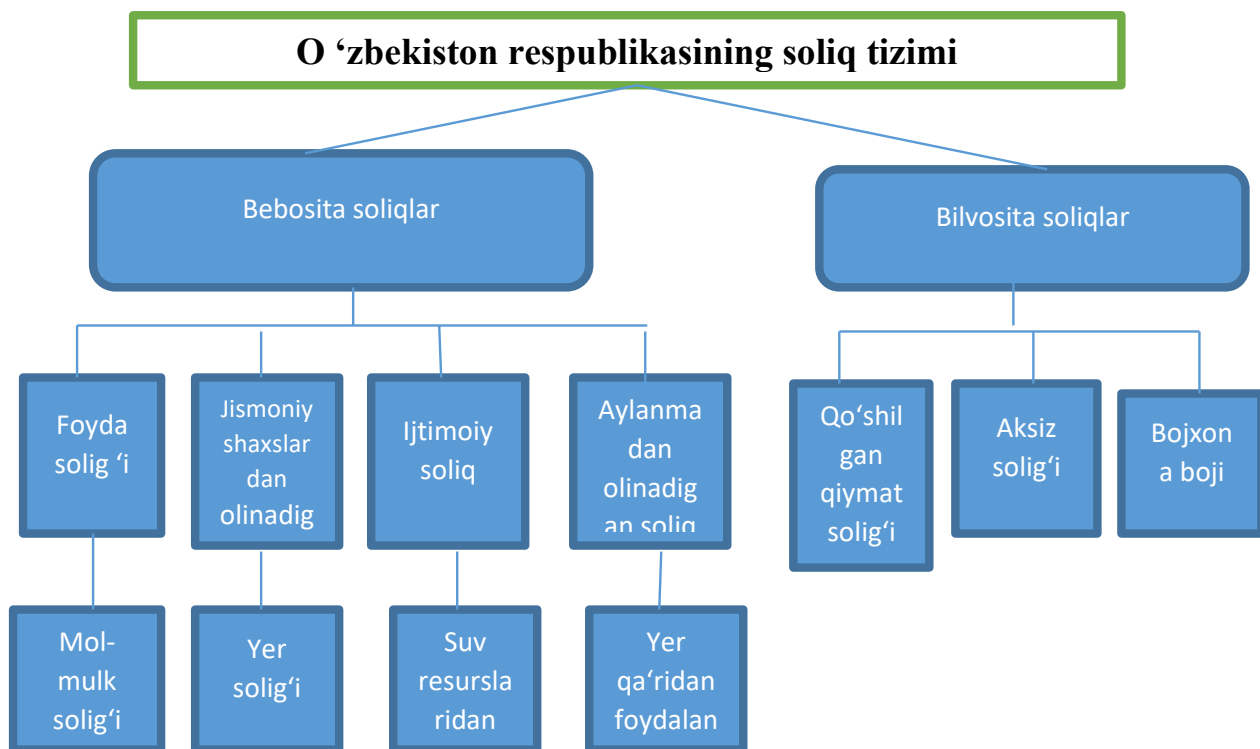
Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, tadbirkorlik sub'ektlarida bevosita va bilvosita soliqlar hisobini yuritishning va byudjetga o'z vaqtida o'tkazishning samarali mexanizmlari sifatida buxgalteriya va soliq hisobini elektron dasturiy maxsullarini jadal va samarali tatbiq etilishi istiqbollidir. Bu amaliyot rivojlangan mamlakatlarda allaqachon oqilona qo'llanib, yuksak natijalarga erishilgan. Endilikda, O'zbekistonda ham soliq hisobini yuritish amaliyoti bevosita elektron dasturiy hukumatni yaratish va samarali takomillashtirib borish bilan uzviy bog'liqlikda amalga oshirilmoqda. Hozirgi global lashuv sharoitida, O'zbekiston iqtisodiyotiga keladigan zararlarni bartaraf etish va barqaror taraqqiyot yo'liga erishish yo'llarini tezkor aniqlash masalalari elektron dasturiy maxsullarning qay darajada tatbiq etilishiga bog'liqdir. Xolbuki, soliq qonunchiligida amalga oshirilayotgan islohotlar mavjud soliq turlarini ixchamlashtirilishga, soliqlarni hisoblash va undirish tartiblarini elektron avtomatlashtirishga va soddalashtirilishga, soliq imtiyozlarini oqilona yaxlitlashtirilishga qaratilgan bo'lib, bu islohotlar tadbirkorlik sub'ektlarining daromadlarini va boshqa soliq solinadigan ob'ektlarini samarali hisobini tashkil etishga bog'liq jarayondir. Ma'lumki, soliq kodeksiga binoan belgilangan soliq imtiyozlarini amalda tatbiq etish uchun buxgalteriya va soliq hisobining elektron tizimini yaratish va elektron hukumatning dasturiy maxsullarini takomillashtirib borish davlat uchun xam, tadbirkorlik sub'ektlari uchun xam manfaatlidir. Albatta, bu o'rinda soliq to'lovchi tadbirkorlik sub'ektlarini va soliq undiruvchi davlatning manfaatlarini uyg'unlikda ifodalovchi oqilona hisob siyosatini tashkil etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu maqsadda, soliq solinadigan aylanmalar, daromadlar va boshqa ob'ektlarni buxgalteriya hisobini samarali tashkil etish uchun amaldagi soliq tizimini iqtisodiy mohiyatiga asoslanib tavsiflash lozim. Chunki, solq tizimi iqtisodiy mohiyatiga binoan bevosita soliqlar va bilvosita soliqlarga tavsiflanib, soliq to'lovchilarga va ularning daromadiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sir darajalari ushbu soliq guruhlarining ta'riflarida batafsilroq ko'rinadi.

Bevosita soliqlar – soliq to'lovchilarning daromadiga, foydasiga va boshqa soliq solinadigan ob'ektlariga belgilanib, soliq to'lovchilarning bevosita daromadga ta'sir ko'rsatadi va foydasini kamaytiradi.

Bilvosita soliqlar – ishlab chiqarilgan tovarlar, ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlarning realizatsiya qiymatiga ustama tarzda belgilanib, istemolchi va xaridorlardan undirilib, soliqni budjetga to'liq va o'z vaqtida o'tkazib berish majburiyati soliq agenti bo'lgan korxonalar zimmasiga yuklatiladi.

Mazkur ta'riflardan ko'rinadiki, bevosita soliqlar – soliq to'lovchilarning foydasini kamaytirsada, bilvosita soliqlar realizatsiya qiymatiga ustama tarzda belgilanib, xaridorlardan undirilsada, ikki holatda ham soliqlarni budjetga o'tkazib berish majburiyati va javobgarligi korxonalar zimmasiga yuklatiladi. Bu majburiyatlar tadbirkorlik sub'ektlari uchun soliq solinadigan ob'ektlar, jumladan daromadlar va harajatlar hisobining samarali yuritish talabini qo'yadi. Soliq idoralari tomonidan o'tkazilgan soliq nazorati tadbirlari natijasining ko'rsatishicha, tadbirkorlik sub'ektlarida buxgalteriya va soliq hisobi samarali tashkil etilmaganligi oqibatida katta summalarda soliq solinadigan daromadlarni va boshqa ob'ektlarni yashirish hamda soliq to'lashdan bo'in tovlash huquqbuzarliklari yuz bermoqda. Natijada, tadbirkorlik sub'ektlari moliyaviy va jinoiy javobgarlikka tortilib, moliyaviy yoqtishlari o'sib bormoqda. Shuning uchun, moliyaviy faoliyat yurituvchi tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan soliq hisobini samarali yuritish masalasi har doim dolzarb bo'ib qolaveradi. Shunga ko'ra, soliq hisobining amaliy jihatlari soliq tizimining iqtisodiy mohiyatiga nisbatan tavsiflanishiga ham bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 30-dekabrdagi O'RQ-599-sonli qonuni bilan qabul qilingan va doimiy ravishda islohiy o'zgartirishlar asosida takomillashayotgan soliq kodeksi bilan belgilangan amaldagi soliq tizimi iqtisodiy mohiyatiga ko'ra tavsiflanishi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. O'zbekiston respublikasi soliq tizimini iqtisodiy mohiyatiga ko'ra tasnifi⁵⁴

O'zbekistonda 2016-2024 yillarda soliq hisobini yuritilishi bo'yicha qabul qilingan buxgalteriya va soliq qonunchiligi me'yorlari tahliliy ko'rib chiqilganda, amalga oshirilayotgan iqtisodiy isloxlarga mutanosib holda soliqqa tortish hisobi takomillashib borayotganligi, bu jarayonda bevosita va bilvosita soliqlarning hisobini yuritish va budjetga undirish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari muxim rol o'ynayotgani kuzatiladi. Xususan, tadbirkorlik sub'ektlarining daromadlari va xarajatlarini buxgalteriya xisobini yuritish, bevosita va bilvosita soliqlarni xisoblash, buxgalteriya va soliq xisobotlarini soliq idoralariga taqdim etish va soliqlarni budjetga to'lash amaliyoti elektron dasturiy maxsullar asosida onlayn tartibida amalga oshirilmoqda. Shunday bo'lsada, bevosita va bilvosita soliqlar hisobini yuritish va byudjetga o'z vaqtida to'lash borasidagi ishlarni yanada takomillashtirish, samarali elektron dasturiy maxsullarni tatbiq etish ishlarini yanada yuksaltirish talab etiladi.

Keyingi yillarda buxgalteriyaga oid elektron dasturiy maxsullarni yaratilishi va takomillashtirilishi buxgalteriya va soliq hisobini samarali yuritish imkonini

⁵⁴ Soliq kodeksiga asoslangan holda muallif tomonidan tayyorlangan.

berdi. Xususan, soliq hisobotlarini elektron tuzilishi va onlayn tarzida soliq idorasiga topshirilishi soliq hisobini yuritishning elektron tizimini yanada takomillashtirib borish va rivojlangan mamlakatlar darajasiga erishish talabini qo'ymoqda. Hisob tizimini elektron dasturiy maxsullarda tashkil etish va yanada takomillashtirib borish natijalari tadbirkorlik sub'ektlari uchun samarali va arzon hisob tizimini shakllanishiga olib kelishi bilan bir qatorda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlanishiga, soliqqa tortiladigan daromadlarni ko'payishiga va o'z navbatida budjetga soliqlarni barqaror tushishiga olib keladi.

Xulosa va takliflar.

O'zbekistonda tadbirkorlik sub'ektlarining buxgalteriya hisob tizimini soliq hisobi bilan uzviy bog'liqlikda tashkil etish lozim bo'lib, bu yo'nalishda quyidagi tizimli choralarni ko'rish maqsadga muvofiq, deb xisoblaymiz:

-Elektron hukumat tizimini rivojlantirish kontsepsiyasi loyihasi doirasida bevosita va bilvosita soliqlarni hisoblash va undirishning dasturiy mahsullarini yanada takomillashtirish;

- Bevosita va bilvosita soliqlarni elektron hisoblash va undirish mexanizmlarida davlat, aholi va biznesning samarali o'zaro hamkorligini ta'minlash, jahonning elektron makoniga integratsiyalashlash, yagona milliy elektron tizimini shakllantirish va bu ishlarni istiqbolli yo'nalishlarini belgilash;

-Elektron dasturiy maxsullar asosida soliqqa tortiladigan daromadlarni va mulklarni to'liq ro'yxatga olinishi va soliqqa tortilishini dasturiy shaffovligini ta'minlash;

- soliqqa oid axborotlarni to'plash, qayta ishlash, saqlash, uzatish borasidagi yangi usullar generatsiyasiga hamda raqamli kompyuter texnologiyalariga asoslangan bevosita va bilvosita soliqqa tortishning oqilona tizimini shakllantirish va boshqalar.

O'zbekistonda 2016-2024 yillarda soliq hisobini yuritilishi bo'yicha qabul qilingan buxgalteriya va soliq qonunchiligi me'yorlari tahliliy ko'rib chiqilganda, amalga oshirilayotgan iqtisodiy isloxlarga mutanosib holda soliqqa tortish hisobi takomillashib borayotganligi, bu jarayonda bevosita va bilvosita soliqlarning

hisobini yuritish va budjetga undirish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari muxim rol o'ynayotgani kuzatiladi. Xususan, tadbirkorlik sub'ektlarining daromadlari va xarajatlarini buxgalteriya hisobini yuritish, bevosita va bilvosita soliqlarni hisoblash, buxgalteriya va soliq hisobotlarini soliq idoralariga taqdim etish va soliqlarni budjetga to'lash amaliyoti elektron dasturiy maxsullar asosida onlayn tartibida amalga oshirilmoqda. Shunday bo'lsada, bevosita va bilvosita soliqlar hisobini yuritish va byudjetga o'z vaqtida to'lash borasidagi ishlarni yanada takomillashtirish, samarali elektron dasturiy maxsullarni tatbiq etish ishlarini yanada yuksaltirish talab etiladi.

Keyingi yillarda buxgalteriyaga oid elektron dasturiy maxsullarni yaratilishi va takomillashtirilishi buxgalteriya va soliq hisobini samarali yuritish imkonini berdi. Xususan, soliq hisobotlarini elektron tuzilishi va onlayn tarzida soliq idorasiga topshirilishi soliq hisobini yuritishning elektron tizimini yanada takomillashtirib borish va rivojlangan mamlakatlar darajasiga erishish talabini qo'ymoqda. Hisob tizimini elektron dasturiy maxsullarda tashkil etish va yanada takomillashtirib borish natijalari tadbirkorlik sub'ektlari uchun samarali va arzon hisob tizimini shakllanishiga olib kelishi bilan bir qatorda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlanishiga, soliqqa tortiladigan daromadlarni ko'payishiga va o'z navbatida budjetga soliqlarni barqaror tushishiga olib keladi.

Xulosa va takliflar.

O'zbekistonda tadbirkorlik sub'ektlarining buxgalteriya hisob tizimini soliq hisobi bilan uzviy bog'liqlikda tashkil etish lozim bo'lib, bu yo'nalishda quyidagi tizimli choralarni ko'rish maqsadga muvofiq, deb xisoblaymiz:

-Elektron hukumat tizimini rivojlantirish kontsepsiyasi loyihasi doirasida bevosita va bilvosita soliqlarni hisoblash va undirishning dasturiy mahsullarini yanada takomillashtirish;

- Bevosita va bilvosita soliqlarni elektron hisoblash va undirish mexanizmlarida davlat, aholi va biznesning samarali o'zaro hamkorligini ta'minlash, jahonning elektron makoniga integratsiyalashlash, yagona milliy elektron tizimini shakllantirish va bu ishlarni istiqbolli yo'nalishlarini belgilash;

-Elektron dasturiy maxsullar asosida soliqqa tortiladigan daromadlarni va mulklarni to'liq ro'yxatga olinishi va soliqqa tortilishini dasturiy shaffovligini ta'minlash;

- soliqqa oid axborotlarni to'plash, qayta ishlash, saqlash, uzatish borasidagi yangi usullar generatsiyasiga hamda raqamli kompyuter texnologiyalariga asoslangan bevosita va bilvosita soliqqa tortishning oqilona tizimini shakllantirish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 07-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakatlar strategiyasi bevositasida"gi PF-4947-sonli farmoni O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 iyundagi «O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish kontseptsiyasi to'g'risida»gi PF-5486-sonli farmoni.

3. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 30-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi soliq Kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-599-qonuni.

4.Davlat soliq qo'mitasining soliq.uz rasmiy sayti.

5. Iqtisodiyot va moliya vazirligining imv.uz sayti

IQTISODIYOTDA BUXGALTERIYA HISOBİ VA AUDİT ASOSLARI NAZARIYASI

Jumanazarov Zohid Shodmonovich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Buxgalteriya hisobi qachon shakllanganligi shu soha vakillarini qiziqtirishi tayin. Odatda bu borada uchta javobni uchratishimiz mumkin.1 Birinchisi: buxgalteriya hisobi 3000 yil oldin boshlagan deyilsa, Ikkinchisi: 500 yil oldin italyan matematigi Luka Pacholining (1445-1515 y.) "Schyotlar va yozuvlar haqida traktat" kitobining nashrdan chiqishi bilan yuzaga kelgan; Uchinchisi: 100 yil oldin, buxgalteriya hisobi sohasida birinchi nazariy qarashlar paydo bo'lgan davrdan yuzaga kelgan. Buxgalteriya tushunchasi o'zining qadimiy tarixiga ega "Buxgalter" atamasi nemis tilidan tarjima qilganda "buck-kitob" "halter-tutish" so'zlarining birikmasi bo'lib, kitob tutuvchi degan ma'noni anglatadi. Ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi "accounting" deb yuritiladi. Buxgalteriya hisobida har qanday xo'jalik operatsiyasi bo'yicha tegishli tarzda tuzilgan, barcha zarur ko'rsatkichlarga ega bo'lgan, mas'ul shaxslar tomonidan imzolangan va tasdiqlangan hujjat tuzilishi kerak. Buxgalteriya hisobi - har qanday mulkchilik shaklidagi korxona xo'jalik faoliyatini yalpi, uzluksiz kuzatish va nazorat qilish,

sodir bo'lgan voqea-hodisalarni hisob registrlarida qayd qilish, ularga ishlov berish hamda hujjatlarga asoslangan holda moliyaviy hisobot ko'rinishida axborotlarni foydalanuvchilarga taqdim qilish tizimidir.

Xo'jalik hisobi asosan quyidagi funksiyalarni bajaradi:

a) iqtisodiyot tarmoqlarida sodir bo'layotgan xo'jalik jarayonlarini kuzatib borish;

b) kuzatish orqali olingan ma'lumotlarni miqdoriy ko'rsatmalarda ifodalash; korxona, tashkilot, muassasa xo'jalik faoliyatlarini kuzatish natijalarini maxsus hujjatlarda qayd etish;

d) maxsus hujjatlarda aks ettirilgan ma'lumotlarni umumlashtirish va guruhlashtirish, xo'jalik jarayonlari ustidan nazorat o'rnatish hamda ularga ta'sir etish.

Xo'jalik hisobining yuqoridagi funksiyalari ayrim korxona, muassasa, tashkilot va umuman butun iqtisodiyotning iqtisodiy jihatdan asoslangan joriy va kelgusidagi reja ko'rsatkichlarini tuzishda, ular bajarilishini ustidan nazorat olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi. Buxgalteriya bu ancha yillardan beri mavjud bo'lgan tushuncha hisoblanadi. Odatda bu borada uchta javobni uchratishimiz mumkin mumkin. Bu davrda xo'jalik jarayonlarining ommalashuvi, murakkablashuviga mos ravishda oddiy yozuvdan ikki yoqlama yozuvga o'tish zaruriyatining yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Hisob yozuvlariga katta urg'u berilganligi ham ushbu davrga xos. Bu davrda buxgalteriya hisobida dastlabki schyotlar rejasi ishlatila boshlandi. Buxgalteriyaning zamonaviy tizimining kelib chiqishi Luka Pacholiga borib taqaladi Vinetsiya, Italiya XV asming oxiri. Pacholi aytdiki "biror iqtisodiy hodisa aniq bir tizim orqali tartibli va ishonchli qilib ma'lumotlarni buxgalteriya kitobiga yozilishi qayd qilinishi kerak"ligini takidlab ketgan. Nazariy-amaliy davr (1850-1900-yillar).

Bu davrga kelib xo'jalik jarayonlariga huquqiy maqom shakllandi. Natijada jarayonga ham iqtisodiy jihatdan, ham huquqiy jihatdan yondashuvlar belgilandi. Schyotlar rejasining differensiyasi boshlandi, shakllariga ahamiyat qaratildi, balans, foyda, tannarx, ishlab chiqarish va muomala xarajatlari tushunchalari shakllandi. Buxgalteriya hisobi butun reallikni baholashni qamrab oldi. Ilmiy davr. (1900 -

1950 yillar). Bu davrda asosiy e'tibor mahsulot ishlab chiqarish xarajatlariga va mahsulot tannarxini to'g'ri aniqlash, xarajatlarning jadalligi bilan ajralib turadi.

Kalkulyatsiyalash tartibi ham ushbu davrga xos. Mahsulotning ishlab chiqarish va to'liq tannarxini aniqlash, smeta qiymati tushunchasi, direkt kost, standart kost usullari, to'g'ri va egri xarajatlar ushbu davrning eng muammoli masalasiga aylangan. Boshqaruvning har bitta funksiyasini ajratish, soliqqa tortish masalalarida buxgalteriya hisobini o'ta va aniq tizimi yaratildi. Buxgalteriya hisobini ishlab chiqarish hisobiga alohida urg'u berildi. Boshqaruv va moliyaviy hisobning tarkiblanishiga o'tish davri boshlandi. Hozirgi davrni o'z ichiga oladi. Bu davr 1950-yildan hozirgi kunga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Xalqaro standartlarning qabul qilinishi bilan xarakterli bo'lgan ushbu davr buxgalteriya hisobining rivojlanishida o'ziga xos revolyutsiya davri bo'ldi deyish mumkin. Buxgalteriya hisobi, mulk egalari, jamoat, davlat manfaatlar bo'yicha o'zining aniq javoblariga ega bo'ldi. Buxgalteriya hisobining asosiy prinsiplari. Uzluksizlik, ishonchlilik, ko'rsatkichlarning qiyoslanuvchanligi buxgalteriya hisobining asosiy prinsiplaridir. Buxgalteriya axboroti: Buxgalteriya axboroti boshlang'ich hisob hujjatlariga asoslangan, buxgalteriya hisobi registrlarda, moliyaviy hisobotlarda, tushuntirishlarda hamda buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritish bilan bog'liq boshqa hujjatlarda aks ettiriladigan buxgalteriya hisobi obyektlari haqidagi qayta ishlangan ma'lumotlardir.

Auditning huquqiy asoslari Audit, oldingi bobda aytib o'tganimizdek, davlat tomonidan tartibga solinadigan tizim. Bu ham ichki, ham tashqi auditga taalluqlidir. Ichki auditning huquqiy-me'yoriy asoslari respublikamizda «Korxonalar to'grisida Qonun», «Buxgalteriya hisobi to'grisida Qonun» hamda boshqa Qonunlar va me'yoriy hujjatlarda belgilangan. Ushbu Qonunlar va me'yoriy hujjatlarga muvofiq xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning rahbarlari ichki auditga doir hujjatlarni ishlab chiqishlari va ularga amal qilishlari lozim.

Tashqi auditning huquqiy me'yoriy asoslari respublikamizda yuqorida keltirilgan qonunlardan tashqari «Auditorlik faoliyati to'grisida Qonun», hukumat qarorlari, auditorlik faoliyati milliy standartlari (AFMS), yo'riqnomalar va boshqa

me'yoriy hujjatlarda belgilangan. 29 ta moddadan iborat «Auditorlik faoliyati to'grisida Qonun» auditning mohiyatini, uning turlari, maqsadi va vazifalarini, auditorlik faoliyati bilan shugullanuvchi tashkilotlarning statusini, ya'ni ularni tuzish va yopish tartibini, auditorlik faoliyatini litsenziyalash, litsenziyalarni to'xtatish va bekor qilish tartibini, auditorlik tashkilotlarining, shuningdek auditorlar va ularning yordamchilarining huquqlari, majburiyatlari va javobgarliklarini, auditorlik tekshiruv natijalarini rasmiylashtirish va tadbiq etish tartibini belgilab beruvchi asosiy hujjat hisoblanadi.

Qonunga muvofiq tashqi audit respublikamizda faqatgina maxsus litsenziyaga ega bo'lgan auditorlik tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi. Davlat organlari va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ta'sischi ligida auditorlik tashkilotlarini tuzish qat'iy man etiladi. Auditorlik tashkilotlarini tuzishda, shuningdek ular faoliyatini litsenziyalashda ma'lum tartiblarga amal qilinadi, jumladan Qonunning 5-moddasiga, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Mahkamasining 2000 yil 22 sentyabrdagi «Auditorlik faoliyatini takomillashtirish va auditorlik tekshiruvlarining ahamiyatini oshirish to'grisida» 365-son qarori va ushbu qaror bilan tasdiqlangan «Auditorlik faoliyatini amalga oshirish uchun auditorlik tashkilotlariga litsenziya berish tartibi to'grisida Nizom» ga muvofiq: auditorlik tashkilotlari ustav kapitalining eng kam miqdori ta'sis etish sanasida eng kam ish haqining kamida 1200 barobariga teng bo'lishi kerak; ushbu ustav kapitalining eng kamida 51 foizi bitta yoki bir nechta auditorlarga tegishli bo'lishi kerak; auditorlik tashkilotining shtati kamida ikkita auditordan tashkil topishi lozim; auditorlik tashkilotining rahbari albatta auditor bo'lishi kerak. Auditorlik tashkilotlarining ustav kapitalini shakllantirish muddati boshqa yuridik shaxslar singari tashkil etilgan kundan boshlab bir yil hisoblanadi. Ushbu muddatda o'z ustav kapitalini shakllantirmagan auditorlik tashkilotlari yuridik statusga ega bo'lmaydilar va qonun hujjatlariga muvofiq yopilishi lozim.

Auditorlik tashkilotlari auditorlik faoliyati bilan faqatgina litsenziya olgan kundan boshlab shugullanish huquqiga egadirlar, ushbu tartibga amal qilmagan auditorlik 247 tashkilotlarining faoliyati Moliya Vazirligining buyrugi bilan

to'xtatiladi, tegishli holda uning litsenziyasi bekor qilinadi. Qonunga va Nizomga muvofiq auditorlik faoliyatini litsenziyalash O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Olingan litsenziya faqat besh yil muddatda kuchga ega. Ushbu muddat tugagach auditorlik tashkiloti auditorlik faoliyatini faqatgina yangi litsenziya olgan kundan boshlab davom ettirishi mumkin. Qonun auditorlik tashkilotlarining xodimlari statusini belgilab beruvchi asosiy hujjatdir. Qonunga muvofiq (3,4-moddalar): auditor – bu kvalifikatsion sertifikatga ega bo'lgan jismoniy shaxs. Bunday kvalifikatsion sertifikat O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tomonidan tasdiqlangan o'quv dasturiga muvofiq maxsus kurslarni bitirgan va malaka sertifikati uchun ushbu vazirlikning buyrug'i bilan tasdiqlangan davlat attestatsiyasi komissiyasiga imtihonlarni muvaffaqiyatli topshirgan shaxslarga beriladi. Auditorlik tashkilotlari Qonunga muvofiq (6-modda) quyidagi huquqlarga ega: auditorlik tekshiruvini o'tqazish to'grisida qaror qabul qilish uchun xo'jalik yurituvchi sub'ektning ta'sis hujjatlari hamda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot bilan oldindan tanishib chiqish; auditorlik tekshiruvi o'tqazilayotganda xo'jalik yurituvchi sub'ekt amalga oshirayotgan moliyaviy xo'jalik faoliyati bilan bogliq hujjatlarni to'liq xajmda olish, shuningdek ushbu hujjatlarda hisobga olingan har qanday mol-mulkning va majburiyatlarning amaldagi holatini tekshirish; auditorlik tekshiruvini o'tqazish davomida yuzaga kelgan masalalar bo'yicha xo'jalik yurituvchi sub'ektning moddiy javobgar shaxslaridan ogzaki va yozma tushuntirishlar olish hamda auditorlik tekshiruvi uchun zarur bo'lgan qo'shimcha ma'lumotlarni olish; uchinchi shaxslar tomonidan yozma tasdiqlangan axborotlarni xo'jalik yurituvchi sub'ektdan olish; ishonchli auditorlik xulosasini tuzish uchun zarur bo'lgan barcha axborotlarni xo'jalik yurituvchi tomonidan taqdim etilmagan taqdirda auditorlik tekshiruvini o'tqazishdan bosh tortish; auditorlik tekshiruvini o'tqazishda ishtirok etishga auditorlarni va boshqa mutaxassislarni belgilangan tartibda jalb etish va boshqalar.

Auditorlik faoliyati to'grisida Qonunga (7-modda) muvofiq auditorlik tashkilotlari faqat auditorlik faoliyati bilan shug'ullanishlari lozim, ushbu faoliyatni yuritishda ular o'z zimmalariga quyidagi majburiyatlarni olishlari kerak: qonun

hamda qonun hujjatlari talablariga rioya etishlari; auditorlik tekshiruvi o'tqazilayotgan xo'jalik yurituvchi sub'ektga tegishli litsenziyani, hamda auditor (auditorlar)ning malaka sertifikatini taqdim etishlari; 248 olingan va to'plangan axborotlarning maxfiyligiga rioya etishlari; auditorlik hisobotida moliyaviy-xo'jalik operatsiyalarining qonuniyligi buzilish hollarini hamda ularni bartaraf etish yuzasidan takliflarni aks ettiriladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 22 sentyabrdagi 365-son qarori bilan tasdiqlangan «Auditorlik xulosalarini soliq organlari va boshqa nazorat organlari tomonidan hisobga olish tartibi to'grisida Nizom»ga muvofiq oxirgi tekshirish o'tqazilgandan keyin kamida 24 oydan oldin soliq organlari va boshqa nazorat organlari tomonidan tekshirilmaydi. Ushbu javobgarlik auditorlik tekshiruvi o'tqazilgan xo'jalik yurituvchi sub'ektga soliq va majburiy to'lovlarni noto'g'ri hisob-kitob qilinganligidan yetqazilgan zararlarni qoplap berish, litsenziya faoliyatini vaqtinchalik to'xtatish, uni bekor qilish, auditorlarni malaka sertifikatini bekor qilish, ataylab qilingan holatlar uchun qonun doirasida jinoiy javobgarlikga tortishgacha jazo choralarini qo'llashdan iborat. Ushbu kasbiy xizmatlarni qonun doirasida to'g'ri o'tqazilganligiga auditorlik tashkilotlari xuddi auditorlik tekshiruvi singari javobgardirlar. Qonunga muvofiq auditorlik tashkilotlari kasbiy xizmatlar ko'rsatgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga bir vaqtning o'zida auditorlik tekshiruvini ham o'tqazib berishlari mumkin emas. Auditning huquqiy-me'yoriy hujjatlari ichida auditorlik faoliyati bo'yicha ishlab chiqilgan milliy standartlar (AFMS) ham katta ahamiyat kasb etadi. AFMS lar «Auditorlik faoliyati to'grisida Qonun» asosida ishlab chiqilib, auditning u yoki bu jihatlarini, uni o'tqazish tartiblari, usul va uslublari, auditorlarning harakatlari va boshqa tomonlarini amaliyotga tadbiq etishda asos bo'ladigan me'yoriy hujjatlardir. AFMS lar O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va Adliya Vazirligidan ro'yxatga o'tgan sanadan 10 kundan keyingi sanadan boshlab kuchga kiritiladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. http://com/iqtisodiyot.uz-buxgalteriyaning_vujudga_kelishi
2. <http://com/stat.uz>

3. <https://lex.uz/docs>

4. https://buxgalter.uz/doc-o'zbekiston_respublikasining_buxgalteriya_hisobi

INNOVATSION FAOLIYAT XARAJATLARI, AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH.

Mustafoev Akbar Mustafo o'g'li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'qituvchisi

Mamlakatimizda ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatining istiqbolli yutuqlarini targ'ib qilish, bu borada samarali mexanizmlarni ishlab chiqish, ilmiy-eksperimental ixtisoslashgan laboratoriyalar, yuqori texnologik markazlar, texnoparklar va boshqa innovatsion tuzilmalarni mustahkamlash yangi vazirlikning faoliyat yo'nalishlaridandir. Innovatsiyalarni tatbiq etish ilmiyamaliy markazida buning uchun barcha sharoit yaratiladi. Vazirlik ham shu markazda joylashadi. Ushbu muassasada ilmiy-konsultativ, iqtisodiyot tarmoqlari innovatsion ehtiyojlarini o'rganish, yoshlar innovatsion g'oyalarini qo'llab-quvvatlash xizmatlari, masofaviy ta'lim kurslari yo'lga qo'yiladi. Iqtidorli yoshlar bu yerda yangi ishlanma va texnologiyalar bilan tanishish barobarida start-ap loyihalarida ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi. "Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bo'lmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bo'lmaydi. Bu sohadagi o'zgarishlarni xalqimizga keng targ'ib qilmasak, odamlarda ko'nikma paydo qilmasak, bugungi davr shiddati, fan-texnikaning mislsiz yutuqlari bilan hamqadam bo'lolmaymiz. Shuning uchun ushbu faoliyatni zamon talablari darajasida rivojlantirish yangi vazirlik, qolaversa, ushbu markazning asosiy vazifasi bo'lishi kerak," Shavkat Mirziyoyev.

XXI asrda iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri bu – innovatsion faoliyatni kengaytirish va uni samarali boshqarishdir. Innovatsiyalarga yo'naltirilgan mablag'lar hajmining ortib borishi, ularning hisobdorligi va samaradorligini baholash zaruratini kuchaytirmoqda. Bu esa, moliyaviy nazorat vositasi sifatida auditni yanada takomillashtirishni talab etadi.

Innovatsion faoliyat xarajatlari ko'pincha noaniq risklar, uzoq muddatli natijalar va murakkab baholash tizimi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ularni audit qilishda maxsus yondashuv va yangi metodologiyalarni qo'llash zarur

bo'lmog'da. Mazkur tezis ishining asosiy maqsadi — innovatsion faoliyatga yo'naltirilgan xarajatlar auditini takomillashtirish yo'llarini aniqlash, mavjud tizimdagi muammolarni tahlil qilish va samarali takliflar ishlab chiqishdan iborat. Innovatsion faoliyat — bu ilmiy-tadqiqot ishlari, yangi texnologiyalar ishlab chiqish, mahsulotlarni modernizatsiyalash, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish kabi iqtisodiy faoliyatlarni o'z ichiga oladi. Bu faoliyat uchun sarflanadigan mablag'lar turli manbalardan shakllanadi: davlat byudjeti, xususiy investitsiyalar, xalqaro grantlar va boshqa tashqi moliyaviy manbalar.

Innovatsion xarajatlar quyidagilarga sarflanishi mumkin:

- ☐ ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlari (ITTKI);
- ☐ yangi mahsulot ishlab chiqish;
- ☐ texnologiyalarni modernizatsiyalash;
- ☐ intellektual mulk obyektlarini ro'yxatdan o'tkazish va himoya qilish.

Ushbu xarajatlar ko'pincha murakkab tuzilishga ega bo'lib, ularni nazorat qilish va samaradorligini baholash qiyin kechadi. Bu holat audit tizimining takomillashuvini talab etadi. O'zbekistonda audit faoliyati "Audit to'g'risida"gi O'RQ-677 sonli qonun asosida tartibga solinadi. Umumiy moliyaviy audit metodikasi mavjud bo'lsa-da, innovatsion xarajatlar uchun alohida yondashuv yetishmaydi. Amaldagi audit amaliyotida quyidagi muammolar kuzatilmoqda:

- ☐ innovatsion xarajatlarning to'liq hujjatlashtirilmasligi;
- ☐ xarajatlarning aniq tasnifi yo'qligi;
- ☐ risklar va natijalarni baholash mexanizmlarining zaifligi;
- ☐ xalqaro tajriba yetarlicha o'rganilmagan.

Masalan, ko'plab korxonalarda Innovatsion faoliyat xarajatlari uchun ajratilgan mablag'lar umumiy ishlab chiqarish xarajatlariga qo'shib yuboriladi, bu esa ularning real miqdorini aniqlashni qiyinlashtiradi. Auditorlar esa an'anaviy yondashuvdan foydalanib, innovatsion xarajatlarning o'ziga xos jihatlarini hisobga olmaydilar.

Innovatsion faoliyat xarajatlari auditini takomillashtirish masalasi, iqtisodiyotning zamonaviy rivojlanish jarayonida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Innovatsiya – har bir davlatning iqtisodiy yuksalishida muhim omil bo'lib, iqtisodiy

tizimda barqaror o'sish va raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun zarur. Ammo innovatsion loyihalar ko'pincha yuqori risklarga, noaniqliklarga va uzoq muddatli natijalarga ega bo'lgani uchun ularni audit qilishda ko'plab muammolar yuzaga keladi. Ushbu muammolarni hal etish va audit jarayonini takomillashtirish orqali nafaqat moliyaviy nazoratni mustahkamlash, balki innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish ham mumkin. Innovatsion faoliyat xarajatlarining auditini samarali tashkil etish uchun auditning asosiy metodologiyasi va standartlarini yangilash zarur. Hozirgi audit tizimi innovatsion xarajatlarni to'liq va aniq tahlil qilishga imkon bermaydi, chunki mavjud tizimning aksariyati an'anaviy xarajatlarni nazorat qilishga qaratilgan. Innovatsion xarajatlar esa an'anaviy audit yondashuvlaridan farq qiladi, chunki ularning natijalari uzoq muddatli va ko'p hollarda o'lchab bo'lmaydigan bo'ladi. Shuning uchun innovatsion xarajatlar uchun alohida metodologiya ishlab chiqilishi lozim. Bu metodologiya xarajatlarni to'g'ri tasniflash, samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash va audit jarayonini shaffof qilishni ta'minlashi kerak. Raqamli texnologiyalarni audit jarayonlariga keng joriy etish zarur. Bugungi kunda big data, sun'iy intellekt (AI), va boshqa zamonaviy texnologiyalar auditning sifatini oshirishda muhim vositalardan biri sifatida ko'rilmogda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi "Audit to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: 2021-yil, yangi tahrir.
2. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligining rasmiy hisobotlari www.mininnovation.uz
3. Muqumov, Z.A "Xalqaro audit." – Toshkent: "Iqtisod", 2021.
4. Abdullayev, B. "Audit asoslari." – Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti, 2019.
5. Sharipov, M., Jo'rayev, A. "Moliyaviy nazorat va audit." – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.
6. OECD (2021). *Innovation in the Public Sector: Enabling Better Performance, Driving New Directions*. OECD Publishing, Paris.
7. ISA Standards. *International Standards on Auditing*. IFAC, 2022 edition.
8. Solovyev, A.A. "Audit innovatsionnoy deyatelnosti." – Moskva: Finansy i Statistika, 2021.
9. Drucker, P. *Innovation and Entrepreneurship*. – HarperBusiness, 2006.
10. Harvard Business Review. "Auditing Innovation Investments: A Framework for Strategic Control." – HBR, 2020.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA BUXGALTERIYA HISOBINING AVTOMATLASHTIRILGAN MODELLARINI ISHLAB CHIQISH

Mamarajabova Shahnoza Normo‘min qizi.

Denov tadbirkorlik va pedagogika institut talabasi.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda iqtisodiyotni raqamlashtirish, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalariga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida raqamli iqtisodiyot iqtisodiy o‘rnatishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi - drayveri sifatida belgilangan bo‘lib, uning hajmini 2,5 baravarga oshirish vazifasi qo‘yilgan. Ayniqsa, buxgalteriya hisobida ilg‘or axborot texnologiyalaridan foydalanish — hisob-kitob ishlarini avtomatlashtirish, aniqlikni oshirish va inson omilini kamaytirish orqali boshqaruv samaradorligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida tashkilotlar xarajatlarni qisqartirib, o‘z raqobatbardoshligini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Shu sababli buxgalteriya hisobi tizimini avtomatlashtirish va raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Hozirgi kunda raqamli iqtisodiyot qo‘shimcha qiymat yaratishda muhim rol o‘ynamoqda. Turli algoritmlar, texnologik jarayonlar va raqamli ma’lumotlar korporativ biznesni strategik rivojlantirishda asosiy omillardan biriga aylanib ulgurgan. Jahon iqtisodiyoti va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi buxgalteriya hisobining ham takomillashuviga zamin yaratdi. Bu esa buxgalteriya hisobini avtomatlashtirilgan tizimlar orqali yuritish imkonini berdi. Ayni vaqtda mamlakatimizda buxgalteriya hisobini olib borishda 1uz, 1c, uzasbo, estat kabi dasturlar buxgalterlar tomonidan keng qo‘llanilmoqda. Bundan tashqari, buxgalteriya hisobining ayrim obyektlariga oid ishlarni my.soliq.uz, faktura.uz, internet banking, didox.uz kabi onlayn platformalar orqali amalga oshirish yo‘lga qo‘yilgan.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi tufayli buxgalteriya hisobini yuritishda quyidagi usullardan foydalanish imkoniyati mavjud:

- 1uz, 1c, uzasbo, estat kabi dasturlarni ma’lumotlar bazasiga ulab ish yuritish;

•Google Disk, Yandex Disk, OneDrive, Dropbox kabi bulutli texnologiyalarni qo'llash;

•blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish;

•mobil buxgalteriya hisobini joriy etish.

Har bir texnologiyaning buxgalteriya hisobida qo'llanishida o'ziga xos ijobiy va salbiy jihatlari mavjud. Iuz, 1c, uzasbo, estat kabi dasturiy vositalar buxgalterlarga hisobning turli yo'nalishlarini uzviy bog'liq holda yuritish, boshqaruv xodimlariga esa zarur ma'lumotlarni olish hamda asosli qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi.

Buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish qo'lda ishlov berishga nisbatan ancha oson bo'lib, hujjatlarni avtomatik to'ldirish, katta hajmdagi ma'lumotlarni tez qayta ishlash, foydalanuvchilarga qulay shaklda taqdim etish, ortiqcha qog'oz sarfini kamaytirish, tezkor axborot almashinuvi, xatolarni kamaytirish imkonini beradi.

Yuqoridagi tadqiqot natijalaridan xulosa qiladigan bo'lsak, buxgalteriya tizimini to'g'ri va tizimli yuritishda hamda buxgalteriya provodkalarini to'g'ri amalga oshirishda aniqlik juda muhim hisoblanadi va bu masalalarda bizga raqamli texnologiyalar judayam katta yordam beradi. Mehnat samaradorligini oshirish, hisob-kitob va hisobotlarni nazorat qilish, moliyaviy ma'lumotlar aylanishini tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirishda raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shirinov, U. (2020). ACCOUNTING IN THE DIGITAL ECONOMY: SIGNIFICANCE AND ADVANTAGES. *International Finance and Accounting*, 2020(3), 23.
2. Jo'rayev A., Abdullayev S. "Raqamli transformatsiya sharoitida buxgalteriya hisobining rivojlanish istiqbollari". – Toshkent, 2021.
3. Qurbonov G'. "Axborot tizimlari va texnologiyalar asosida buxgalteriya hisobi". – Samarqand, 2022.
4. <https://www.lex.uz>

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TA'SIRIDA BUXGALTERIYA HISOB TIZIMINING O'ZGARISHLARI:

Toshpo'latova Nodira Ilxom qizi.

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika Instituti talabasi.

Hozirgi globallashtirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida barcha sohalarda, jumladan buxgalteriya hisobida ham tub o'zgarishlar yuz bermoqda. An'anaviy hisob-kitob yuritish shakllari o'z o'rnini avtomatlashtirilgan, axborot

texnologiyalariga asoslangan tizimlarga bo'shatmoqda. Bu esa buxgalteriya xodimlarining ish yuritish uslubini, zarur bilim va ko'nikmalar doirasini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlar (big data), bulutli texnologiyalar va blokcheyn kabi ilg'or raqamli yechimlar buxgalterlik faoliyatining samaradorligi, tezkorligi va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Buxgalteriya hisobi tizimlarining raqamlashtirilishi: Buxgalteriya hisobida keng qo'llanilayotgan "1C: Buxgalteriya", "UZASBO", "QuickBooks", "SAP" kabi dasturiy platformalar ish samaradorligini sezilarli oshirmoqda. Bu tizimlar hisob-kitoblarni inson ishtirokisiz avtomatik tarzda amalga oshirish, xatoliklarni aniqlash va tuzatish, har qanday moliyaviy operatsiyani real vaqt rejimida aks ettirish imkonini beradi. Xususan, O'zbekiston sharoitida davlat sektorida "UZASBO" dasturi ommalashib borayotgani kuzatilmoqda. U orqali maosh hisoblash, soliqlar va boshqa to'lovlar, buxgalteriya yozuvlari yuritiladi.

Raqamli texnologiyalar keltirayotgan afzalliklar:

- Ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash tezligi ortadi;
- Moliyaviy hisobotlar tuzish tezlashadi;
- Buxgalteriya jarayonlarida inson omilining kamayishi hisobiga xatoliklar kamayadi;
- Hisobotlarni har qanday formatda tayyorlash, eksport qilish mumkin;
- Korxonada shaffoflik darajasi ortadi.

Raqamlashtirish jarayonidagi muammolar:

- Kadrlar malakasining zamon talabiga javob bermasligi;
- Axborot xavfsizligini ta'minlashda texnik va yuridik muammolar mavjud;
- Dasturiy ta'minot bilan bog'liq xarajatlarning yuqoriligi;
- Mahalliy tarmoqlarda internet tezligi pastligi sababli tizimlarning sekin ishlashi.

Takliflar:

1. Malaka oshirish tizimini takomillashtirish: Buxgalter xodimlari uchun zamonaviy axborot texnologiyalari bo'yicha doimiy o'quv kurslari tashkil etilishi kerak.

2. Bulutli texnologiyalarni keng joriy etish:

Korxonalar "Google Cloud", "Microsoft Azure" kabi bulutli platformalar orqali hisobotlarni saqlashi va qayta ishlashi maqsadga muvofiq.

3. Axborot xavfsizligi strategiyasini ishlab chiqish:

Dasturiy vositalarning xavfsizligini ta'minlash uchun blokcheyn texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish zarur.

4. Dasturiy ta'minotni mahalliyashtirish:

Mahalliy sharoitga mos dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish orqali xorijiy dasturlarga bog'liqlik kamaytiriladi.

5. Texnik jihozlarni modernizatsiya qilish:

Hisob tizimlarining tez va to'liq ishlashi uchun kuchli serverlar, zamonaviy kompyuterlar va barqaror internet tarmog'i zarur.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobini nafaqat soddalashtirmoqda, balki uni yangi, yuqori sifatli bosqichga olib chiqmoqda. Korxona va tashkilotlarda bu tizimlarni to'liq joriy qilish hisob-kitobning aniqligini ta'minlaydi, inson omiliga bog'liq xatoliklarni bartaraf etadi va eng muhimi, hisob tizimining shaffofligiga erishiladi. Ammo bu yutuqlardan to'liq foydalanish uchun malakali kadrlar tayyorlash, tizimli modernizatsiya ishlari olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shirinov U.A., Hamidov D. "Raqamli texnologiyalarning buxgalteriya rivojiga ta'siri". – *"Iqtisod va Jamiyat"*, 2023, №6(109)-2.
2. Polatov X. "Buxgalteriya hisobida raqamli texnologiyalarni joriy etish yo'llari". – *JMBM jurnali*, 2022, №1(1).
3. Gulizahro T. va boshqalar. "Raqamli iqtisodiyot sharoitida 'IC: Buxgalteriya' dasturining roli". – *"Universal Science Research"*, 2023.
4. Ziyov M. "Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalarining bank tizimiga ta'siri". – *"O'zbekiston moliyaviy tadqiqotlari jurnali"*, 2020.
5. Karimov B. "Buxgalteriya va auditda zamonaviy texnologiyalar". – T.: "Fan va texnologiya", 2021.
6. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligining rasmiy nashrlari. – T.: 2023.

INTEGRATSIYALASHTIRISH SHAROITIDA ICHKI AUDITNING ROLI

Hojiyeva Gulnora Xabibullayevna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'qituvchisi

Iqtisodiy munosabatlar yaxshi rivojlanayotgan bugungi Yangi O'zbekistonda ko'plab sohalar qatorida auditorlik faoliyatini yanada takomillashtirishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Shu o'rinda, bundan bir necha yil oldin O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ushbu sohani isloh qilish uchun qabul qilingan qonun hujjatlarini e'tirof etish maqsadga muvofiqdir. Bunday islohotlar bugungi kunda ham ko'plab amalga oshirib kelinayotganligi amaldagi ijobiy o'zgarishlar orqali sezilarli yutuqlarga erishmoqda.

Bugungi murakkab iqtisodiy munosabatlar sharoitida ichki auditning imkoniyatlari kengayib, turli sohalarda keng qo'llanmoqda, bu esa uni, tashkilotning umumiy boshqaruvi va muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishiga olib kelmoqda. Texnologiyalar rivojlanishi va global biznesni boshqarishning murakkablashuvi ichki auditning ahamiyatini yanada oshirib, uning zaruriyatini yuzaga olib chiqmoqda.

Islohotlarning amalga oshirilishida poydevor bo'lib xizmat qilayotgan ana shunday qonun hujjatlarining birida: "Mamlakatimizda auditorlarni maxsus tayyorlash va ularning malakasini oshirishning amaldagi tizimi yuzaki tusga ega bo'lib, professional tayyorgarlikning va auditorlik xizmatlari sifatining zaruriy darajasini, shu jumladan auditorlik faoliyatining xalqaro standartlariga mosligini ta'minlamayapti, bu esa auditor kasbi nufuzining pasayishiga olib kelmoqda" deyilgan edi.⁵⁵

Shuni alohida ta'kidlash joizki, bugun O'zbekistonda ichki audit tizimi dunyoning eng yaxshi amaliyotlari asosida yangilanmoqda. Masalan, Auditning Xalqaro Standartlariga o'tish amaliyoti muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda.

Ichki audit o'zi nima va u kompaniyaga qay darajada foydali bo'lishi mumkin? Nima uchun ichki audit mulkdorlar e'tiborini tortgan?, kabi savollarga javob topishga harakat qilamiz.

⁵⁵ *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi 3946-son Qarori.*

Ichki audit - tasdiqlangan biznes-reja bajarilishini; korporativ boshqaruv prinsiplariga rioya qilinishini; buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobning holatini; soliqlar va yig'imlar to'g'ri hisoblab chiqilishi va to'lanishini; moliya-xo'jalik faoliyatini amalga oshirishda qonun hujjatlariga rioya yetilishini; aktivlarning holatini; ichki nazoratning holatini tekshirish va ularning monitoringini olib borish yo'li bilan faqat ichki audit xizmati xodimlari tomonidan amalga oshiriladi.⁵⁶

Albatta, aytish joizki, ichki audit yangi tushuncha bo'lmagani holda u uchinchi ming yillik boshlarida alohida e'tiborni torta boshladi. Bugun dunyoda unga bo'lgan qiziqishning ortib borayotganligi esa ko'plab omillarga bog'liq.

Birinchidan, ichki audit faoliyati to'g'ri yo'lga qo'yilishi va amalga oshirilishi natijasida, kompaniyaning past baholanayotgan ichki resurslarini aniqlanishi, ulardan oqilona foydalanish esa samaradorlikni bir necha barobarga oshirishi mumkin.

Ikkinchidan, ichki audit- ajralmas qismi hisoblangan kompaniyada yaxshi korporativ boshqaruvning mavjudligi potentsial investorlar va kreditorlar uchun ijobiy signal bo'lib, kompaniyaning investitsion jozibadorligini oshiradi.

Uchinchidan, ichki audit sifatli va ishonchli faoliyat yuritayotgan kompaniyada moliyaviy barqarorlik yuqori bo'ladi va natijada kelajak uchun puxta moliyaviy rejalarni tuzish imkonini beradi.

Va nihoyat, qisqa yoki o'rta muddatli istiqbolda xalqaro kapital bozorlariga chiqish rejalari kompaniyalarga ichki audit xizmatlarini yaratish zarurligini taqozo qiladi. Fikrimiz dalili sifatida aytish mumkinki, allaqachon, g'arb davlatlarida amal qilayotgan yirik fond birjalarining qoidalari mavjud. Ulardan biriga ko'ra, kompaniyaning qimmatli qog'ozlarini birjaning kotirovka varaqalariga kiritishning majburiy sharti sifatida kompaniyada ichki audit mavjudligini nazarda tutadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ichki audit juda ko'plab vazifalarni hal qila oladi, ammo bu kompaniyaning mavjud barcha muammolariga universal yechim bo'ladi degani emas. Masalan, 1) Ichki audit barcha inson omili ishtirokidagi

⁵⁶ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 16 oktyabrdagi 215-sonli Qaroriga 2-ilova.

xatoliklarni yoki kasbiy suiste'mollik holatlarini har doim ham bartaraf eta olmaydi, lekin u ularning yuzaga kelishini minimallashtirishi va erta aniqlashi mumkin (albatta sifatli audit amallari orqali). 2) Ichki audit har bir hisobga oid muomalalarni doimiy bir maromda tekshira olmaydi, lekin dastlabki xavflarni to'g'ri tahlil qilish orqali riskni pasaytirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi 3946-son Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 16 oktyabrdagi 215-sonli Qaroriga 2-ilova.
3. A. Сонин «Зачем компании нужен внутренний аудит?», статья эл.журн., ИВА май, 2024.
3. A. Tuychiyev, I. Qo'ziyev, O. Masharipov, A. Avlokulov, M. Yakubov, I. Sherimbetov, I. Avazov; Audit. Darslik. — T. : "Iqtisod-Moliya".
4. Qudbiyev, N. T., Ulug'bekov Erkinjon (2022). Tadbirkorlik subyektlarida ichki nazoratning samarali tizimi sifatida ichki auditning o'rni va ahamiyati., Scientific progress, 3(1).
5. Мехмоналиев У., «Вопросы организации службы внутреннего аудита на предприятиях», (Цифровая экономика), (6), 415-423.
6. Жуков, Д. О., & Каткова, Е. А. (2024). «Внутренний аудит в системе обеспечения финансовой безопасности организаций АПК». Экономика и бизнес: теория и практика, (6-1 (112)).

XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLAR ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARI AUDITNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA AXBOROT MANBALARI

Butunov Sh.B. – katta o'qituvchi QDTU

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda ishlab chiqarish xarajatlari hisobini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishda, asosan, xarajatlar tarkibi, xarajatlarni mahsulot tannarxiga to'g'ri olib borilganligi, taqsimlanadigan xarajatlarni xarajat obyektlari o'rtasida iqtisodiy asoslangan holda taqsimlanishi va resurslardan samarali foydalanish uchun amalga oshirilayotgan nazorat choralari hamda hisob hujjatlarining aniqligi va to'raligini ta'minlovchi choralar tekshirib chiqiladi. Korxonaning buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlari tegishli qonun hujjatlariga asosan tuzilayotganligi ya'ni umumiy qilib aytganda, korxona faoliyatining qonuniyligini ta'minlovchi nazorat choralari o'rganiladi va baholanadi.

Korxonalarni noqonuniy faoliyat alomatlari mavjudiligidan quyidagilar dalolat beradi: ba'zi hisob registrlarining bo'lmaganligi, hujjatlarning qalbakilashtirilishi, ruxsatsiz operatsiyalar yoki noto'g'ri buxgalteriya hisobi yozuvlari, xarajatlarni hisoblashda qo'llanilayotgan metodning hisob siyosatida

qayd etilgan metodga mos kelmasligi, mahsulot tannarxiga ba'zi bir xarajat turlarining asossiz ravishda qo'shib qo'yilishi, korxona xarajatlarini noto'g'ri sarflanishi va xarajatlar hisobi to'g'risidagi ma'lumotni qiyoslashdagi tafovutlar, jarima va penya sifatida namoyon bo'lgan to'lov hisob-kitoblarning bajarilishi, korxona ishlab chiqarish xarajatlarining hisob davrlari bo'yicha noto'g'ri bo'lib yuborilishi va boshqalar.

Agarda moliyaviy hisobotda keltirilgan raqamlarni buzib ko'rsatish hollari mavjudiligiga gumon tug'ilgan bo'lsa, auditorlik tekshiruvini olib borayotgan auditor qo'shimcha tekshiruv va testlar o'tkazadi, moliyaviy hisobotga yuqorida ta'kidlab o'tilgan tartibbuzarliklarning ta'sir ko'rsatishini aniqlaydi hamda ushbu buzib ko'rsatishlarga yo'l qo'ymaslik va ularni oldini olish yuzasidan korxona boshqaruvchilariga taklif va tavsiyalar beradi.

Auditor xarajatlar tarkibini 54-sonli "Xarajatlar tarkibi to'g'risida"gi Nizomga asosan batafsil tahlil qilib chiqishi uchun ushbu nizomda tasniflangan har bir xarajat guruhidagi iqtisodiy elementlarni sinchiklab tekshirib chiqishi lozim.

Ishlab chiqarish xarajatlari va mahsulotlar tannarxini hisoblashni auditorlik tekshiruvidan o'tkazishdan maqsad sodir bo'lgan xo'jalik muomalalarini hisobga olish va soliqqa tortishda qo'llanilayotgan tartibning O'zbekiston Respublikasi me'yoriy hujjatlari talablariga muvofiqligini aniqlashdan iborat. Tekshiruv jarayonida auditor quyidagi masalalarni hal etadi:

Auditor tomonidan tekshiruv jarayonida quyidagi masalalar hal etiladi:

ishlab chiqarish xarajatlari tasnifini nizom talablariga mosligini aniqlash;
tayyor mahsulotni baholash bo'yicha usul asosli tanlab olinganligi va to'g'ri qo'llanilayotganini tasdiqlash;
egri xarajatlarni taqsimlanish usullarni maqsadga muvofiqligini tasdiqlash;
tayyor mahsulot to'liq kirim qilinayotganligini aniqlash;
jo'natilgan va sotilgan mahsulotlar hajmlarini tasdiqlash;
jo'natilgan va sotilgan mahsulotlar tannarxini tasdiqlash;

1-rasm. Auditor tomonidan tekshiruv jarayonida hal etiladigan masalalar.

So'ngra auditor xarajatlar hisobi va mahsulot omborga qabul qilinishiga oid operatsiyalarning auditorlik tekshiruvi uchun kerakli axborotlar manbaini shakllantirishi zarur. Ishlab chiqarish xarajatlarini auditini takomillashtirish borasida bir qancha olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan turli mulkchilik shaklidagi xo'jalik yurituvchi subyektlarda quyidagilar axborot manbai bo'lishi mumkin: tegishli boshlang'ich hujjatlar, ishlab chiqarilayotgan mahsulotga sarflanadigan xom-ashyo materiallari me'yori ya'ni mahsulotning texnik iqtisodiy asosnomasi, tahliliy va sun'iy hisob registrlari, ishlab chiqarish hisobotlari, moliyaviy hisobotlar va statistik hisobotlar, shuningdek, ishlab chiqarish xarajatlari hisob qaydnomalar, tayyor mahsulotni omborda hisobga olish bo'yicha varaqalar, preyskurantlar, mahsulotni yetkazib berish to'g'risida shartnomalar, schetfakturalar, sotish bo'yicha daftarlar, tayyor mahsulotni berish to'g'risida yuk xatlari, xaridorlar ishonchnomalari, tushum kelib tushganligi to'g'risida dastlabki bank va kassa hujjatlari, jumladan, to'lov talabnomalar, talabnoma-topshiriqnomalar, kirim kassa orderlari va boshqalar.

Korxona ishlab chiqarish xarajatlari hisobining to'g'riligini, aniqligini va mahsulot, ish hamda xizmatlar tannarxi to'g'risidagi hisobotni tuzishning to'g'riligini nazorat qilish uchun quyidagilarni tekshirish lozim: hisobot davridagi haqiqiy xarajatlarning ishlab chiqarish xarajatlari schyotlarida o'z vaqtida, to'liq va aniq aks ettirilishi; ishlab chiqarishga xarajat qilingan xom ashyolar, materiallar, yoqilg'ilar, ehtiyot qismlar va yoqilg'i-moylash materiallarini baholashning to'g'riligi; belgilangan xarajat smetalari, oylik maoshlari, tarif stavkalari, ishlab chiqarish xodimlarining mehnatiga haq to'lash va mukofotlash to'g'risidagi Nizomga rioya qilish ustidan nazoratning ta'minlanganligi; noishlab chiqarish sarflari va yo'qotishlarning paydo bo'lish sabablari hamda hisobdan chiqarilishning asoslanganligi. Umumiy qilib aytganda korxonaning ishlab chiqarish xarajatlari hisobini yuritishda O'zbekiston Respublikasida amal qilayotgan tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlarga asoslangan holatda ya'ni noqonuniy holatlarga yo'l qo'yilmayotganligini sinchiklab tekshirish hamda tahlil qilish tekshirish zarur.

Auditor yana shuni ham yaxshi bilishi zarurki, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi buxgalteriya hisobida oddiy faoliyat turlari bo'yicha hisobot davrida mahsulot ishlab chiqarish va realizatsiya bilan bog'liq sarflar yig'indisi kabi aniqlanadi. Aynan shuni unutmaslik kerakki, tekshirilayotgan korxonada mahsulot tannarxini hisoblashda qaysi usuldan foydalanishi korxonaning hisob siyosatida to'liq va aniq yoritilishi zarur.

Mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari to'langan vaqtidan qat'iy nazar, qaysi hisobot davriga taalluqli bo'lsa, shu davr tannarxiga qo'shiladi. Ko'pgina korxonalarda soliq to'lovlarini yengillashtirish maqsadida joriy yillik ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxini maksimal darajaga olib chiqib qo'yishadi hamda tekshiruv jarayonida buni yashirishga urinishadi.

Auditor ushbu xo'jalik muomalasini asossiz, ya'ni o'tgan yildagi mahsulotlar tannarxini sun'iy ravishda oshirgan va moliyaviy natijani hamda foyda solig'ini pasaytirgan deb topadi va tuzatish kiritishni tavsiya qiladi. Shu bilan birga to'langan ijara haqi keyingi yil davomida umumiy summaning 1/12 qismi miqdorida har oyda xarajatga hisobdan chiqarishi lozimligini tushuntirishi maqsadga muvofiqdir. O'zbekiston Respublikasi «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi qonunining 9-moddasiga muvofiq korxonada sodir etilgan barcha xo'jalik muomalalari amalga oshirilayotgan vaqtda yoki amalga oshirilib bo'lingandan so'ng tegishli dastlabki hujjatlar bilan rasmiylashtirilishi lozim. Xarajatlarni hujjatlashtirish tamoyili auditorning xarajatlarni asoslash uchun isbotlovchi hujjatlarning mavjudligi, hamda ushbu muomalalarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning to'g'riligini tasdiqlash vazifasini belgilab beradi.

Mamlakatimizning bozor munosabatlariga o'tishi mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan korxonalarning buxgalteriya hisobi va ularning moliyaviy faoliyatini nazoratini amalga oshiruvchi auditorlik tekshiruvlarini yanada takomillashishiga olib kelmoqda.

Korxonalar boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun auditorlik tekshiruvlarini o'rni va ahamiyati juda muhim hisoblandi. Jumladan, korxona ishlab chiqarish xarajatlarini auditorlik tekshiruvidan o'tkazish ham muhim va kerakli jarayonlardan

biridir. Korxona ishlab chiqarish xarajatlari korxonaning ishlab chiqarayotgan mahsulotiga sarflayotgan turli xildagi xarajatlari hisoblanadi.

Asosiy xarajatlar, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish xarajatlarining to'g'ri va asoslangan hamda me'yorlarga muvofiqligini tekshiriladi.

Xarajatlar hisobi ob'ektini tanlashga texnologik jarayonlar xususan, ishlab chiqarish namunasi, tuzilma, boshqaruv tizimi, ichki xo'jalik hisobining ahvoli va boshqalar ta'sir ko'rsatadi. Kalkulyatsiyaning ob'ektlari esa korxona ishlab chiqaradigan mahsulotlarning ayrim turlari, ishlar va xizmatlardir.

Auditor aynan ushbu xarajatlarni meyoriy-huquqiy hujjatlarga asosan to'liq aniq va ishonchli hisoblanganligini tekshiradi. Ushbu bobda aynan mana shu masalalarga ya'ni birinchi navbatda korxonaning ishlab chiqarish xarajatlarini mohiyati haqida, ularning tasniflanishi hamda ishlab chiqarish xarajatlarini to'g'ri hisoblanayotganligi to'g'risida ma'lumot berildi. Shuningdek eng asosiy jihati ushbu ishlab chiqarish xarajatlarining auditorlik tekshiruvdan o'tkazishning mohiyati, ahamiyati zarurligi hamda bu tekshiruvning o'ziga xos xususiyatlarini batafsil yoritishga harakat qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining «Auditorlik faoliyati to'g'risida»gi qonuni, 3-modda 2021 yil 5 fevral
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining №-63- sonli qarori. 9- sonli "Muhimlik va auditorlik tavakkalchiligi" nomli auditorlik faoliyati milliy standarti. 04.08.1999.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi ilova «O'zbekiston Respublikasida Auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PQ-3946 –son qarori.
4. Sh.M.Mirziyoyev «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lib qolishi kerak» Xalq so'zi .2017 yil 16 yanvar № 11(6705).
5. "Audit" (darslik). Tulaxodjaeva M.M., Ilhomov Sh.I. va bosh. Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti. Iqtisodiyot, 2010. – 456 b.
6. Аудит: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям /под ред. В.И.Подолского.М.: - ЮНИТИ-ДАНА, -2009г. -744 с

QISHLOQ XO'JALIGIDA STATISTIK TAHLIL USULLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING ILMIY ASOSLARI

i.f.d., professor Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna
Qarshi davlat texnika universiteti

Iqtisodiyot tarmoqlari tarkibida qishloq xo'jaligining ahamiyati yanada oshib borishida stataistik tahlildan ilmiy asoslarda foydalanish obyektiv zaruriyat

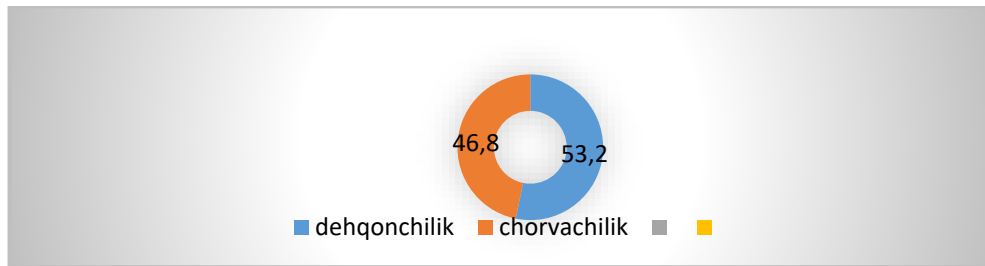
hisoblanadi. Chunki, qishloq xojaligi tarmog'ida sanoat xom ashyosi bilan bir qatorda aholi ehtiyoji uchun zaruriy oziq-ovqat mahsulotlarining asosiy qismi ham yetishtiriladi. Shuningdek, tabiiy iqlimda bo'layotgan keskin o'zgarishlar, dunyo miqyosida kuzatilayotgan tahlikali vaziyatlarning yuz berganligi, qishloq xo'jaligida ayni vegetatsiya davrida kuzatilayotgan suv tanqisligi kabi muammolar ham barcha sohalar singari qishloq xojaligi tarmog'ida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Biroq tarmoqda mavjud holatni ilmiy asoslarda baholash va foydalanilmayotgan imkoniyatlarni aniqlashda statistik tahlilning o'рни va ahamiyati katta. Ma'lumki, statistika tahlilning maqsadi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, bunda mavjud holatni baholash, yakuniy ko'rsatkichlar dinamikasiga baho berish, ularga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning ta'sirini hisoblash, foydalanilmayotgan imkoniyatlarni axtarib topishda statistik tahlilning samaradorligi yuqori.

Tarmoqda statistik tahlilni ilmiy asoslarda tashkil etish zarurligi hafaqat mulkdorlar manfaati nuqtai-nazaridan, balki hukumatning me'yoriy-huquqiy asoslarida ham ta'kidlangan bo'lib, Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 9 yanvardagi 14-son qarorining 4-ilovasida ta'kidlanganidek "Fermer xo'jaliklari va boshqa qishloq xo'jaligi korxonalariga faoliyat yuritish uchun berilgan yer uchastkalari maydonlarini maqbullashtirishga qo'yiladigan talablar tarkibida "Fermer xo'jaliklari va boshqa qishloq xo'jaligi korxonalarining (keyingi o'rinlarda qishloq xo'jaligi korxonalari deb ataladi) yer uchastkalari maydonlarini maqbullashtirishda, ularning oxirgi uch yillik faoliyati to'liq tahlil qilinadi va natijasi bo'yicha har bir qishloq xo'jaligi korxonasi kesimida tahliliy ma'lumot tayyorlanadi"⁵⁷.

Tahlillardan ko'rinadiki, respublika yalpi ichki mahsulot hajmida qishloq xo'jaligi tarmog'ining ulishi bugungi kunda 27,1 foizni tashkil etgan bo'lib, qishloq xo'jaligi mahsulotlari asosan dehqonchilik va chorvachilik yo'nalishlari hissasiga to'g'ri keladi. Xususan, respublikada jami yetishtirilgan qishloq xo'jaligi

⁵⁷ Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 9 yanvardagi "Fermer xo'jaliklari va boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari yer maydonlarini maqbullashtirish hamda qishloq xo'jaligi ekin yerlaridan samarali foydalanishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 14-son Qarorining 4-ilovasi. www.lex.uz

mahsulotlarining 53,2 foizi dehqonchilik, 46,8 foizi chorvachilik yo'nalishlarida tayyorlanmoqda (1-rasm).

1-rasm. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishda dehqonchilik va chorvachilik yo'nalishlarining ulushi⁵⁸.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatadiki, tarmoqda faoliyat ko'rsatayotgan qishloq xo'jaligi korxonalarda afsuski, ilmiy asoslangan stataistik tahlildan foydalanilmayapdi. Faqatgina statistik ma'lumotlar to'plash va boshqaruvga taqdim etilgan hisobotlarni o'qishdagina statistik tahlilning ba'zi elementlaridan foydalanilmoqda. Bu holat tarmoqning taraqqiyotini yanada oshirish, tarmoqda samaradorlik ko'rsatkichlarini yaxshilash, foydalanilmayotgan imkoniyatlarni axtarib topishda stataistik tahlilning imkoniyatlaridan to'liq foydalanish imkonini bermaydi.

Cnumki, tarmoqda stataistik tahlilni ilmiy asoslarda tashkil etishda uning metodlarini ya'ni usullarini to'g'ri tanlash va ulardan foydalanish texnikasiga alohida ahamiyat qaratilsa, hamda "umumiy etalon", ya'ni xalqaro standartlar asosida tashkil etilsagini tahlilning yakuniy natijasidan olingan xulosalar boshqaruv qarorlarini to'g'ri bo'lishiga olib keladi.

Masalan, stataistik tahlilning ilmiy asoslariga ko'ra, uning eng ommalashgan usuli taqqoslashning o'zi uch xil ko'rinishda amalga oshiriladi: gorizantal taqqoslash, vertikal taqqoslash va trendli taqqoslash. Gorizantal taqqoslash umumlashgan ko'rsatkichlarning dinamik ozgarishlarining holatini baholash imkonini bersa, vertikal taqqoslash esa umumlashgan ko'rsatkichlarning tarkibini baholash va tarkibiy o'zgarishlarni tashhislash imkonini beradi. Trendli taqqoslash yordamida tanlangan asos ko'rsatkich yoki oldingi yilga nisbatan o'zgarishlar

⁵⁸ O'zbekiston Respublikasining statistika qomitasining ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

tendensiyasini tahlil qilish mumkin bo'ladir. Chunki, trendli taqqoslash usulini o'zi ikki turga, ya'ni bazisli indeks va zanjirli indeks usullariga bo'linadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, milliy hisobchilik tizimida moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlariga o'tilishi aynan moliyaviy hisobotning shakllarida ifodalangan ko'rsatkichlarga tahliliy yoziladigan tushuntirishlar, izohlar va yoritishlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Chunki, xorijiy investorlarga hisobotda ko'rsatilgan ko'rsatkichlarga nisbatan ularning izohiga bag'ishlangan tahliliy xulosalar ahamiyatli hisoblanadi. Shunday ekan, statistik tahlilni raqamli iqtisodiyot talablari asosida xalqaro standartlarga transformatsiyalashda ilmiy asoslaridan foydalanish statistik tahlil samaradorligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Pardayev M.Q. *Iqtisodiy tahlil nazariyasi. Darslik.* Samarqand, "Zarafshon", 2001., Vahobov A.V., Ibrohimov A.T., Ishonqlov N.F. *Moliyaviy va boshqaruv tahlili. Darslik.* Toshkent, "Sharq" NMAK, 2013.
2. Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 9 yanvardagi "Fermer xo'jaliklari va boshqa qishloq xo'jaligi korxonalari yer maydonlarini maqbullashtirish hamda qishloq xo'jaligi ekin yerlaridan samarali foydalanishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi 14-son Qarorining 4-ilovasi. www.lex.uz
3. O'zbekiston Respublikasining statistika qomitasining ma'lumotlari. www.stat.uz

FERMER XO'JALIKLARINING MOLIYAVIY NATIJALARIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLARNI HISOBLASH YO'LLARI

*i.f.d., professor Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna –
Qarshi davlat texnika universiteti.*

Bugungi kunda qishloq xo'jaligida fermer xo'jaliklarini tashkil etilishi tarmoqda tadbirkorlik va xususiy ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish orqali aholi turmush darajasini oshirish imkonini beradi. Chunki, "Fermer xo'jaligi ijaraga berilgan yer uchastkalaridan foydalangan holda qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqarishi bilan shug'ullanuvchi, mustaqil xo'jalik yurituvchi subyektdir"⁵⁹. Mehnatni tashkil etishning mazkur shakli asosida milliy iqtisodiyotda aholini iqtisodiy hamda ijtimoiy jihatdan bandliligini ta'minlashga erishilmoqda. Endigi ustuvor vazifalardan biri tashkil topgan fermer xo'jaliklarining moliyaviy

⁵⁹ O'zbekiston Respublikasining "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi qonuni (yangi tahriri), O'zR 26.08.2004 y. 662-II-son, 3-modda.

barqarorligini oshirishda mavjud ichki imkoniyatlarni to'g'ri aniqlash va ularni ishlab chiqarishga joriy etishdan iborat. Mazkur vazifaning yechimini ta'minlashda moliyaviy natijalarga ta'sir etuvchi omillarni to'g'ri tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotlarimiz ko'rsatadi, birgina qishloq xo'jaligining g'allachilik yo'nalishida ko'rilayotgan moliyaviy natijalarga bir necha omillar bevosita ta'sir ko'rsatadi. Aynan, ushbu omillar ta'sirini quyidagi bog'liqlikda ifodalash va hisob-kitob mumkin:

$$Q = X \cdot Q_m \cdot M_x \cdot X_x$$

Bunda: Q- (g'alla) sotilgan mahsulot;

X-fermer xo'jaligida g'alla yetishtirish bilan band bo'lgan xodimlar soni;

Qm-g'allaga mo'ljallangan yerni samaradorligi ya'ni, hosildorligi, so'm miqdorida; Mx-g'alla yetishtirishga ketgan xarajatlarning ekin maydoni bilan ta'minlanganligi;

Xx- bir xodimga to'g'ri keladigan xarajatlar miqdori.

Ushbu omillarning moliyaviy natija o'zgarishiga (ΔQ) ta'sirini zanjirli almashtirish usuli bilan aniqlashni tavsiya qilamiz. Buning uchun natijaning farqini quyidagi formula yordamida aniqlash maqsadga muvofiq hisoblanadi:

$$\Delta Q = Q^x - Q^p = (X^x \cdot Q_m^x \cdot M_x^x \cdot X_x^x) - (X^p \cdot Q_m^p \cdot M_x^p \cdot X_x^p)$$

Bunda X – kelgusi ko'rsatkichning haqiqatdagi miqdorini ifodalaydi;

P – ko'rsatkichning rejadagi yoki o'tgan davrdagi miqdorini ifodalaydi.

Natija, ya'ni maxsulot (g'alla)ni sotilgan mahsulotning o'zgarishiga birinchi omilning, ya'ni fermer xo'jaliklarida g'alla yetishtirish bilan band bo'lgan xodimlar sonining o'zgarishini (ΔQ_x) aniqlash uchun natijani shu birinchi omilning haqiqiy miqdori bilan qayta hisoblanib olinadigan ($X^x \cdot Q_m^p \cdot M_x^p \cdot X_x^p$) va undan natijaning rejadagi miqdori ayriladi ($X^x \cdot Q_m^p \cdot M_x^p \cdot X_x^p$).

Buning uchun quyidagi hisob-kitoblarni tavsiya qilamiz:

$$1. \Delta Q_x = (X^x \cdot Q_m^p \cdot M_x^p \cdot X_x^p) - (X^p \cdot Q_m^p \cdot M_x^p \cdot X_x^p)$$

$$2. \Delta Q_{qm} = (X^x \cdot Q_m^x \cdot M_x^p \cdot X_x^p) - (X^p \cdot Q_m^p \cdot M_x^p \cdot X_x^p)$$

$$3. \Delta Q_{mx} = (X^x \bullet Q_m^x \bullet M_x^x \bullet X_x^p) - (X^x \bullet Q_m^x \bullet M_x^p \bullet X_x^p)$$

$$4. \Delta Q_{xx} = (X^x \bullet Q_m^x \bullet M_x^x \bullet X_x^p) - (X^x \bullet Q_m^x \bullet M_x^p \bullet X_x^p)$$

$$5. \Delta Q = XQ_x \pm \Delta Q_{qm} \pm \Delta Q_{mx} \pm \Delta Q_{xx}$$

Qishloq xo'jaligi tarmog'ida band bolgan fermer xo'jaliklarining moliyaviy natijalarini aniqlash va tahlil qilishda ushbu hisob-kitoblardan foydalanish iqtisodiy tahlilning sifat va samaradorligini oshirish bilan bir qatorda tarmoqda omilli tahlildan foydalanish imkoniyatlarini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Fermer xo'jaligi to'g'risida"gi qonuni (yangi tahriri), O'zR 26.08.2004 y. 662-II-son, 3-modda.
2. Pardayev M.Q. Iqtisodiy tahlil. O'quv qo'llanma. Toshkent. Mehnat, 2004.
3. Raximov M.Y. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. 2015.-316 b.

ICHKI AUDITNI KORXONALARDA SAMARALI ICHKI NAZORAT TIZIMI FAOLIYATIDAGI ROLI

i.f.n.dots Egamberdiyeva Salima Rayimovna

Qarshi davlat texnika universiteti

Sotivoldiyeva Maqsuda Abdumalik qizi

To'liqinova Laylo Anvar qizi QDTU magistrantlari

Ichki nazorat tizimi (INT) har qanday kompaniyani boshqarishning ajralmas qismi bo'lsa ham, uni tashkil etishga meyoriy talablar XX asrning oxirlarigacha mavjud bo'lmagan.

Tashqi auditning vijdonan ishlamasligi tufayli, bankrot bo'lgan kompaniyalar hisobotlari haqida bergan yolg'on xulosalari kabilar ketma-ket chiqqan mojarolar ichki audit va nazoratning boshqa shakllarini tashkil etish muammolari ichki auditning dolzarbligining ortishiga olib keldi.

Bugungi kunda O'zbekiston kompaniyalari nafaqat xavfdan qochishlari, balki uni oldindan ko'rishlari kerak. Menejerlarni kompaniya faoliyati to'g'risida ishonchli ma'lumotlar bilan ta'minlaydigan samarali ichki nazorat elementidan foydalanish zarurati tug'iladi. Ushbu element ichki audit xizmatidir. Bugungi kunda ichki audit butun dunyoda yanada dolzarb bo'lib qoldi. Uning rivojlanishiga katta

e'tibor qaratilmoqda, chunki ichki audit raqobatbardosh ustunlik va kompaniya faoliyati sifatini oshirishning samarali vositasidir.

Xo'jalik yurituvchi subektlarda samarali ichki nazorat tizimi va ichki audit masalalari rossiyalik olimlar Сонин А., Alborov R.A. , Бычкова С.М., Итыгилова Е.Ю., С.М.Бычкова, Г.Б.Поляк, А.А. Савин, Д.В.Сотникова , Ковалева О.В., Константинов Ю.П. , Бурцев В.В. каби хорижий олимлар tomonidan amalga oshirilgan.

Ichki nazorat tizimi - xo'jalik yurituvchi subyekt rahbariyati tomonidan moliyaviy-xo'jalik faoliyatini nazorat qilish va samarali yuritish, aktivlar va hisob hujjatlarining saqlanishini ta'minlash, xato va firibgarlik holatlarini oldini olish va aniqlash, buxgalteriya yozuvlarining aniq va to'liqligi va o'z vaqtida ishonchli moliyaviy ma'lumotlarni tayyorlash maqsadida qabul qilingan tashkiliy tadbirlar, usullar va amallar (ichki nazorat vositalari) yig'indisi" hisoblanadi.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida hamda turli mulkchilik shakllarida boshqaruv samaradorligini oshirish, tarmoq iqtisodiyotining talablarini diversifikatsiyalash, boshqaruv tizimini isloh etishda ichki auditning funksional ahamiyati katta.

U xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini boshqarishda, mavjud moliyaviy resurs va asosiy kapitaldan samarali foydalanishda, barqaror o'sish istiqbollari belgilab berishda ko'pgina afzallikka ega bo'lib, har qanday muammolarni raqobat kurashida yechib beradi. Bu esa o'z navbatida, respublikamiz iqtisodiyotida faoliyat olib borayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlarining iqtisodiy ko'rsatkichlarini oshirishga, ularning barqaror faoliyat olib borishlarini ta'minlovchi makroiqtisodiy ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi kunda ichki auditni takomillashtirish ko'p hollarda turlicha evalyusion yondashuvlar asosida amalga oshirilmoqda. Shu sababli, xo'jalik yurituvchi subyektlarning o'ziga xos jihatlarini hisobga oladigan iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida, bozor iqtisodiyoti talablariga javob beradigan ichki audit uslubiyoitini takomillashtirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Bizningcha, xo'jalik yurituvchi subyektlarda ichki auditni tashkil etish va o'tkazishning nazariy va amaliy jihatlari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Ichki audit instituti imkoniyatlaridan to'liqroq foydalanish xo'jalik yurituvchi subyektlarda boshqaruv samaradorligi oshishiga olib keladi.

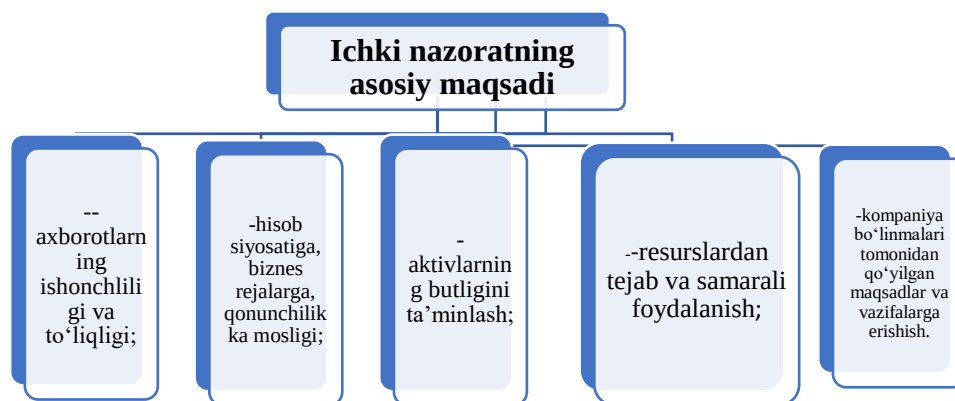
Ta'kidlash kerakki, O'zbekistonda bozor munosabatlari rivojlanishi bilan ichki audit ichki nazoratning rivojlangan shakli sifatida xo'jalik yurituvchi subyektlarning korporativ boshqaruv tizimida o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

O'zbekistonda jahon iqtisodiyotiga jadal sur'atlar bilan integratsiyalashayotgan hozirgi davrda xalqaro moliyaviy hisobotlar va audit standartlariga o'tish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ichki audit xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini boshqarishda, mavjud moliyaviy resurs va asosiy kapitaldan samarali foydalanishda, barqaror o'sish istiqbollarini belgilab berishda ko'plab afzalliklarga ega bo'lib, boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini ta'minlaydi.

Bu esa, o'z navbatida, ta'kidlangandek, xo'jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiy faoliyatini takomillashtirish orqali mamlakat makroiqtisodiy ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatish imkonini beradi.

Ichki nazorat korxona o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishga yo'naltirilgan va rahbariyatning korxona faoliyatini umuman va bo'limlarni alohida rejalashtirish, tashkil etish va monitoring bo'yicha harakatlarining natijalari hisoblanuvchi jarayondir.

Ichki nazorat faqat aniq maqsadlarga erishishga yo'naltirilgandagina foydali hisoblanadi va nazorat natijalarini baholashdan avval bu maqsadni aniqlash zarur.

1-rasm. Ichki nazoratning asosiy maqsadi

Ichki nazorat konsepsiyasi o'ziga bir qancha tarkibiy qismlarni qamrab oladi:

Birinchidan, bu - korxonaning ichki muhiti, ya'ni etika talablari, boshqaruv uslubi, qaror qabul qilish jarayoni, vakolatlarning o'zgarishi va mas'uliyatni his qilish, xodimlarga nisbatan siyosat, xodimlarning vakolatligi va eng muhimi, korxona boshqaruv apparatining ichki nazoratga munosabati;

Ikkinchidan, korxonaning o'z maqsadlariga erishishi yo'lida turgan risklarni aniqlash, tahlil qilish va boshqarish;

Uchinchidan, nazoratning har kuni amalga oshirilishi: hisob va hisobotlar, vakolatlarning tabaqalanishi, aktivlarga bo'lgan huquq va monitoring;

To'rtinchidan, axborot olishga imkoniyat - mos keluvchi axborot kim unga ehtiyoj sezsa, unga ega bo'lishi va bu unga yuklangan funksiyalar majburiyatlar doirasida bo'lishi lozim;

Beshinchidan, ichki nazorat tizimining samaradorligini aniqlash uchun zarur monitoring.

Ichki nazorat tushunchasi yangi tushuncha emas, XVIII asrning boshlaridayok tilda paydo bo'lgan bu tushuncha yillar davomida evolyusiyani boshdan kechirdi. Korxona faoliyatini nazorat qilish tizimi sifatida u XX asrning boshlarida uchta elementning birikmasi sifatida shakllandi. Ular: vakolatlarni taqsimlash, xodimlar almashinishi va hisob yozuvlari tahlilidan iborat.

Korxonaning maqsadi ishda og'ishlar, xatolar va samara yo'qligiga to'liq kafolat bera oladigan nazorat tizimini yaratish emas, ish samaradorligiga yordam berib, kamchiliklarni o'z vaktida aniqlab va bartaraf qila olishga yordam bera oladigan tizimni yaratishdir. Chunki korxona tomonidan ortiqcha nazoratga yo'naltirilgan resurslardan boshqa maqsadlar va vazifalarga erishish uchun foydalanish mumkin bo'ladi. Biroq hatto ichki nazoratning yaxshi tuzilgan va tashkil etilgan tizimi ham qo'yilgan maqsadga erishish nuqtai nazaridan ham, tejamkorlik nuqtai nazaridan ham o'z faoliyatini baholashga muhtoj bo'ladi. Ana shu maqsadga erishish uchun ichki audit xizmat qiladi.

Ichki auditga talab yirik korxonalarda, yuqori rahbariyat tomonidan korxona faoliyatining kundalik nazorati va quyi boshqaruv tuzilmasi bilan shug'ullana olmasligiga bog'liq holda kelib chiqqan.

Ichki audit faoliyat haqida axborot beradi va menejerlar hisobotlarining ishonchliligini tasdiqlaydi. Ichki audit asosan, rerurslar yo'qolishining oldini olish va korxona ichida zarur o'zgarishlarni amalga oshirish uchun zarur hisoblanadi.

Jahonda ichki auditga nisbatan o'sib borayotgan qiziqish qator omillarga bog'liq. Birinchidan, ichki audit hozirgi paytda uncha ko'p bo'lmagan, imkoniyatli (erishish imkoni bor), shu bilan birga, yetarlicha imkoniyatga ega bo'lmagan kompaniya faoliyati samaradorligini oshirish mumkin. Ikkinchidan, hatto eng yirik firmalar ham bankrotlikka duch kelishi mumkin. Uchinchidan, korxonalarda ajralmas bug'inlaridan biri - ichki audit bo'lgan yaxshi korporativ boshqaruvning mavjudligi korxonaning investitsion jozibadorligini o'zgaruvchi potensial investorlar uchun ijobiy chaqiriqdir.

Ichki audit xo'jalik yurituvchi subyektda uning mulk egalari manfaatlarini ko'zlab tashkil etilgan va uning ichki hujjatlari bilan tartibga solingan buxgalteriya hisobini yuritishning o'rnatilgan tartibiga amal qilinishini va ichki nazorat tizimi faoliyati ishonchliligini nazorat qiluvchi nazorat tizimi hisoblanadi.

Ichki auditorlarning xalqaro instituti ichki auditini quyidagicha ta'riflaydi: "...korxonalar faoliyatini mukammallashtirishga yo'naltirilgan mustaqil va xolis kafolatlar va maslahatlar berish bo'yicha faoliyat. Ichki audit risklarni boshqarish, nazorat va korporativ boshqaruv jarayonlarini baholash va samaradorligini oshirishga tizimlashtirilgan va izchil yondashuvdan foydalanib, korxonaning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishiga yordam beradi".

Ta'kidlash muhimki, kompaniya rahbarlari ichki auditorlar ichki nazoratning ishonchli va samarali tizimi yaratilishiga hamda uning saqlab qolinishiga javobgar emasliklarini bilishlari lozim.

Ichki auditning asosiy maqsadi-kompaniya menejerlariga o'zlariga yuklatilgan vazifalarni samarali bajarishlariga yordam berish, kompaniya menejerlarida kompaniya aktivlaridan kompaniya va uning bo'linmalari oldida maqsadlar va

vazifalarga erishish uchun eng samarali tarzda foydalanilayotganligi haqida ishonch o'yg'otishdir.

Ichki auditni vazifalari rahbariyat tomonidan, boshqaruvning bo'limlar shuningdek korxona bo'yicha xam talablaridan kelib chiqib belgilanadi:

- aktivlar holatini nazorat qilish va zararlarga yo'l qo'ymaslik;
- tizim ichidagi nazorat amallarining bajarilishini tasdiqlash;
- ichki nazorat tizimi samaradorligini tahlil qilish va axborotlarga ishlov berish;
- boshqaruv axborot tizimidan beriladigan axborotlar sifatini baholash.

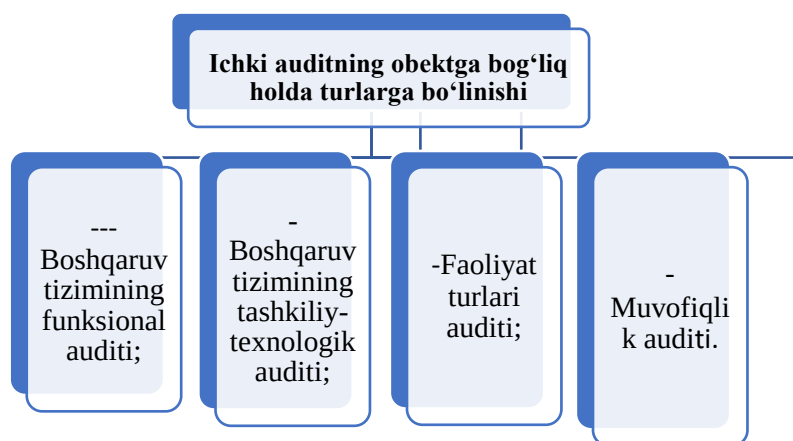
Ichki auditning tashqi auditdan ikkita asosiy farqi mavjud:

-tashqi audit an'anaviy ravishda kompaniyalarning moliyaviy hisobotlari ishonchliligini tasdiqlashga va kompaniya hisobotlariga jiddiy ta'sir eta oladigan muomala va hodisalarga e'tibor qaratadi;

- ichki audit kompaniyaning mavjud nazorat tizimlarini va uning turli xil bo'limlari marketing, ishlab chiqarish, savdo, moliya va boshqalar faoliyatini baholashga yo'naltirilgan;

-tashqi audit birinchi navbatda, kompaniya mijozlari manfaatlariga, bu ibora keng tushunilganda-mol yetkazib beruvchilar, iste'molchilar, kreditorlar, soliq organlariga xizmat qiladi.

Ichki audit, birinchi navbatda, kompaniyadagi mulk egalari manfaatlariga xizmat qiladi. Ichki auditning samarali tizimi tashqi auditning o'rnini to'liq bosa olmasa ham, kompaniya tomonidan tashqi auditga sarflanadigan xarajatni pasaytirish imkonini beradi.

2-rasm. Ichki auditning obektga bog'liq holda turlarga bo'linishi

Boshqaruv tizimining funksional auditi turli funksional kesimlarda ishlab chiqarish va uning samaradorligini baholashga qaratiladi. Bunga misol qilib bo'limlarning o'z funksiyalari kesimida sodir bo'lgan operatsiyalari auditini olishimiz mumkin.

Boshqaruv tizimining tashkiliy-texnologik auditi ichki audit xizmati tomonidan boshqaruvning turli bug'inlari tashkiliy va texnologik jihatlarining maqsadga muvofiqligini nazorat qilishga qaratilgan.

Faoliyat turlari auditi - xo'jalik faoliyatini rivojlantirish maqsadida faoliyatning ma'lum bir turlarini ko'p tomonlama, obyektiv tahlil qilishga qaratiladi.

Muvofiqlik auditi - korxona faoliyati, shu faoliyatga doir ma'lumotlar mavjud qonun hujjatlarga qanchalik mos kelayotganini yoki shu qonun hujjatlar buzilgan hollarni aniqlashga qaratilgan tekshiruv hisoblanadi. Ushbu turdagi audit tekshiruvini o'tkazishning asosiy shartlari tekshirilishi mumkin bo'lgan ma'lumot; yuqori organlar tomonidan chiqarilgan qonun-qoidalarining mavjudligiga qaratiladi.

Ichki audit xizmati tizimini ishlab chiqishdan oldin, avvalo ichki audit xizmatining obyektivligini hamda erkinligini ta'minlash lozim.

Shu'balari ko'p va har xil joyda joylashgan xolding kompaniyalari uchun markazlashgan ichki audit xizmati to'g'ri keladi. Uning xodimlari hududiy holatda korxonaning bosh ofisida yoki shu'ba korxonalarida joylashishi mumkin. Ammo nima bo'lganda ham ular funksional ravishda korxonaning rahbariga bo'ysunadi. Ichki audit xizmati ishchilarning markazlashgan strukturasi korxonaning qaysi bir filial yoki shu'basida joylashmasin, korxonaning ichki audit xizmati boshlig'iga yoki korxona rahbariga bo'ysunadi.

Bu turdagi korxonalarga boshqaruv kuchsizlanish ehtimoli yuzaga keladi hamda ichki audit xizmatining erkinligi va obyektivligida yuzaga kelish mumkin bo'lgan riskni kamaytiradi.

O'zbekistonda ichki auditni mukammal ichki auditga aylantirish uchun modda qo'shish orqali "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonuniga o'zgartirishlar kiritish "Ichki audit xizmati", bunda ichki audit xizmatining ta'rifi va vazifalari qonun hujjatlari bilan belgilanishi lozim.

Autsorsing va kosorsingdan foydalanish ko'pgina korxonalarga ma'qul keladi, chunki ko'pgina yirik va kichik korxonalar o'zining shaxsiy audit xizmati tizimini tashkil eta olmaydi. Ichki audit tizimini tashkil etish qo'shimcha xodimlarini jalb etish, ularga sharoitlar yaratishni talab etadi. Bu esa korxonaga moliyaviy zarar keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi auditorlik faoliyatining 12-son «Auditorlik tekshiruvlari jarayonida buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimini baholash» nomli andozasi. WWW: lex.uz.12.04.2007yil

2.610-son XAS (Auditning Xalqaro Standarti (AXS) 610 "Ichki auditorlar ishidan foydalanish"). Toshkent.: 1-qism 3-jild «Sano-Standart» bosmaxonasi. 2014y. <https://audit.mf.uz/reestr.xhtml>

3.2-son AXS 230 "Auditorlik hujjatlari" 1-qism 3-jild «Sano-Standart» bosmaxonasi. 2014y. <https://audit.mf.uz/reestr.xhtml>

4.265-son AXS, «Ichki nazoratdagi kamchiliklar yuzasidan boshqaruv yuklatilgan shaxslar va rahbariyat bilan axborot almashinuvi» nomli XAS (Xalqaro audit standarti) Toshkent.: 1-qism 3-jild «Sano-Standart» bosmaxonasi. 2014y,

5.315-son AXS, "Muhim buzib ko'rsatishlar risklarini tadbirkorlik subekt va uning muhitini bilish asosida aniqlash va baholash", 1-qism 3-jild «Sano-Standart» bosmaxonasi. 2014y. <https://audit.mf.uz/reestr.xhtml>

KAPITAL QO'YILMALAR VA AKTIVLAR HISOBİ HAMDA HISOBOTLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Egamberdiyeva Salima Rayimovna,

Qarshi davlat texnika universiteti

dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi

Samadova Marjona Feruzbek qizi

Qarshi davlat texnika universiteti talabasi

Bozor munosabatlari sharoitida har bir xo'jalik yurituvchi sub'ekt aktivlarini shakllantirish uchun o'zida mavjud yoki qarzga olingan mablag'lar bilan investitsion operatsiyalarni amalga oshiradi. Aktivlarni bunday tartibda shakllantirishga kapital qoyilmalar deb aytiladi. Uzoq muddatli aktivlarni, jumladan, moddiy, nomoddiy va moliyaviy aktivlarni shakllantirishning o'ziga xos alohida xususiyatlari mavjud bo'lib, mazkur jihatlar aktivlarni tan olish va buxgalteriya balansida aks ettirishda muhim rol oynaydi.

Iqtisodiyotga oid adabiyotlarda⁶⁰ «kapital qo'yilmalar» atamasi asosiy vositalarni shakllantirishga va tiklashga ketgan xarajatlarni o'z ichiga olishi ta'kidlangan.

Bizning fikrimizcha, bozor munosabatlari rivojlangan sharoitda uzoq muddatli aktivlar yangi ob'ektlarining paydo bo'lishi munosabati bilan asosiy vositalarni, nomoddiy aktivlarni xarid qilish bilan bog'liq xarajatlar hamda lizingga olingan asosiy vositalarni va yerni obodonlashtirish uchun sarf qilingan moddiy xarajatlar majmuasi kapital qo'yilmalarni tashkil etadi. Shuning uchun, uzoq muddatli moddiy va nomoddiy aktivlarni shakllantirish uchun yo'naltirilgan investitsiya sarflarini kapital qo'yilmalar deb atash maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Kapital qo'yilmalar maqsadida amalga oshirilgan mablag'lar harakatini aks ettirish uchun 21-BHMSda 0800 "Kapital qo'yilmalar" scheti joriy etilgan bo'lib, unga moddiy va nomoddiy aktivlarning ob'ektlarini, turlarini hisobga olish maqsadida tegishli schetlar belgilangan.

Bizning fikrimizcha, schetlarning nomlanishi ularning maqsadlarini to'liq ochib bermaydi. Shuning uchun "Kapital qo'yilmalar" deb nomlangan 0800 schetini kengaytirilgan variantda, jumladan, 0810-"Asosiy vositalarni qurish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar", 0820- "Asosiy vositalarni sotib olish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar", 0830-"Asosiy podani shakllantirish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar", 0840-"Yerni obodonlashtirish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar", 0850-"Lizingga berish maqsadida shakllantirilgan asosiy vositalar uchun sarflangan kapital qo'yilmalar", 0850- "Uzoq muddatli ijaraga olingan asosiy vositalarni obodonlashtirish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar" 0860- "Nomoddiy aktivlarni sotib olish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar", va 0890-"Boshqa kapital qo'yilmalar" deb nomlanishi ulardagi uzoq muddatli aktivlarni shakllantirish uchun yo'naltirilgan investitsiyalar to'g'risidagi axborotlarning to'la qonliligini ta'minlagan bo'lar edi.

⁶⁰ Umarova M., Eshboyev O', Ahmadjonov K. *Buxgalteriya hisobi*. Toshkent:, Mehnat, 1999.- 70 b.; Bobojonov O.. *Moliyaviy hisob*. Toshkent: Sharq, 2000.- 150 b.

Buxgalteriya balansida kapital qo'yilmalar «Tugallanmagan kapital qo'yilmalar» moddasida ko'rsatilib, unda korxona tomonidan xo'jalik yo'li bilan qurib bitkazilgan va xarid qilib olingan asosiy vositalar uchun sarflangan, yerni obodonlashtirish uchun sarflangan, uzoq muddatli ijaragaolingan asosiy vositalarni obodonlashtirishga sarflangan, xarid qilib olingan nomoddiy aktivlar uchun sarflangan kapital qo'yilmalar qiymatida aks ettiriladi.

Ishlab chiqarish-xo'jalik usulida bajarilgan ishlar korxonaning qurilish ishlarini olib boruvchi brigada yoki guruh tomonidan amalga oshiriladi. Kapital qo'yilmalar qiymati 0810 "Asosiy vositalarni qurish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar" schetida hisobga olib borilib, qurilish ishlarini rejalashtirish va tannarxining hisobi bo'yicha amalga oshiriladi. Bunda 0810-"Asosiy vositalarni qurish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar" schetida haqiqatda amalga oshirilgan xarajatlar qiymatida aks ettiriladi.

Bizning fikrimizcha, asosiy vositalarni qurishning usullariga qarab ularning hisobini alohida-alohida schetlarda yuritish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, qurilish ishlarini pudrat usulida olib borilganda, 0810 -"Asosiy vositalarni pudrat usulida qurish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar" schetida, qurilish ishlarini xo'jalik usulida amalga oshirilganda, 0811- "Asosiy vositalarni xo'jalik usulida qurish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar" schetida aks ettirilishi lozim. Qurilish usullarining turlicha bo'lishi asosiy vositalarni qurish bilan bog'liq kapital qo'yilmalarni va ob'ekt qurilishi tugagandan so'ng uni ekspluatatsiyaga topshirish jarayoni hamda soliqqa tortish masalalariga aniqlik kiritish imkoniyatini yaratadi.

Asosiy vositalar qiymatini ko'paytirmaydigan xarajatlar 0810 schetidan ko'zda tutilgan moliyaviy manbadan u yoxud bu ishlar yoki amalga oshirilgan operatsiyalar to'liq tugatilganda hisobdan chiqariladi.

Bino -inshootlar, uskunalar, transport vositalari va qurilishdan alohida sotib olingan asosiy vositalar ularni sotib olish va ishga yaroqli darajaga yetkazish xarajatlarini qo'shish natijasida hosil bo'ladi.

Nomoddiy aktivlar inventar qiymati ularni shakllantirish yoki sotib olish va ularni ishga yaroqli holatigacha yetkazish xarajatlarining yig'indisidan hosil bo'ladi.

Nomoddiy aktivlar korxona tashkil etish yoki kirim qilish jarayonida ularning qabul-topshiruv dalolatnomasi asosida nomoddiy aktivlar tarkibiga kiritiladi.

Nomoddiy aktivlar (patentlar, litsenziyalar, dasturlar, yeruchastkalariga mulkiy huquq) 0860-“Nomoddiy aktivlarni sotib olish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar” schetida to'lov hujjatlariga muvofiq aks ettiriladi.

Korxona tomonidan nomoddiy aktivlarning alohida turi shakllantirilganda, 0861 –“Nomoddiy aktivlarni shakllantirish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar” schetida haqiqiy xarajatlar qiymatida aks ettiriladi.

Kelgusida korxona faoliyatida foydalanish uchun xarid qilib olingan uskunalar ham kapital qo'yilmalar deb hisoblanishi lozim. Chunki ularning xarid qilib olishdan maqsad kelgusida asosiy vosita sifatida foydalanishdir. Shuning uchun ham o'rnatiladigan jihozlarni hisobga olish uchun hozirgi kunda amaldagi schetlar rejasida ko'zda tutilgan 0710- “O'rnatiladigan jihozlar” scheti o'rniga, ularni 0820 -“Asosiy vositalarni xarid qilib olish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar” schetida hisobga olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bozor munoasabatlari sharoitida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'zlarining asosiy faoliyatidan tashqari bo'sh turgan mablag'laridan samarali foydalanish maqsadida ularni turli moliyaviy bozordagi qimmatli qog'ozlarga investitsiya qiladi. Moliyaviy bozorda ishtirok etadigan qimmatli qog'ozlarga qo'yilgan investitsiyalarni baholash ular ishtirokidagi faoliyatdan olingan daromadlarni tan olish va buxgalteriya hisobida aks ettirishda ayrim muammolarni uchrashi ularni hisobga olishni takomillashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Bu muammolarga doir tadqiqotlarni navbatdagi paragrafda davom ettiramiz.

Aktivlarni harakati va holatini hisobga olishda korxona buxgalteri tomonidan amalga oshirilayotgan buxgalteriya yozuvlari, xo'jalik muomalalarini to'g'ri va o'z vaqtida hisobga olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun hisob siyosatini to'g'ri tuzish, ularni holatini korxonaning moliyaviy holati to'g'risidagi hisobot, ya'ni buxgalteriya balansida to'g'ri joylashuvi axborotdan foydalanuvchilar uchun qulay va ular uchun qoniqtiradigan darajadagi ma'lumotlar bo'lib xizmat qiladi.

Quyida biz taklif etayotgan buxgalteriya balansini korxona aktivlarini MHXS talablari darajasida yoritishga xizmat qiladi.

Amaldagi buxgalteriya balansining joriy aktivlar qismini ham ilg'or xorijiy tajribalar hamda xalqaro standartlar asosida takomillashtirish taqozo etmoqda

Xalqaro hisob va hisobot amaliyotida "biologik aktivlar" moliyaviy hisob va hisobotning muhim obekti sifatida tan olinadi.

Biroq, hozirgi paytda hisob va hisobot tizimida qo'llanilayotgan hisobotlarda qishloq xo'jalik korxonalarining biologik aktivlari to'g'risidagi ma'lumotlari axborot foydalanuvchilarning talablariga to'liq javob beradi deb bo'lmaydi.

Bu esa, o'z navbatida, moliyaviy hisobotlarning ishonchli va ahamiyatli axborot berish borasidagi foydalilik (naflik) darajasini ma'lum darajada pasayishiga sabab bo'ladi. Xo'jalikni operatsion faoliyati va boshqaruv tizimi samaradorligini xolis auditorlar tomonidan baholashda ham ko'plab qiyinchiliklarni tug'diradi.

Biologik aktivlar hisobini xalqaro standartlar talablariga moslashtirish, biologik aktivlar hisobiga doir rivojlangan mamlakatlar tajribalaridan samarali foydalanilishiga erishish bu barcha mamlakatlar uchun hozirgi kunning eng muhim va dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Bizningcha aktivlar hisobini xalqaro standartlar talabiga ko'ra yuritish uchun aktivlar hisobini amalga oshiruvchi ishchi shaxslar rejasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Respublikamiz iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi muhim o'rinni egallab, oxirgi yillarda bu sohaga ham xorijiy investisiyalarni keng jalb qilinishiga qaramasdan, ushbu biologik aktivlar hisobi va auditining xalqaro standartlar talablariga mos keladigan nazariy, tashkiliy va metodologik asoslari to'lig'icha yaratilgan deb bo'lmaydi. Jumladan, respublikamizda biologik aktivlar hisobiga doir milliy standartlar yaratilgan emas. Bizningcha, biologik aktivlarning hisobi 5-BHMS va 4-BHMSlar bilan tartibga solinishi kerak.

Маълумки, амалдаги бухгалтерия балансида айрим моддалар кiritilmagan. Masalan, investitsiyaviy mulklar, uzoq muddatli soliq aktivlari va boshqalar. Sotishga mo'ljallangan deb taniflangan uzoq muddatli aktivlar uzoq muddatli

aktivlar tarkibida aks ettirilmasligi lozim, deb o'ylaymiz. Xususan sotish uchun mo'ljallangan katta yoshdagi hayvonlar ham uzoq muddatli aktivlar tarkibida aks ettirilmasligi lozim.

Ushbu jihatlarni hisobga olgan holda xalqaro standartlar talablariga javob beradigan buxgalteriya balansida uzoq muddatli aktivlarni aks ettirish tartibini tavsiyaviy variantini quyidagi jadvalda keltiramiz (1-jadval).

1-jadval

Xo'jalikning 2022 yil 4-choragi uchun BUXGALTERIYA BALANSI №1 -sonli shakl⁶¹

Ko'rsatkichlar nomi	Satr kodi	Hisobot davri boshiga	Hisobot davri oxiriga
1	2	3	4
Aktiv			
I. Uzoq muddatli aktivlar			
Asosiy vositalar:			
Boshlang'ich (qayta tiklash) qiymati (0100)	010	124303.08	136733.38
Eskirish summasi (0200)	011	45163.39	49679.72
Qoldiq (balans) qiymati (satr. 010 - 011)	012	79139.69	87053.66
Moliyalanadigan lizing shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalar * ⁶²			
Boshlang'ich (qayta tiklash) qiymati (0100/1)*	020		
Eskirish summasi 0200/1*	021		
Qoldiq (balans) qiymati (satr. 020 - 021)*	022		
INVESTITSION MULK*			
Boshlang'ich (qayta tiklash) qiymati (0100/2)*	030		
Eskirish summasi (0200/2)*	031		
Qoldiq (balans) qiymati (satr. 030- 031)*	032		
Nomoddiy aktivlar:			
Boshlang'ich qiymati (0400)	040		
Amortizatsiya summasi (0500)	041		
Qoldiq (balans) qiymati (satr. 040 - 041)	042	0,00	0,00
“UZOQ MUDDATLI MOLIYAVIY AKTIVLAR” (0600)* (satr. 051 + 052)	050	0,00	0,00
Qimmatli qog'ozlar (0610)	051		
Boshqa uzoq muddatli investitsiyalar	052		
O'rnatiladigan asbob-uskunalar (0700)	060		
Kapital qo'yilmalar (0800) (satr. 071+072+073+074+077+078)	070		
0810- “Asosiy vositalarni qurish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar”*	071		

⁶¹ Muallif tomonidan taklif etilayotgan buxgalteriya balans

⁶² * belgisi qo'yilgan schyotlar muallif tomonidan taklif etilmoqda

0820- "Asosiy vositalarni sotib olish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar"*	072		
0830-“ Nomoddiy aktivlarni sotib olish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar”*	073		
0840-“Ko'p yillik biologik aktivlarni shakllantirish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar”* (sitr. 075+076)	074		
0841-“Xayvonlar podasisin shakllantirish bo'yicha sarflangan kapital qo'yilmalar”*	075		
0842-Ko'p yillik o'simliklarni parvarishlash bo'yichasarflangan kapital qo'yilmalar”*	076		
0850- “Uzoq muddatli ijaraga olingan asosiy vositalarni obodonlashtirish uchun sarflangan kapital qo'yilmalar”	077		
0890-“Boshqa kapital qo'yilmalar”	078		
Uzoq muddatli debitorlik qarzlari (0910, 0920, 0930, 0940)	080		
Uzoq muddatli kechiktirilgan xarajatlar (0950, 0960, 0990)	081		
I bo'lim bo'yicha jami (sitr.012+022+032+042+050+060+070+080)	090	79139.69	87053.66
II. Joriy aktivlar			
Tovar-moddiy zaxiralari, jami (sitr.110+130+140+150)	100	12458.81	9150
Ishlab chiqarish zaxiralari (1000, 1500, 1600) (sitr. 111+120 + 150)	110	12458.81	9150
Materiallar (1000)	111		
QISQA MUDDATLI BIOLOGIK AKTIVLARNI HISOBGA OLISH SCHETLARI*(1100)	120		
Yosh hayvonlar – qisqa muddatli(1110) (sitr. 121 +122+123)	121		
Boquvdagi hayvonlar – qisqa muddatli(1120)	122		
O'simliklar – qisqa muddatli(1130)	123		
Tugallanmagan ishlab chiqarish (2000, 2100, 2300, 2700)	130		
Tayyor mahsulot (2800)	140		
Tovarlari (2900 dan 2980 ning ayirmasi)	150		
SOTISH UCHUN YOKI MULKDORLAR FOYDASIGA TAQSIMLASH UCHUN MO'LJALLANGAN UZOQ MUDDATLI AKTIVLARNI HISOBGA OLISH SCHETLARI *(2900/10) (sitr. 152 + 153)	151		
Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar (yoki chiqib ketadigan guruhlar)(2900/11)	152		
Mulkdorlar foydasiga taqsimlash uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar (yoki chiqib ketadigan guruhlar)(2900/12)	153		
Kelgusi davr xarajatlari (3100)	160	25488	
Kechiktirilgan xarajatlar (3200)	170		
Debitorlar, jami (sitr. 190+200+210+220+230+240+250+260+270+28)	180	17782.3	148317.4
shundan: muddati o'tgan*	181		
Xaridor va buyurtmachilarning qarzi (4000 dan 4900 ning ayirmasi)	190	10.3	142411.2
Ajratilgan bo'linmalarining qarzi (4110)	200		
Sho'ba va qaram xo'jalik jamiyatlarning qarzi (4120)	210		
Xodimlarga berilgan bo'naklar (4200)	220		

Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga berilgan bo'naklar (4300)	230	17772	5004.2
Byudjetga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha bo'nak to'lovlari (4400)	240		902
Maqsadli davlat jamg'armalari va sug'urtalar bo'yicha bo'nak to'lovlari (4500)	250		
Ta'sisichilarning ustav kapitaliga ulushlar bo'yicha qarzi (4600)	260		
Xodimlarning boshqa operatsiyalar bo'yicha qarzi (4700)	270		
Boshqa debitorlik qarzlari (4800)	280		
Pul mablag'lari, jami (satr.300+310+320+330), shu jumladan:	290	0,00	0,00
Kassadagi pul mablag'lari (5000)	300		
Hisob-kitob schyotidagi pul mablag'lari (5100)	310		
Chet el valyutasidagi pul mablag'lari (5200)	320		
Boshqa pul mablag'lari va ekvivalentlari (5500, 5600, 5700)	330		
qisqa muddatli investitsiyalar (5800)	340		
Boshqa joriy aktivlar (5900)	350		
II bo'lim bo'yicha jami (satr. 100+160+170+180+290+340+350)	360	55729.11	157467.4
Balans aktivi bo'yicha jami (satr.090+360)	370	134868.8	244521.06
Passiv			
I. O'z mablag'lari manbalari			
Ustav kapitali (8300)	380	86135.1	86135.1
Qo'shilgan kapital (8400)	390		
Rezerv kapitali (8500)	400		7913.97
Sotib olingan xususiy aksiyalar (8600)	410		
Taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar) (8700)	420	18237.1	115972.4
Maqsadli tushumlar (8800)	430		
Kelgusi davr xarajatlari va to'lovlari uchun zaxiralar (8900)	440		
I bo'lim bo'yicha jami (satr.380+390+400-410+420+430+440)	450	104372.2	210021.47
II. Majburiyatlar			
Uzoq muddatli majburiyatlar, jami (satr.470+480+490+500+510+520+530+540+550+560)	460	0,00	0,00
shu jumladan: uzoq muddatli kreditorlik qarzlari (satr.500+520+540+560+590)	461	0,00	0,00
Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga uzoq muddatli qarz (7000)	470		
Ajratilgan bo'linmalarga uzoq muddatli qarz (7110)	480		
Sho'ba va qaram xo'jalik jamiyatlarga uzoq muddatli qarz (7120)	490		
Uzoq muddatli kechiktirilgan daromadlar (7210, 7220, 7230)	500		
Soliq va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha uzoq muddatli kechiktirilgan majburiyatlar (7240)	510		
Boshqa uzoq muddatli kechiktirilgan majburiyatlar (7250, 7290)	520		
Xaridorlar va buyurtmachilardan olingan bo'naklar (7300)	530		

Uzoq muddatli bank kreditlari (7810)	540		
Uzoq muddatli qarzlar (7820, 7830, 7840)	550		
Boshqa uzoq muddatli kreditorlik qarzlar (7900)	560		
Joriy majburiyatlar, jami (sitr. 580+590+600+610+620+630+640+650+660+670+680+690+700+710+720+730)	570	30496.6	34499.59
shu jumladan: joriy kreditorlik qarzlar (sitr. 610+630+650+670+680+690+700+710+720+760)	571	30496.6	34499.59
shundan: muddati o'tgan joriy kreditorlik qarzlar*	572		
Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga qarz (6000)	580	7224.1	
Ajratilgan bo'linmalarga qarz (6110)	590		
Sho'ba va qaram xo'jalik jamiyatlarga qarz (6120)	600		
Kechiktirilgan daromadlar (6210, 6220, 6230)	610		
Soliq va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha kechiktirilgan majburiyatlar (6240)	620		
Boshqa kechiktirilgan majburiyatlar (6250, 6290)	630		
Olingan bo'naklar (6300)	640		
Byudjetga to'lovlar bo'yicha qarz (6400)	650	1200	
Sug'urtalar bo'yicha qarz (6510)	660	427	
Maqsadli davlat jamg'armalariga to'lovlar bo'yicha qarz (6520)	670	215	239.5
Ta'sischi'larga bo'lgan qarzlar (6600)	680		
Mehnatga haq to'lash bo'yicha qarz (6700)	690	21430.5	34260.09
Qisqa muddatli bank kreditlari (6810)	700		
Qisqa muddatli qarzlar (6820, 6830, 6840)	710		
Uzoq muddatli majburiyatlarning joriy qismi (6950)	720		
Boshqa kreditorlik qarzlar (6950 dan tashqari 6900)	730		
II bo'lim bo'yicha jami (sitr. 460+570)	740	30496.6	34499.59
Balans passivi bo'yicha jami (sitr. 450+740)	750	134868.8	244521.06

Ma'lumki, buxgalteriya hisobi xo'jalik yurituvchi sub'ektning moliyaviy-iqtisodiy ahvoli, faoliyatining samaradorligi, umuman, unga tegishli barcha iqtisodiy ma'lumotlarni mazkur ma'lumotlardan foydalanuvchilarga belgilangan shakl va mazmunda yetkazib berishi lozim. Amaldagi buxgalteriya balansining joriy aktivlar qismini ham ilg'or xorijiy tajribalar hamda xalqaro standartlar asosida takomillashtirish taqozo etmoqda

Bizningcha aktivlar hisobini xalqaro standartlar talabiga ko'ra yuritish uchun aktivlar hisobini amalga oshiruvchi ishchi schyotlar rejasini ishlab chiqish va бухгалтерия балансида ҳам уларни ҳолатини мазкур счётларда ёритиб борилса, maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Korxonani zamonaviylashtirish jarayonlari va ularga kiritiladigan kapital investisiyalar hisobi uchun biz tomonimizdan tavsiya etilayotgan barcha schyotlar

maqomiga ko'ra aktiv, doimiy, balans schyotlar hisoblanadi, shuningdek, ularning har biriga aniq maqsad va vazifalar yuklatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Robert C., Recket M. *Information content of IFRS versus GAAP financial statements //Journal of financial reporting and accounting*. ISSN 1985-2517. 12 March 2018.),
2. Egamberdiyeva S. R. *Xalqaro standartlar asosida qishloq xo'jaligida aktivlar hisobini takomillashtirish. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.*-№11/2 (108),
3. Egamberdiyeva S. R. *Improving capital investments and assets accounting and reporting in agriculture according to international standards. Gospodarka i Innowacje*. 15.12. 2023 y. 439-446 p
4. Tashnazarov. *Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari: Oliy o'quv yurtlari magistratura mutaxassisliklari uchun darslik*. – Toshkent: 2019. – 555 b.;
5. Dustmuratov R.D. *O'zbekistonda auditorlik faoliyatining shakllanishi va uning uslubiyotini takomillashtirish: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun dis. avtoref. Toshkent – 2008. – 34 b. ;*
6. Avlokulov A.Z. *Moliyaviy natijalar hisobi va auditi metodologiyasini takomillashtirish. i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun dis. avtoref. Toshkent-2019.-72b.*

BUDJET TASHKILOTLARIDA ASOSIY VOSITALAR HISOBINI YURITISHDAGI MAVJUD MUAMMOLAR TAVSIFI

Bovoboyev S.N.-Qarshi davlat texnika universiteti magistranti

Budjet tashkilotlarida zamonaviy iqtisodiyot talablari ijrosini ta'minlash tejamkorlik va samaradorlik ko'rsatkichlariga bevosita bog'liq bo'lib, unda buxgalteriya hisobi va tahlil ishlarini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi. Xususan, “Budjet tashkiloti - zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan o'z faoliyatini amalga oshirishi uchun Davlat budjetidan mablag' ajratish nazarda tutilgan va bu mablag' moliyalashtirishning asosiy manbai hisoblanadigan vazirlik, davlat qo'mitasi, idora, davlat tashkiloti”⁶³dir.

2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasiga ko'ra, “Davlat byudjeti taqchilligini qisqartirish va 2023 yildan yalpi ichki mahsulotga nisbatan uning 3 foizdan oshib ketmasligini ta'minlash. Har bir tuman byudjetining kamida 5 foizini “Fuqarolar byudjeti” dasturi doirasida aholining takliflari asosida eng dolzarb muammolarni yechishga sarflashni tashkil qilish”⁶⁴ kabi ustuvor maqsadlarning belgilanganligi ham budjet tashkilotlarida

⁶³ O'zbekiston Respublikasining “Budjet tizimi to'g'risida”gi Qonuni, 3-modda.

⁶⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoniga 1-ilova. www.lex.uz.

asosiy vositalar hisobi va tahlilidan samarali foydalanishni, ushbu yo'nalishdagi tadqiqot ishlari ko'lamini kengaytirishni taqazo etadi.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatadiki, budget tashkilotlarida asosiy vositalar hisobi va tahlili masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, O'zbekistonlik iqtisodchi olimlarimizdan R.Raxmonov, O.Bobojonov, S.Vohidov, M.Umarova, Sotivoldiyev, M.Ostonaqulov, B.Hasanov, A.Karimov, I.Ochilov, S.Mehmonov, D.Ubaydullayev, B.Xolbekov, Sh.Ergasheva kabi olimlarimiz tomonidan yaratilgan ilmiy-nazariy asoslarda asosiy vositalar hisobi, Yo.Abdullayev, A.Ibrohimov, M.Pardayev, A.Vaxobov, M.Tulaxodjayeva, R.Dustmurodov, Musayev, N.Eshonqulov, M.Raximovlar tomonidan asosiy vositalar tahlili va uning uslubiy asoslari masalalari o'rganilgan. Biroq tadqiqotlarimiz ko'rsatadiki, barcha sohalarda bo'lgani singari xalqaro standartlarga transformatsiyalash jarayonlarida asosiy vositalar hisobi va tahlilini takomillashtirish orqali byudjet resurslarini tejash va monitoring jarayonlarini osonlashtirish masalalari yuzasidan tadqiqotlar olib borish davr talabi hisoblanadi.

Bugungi kunda budget tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida budget tashkilotlarida buxgalteriya hisobini o'mi va ahamiyati oshib bormoqda. Jumladan, budget tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishning uslubiy asoslari Davlat moliyasi statistikasi bo'yicha qo'llanma - 2001 va boshqa tegishli xalqaro standartlar talablari asosida takomillashtirilmoqda. Davlat budgetidan budget tashkilotlariga ajratilayotgan mablag'larni maqsadli va oqilona sarflanishini ta'minlash, ular bo'yicha tegishli axborotlarni shakllantirilishi ularda buxgalteriya hisobini tashkil etish asosida amalga oshiriladi. Har bir budget tashkilotiga mablag'lar ajratish davlat budgetidan tasdiqlangan xarajatlar smetalari asosida amalga oshiriladi. Biroq tadqiqotlarimiz ko'rsatadiki, asosiy vositalar hisobining uslubiy asoslarini amaliyotda qo'llash jarayonida shunday muammolar va kamchiliklar kuzatiladiki, ularni tizimlashtirish hamda ular yuzasidan tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu muammolar asosan hisob yuritish jarayonlaridagi noaniqliklar, tartibga solishdagi kamchiliklar va resurslarning samarali boshqarilmasligi bilan bog'liq muammolar hisoblanadi. Masalan, bugungi

zamonaviy iqtisodiyotda yangi texnologiyalarni joriy etish yoki mavjud vositalarni yangilash uchun kerakli investitsiyalarni jalb qilishda bir qator muammolar mavjudki, ular yuzasidan tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki, texnologik yangilanishlarni rejalashtirish va eski uskunalarni zamonaviy texnologiyalar bilan almashtirish uchun moliyaviy resurslarni to'g'ri boshqarish yangicha uslubiy asosni talab qiladi.

Shuningdek, asosiy vositalarni guruhlashtirishdagi noaniqliklar ham kuzatiladiki, masalan, budjet tashkilotlarida asosiy vositalar, masalan, bino va inshootlar, texnik jihozlar, kompyuterlar, transport vositalari va boshqa jismoniy aktivlar bilan bog'liq sinflashtirishdagi tushunmovchiliklar ham mavjud. Bu holat, o'z navbatida, hisob-kitoblar va moliyaviy hisobotlarning aniqligini pasaytirs, asosiy vositalarning qiymatini belgilashdagi muammolar asosiy vositalarning qiymatini aniq belgilash va shu asosda amortizatsiya qilishda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Xususan, asosiy vositalarning amortizatsiyasini hisoblashda ba'zi tashkilotlar standartlarga to'liq rioya qilmaydilar, bu esa xatoliklar va muammolarga olib kelishi mumkin. Masalan, yaroqsiz deb topilgan, ammo hali amortizatsiya muddatini to'liq o'tkazmagan vositalar mavjud bo'lishi mumkin.

Biz tadqiqotlarimiz natijasida mavjud muammolarni shartli ravishda ikki guruhga ajratdik:

birinchidan, tashkiliy va texnik muammolar;

ikkinchidan, uslubiy muammolar.

Sohaga tegishli muammolarni bunday guruhlashtirish tadqiqot maqsadini to'g'ri belgilash hamda muammolar yechimini aniqlashtirishda tadqiqot usullarini to'g'ri belgilash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Budjet tizimi to'g'risida"gi Qonuni, 3-modda.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoniga 1-ilova.www.lex.uz.

HUDUDIIY IQTISODIY O'SISHNI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH (SURXONDARYO MISOLIDA)

Turayev Baxtiyor Ergashevich

TISU dotsenti v.b.

Tursunov Umid Toshmamatovich

TISU magistranti

Hududiy iqtisodiy o'sish — bu biror hududda, odatda viloyat yoki mintaqa darajasida, iqtisodiy faoliyatning o'sishiga taalluqli bo'lgan jarayonlarni ifodalaydi. Bu o'sish, odatda, mahalliy iqtisodiy tizimning rivojlanishi, ish o'rinlari yaratish, investitsiyalarni jalb qilish va jamiyat farovonligini oshirishga qaratilgan. Hududiy iqtisodiy o'sishning asosiy maqsadi hududda yashovchi aholining turmush darajasini oshirish, infratuzilmani rivojlantirish va mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiyalashdan iboratdir.

Hududiy iqtisodiy o'sishni o'lchashda bir qancha ko'rsatkichlar ishlatiladi. Eng muhim ko'rsatkichlardan biri — YaIM (yalpi ichki mahsulot) bo'lib, bu hududdagi barcha ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlarning jami qiymatini o'lchaydi. Shuningdek, aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot, ishsizlik darajasi, sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining o'sishi, investitsiya hajmi va aholi daromadlari kabi ko'rsatkichlar ham hududiy iqtisodiy o'sish darajasini baholashda muhim ahamiyatga ega.

Surxondaryo viloyatining 2010-2024 yillar uchun aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot (YaHM) va uning o'sish surati ko'rsatkichlariga qaraganda, viloyat iqtisodiyoti barqaror o'sish sur'atiga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. 2010 yilda YaHM 1,597.5 ming so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilga kelib bu ko'rsatkich 18,670.0 ming so'mga yetgan, ya'ni 14 yil davomida sezilarli o'sish kuzatilgan. Yillar davomida o'sish surati turlicha bo'lsa-da, umumiy tendensiya pozitiv bo'lib, bu hududda iqtisodiy faollikning barqaror ravishda oshib borayotganini ko'rsatadi. Masalan, 2017 yilda o'sish surati 131,5%ni tashkil etgan, bu yilda iqtisodiy rivojlanishning kuchli bo'lganini anglatadi, 2020 yil esa pandemiya sharoitida iqtisodiy faollikda sezilarli pasayish bo'lsa-da, keyingi yillar davomida o'sish surati yana tiklandi (1-jadval).

Surxondaryo viloyati iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari⁶⁵

Yillar	Aholi jon boshiga YaHM (ming so'm)	O'sish surati (%)
2010	1 597,5	151,119
2011	2 374,6	148,6447574
2012	2 873,8	121,022488
2013	3 255,2	113,2716264
2014	3 948,6	121,3013025
2015	4 660,3	118,0241098
2016	4 997,8	107,242023
2017	6 572,5	131,5%
2018	8 351,1	107,242023
2019	9 799,2	131,5078635
2020	10 384,8	105,98%
2021	12 386,1	119,2714352
2022	14 127,8	114,0617305
2023	16 538,5	117,06%
2024	18 670,0	112,88%

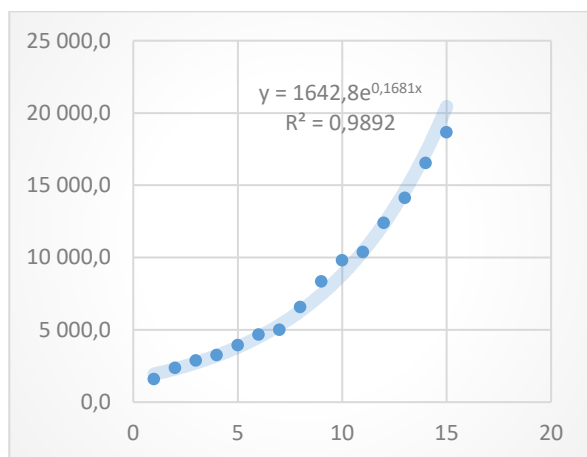
Aholi jon boshiga YHMning o'sish surati har yili farq qilgan, ammo ko'plab yillarda bu ko'rsatkich 100% dan yuqori bo'lib, iqtisodiy faoliyatning o'sish sur'ati viloyatning taraqqiyoti uchun ijobiy omil bo'lgan. 2014 yilda o'sish surati 121,3%, 2015 yilda esa 118,0%ni tashkil etgan, bu o'z navbatida iqtisodiy barqarorlik va sanoat rivojlanishining yuqori bo'lishini ko'rsatadi. 2020 yil pandemiya davrida o'sish surati 105,98%ga tushgan bo'lsa-da, keyingi yillarda viloyat iqtisodiyoti yana tiklanib, 2023 yilda 117,06%ga yetgan. 2024 yilga kelib, YHM o'sish surati 112,88%ni tashkil etmoqda, bu viloyatning barqaror va uzluksiz rivojlanayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, bu davrda ishlab chiqarish hajmi va investitsiya darajasining oshishi, hududda yangi ish o'rinlarining yaratishiga yordam berishi mumkin.

Aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulotni trend modellari bilan modellashtirish iqtisodiy tahlilning muhim vositalaridan biridir. Buning ahamiyati, viloyat yoki mamlakatdagi iqtisodiy rivojlanishning istiqboli haqida aniq prognozlar berish imkoniyatini yaratadi. Trend modellari yordamida o'tgan yillar davomida kuzatilgan o'sish dinamikasi asosida kelajakdagi iqtisodiy o'sishni baholash va rejalashtirish mumkin. Bu, ayniqsa, iqtisodiy siyosatni shakllantirishda va resurslarni taqsimlashda muhim ahamiyatga ega, chunki ularga asoslangan

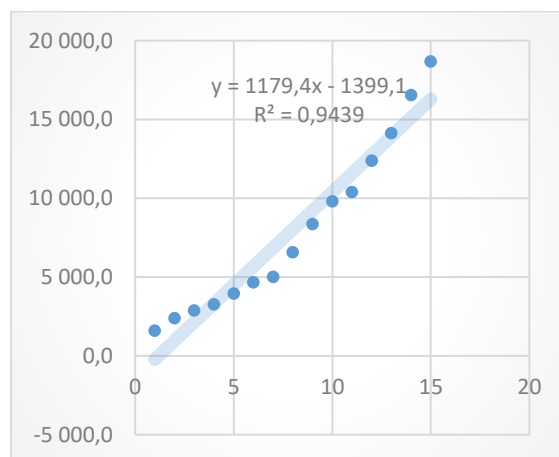
⁶⁵ www.surxonstat.uz ma'lumotlari

prognozlar iqtisodiy taraqqiyotning davom etishi yoki o'zgarishi haqida aniq ma'lumotlar beradi.

Trend modellari va ularning turlari turli iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Chiziqli trend modeli — bu eng oddiy model bo'lib, ma'lumotlar o'rtasidagi o'sish yoki kamayish doimiy va barqaror ekanligini faraz qiladi. Ekspontensial trend modeli esa o'sishning tezlashishi yoki kamayishning tezlashishi holatida qo'llaniladi va iqtisodiy o'sishning tezda o'zgarishini ko'rsatadi. Polinomial trend modeli bir nechta o'zgaruvchanlik nuqtalarini hisobga olish imkoniyatini beradi va ko'proq murakkab, noaniq o'sish jarayonlari uchun qo'llaniladi. Shu bilan birga, logarifmik trend modeli ham ma'lumotlar orasidagi o'sish sur'atining o'zgarishini hisobga olishda qo'llaniladi, bu esa tez o'sish yoki tez pasayishning oldini olishga yordam beradi. Trend modellari yordamida iqtisodiy holatlarni to'g'ri baholash va kelajakdagi rivojlanishni prognoz qilish imkoniyatlari oshadi⁶⁶.

1-rasm. Ekspontensial trend modeli⁶⁷.

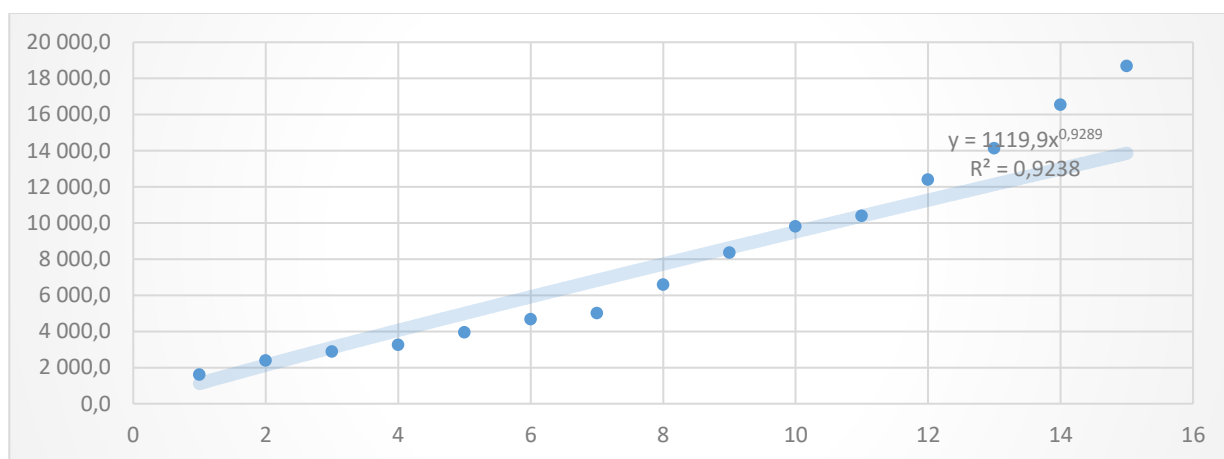
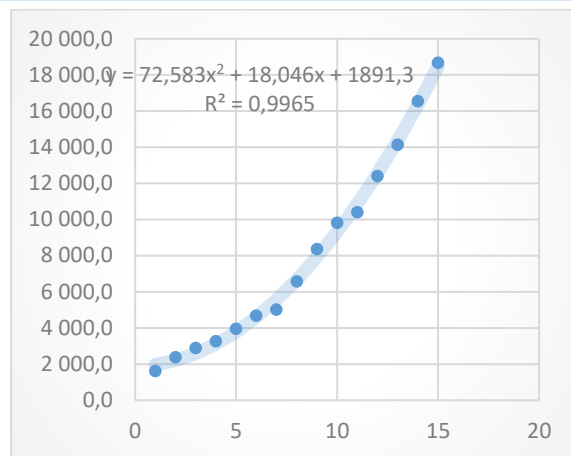
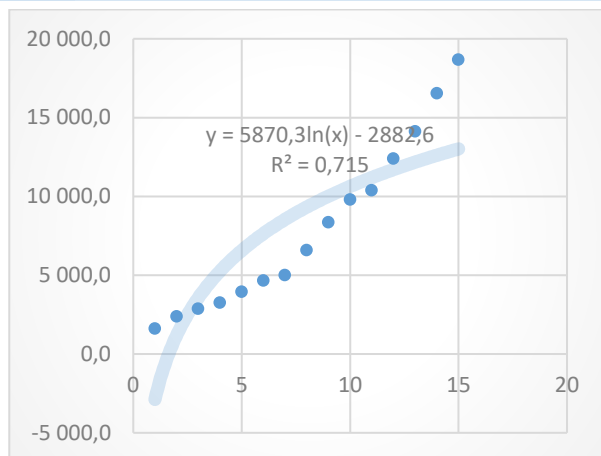

2-rasm. Chiziqli trend modeli⁶⁸.

⁶⁶ 1. M.K. Tuychiyeva, B.E. Turayev. Trend modellari yordamida elektron tijorat aylanmasi hajmini modellashtirish va prognozashtirish. Technical science research in Uzbekistan. Volume 2, Issue 2, 2024.

⁶⁷ Muallif ishlanmasi

⁶⁸ Muallif ishlanmasi

Yuqoridagi rasmlardan ko‘rinib turibdiki, eng yuqori determinatsiya koeffitsienti ($R^2=9965$) 2-darajali polinom trend modeli ga tegishli.

Shunday qilib, Surxondaryo viloyatining 2010–2024 yillar oralig‘ida aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulot (YaHM) va uning o‘sish sur‘atlari tahlili viloyat iqtisodiyotining barqaror va ijobiy rivojlanish tendensiyasiga ega ekanligini ko‘rsatdi. Aholi jon boshiga YaHM ko‘rsatkichlari yilma-yil ortib borgan, 2024 yilda esa 2010 yilga nisbatan sezilarli darajada oshgan. Tahlil natijalari, ayniqsa pandemiya yillaridagi qisqa muddatli pasayishlardan keyin iqtisodiy faollik tezda tiklanganini va hududda ishlab chiqarish, investitsiya va ish o‘rinlari yaratish sohalarida ijobiy o‘zgarishlar yuz berganini ko‘rsatdi. Maqolada qo‘llanilgan trend modellari yordamida o‘sish dinamikasi chuqur tahlil qilindi va 2-darajali polinom

⁶⁹Muallif ishlanmasi

⁷⁰Muallif ishlanmasi

⁷¹Muallif ishlanmasi

trend modelining ($R^2=0.9965$) eng yuqori aniqlik ko'rsatkichiga ega ekani aniqlanib, iqtisodiy prognozlash uchun eng mos model sifatida tavsiya etildi. Umuman olganda, Surxondaryo viloyati iqtisodiyoti mustahkam asosda rivojlanib, istiqbolli o'sish imkoniyatlarini namoyon qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. M.K. Tuychiyeva, B.E. Turayev. *Trend modellari yordamida elektron tijorat aylanmasi hajmini modelashtirish va prognozashtirish. Technical science research in Uzbekistan. Volume 2, Issue 2, 2024.*
2. B.E. Turaev. *Surxondaryo viloyati qurilish ishlari hajmini ishlab chiqarish modellari yordamida prognozashtirish. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal - №4/2 (100), Xorazm Ma'mun akademiyasi, 2023*
3. *Surxondaryo viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari.*

3-SHO'BA: XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI MOLIYALASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

INVESTITSİYALARNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Rahmatullayev Bobir Chorshamiyevich, i.f.f.d (PhD)

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Eng avvalo “samaradorlik” va “samara” tushunchalarining mohiyati ustida to'xtalib o'tishimiz lozim. Iqtisodiy samara deyilganida, ishlab chiqarish hajmini, mehnat unumdorligini oshirish, milliy daromadni ko'paytirish yoki boshlang'ich va joriy xarajatlarni kamaytirish tushuniladi. Ijtimoiy samara xalq farovonligini oshirish, ta'lim darajasini o'stirish, bo'sh vaqtni ko'paytirish va boshqalarda namoyon bo'ladi. Samaradorlik (iqtisodiy va ijtimoiy) iqtisodiy yoki ijtimoiy samaraning unga erishishga sarflangan xarajatlarga nisbatidir. Buni quyidagi tarzda ifodalash mumkin:

Iqtisodiy samaradorlik = Samara (natija)

Unga erishishga sarflangan xarajatlar yoki qo'llanilayotgan resurslar ijtimoiy ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligini baholashning mezonini bo'lib ishlab chiqarish xarajatlari yoki ishlab chiqarishda qo'llanilgan resurslarga nisbatan milliy daromadni maksimal ko'paytirish hisoblanadi. Kapital qo'yilmalar samaradorligi muammosi doimo dolzarb bo'lgan va unga nafaqat fanda, balki amaliyotda ham katta e'tibor berilgan. Sobiq ittifoq Fanlar akademiyasi Iqtisodiyot institutida qator yillar davomida kapital qo'yilmalari samaradorligini aniqlash sohasida ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Natijada akademik T.S.Xachaturovning ilmiy rahbarligida kapital qo'yilmalarining iqtisodiy samaradorligini aniqlashning Namunaviy (tipovoy) metodikasi va sohaga xarajatlarning samaradorligini aniqlashning vaqtinchalik metodikasi ishlab chiqilgan. Keyinroq, 1990 yillarda boshqa metodikalarni tayyorlash bo'yicha urinishlar bo'lgan, biroq ular muvaffaqiyatli chiqmaganligi uchun amaliyotda keng qo'llanilmagan. T.S.Xachaturovning ilmiy rahbarligida ishlab chiqilgan va o'sha vaqtdagi tegishli yuqori organlar tomonidan ma'qullangan va tasdiqlangan kapital qo'yilmalar

iqtisodiy samaradorligini aniqlashning Namunaviy (tipovoy) metodikasi keng qo'llanilgan va undan hozirgi vaqtda ham foydalanilmoqda.

Masalan, Rossiya Fanlar akademiyasi va Statistika vazirligining rasmiy nuqtai nazari bo'yicha xalq xo'jaligi bo'yicha iqtisodiy samaraning miqdori umuman milliy daromad hajmining o'sishi bilan o'lchanadi. Xalq xo'jaligi bo'yicha iqtisodiy samara uning bo'g'inlarida: tarmoqlar, birlashmalar, korxonalar, tashkilotlarda yuzaga keladigan samaradan tashkil topadi. Ijtimoiy ishlab chiqarishning har bir yuqori bo'g'ini samaradorligi ko'p jihatdan quyida turuvchi bo'g'inning samaradorligi bilan belgilanadi. Bundan xo'jalik yuritishning hamma darajalaridagi-korxona, tashkilot, birlashma, tarmoq, butun xalq xo'jaligi darajasida samaradorlikni o'rganish zaruriyati kelib chiqadi. Ma'lumki, ishlab chiqarishni va ijtimoiy hayotning boshqa sohalarini rivojlantirishning pirovard natijasi bo'lib insoning o'zi va uning ehtiyojlari hisoblanadi. Shu sababli ishlab chiqarishga investitsiyalarning samaradorligini sof iqtisodiy samaradorlik emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik sifatida ko'rib chiqish lozim. Har qanday iqtisodiy jarayonning pirovard natijasi bo'lib ijtimoiy maqsadlarga erishish yoki ijtimoiy masalalarni hal qilish hisoblanadi. Shulardan kelib chiqqan holda bozor iqtisodiyotini shakllantirish yagona maqsad emas, balki ijtimoiy maqsadlarga erishish vositasi bo'lishi kerak. Shuning uchun bozor iqtisodiyotiga baho berishda ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikka erishish nuqtai nazardan kelib chiqish lozim.

Investitsion rejalashtirish va loyihalashtirishning barcha bosqichlarida kapital qo'yilmalar iqtisodiy samaradorligining hisob-kitobini olib borish maqsadga muvofiqdir. Kapital qo'yilmalar iqtisodiy samaradorligini hisoblash ko'rsatkichlari va tartibi kapital qo'yilmalar ijtimoiy samaradorligini aniqlash Namunaviy metodikasida belgilanadi.

Namunaviy metodikaga binoan kapital qo'yilmalarning samaradorligi rejalashtirishning barcha bosqichlarida aniqlanadi. Obyektlarni loyihalashtirishda samaradorlik ikki turdagi ko'rsatkichlar (koeffitsiyentlar) – kapital qo'yilmalarning umumiy (absolyut) iqtisodiy samaradorligi va nisbiy iqtisodiy samaradorligi orqali aniqlanadi. Umumiy iqtisodiy samaradorlik nisbiy bo'lib, samaraning uni olish

uchun zarur bo'lgan xarajatlarga nisbati orqali aniqlanadi. Kapital qo'yimlarning umumiy (absolyut) iqtisodiy samaradorligi kapital xarajatlarning samaradorligini aniqlash uchun hisoblab chiqiladi: - alohida qurilish loyihalari, obyektlar, korxonalar bo'yicha; - tarmoqlar, xo'jalik birlashmalari bo'yicha; - butun xalq xo'jaligi bo'yicha. Iqtisodiy samaradorlik koeffitsiyenti bilan bir qatorda kapital qo'yimlarning o'rnini qoplash muddatlari ham hisoblab chiqiladi.

Kapital qo'yimlarning umumiy (absolyut) iqtisodiy samaradorligini hisoblash natijasida olingan ko'rsatkichlar me'yorlar va oldingi davrdagi o'xshash ko'rsatkichlar bilan taqqoslanadi. Kapital qo'yimlar belgilangan ko'rsatkichlar me'yorlaridan va o'tgan davrdagi hisobot ko'rsatkichlaridan past bo'lmagan taqdirdagina iqtisodiy samarador, deb tan olinadi. Iqtisodiy me'yor – bu keng doiradagi bir xil iqtisodiy ko'rsatkichlar uchun belgilangan umumiy me'yordir, masalan samaradorlik me'yorlari (Yen). Kapital qo'yimlarning iqtisodiy samaradorligi – odatda pul ko'rinishida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining o'sishiga imkoniyat yaratgan kapital qo'yimlar, investitsiyalar hajmiga nisbati bilan o'lchanadigan, hisoblab chiqiladigan iqtisodiy ko'rsatkichdir. Kapital qo'yimlar samaradorligini baholashning murakkabligi shundan iboratki, pul kapitalini biror sohaga yo'naltirishdan tortib toki mahsulot ishlab chiqarishgacha katta muddat o'tadi.

Kapital qo'yimlarning xalq xo'jaligi bo'yicha umumiy (absolyut) samaradorligining me'yoriy ko'rsatkichlari $Yen = 0,14$ darajasida qo'llaniladi:

- sanoat uchun $Yen = 0,16$;
- qishloq xo'jaligi uchun $Yen = 0,12$;
- qurilish uchun $Yen = 0,22$;
- savdo uchun $Yen = 0,25$;

Istiqbolda bu me'yorlarning hajmi mehnat unumdorligining o'sishi, texnika taraqqiyoti, mahsulotlarning material sig'imkorligi va fond sig'imkorligining kamayib borishi bilan oshib boradi. Kapital qo'yimlarning nisbiy iqtisodiy samaradorligi aniq xo'jalik va texnik vazifalarni hal qilishning (masalan, yangi texnikani joriy qilish va korxonalarni texnik jihatdan qayta qurollantirish bo'yicha

variantni tanlash) tejamkor (maqsadga muvofiq) variantini aniqlashga xizmat qiladi. U bir variant boshqa variantga nisbatan qanchalik yaxshiroq ekanligini ko'rsatadi. Kapital qo'yimlarining nisbiy iqtisodiy samaradorligi loyihalarning bir qancha variantlarini taqqoslashda yoki yangi texnikani tanlashda ko'rib chiqiladi. Kapital qo'yimlarning nisbiy iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichi bo'lib sarf qilingan xarajatlar minimumi hisoblanadi.

Har bir variant bo'yicha sarf qilingan xarajatlar samaradorligi me'yoriga asosan bir xil hajmga keltirilgan joriy xarajatlar va kapital qo'yimlar summasidan iborat. Qaysi variant eng ko'p samaradorlik bo'yicha kapital qo'yimlar va joriy xarajatlar o'rtasidagi qulay nisbatni ta'minlasa, u shunchalik afzallikka ega bo'ladi. Ammo shunday holatlar ham bo'ladiki, bir variant kamroq kapital qo'yimlarni, boshqasi esa joriy xarajatlarni talab etadi. Bunday vaziyatda kapital qo'yimlarni tejaladigan joriy xarajatlar bilan taqqoslash va erishilgan samaradorlik miqdorini uning me'yoriy ko'rsatkichi bilan solishtirish talab etiladi. Yuqorida keltirilganidek, butun xalq xo'jaligi bo'yicha samaradorlikning me'yoriy koeffitsiyenti 0,14 darajasida belgilangan.

Alohida tarmoqlar bo'yicha texnik taraqqiyotni rag'batlantirishda samaradorlikning me'yoriy koeffitsientini tabaqalashtirishga yo'l qo'yiladi. Sanoat uchun 0,16, qurilish uchun 0,22 darajasida belgilangan. Savdo uchun umumiy (absolyut) samaradorlikning me'yoriy $S_m = 0,25$ darajasida belgilangan. Kapital qo'yimlar samaradorligining 0,14 ga teng bo'lgan me'yoriy koeffitsiyentidan kelib chiqqan holda kapital qo'yimlar o'rnini qoplashning me'yoriy muddati 7,1 yilni (1;0;0,14) tashkil etadi. $S_m = 0,25$ koeffitsientida esa u 4 yilga (1;0,25) teng bo'ladi.

Nisbiy iqtisodiy samaradorlik quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$J_i + S_m \times K_i = \text{minimum.}$$

Bu yerda : K_i – har bir variant bo'yicha kapital qo'yimlar;

J_i – o'sha variant bo'yicha joriy xarajatlar;

S_m – kapital qo'yimlar samaradorligining me'yoriy koeffitsienti.

Ma'lumki, qaysi variant eng kam xarajatlarni talab qilsa, ustunlik o'sha variantga beriladi. Kapital qo'yimlar nisbiy iqtisodiy samaradorligining maqsadi

muayyan xo'jalik va texnik vazifani hal qilishning tejamli (maqsadga muvofiq) variantini aniqlashdir. U bir variant boshqa variantga nisbatan qanchalik yaxshi ekanligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy sohaga xarajatlarni sarflashning maqsadi ijtimoiy va iqtisodiy natijalarga (samaralarga) erishishdir. Ijtimoiy sohaning ijtimoiy natijalariga quyidagilar kiradi:

- aholining mehnat va hayot kechirish sharoitlarini yaxshilash;
- turli kasalliklar bilan kasallanishni kamaytirish;
- aholi ma'lumot darajasining o'sishi;
- bo'sh vaqtning ko'payishi va undan maqsadga muvofiq foydalanish.

Ijtimoiy natijalarni o'stirishning asosiy omili bo'lib ijtimoiy sohaning yangi muassasa va korxonalarini qurish va mavjudlarini kengaytirish (ta'lim, tibbiy xizmat, madaniyat muassasalari, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari, aholiga maishiy xizmat ko'rsatuvchi va kommunal xo'jaligi korxonalari va boshq.) hisoblanadi. Rejalashtirish, loyihalashtirish va loyihalar variantlarini tanlash, kapital xarajatlarining amaldagi samaradorligini tahlil qilishda ijtimoiy sohada kapital xarajatlarining samaradorligi aniqlanadi.

Investitsiyalar samaradorligini baholash orqali, yanada yuqori daromad olish uchun to'g'ri strategiya, tahlil va boshqaruvga erishiladi. Diversifikatsiya, texnologiyalardan foydalanish, risklarni boshqarish va zamonaviy moliyaviy tahlil investitsiyalarni samarali qilishda asosiy omillardir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni 25.12.2019 yildagi O'RQ-598-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni, 2022 yil 28 yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 24.12.1998 y.
4. Vahobov A.V., G'ozibekov D.G. "Investitsiyalarni moliyalashtirish". Darslik. -T.: "Moliya", 2023. - 356 b.
5. Vaxabov A.V., Xojibakiev Sh.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma.; i.f.d., professor A.V. Vaxabovning umumiy tahriri ostida. – T.: "Moliya", 2010. – 328-b.
6. Imomov X. O'zbekistonda investitsiya muhiti va uning samaradorligi // Bozor, pul va kredit. – Toshkent, 2002. - № 11-12. –B.

7. Типовая методика определения экономической эффективности капитальных вложений. – М.: "Экономика", 1989.
8. Воронцовский А.В. Инвестиции и финансирование (методы оценки и обоснования). СПб.: Изд-во С. – Петербургского университета, 1998. – 528 с.
9. Райсберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. – 3-е изд. перераб. и доп. – М.: "ИНФРА – М", 2001. – С. 460.

XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH STRATEGİYALARI:

Mingliboyev Elyor O'ktam o'g'li.

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti 1-kurs talabasi.

Hozirgi rivojlanayotgan davrda xizmat ko'rsatish sohalari davlatning milliy iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim omillardan sanaladi, ularga misol, transport, turizm, moliya, sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqalar, hamda ularni rivojlantirish orqali insonning iqtisodiy- ijtimoiy ehtiyojlarini maksimal darajada qondirishga erishish mumkin. Bundan tashqari rivojlangan xizmat ko'rsatish sohalari orqali aholi o'rtasida bandlikni oshirish eng asosiysi davlat budjetiga sezilarni mablag' keltirishi muqarrardir.

Xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishiga hissa qo'shadigan ko'plab omillar mavjud ammo ularning ichida investitsiyani jalb qilish asosiy sabab hisoblanadi. Shu sababli, rivojlanayotgan davrda xizmat ko'rsatish korxonalar investitsiyalari jalb qilishning uzoq muaddatli strategiyalarini ishlab chiqishi muhimdir.

Xizmat ko'rsatish sohasi bu — korxonalar, tashkilotlar, shuningdek, jismoniy shaxslar tomonidan ko'rsatiladigan turli xil xizmatlar, ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan umumlashtirilgan toifadir. Bu mamlakatning savdo, professional va maishiy xizmatlar ko'rsatishga ixtisoslashgan iqtisodiy tarmog'idir^[72].

Investitsiyalar – bu kelajakda foyda olish yoki kapitalni o'stirish maqsadida pul yoki boshqa resurslarni investitsiya qilish jarayoni. Bu sizning moliyaviy maqsadlaringizga erishishingizga yordam beradigan moliyaviy rejalashtirish va strategiyaning muhim qismidir^[73].

⁷² O'zbekiston respublikasi prezidenti huzuridagi statistika agentligi,
https://stat.uz/images/uploads/reliz2021/xizmatlar-sohasi-20_02_2023_uzb.pdf
⁷³ <https://invexi.org/uz/press/world-of-investments-basics-types-features/#:~:text=Investitsiyalar%20turlari%3A,kabi%20moliyaviy%20vositalarqa%20sarmoya%20kiritish.>

Investitsiyalarni jalb qilish — iqtisodiy o'sish va rivojlanish uchun muhim jarayonlardan biridir. Har qanday davlat yoki korxona o'z faoliyatini kengaytirish, yangilanishlar kiritish va raqobatbardoshligini oshirish uchun investitsiyalarni o'ziga jalb etish zarur.

Investitsiya turlari:

— Sof investitsiyalar: Mablag'larni to'g'ridan-to'g'ri loyiha yoki korxonalarga qo'yish.

— Qo'shimcha investitsiyalar: Mavjud loyihalarga qo'shimcha mablag'lar kiritish.

— Davlat investitsiyalari: Davlat tomonidan amalga oshiriladigan investitsiya loyihalari^[74].

Investitsion strategiyalar:

— Uzoq muddatli sarmoya: Bozor tebranishlariga e'tibor bermasdan, mablag'ni uzoq muddatga investitsiya qilish hisoblanadi.

— Faol boshqaruv: Portfelni muntazam ko'rib chiqib, bozor sharoitiga mos ravishda o'zgartirish hisoblanadi.

— Passiv investitsiya: Indeks fondlari yoki ETF (Exchange-Traded Fund) orqali butun bozor harakatini kuzatish va xarajatlarni kamaytirish hisoblanadi.

— O'sish strategiyasi: Katta o'sish salohiyatiga ega aktivlarga sarmoya kiritish hisoblanadi.

Yuqoridagi strategiyalarga asoslanib xizmat ko'rsatish sohasini hozirgi rivojlanayotgan davrda boshqa korxonalar bilan raqobatbardoshligini oshirishda, xizmatining sifati va vaqt tejamkorligi bilan fuqarolarga kenga ko'lamda yordam berishida, malakali kadrlarni jalb qilishda hamda infratuzulmasining rivojlanishida muhim strategiyalar hisoblanadi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib xulosa qiladigan bo'lsak investitsiyani xizmat ko'rsatish sohasiga jalb qilish nafaqat xizmat ko'rsatish sohasida, (transport,

⁷⁴ Qodirov F, Ergasheva H. Investitsiyalarni jalb qilish va uning samaradorligi. "Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar" nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13948773>.

turizim, moliya, sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqalar), balki davlatning rivojlanishida ham muhim omil hisoblanadi, chunki davlat rivojlanishining asosiy sababi xizmat ko'rsatish sohasi bilan jambarchas bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qodirov F, Ergasheva H. Investitsiyalarni jalb qilish va uning samaradorligi. "Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar" nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13948773>.
2. Strategy of actions on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021" of the President of the Republic of Uzbekistan.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.

KICHIK KORXONALARIDA ZAMONAVIY BOSHQARUV USULLARI.

Ruzmetov Davron Ibrogimovich,
Urganch Ranch Texnologiya Universiteti,
Xalqaro xamkorlik bo'yicha prorektor

Bugungi globallashtirish davrida iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashda kichik biznes sub'ektlari muhim o'rin tutadi. Kichik biznes nafaqat ish o'rinlari yaratadi, balki innovatsion yondashuvlarni joriy etishda ham muhim vosita sifatida qaralmoqda.[1] Ushbu maqolada kichik biznes sub'ektlarida zamonaviy boshqaruv usullarining ahamiyati, ularning amaliyotdagi qo'llanilishi va kelajakda rivojlanish istiqbollari muhokama qilinadi. Zamonaviy boshqaruv tizimi bozor iqtisodiyoti sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning asosiy omili hisoblanadi. Ayniqsa, kichik bizneslar uchun bu usullar korxonani raqobatbardosh holatga keltirish, moslashuvchanlikni ta'minlash va foyda olishda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy boshqaruv tizimlari kichik biznes korxonalarining tashkiliy tuzilmasini moslashuvchan qilish, marketing strategiyalarini samarali yuritish va inson resurslaridan to'g'ri foydalanishni ta'minlaydi.

Strategik rejalashtirish kichik biznes faoliyatining samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biridir. To'g'ri tanlangan strategiya orqali korxonalar o'z resurslarini aniq yo'naltiradi, ustuvor yo'nalishlarni belgilaydi. Strategik yondashuvlar kichik biznesda uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash uchun xizmat qiladi. Har bir korxona o'z bozor segmentini chuqur tahlil qilishi va rivojlanish strategiyasini mos ravishda belgilashi zarur. Umarhodjaeva, M. (2018).[3]

Kichik biznes sub'ektlarida inson resurslarini boshqarish va xodimlarni motivatsiya qilish eng muhim jihatlardan biridir. Samimiy munosabat, adolatli baholash tizimi va rag'batlantirish vositalari korxonaning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Xodimlarning ishga bo'lgan munosabatini shakllantirishda motivatsiyaning roli beqiyosdir. Raqobatbardosh bo'lishni istagan har bir korxona o'z xodimlarining salohiyatini to'g'ri baholashi va qo'llab-quvvatlashi zarur.

Zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlariga tatbiq etish kichik biznes sub'ektlarining samaradorligini oshiradi. Innovatsion yondashuvlar mahsulot sifatini yaxshilaydi, xarajatlarni kamaytiradi va yangi bozorlarni ochishga imkon beradi. Innovatsion yondashuvlar kichik biznesda yangilikka ochiqlikni ta'minlab, raqobatdosh ustunlikka erishishga xizmat qiladi. Texnologik yangiliklarni joriy etish bugungi kunda zaruratga aylangan. Shodmonkulov, K. (2023).

Kichik biznes korxonalari faoliyatini qonuniy asosda yuritishi, soliq tartiblariga amal qilishi, atrof-muhit va mehnat qonunchiligiga rioya qilishi muhimdir. Bu omillar ham boshqaruv tizimining samarali bo'lishiga xizmat qiladi.

Biznes yuritishda huquqiy asoslar" asarida bu masalaga alohida e'tibor qaratadi:

Har qanday korxona faoliyatining barqarorligi uning huquqiy asosda faoliyat yuritishiga bog'liq. Boshqaruv qarorlarini qabul qilishda qonunchilik me'yorlarini inobatga olish muhimdir. Kichik biznes sub'ektlari yurtimiz iqtisodiyotida muhim o'rin egallaydi. Ularning rivoji umumiy iqtisodiy o'sishga, eksport hajmining oshishiga va bandlik darajasining ko'tarilishiga bevosita ta'sir qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tegishli farmon va qarorlarida ham kichik biznesni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilgan.[2] Bu holat zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini joriy etish orqali tadbirkorlik sub'ektlari samaradorligini oshirish uchun mustahkam huquqiy zamin yaratadi. Ko'pchilik kichik va o'rta bizneslar hali ham an'anaviy boshqaruv usullariga tayangan holda ishlamoqda, bu esa ularning yangi g'oyalarni joriy etishi va bozor sharoitlariga

moslashishni qiyinlashtirayotgan holda qolmoqda. Bu usullar odatda qat'iy ierarxiyalar va strategik rejalashtirishga e'tibor bermaslik bilan tavsiflanadi. Muammolar esa katta: moliyaviy imkoniyatlar cheklanganligi uchun modernizatsiya uchun sarflanadigan mablag'lar yetishmaydi, menejmentdagi malakali kadrlar esa yangi usullarni qabul qilishga tayyor emas. Shu bilan birga, aniq yirik maqsad va istiqbolli rejalar bo'lmagani uchun rivojlanish ham sust bo'lib qolmoqda.

Boshqa tomonda, innovatsion boshqaruv usullarini muvaffaqiyat bilan tatbiq qilgan KOBlar ancha faol va raqobatbardosh bo'lib ketmoqda. Ular raqamli texnologiyalar yordamida ish jarayonlarini soddalashtirar ekan, ma'lumotlarni boshqarish va muloqotni yaxshilash imkonini yaratdi. Bundan tashqari, moslashuvchan marketing strategiyalari narxlar va talablar bilan muvofiq ravishda tezkor javob berishga yordam berdi. Shuningdek, loyiha boshqarish usullari yanada jozibador va tezkor bo'lib, mijozlar fikr-mulohazalarini hisobga oladi. Bu esa ishlab chiqarish va xizmatlar samaradorligini oshirdi va bozor raqobatida ustunlikni ta'minladi.

Yana bir muhim jihat — davlat tomonidan berilayotgan yordam va dasturlardan foydalanishdir. Ta'lim va moliyaviy grantlarni qabul qilayotgan KOBlar innovatsion boshqaruvni joriy etishda yutuqlarga erishmoqda. Hukumat siyosatlari va imkoniyatlaridan foydalanish bilan, ularga yangi usullarni amaliy qilish uchun kuchli yordam berildi. Bu esa davlat dastaklari va mahsulotga bo'lgan ehtiyojlar bilan muvofiqligi tufayli, kichik bizneslarni rivojlantirishga katta yordam bo'lyapti.

Umuman olganda, bu natijalar shuni ko'rsatadiki, ichki tashabbuslar va davlat tomonidan qo'llaniladigan keng qo'llab-quvvatlash bilan, KOBlarni innovatsion boshqaruv amaliyotlariga o'rgatish va rivojlantirish uchun birgalikda harakat qilish muhim.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes sub'ektlarida zamonaviy boshqaruv usullarining tatbiqi iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim omil hisoblanadi. Strategik rejalashtirish, xodimlarni motivatsiya qilish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va qonuniylik asosida faoliyat yuritish orqali kichik bizneslar mustahkam pozitsiyaga ega bo'lishi mumkin. Ushbu maqola kichik biznesda faoliyat

yuritayotgan mutaxassislar va tadbirkorlar uchun amaliy ahamiyatga ega tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, № PD-5022 (2017-yil 20-aprel). *Iqtisodiy nochor korxonalarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada kengaytirish hamda tijorat banklarining ko'chmas mulk obyektlari negizida yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etishni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida*
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni, № 4107 (2017-yil 7-fevral). 2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi loyihasini ishlab chiqishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida
3. Umarhodjaeva, M. (2018). The concept of development of management of small business based on institutional reforms. *Bulletin of Science and Practice*, 4(4), 416-428.
4. Shodmonkulov, K. (2023). Marketing Strategies Used In Enterprises Of Uzbekistan. *Academic Journal of Digital Economics and Stability*, Volume 34. Online: <https://economics.academicjournal.io>

QASHQADARYO VILOYATIDA XIZMATLAR SOHASINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA YASHIL IQTISODIYOTNING O'RNI

Achilova Firuza Kurbanovna,

Qarshi davlat texnika universiteti dotsenti, i.f.f.d. (PhD)

So'nggi yillarda barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan iqtisodiy siyosat jahon miqyosida dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, ekologik muammolarning keskinlashuvi, tabiiy resurslarning kamayishi va global iqlim o'zgarishlari mamlakatlarni yangi iqtisodiy yondashuvlarga o'tishga undamoqda. Shu jihatdan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi eng maqbul va istiqbolli yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan rivojlanish strategiyasi amalga oshirilmoqda. Xususan, Qashqadaryo viloyatida ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlar, mavjud imkoniyatlar va yaratilgan sharoitlar alohida ilmiy tahlilni talab etadi.

Yashil iqtisodiyot — bu ekologik barqarorlik, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlikni uyg'unlashtirgan iqtisodiyot modelidir. U atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanish orqali barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan.

• **Ekologik tozalikka intilish:** Ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarida chiqindilarni kamaytirish, atmosfera, suv va yer resurslarini muhofaza qilish.

- **Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish:** Quyosh, shamol, suv va biomassa kabi manbalar orqali energiya ishlab chiqarish.
- **Resurslardan oqilona foydalanish:** Suv, energiya va boshqa tabiiy boyliklarni tejash va qayta ishlash.
- **Yashil texnologiyalarni joriy etish:** Kam energiya sarflaydigan, chiqindisiz yoki kam chiqindili texnologiyalarni rivojlantirish.
- **Yashil ish o'rinlari yaratish:** Ekologik barqaror faoliyatlar asosida yangi ish o'rinlari yaratish (masalan, qayta ishlash, ekologik qishloq xo'jaligi, energiya samaradorligi loyihalari).

Mavzuning dolzarbligi. Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning yirik sanoat va qishloq xo'jaligi hududi hisoblanadi. Viloyatda neft-gaz sanoati, kimyo, qurilish materiallari ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi rivojlangan bo'lsa-da, ekologik muammolar va tabiiy resurslarning cheklanganligi ushbu hududda yashil iqtisodiyotni joriy qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bu esa viloyat iqtisodiyotining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Imkoniyatlar. Qashqadaryo viloyati quyosh va shamol energiyasi salohiyatiga ega. Hududda yer osti suv zaxiralari mavjud bo'lib, ularni samarali boshqarish orqali suv resurslarini tejash imkonini beradi. Qishloq xo'jaligi chiqindilarini qayta ishlash va bioenergetika rivojlantirish orqali qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish imkoniyati mavjud.

Yaratilgan sharoitlar. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktyabrdagi "2019-2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-447 sonli qarori doirasida Qashqadaryo viloyatida ham bir qator amaliy ishlar olib borilmoqda. Viloyatda ekologik toza texnologiyalarni joriy qilish, chiqindilarni qayta ishlash loyihalari, energiya samaradorligini oshirish dasturlari amalga oshirilmoqda. Shuningdek, ekologik ta'lim va aholi o'rtasida ekologik madaniyatni oshirish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rilmoqda.

Resurslarning mavjudligi. Viloyat tabiiy boyliklarga boy bo'lib, neft, gaz, fosforit, ohaktosh kabi foydali qazilmalar mavjud. Shu bilan birga, yer va suv resurslari ham iqtisodiy faoliyatni kengaytirishga xizmat qilmoqda. Ushbu resurslardan samarali va ekologik jihatdan xavfsiz foydalanish orqali yashil iqtisodiyotning negizlarini mustahkamlash mumkin.

Mutaxassislarning malakaliligi. Viloyatda qishloq xo'jaligi, sanoat va energetika sohalarida yetarli malakaga ega mutaxassislar mavjud. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyot yo'nalishida maxsus malaka oshirish kurslari va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlikni kuchaytirish muhim hisoblanadi. Bu nafaqat mavjud kadrlar salohiyatini oshiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratishda ham ahamiyatlidir.

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash. O'zbekiston hukumati tomonidan ekologik muhofaza, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, resurslardan oqilona foydalanish va chiqindilarni boshqarish sohalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan, xorijiy investorlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda yashil texnologiyalarni joriy qilish loyihalari amalga oshirilmoqda. Davlat subsidiya, soliq imtiyozlari va grantlar orqali ushbu sohani rivojlantirishga ko'mak bermoqda.

Yashil iqtisodiyotning hozirgi holati. Qashqadaryo viloyatida hozirgi paytda quyosh panellarini o'rnatish, chiqindilarni ajratib yig'ish va ularni qayta ishlash, ekologik toza transport vositalaridan foydalanish bo'yicha dastlabki bosqichdagi loyihalar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, qishloq xo'jaligida ekologik toza texnologiyalarni qo'llash va suv tejovchi sug'orish tizimlarini joriy etish bo'yicha ham qadamlar qo'yilmoqda.

Xulosa. Qashqadaryo viloyati iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashda yashil iqtisodiyot konsepsiyasining o'rni beqiyosdir. Mavjud tabiiy resurslar, inson kapitali va davlat siyosatining qo'llab-quvvatlashi bu yo'nalishda katta salohiyat mavjudligini ko'rsatadi. Kelgusida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va aholining farovonligini yuksaltirishda yashil iqtisodiyot muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktyabrdagi "2019-2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-447 sonli qarori.
2. Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi. Qashqadaryo viloyatida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari. 2024 yil, yanvar-iyul.
3. F.K.Achilova. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish. Monografiya. "Intellect" nashriyoti, dekabr, 2023 yil, ISBN 978-9910-768-12-5, UO'K 681.36.974, KBK: 29-502.

BUXORO AMIRLIGI DAVRIDA SURXON VOHASIDA SOLIQ TIZIMI

Professor Qobulov Eshbolta Atamurodovich
Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti prorektori
(PhD) Qobulov Kamoliddin Eshboltaevich
Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti

Tarixiy jarayonlarda har bir davlatning moliya va soliq tizimi uning siyosiy mustaqilligi, iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy tuzilmasining asosiy ko'zgusi bo'lib xizmat qilgan. Buxoro amirligi ham o'ziga xos siyosiy-ma'muriy tuzilmaga ega bo'lgan mustaqil davlat sifatida, an'anaviy huquqiy tartiblar, islom qonunlari va mahalliy urf-odatlarining uyg'unligida shakllangan moliya- soliq tizimini yuzaga keltirgan. Ayniqsa, Surxon vohasi kabi serhosil va strategik jihatdan muhim hududlarda bu tizim yanada murakkab va keng ko'lamli tus olgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Surxon vohasida faoliyat ko'rsatgan bekliklardagi moliya-soliq amaliyoti amirlikning umumiy iqtisodiy-siyosiy siyosatiga oid muhim tarixiy manba hisoblanadi.

Surxon vohasi o'zining tabiiy-geografik sharoiti, sug'oriladigan yerlari va qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan xo'jalik tuzilishi bilan Buxoro amirligi iqtisodiy hayotida alohida o'rin tutgan. Ayniqsa, Denov, Sho'rchi, Sherabod va Boysun kabi bekliklar voha ijtimoiy-iqtisodiy tizimining tayanch nuqtalari bo'lib, bu yerda joriy etilgan soliq shakllari — xiroj, ushr, zakot, kafsan, dorug'ayi, muhrona, mashtab puli, sanoq va boshqalar — nafaqat iqtisodiy munosabatlarni, balki ijtimoiy tengsizlik va ma'muriy nazorat darajasini ham aks ettirgan. Mahalliy amaldorlar tomonidan amalga oshirilgan soliq yig'ish tartibi, ba'zan adolatdan yiroq yondashuvlar, xalq noroziligi va hatto dehqon qo'zg'olonlari voha iqtisodiy tizimining ijtimoiy qarama-qarshiliklarga boyligini ko'rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Buxoro amirligida soliq yig'ish faqatgina moliyaviy maqsad emas, balki siyosiy va ma'muriy nazorat vositasi bo'lib xizmat qilgan. Surxon vohasida ham bekliklar darajasida soliq siyosati amlokдор, qozi, qo'shbegi va boshqa mahalliy boshqaruv organlari orqali amalga oshirilgan. Soliq yig'ishda qo'llanilgan hujjatlar — poygilar, daftari xaroj, xatrasidlar, ma'oflar — bu jarayonning huquqiy asoslanganligi bilan birga, ba'zi hollarda suiste'mollarga yo'l qo'yilganini ham tasdiqlaydi. Shu bilan birga, arxiv hujjatlarida qayd etilgan hisobotlar, jalb etilgan soliq turlari va ular asosida yuzaga kelgan ijtimoiy reaksiyalar amirlik moliya siyosatidagi murakkablikni ochib beradi.

Surxon vohasi to'rt beklikni o'z ichiga olgan bo'lib, Sharqiy Buxoro hududlari nomi bilan tarixiy manbalarda keltirilgan. Moliya va soliq tizimi asosan xududlarning iqtisodiy va ma'muriy tuzilishidan kelib chiqib belgilanadi.

Buxoro amirligida moliya va soliq tizimini boshqarishda muayyan toifadagi davlat mulozimlarigina emas, balki, amirlik mulozimlarining deyarli barchasi ishtirok etgan. Amirlikdagi mulozim va amaldorlarning nomlanishi va asl xizmat lavozimlari boshqa sohaga qaratilgan bo'lishi bilan birga moliya va soliq tizimini boshqarishda ham bevosita va bilvosita xizmat vazifalari bo'lgan. Ular o'zlarining birlamchi xizmat vazifalarini bajarish bilan birga moliya va soliq tizimida ham o'zlariga topshirilgan vazifalarni bajargan. Tadqiqotlar natijasi moliya jamg'arilgan pullarni to'plash va qayta taqsimlash vazifasini o'tagan bo'lsa, Buxoro amirligining asosiy davlat daromad manbai bo'lgan soliq tizimining o'ta muhimligi sababli soliq tizimini boshqarish va nazorat qilishga amirdan boshlab mahalliy boshqaruvgacha barcha amaldorlar mas'ul bo'lganligini ko'rsatadi.

Buxoro davlati mang'itlar sulolasidan bo'lgan Shohmurod ibn Doniyol otaliq 1875 yili amir al-mo'miniyn unvoni bilan taxtga o'tirgandan so'ng Buxoro amirligi maqomini olgan. Shohmurod soliklardan ezilgan xalkning harakati kuchaygan vaqtda taxtga o'tirganligi uchun ham birinchi islohotni soliklarni tartibga solishdan boshladi. Butun Buxoro shahri aholisiga tarxon yorlig'i berib, o'zidan avvalgi xukmdorlar joriy qilgan, shariatga to'g'ri kelmaydigan yorg'u, boj, tarx, tushmol, yasoq kabi soliqlarni bekor qiddi. Shohmurod islohotlarining ba'zilari uning

topshirig'iga binoan 1789 yilda Mirzo Bodi Devon tomonidan yozilgan "Majma' al-arkam" ("Raqamlar va ruqumlar") haqidagi asarida keltirilgan. Unda yozilishicha, Shohmurodning davlatni markazlashtirish, yerlarni hisobga olish, soliq solish, uni undirishni tartibga keltirish hamda sug'orish inshootlarini, shaharlarni tiklash borasidagi ishlar u o'tkazgan moliya, sud, harbiy, ma'muriy islohotlarda, davlat xizmatini, ish yuritishni tartibga tushirishga qaratilgan tadbirlarda ham o'z ifodasini topgan. Bu islohotlar ichida davlat boshlig'ining unvoni o'zgartirilishi ham diqqatga sazovordir. Shohmurod turkiy xalqlarda udum bo'lib kelgan xonlik unvonidan voz kechib, amirlik unvonini oldi, ushbu yangilik Buxoroning islom davlati, uning hukmdori esa musulmonlar amiri ekanligiga hamda otasi Doniyolbiy xon emas, otalik mansabida bo'lganligiga ishora edi. Shohmurodbiy joriy etgan bu unvonni so'nggi Mang'it xukmdorlari 1920 yilgacha qo'llab keldilar. Keyingi davrlarda Buxoro amirligini amir Muzaffarxon ibn Nasrulloxon (1860-1885 y), amir Abdulahadxon ibn Muzaffarxon (1885-1910 y) va amir Olimxon ibn Abdulahadxon (1910-1920 y) boshqargan.

Rus tilidagi manbalarda ham yuqorida keltirilgan moliya va soliq tizimini boshqarish va nazorat qilishdagi ishtirokiga oid ma'lumotlar mavjud. N. Xanikov saroy og'asi sifatida qo'shbegini keltiradi. Uning vazifasi ko'ptarmoqli bo'lib, zakot va barcha soliqlarning yig'ilishi, bojxona zakotining yig'ilishini ta'minlash, amir uchun zaruriy barcha xaridlar, amir muhri va amir yo'qligida barcha ishlarni bajarishga mas'ul bo'lgan.

Mang'itlar hukumronligi davrida ham Buxoro amirligi ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan qiyin kunlarni boshidan kechirdi. To'xtovsiz davom etgan ichki va tashqi urushlar meuchaykashlar ommasining xonavayron bo'lishiga va qashshoqlashuviga olib keldi. Bu hayotga olib kelgan omillar qatorida moliya tizimidagi nuqsonlar ham o'ziga xos o'rin tutgan. Manbalarida qayd etilganidek uzoq yillar davomida davlat boshqaruv aparatining muhim bo'g'inlaridan bo'sh sanalgan moliya tizimida muhim bir o'zgarishlar amalga oshirilmadi. Bu holat esa iqtisodiyotning rivojida salbiy oqibatlar bo'lishiga olib keldi. Bu holatni bartaraf etish uchun 1785 yilda mamlakatda pul islohati o'tkazildi. O'tkazilgan pul islohati savdo-sotiqning sustligi

va ehtiyojlariga mos tushib, iqtisodiyotning rivojiga turtki berdi. Bu islohat natijasida to'la qimmatli va shakli, vazni kichikroq kumush tanga chiqarildi. Tangalarni erkin zarb qilish sistemasi joriy qilindi.

Buxoro amirligi Chor Rossiyasi mustamlakasiga aylangandan so'ng, avvalombor u Rossiya bozoriga tortildi va uning ehtiyojiga mos mahsulot ishlab chiqarish bilan birgalikda unda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotib olish uchun soliq va majburiyatlar yarim mahsulot shaklidan pul shakliga o'ta boshladi. Tovar pul munosabatlariga o'tish iqtisodiyot tarmoqlari rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Amirlik iqtisodiyoti zarar ko'rgan yoki sarf qilingan mablag'lardan xalq ommasi boshiga solinadigan mablag'lar hisobidan qoplandi. Buxoro amirligi 50 ga yaqin soliq va to'lovlar joriy etilgan bo'lib aholi bularni to'lashga majbur edi.

Qo'shbegi tomonidan mas'ullarga ma'lum soliq turini yig'ish yuzasidan berilgan buyruq navozishnoma rasmiy nomini olgan. Ushbu hujjatga o'xshash yana bir hujjat bo'lib, agar soliq to'lovchilarning nomi va soliq miqdorlari ko'rsatilgan bo'lsa, hujjat poygir nomi bilan yuritilgan. Yer daromadlaridan olinadigan soliqlar uchun to'g'ridan-to'g'ri mas'ullarning soliq hisob-kitoblari uchun tutgan daftarlari daftari xaroj (Daftari xaroj – arabcha so'zlar. Forscha izofa tarzida ishlatilgan. O'zbek tiliga xaroj daftari deb tarjima qilinadi. Xaroj solig'i bo'yicha amlokдорlarning mirzalari tomonidan yuritilgan hisob-kitob daftari bo'lgan) yoki daftari tanobona kabi nomlar bilan yurgizilgan. Markazdan kelgan taftishchilar ushbu daftarlarni tekshirgan holda soliqchilar vazifasining qanday bajarilganligi yuzasidan xulosa qilishgan. Soliqchilarga solig'i to'laganligi to'g'risida berilgan hujjat patta nomi bilan yuritilgan. Xazinaga soliqlardan yig'ilgan pullar topshirilganda pul qabul qilinganligi to'g'risida xatrasid hujjati berilgan. Soliq ma'murlari tomonidan ma'lum sabablarga ko'ra mulk miqdori kamayishi aniqlangan holatda mulk egalari xati ma'of berilgan. Umuman Buxoro amirligi soliq tizimi ijrosi aniq hujjatlarni talab qilgan. Aniq yo'naltirilgan hujjatlarsiz birorta ham soliq ma'muri biror hudud va biror kimsadan hech narsa talab qila olmagan. Hatto soliq ma'murlarini taftish qiluvchi mulozimlar ham o'ziga berilgan rasmiy vakolat asosida rasmiy hujjatda ko'rsatilgan ko'rsatma asosida ish ko'rgan. Ushbu

hujjatlarning qo'shbegi devonxonasida saqlanganligi hujjatlarning muhimligidan dalolat beradi.

Buxoro amirligi iqtisodida dexqonchilik yetakchi o'rinni egallagani sababli, asosiy soliq xirotni bo'lgan. Bu soliq 2 usulda olingan.

1. Muzazaf xiroji yoki xiroji vazifa natura va pul shaklida bir yilda 2 marta- bahor va kuzda yig'ib olingan.

2. Muqasama xiroji yetishtirilgan hosil hisobidan, mintaq va yerning holatini g'isobga olgan holda pul hamda mahsulot tarzida donning bozor narxiga qarab yig'ilgan.

Buxoro amirligida soliqlar hududning geografik o'rni, yer tuzilishiga qarab belgilangan. Masalan, Sherobod bekligida hosilning $\frac{1}{4}$, Denov bekligida esa $\frac{1}{6}$ qismi hajmida yig'ilgan.

Xulosa qilganimizda, Buxoro amirligi iqtisodiy hayotida soliq muhim o'rin tutgan. Birgina 1909 yilda amir xazinasiga kelib tushgan 7 349 500 rubl turli soliqlardan yig'ilganligi fikrimiz isbotidir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Amonova, Feruza. Buxoro amirligi iqtisodiyotiga tarixiy nazar (XIX asr oxiri -XX asr boshlari):-Toshkent: «Yangi nashr», 2013. – 112 b.
2. Mirziyoev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent : O'zbekiston, 2017. – B. 279.
3. Azizov Ikromjon Shadibaevich. XIX srning so'nggi choragi – XX asr boshida Buxoro amirligida soliq tizimi. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (Doctor of Philosophy) Ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. Toshkent shahri – 2018 yil. 3-b.
4. O'zR MDA, I-126-jamg'arma, 1-ro'yxat, 74-yig'ma jild, 74-varaq.
5. E. Qobulov, S. Rajapova. Buxoro amirligi siyosiy xayotida Hisor bekligining tutgan urni (manbalar asosida). MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI UZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI. TARIXII MANBASHUNOSLIK MUAMMOLARI. Ilmiy jurnal. Toshkent-2019. 67-70 betlar..

BANK AKTIVLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA KREDIT OPERATSIYALARINING AHAMIYATI

Absamatov Anvar Ergashevich, i.f.n., dotsent
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Raqobat sharoitida har bir tijorat bankning bosh strategik maqsadi aktiv amaliyotlar hajmidan yuqori foyda olishdir, shuningdek, aktiv amaliyotlar samaradorligi aktivlar hisobiga qancha foyda to'g'ri kelishi bilan belgilanadi.

I.A. Ketovanning ta'kidlashicha, «aktiv amaliyotlar bank resurslarini

joylashtirishning bosh instrumenti sifatida daromad olishni rag'batlantiradi va bank likvidligini saqlab turadi⁷⁵».

Ammo bizning fikrimizcha, bu yerda bank aktivlari daromadlilik va likvidligining o'zaro qarama-qarshi munosabatda ekanligiga e'tibor qaratish zarur. Bank aktivlarining likvidlik darajasi ortgan sari risk darajasi pasayadi, shunga mutanosib ravishda daromadlik darajasi ham pasayadi.

Mamlakat bank tizimini isloh qilish strategiyasida "...kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlarining mo'tadil o'sishiga amal qilish, muvozanatlashgan makroiqtisodiy siyosat yuritish, korporativ boshqaruvni takomillashtirish va xalqaro amaliy tajribaga ega bo'lgan menejrlarni jalb qilish, moliyaviy tavakkalchiliklarni baholash uchun texnologik yechimlarni tatbiq etish orqali bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash" ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilab berilgan⁷⁶.

Bugungi kunda bank tizimining milliy iqtisodiyot ravnaqini belgilovchi asosiy mexanizmga aylanib borayotganligi zamonaviy bank mahsulotlari qatorida aktiv amaliyotlarning sifat darajasini oshirishni taqozo etmoqda. Bunday sharoitda tijorat banklari moliyaviy holatini yaxshilashning asosiy omillari qatorida samarador, sog'lom bank aktivlari portfelini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism. O'zbekiston tijorat banklarining kredit portfeli 2024 yilda 61,7 trln so'mga yoki 13 foizga ortdi. Natijada, yil yakuniga kelib, banklarning kredit portfeli 533,1 trln so'mni tashkil qildi. Jami bank tizimi kredit qo'yilmalarining 80 foizi 10 ta bank hisobiga to'g'ri kelgan.

Davlat ulushi mavjud banklarning kredit portfeli 366,7 trln so'mga yetgan. Bu jami bank tizimi kredit portfelining 68,8 foizi hisoblanadi. 2024 yil davomida mazkur banklarning kredit portfeli 33,5 trln so'mga yoki 10 foizga o'sdi.

Kredit portfelning o'sish sur'ati bo'yicha Aloqabank yillik 25,8 foizlik o'sish bilan yetakchi bo'ldi.

⁷⁵ Кетова И.А. Анализ и оценка показателей активности банковского сектора региона //Деньги и кредит. - М.: 2014. - №11. 48-49-бетлар.

⁷⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон "2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизimini ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида"ги Фармони

Miqdor jihatdan O'zmilliybank kredit portfelini 8,6 trln so'mga ko'paytirgan holda butun bank tizimida liderlik qilgan. Bankning kredit portfeli 108 trln so'mdan oshgan.

Davlat banklari orasida faqatgina Asakabank portfelida kamayish kuzatilgan. Yil davomida bankning portfeli 496 mlrd so'mga kamaygan. Shunga qaramasdan, Asakabank mamlakatning eng katta kredit portfelga ega TOP-5 banklaridan biri bo'lib turibdi.

1-rasm. O'zbekiston tijorat banklarining kredit portfeli dinamikasi⁷⁷

Davlat nazoratida bo'lmagan banklarning kredit portfeli 20,4 foizga yoki 28,2 trln so'mga ortib, 166,4 trln so'mni tashkil qildi.

Ushbu banklar orasida kredit portfelning miqdor jihatdan ko'payishi bo'yicha Kapitalbank yetakchilik qildi. Bankning kredit portfeli salkam 5 trln so'mga ortgan. Bu 2023 yilga nisbatan 18,9 foizga ko'proqdir.

Shuningdek, ANORBANK (+116,4%) va TBC Bank'larning (+100,3) kredit portfeli ham sezilarli o'sgan. Ikkala bankning kredit portfeli mos ravishda 6,9 trln so'mni va 7,5 trln so'mni tashkil qilgan.

⁷⁷ Марказий банк сайти маълумотлари асосида тузилди

2024 yilda Orient Finans bankning kredit porfeli 4,1 trln soʻmdan koʻproqqa oshganini qayd etish lozim. Bankda portfelning yillik oʻsishi 48,7% boʻlgan.

AVO Bank va Hayot Bank'larning portfellari bir necha oʻn barobarga ortgan. AVO Bankning kredit qoʻyilmalari hajmi 2023 yilda qariyb 7 mlrd soʻmni tashkil qilgan boʻlsa, 2024 yilda bu koʻrsatkich 283 mlrd soʻmgacha yetgan.

Oktobank (-23,8%) va Garant bankning (-13,5%) kredit porfelida pasayish kuzatilgan. Bundan tashqari, Eron Soderot bank portfeli ham ham 2,8 foizlik kamayish qayd etgan.

Jami bank tizimi kredit portfelining 80 foizi kredit portfeli eng katta TOP-10 bank hisobiga toʻgʻri kelgan. Bu banklar quyidagilar hisoblanadi:

1. Oʻzmilliybank -108 014 mlrd soʻm;
2. Oʻzsanoatqurilishbank - 65 498 mlrd soʻm;
3. Agrobank - 59 436 mlrd soʻm;
4. Asaka bank - 38 717 mlrd soʻm;
5. Ipoteka-bank - 35 094 mlrd soʻm;
6. Kapitalbank - 31 584 mlrd soʻm;
7. Xalq banki - 29 620 mlrd soʻm;
8. Biznesni rivojlantirish banki - 22 527 mlrd soʻm;
9. Hamkorbank - 19 178 mlrd soʻm;
10. Mikrokreditbank - 17 416 mlrd soʻm.

Bank tizimidagi jami muammoli kreditlar hajmi 2024 yil davomida 4 trln 564 mlrd soʻmga oshdi va yil yakuniga kelib, NPL umumiy qoldigʻi 21 trln 185 mlrd soʻmga yetdi. Muammoli kreditlarning jami kreditlardagi ulushi yil boshida 3,53 foizni tashkil qilgan boʻlsa, yil yakuniga kelib ushbu koʻrsatkich 3,97 foizga yetgan.

Davlat banklarida muammoli kreditlar hajmi yil boshiga nisbatan 1 trln 77 mlrd soʻmga ortgan. Mazkur banklardan faqat Xalq banki muammoli kreditlarini sezilarli - 601 mlrd soʻmga, portfeldagi ulushini 7,6 foizdan 4,2 foizga kamaytirishga erishgan. Mikrokreditbank va Biznesni rivojlantirish banklarida ham NPL biroz kamaygan.

Agrobank (+832 mlrd so'm), O'zsanoatqurilishbank (+561 mlrd so'm) va O'zmilliybank (+177 mlrd so'm)larda NPL miqdori boshqa davlat banklariga qaraganda jadalroq o'sgan.

Boshqa banklarda muammoli kreditlar hajmi yil boshiga nisbatan 3 trln 487 mlrd so'mga oshgan. NPL ulushi esa, yil boshidagi 2,43 foizdan 4,12 foizgacha ko'tarilgan.

Yil davomida NPL'ning keskin oshishi asosan ikkita bank — Ipoteka bank (+1 trln 844 mlrd so'm) hamda Kapitalbank (+1 trln 61 mlrd so'm)da kuzatilgan. Shuningdek, Hamkorbank (+219 mlrd so'm), Anorbank (+104 mlrd), Davr bank (+102 mlrd so'm), Trastbank (+95 mlrd so'm) va TBC Bank (+87 mlrd so'm) larda muammoli kreditlar boshqalarga qaraganda sezilarli oshgan.

Oktobank yil davomida 212 mlrd so'mlik muammoli kreditlaridan to'liq xalos bo'lgani e'tiborga molik.

Shuningdek, O'zbekiston banklardagi jami muammoli kreditlar 2024 yil davomida 4 trln 564 mlrd so'mga yoki 27,5 foizga ko'payib, ularning jami qoldig'i qariyb 21,2 trln so'mga yetdi. Kredit portfelidagi NPL ulushi yil boshidagi 3,5 foizdan yil yakuniga kelib 4 foizga yaqinlashdi.

Milliy tijorat banklar faoliyatida aktivlar, ularning tarkibi, sifati, daromadliligi, likvidligi va ularning dinamikasini o'rganib borish katta ahamiyatga ega. Bank aktivlar tarkibi deyilganda balans yakuniga ko'ra har xil sifatdagi aktivlar salmog'i tushunilib, bankning aktiv va majburiyatlari risk, daromadlilik va likvidlikka ta'siri nuqtai nazaridan taqqoslama tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tijorat banklari faoliyatida aktivlar, ularning tarkibi, sifati, daromadliligi, likvidligi va ularning dinamikasini o'rganib borish katta ahamiyatga ega. Bank aktivlar tarkibi deyilganda balans yakuniga ko'ra har xil sifatdagi aktivlar salmog'i tushunilib, bankning aktiv va majburiyatlari risk, daromadlilik va likvidlikka ta'siri nuqtai nazaridan taqqoslama tahlil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Tijorat banklarida daromad keltiruvchi aktivlarning hajmi va tavakkalchilik darajasining yuqoriligi aktivlar portfelini optimallashtirishni taqozo etadi. Bu borada tijorat banklarida sog'lom aktivlar portfelini shakllantirish

konsepsiyasini amalga oshirishning taklif etilayotgan namunaviy loyihasi, tijorat banklari aktivlari portfelini optimallashtirish tizimi hamda uni rivojlantirish muammolari va chora-tadbirlari dasturi shakllantiriladi.

Samarasiz kreditlar riskini kamaytirish uchun tijorat banklari o'z aktivlarini himoya qilish va to'lovlarni kechiktirish oqibatlarini kamaytirish uchun samarali erta ogohlantirish tizimini yaratishlari lozim. Samarasiz aktivlarning ta'siri qo'shimcha narxlarni ko'tarilishiga olib keladi — bu bozorning ayrim segmentlarida (masalan, chakana va ipoteka banki) barqarorligini yo'qotishiga olib keladi. Bunda tijorat banklari kreditlash amaliyotida erta ogohlantiruv ehtimoliy indikatorlari tizimini keng qo'llash orqali sog'lom aktivlar portfelini shakllantirish bo'yicha takliflar asoslandi.

Tijorat banklarining faoliyatida aktivlarni samarali joylashtirish strategiyasini ishlab chiqishi hamda uni amalga oshirishni nazorat qilish, bank kengashining rolini oshirish va aktivlarni joylashtirishda oqilona qarorlar qabul qilish protsedurasini takomillashtirish, banklarning mustaqil rivojlanishi va resurslarni samarali boshqarishi ularda bank menejmenti sifatini oshirishni talab etadi. Bunga esa bevosita tijorat banklarida korporativ boshqaruv shaklini keng joriy qilish orqali erishish mumkin.

Tijorat banklar aktivlari samaradorligiga ichki va tashqi omillar ta'sirini baholashning integrallashgan axborot tizimini tashkil etishdagi muammolar bank xizmatlari sifatini pasayishining asosiy sabablaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi PF-5992-son "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.

2. «Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida»gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2015 yil 14 iyulda 2696-son bilan ro'yxatga olingan.—T.: «O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami», 2015 yil 20 iyul, 28-son.

3. Jukov A.I., *Bankovskaya sistema Rossii*. M.: Prospekt, 2009. s. 186.

4. Ketova I.A. *Analiz i otsenka pokazateley aktivnosti bankovskogo sektora regiona //Dengi i kredit*.— M.: 2014.— №11. 48-49-betlar.

5. *Electronic Banking Group Initiatives and White Papers*. - Basel Committee for Banking Supervision. - Basel, October 2000. - 27 p.

BANK TIZIMINING BARQARORLIGINI OSHIRISHDA RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASI QO'LLASH

Qarshuyev Orzumaxmud Vasliddin o'g'li

Samarqand innovatsion texnologiyalar universiteti talabasi.

Bugungi globallashuv va iqtisodiy noturg'unlik sharoitida korxonalar va moliyaviy institutlarning barqarorligini baholash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Korxonaning moliyaviy holatini ilgari aniqlab, uning kelajakdagi barqarorlik darajasini prognoz qilish imkonini beruvchi usullardan biri bu — Z-baho (Z-score) metodikasidir. Ushbu usul korxona yoki moliyaviy institutning bankrotlik xavfiga duchor bo'lish ehtimolini aniqlashda keng qo'llaniladi. Biroq, bu metodika bir qancha cheklovlarga ega bo'lib, ayniqsa moliya tizimidagi o'zaro bog'liqliklarni hisobga olmasligi bilan tanqid qilinadi. Mazkur maqolada Z-baho usulining nazariy asoslari, uning amaliy qo'llanilishi va rivojlangan davlatlar hamda Markaziy Osiyo mamlakatlarida qayd etilgan Z-baho ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu metodikaning takomillashtirilishi lozim bo'lgan jihatlari muhokama qilinadi.

Moliyaviy barqarorlikning asl qadri uning yo'qligi yoki zaiflik davrlarida bilinadi. Ushbu davrlarda, banklar daromad keltiruvchi loyihalarni moliyalashtirishni cheklashadi, aktivlarning narxi ularning asl narxidan (tannarx) keskin farq qiladi hamda to'lovlar o'z vaqtida yetib kelmaydi yoki yuborilmaydi. Favqulodda beqarorlik inqiroz, giperinflyatsiya va qimmatli qog'ozlar bozori (fond birjasi) ning qulashiga olib kelishi mumkin. Bu o'z o'rnida iqtisodiy va moliyaviy tizimlarga bo'lgan ishonchga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

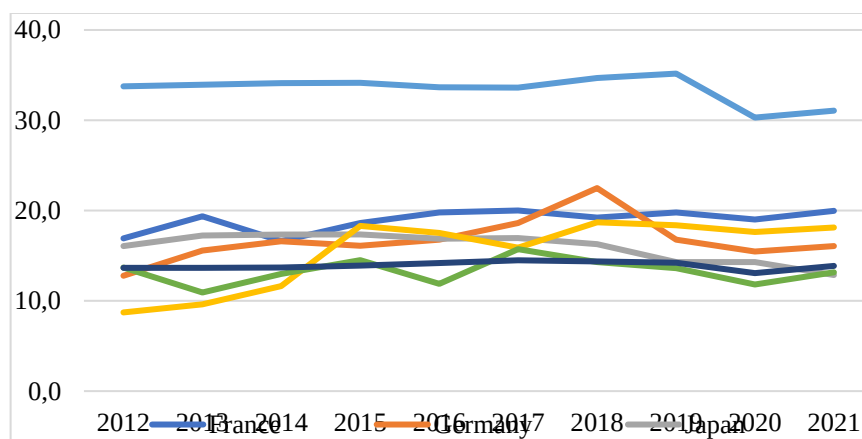
Individual korxonalar darajasida barqarorlikni baholash keng tarqalgan usuli bu Z-baho usulidir. Bunda bankning beqarorlik riskini baholash uchun buferlar (kapitalizatsiya va qaytimlar) bilan risklar (qaytimlarning o'zgaruvchanligi) aniq solishtiriladi. Z-baho ushbu ko'rinishda ifodalanadi:

$$Z \equiv (k + \mu) / \sigma$$

bu yerda, k -xususiy kapitalning aktivlardagi ulushi, μ -qaytimning aktivlarga nisbati, σ -qaytimlarning standart chetlanishi (qaytim o'zgaruvchanligining ko'rsatkichi sifatida).

“Ushbu bahoning ommaboligi moliyaviy institutning beqarorligiga teskari proporsionalligidadir, ya’ni aktivlarning qiymati qarzlarning qiymatidan pastga tushishidir. Yuqori Z-baho bankrotlik ehtimoli pastligini bildiradi. Bank barqarorligini aniqlashda Z-baho usulidan foydalangan tadqiqotlar Boyd va Rankl (1993); Bek, Demirgüç-Kunt, Levine (2007); Demirgüç-Kunt, Detragiache, va Tressel (2008); Laeven va Levine (2009); Čihák and Hesse (2010) larning ilmiy ishlarida uchraydi”.

“Z-baho barqarorlikni o‘lchashda bir nechta cheklovlarga ega. Eng muhim cheklov, bahoning faqat buxgalteriya (hisob-kitob) ma’lumotlariga asoslanganligidir. Shuning uchun baho buxgalteriya va audit qanday tahlil etilganligiga bog‘liqdir. Agar moliyaviy institutlar o‘zlarining hisobotlaridagi ma’lumotlarini o‘zini ijobiy tarafdin ko‘rsatishga moslashtira olsalar, Z-baho moliya institutlari barqarorligi to‘g‘risida asossiz optimistik xulosa berishi mumkin. Shuningdek, Z-baho har bitta moliya institutlarini alohida baholaydi ya’ni bir moliyaviy institutdagi muammolar (bankrotlik, inqiroz) boshqa moliya institutiga ta’sir doirasini hisobga olmaydi. Z-bahoning ustunlik tarafi mukammal, bozorga asoslangan ma’lumotlar mavjud bo‘lmagan institutlarga ham nisbatan ishlatish imkoniyatidir.

1-rasm. Rivojlangan davlatlarning Z-baho ko‘rsatkichlari, foizda⁷⁸

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan G-7 mamlakatlarida Z-baho ko‘rsatkichlarini tahlil qiladigan bo‘lsak, AQSH ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha mutloq yetakchilik

⁷⁸ Manba muallif ishlanmasi

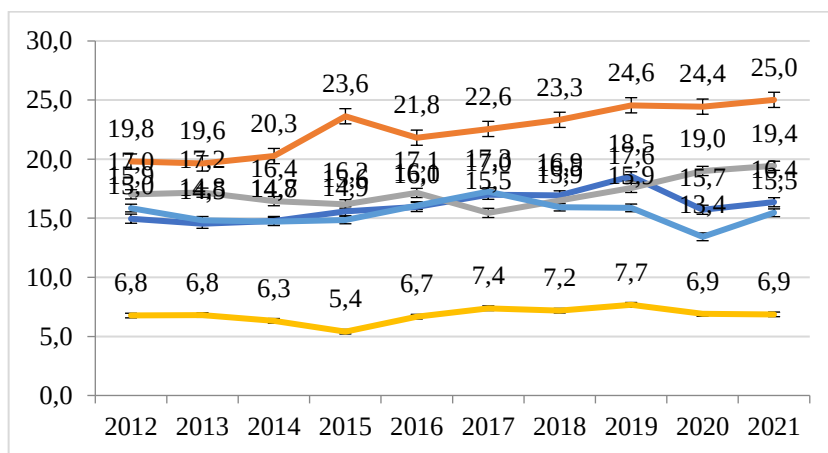
qilmoqda. Uning oxirgi o'n yillikdagi holati 30-35 foizli diapozonda o'zgarib turgan.

Bank tizimi barqarorligining ushbu ko'rsatkichi bo'yicha Fransiya bank tizimi 16-20 foizli diapazonda kichik o'zgarishlar bilan tebranib turibdi.

Buyuk Britaniyada 2012 yilda 8,7 foizni tashil etgan bo'lsa, 2021 yilga kelib 18,1 foizga qadar oshirishga erishilgan.

Yaponiyada mazkur ko'rsatkich 16 foizdan 12 foizga qadar pasaygan. Mazkur holat Yaponiya bank tizimining barqarorligi pasayganligidan dalolat beradi.

Italiya, Germaniya va Kanada davlatlarida Z-baho ko'rsatkichi 13-16 foiz atrofida barqaror tebranib turganligini ko'rish mumkin.

2-rasm. Rivojlanayotgan davlatlarning Z-baho ko'rsatkichlari, foizda⁷⁹

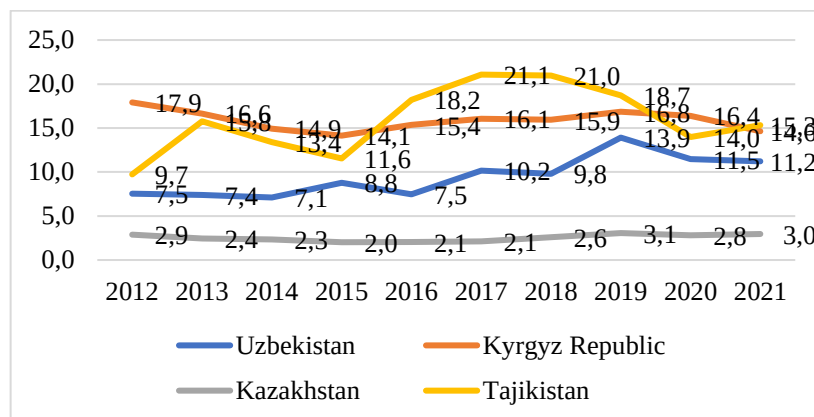
BRICS davlatlarida bank tizimi barqarorligini tahlil qiladigan bo'lsak, Xitoydan tashqari barcha a'zolarining ko'rsatkichlari rivojlangan davlatlarnikidan deyarli ikki marta past.

Xitoy bank tizimi barqarorligini oxirgi o'n yilda 5,2 foiz bandga oshirib, 25 foizni tashkil etgan. Xitoy bank tizimi jahonning eng yirik bank tizimi ekanligini inobatga olsak, mamlakatdan barqarorlikning barcha instrumentlari samarali ishlayotganligini ko'rish mumkin.

Braziliya, Hindiston va JAR davlatlarida Z-baho ko'rsatkichi 15-20 foizli ko'rsatkichni qayd etganligini ko'rish mumkin. 2019-2020 yillarda Braziliya va JARda keskin pasayishni qayd etgan. Buning asosiy sababi mamlakatda pul-kredit siyosatidagi kamchiliklar hisoblanadi.

⁷⁹ Manba muallif ishlanmasi

Rossiya Federatsiyasida esa tahlil qilingan davrda 5,4-6,9 foizni tashkil etib, mazkur guruhning eng past natijasini ko'rsatgan. Bank tizimida qator muammolar borligini ifodaydi.

3-rasm. Markaziy Osiyo mamlakatlarining Z-baho ko'rsatkichlari, foizda⁸⁰

Z-baho usuli individual korxonalar va moliyaviy institutlarning barqarorligini baholashda samarali vosita sifatida keng qo'llaniladi. Ushbu usul korxonalarning moliyaviy holatini tahlil qilish va ularning bankrotlik ehtimolini oldindan aniqlash imkonini beradi. Biroq, Z-baho metodikasining ayrim cheklovlari, xususan moliya institutlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va tizimli xatarlarni inobatga olmasligi, uni kompleks iqtisodiy baholash vositasi sifatida to'liq yetarli emasligini ko'rsatadi. Maqolada tahlil qilinganidek, rivojlangan davlatlar va Markaziy Osiyo mamlakatlarida Z-baho ko'rsatkichlari o'rtasida sezilarli farqlar mavjud bo'lib, bu hududlardagi iqtisodiy muhit, institutsional rivojlanish darajasi va moliyaviy boshqaruv amaliyotlariga bog'liq. Shu sababli, Z-baho usulini mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olgan holda takomillashtirish va uni boshqa indikatorlar bilan qo'shib baholash zarur. Bu esa, barqarorlikni yanada aniqroq va ishonchliroq baholash imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Altman, E. I., & Hotchkiss, E. (2006). *Corporate Financial Distress and Bankruptcy: Predict and Avoid Bankruptcy, Analyze and Invest in Distressed Debt* (3rd ed.). Wiley Finance.
2. Hossari, G., & Rahman, S. (2005). *A Comprehensive Review of Z-score Models*. Journal of American Academy of Business, Cambridge, 6(1), 321–326.
3. International Monetary Fund (IMF). (2022). *Financial Soundness Indicators Compilation Guide*. Washington, D.C.

⁸⁰ Manba muallif ishlanmasi

4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. (2023). *Молиявий барқарорликни баҳолаш услублари ва кўрсаткичлари*. Тошкент.
5. Karimov, S., & Mamatqulov, O. (2021). *Korxonalar moliyaviy barqarorligini baholashda zamonaviy yondashuvlar*. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 3(4), 45–52.
6. Rahimov, D. (2020). *Moliya institutlarining tahlili: nazariy va amaliy jihatlar*. TDIU nashriyoti.

TURKIYA IQTISODIYOTIDA INVESTITSIYALARNING DIVERSIFIKALANISHI TAHLILI

Doktorant, Nazirova Sayyora Baxtiyorovna

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotni barqarorlashtiruvchi asosiy tarmoqlardan biri hisoblanadi. U nafaqat aholini oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlaydi, balki sanoat tarmoqlarining xomashyo bilan ta'minlanishida ham muhim o'rin egallaydi. Bugungi kunda ko'plab davlatlar bu sohani strategik darajada qo'llab-quvvatlamoda. Ulardan biri – Turkiya Respublikasi. Ushbu mamlakat tajribasi o'zining samaradorligi, boshqaruv mexanizmlarining aniq va tizimli ishlashi bilan ajralib turadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 17-martdagi PQ–102-sonli qarori hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 23.10.2019 yildagi PF-5853-son bilan Qishloq xo'jaligida investitsiyalarni jalb qilish va agroxizmatlar ko'rsatishni rivojlantirish borasida qator amaliy chora tadbirlar belgilangan. Bu esa ko'plab rivojlangan xorijiy mamlakatlar jumladan: Turkiya tajribasini amaliyotga tatbiq etish uchun muhim zamin yaratdi.

Turkiyada qishloq xo'jaligi “Tarim ve Orman Bakanligi” (Qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi vazirligi) tomonidan markazlashtirilgan tarzda boshqariladi. Boshqaruv o'ziga hos bir qancha mexanizmlarga asoslanadi:

Har yili mamlakatda 50 dan ortiq turdagi subsidiya ajratiladi. 2023-yilda qishloq xo'jaligiga ajratilgan davlat subsidiyasi miqdori 55 milliard turk lirasi (taxminan \$2,9 mlrd)ni tashkil etdi. Bu esa asosiy faoliyati qishloq xo'ligi bo'lmagan mamlakat uchun yuqori ko'rsatkich hisoblanadi.

Fermerlar reestri (ÇKS – Çiftçi Kayıt Sistemi) Bu raqamli tizim orqali barcha fermerlar va ularning faoliyati nazorat qilinadi, moliyaviy yordamlar shunga asoslanadi. Qishloq xo'jaligini raqamlashtirish borasidagi olib borilayotgan tadbirlar ifodasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Eksport qilinadigan mahsulotlar uchun

logistika xarajatlari davlat tomonidan qoplanadi. Bu esa o'z navbatida tadbirkorlarni qo'llab quvvatlash tizimini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Turkiyada investitsion loyihalarni tahlil qilishda samarali moliyaviy baholash metodologiyalari ishlatiladi, masalan, Net Present Value (NPV) va Internal Rate of Return (IRR) metodlari. Turkiyada ko'plab yangi ishlab chiqarish loyihalariga investitsiyalar jalb qilinmoqda, shu jumladan sanoat parklari va innovatsion texnologiyalarga yo'naltirilgan loyihalar.

O'zbekistonda ham bu metodlarni o'rganish va rivojlantirish zarur, chunki investitsiya tahlilini to'g'ri qilish, kelajakda loyihalarning moliyaviy jihatdan muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. O'zbekistonda moliyaviy baholash va tahlilni rivojlantirish, investitsion loyihalar uchun o'ziga xos yondashuvlarni ishlab chiqish, shuningdek, xorijiy investorlarni jalb qilishda Turkiya tajribasini qo'llash muhimdir. Masalan, biznesni qo'llab-quvvatlash dasturlarini joriy etish va investitsiya bozorini rivojlantirish. Turkiya chet el investitsiyalarini jalb qilishda muvaffaqiyatli tajribaga ega. Ayniqsa, Turkiya davlatining tashqi siyosati va iqtisodiy islohotlar orqali chet el investorlarini jalb qilishda muvaffaqiyatlar erishilgan. Investitsion zonalar va sanoat parklarining rivojlanishi, shuningdek, hukumat tomonidan investitsiyalarga qo'yilgan soliq imtiyozlari chet el investitsiyalarining jalb qilinishini tezlashtirdi.

O'zbekistonda chet el investitsiyalarini jalb qilish uchun shu kabi strategiyalarni qo'llash muhimdir. Yangi sanoat parklarining tashkil etilishi, investitsiya muhiti va qonuniy kafolatlarning yaxshilanishi chet el investorlari uchun qulay sharoitlar yaratishining kafolati deyish mumkin. Shuningdek, sanoat va innovatsion texnologiyalar bo'yicha o'zaro hamkorliklarni rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. Turkiyada investitsiyalar asosan uchta yo'nalishda to'plangan: Yirik agroklastlar tashkil etish, qayta ishlovchi sanoat (masalan, paxta tozalash, meva-sabzavotni konservalash), Agro-logistika infratuzilmasi (sovutgichli omborlar, terminal va distribyutor markazlari). uchun alohida investitsiya portfeli va imkoniyatlar yaratilgan. Birgina 2022-yilda Turkiya qishloq xo'jaligiga xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi \$800 millionni tashkil etdi. Bu 2020-yilga

nisbatan 15% ko'proqdir. Turkiyada paxta, bug'doy, pomidor, zaytun va uzum asosiy sanoat xomashyolari hisoblanadi. Misol:

Pomidor eksporti: Yiliga 2,5 mln tonna pomidor yetishtirilib, shundan 15% eksport qilinadi.

Paxta: Yiliga o'rtacha 900 ming tonna paxta tolasi ishlab chiqariladi, bu to'qimachilik sanoatining 65% ni ichki resurs bilan ta'minlaydi. O'zbekistonda esa paxta-to'qimachilik sanoati eksportning 10 mlrd dollarlik salohiyatiga ega. Ayni paytda paxta, g'alla, meva-sabzavot yetishtiruvchi klasterlar sanoatga to'liq ishlov berilgan mahsulot yetkazib bera olmayotganligi hali sohada bajarilishi lozim bo'lgan ishlar tayalgina ekanligini ko'rsatadi. Ushbu sohada ishlar jadallashuviga erishish avvalo resurslarning uzluksizligini ta'minlovchi tizimlarni yaratishni talab qiladi. Turkiya sanoatida resurslardan samarali foydalanish ko'p hollarda "yashil iqtisodiyot" va energiya samaradorligi sarfini to'g'ri yo'naltirish va sarflash orqali amalga oshirilmoqda. Masalan, Turkiyada ko'plab sanoat korxonalari quyosh va shamol energiyasidan ishlab chiqarishda foydalanmoqda, bu esa nafaqat energiya tejamkorligini ta'minlaydi, balki ekologik barqarorlikni ham oshiradi. O'zbekistonda ham shu yo'nalishda resurslarni samarali boshqarish va yangilanish energiya manbalaridan foydalanish imkoniyatlari mavjud. Ayniqsa, O'zbekistonning quyosh energiyasi bo'yicha katta salohiyati bor. O'zbekistonda quyosh panellarini sanoat korxonalariga joriy qilish, shu orqali energiya xarajatlarini kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin. O'zbekistonda ishlab chiqarish korxonalarida energiya va resurslarni tejash bo'yicha Turkiya tajribasini joriy etish, quyosh energiyasidan kengroq foydalanish, va ishlab chiqarishning atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish orqali samaradorlikni oshirish mumkin.

Turkiya iqtisodiyoti investitsiyalarni tarmoqlar bo'yicha diversifikatsiya qilishda samarali yondashuvlarni namoyon qilgan davlatlardan biridir. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlarida qo'llanilayotgan tizimli boshqaruv, davlat subsidiyalari, raqamlashtirish, eksportni qo'llab-quvvatlash hamda investitsion loyihalarni baholash metodologiyalari bu sohalarda barqarorlik va o'sishni

ta'minlamoqda. Turkiyaning yirik agroklastlar, qayta ishlovchi sanoat va agrologistika infratuzilmasiga yo'naltirilgan investitsiya siyosati xorijiy sarmoyadorlar ishonchini oshirmoqda. Shu bilan birga, "yashil iqtisodiyot" va energiya samaradorligini oshirish orqali ishlab chiqarishning ekologik ta'siri kamaytirilmoqda. Bu holat Turkiyaning uzoq muddatli barqaror iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mazkur tajriba O'zbekiston uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Xususan, qishloq xo'jaligida investitsiyalarni jalb qilish, raqamlashtirish, subsidiya va soliq imtiyozlari, sanoat parklarini rivojlantirish hamda yangilanish energiya manbalaridan foydalanish orqali O'zbekiston iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va barqarorlashtirish imkoniyati mavjud. Shu bois, Turkiya tajribasini o'rganish va milliy sharoitga moslashtirish O'zbekistonning iqtisodiy siyosati uchun strategik yo'nalish bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov Q.X. "Iqtisodiy xavfsizlik va investitsiya siyosati". – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
2. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". – Toshkent, 2008.
3. Qurbonov S.Q. "Xorijiy investitsiyalar va ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri". – Toshkent: Fan, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi hisobotlari, 2022–2024 yillar.
5. Statistika qo'mitasi ma'lumotlari – www.stat.uz
6. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı – "Sanayi ve Teknoloji Stratejisi 2023" – www.sanayi.gov.tr
7. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı – "Tarımda Sürdürülebilirlik ve Yatırım Olanakları Raporu", 2023 – www.tarimorman.gov.tr
8. TEPAV (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı) – "Yatırım Ortamı ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar" – www.tepav.org.tr
9. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) – "Sektörel İstatistikler ve Yatırım Verileri" – www.tuik.gov.tr
10. Akyüz, Y. (2022). "Türkiye'de Yatırımların Sektörel Dağılımı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki". İstanbul Üniversitesi Yayınları.

OLIIY TA'LIM XIZMATLARI SIFATNI BAXOLASH TA'LIM BOZORINI O'RGANISHGA BAG'ISHLANGAN ILMIY NAZARIY QARASHLAR.

YULDASHEV FOZIL TURAPOVICH

Denov tadbirkorlik va pedpogika instituti katta o'qituvchisi (PhD)

Jahonda global raqobat va iqtisodiy taraqqiyotdagi beqarorlik holatlarining ta'siri sharoitida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning strategik yo'nalishlardan

biri sifatida innovatsion faoliyatni rivojlantirish asosida zamonaviy va raqobatbardosh ta'lim tizimini shakllantirishning ahamiyati jadal o'smoqda.

“Jahonda 2022 yilda ilmiy-tadqiqot va tajriba konstruktorlik ishlanmalari (ITTKI)ga qilingan xarajatlar hajmi 2,47 trillion AQSh dollarini, Yevropa Ittifoqida esa 354 milliard yevroni tashkil qildi. Ta'lim xizmatlari xalqaro bozorining xajmi 100 milliard. AQSh dollari tashkil yetmoqda. « Inson kapitali» dunyo milliy boyligining 64 fozini tashkil yetib, bu ko'rsatkichlar rivojlangan mamlakatlarda 70 foiz o'rta darmodlar mamlakatlarda 58 foiz, quy daromadli mamalakatlarda 41 foiz tashkil etmoqda. Oliy ta'lim sifatini, ta'limni tashkil etishning zamonaviy usullarning keng joriy qilish, ta'lim xizmatlari bozorini maqsadli va samarali rivojlantirish muxim ahamiyat kasb etmoqda. Mustaqillik yillarida ta'lim sohasida yoshlarga zamonaviy bilimlarni berish, ularning intellektual salohiyatini oshirish va jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashiga qaratilgan tub o'zgarishlar va islohotlar amalga oshirildi.

Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonida oliy ta'lim tizimini rivojlantirish, oliy ta'lim xizmatlari samaradorligini oshirish, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash, ta'lim xizmatlari sifatini oshirishning muhim omili sifatida oliy ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bu borada “avvalo ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim”⁸¹deb belgilab berilgan. Rivojlangan mamlakatlarda ta'limga to'liq investitsiya kiritishga, ya'ni “bola 3- yoshdan 25 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e'tibor beriladi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha nodavlat sektorning salmog'ini kengaytirish borasida tadbirkorlik sub'ektlariga qulay shart-sharoitlar yaratish hamda nodavlat ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi”⁸².

⁸¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, 30.12.2020. <https://review.uz/oz/post/poslanieprezidenta-uzbekistana-shavkata-mirziyoyeva-oliy-majlisu>

⁸² Mazkur Namunaviy ustav nodavlat umumta'lim tashkilotining maqomi, maqsad va vazifalari, ta'lim jarayonini va ushbu tashkilotning faoliyatini tashkil etish tartibini

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini" tasdiqlash to'g'risida PF-5847-sonli farmoni⁸³. Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 11- iyuldagi PF-5763-son «Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi⁸⁴. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 11 iyuldagi PF-5763-son "Oliy va o'rta maxsus ta'lim sohasida boshqaruvni isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi "Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi farmon 2017 yil 16 fevraldagi PF-4958-son.

"Iqtisodiyot tarmoqlari uchun muhandis kadrlarni tayyorlash tizimini innovatsiya va raqamlashtirish asosida tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori 2021 yil 10 dekabrda PQ-42-son. "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori 2020 yil 6 noyabrda PF-6108-sonli farmoyishida belgilangan vazifalarni ijrosini ta'minlashda ushbu dissertatsiya ishning natijasi doirasida o'tkazilgan tadqiqotlar natijalari muayyan darajada xizmat qiladi.

Keyingi yillarda fan va texnikaning rivojlanishi va ijtimoiy ishlab chiqarish shart-sharoitlarining keskin o'zgarishida muhim rivojlanish omili sifatida ilmiy, ayniqsa raqamlashtirish ijtimoiy va iqtisodiy samaradorligi va texnikaviy bilimlarning roli natijasi baland bo'lib, natijada ta'lim xizmati ko'rsatish sohasining ahamiyati sezilarli darajada o'sib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida ta'lim xizmatlarining o'ziga xos jihatlari va xususiyatlari, ta'lim xizmatlari kategoriyasining mohiyati, oliy ta'lim tizimi bo'yicha ta'lim xizmatlari bozori ishtirokchilarining o'zaro munosabati va ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishning ahamiyati hamda oliy ta'lim tizimida raqobatbardoshlik muhitining shakllanishi tadqiq qilinganligi maxaliy olimlar tomonidan o'rganilmoqda. Bu o'tgan asrning 60-70 yillarida dunyo olimlari o'rtasida mikro va makroiqtisodiyotda

⁸³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-son. Kuchga kirish sanasi. 09.10.2019. Qo'shimcha axborot.

⁸⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 11.07.2019 yildagi PQ-4391-son

bugungi kundagi noishlab chiqarish sohalarining, jumladan ta'lim xizmatlarining o'rni va roli haqida hozirgi davrning o'tkir munozarlarga olib keldi. Nazariy tadqiqotlar iqtisodiyot nazariyasida ta'lim xizmatlari tushunchasi doim baxisli keskin munozaralarning yuzaga kelishga sabab bo'lganligini ko'rsatdi.

Jumladan, «ta'lim xizmatlari» tushunchasining mohiyatini ochishda, unga ta'rif berishda ilmiy tadqiqotchilar o'rtasida turli xil yondashuvlar mavjud. Masalan, tadqiqotchi M.A.Lukashenko ta'lim xizmatini iqtisodiy manfaat sifatida talqin qilgan. Uning fikricha, ta'lim xizmati – bu ayirboshlash uchun ishlab chiqarilgan va ta'limda sub'ektlar ehtiyojlarini qondiruvchi o'ziga xos iqtisodiy manfaat. M.A.Lukashenko asarida ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining o'rni, ta'lim xizmatlari bozorining rivojlanish xususiyatlari va shartsharoitlari, oliy ta'lim muassasalarini boshqarish tizimi, ta'lim xizmatlarida talab va taklifning shakllanishi, mehnat bozori va ta'lim xizmatlari bozorining o'zaro bog'liqligi, bitiruvchilarni ishga joylashtirish jarayoni, oliy ta'limni rivojlantirish siyosatining maqsad va vazifalari, ta'lim xizmatlari bozorida raqobatni shakllanishiga doir masalalar tadqiq qilingan⁸⁵. U ta'lim xizmatlar – iste'molchi ehtiyojlarini qondirishga xizmat quluvchi maqsadga muvofiq faoliyati sifatida qaraydi. Shunga yaqin fikrni rossiyalik tadqiqotchi L.V. Zaxarova ham o'z fikrin bildirgan. Uning fikricha ta'lim xizmatlar – bu zamonaviy fan va texnika yutuqlari asosida u yoki bu ko'rinishdagi kasbiy faoliyatida amal qilishi uchun zaruriy bilim, mahorat, ko'nikmalarni egallashda jismoniy va yuridik shaxslar ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan o'quv yurtlarining faoliyatidir⁸⁶.

Bizning nazarimizda, nomlari zikir etilgan tadqiqotchilarning ta'riflarida «ta'lim xizmatlar» tushunchasining serqirra mazmun-mohiyati to'la ochib berilmagan. Chunki ular o'zlarining ta'riflaridan asosan ta'lim xizmatlarining alohida faoliyati turi ekanligini e'tirof etishga qaratganlar. Ta'kidlash kerakki, xozirgi vaqtda ta'lim sohasi intensiv islohotlarni boshidan kechirmoqda va bu

⁸⁵ Лукашенко М.А. Высшее учебное заведение на рынке образовательных услуг: актуальные проблемы управления. – М.: Изд. Маркет ДС, 2003. – 358 с.

Лукашенко М.А., Т.Ю.Добровольская. Цифровая корпоративная культура предпринимательского университета // Современная конкуренция. -М; № 4, 2020

⁸⁶ Захарова Л.В.Маркетинговые в современном вузе: тенденции исследований // Высшее образование в России. 2018. Т.27 № 6. С. 20-30.

jarayon barcha darajalarda mavjud ta'lim xizmatlar keskin o'zgarishiga va transformatsiyalashuviga olib keladi. Shu bilan bir vaqtda ta'lim tizimini boshqarish va ho'jalik yuritishning turli darajalarida ta'lim xizmatlari bozorini innovatsion rivojlanishining osasiy tamoyillari va usullarini ishlab chiqishga yangi yondashishlar zarur bo'lmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Профессионал таълим тизimini янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 6 сентябрдаги ПФ-5812-сон Фармони.
3. Россия Федератсияси ҳукуматининг 2008 йил 17 ноябрдаги буйруғи. 2020 йилгача бўлган даврда Россия Федератсиясининг узоқ муддатли ижтимоий-иқтисодий ривожланиши концептсияси тўғрисида 1662-р-сон (ўзгартиришлар билан ва қўшимчалар): [хтмл://base.garant.ru](http://base.garant.ru).
4. Таълимда давлат-хусусий шериклик // материал давлат бошқаруви олий мактаби. Электрон ресурс. - Режим доступа: nsam.ru/nsd-1-9-535/news_публикации.хтмл.
5. Таълимда давлат-хусусий шериклик: Қонунчилик жиҳати ("думалоқ" учун иш материаллари "Россия федератсияси ФС Давлат Думасида (Москва, 18.10.07), Федерал таълим агентлиги томонидан тайёрланган.

SURXONDARYO VILOYATIDA EKOLOGIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH BORASIDAGI DOLZARB MASALALAR.

Qulmamatova Barno Omonovna o'qituvchi (TDMAU)

Mamayusupov Shahboz Shuxrat o'g'li talaba (TDMAU)

Surxondaryo viloyati O'zbekiston Respublikasining eng janubiy qismida joylashgan bo'lib iqlimi quruq subtropik iqlim mintaqasiga joylashgan. Viloyat hududi $37^{\circ} 10' - 39^{\circ} 02'$ shimoliy kenglik va $66^{\circ} 32' - 68^{\circ} 25'$ sharqiy uzoqlikda joylashgan, o'zining tabiiy boyliklari va go'zal manzaralari bilan mashhur. Maydoni 20,1 ming km² bo'lib, 9-10 ming km kv maydoni tekislik, qir va adirlardan, qolgan 10-11 ming km kv dengiz sathidan 1500-4500 metrgacha balandlik va undan yuqori bo'lgan tog' hamda tog' tizmalaridan iborat. Surxondaryo viloyati relyefi tog' va tekisliklardan iborat, shimoldan janubga qiyalanib va kengayib boradi. Tog'lardan oqib tushadigan ko'pdan ko'p daryo va soylar dara hosil qilgan. Biroq, bu hududda ekologik muammolar, ayniqsa iqlim o'zgarishlari, suv resurslarining yetishmasligi, tuproq eroziyasi va ifloslanish kabi masalalar jiddiy ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur maqolada, Surxondaryoda mavjud bo'lgan ekologik muammolar va ularni bartaraf

etish yo'llari haqida so'z yuritiladi. Bu muammolarga quydagilarni yaqqol misol qilib ta'kidlash o'tish mumkin.

1. Suv resurslarining yetishmasligi

Viloyatdagi suv manbailari quydagilar Sherabod daryosi, Qaysar daryosi, Denov daryosi, Qumqo'rg'on daryosidir. Bu daryolar asosan sug'oriladigan yerlarni ta'minlash ustuvor qilib berilgan. Ammo Surxondaryo viloyatining eng katta ekologik muammolaridan biri – bu suv resurslarining yetishmasligi va ularni noto'g'ri boshqarishdir. Viloyatda dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi uchun zarur bo'lgan suv manbalarining kamayishi, O'zbekistonning boshqa hududlari bilan birgalikda, ekologik muvozanatni buzmoqda. Ayniqsa, Amudaryo va Sirdaryo daryolarining suv miqdorining kamayishi, bu daryolarni o'ta talab qiladigan hududlarda suv yetishmovchiligiga olib kelmoqda. Bu esa sug'orish tizimlarining notekis ishlashiga, ekin maydonlarining quruqlashishiga va ishlab chiqarishning pasayishiga sabab bo'lmoqda.

2. Tuproq eroziyasi va sho'rlanishi

Viloyatning ko'plab qismlarida tuproq eroziyasi va sho'rlanishi muammolari kuchaymoqda. Tuproq eroziyasi, asosan, qishloq xo'jaligi faoliyatidan kelib chiqadi. Sug'orishning noto'g'ri tizimi, ortiqcha suv ishlatish, ekinlarning almashlab ekilmasligi va o'rmonlarni kesish kabi omillar, tuproqning unumdorligini kamaytirib, uning eroziyaga uchrashiga olib kelmoqda. Natijada, bu yerda ekin yetishtirish qiyinlashadi, va aholi yashash sharoitlari yomonlashadi. Sho'rlanish esa, xususan, sug'oriladigan hududlarda tuproq tarkibini o'zgartirib, ekinlar uchun zararli holatlarni keltirib chiqaradi.

3. Atmosfera ifloslanishi

Surxondaryoda sanoatning rivojlanishi bilan birga, atmosfera ifloslanishi ham jiddiy ekologik muammolarga aylangan. Asosiy ifloslanish manbalaridan biri – bu qishloq xo'jaligi sohasidagi agroximikallarni haddan tashqari ishlatishdir. Pestitsidlar, o'g'itlar va boshqa kimyoviy moddalar havoga chiqarilib, ekologik tizimga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu faqat tuproq va suv sifatini buzish bilan

cheklanmay, ularni havoda mavjud bo'lgan zararli moddalar orqali odamlarning salomatligiga ham xavf soladi.

4. Biologik xilma-xillikni saqlash

Surxondaryo viloyatining tabiati o'zining boy biologik xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Ammo, intensiv qishloq xo'jaligi faoliyatlari, o'rmonlarni kesish va tabiatni ekspluatatsiya qilish natijasida bir qancha o'simlik va hayvonlar turlari yo'qolib borayotganligi kuzatilmoqda. Ayniqsa, ayrim yovvoyi hayvonlar va o'simliklar xavf ostida qolgan. Bu muammo, tabiatni asrab-avaylash va bioxilma-xillikni saqlash zaruratini yanada dolzarb qiladi.

5. Ekologik ta'lim va ongli jamiyat

Surxondaryo viloyatida ekologik muammolarga qarshi kurashishda aholi o'rtasida ekologik ta'lim va ongli jamiyatni shakllantirish katta ahamiyatga ega. Aholining ekologik savodxonligini oshirish, ular o'rtasida tabiatni asrab-avaylash va resurslarni tejashning muhimligi haqida tushunchalarni rivojlantirish, uzoq muddatli ijobiy natijalarga erishishga yordam beradi. Shu maqsadda mahalliy hukumat, ekologik tashkilotlar va ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur.

Bartaraf etish choralari

Surxondaryo viloyatidagi ekologik muammolarni bartaraf etish uchun bir nechta asosiy choralar ko'rish zarur. Bular:

1. **Suv resurslarini tejash va boshqarish:** Suvni tejash, zamonaviy sug'orish texnologiyalarini joriy etish, har bir fermer xo'jaligiga maxsus 2 yillik strategiya belgilab berish har ikki yilda 2 gektar yerni zamonaviy sug'oriladigan texnologiyalar bilan ta'minlashdan iborat.

2. **Tuproqni tiklash:** Tuproq eroziyasini kamaytirish uchun an'anaviy va organik qishloq xo'jaligi usullarini rivojlantirish, va yerlarni almashlab ishlatish, va kimyoviy o'g'itlardan kamroq foydalanib, unumdor yerlarni barpo etish iborat.

3. **Sanoatning ekologik javobgarligini kuchaytirish:** Sanoat korxonalarida ekologik xavfsizlikni ta'minlash, chiqindilarni qayta ishlash, chekka

qishloqlarda ham chiqindilarni yig'ishni va o'sha qishloqda qayta ishlashni tashkil etish.

4. **Ekologik ta'limni rivojlantirish:** Aholining ekologik savodxonligini oshirish, tabiatni asrab-avaylashning muhimligini keng targ'ib qilish. Har bir mahallada ekologik nazoratchi ishchi guruhni tashkil etish.

5. **Biologik xilma-xillikni saqlash:** Yovvoyi hayvonlar va o'simliklarni himoya qilish, tabiatni ekspluatatsiya qilishda ehtiyotkorlik bilan yondashish.

Surxondaryo viloyatidagi ekologik muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Hududning tabiiy resurslarini asrab-avaylash, sanoat va qishloq xo'jaligi faoliyatlarining ekologik xavfsizligini ta'minlash, hamda aholining ekologik savodxonligini oshirish – bularning barchasi viloyatning barqaror rivojlanishi va tabiiy boyliklarini saqlab qolish uchun muhimdir. Bu jarayonda davlat, jamoat va tadbirkorlik sektorlari o'rtasida samarali hamkorlik, tabiatni asrab-avaylashning global masalaga aylanganini yodda tutgan holda, barcha faoliyatlarni muvofiqlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umarova M.H. Abdunazarov H.M. Surxondaryo viloyati tabiiy geografiyasi. Termiz-2022
2. Зокиров Х.Х. “Табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш” Дарслик. Сурхон-наур-2020
3. . O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. Yashil iqtisodiyot yo'nalishida amalga oshirilayotgan ishlar, 2024.

O'ZBEKISTONDA SUG'URTA JARAYONLARI VA USHBU TIZIMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

i.f.f.n dotsent A.A.Avliyoqulov

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

O'zbekistonda sug'urta sohasining rivojlanishi, so'nggi yillarda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar va davlat tomonidan taqdim etilgan qo'llab-quvvatlash tufayli jadal ravishda davom etmoqda. Biroq, sug'urta bozorining o'sishi, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga mos keladigan tizim yaratish uchun qo'shimcha sa'y-harakatlarni talab etmoqda. Ushbu tezisda O'zbekistonda sug'urta tizimining joriy holati, mavjud muammolar va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari statistik ma'lumotlar bilan qo'llab-quvvatlanadi.

O'zbekistonda sug'urta bozorining joriy holati:

O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi va Sug'urta bozorini nazorat qilish organlari tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, sug'urta bozorining o'sish dinamikasi bir necha so'nggi yillarda sezilarli darajada o'sgan. Ammo, sug'urta sektorining umumiy yalpi ichki mahsulotga (YIM) nisbati hali ham past.

Sug'urta bozorining umumiy o'sishi:

O'zbekiston sug'urta bozorining umumiy o'sish sur'atlari 2017-2023 yillarda quyidagicha bo'ldi:

2017 yil: Sug'urta primasi jami 2,5 trln so'mni tashkil etdi.

2018 yil: Sug'urta primasi 3,2 trln so'mga yetdi, o'sish sur'ati – 28%.

2019 yil: 4,5 trln so'm, o'sish sur'ati – 41%.

2020 yil: Pandemiya ta'sirida sug'urta primasi o'sishi sekinlashdi, 5,0 trln so'm.

2021 yil: 6,8 trln so'm, o'sish sur'ati – 36%.

2022 yil: 7,9 trln so'm, o'sish sur'ati – 16%.

Shu bilan birga, O'zbekistonda sug'urta bozorining YIMga nisbati taxminan **0.8%** ni tashkil etadi, bu dunyo bo'yicha rivojlangan mamlakatlar bilan taqqoslaganda juda pastdir (masalan, AQSHda – 7%, Germaniyada – 6%).

Sug'urta turlari va ularning o'sishi:

Sug'urta sohasidagi eng katta o'sish, xususan, **hayot sug'urtasi** va **transport sug'urtasi** sohalarida qayd etilgan. O'zbekistonda 2022 yilda hayot sug'urtasiga kirimlar 1,3 trln so'mga yetgan bo'lsa, transport vositalari sug'urtasi esa 1,1 trln so'mni tashkil etdi.

Hayot sug'urtasi:

2020 yil: 900 mlrd so'm

2021 yil: 1,1 trln so'm

2022 yil: 1,3 trln so'm (15% o'sish)

Transport vositalari sug'urtasi:

2020 yil: 800 mlrd so'm

2021 yil: 950 mlrd so'm

2022 yil: 1,1 trln so'm (16% o'sish)

Bundan tashqari, **mulk sug'urtasi** ham o'sib bormoqda, ammo uning ulushi umumiy sug'urta primasi ichida hali ham nisbatan kichikdir.

Aholi va sug'urta xizmatlari:

- Sug'urta xizmatlaridan foydalanuvchi aholining ulushi ham past. 2022 yil oxiriga kelib, O'zbekistonda 35 milliondan ortiq aholi bor, ammo sug'urtaga jalb qilingan shaxslar soni faqat **5 million** atrofida. Bu shuni anglatadiki, aholining atigi 14% i sug'urta xizmatlaridan foydalanadi.

Sug'urta tizimining muammolari;

Sug'urta madaniyati va aholi ishtiroki:

- Sug'urta xizmatlaridan foydalanuvchilarning pastligi, sug'urta madaniyatining rivojlanmaganligini ko'rsatadi. Aholining katta qismini **qishloq hududlarida yashovchilar** tashkil etadi, ularda sug'urta xizmatlari haqida xabardorlik past. Ma'lumotlarga ko'ra, qishloq hududlarida faqat **7-10%** aholi sug'urta mahsulotlarini sotib olgan.

Sug'urta kompaniyalari o'rtasida raqobatning zaifligi:

- O'zbekistonda sug'urta bozorida ko'plab kichik va o'rtacha kompaniyalar mavjud bo'lsa-da, bozorda hali ham monopolistik holatlar mavjud. **O'zbekiston Respublikasi Sug'urta kompaniyalarining eng katta 5 tasi** (xususan, "Uzagrosugurta", "Kapital Sug'urta", "Alfa Insurance" va boshqalar) bozorning 60% dan ortig'ini tashkil etadi.

Xalqaro tajriba va hamkorlikning yetishmasligi:

- Sug'urta bozorining rivojlanishiga katta to'siq bo'lgan omil – xalqaro tajriba va ilg'or amaliyotlarni joriy etishning sustligi. Raqamli sug'urta mahsulotlarini taqdim etishda ham global tajriba bilan hamkorlik qilish zarur.

Sug'urta tizimini rivojlantirish istiqbollari

Sug'urta madaniyatini oshirish:

- Sug'urta madaniyatini rivojlantirish uchun, davlat tomonidan keng miqyosda **ta'lim dasturlari** va **marketing kampaniyalari** amalga oshirilishi kerak. Ayniqsa, qishloq joylarida aholiga sug'urtaning foydalari haqida ma'lumot berish zarur. 2023

yilning birinchi yarmida O'zbekistonda sug'urta sohasida 50 ta ommaviy ma'lumot berish va targ'ibot kampaniyalari o'tkazilgan.

Raqobatni oshirish va kichik kompaniyalarni qo'llab-quvvatlash:

- Kichik sug'urta kompaniyalarini qo'llab-quvvatlash orqali bozorning yanada diversifikatsiyasi mumkin. Bu uchun, yirik kompaniyalar bilan hamkorliklar o'rnatish va kichik kompaniyalarga **qulay kreditlar** hamda **stimulyatorlar** yaratish muhim.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish: - Sug'urta bozorini raqamlashtirish orqali xizmatlarni tezlashtirish, shaffofligini oshirish va xarajatlarni kamaytirish mumkin. 2023 yilda, O'zbekistonda raqamli sug'urta polislari joriy etilishi rejalashtirilgan, bu orqali aholiga mobil telefonlar yordamida sug'urta mahsulotlarini sotib olish va to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatlari yaratildi.

Xalqaro hamkorliklarni rivojlantirish: - O'zbekiston sug'urta bozorining rivojlanishi uchun xalqaro hamkorliklar, masalan, sug'urta tarmoqlaridagi ilg'or tajriba va texnologiyalarni olib kirish muhim. 2022 yilda O'zbekiston Sug'urta assotsiatsiyasi BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan o'zaro hamkorlikni yo'lga qo'ydi.

O'zbekistonda sug'urta tizimi rivojlanishda davom etmoqda, ammo tizimni yanada samarali qilish uchun ko'plab muammolarni hal qilish zarur. Statistik tahlil natijalari sug'urta bozorining o'sish sur'atlari va potentsialini ko'rsatadi, ammo sug'urta madaniyatini oshirish, raqobatni kuchaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali tizim yanada barqaror bo'lishi mumkin. Bu esa O'zbekistondagi iqtisodiy o'sish va ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalingan adabiyotlar

1. lex.uz

2. soliq.uz

3. *SUG'URTA NAZARIYASI VA AMALIYOTI*

4. I.X. ABDURAXMONOV

5. *IQTISOD-MOLIYA* Nashr yili: 2018

JAHON MAMLAKATLARIDA YO'L XO'JALIGINI BOSHQARISH VA MOLİYALASHTIRISH TAJRIBASI

Qulmamatova Barno Omonovna o'qituvchisi
Aliqulova Madina Ural qizi (TDMAU) talabasi

Yo'l xo'jaligi iqtisodiyoti davlat va hududlar transport infratuzilmasini boshqarish, yo'llarni qurish, ta'mirlash va saqlash bilan bog'liq iqtisodiy masalalarni o'rganadi. Ushbu soha transport tizimining samaradorligini oshirish, resurslarni optimal taqsimlash va iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Yo'l xo'jaligini boshqarish va moliyalashtirish jahondagi turli mamlakatlarda iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va siyosiy omillarga ko'ra turlicha amalga oshiriladi. Quyida ayrim mamlakatlarning tajribalariga nazar tashlaymiz:

1. AQSh: Boshqaruv tizimi: Yo'l xo'jaligi federal, shtat va mahalliy darajada boshqariladi. Federal hukumat Interstatelar tarmog'i va boshqa milliy ahamiyatga ega yo'llar uchun mas'ul. Moliyalashtirish: Yo'llarni moliyalashtirish asosan yoqilg'i soliqlari va transport to'lovlari orqali amalga oshiriladi. Federal Hukumat "Highway Trust Fund" orqali yo'llarga mablag' ajratadi.

Xususiy sektor ishtiroki: Davlat-xususiy sheriklik (PPP) loyihalari keng qo'llaniladi.

2. Germaniya Boshqaruv tizimi: Yo'llar federal hukumat tomonidan boshqariladi. Autobahn tarmoqlari yuqori darajadagi davlat nazoratida.

Moliyalashtirish: Autobahnlarni og'ir yuk mashinalaridan olinadigan yo'l to'lovlari va davlat budjeti orqali moliyalashtiriladi. Innovatsiya: Texnologiyalarga katta e'tibor qaratilib, raqamli boshqaruv tizimlari joriy etilgan.

3. Yaponiya Boshqaruv tizimi: Yo'llar markaziy hukumat va mahalliy boshqaruv organlari tomonidan nazorat qilinadi. Moliyalashtirish: Yoqilg'i soliqlari va maxsus avtomobil yo'llarida to'lanadigan to'lovlar asosiy manba hisoblanadi. Texnologiya: Yo'l infratuzilmasi yuqori texnologiyalar asosida boshqariladi. Trafik boshqaruv tizimlari va sun'iy intellektdan foydalaniladi.

4. Xitoy: Boshqaruv tizimi: Yo'l xo'jaligi davlat nazoratida bo'lib, provinsiya o'rtasida taqsimlanadi. Moliyalashtirish: Yo'lovchilar va transport vositalari uchun yo'l to'lovlari asosiy moliyalashtirish manbai.

Rivojlanish: So'nggi yillarda Xitoy yo'l infratuzilmasini kengaytirishda jahon yetakchisiga aylandi.

5. Rossiya: Boshqaruv tizimi: Federal yo'llar va mahalliy yo'llar o'rtasida boshqaruv bo'lingan. Moliyalashtirish: Davlat budjeti, yo'l soliqlari va xususiy sheriklik loyihalari orqali amalga oshiriladi. Muammo: Qishloq hududlaridagi yo'llarning sifati va moliyalashtirish hajmi yetarli emas.

Moliyalashtirish usullari:

1. Yoqilg'i soliqlari: Mamlakatlarning aksariyatida yoqilg'i sotishdan olinadigan soliqlar yo'l xo'jaligini moliyalashtirishning asosiy manbasi hisoblanadi.
2. Yo'l to'lovlari: Tijorat va og'ir transport vositalari uchun yo'l to'lovlari yo'llarni saqlash va ta'mirlash uchun foydalaniladi.
3. Xususiy investitsiyalar: Davlat-xususiy sheriklik asosida loyihalarni amalga oshirish.
4. Grantlar va xalqaro moliyalashtirish: Xalqaro tashkilotlar va banklardan mablag' qilish

Yo'l xo'jaligi iqtisodiyotining asosiy vazifalari

1. Yo'llarni loyihalash va qurilish xarajatlarini baholash
Qurilish uchun zarur bo'lgan resurslar (materiallar, mehnat va texnika) miqdorini aniqlash va ularning iqtisodiy jihatlarini tahlil qilish.
2. Yo'llarni saqlash va ta'mirlash
Yo'l infratuzilmasining yaroqlilik muddatini uzaytirish uchun samarali ta'mirlash texnologiyalarini joriy etish va ularning xarajatlarini boshqarish.
3. Transport oqimini boshqarish
Yo'lovchilar va yuk tashuvchilar uchun qulay va samarali transport yo'nalishlarini tashkil etish.
4. Davlat va xususiy sektor hamkorligi: Davlat byudjetidan ajratiladigan mablag'larni tejash maqsadida, xususiy investorlarni yo'l qurilishiga jalb qilish va ularni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish.

Yo'l xo'jaligi iqtisodiyotining ahamiyati

Iqtisodiy o'sish: Zamonaviy va rivojlangan yo'l infratuzilmasi savdo va logistika sohalarining rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bandlikni oshirish: Yo'l qurilishi va xizmat ko'rsatish sohalarida ishchi kuchi uchun yangi ish o'rinlarini yaratadi.

Hududiy rivojlanish: Qishloq va shaharlarni bog'laydigan yo'llar aholining farovonligini oshiradi va turizmni rivojlantiradi.

Mavjud muammolar: Moliyalashtirish yetishmovchiligi: Ko'p davlatlarda yo'l xo'jaligi uchun ajratilgan mablag'lar infratuzilmani to'liq modernizatsiya qilish uchun yetarli emas. Ekologik muammolar: Yo'l qurilishida tabiiy resurslar sarfi va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish zarur. Samaradorlik pastligi: Ba'zi hududlarda mavjud yo'llar samarali foydalanilmayapti yoki ularning sifati talab darajasida emas.

Jahon mamlakatlarida yo'l xo'jaligini boshqarish va moliyalashtirish boshqaruv tizimi, iqtisodiy imkoniyatlar, transport oqimi va mahalliy sharoitlarga qarab turlicha tashkil etiladi. Quyida yo'l xo'jaligini boshqarish va moliyalashtirishning asosiy yondashuvlari keltiriladi.

Yo'l xo'jaligini boshqarishning asosiy tizimlari

1. Markazlashgan boshqaruv tizimi Yo'llar milliy hukumat nazoratida bo'ladi. Milliy darajadagi siyosat va strategiyalar ishlab chiqiladi. Mamlakatlar: Xitoy, Rossiya, Yaponiya.

2. Mahalliy boshqaruv tizimi

Yo'llar viloyatlar yoki mahalliy hukumatlarga topshiriladi. Mahalliy ehtiyoj va byudjet imkoniyatlariga mos ravishda boshqariladi. Mamlakatlar: AQSh, Kanada, Hindiston.

3. Aralash boshqaruv tizimi

Federal va mahalliy hukumatlar o'rtasida vazifalar taqsimlanadi. Markaziy hukumat yirik yo'l loyihalarini moliyalashtiradi, mahalliy yo'llar esa viloyat yoki shaharlar nazoratida. Kelajak istiqbollari Raqamlashtirish: Yo'llar infratuzilmasini boshqarishda sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali transport oqimlarini optimallashtirish. Barqaror rivojlanish: Ekologik zararlarni kamaytirish

uchun yashil texnologiyalar va qayta tiklanuvchi resurslarni qo'llash. Innovatsion yechimlar: Avtomatlashtirilgan transport tizimlari uchun maxsus yo'llarni loyihalash. Yo'l xo'jaligi iqtisodiyoti milliy iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib, uning rivoji mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va xalq farovonligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ushbu sohadagi iqtisodiy siyosatni samarali yuritish muhim ahamiyatga ega. Yo'l xo'jaligi infratuzilmasi mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va ijtimoiy farovonligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Jahon mamlakatlarida yo'l xo'jaligini boshqarish va moliyalashtirish turli xil yondashuvlar bilan amalga oshiriladi. Bu tizimlar iqtisodiy imkoniyatlar, geografik sharoitlar va siyosiy tuzilmalar bilan chambarchas bog'liq. Quyida dunyodagi yirik mamlakatlarda yo'l xo'jaligini boshqarish va moliyalashtirishning asosiy usullari tahlil qilinadi. Yo'llar markaziy hukumat tomonidan boshqariladi va moliyalashtiriladi. Strategik muhim yo'llar, masalan, xalqaro va davlatlararo trassalar to'g'ridan-to'g'ri davlat nazoratida

Yechim: Davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, xalqaro grant va kreditlarni jalb qilish.

1. Davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish: Yo'l infratuzilmasini rivojlantirish uchun xususiy sektor mablag'larini jalb qilish. Bu nafaqat moliyaviy yukni kamaytiradi, balki samaradorlikni oshiradi.

2. Yo'l soliq va yig'imlarini optimallashtirish: Transport vositalaridan foydalanish va yo'llardan foydalanish uchun soliq tizimlarini takomillashtirish orqali barqaror moliyalashtirish manbalarini yaratish.

3. Innovatsion texnologiyalarni joriy qilish: Yo'l infratuzilmasini loyihalash, qurish va boshqarishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash. Bu xarajatlarni kamaytiradi va yo'llarning uzoq muddatli sifatini oshiradi.

4. Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish: Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki va boshqa tashkilotlarning grant va kredit mablag'laridan samarali foydalanish.

5. Yo'l aktivlarini boshqarish tizimini joriy etish: Yo'llarning holatini muntazam monitoring qilish va ta'mirlash ishlari uchun ustuvor yo'nalishlarni belgilash.

6. Mahalliy byudjet mablag'larini diversifikatsiya qilish: Yo'l infratuzilmasiga qaratilgan investitsiyalarni oshirish uchun mahalliy manbalarni rivojlantirish va samarali taqsimlash.

7. Yashil yo'l infratuzilmasini rivojlantirish: Atrof-muhitga zarar yetkazmasdan ekologik jihatdan barqaror yo'l tizimlarini yaratish.

Jahon mamlakatlarida yo'l xo'jaligini boshqarish va moliyalashtirishda innovatsion yondashuvlar, davlat-xususiy sheriklik va barqaror moliyalashtirish tizimlari muhim o'rin tutadi. Har bir mamlakat o'ziga xos iqtisodiy va hududiy sharoitlarga mos usullarni qo'llab, yo'l infratuzilmasini rivojlantirishga intiladi. Yo'l xo'jaligini boshqarish va moliyalashtirish mamlakatlarning iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Innovatsion yondashuvlar, davlat-xususiy sheriklik va barqaror moliyalashtirish tizimlari bu sohani rivojlantirishning asosiy omillari hisoblanadi. Har bir mamlakat o'z iqtisodiy va hududiy sharoitlariga mos ravishda yo'l infratuzilmasini takomillashtirishda o'ziga xos strategiyani qo'llaydi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "2022–2026 yillarda yo'l infratuzilmasini rivojlantirish dasturi." Toshkent, 2022.1. Kuznetsov, N. P. "Transport va yo'l xo'jaligi boshqaruvi." Moskva: Transport nashriyoti, 2018.
2. Smith, M., & Johnson, R. "Public-Private Partnerships in Road Infrastructure Development." Cambridge University Press, 2020.
3. World Bank. "Road Financing and Management: Global Practices." World Bank Publications, 2019.
4. UNESCAP. "Guidelines on Road Asset Management." United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "2022–2026 yillarda yo'l infratuzilmasini rivojlantirish dasturi." Toshkent, 2022.
6. Qulmamatova B.O, Sharifova N.J. Aliqulova M.U. Yo'l xo'jaligini boshqarishni tizimini yanada takomillashtirish chora tabirlari...Respublika janubida yuk va yo'lovchi tashishning muammo va echimlari Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallar to'plami Termiz-2024 (257-bet)

XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH STRATEGİYALARI:

Mingliboyev Elyor O'ktam o'g'li.

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti talabasi.

Hozirgi rivojlanayotgan davrda xizmat ko'rsatish sohalari davlatning milliy iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim omillardan sanaladi, ularga misol, transport, turizm, moliya, sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqalar, hamda ularni rivojlantirish orqali insonning iqtisodiy- ijtimoiy ehtiyojlarini maksimal darajada qondirishga erishish mumkin. Bundan tashqari rivojlangan xizmat ko'rsatish sohalari orqali aholi o'rtasida bandlikni oshirish eng asosiysi davlat budjetiga sezilarni mablag' keltirishi muqarrardir.

Xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishiga hissa qo'shadigan ko'plab omillar mavjud ammo ularning ichida investitsiyani jalb qilish asosiy sabab hisoblanadi. Shu sababli, rivojlanayotgan davrda xizmat ko'rsatish korxonalar investitsiyalari jalb qilishning uzoq muaddatli strategiyalarini ishlab chiqishi muhimdir.

Xizmat ko'rsatish sohasi bu — korxonalar, tashkilotlar, shuningdek, jismoniy shaxslar tomonidan ko'rsatiladigan turli xil xizmatlar, ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan umumlashtirilgan toifadir. Bu mamlakatning savdo, professional va maishiy xizmatlar ko'rsatishga ixtisoslashgan iqtisodiy tarmog'idir^[87].

Investitsiyalar – bu kelajakda foyda olish yoki kapitalni o'stirish maqsadida pul yoki boshqa resurslarni investitsiya qilish jarayoni. Bu sizning moliyaviy maqsadlaringizga erishishingizga yordam beradigan moliyaviy rejalashtirish va strategiyaning muhim qismidir^[88].

Investitsiyalarni jalb qilish — iqtisodiy o'sish va rivojlanish uchun muhim jarayonlardan biridir. Har qanday davlat yoki korxona o'z faoliyatini kengaytirish, yangilanishlar kiritish va raqobatbardoshligini oshirish uchun investitsiyalarni o'ziga jalb etish zarur.

Investitsiya turlari:

⁸⁷ O'zbekiston respublikasi prezidenti huzuridagi statistika agentligi,
https://stat.uz/images/uploads/reliz2021/xizmatlar-sohasi-20_02_2023_uzb.pdf
⁸⁸ <https://invexi.org/uz/press/world-of-investments-basics-types-features/#:~:text=Investitsiyalar%20turlari%3A,kabi%20moliyaviy%20vositalarqa%20sarmoya%20kiritish.>

— Sof investitsiyalar: Mablag'larni to'g'ridan-to'g'ri loyiha yoki korxonalarga qo'yish.

— Qo'shimcha investitsiyalar: Mavjud loyihalarga qo'shimcha mablag'lar kiritish.

— Davlat investitsiyalari: Davlat tomonidan amalga oshiriladigan investitsiya loyihalari^[89].

Investitsion strategiyalar:

— Uzoq muddatli sarmoya: Bozor tebranishlariga e'tibor bermasdan, mablag'ni uzoq muddatga investitsiya qilish hisoblanadi.

— Faol boshqaruv: Portfelni muntazam ko'rib chiqib, bozor sharoitiga mos ravishda o'zgartirish hisoblanadi.

— Passiv investitsiya: Indeks fondlari yoki ETF (Exchange-Traded Fund) orqali butun bozor harakatini kuzatish va xarajatlarni kamaytirish hisoblanadi.

— O'sish strategiyasi: Katta o'sish salohiyatiga ega aktivlarga sarmoya kiritish hisoblanadi.

Yuqoridagi strategiyalarga asoslanib xizmat ko'rsatish sohasini hozirgi rivojlanayotgan davrda boshqa korxonalar bilan raqobatbardoshligini oshirishda, xizmatining sifati va vaqt tejamkorligi bilan fuqarolarga kenga ko'lamda yordam berishida, malakali kadrlarni jalb qilishda hamda infratuzulmasining rivojlanishida muhim strategiyalar hisoblanadi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib xulosa qiladigan bo'lsak investitsiyani xizmat ko'rsatish sohasiga jalb qilish nafaqat xizmat ko'rsatish sohasida, (transport, turizm, moliya, sog'liqni saqlash, ta'lim va boshqalar), balki davlatning rivojlanishida ham muhim omil hisoblanadi, chunki davlat rivojlanishining asosiy sababi xizmat ko'rsatish sohasi bilan jambarchas bog'liq.

⁸⁹ Qodirov F, Ergasheva H. Investitsiyalarni jalb qilish va uning samaradorligi. "Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar" nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13948773>.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qodirov F, Ergasheva H. Investitsiyalarni jalb qilish va uning samaradorligi. "Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar: nazariy va amaliy izlanishlar" nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13948773>.

2. Strategy of actions on five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021" of the President of the Republic of Uzbekistan.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022 – 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.

GLOBAL VA MILLIY TIZIMLI AHAMIYATGA MOLIK BANKLARNI ANIQLASH METODOLOGIYASI VA UNING NAZARIY ASOSLARI

Ashurov Jaloliddin Eshpulatovich
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

“Tizimli ahamiyatga molik banklar” moliya-kredit sohasida moliyaviy tizimning barqarorligi va mustahkamligi uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan banklarga nisbatan qo'llaniladigan atamadir.

Ushbu banklar shunchalik katta va muhim ahamiyatga egaki, ularda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar yoki muvaffaqiyatsizliklar butun mamlakat iqtisodiyotiga, hatto jahon iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Odatda tizimli ahamiyatga molik banklarning mazmuni turli mezonlarni o'z ichiga oladi, masalan, aktivlar hajmi, xalqaro moliya bozorlarga ta'siri, bankning boshqa moliya institutlari bilan aloqalari va boshqalar. Nazorat qiluvchi organlar va xalqaro tashkilotlar inqirozlarning oldini olish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida banklarning kapitali, likvidligi va risklarni boshqarishga qo'shimcha talablarni belgilash uchun tizimli ahamiyatga molik banklar ro'yxatini shakllantirib boradi.

Tizimli ahamiyatga molik banklar shunchalik katta va muhim ahamiyatga egaki, ularning faoliyati va holati butun moliya tizimining sog'lomligi uchun ahamiyatli bo'ladi. Ekspertlar va shu soha mutaxassislari “tizimli ahamiyatga molik banklar” ni moliyaviy tizimning barqarorligida strategik rol o'ynaydigan asosiy moliyaviy subyektlar sifatida qarashadi. Ushbu banklar ko'pincha moliyaviy

infratuzilmaning “ustunlari” hisoblanadi va ularning barqarorligi iqtisodiyotning umumiy farovonligi uchun muhimdir.

“Tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlashga yondashuvlarni ishlab chiqish maqsadida Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi “Global tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlashiga asoslanib, 2012-yil oktyabrda “Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlash bo'yicha yondashuvlari hujjatni chiqdi.[1] Ushbu hujjatga muvofiq, tizimli ahamiyatga molik banklarni baholashda yuqorida muhokama qilingan omillar hisobga olinadi, xalqaro (transchegaraviy) faoliyat esa bundan mustasno, chunki Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasiga ko'ra, “Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar”ni aniqlash metodologiyasi, birinchi navbatda bankrotlikning milliy iqtisodiyotga ta'sirini baholashni aks ettirishi kerak. [2]

J.Larozyer o'z tadqiqotlarida tizimli ahamiyatga molik yirik banklarga urg'u berish shubhalarni keltirib chiqarishni qayd etadi. Bugungi kunda Yevropada eng xavfli tizimli ahamiyatga molik banklar emas, aksincha shubhali ipoteka kreditlari va suveren qarz majburiyatlari haddan tashqari ko'p bo'lgan banklardir. Inqiroz ko'rsatganidek, muammoning ildizi banklarning kattaligida emas, balki riskli aktivlarning konsentratsiyasi, bank faoliyatining o'zaro daxldorligi va qisqa muddatli moliya bozorlariga haddan tashqari qaramligidadir. Odatiy o'rtacha tizimli ahamiyatga molik bankning birinchi darajali kapitali koeffitsiyentining 2,5% ga oshishi o'z kapitalining rentabelligini uchdan bir qismga kamaytiradi. Bu tizimli ahamiyatga molik banklar aktivlarining iqtisodiy o'sishga zarar yetkazadigan darajada qisqarishi, ularning raqobatbardoshligining pasayishi, qo'shilish, faoliyati tartibga solinmagan bankka o'tkazish tendensiyasining kuchayishi kabi jiddiy oqibatlarga olib keladi.[3] A.Demirguch-Kunt o'z tadqiqotlarida “tizimli bankning hajmi” va “bankning mutlaq hajmi” tushunchalarini farqlash zarurligini ta'kidlaydi,[4] ya'ni, bank aktivlari bo'yicha yirik banklar har doim ham “tizimli ahamiyatga molik bank” bo'lmaydi. Bir qator iqtisodchi olimlar moliyaviy tashkilotlar faoliyatining diversifikatsiya darajasini baholash zarurligini ta'kidlaydi. S.Jou bankning diversifikatsiya darajasi va uning tizimli ahamiyati o'rtasida

bevosita bog'liqlik bor degan xulosaga keladi, ya'ni. yaxshi diversifikatsiyalangan portfelga ega bo'lgan kredit tashkilotlarini ham tizimli ahamiyatga molik deb tasniflash mumkin.[5]

2011-yil noyabrda Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi "Global tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlash metodologiyasi[6] bo'yicha birinchi xalqaro hujjatni tayyorladi. Mazkur "Global tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlash metodologiyasi hujjatida 5 ta toifada 13 ta umumiy ko'rsatkichlar bo'yicha navbatdagi jadvaldagi ma'lumot orqali scoring baholash olib boriladi.

1-jadval

Global tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash ko'rsatkichlari⁹⁰

№	Kategoriya	Indikator	Ulushi, foizda
1.	Hajm	Yalpi risk	20
2.	O'zaro aloqadorlik	Moliyaviy institutlarga bo'lgan talab	6,67
		Moliyaviy institutlar oldidagi majburiyatlar	6,67
		Chiqarilgan qimmatli qog'ozlar	6,67
3.	O'rnini bosish qobiliyati/moliyaviy infratuzilma instituti	To'lovlar sohasidagi faoliyat	6,67
		Saqlash nazorati ostidagi aktivlar	6,67
		Qarz va qimmatli qog'ozlar bozorlarida anderrayting operatsiyalari	3,33
		Savdo hajmi	3,33
4.	Murakkablik	Birjadan tashqari hosilaviy instrumentlarning shartli qiymati	6,67
		Qimmatli qog'ozlar va sotish uchun qimmatli qog'ozlar savdosi	6,67
		3-darajali aktivlar	6,67
5.	Xalqaro (transchegaraviy) faoliyat	Xalqaro (transchegaraviy) talablar	10
		Xalqaro (transchegaraviy) majburiyatlar	10

Hisoblash natijalariga ko'ra, scoring bali aniqlanadi. Yakuniy ball 130 yoki undan yuqori bo'lgan banklarni "Global tizimli ahamiyatga molik bank"lar sifatida aniqlanadi.

"Global tizimli ahamiyatga molik banklar" ro'yxati har yili aniqlanadi. Bazel qo'mitasi davlatlarga "Global tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlash qoidalari asosida "Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlashni bir xil chastotada o'rganishni tavsiya etadi. Bank tizimi tarkibida sezilarli o'zgarishlar yuz bergan taqdirda (masalan, yirik banklarning qo'shilishi) milliy tizimli ahamiyatga molik banklar tarkibiga tuzatishlar kiritiladi. Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi

⁹⁰ Manba muallif ishlanmasi

hujjatida qo'shimcha ko'rsatkichlar va uning ulushini hisoblash usullari va qo'shimcha kapital talablari ko'rsatilmagan. Bu masalalar muayyan yurisdiksiyaga va uning milliy bank sektoriga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda milliy tartibga soluvchi organlarning ixtiyorida qoldiradi. Xalqaro amaliyotda, aksariyat mamlakatlarda milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash usullari bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi hujjatlarida mustahkamlangan tamoyillarga asoslanadi. Shu bilan birga, turli mamlakatlarda bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi hujjatlarida belgilangan asosiy omillarga qo'shimcha sifatida, qo'shimcha omillar va tartibga soluvchi organ me'yorlaridan faol foydalaniladi.

Yevropa Ittifoqi moliya institutlarining tizimli ahamiyatga molikligini baholash ikki bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda, miqdoriy ko'rsatkichlar asosida milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni avtomatik ravishda hisoblanadi, ularning tarkibiga hisoblangan ko'rsatkich 350 bazaviy punktdan yuqori bo'lgan banklar kiradi.

2-jadval

Yevropa Ittifoqi tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash asosiy ko'rsatkichlari⁹¹

№	Kategoriya	Indikator	Ulushi, foizda
	Hajm	Yalpi risk	25
	Muhimlilik (moliyaviy institutni o'rni bosish qobiliyati/infratuzilma)	Ichki to'lovlar hajmi	8,33
		Yevropa Ittifoqi omonatchilarining xususiy sektordagi depozitlari	8,33
		Yevropa Ittifoqi qarz oluvchilariga xususiy sektor kreditlari	8,33
	Murakkablik/ transchegaraviy faoliyat	Xalqaro (transchegaraviy) talablar	8,33
		Xalqaro (transchegaraviy) majburiyatlar	8,33
		Birjadan tashqari hosilaviy instrumentlarning shartli qiymati	8,33
4.	O'zaro aloqadorlik	Moliyaviy institutlarga bo'lgan talab	8,33
		Moliyaviy institutlar oldidagi majburiyatlar	8,33
		Chiqarilgan qimmatli qog'ozlar	8,33

Ikkinchi bosqichda milliy tartibga soluvchi organlar ro'yxatga kiritilmagan boshqa moliya institutlarini tizimli ahamiyatga molikligini aniqlaydi. Shu bilan birga, milliy regulyatorlarning qaroriga ko'ra, mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlarni o'z

⁹¹ Manba muallif ishlanmasi

ichiga olgan indikatorlardan foydalaniladi. Milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlashning ikkinchi bosqichida Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida boshqacha tarzda amalga oshiriladi. Quyida biz Germaniya va Buyuk Britaniya misollari yordamida kengroq o'rganishga harakat qilamiz.

1 va 2 jadval ma'lumotlarini tahlil qilish natijasida bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi tomonidan global va milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyalarini keltirilgan. Shu bilan birga, davlatlar Bazel qo'mitasi tavsiyalaridan kelib chiqqan holda global va milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlaydi va ularga milliy nazorat qiluvchi organlar tomonidan qo'shimcha me'yorlar belgilash amaliyotini qo'llab keladi.

Germaniya Federal moliyaviy nazorat organi (BaFin) Bundesbank bilan kelishilgan holda, har yili qaysi tijorat banklar milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida tasniflanishi mumkinligini aniqlaydi.[7] Ikkinchi bosqichda miqdoriy tahlil kengaytirilgan ko'rsatkichlar to'plamiga asoslanib aniqlanadi.

3-jadval

Germaniyada tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash ko'rsatkichlari⁹²

No	Kategoriya	Milliy asosda shakllantirilgan indikatorlar
	Hajm	Jami aktivlar va shartli majburiyatlar
	Iqtisodiyot uchun ahamiyatli moliya instituti o'rnini bosishi / infratuzilmasi	TARGET2 orqali ulangan bilvosita ishtirokchilar soni. Bankdan tashqari mijozlar uchun amalga oshirilgan ichki (milliy valyutada) to'lov operatsiyalari hajmi. Bankdan tashqari mijozlar uchun amalga oshirilgan ichki (milliy valyutada) to'lov operatsiyalari soni. Germaniyada xususiy sektor depozitlari. Germaniyada xususiy sektorga kreditlar
	Transchegaraviy faoliyat	Chet el nobank kontragentlar tomonidan qo'yiladigan talablar. Xorijiy banklarning talablari. Savdo portfelidagi derivativlardan olingan daromadlar. Chet el nobank kontragentlari oldidagi majburiyatlar. Xorijiy banklar oldidagi majburiyatlar. Savdodagi derivativ vositalar bo'yicha majburiyatlar. Germaniya yuridik jihatdan mustaqil bo'lgan sho'ba korxonalar soni
	O'zaro aloqadorlik	Banklardan olingan mablag'lar. Germaniyadagi sug'urta va boshqa moliya institutlaridan olingan mablag'lar. Banklar oldidagi majburiyatlar.

⁹² Manba muallif ishlanmasi

		Germaniyadagi banklar va boshqa moliya institutlari oldidagi majburiyatlar. Emissiya qilingan qimmatli qog'ozlar

100 va undan yuqori ball to'plagan barcha muassasalar milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida tasniflanadi. Natijalar Germaniya Federal moliyaviy nazorat organi BaFin va Bundesbank tomonidan tasdiqlanadi. Ushbu bosqichda 100 balldan kam ballga ega bo'lgan subyektlar ham ekspert xulosasiga ko'ra tizimli ahamiyatga molik ekanligini aniqlash mumkin. Olingan ballarga ko'ra, banklar 4 guruhga bo'linadi, ularga Germaniya bank qonunchiligiga muvofiq 0,5 dan 2% gacha qo'shimcha kapital qo'llaniladi.

Buyuk Britaniya nazorat organi (Prudential Regulation Authority) milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlashning ikkinchi bosqichida tashkilotning turli toifalardagi ahamiyatini baholashga asoslangan nazorat yondashuvini qo'llaydi [8]

4-jadval

Buyuk Britaniya tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash ko'rsatkichlari⁹³

№	Kategoriya	Indikatorlar	Kategoriya ichidagi ulush, % da
	Chakana bank ishi	Chakana bank depozitlari	44
		Chakana bank kreditlari	23
		Chakana bank mijozlari	33
	Korporativ bank ishi	Korporativ depozitlar hajmi	60
		Korporativ kreditlar hajmi	40
	Banklararo operatsiyalar	Banklararo bozordagi majburiyatlar	50
		Banklararo bozordagi aktivlar	50
	To'lovlar, hisob-kitoblar, kliring	CHAPS tizimi orqali o'rtacha kunlik tranzaksiyalar hajmi	35
		BACS tizimi orqali o'rtacha kunlik tranzaksiyalar hajmi	15
		CREST tizimi orqali o'rtacha kunlik tranzaksiyalar hajmi	35
		LCH tizimi orqali o'rtacha kunlik tranzaksiyalar hajmi	15
	Saqlash xizmati	Boshqarilayotgan aktivlar	100
	Investitsion bank ishi	Savdodagi aktivlar	50
		Bozor tranzaksiyalari hajmi	50

Umumiy ball 100 dan oshgan barcha banklar milliy tizimli ahamiyatga molik banklar hisoblanadi. Bundan tashqari, nazorat organi 100 balldan kam bo'lgan tijorat banklarni milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida quyidagi holatlarda belgilashi mumkin:

⁹³ Manba muallif ishlanmasi

- agar bank o'tgan yili milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida aniqlangan hamda nazorat organi fikriga ko'ra, Buyuk Britaniya yoki Yevropa Ittifoqi iqtisodiyoti uchun tizimli ahamiyatga molik bo'lsa;

- agar bankning xorijdagi banki sho'basi milliy tizimli ahamiyatga molik banklar sifatida belgilangan bo'lsa va uning moliyaviy barqarorligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lsa.

Buyuk Britaniya nazorat organi har yili tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlaydi va ularning ro'yxatini e'lon qiladi. Masalan, 2018-yil holatiga ko'ra,[9] 15 ta tizimli ahamiyatga molik banklar bo'lib, ularning 6 tasi birinchi bosqichda, 9 tasi ikkinchi bosqich natijalariga ko'ra kiritilgan. 100 bazis punktdan kam ballga ega bo'lgan tijorat banklar tizimli ahamiyatga molik banklar deb topilmadi.

Boshqa mamlakatlarda (Yevropa Ittifoqidan tashqarida) milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyasi ball asosida baholashni, ham miqdoriy ham sifat ko'rsatkichlari asosida qo'shimcha baholashni birlashtirgan holda qo'llaniladi.

Gonkongda tizimli ahamiyatga molik banklar birinchi bosqichda uchta toifada baholanadi: bank hajmi, o'zaro bog'liqligi va o'rnini bosish. Ballar qiymati chegara qiymatidan oshib ketgan banklar milliy tizimli ahamiyatga molik banklar deb hisoblanadi va miqdoriy baholashdan tashqari, ular "murakkablik" toifasidagi bir qator ko'rsatkichlar bo'yicha baholanadi.[10]

Yaponiyada Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi tomonidan tavsiya etilgan to'rtta toifadagi ko'rsatkichlar (hajm, o'zaro bog'liqlik, o'rnini bosish qobiliyati/moliya instituti infratuzilmasi, murakkabligi) orqali milliy tizimli ahamiyatga molik banklar aniqlanadi. Shuningdek, ba'zi qo'shimcha ko'rsatkichlar ham mavjud - masalan, "depozitlarning umumiy miqdori 10 million iyen maksimal kafolatlangan summadan oshadi (sug'urtalanmagan omonatlar)". Yaponiyada tizimli ahamiyatga moliklikni aniqlash metodologiyasi nafaqat reytingga asoslanadi, balki tizimli ahamiyatga moliklikni baholashning boshqa muhim jihatlari bilan ham to'ldiriladi, masalan, ma'lum bozorlarda ishlash, portfel tarkibi va sifatni baholash.[11]

Yaponiyaning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyasi faqat xalqaro faol banklarga nisbatan qo'llaniladi, ular kamida bitta xorijiy filialga yoki sho'ba bankni o'z ichiga olgan banklar bo'lishi hamda bank xolding kompaniyalari a'zolari bo'lishi lozim. [12]

Argentina tizimli ahamiyatga molik banklarni individual ko'rsatkichlarning o'ziga xos og'irliklarini belgilash orqali aniqlanadi. Tizimli ahamiyatga molik banklarni umumiy baholashda "filiallar soni" (15%) va "bankomatlar soni" (15%) kabi ko'rsatkichlarga katta ahamiyat beriladi.

Amerika Qo'shma Shtatlarda bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasining yondashuvlari asosida tizimli ahamiyatga molik banklarni baholash va qo'shimcha talablarni aniqlash yondashuvlarini belgilovchi hujjat qabul qilgan. Bundan tashqari, Federal zaxira tizimi aktivlar miqdori 250 milliard dollardan ortiq bo'lgan yirik bank xolding kompaniyalariga nisbatan qattiqroq prudensial talablarni joriy etgan. Bu yirik moliya institutining bankrotligi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlarning oldini olish yoki yumshatish maqsadida amalga oshiriladi. Federal zaxira tizimi shuningdek, aktivlari 100 milliard dollardan ortiq bo'lgan bank xolding kompaniyalariga qo'shimcha prudensial talablarni qo'yish huquqiga ega.

Xulosa o'rnida, tijorat banklari moliyaviy barqarorligini baholash va mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlash muhim masalalardan biri ekanligi barchamizga ma'lum. Shu bilan birga, yirik banklar moliyaviy qiyinchiliklar boshidan kechirishi "domino effekti" natijasida iqtisodiy subyektlarning faoliyati murakkablashuviga va iqtisodiy vaziyatning taranglashuviga, bu esa salbiy oqibatlarga olib kelishi ma'lum.

Shu bois, tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash, milliy va global tizimli ahamiyatga molik banklarni belgilash va uning faoliyatini tartibga solish har qanday muammoli vaziyatlarni oldini oladi. Barcha davlatlarning nazorat qiluvchi organlari tizimli ahamiyatga molik banklar uchun qo'shimcha iqtisodiy me'yorlar belgilashi va ular faoliyatining barqarorligini ta'minlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Buning uchun doimiy ravishda xorijiy davlatlar tajribasini o'rganib borish, shu bilan

birga bank nazorati bo'yicha xalqaro Bazel qo'mitasi tavsiyalarini amalga oshirib borish turli murakkab vaziyatlarni oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. *A framework for dealing with domestic systemically important banks*. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs233.pdf>
2. *A framework for dealing with domestic systemically important banks*. Principle 5. Pp. 3, 6.
3. Larozyer J. de. *Regulirovaniye protiv nadzora* // *Central-Banking. com*, February 21, 2012. URL: <http://www.centralbanking.com/type/interview/category/central-banks/monetary-policy>
4. **Demirguc-Kunt A.** *Do we need big banks? Evidence on performance, strategy and market discipline*. The World Bank Development Research Group Finance and Private Sector Development Team, 2011.
5. Zhou C. *Are Banks Too Big to Fail? Measuring Systemic Importance of Financial Institutions*. *International Journal of Central Banking*, 2010
6. *Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement*. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs207.pdf>
7. *Podxodы k opredeleniyu natsionalno sistemno znachimыx bankov izlojenы v dokumente Deutsche Bundesbank, The German Federal Financial Supervisory Authority «Main features of the method for the identification of other systemically important institutions (O-SII)»*, 08.05.2017. URL: <https://www.bundesbank.de/resource/blob/625806.pdf>
8. *Statement of Policy “The PRA”s approach to identifying other systemically important institutions (O-SIIs)»* (fevral 2016). URL: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/prudential-regulation/policy-statement/2016>
9. **По отчетным данным на 31-декабря 2017 года**. URL: <https://www.bankofengland.co.uk>
10. *Hong Kong Monetary Authority Supervisory Policy Manual Systemically Important Banks*. CA-B-2. V1–18.02.2015. URL: <https://www.hkma.gov.hk/media/eng/doc/key-functions/banking-stability/supervisory-policy-manual/CA-B-2.pdf>
11. *Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP) Assessment of Basel III G-SIB framework and review of D-SIB frameworks – Japan* (iyun 2016). URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d371.pdf>
12. *Regulatory Consistency Assessment Programme (RCAP) – Assessment of Basel III LCR regulations – Japan* (dekabr 2016). URL: <https://www.bis.org/bcbs/publ/d391.pdf>

WAYS TO DEVELOP COMPETITIVE HUMAN CAPITAL IN THE CONTEXT OF UZBEKISTAN

Abdigafforov Doston Oybek ugli

student Karshi State University Major: Economics

Ganiev Shakhzod Shuhrat ugli

Scientific advisor, Intern Lecturer, Karshi State University

The concept of human capital in economics encompasses a person's knowledge, skills, capabilities, health, and experience — all of which represent the economic value of human resources. Investing in human capital means investing in

the future. The primary goal of human capital is to ensure economic growth, improve quality of life, achieve social progress, and enhance adaptability to market demands.

Human capital is not only about individual development but also serves as one of the key pillars of social and national advancement. Its foremost aim is to stimulate growth. A knowledgeable and skilled workforce increases production efficiency, which in turn leads to economic development.

Secondly, it plays a role in reducing unemployment. Qualified, experienced, and educated individuals are more likely to find their place in the labor market, thereby lowering the unemployment rate.

Thirdly, human capital contributes to strengthening social stability. Through accessible education and healthcare services, social justice can be ensured, which in turn reduces social stratification.

Fourth, it serves as the driving force behind innovative development. Human capital plays a crucial role in the generation and implementation of new ideas, technologies, and methods of work.

Fifth, it helps enhance quality of life and well-being. Educated and healthy individuals are more satisfied with life and actively participate in social life.

The subject of human capital is the study of how individuals, through knowledge, skills, health, qualifications, and intellectual potential, impact society and the economy. More precisely, it involves developing an individual's potential through education, social upbringing, and healthcare.

The effectiveness of investments in human capital is a major priority. In the labor market, the role of human capital is of vital importance. There is a strong correlation between human capital and economic growth, which also contributes significantly to social justice, equality of opportunity, and the development of human resources.

This discipline views the individual not only as a consumer, but also as an active participant in production, innovation, and social development. The tasks of human capital are aimed at achieving the key goals facing society and the economy through the development of human resources.

The primary task is to improve the level of education and knowledge. This involves enhancing the skills and qualifications of each person through the education system, increasing their value in the labor market.

The second task is to promote a healthy lifestyle, primarily by ensuring access to healthcare services. Maintaining and developing human capital is impossible without good health, and healthy individuals are more productive and lead active lives.

The third task is to develop professional skills and competencies. This is achieved through continuous learning, retraining, and upskilling programs to prepare individuals for the modern labor market.

The fourth task is to encourage innovative and creative thinking. Human capital stimulates a mindset of innovation, thereby accelerating technological progress and enhancing economic competitiveness.

The fifth task is to ensure social equity and equal opportunities. Equal access to education and healthcare fosters justice, stability, and prosperity in society.

The sixth and one of the most important tasks is to increase labor productivity. A healthy and skilled workforce enhances production efficiency, which is a key factor for overall economic growth.

The object of human capital is the individual — including intellectual capacity, physical health, knowledge, skills, experience, and innovative thinking abilities. Human capital is one of the most important resources in the economy, and the object is a changeable and evolving human being.

To be more precise, the concept of human capital encompasses the individuals and processes that directly influence it. A strong human capital base leads to rapid cultural, scientific, and spiritual development in society.

The subject of human capital refers to individuals who are actively involved in creating, developing, and utilizing human capital. In short, the object is the human being, and the subject refers to the actors who influence and develop that capital.

The main subjects of human capital are:

1. The State – develops human capital through policies in education, healthcare, and labor;
2. The Family Environment – shapes a child's early education, upbringing, and values;
3. Educational Institutions – provide knowledge and skills;
4. Enterprises and Employers – develop and refine workforce skills;
5. The Individual – is a key actor with a personal desire for growth and self-improvement.

Relevance of the Topic. Today, the development of human capital plays a crucial role in the economic, social, and cultural advancement of any country. In particular, in the context of globalization and digital transformation, the effective use and development of human resources has become one of the main factors that determine national competitiveness. Human capital is the combination of knowledge, health, professional skills, and innovative capacity.

In Uzbekistan, significant reforms have been implemented in this area in recent years. The aim of this study is to analyze the role of human capital in the economic and social development of Uzbekistan, to examine the ongoing reforms and measures, identify existing challenges, and explore priority directions for the future.

Research methodology. The new model for using and developing human resources views the individual as both a primary productive force and consumer of material goods. The future of any nation is directly linked to the qualitative transformation of human creativity, which is increasingly becoming the main factor of economic growth. Human potential constitutes a part of the nation's wealth, and the multidimensionality of human capital reflects the complexity of human nature itself.

As social and economic development progresses, new elements of human capital may emerge that were not considered in earlier stages. The complex nature of labor capacity and the difficulty of defining its boundaries stem from the impossibility of fully measuring human capabilities. High-potential human resources play a key role in generating innovations, increasing labor productivity,

and modernizing production — all of which serve economic growth and sustainable development.

Investment in human capital is one of the most critical factors for achieving future economic success, ensuring a high-income workforce, and creating a stable social environment.

Key Reforms in Uzbekistan. In Uzbekistan, the education system is being reformed to meet the demand for modern and competitive professionals. Curricula in schools, colleges, technical schools, and higher education institutions are being updated. Particular attention is given to digital education and professional development programs.

With the introduction of digital technologies, online learning platforms are expanding, and efforts are being made to enhance the digital literacy of the population.

Healthcare is another vital component of human capital. The health of the population serves as the foundation for labor capacity and sustainable development. Measures are being taken to improve the quality and accessibility of medical services.

The issue of the labor market has also been addressed. There is a growing demand for skilled labor in Uzbekistan. This highlights the urgent need to develop professional competencies and ensure youth employment.

Vision of the President on Human Capital. “Our understanding of human dignity is not some vague or lofty ideal. When we say human dignity, we mean above all ensuring that every citizen lives a peaceful and secure life, enjoys fundamental rights and freedom, and has access to decent living conditions, modern infrastructure, quality healthcare and education, social protection, and a healthy ecological environment,” stated the President of Uzbekistan.

At the videoconference held on January 26, 2025, the President emphasized the need to create innovative human capital, and to guide every family and child in the country toward knowledge from a young age, nurturing a love for science and labor,

and educating them with the latest technologies and textbooks that meet international standards.

Strategic Importance of Education and Skills. Poverty is not only about lack of money, but also about the lack of access to knowledge and the skills needed to utilize the opportunities available in society. Education and professional qualifications drive social development and economic growth, which necessitates continuous investment in education.

Training youth to become highly qualified professionals has become a top priority in the New Uzbekistan's state policy. Notably, the higher education enrollment rate has exceeded 25%, and the number of higher education institutions has rapidly increased from 78 to 157⁹⁴.

External and distance learning formats have been introduced, and a 60% salary bonus system has been established for professors with academic degrees. In a society based on science and education, the dignity of the individual is held in the highest regard.

The Role of Human Capital in a Digital Society. As the saying goes, "Whoever controls information controls the world." At the end of 2019, President Shavkat Mirziyoyev, in his address to the Oliy Majlis, declared 2020 as the Year of the Development of Science, Enlightenment, and the Digital Economy, marking a significant shift toward a digital economy — a transformation that is directly linked to human capital.

Analysis and Results. In the process of social development, the human being is beginning to occupy a central position not only in the spiritual sphere but also in reproduction-related relations. A key indicator of human development is the Human Development Index (HDI), which reflects such fundamental criteria as life expectancy, literacy rate, and access to essential resources.

⁹⁴ *The State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics – Statistical data on human capital, education, labor market, and healthcare in Uzbekistan.*
Source: www.stat.uz

Table 1

Human Capital Data by Regions of Uzbekistan (2020–2023) ⁹⁵

Hudud	2020	2021	2022	2023
Republic of Uzbekistan	19,158.2	19,334.9	19,517.5	19,739.6
Republic of Karakalpakstan	1,074.7	1,066.1	1,067.6	1,072.6
Andijan Region	1,754.8	1,745.3	1,780.8	1,799.6
Bukhara Region	1,067.1	1,072.3	1,074.7	1,089.2
Jizzakh Region	773.8	782.6	791.0	799.4
Kashkadarya Region	1,809.8	1,811.0	1,813.4	1,826.7
Navoi Region	555.2	564.5	570.6	584.5
Namangan Region	1,580.4	1,586.1	1,588.3	1,603.9
Samarkand Region	2,125.2	2,122.0	2,164.8	2,167.6
Surkhandarya Region	1,452.2	1,464.6	1,465.4	1,486.0
Syrdarya Region	485.0	489.4	487.4	492.2
Tashkent Region	1,615.4	1,622.5	1,619.2	1,640.7
Fergana Region	2,069.3	2,083.9	2,097.8	2,121.7
Khorezm Region	1,044.8	1,047.1	1,050.9	1,064.3
Tashkent City	1,750.5	1,877.5	1,945.6	1,991.2

Uzbekistan's first Human Development Report was prepared in 1995. Since then, the country has demonstrated notable and tangible progress in the area of human development. In particular, significant achievements have been made in the economic sphere. Over the past ten years, the growth of GDP per capita in Uzbekistan has exceeded the overall growth rate of the Human Development Index (HDI) by a factor of three.

As seen in Table 1, during the years of independence:

- Uzbekistan's Gross Domestic Product (GDP) increased by 3.5 times overall;
- In terms of GDP per capita, it grew by 2.5 times;
- The average monthly wage increased by more than 14 times;
- Public expenditures on the social sector and social protection increased by over 5 times.

Today, approximately 50% of the state budget is allocated annually to the social sector, demonstrating the country's firm commitment to improving the well-being of its population.

⁹⁵ Progress in Human Development in Uzbekistan

Table 2

Employment Rate in Uzbekistan by Year⁹⁶

Region	2020	2021	2022	2023
Republic of Uzbekistan	66.0	67.0	67.2	67.9
Republic of Karakalpakstan	62.0	61.1	61.6	62.9
Andijan Region	66.5	68.2	69.5	70.6
Bukhara Region	68.3	67.2	67.2	68.7
Jizzakh Region	66.2	67.5	66.2	66.3
Kashkadarya Region	60.9	62.2	61.9	61.9
Navoi Region	66.8	68.3	67.7	69.8
Namangan Region	65.0	65.5	64.8	65.9
Samarkand Region	63.2	63.7	64.7	65.0
Surkhandarya Region	63.9	64.5	64.2	63.8
Syrdarya Region	64.8	64.5	64.0	63.8
Tashkent Region	68.2	72.4	71.0	72.2
Fergana Region	65.1	66.2	67.1	68.4
Khorezm Region	63.7	64.0	64.7	66.9
Tashkent City	81.7	81.3	82.5	82.3

Currently, women account for 48% of the employed population in Uzbekistan, highlighting their active participation in the labor market and the country's ongoing commitment to gender inclusion in economic development.

In terms of education financing, Uzbekistan allocates between 10.0% and 12.0% of its GDP to education, which is significantly higher than the global average of 3.0% to 5.0%. This reflects the country's strategic focus on human capital development and its recognition of education as a key driver of socio-economic progress.

Table 3. Population per Physician in Uzbekistan⁹⁷

Region	2020	2021	2022	2023
Republic of Uzbekistan	370	369	358	348

As of today, 82.5% of the population in Uzbekistan has access to clean drinking water, while 83.5% is provided with natural gas supply.

⁹⁶ Progress in Human Development in Uzbekistan

⁹⁷ Progress in Human Development in Uzbekistan

Table 4.

**Number of 11th Grade Graduates in Uzbekistan
by Year and Region⁹⁸**

Region	2020	2021	2022	2023
Republic of Uzbekistan	454,333	442,893	388,762	387,001
Republic of Karakalpakstan	25,189	24,446	21,160	20,834
Andijan Region	40,390	36,801	30,197	32,345
Bukhara Region	25,871	25,237		22,418
Jizzakh Region	20,198	19,220	16,599	17,099
Kashkadarya Region	47,754	47,966	42,536	42,793
Navoi Region	13,301	13,105	11,320	10,970
Namangan Region	38,118	36,978	29,908	28,461
Samarkand Region	53,845	50,929	44,956	45,658
Surkhandarya Region	38,521	37,528	32,406	32,782
Syrdarya Region	11,609	11,312	8,955	8,925
Tashkent Region	35,942	35,689	30,587	28,045
Fergana Region	47,688	47,835	42,411	39,759

A national program for training highly specialized professionals is currently being implemented in the country. Since 2017, a system of 11 years of compulsory education has been introduced in Uzbekistan.

Table 5

Government expenditures on the healthcare sector⁹⁹

Region	2020	2021	2022	2023
Republic of Uzbekistan	19397,2	23316,8	27288,3	31066,6

The maternal mortality rate has decreased by more than twofold, while the child mortality rate has decreased threefold. During this period, which spans nearly 20 years, the average life expectancy of the population has increased from 67 to 73 years, and that of women has reached 75 years.

Table 6

**Number of Children Enrolled in Preschool¹⁰⁰
Education Institutions¹⁰¹**

Region	2020	2021	2022
Republic of Uzbekistan	685,3	735,6	803,9

⁹⁸ Progress in Human Development in Uzbekistan

⁹⁹ Stat.uz – Official Website of the State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. Source: <https://stat.uz/uz/>

¹⁰⁰ Progress in Human Development in Uzbekistan

¹⁰¹ Stat.uz – Official Website of the State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. Source: <https://stat.uz/uz/>

Conclusions Based on the Data Above

1. The coverage and quality of education are improving. The number of students is increasing across all educational levels, and their performance in international rankings is also showing positive progress.

2. Healthcare indicators are improving. Mortality rates are decreasing, and life expectancy is steadily increasing.

3. Youth and women's participation is rising. There is a notable increase in the employment and engagement of young people and women in economic and social spheres.

4. The workforce is becoming more aligned with labor market demands. Through vocational education, a qualified labor force is being developed that meets the needs of modern production.

5. Technological literacy is on the rise. Digital transformation is contributing to the creation of new jobs and the development of innovative sectors in the economy.

The achievements in the field of human development are clear evidence of the effectiveness and success of the "Strategy of Actions" being implemented for economic and social reform in Uzbekistan.

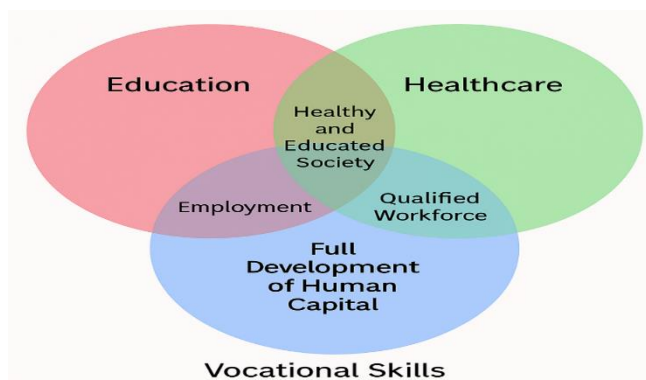

Figure 1. Venn Diagram of the Core Components of Human Capital

The Venn diagram illustrates the core components of human capital, which include:

Education – Acquisition of knowledge and professional qualifications.

Healthcare – The health status and work capacity of individuals.

Vocational Skills – Competencies required to adapt to the modern labor market.

Their intersections result in the following key outcomes:

- ✓ A healthy and educated society – The synthesis of education and healthcare.
- ✓ Employment – The result of combining good health and vocational skills, leading to labor market participation.
- ✓ A qualified workforce – Achieved through the intersection of education and vocational training, producing market-oriented professionals.
- ✓ Full development of human capital – Formed through the integration of all three sectors, enabling sustainable growth and development.

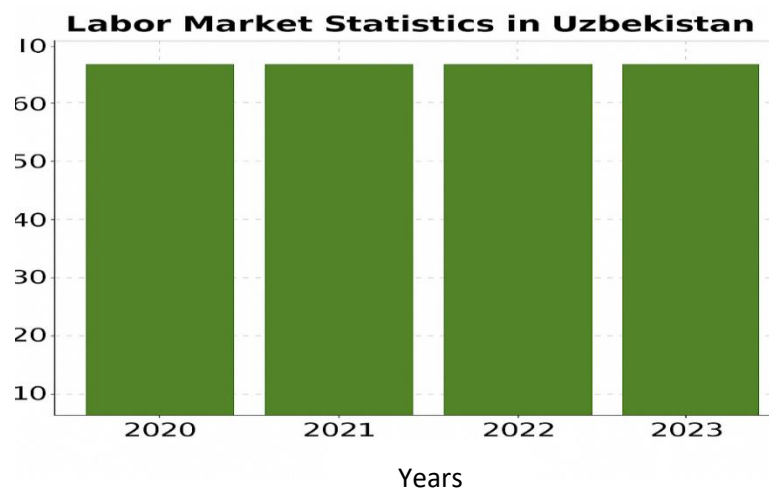

Figure 2. Bar Chart of Labor Market Dynamics in Uzbekistan

The above bar chart illustrates the labor market dynamics in Uzbekistan. In 2020, the employment rate stood at 66%, while by 2023, it had increased to 67.9%. The growth in the number of employed individuals can be seen as a result of both the increase in qualified labor force and the ongoing economic reforms in the country.

Figure 3. Stages of Human Capital's Impact on Economic Growth

The above process diagram illustrates the stages of how human capital contributes to economic growth:

Education and skills development – Forms a knowledgeable and professionally competent workforce.

Healthcare and an effective workforce – Healthy individuals are capable of working more productively.

Employment and innovations – Skilled workers introduce innovations into the economy.

Production efficiency – New technologies and knowledge enhance the productivity of production processes.

Economic growth and prosperity – Increased labor efficiency leads to sustainable economic growth and stability.

Conclusion and Recommendations. Human capital development is not only essential for the present but also serves as a fundamental pillar for the prosperity of future generations. The ongoing reforms in Uzbekistan have shown positive outcomes in this area. However, it is important to continue these reforms consistently, support young people with innovative thinking, and constantly improve the education and healthcare systems. Therefore, developing human capital in Uzbekistan is one of the key factors in ensuring the country's long-term sustainable development and global competitiveness. In today's era of globalization and the digital economy, modern knowledge and skills have become the most important resource. Thus, investing in human capital is the main pathway to achieving economic growth, reducing poverty, and ensuring social well-being. Through such efforts, Uzbekistan is creating opportunities for its citizens and confidently moving toward becoming a modern, innovative, and forward-looking society.

Furthermore, creating a highly skilled workforce, ensuring social equity, and pursuing effective economic policies are fostering comprehensive human capital development. All these initiatives contribute to building a healthy, educated, active, and innovation-driven generation.

By investing in human capital, Uzbekistan is building a competitive and innovation-oriented society focused on the future. In general, the development of human capital not only strengthens the country economically, but also provides every individual with the opportunity to fully realize their potential.

Based on the above findings, the following recommendations are proposed:

1. Improve the quality and content of education by updating curricula based on modern standards and labor market needs.
2. Enhance teacher qualification systems through comprehensive training and support programs.
3. Expand STEM education (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) with deeper integration into school and university programs.
4. Strengthen the healthcare system by improving the quality of primary healthcare, promoting preventive care, and expanding access to affordable and high-quality medical services.
5. Support youth and women by providing grants and incentives for small business initiatives.
6. Promote women's participation in education, employment, and entrepreneurship; establish innovation centers for young people.
7. Increase IT training centers and create new job opportunities by developing the digital economy.
8. Regularly monitor human capital development and adapt national strategies based on dynamic needs and data-driven insights.
9. Expand internship and practical training programs for youth to bridge education and employment.
10. Support low-income citizens with affordable housing, including reduced-interest loans and state-subsidized, high-quality housing projects. These efforts will reduce inequality and demonstrate greater attention to social well-being.

References:

1. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. Statistical data on human capital, education, labor market, and healthcare in Uzbekistan. Available at: www.stat.uz
2. Official Government Portal of the Republic of Uzbekistan. Reforms and legislative acts related to human capital development. Available at: www.gov.uz

3. National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan. Laws and normative documents concerning human capital. Available at: www.lex.uz
4. CyberLeninka Scientific Platform. Research articles and studies on human capital and the innovation economy. Available at: www.kiberleninka.ru
5. Yangi O'zbekiston Newspaper. Analytical articles on human capital and economic development in Uzbekistan. Available at: www.yuz.uz
6. Review.uz – Center for Economic Research and Reforms. Analytical materials on Uzbekistan's economic policy and human capital. Available at: www.review.uz
7. Scientific Conferences of Tashkent State University of Economics. Articles on human capital and innovation-driven development. Available at: conference.tsue.uz
8. Innovative Academy RSC. Research on innovation, digital economy, and human capital issues. Available at: www.innovativeacademy.uz
9. Center for Development Strategy of Uzbekistan. Strategic plans for national development up to 2030 and human capital improvement. Available at: www.strategy.uz

TIJORAT BANKLARIDAGI TO'LOV XIZMATLARINI SODDALASHTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA O'ZBEKISTON ISTIQBOLLARI.

Abdusamatov Mamayusub Qulmanovich – TISU, o'qituvchisi

Bugungi kunda to'lov xizmatlari iqtisodiyotning muhim infratuzilmasi hisoblanadi. To'lov xizmatlarining samaradorligi biznesning rivojlanishi, aholining farovonligi va davlatning iqtisodiy o'sishi uchun katta ahamiyatga ega. Shu sababli, tijorat banklarida to'lov xizmatlarini soddalashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

To'lov xizmatlarini soddalashtirishdan maqsad to'lov ishtirokchilari uchun engilliklar yaratish bilan birga banklarda foydani oshirish va inflyatsiyani barqarorlashtirish hisoblanadi.

To'lov xizmatlarini soddalashtirishda quyidagi elementlardan foydalaniladi:

1-jadval

To'lov xizmatlari elemenlari va turlari

To'lov amaliyoti turlari	To'lov amaliyotining ishtirokchilari	To'lov amaliyotining jarayoni	To'lov amaliyotining xavfsizligi
Naqd pul to'lovlari	To'lovchi	To'lovni autentifikatsiya qilish	Shifrlash
Bank kartalari orqali to'lovlar	To'lovni qabul qiluvchi	To'lovni avtorizatsiya qilish	Tokenizatsiya
Kriptovalyutalar orqali to'lovlar	Tijorat banklari	To'lovni kliring qilish	3D Secure
Mobil to'lovlar (Onlayn to'lovlar)	To'lov tizimlari	To'lovni hisob-kitob qilish	

Elektron hamyonlar orqali to'lovlar	Davlat organlari		

To'lov xizmatlarini soddalashtirish bo'yicha xalqaro tajriba turli mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, qonunchilik bazasi va texnologik imkoniyatlariga bog'liq.

Biroq, to'lov xizmatlarini soddalashtirishda umumiy tendensiyalar mavjudligini e'tiborga olsak quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Raqamlashtirish: To'lov xizmatlarini raqamlashtirish orqali xarajatlarni kamaytirish, tezlikni oshirish va qulaylikni ta'minlash mumkin.

2. Standartlashtirish: To'lov xizmatlarining standartlarini ishlab chiqish va joriy etish orqali turli banklar va to'lov tizimlari o'rtasida integratsiyani ta'minlash imkonini beradi.

3. Markazlashtirish: To'lov tizimlarini markazlashtirish orqali xavfsizlikni oshirish va nazoratni kuchaytirish imkonini beradi.

4. Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash: Fintex kompaniyalarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va yangi to'lov texnologiyalarini joriy etish imkonini beradi.

5. Mijozlarga yo'naltirilganlik: To'lov xizmatlarini mijozlarning ehtiyojlariga moslashtirish va qulaylikni ta'minlash.

Xorijiy davlatlarning to'lov xizmatlarini soddalashtirish bo'yicha tajribasiga tayangan holda quyidagi amaliyotdan mamlakatimizda oydan olish mumkin:

- Shvetsiya: Shvetsiya dunyodagi eng raqamlashtirilgan iqtisodiyotlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda naqd pulsiz to'lovlar keng tarqalgan bo'lib, to'lov xizmatlari mobil ilovalar va elektron to'lov tizimlari orqali amalga oshiriladi (Central Bank of Sweden, 2018).

- Buyuk Britaniya: Buyuk Britaniya fintex kompaniyalar uchun qulay muhit yaratgan va to'lov xizmatlarida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda Contactless to'lovlar, mobil to'lovlar va boshqa yangi to'lov texnologiyalari keng tarqalgan (Committee on Payments and Market Infrastructures, 2016).

- Singapur: Singapur Osiyoda fintex hubiga aylangan va to'lov xizmatlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratgan. Mamlakatda FAST (Fast And Secure Transfers) kabi real vaqt rejimida to'lov tizimlari joriy etilgan (Manyika va boshqalar, 2016).

Ushbu tajribalarni umumlashtirgan holda O'zbekistonda to'lov xizmatlarini soddalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari shakllanadi.

O'zbekistonda to'lov xizmatlarini soddalashtirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. So'nggi yillarda mamlakatda to'lov tizimini rivojlantirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, jumladan:

- Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi: O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi qabul qilingan bo'lib, unda to'lov xizmatlarini raqamlashtirishga alohida e'tibor qaratilgan (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi PF-5953-son Farmoni).

- Milliy to'lov tizimini rivojlantirish: O'zbekistonda milliy to'lov tizimini rivojlantirish orqali to'lov xizmatlarining xavfsizligi va samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlar olib borilmoqda (O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy sayti).

- Fintex kompaniyalarni qo'llab-quvvatlash: O'zbekistonda fintex kompaniyalarni qo'llab-quvvatlash uchun imtiyozlar yaratilmoqda va ularning rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratilmoqda.

- To'lov infratuzilmasini modernizatsiya qilish: O'zbekistonda to'lov terminallari, ATMLar va boshqa to'lov infratuzilmasini modernizatsiya qilish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

- Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish: O'zbekistonda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali elektron to'lovlardan foydalanishni rag'batlantirish lozim.

Ushbu jihatlarni rivojlantirish orqali biz to'lov amaliyotini yanada chuqurroq yoritishimiz va foydalanuvchilarga ushbu soha haqida to'liqroq ma'lumot berish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva SH.Z. Bank ishi. T.: «Iqtisod-Moliya» nashriyoti, 2017. – 768 b.

2. Azizov U.O' va boshqalar. Bank ishi. T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2016. – 640 b.
3. Azizov U.O' va boshqalar. Bank ishi. T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2016. – 640 b.
4. Azizov U.O' va boshqalar. Bank ishi. Darslik. - T.: Iqtisod-moliya, 2016. 768 b.
5. Bobaqulov T.I., Abdullayev U.A. Isakov J.Ya. “Monetar siyosat” Darslik. – “Iqtisod-Moliya”, 2019. 274 b.
6. Bobaqulov T.I., Abdullayev U.A. Shomurodov R.T. . “Monetar siyosat”.O'quv qo'llanma. T.: “Iqtisod-Moliya”, 2018. 236- b.
7. Boboev A.Ch. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2017 yil.
- a. A.A. Omonov, F.K. Xolmamatov. Bank ishi. O'quv qo'llanma. – T.: “Nihol print” OK, 2021 y. – 228 bet.

O'ZBEKISTON SHAROITIDA ANOR YETISHTIRISH KLASTERLARI VA ULARNING EKSPORT SALOHIYATI

Doktorant, Irgashev Abbos Jumanazarovich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

O'zbekistonda qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish va eksportga yo'naltirilgan mahsulotlar yetishtirish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Xususan sohada amalga oshirilayotgan ishlarni jadal va izchil davom ettirish maqsadida iqlim sharoitiga mos, eksportbop va yuqori daromadli mevalardan biri sifatida anorni yetishtirish va uni klaster tizimi asosida rivojlantirish katta ahamiyat kasb etmoqda. Respublikamizning bir necha hududlarda (Surxondaryo, Buxoro, Farg'ona, Samarqand viloyatlari) anor yetishtirish klasterlari shakllanmoqda va bu orqali xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlari kengaytirish maqsad qilib olingan [1]. O'zbekiston qishloq xo'jaligini diversifikatsiya qilish, eksport salohiyatini oshirish va meva-sabzavot mahsulotlarini klaster asosida yetishtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, iqlim va agroekologik sharoitlarga mos ravishda anor yetishtirish keng ommalashib bormoqda. Anor yetishtirish va sotish borasida bir qancha usullar va ilg'or tajribalar sinov tarzida amalga oshirilmoqda. Albatta, bundan ko'zlangan maqsad sohaga yangicha yondoshuvlar asosida ilmiy hamda amaliy yangiliklar joriy qilishdir. Shulardan biri sifatida hozirgi kunda sinov tariqasida amalga oshirilayotgan “klaster yondashuvi”ni aytish mumkin. Ushbu yondoshuv yordamida anor yetishtirish, uni saqlash, qayta ishlash va eksport qilish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Ushbu yondashuv fermer xo'jaliklari, qayta ishlovchi korxonalar, logistika tarmoqlari va eksportyorlarni yagona zanjirga

birlashtirish orqali mahsulot sifatini oshirish va xalqaro bozorga chiqish imkonini yaratmoqda. Biroq, anor klasterlarining barqaror ishlashida bir qator muammolar – ilmiy asoslangan agrotexnologiyalarni to'liq joriy etmaslik, logistika infratuzilmasining yetarli emasligi, xalqaro sertifikatlash talablari va raqobatbardosh qadoqlash tizimining rivojlanmaganligi kabi holatlar mavjud. O'zbekiston sharoitida anor yetishtirish klasterlarining hozirgi holati, ularning iqtisodiy samaradorligi, hamda xalqaro bozordagi eksport salohiyati o'rganish muhim deb hisoblaymiz. Shuningdek, ushbu yo'nalishda mavjud imkoniyatlar va yechim talab qiluvchi masalalarning ijobiy hal qilinishi borasida aniq amaliy takliflar ishlab chiqilishi lozim. Quyida mazkur sohadagi bazi ko'rsatkichlar bilan atnashib chiqamiz.

O'zbekiston qishloq xo'jaligida klasterlashtirish jarayoni faol rivojlanmoqda. Paxta-to'qimachilik va meva-sabzavot sanoatida klasterlarning samaradorligini baholash uchun mehnat unumdorligi, eksportdagi o'rni, investitsiyalarning daromadlilik darajasi hamda qiyosiy ustunlik indeksi (Comparative Advantage Index) kabi ko'rsatkichlar qo'llanilmoqda. Klaster yondashuvi fermer xo'jaliklari, qayta ishlash korxonalari, logistika va eksportyorlarni yagona tizimga birlashtiradi. Klasterda mahsulot sifati, standartlarga muvofiqligi va eksportga tayyorlash jarayoni izchil nazorat qilinadi. O'zbekistonda anor klasterlari hali to'liq shakllanmagan bo'lsa-da, Surxondaryo va Farg'ona viloyatlarida ayrim muvaffaqiyatli tajribalar mavjud [2]. 2022-yilda O'zbekiston 21,6 ming tonna anor eksport qilib, 19,8 mln AQSh dollari daromad ko'rgan. Eksportning asosiy yo'nalishlari Rossiya, Qozog'iston, Tojikiston va Qirg'iziston bo'lib, bu davlatlar umumiy eksport hajmining 90 foizini tashkil qilmoqda [3]. Eksport ko'rsatkichlari yil sayin oshib borayotgan bo'lsa-da, xalqaro sertifikatlash, sovitkichlar yetishmasligi, qadoqlash va logistika tizimlarining zaifligi salohiyatni to'liq ochishga to'sqinlik qilmoqda [4]. Porter (1990) tomonidan ishlab chiqilgan klaster nazariyasiga ko'ra, raqobatbardosh ustunlik hududiy kooperatsiya, innovatsion infratuzilma va muvofiqlashtirilgan boshqaruv orqali ta'minlanadi [5]. MDPI jurnalida e'lon qilingan maqolalarda Ispaniya va Turkiya tajribasi asosida anor klasterlari samarali boshqarilganida

eksport hajmi 40–60% oshgani qayd etilgan [6]. O‘zbekistonda anor yetishtirishni klasterlash orqali rivojlantirish orqali nafaqat hosildorlik va mahsulot sifati oshadi, balki xalqaro bozorga chiqish imkoniyati kengayadi. Buning uchun innovatsion texnologiyalar, sertifikatlash tizimi, logistika infratuzilmasi va tashqi bozor talablari asosida ishlovchi eksport platformalari zarur. Ilmiy asoslangan klasterlash – bu faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy rivojlanish uchun ham muhim yo‘ldir. O‘zbekiston agrar sohasida klaster tizimini joriy etish natijasida meva-sabzavotchilik, xususan anor yetishtirishda samaradorlik sezilarli darajada oshmoqda. Anor yetishtirish klasterlari yuqori hosildor navlarni joriy etish, zamonaviy sug‘orish texnologiyalarini qo‘llash va eksportga yo‘naltirilgan mahsulot yetishtirish orqali ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Hududlarning agroiklimiy sharoitlarini hisobga olgan holda klasterlarning mintaqaviy joylashuvi, ularning logistika infratuzilmasi, saqlash va qayta ishlash imkoniyatlari mamlakat eksport salohiyatini kuchaytirishga zamin yaratmoqda. Ayniqsa, Yevropa, Osiyo va Yaqin Sharq bozorlarida O‘zbekiston anoriga bo‘lgan talab yil sayin ortib bormoqda. Bu esa klasterlar faoliyatini yanada kengaytirish, xalqaro standartlarga mos mahsulot yetishtirishni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, anor yetishtirish klasterlarining rivojlanishi nafaqat eksport hajmini oshirish, balki qishloq aholisi bandligini ta’minlash, valyuta tushumlarini ko‘paytirish va mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Kelgusida bu yo‘nalishda ilmiy yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali klasterlarning eksport salohiyatini yanada mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. IMRS (2022). O‘zbekistonda agroklasterning rivojlanish yo‘nalishlari, imrs.uz
2. FAO (2021). Global Pomegranate Value Chain Report
3. Kun.uz (2023). “O‘zbekiston anorni qayerga eksport qilmoqda?” – kun.uz
4. Xabar.uz (2023). “Eksport statistikasi va logistika muammolari” – xabar.uz
5. Porter, M. (1990). The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*.
6. Martinez S. et al. (2021). “Pomegranate production and market trends in Mediterranean countries”, *MDPI Agronomy*.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH ORQALI QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH.

***Dotsent Mengnorov Almardon Abdirahmonovich
Renessans ta'lim universiteti***

Jahon iqtisodiyotining jadal rivojlanishi, iqtisodiyotga axborot texnologiyalarining kirib kelishi natijasida, barcha sohalar kabi agrar sektorni ham raqamlashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. Bugungi kunda, iqtisodiyotning integratsiyalashuvi barcha mamlakatlar iqtisodiyotini jahonda yuz beradigan o'zgarishlarga moslashishiga hamda xalqaro bozor qonunlari bilan o'zaro uyg'unlashishga muvofiqlashib borishini hayotiy zauratga aylantiradi.

Birinchi navbatda, raqamli iqtisodiyot va uning tarkibiy elementlariga nimalar kirishini aniqlash lozim. Iqtisodiyotni raqamlashtirish – bu ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida komyuter texnologiyalaridan faol foydalanish, shuningdek, xo'jalik yuritish faoliyatining bevosita internet tizimlari orqali boshqarilishi tushuniladi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish va barcha sohalarda axborot texnologiyalardan foydalanishni kengaytirishga davlat tomonidan ham katta e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, O'zbekiston respublikasi prezidentining 2024 yil 1 fevraldagi farmoni, “Raqamli texnologiyalar xalqaro markazini tashkil yetish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida” PF-25-son farmoni hamda 2020 yilni “Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb nomlab: “Mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma'naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish borasida boshlagan ishlarimizni jadal davom ettirish va yangi, zamonaviy bosqichga ko'tarish, raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart” deb belgilaganlar¹⁰².

Prezidentimizning raqamli iqtisodiyot borasida bildirgan fikrlari nafaqat sanoat korxonalarini, balki agrar ishlab chiqarishni ham raqamlashtirish vazifasini qo'yadi.

Fikrimizcha, har sohani rivojlanishida uning institutsional asoslari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan ham, milliy iqtisodiyotimizning raqamli

¹⁰² <https://president.uz/lists/view/3315>

iqtisodiyotga o'tishidagi islohotlar so'nggi bir necha yillardan buyon mustahkam normativ-huquqiy poydevor zamini yaratib kelinmoqda, jumladan, 2018 yil 3 iyuldagi "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3832-sonli qarori¹⁰³, 2018 yil 2 sentabrdagi «Raqamli ishonch» raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash jamg'armasini tashkil etish to'g'risida"gi¹⁰⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3927-sonli qarori, 2018 yil 21 noyabrdagi "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida raqamli infratuzilmani yanada modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi¹⁰⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4022-sonli qarorlarida o'z ifodasini topgan.

Aslida, iqtisodiyotning raqamlashtirish barcha sohani teng qamrab oldi, chunki bir iqtisodiyotning barcha tarmoqlari bir biri bilan chambarchas bog'liqdir. Ayrim soha va tarmoqlarda yangi ish o'rinlarini yaratilishi yoki qisqarishi, albatta iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga keng imkoniyatlarning yaratilishi bilan bog'liq bo'ladi. Shu jumladan, bunday o'zgarishlar qishloq xo'jaligiga ham o'z ta'sirini ko'rsatishi aniq. Raqamli iqtisodiyotda raqamli boshqarish tizimiga o'tish yo'lida qishloq xo'jaligidagi rejalashtirish, statistik ma'lumotlar bazasi, maqbul agrotexnikaviy yondashuv masalalari, investitsion loyihalarga talab va taklif bazasi, innovatsion g'oyalar bazasini bir muayyan qismga joylashtirish muhim omilga aylanmoqda.

Olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish orqali qishloq xo'jaligida samarali boshqaruv, maqsadli rejalashtirishga erishish va bu yo'nalishni yanada takomillashtirishga zamin yaratadi.

Fikrimizcha, dastlab qishloq xo'jaligi yo'nalishi bo'yicha quyidagi yo'nalishlarda raqamli texnologiyalarni qo'llash maqsadga muvofiqdir:

-yer maydonini (qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yer maydonlarining tarkibiy tuzilmasi bo'yicha, yer-suv resurslarini sifati, xududlar kesimida qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yer maydonlarining samaradorligi, kadastr va b.) va

¹⁰³ <https://lex.uz/docs/3806053>

¹⁰⁴ <https://lex.uz/docs/3891629>

¹⁰⁵ <https://lex.uz/docs/4071219>

xosildorlikni rejalashtirish (kartografiya, xosildorlikni dasturlash, ekin turlari va xududlar kesimida va b);

- viloyat, tumandagi fermer va dehqon xo'jaliklari, qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar va boshqalar bo'yicha statistik ma'lumotlar bazasini shakllantirish;

- hududlar, qishloq xo'jaligi va boshqa sharoitlarni hisobga olgan holda investitsiya jarayonlarini qiyosiy, dinamik, tarkibiy va boshqa tahlil qilish uchun ma'lumotnomalarni (iqlim va geografik sharoitlar, demografiya, ekologiya va boshqalar) o'z ichiga olgan hududlarning investitsiya pasportlarini shakllantirish) va b.;

- mintaqadagi innovatsiya jarayonlarini (innovatsiya darajasi, innovatsiya muhiti, innovatsiya dasturlari, loyihalarni boshqarish va boshqalar) kuzatish uchun, mintaqaning innovatsiyaviy jozibadorligini baholash uchun indikatorlar tizimi shakllantiriladi va b.;

- instrumental, axborot va dasturiy-texnologik qo'llab-quvvatlashni (analitik materiallarning samaradorligi va sifatini oshiradi), viloyat rahbarlari va mutaxassislarining ekspert-tahliliy va boshqaruv faoliyatini, investitsiya va innovatsiya loyihalarini amalga oshirishning turli bosqichlarida konsalting xizmatlarini rivojlantirishni to'liq qo'llab-quvvatlashga qadar: biznesni tayyorlashdan - loyiha haqiqiy natijalarini baholashdan oldin rejalar, texnik-iqtisodiy asoslar va investitsiya memorandumlarini tayyorlash kabilardir.

Shu bilan birga, respublikamizning barcha hududlarida o'zaro axborot almashish tizimini joriy qilish orqali agrar sohada yagona elektron tarmoq shakllantirish mumkin. Bunda, barcha qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari o'rtasida nafaqat axborot almashishi imkoni, balki sohada ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, fermer va dehqon xo'jaliklari amaliyotdagi yangiliklar bilan o'rtoqlashish, imkoniyatlar va mavjud muammolarni yechimini topishga erishish, bir so'z bilan aytganda kovorking (coworking)ni yo'lga qo'yilishi mumkin.

Shu bilan birga, 2030 yilga qadar “Raqamli O‘zbekiston” konsepsiyasini ishlab chiqish yuzasidan ham chora-tadbirlarni amalga oshirish belgilangan, shu jumladan O‘zbekistonning axborot kommunikatsiya texnologiyalari infratuzilmasi keng miqyosda butun mamlakat bo‘ylab telekommunikatsiya tarmoqlarini modernizatsiya qilish loyihalarini amalga oshirish orqali joriy qilindi, bular qatoriga quyidagilar kiradi.

Ilmiy adabiyotlarni tahlilini ko‘rsatishicha, raqamli transformatsiya davri deb bir turdagi iqtisodiy tizimning boshqa turga to‘liq o‘tishi tushuniladi, lekin bugungi kunda quyidagi metodologik qoidalar yetishmasligini kuzatish mumkin:

- raqamli iqtisodiyotning standartlari va vositalari bugungi kunda tarmoqda xo‘jalik sub’ektlari uchun mavjud emas;

- qishloq xo‘jaligida raqamli transformatsiyani amalga oshirishning samarali mexanizmlari va vositalari davlat va tarmoqni boshqarish tizimida yetarli darajada ishlab chiqilmagan;

- tarmoqda tizimli o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun moliyaviy resurslarning kamligi va tarmoqning investitsion jozibadorligi darajasining kamligi;

- yuqori hajmli kapital bilan ajralib turadigan raqamli texnologiyalarning iqtisodiy ta’siri yetarlicha tez emasligi,

- qishloq xo‘jaligi sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish uchun institutsional shart-sharoitlarning yetarli yemasligi;

- moslashuv davrida raqamli iqtisodiyot talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlash uchun modernizatsiyalash jarayonlarini ilmiy-ma’rifiy qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish zarur;

- texnika va texnologiyalar ta’minotini xorijiy mamlakatlar bilan bog‘liqligi, o‘z ichki imkoniyatlar asosida amalda amalga oshirishlik qiyinligi.

Umuman agrosanoat majmuasi va uning asosiy tarkibiy qismi - qishloq xo‘jaligi Respublikamiz iqtisodiyotining mamlakatimiz oziq-ovqat xavfsizligini shakllantiruvchi tarmoqlaridan biridir.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. <https://lex.uz/docs/3806053>

2. <https://lex.uz/docs/3891629>

3. <https://lex.uz/docs/4071219>

4. O'zbekiston respublikasi qonunlari.

5. FAO, MSE, MFSR, YuNISEF, VPP i VOZ. 2018, *Polojenie del v oblasti prodovolstvennoy bezopasnosti i pitaniya v mire – 2018. Povyshenie ustoychivosti k klimaticheskim vozdeystviyam v selyax obespecheniya prodovolstvennoy bezopasnosti i pitaniya*. Rim, Italiya. www.fao.org/3/I9553RU/i9553ru.pdf

6. FAO, MFSR, YuNISEF, VPP i VOZ. 2018, *Polojenie del v oblasti prodovolstvennoy bezopasnosti i pitaniya v mire – 2018. Povyshenie ustoychivosti k klimaticheskim vozdeystviyam v selyax obespecheniya prodovolstvennoy bezopasnosti i pitaniya*. Rim, Italiya. www.fao.org/3/I9553RU/i9553ru.pdf

YASHIL QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI QISHLOQ AHOLISI FAROVONLIGINI OSHIRISH

tayanch doktorant, Obloqulova Shodiya

Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi sohasida

strategik rivojlanish va tadqiqotlar xalqaro markazi

Qishloq hududlarini rivojlantirish deganda qishloqda yashovchi aholining hayot sifati va iqtisodiy farovonligini oshirish jarayoni tushuniladi. Bu qishloq aholisi duch keladigan muammolar va imkoniyatlarni hal qilish bo'yicha strategiya va tashabbuslarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Qishloq hududlarini rivojlantirish barqaror va o'zini o'zi ta'minlaydigan qishloq iqtisodiyotini yaratish, infratuzilmani yaxshilash, asosiy xizmatlarni taqdim etish va qishloqda yashovchi barcha aholining umumiy turmush darajasini oshirishga qaratilgan.

O'zbekiston aholisining deyarli yarmi qishloqlarda yashaydi. Qishloq jamoalarida odamlar toza ichimlik suvi, sifatli sog'liqni saqlash va ta'lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyati kamroq. Bunday tengsizlik butun mamlakat bo'ylab millionlab odamlarning farovonligiga tahdid soladi.

O'zbekistonda 2023-yilda qishloq xo'jaligida faoliyati bilan band bo'lgan ayollarning ulushi erkaklarnikidan 30 foizga kam bo'lgan

Suv, elektr energiyasi, maktabgacha ta'lim kabi davlat xizmatlarining yo'qligi xotin-qizlarning, ayniqsa, chekka va qishloqlarda yashovchi xotin-qizlarning og'irini oshirib, ularning iqtisodiy hayotdagi ishtirokini cheklamoqda. Shunday qilib, 2023 yilda mehnatga layoqatli yoshdagi ishsiz ayollarning 75 foizi ish o'rni mavjud bo'lmaganligi sababli uyda uy-ro'zg'or ishlari bilan shug'ullanishga majbur bo'lmoqda.

Shahar va qishloq o'rtasidagi tafovut tengsizlikni kuchaytiradi va O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Qishloqlar farovonligini oshirishda qishloq xo'jaligini o'rni va ahamiyati yuqoriligicha qolmoqda. Shu sababli Qishloq xo'jaligini rivojlantirish orqali qishloq aholisi farovonligini eng asosiy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Shu sababli mustaqillikning dastlabki yillaridanoq nafaqat qishloq larni rivojlantirish uchun balki mamlakat iqtisodiyotini oyoqqa turg'izish uchun qishloq xo'jaligida yangi islohotlar o'tqazish, uning umumjahon iqtisodiy hayotiga integratsiyalashuvi qishloq xo'jaligida ham yangicha agrar munosabatlarning shakllanishiga olib keldi. Mamlakatning qulay tabiiy-geografik sharoiti, mehnatsevar va yaratuvchi xalqi, shuningdek, bu yo'nalishda davlatning puxta o'ylangan uzoq istiqbolli strategiyasi agrar tarmoqning muttasil rivojlanib borishini ta'minladi. Bu davrda qishloq aholisining ijtimoiy-iqtisodiy, xo'jalik-madaniy hayotida muhim o'zgarishlar ro'y berib, ularning dunyoqarashida, ruhiyatida yerga, tabiiy resurslarga va umuman ishlab chiqarish vositalariga bo'lgan munosabat tubdan o'zgardi.

Qishloqda tomorqa, dehqon, fermer xo'jaliklari va shu kabi boshqa xususiy mulkchilik shakllarining rivojlanishi qishloq aholisining bozor iqtisodiyoti qonuniyatlariga, yangicha agrar munosabatlarga nechog'lik moslashuvchanligi hamda yerga, ishlab chiqarish vositalariga egalik hissining shakllanganligi va mulk daxlsizligi kafolatiga ishonchi bilan chambarchas bog'liqdir. Zero, bugungi kunda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 99 % ushbu mulk shakllari hissasiga to'g'ri kelishi ularning qishloqda naqadar katta ishlab chiqaruvchi kuch ekanligini bildiradi. Shu sabab O'zbekiston hukumati tomonidan qishloqda mulkdorlar tabaqasining rivojlanish tendensiyalaridan kelib chiqib, tomorqa, dehqon va fermer xo'jaliklari huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularni qo'llab-quvvatlash bilan fuqarolarning bandligi va farovonligini yanada oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirila boshlandi.

Ma'lumki, qishloq xo'jaligida bozor munosabatlarini joriy etish, ishlab chiqarishni rivojlantirish, mulkdorlar tabaqasini shakllantirish hamda ularning

mustaqilligini ta'minlash bo'yicha bosqichma-bosqich islohotlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlarning ilk qadami 1989 yildayoq boshlangan va provard natijada 400 ming gektar sug'oriladigan yerlarni aholiga tomorqa xo'jaligi sifatida berilganligi qishloqda xususiy mulkchilikka asoslangan bozor munosabatlarining shakllanishiga zamin yaratgan edi.

Zero, bugungi islohotlarning yo'nalishi agrar sohadagi dastlabki islohotlar bilan chambarchas bog'liq. O'zbekistonda keng ko'lamda boshlangan agrar islohotlar qishloqda mulkdorlar tabaqasining shakllanishiga, ayollar tadbirkorligini qo'llab quvvatlashga zamin yaratdi. Qishloq mulkdorlari – tomorqa, dehqon, fermer xo'jaliklari yangicha agrar munosabatlar va innovatsion jarayonlar ta'sirida faol ishlab chiqaruvchi kuchga aylandi. Bu kabi xo'jalik sub'ektlari tomonidan ishlab chiqariladigan moddiy boyliklar, olinadigan daromadlar (pul va natura shaklidagi jamg'armalar) va resurslarning hajmi hamda sifati o'sdi, ularni qo'lga kiritish usullari va yo'llari takomillashdi. Qishloq xo'jaligida mahsuldorlik va mahsulotlarning tovarlilik darajasi hamda aholi iqtisodiy manfaatdorligining o'sishi tashqi va ichki bozor talablari, tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy omillar bilan bog'liq holda rivojlandi.

Qishloq xo'jaligida bozor iqtisodiyotining bu kabi rivojlanish tendensiyalari va yangicha mulkiy munosabatlarning qaror topishi kishilarning fenologik bilimlari, an'anaviy agrotexnika, melioratsiya hamda xalq seleksionerligi kabi xo'jalik an'alarining qayta tiklanishiga zamin yaratdi. Qishloq aholisining yerga, ishlab chiqarish vositalariga egalik hissining shakllanishi moddiy boyliklar yaratish, xususiy mulkni yanada rivojlantirish, uni asrab-avaylash, farzandlariga meros sifatida qoldirish kabi manfaatdorlik omillarining qaror topishiga olib keldi. Albatta bu jarayonlar birdaniga osonlik bilan kechmadi.

Qishloqda yangicha agrar munosabatlarning qaror topishi, bu boradagi islohotlarning natijalari kishilarning bozor munosabatlariga nechog'lik ijtimoiy jihatdan moslashuvchanligi bilan chambarchas bog'liq. Bevosita qishloq aholisidan olingan etnosotsiologik so'rovnomalar, intervyu, statistik ma'lumotlar hamda sohaga doir rasmiy hujjatlarni o'rganish qishloq aholisining bozor iqtisodiyoti

qonuniyatlariga, yangicha xo'jalik munosabatlariga ijtimoiy jihatdan moslashuvchanligi masalalari ilmiy va ayni paytda islohotlarning samaradorligi uchun dolzarb ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi sohasida o'tkazilgan tadbirlar sohada xususiy mulkni rivojlantirish uchun zamin yaratdi. Ayniqsa, tomorqa va dehqon xo'jaliklari birinchi navbatda sabzavot, poliz, bog'dorchilik va hattoki paxta va g'allachilikda ham yuqori hosil olib, o'zlarining yerga, ishlab chiqarish vositalariga egalik ehtiyojlarini namoyon qildilar. Shaxsiy tomorqa yerga egalikning dastlabki xususiy mulkchilik shakllari asriy an'analar bilan birgalikda tajriba ko'nikmalari va dastlabki xo'jaliklarning shakllanishiga olib keldi.

Ma'lumki, bu davrda qishloq xo'jaligidagi islohotlar Respublikaning turli viloyatlaridagi tabiiy sharoit, ijtimoiy-iqtisodiy holatiga bog'liq holda kishilarning bozor munosabatlari ko'nikmalariga ega bo'lishlari, moslashishlari o'ziga xos tarzda kechgan.

Asrlar davomida chorvachilik sohasi mintaqa xalqlarining iqtisodiy va ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutgan. Iqtisodiyotning o'tish davrida ko'plab tarmoqlarda ishlab chiqarish hajmi kamayib, odamlarning qo'shimcha daromad olish imkoniyatlari cheklangan murakkab yillarda ushbu soha qishloq joylarda aholi farovonligi darajasini barqaror saqlab turishga salmoqli hissa qo'shdi. Chorvachilik qishloq aholisi uchun oziq-ovqat va daromad olishning muhim manbaiga aylandi.

Bozor iqtisodiyoti mexanizmlari faollashib, oziq-ovqatga talab ortib borayotgan ushbu kunda mazkur soha samaradorligini va raqobatdoshligini yanada oshirish vazifasi muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatda ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 46,3 foizi chorvachilik sohasiga to'g'ri kelishini hisobga olsak, chorvachilik mahsulotlarning asosiy qismi unchalik katta bo'lmagan oilaviy (dehqon) xo'jaliklarida ishlab chiqarilayotganligini e'tirof etishimiz lozim.

Shu bilan birgalikda oxirgi yillarda dolzarblashayotgan iqlim o'zgarishi, global isish oqibatida mamlakatimizda suv tanqisligini oldini olish uchun 500 ming gektarda suv tejovchi texnologiyalar joriy qilinib, 3 mlrd kub metr suv iqtisod qilindi va qariyb 1 mln gektardan yerlarning suv ta'minoti yaxshilandi.

Sohada zamonaviy ilm va innovatsiyalarga asoslangan resurs tejamkor texnologiya va agrotexnik tadbirlarni joriy etish, gumusli bio o'g'itlarni qo'llash hisobiga tuproq sifati yaxshilanib, hosildorlik paxtada 10 foiz, bug'doyda 20 foiz, sabzavot-poliz ekinlarida 25-30 foizgacha oshdi.

Respublikamiz aholisi 36,8 mlndan oshdi. Sarhisob qilinayotgan ushbu yilda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va aholi daromadlarini oshirish va narxlar barqarorligini ta'minlash qishloq aholisini turmush darajasini oshirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirildi.

So'nggi ikki yilda qishloq aholisi bandligini ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish va oziq-ovqat mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirish maqsadida 200 ming gektar paxta va g'alla maydonlari qisqartirilib, 670 mingta fuqarolarga berildi.

Natijada qariyb 2,2 mln nafar mavsumiy va doimiy ish o'rinlari yaratilib, qo'shimcha 3 mln tonna mahsulotlar yetishtirildi.

Umuman olganda, 2023-yilda sohada 3 mln nafarga yaqin qishloq aholisining bandligi va daromad manbasi ta'minlandi.

Meva-sabzavotchilikda ilm-fan yutuqlari va resurs tejamkor texnologiyalarni qo'llab, hosildorlik va daromad tobora oshib bormoqda.

Sabzavotchilikda intensiv usulda mahsulot yetishtirish amaliyoti keng qo'llanilib, joriy yilda 30 ming gektar maydonning har bir gektardan 80-100 tonnadan hosil va 6-8 ming dollar sof daromad olindi.

Bugungi kunda O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida e'tibor qaratilmoqda. Qishloq xo'jaligi tarmog'ida ham amalga agrar islohotlar tomorqa, maqbul qishloq xo'jaligi amaliyotlarini qo'llash, dehqon va fermer xo'jaliklarini davr talablari asosida rivojlantirish qaralmoqda. Ayniqsa klaster va kooperativ tizimlarining tashkil etilishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari va qishloq aholisini yanada qo'llab-quvvatlash, fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa ekin maydonlaridan foydalanish samaradorligini ta'minlash, pirovard natijada yer egalarining daromadlarini ko'paytirishga oziq-ovqat havfsizligini ta'minlashga bo'lgan munosabatlarini tubdan o'zgartirish kabi vazifalarni hal etishga yo'l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Guinjoan, Ye., Badia, A., Tulla, A. F. (2016). Qishloq hududlarini rivojlantirishning yangi paradigmasi. "Qishloq hududlar tarmog'i" yordamida nazariy mulohazalar va qayta konsepsiya. *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* 71(71):495-500.
2. Ismoilova, A. (2016). O'zbekiston va Slovakiya qishloq hududlarini farqlash va ularning tasnifi. *Acta Regionalia et Environmentalica*, 13(1), 12-16. [DOI](#)
3. UNICEFF (2019). Migratsiyaning O'zbekiston bolalariga ta'siri bo'yicha tadqiqot hisoboti. Yevropa Ittifoqi, UNICEFF, O'zbekiston ayollar qo'mitasi.
4. Oblokulov, A. (2022, December). THE NEED TO DEVELOP THE RICE NETWORK THROUGH COOPERATIVE RELATIONS. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 107-110).
5. Oblokhulov, A., & Farrukh, R. (2023). WAYS TO CREATE ADDED VALUE IN GRAIN PRODUCING FARMS THROUGH COOPERATIVE RELATIONSHIPS. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(11), 101-104.
6. Muxtorov, A. X., Obloqulov, A. O. O', Abdulkarimova, M., & Muxtorova, Ch. A. (2024). OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING INSTITUTSIONAL ASOSLARI (XORIIY TAJRIBA). *Science and innovation*, 3(Special Issue 42), 79-82.

INVESTITSION LOYIHALARNI ISHLAB CHIQISH VA AMALGA OSHIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Obloqulov Abdurauf - dotsent v.v.b, ISFT instituti

Zikirov Baxtiyor - mustaqil izlanuvchi, Toshkent davlat agrar universiteti

Investitsiya loyihasini yaratish va amalga oshirish, avvalambor, uni ishlab chiqarish va uzoq muddatga amalga oshirish, ya'ni g'oyadan uni amalga oshirishgacha bo'lgan jarayon bilan bog'liq.

Investitsion loyihani ishlab chiqish va amalga oshirish maqsadlari boshqacha bo'lishi mumkin. Ammo ularni to'rt guruhga bo'lish mumkin:

- mahsulotni bozorda saqlash;
- ishlab chiqarishni kengaytirish va mahsulot sifatini yaxshilash;
- yangi mahsulotlarni chiqarish;
- ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni hal qilish.

Shuni ta'kidlash kerakki, investitsiya loyihasini yaratish va amalga oshirishning asosiy maqsadi foyda (daromad) olish yoki hech bo'lmaganda kapital qiymatini saqlab qolishdir.

Iqtisodiyotda investitsiya loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish turli sohalarda turli maqsad va yo'nalishlarga asoslanadi. Investitsion resurslar tanqisligi sharoitida iqtisodiyotning turli tarmoqlari va tarmoqlarida (masalan, qishloq xo'jaligi va sanoatda, ijtimoiy sohada: fan, sog'liqni saqlash, madaniyat, ta'lim va

boshqalar) ustuvor investitsiya loyihalari ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi mumkin. Zamonaviy g'oyalar asosida investitsiya loyihasini ishlab chiqish, soha yoki tarmoqdagi hayotiy, ammo jiddiy muammolarni hal qiluvchi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish aloqalarini o'rnatish imkonini beruvchi ilg'or, yuqori raqobatbardosh texnologiyalarni joriy etish va uning amalga oshirilishi investitsiya loyihalarining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi.

Investitsion loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda loyiha siklining bosqichlari muhim ahamiyatga ega. "Loyiha sikli" tushunchasi loyihani ishlab chiqish va amalga oshirishning turli bosqichlarini o'z ichiga oladi. Loyiha sikli g'oyadan uning moddiy qiymatigacha bo'lgan boshlanish va tugash davrlarini o'z ichiga oladi.

Investitsiya loyihasini ishlab chiqish va amalga oshirish uch bosqichga bo'linadi:

- investitsiyadan oldingi bosqich;
- investitsiyalar;
- operatsiya bosqichlari.

Investitsiya loyihasining birinchi bosqichida investitsiya loyihasi va uning texnik-iqtisodiy asoslari ishlab chiqiladi, uni moliyaviy-iqtisodiy baholash amalga oshiriladi, loyihani amalga oshiruvchi korxonaning moliyaviy holati baholanadi. Ikkinchi bosqichda kapital qo'yilmalar amalga oshiriladi, ya'ni ob'ektda qurilish ishlari olib boriladi, asbob-uskunalar xarid qilinadi va ishlab chiqarishga tayyorgarlik ko'riladi. Uchinchi bosqichda loyiha quvvati ishga tushiriladi va mahsulot (ish, xizmat) ishlab chiqariladi.

Investitsion loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- investitsiya g'oyasini shakllantirish, ya'ni. g'oyani tanlash va dastlabki asoslash, yangilik, ekologik nuqtai nazardan qaror qabul qilish, uni amalga oshirish bo'yicha talablarni bajarish va davlat organlari bilan kelishish;

- investitsiya imkoniyatlarini izlash, ya'ni. mahsulot yoki xizmatga bo'lgan talabni o'rganish, loyiha ishtirokchilari tarkibi, loyiha qiymati va samaradorligi bo'yicha takliflarni aniqlash;

- loyihaning texnik-iqtisodiy asoslanishi;

- shartnoma hujjatlarini tayyorlash;

- savdoga tayyorgarlik;

- potensial investorlar bilan muloqot;

- loyiha hujjatlarini tayyorlash;

- nostandart texnologik asbob-uskunalarini ishlab chiqaruvchilar va yetkazib beruvchilarni aniqlash;

- qurilish-montaj ishlari;

- ob'ektni ishlab chiqarish, iqtisodiy ko'rsatkichlarni kuzatish va ob'ektni loyihaviy quvvatiga yetkazish tajribasi.

Investitsion loyiha asosiy bosqichi investitsiyadan oldingi bosqich hisoblanadi. Bu investitsiya loyihasini dastlabki o'rganishdan boshlab uni amalga oshirish to'g'risida qaror qabul qilishgacha bo'lgan davr.

Investitsiyadan oldingi bosqich asosan investitsiya fazalari bilan bog'liq. Investitsiyadan oldingi bosqichda amalga oshiriladigan ishlarni 1-jadvalda umumlashtirish mumkin.

1-jadval

Investitsiya oldi fazasi¹⁰⁶

Investitsiyadan oldingi bosqich					
Loyihani amalga oshirish imkoniyatlarini tahlil qilish		Loyihani asoslashga tayyorgarlik bosqichi		Loyihani baholash va investitsiya qarorlarini qabul qilish	
Zarur Investitsion miqdori va investorlar	bo'lgan mablag'lar potensial	Loyihani mavjud alternativalar taqqoslashda asoslash	bilan dastlabki	Yakuniy qaror sifatida loyihani ijtimoiy-iqtisodiy baholash.	
Loyihani oshirish uchun sharoitlarni baholash	amalga ichki va tashqi	qo'shimcha (funktsional) tadqiqotlar		Potensial investitsiya manbalarini aniqlash	
Makro mikroiqtisodiy	va darajadagi	Loyihaning texnik-iqtisodiy asoslanishi (TIA)		Investitsiyalashning tadbirlarini ishlab chiqish.	

¹⁰⁶ Жўраев А.С., Хўжамқулов Д.Ю., Маматов Б.С. Инвестиция лойиҳалари таҳлили. – Т.: Шарқ, 2003., 256 б.

loyihalarni amalga oshirish imkoniyatlarini tahlil qilish		
	Loyihani amalga oshirishni muvofiqlashtirish va tasdiqlash (ishchi hujjatlar)	

Loyihaning investitsiyadan oldingi bosqichida kelajakdagi dizayn ob'ekting imkoniyatlari o'rganiladi.

Iqtisodiyotda har qanday investitsiya loyihasining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ko'p jihatdan uning investitsiyadan oldingi bosqichiga, ya'ni texnik-iqtisodiy asoslashning puxta ishlab chiqilishiga bog'liq. Texnik-iqtisodiy asoslash - loyihani amalga oshirishga ta'sir etuvchi bir qator omillarni tahlil qilish asosida loyiha maqsadiga erishishning samarali usullarini belgilovchi hujjatlar to'plami.

Texnik-iqtisodiy asoslash asosan loyihaning texnik-iqtisodiy asoslanishi bilan bir xil. Texnik-iqtisodiy asoslash investitsiya loyihasining maqsadga muvofiqligini asoslaydi va eng maqbul yechimni tanlash imkonini beradi.

Texnik-iqtisodiy asoslash (TIA) investitsiya loyihasining barcha jihatlarini ochib berishini hisobga olib, uni ishlab chiqishdan oldin loyiha tashabbuskori yoki loyiha ishlab chiqaruvchisi u haqidagi barcha ma'lumotlarni to'plashi kerak. Ma'lumot manbai qarz oluvchining faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan hujjatlar, shuningdek, turli iqtisodiy adabiyotlar va shaxsiy tajribadir.

Texnik-iqtisodiy asoslashni tayyorlashda shuni ta'kidlash kerakki, uning asosiy vazifasi amalga oshirilayotgan loyiha haqida barcha zarur ma'lumotlarni taqdim etish va kreditorlar va investorlar tomonidan maqbul qaror qabul qilishdir.

Hozirgi vaqtda banklar investitsiya loyihalarining texnik-iqtisodiy asoslarini tahlil qilishda pul oqimlarining harakatiga katta e'tibor qaratmoqda. Chunki tadbirkorning olgan krediti va uning foizlari loyihadan tushgan daromad hisobidan qoplanadi, kredit tashkilotlarining daromadi esa samarali loyihalarni kreditlash bilan bevosita bog'liq.

TIA sifati qanchalik yuqori bo'lsa, loyihani baholash osonroq bo'ladi. Loyiha g'oyasi paydo bo'lgan paytdan to oxirgi davrgacha ko'p vaqt va pul behuda ketadi. Yakunda o'tkazilgan baholash natijalari shuni ko'rsatadiki, ishlab

chiqarishdan oldingi xarajatlar oqlanishi mumkin va bu borada katta ahamiyatga ega.

Loyihaga sarmoya kiritishdan oldin qilinadigan muhim ishlardan biri bu loyiha uchun investitsiya imkoniyatlarini aniqlashdir. Potensial investorlar kim bo'lishidan qat'i nazar, rivojlangan yoki rivojlanayotgan mamlakatlarda paydo bo'layotgan investitsiya imkoniyatlari bilan tanishishdan manfaatdor. Bunday investitsiya loyihalari bo'yicha ma'lumotlarni o'rganish va tahlil qilish ikki yo'nalishda amalga oshiriladi:

1. Iqtisodiy sektor yondashuvi (makro).
2. Korxona darajasidagi yondashuv (mikro).

Iqtisodiyot sohasi darajasidagi tadqiqotlar ushbu mamlakatning umumiy investitsiya salohiyatini, shuningdek, boshqa davlatlar tomonidan ushbu mamlakatga kiritilishi mumkin bo'lgan mablag'lar miqdorini o'rganish va tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Korxona miqyosidagi tahlil muayyan investitsiya loyihasi talablariga asoslanadi.

Loyihaning investitsiya imkoniyatlarini o'rganish va tahlil qilishda quyidagi omillarga alohida e'tibor beriladi:

- umumiy investitsion muhit, shartlar;
- qayta tiklanadigan tabiiy resurslar va xom ashyo;
- ishlab chiqarilgan tovarlarga (xizmatlarga) kelajakdagi talab (aholi sonining o'sishi, aholining xarid qobiliyatining o'sishi va boshqa omillar tufayli);
- loyihaning atrof-muhitga ta'siri;
- boshqa tarmoqlar bilan kelajakdagi hamkorlik va imkoniyatlar;
- diversifikatsiya qilish imkoniyati. Masalan, neft-kimyo majmuasidan format ishlab chiqarishga o'tish;
- ishlab chiqarish resurslarining mavjudligi va ularning tannarxi;
- eksport imkoniyatlari;
- import o'rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish.

Investitsion imkoniyatlarni o'rganish yuqoridagi omillarning har birini alohida tahlil qilishga emas, balki umumiy baholashga asoslanadi.

Investitsion imkoniyatlarni o'rganish loyiha g'oyasini ishlab chiqish uchun aniq takliflarni kiritish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni miqdoriy baholashning asosiy vositasi bo'lib, quyidagi jihatlar tahlil qilinadi:

- qayta ishlash sanoati uchun zarur tabiiy resurslar;
- qishloq xo'jaligiga asoslangan sanoatning asosini tashkil etuvchi qishloq xo'jaligining mavjud tuzilmasi;
- iste'molchilarning muayyan ehtiyojlariga kelajakdagi talab, aholi sonining o'sishi hisobiga talabning ortishi;
- atrof-muhitga ta'siri;
- ishlab chiqarish sektori;
- mahalliy yoki transmilliy va boshqa tarmoqlarga mumkin bo'lgan ulanishlar;
- umumiy investitsion muhit;
- ishlab chiqarish siyosati;
- ishlab chiqarish omillarining mavjudligi va qiymati;
- eksport salohiyati va boshqalar.

Umumiy imkoniyatlarni o'rganishni quyidagi uchta toifaga bo'lish mumkin:

1. Sohadagi imkoniyatlarni aniqlash uchun aniqlangan tadqiqotlar.
2. qurilish materiallari yoki oziq-ovqat kabi sanoatdagi imkoniyatlarni aniqlash uchun maqsadli tadqiqotlar.
3. Tabiiy resurslardan, qishloq xo'jaligi va sanoat mahsulotlaridan (neft, kimyo, metallurgiya, yog'ochga ishlov berish) foydalanishga asoslangan imkoniyatlarni aniqlash uchun amaliy tadqiqotlar.

Loyihaning texnik-iqtisodiy asoslanishi natijasida olingan ma'lumotlarni tayyorlash katta xarajatlarni talab qilmaydi, chunki u sanoat ob'ektiga investitsiya qilish bo'yicha mumkin bo'lgan takliflarning asosiy jihatlarini aniqlashga asoslanadi. Bunday tadqiqotning maqsadi past narxga asoslangan investitsiya imkoniyatlarining eng muhim jihatlarini tezkor baholashdir. Agar loyihaning texnik-

iqtisodiy asoslanishi milliy yoki xalqaro investitsiyalarga ta'sir qiluvchi tashkilotlar yoki moliya institutlari tomonidan qabul qilinsa, qiziqish belgilari paydo bo'lganda biznes qiziqishini oshirish uchun dastlabki texnik-iqtisodiy asoslash (DTIA) o'tkazilishi kerak. DTIAning asosiy maqsadi quyidagi holatlarning mumkin yoki yo'qligini aniqlashdir:

- loyihaga barcha mumkin bo'lgan muqobil variantlar ko'rib chiqiladi;
- loyiha kontsepsiyasi texnik-iqtisodiy asoslashdan foydalangan holda chuqur tahlilni asoslaydi;
- loyihaning barcha jihatlarini bozor tahlili, laboratoriya yoki ishlab chiqarish-experimental sinovlar kabi funksional tadqiqotlar yoki tadqiqotlar orqali chuqur o'rganish zarurligini tan olgan holda uni amalga oshirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega;
- mavjud ma'lumotlarga asoslanib, loyiha g'oyasi uning individual investor yoki investorlar guruhi uchun hayotiylikini aniqlashi kerak;
- rejalashtirilgan qurilish maydonchasining ekologik muhitiga va rejalashtirilgan ishlab chiqarish jarayoniga milliy standartlarga muvofiq kuchli ta'sir ko'rsatish.

Texnik-iqtisodiy asoslash loyihaning texnik-iqtisodiy asoslanishi va puxta texnik-iqtisodiy asoslash o'rtasidagi oraliq bosqich sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Ularning farqi olingan ma'lumotlarning batafsil darajasiga va loyiha variantlarini chuqur ko'rib chiqishga asoslangan. DTIA tuzilishi kompleks DTIA tuzilishiga o'xshash bo'lishi kerak.

Texnik-iqtisodiy asoslash jarayonida mumkin bo'lgan muqobillarni sinchkovlik bilan tahlil qilish alohida rol o'ynashi kerak. Xususan, tahlil quyidagi tadqiqot yo'nalishlarida aniqlangan turli xil alternativallarni qamrab olishi kerak:

- loyiha strategiyasi yoki korporativ strategiya va loyiha shabloni;
- bozor va marketing tushunchasi;
- xom ashyo, asosiy va yordamchi ishlab chiqarish materiallari;
- loyihaning joylashuvi, hududi va muhiti;
- tashkiliy va doimiy (qo'shimcha) xarajatlar;

- mehnat resurslari, xususan, rahbariyat, ishchilar ish haqi xarajatlari, shuningdek, kasbiy ta'limga qo'yiladigan talablar va ular bilan bog'liq xarajatlar;
- loyihani amalga oshirish uchun ro'yxat va budjetni tayyorlash va boshqalar.

Yuqoridagi omillarning ta'sirini moliyaviy-iqtisodiy nuqtai nazardan baholash kerak. Biroq, agar loyiha iqtisodiy jihatdan shubhali bo'lsa, unda texnik-iqtisodiy asoslash qat'iy tartibda amalga oshiriladi. Agar investorlar loyiha shartlarini to'liq tushunsa va bilsa, u holda DTIASiz ixcham so'rov o'tkaziladi. qisqartirilgan so'rovlar nafaqat investitsiya va ishlab chiqarish xarajatlarining asosiy moddalarini, balki ikkilamchilarini ham aniqlash uchun ishlatiladi.

Tadqiqotni qo'llab-quvvatlash texnik-iqtisodiy asoslash va texnik-iqtisodiy asoslashgacha faqat asosiy kirish resurslari loyihaning hayotiyligini aniqlashda hal qiluvchi omilga aylanganda amalga oshiriladi. Agar ma'lum bir aniq mahsulotni ishlab chiqarishni aniqlash uchun zarur bo'lgan qat'iy tadqiqotlar texnik-iqtisodiy asoslashga ham kiritilgan bo'lsa, tadqiqotni qo'llab-quvvatlash alohida bo'ladi, lekin texnik-iqtisodiy asoslash va texnik-iqtisodiy asoslashni amalga oshirish bilan bir vaqtda amalga oshiriladi. Tadqiqotni qo'llab-quvvatlash texnik-iqtisodiy asoslash tugagandan so'ng ham amalga oshirilishi mumkin.

Texnik-iqtisodiy asoslash investitsiya qarorini qabul qilish uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumotlarni taqdim etishi kerak, o'z navbatida, investitsiya loyihasining tijorat, texnik, moliyaviy, iqtisodiy va ekologik jihatlari texnik-iqtisodiy asoslash bosqichida ko'rib chiqilgan muqobil yechimlar asosida aniqlanishi va to'liq baholanishi kerak. Tadqiqotning moliyaviy qismi investitsiyalar miqdorini, shu jumladan sof aylanma mablag'larni, ishlab chiqarish va marketing xarajatlarini, sotishdan tushgan daromadni va qo'yilgan kapitalning rentabelligini aniqlashdan iborat.

Investitsion va operatsion xarajatlarning yakuniy bahosi va moliyaviy va iqtisodiy foydaning alohida hisob-kitobi, agar ular loyiha hajmining barcha muhim jihatlari va ular bilan bog'liq xarajatlarni hisobga olgan holda to'g'ri aniqlangan bo'lsa, maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Loyihaning butun ko'lamini kelajakdagi ishlarning asosiy qismi bo'lib xizmat qiladigan chizmalar, diagrammalar, jadvallarda to'liq aks ettirilishi kerak.

Yakuniy baholash nafaqat ma'lum bir loyiha bilan, balki tegishli sanoat va umuman iqtisodiyotga qiziqish bilan ham amalga oshiriladi. Masalan, agar avtomobil zavodi baholanayotgan bo'lsa, xulosada xomashyo va asbob-uskunalar yetkazib beruvchi sektori, transport sektori, mavjud avtomobil va temir yo'llar, elektr ta'minoti quvvati bilan bog'liq masalalar ham hisobga olinadi. Yakuniy xulosa chiqarishda yirik loyihalar uchun to'plangan ma'lumotlarni jiddiy ko'rib chiqish va loyiha barcha omillarini tahlil qilish qat'iy zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. *G'ozibekov D.G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. - Toshkent, 2003.- 125 b.*
2. *Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti. - Toshkent, 2004. – 98 b.*
3. *O'lmasov A., Vaxobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. - Toshkent, 2006. – 57 b.*
4. *Jo'raev A.S., Xo'jamqulov D.Yu., Mamatov B.S. Investitsiya loyihalari tahlili. - Toshkent, 2003. – 187 b.*
5. *Oblokulov, A. (2022, December). THE NEED TO DEVELOP THE RICE NETWORK THROUGH COOPERATIVE RELATIONS. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 107-110).*
6. *Oblokulov, A., & Farrukh, R. (2023). WAYS TO CREATE ADDED VALUE IN GRAIN PRODUCING FARMS THROUGH COOPERATIVE RELATIONSHIPS. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 10(11), 101-104.*

QISHLOQ XO'JALIGIDA INVESTITSION MUHITNI BAHOLASH USULLARI

Obloqulov Abdurauf – dotsent v.v.b, ISFT instituti
Faxriddinov Abdulhakim - mustaqil izlanuvchi,
Toshkent davlat agrar universiteti

Muayyan mamlakat iqtisodiyotining mavjud investitsiya muhitiga baho berishda investitsiyalarning shunchaki hajmi yoki miqdoriga qarab emas, balki ularning shakl va turlariga qarab ham o'sha mamlakat iqtisodiyotining faolligini kuzatish mumkin. Agar iqtisodiy islohotlarning dastlabki bosqichlarida investitsiyalarning jalb qilinishi va o'zlashtirilishida davlat ishtirokining o'rni muhim ahamiyat kasb etgan bo'lsa, bugungi kunda esa to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarning kirib kelishi jadallashmoqda.

Birgina 2023-yilning o'zida qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat sanoati sohalarida 142 ta loyihalarda 1,1 mlrd dollarlik xorijiy investitsiyalar jalb qilindi. Xususan, Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi (JICA) ishtirokida "Meva-sabzavotchilik tarmog'ida qo'shilgan qiymat zanjiri yaratishni rivojlantirish (2-bosqich)" loyihasida 200 mln doll, Xalqaro taraqqiyot uyushmasi hamda Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki ishtirokida "Chorvachilik sohasini rivojlantirish (2-bosqich)" loyihasida 240 mln dollar miqdorida investitsiyalar jabl qilindi.

Albatta, shu kabi ijobiy natijalarga erishishda Prezidentimiz va hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan oqilona siyosat dasturilamal vazifasini o'tamoqda.

Ushbu iqtisodiy o'sishning asosiy omillarini mamlakatda yaratilayotgan investitsiya muhitining o'ziga xos tavsiflari tashkil etadi. Ular esa ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va huquqiy tavsiflardan iborat bo'lgan kompleks shart-sharoitlarni o'z ichiga olishi mumkin. Mazkur shart- sharoitlar yo'nalishida olib borilayotgan keng qamrovli chora-tadbirlar tizimi umumrespublika miqyosida ham, alohida olingan viloyatlar miqyosida ham bir maqsadga yo'naltirilgan, ya'ni maqbul investitsiya muhitini shakllantirish va takomillashtirishga qaratilgandir.

Ammo amalga oshirilayotgan bunday islohotlar mavjud investitsiya muhitining mezonlariga yetarli darajada mos kelmayapti, ularni yanada faollashtirish imkoniyatlari mavjud bo'lib, buning uchun esa eng avvalo iqtisodiyotning investitsiya muhitiga bo'lgan jozibadorligini ta'minlovchi mezonlarni aniqlash va shu asosda maqbul investitsiya muhitini shakllantirishning ilmiy asoslarini yaratish zarur.

Maqbul investitsiya muhitiga bag'ishlangan tadqiqotlarda asosiy e'tibor muayyan mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, iqtisodiy o'sish, investorlar uchun berilayotgan huquqiy kafolatlar, ular kapitallarining olib chiqilish imkoniyatlari, ya'ni milliy valyuta konvertatsiyasining mavjudligi, inflyatsiya darajasi, milliy kapitaldan foydalanish kabi omillarga qaratiladi.

Jumladan, bunday tadqiqotlar 1969 yilda Garvard Biznes maktabi xodimlari tomonidan amalga oshirilib, ball ko'rsatkichlariga asoslangan ekspert baholash uslubini nazarda tutadi. Hozirgi paytda ham ko'plab uslubiy tavsiyanomalarda

muayyan mamlakatning investitsiya muhitini aniqlashda ball ko'rsatkichlari tizimidan foydalanilmoqda. Bunda har bir omilning xususiyatiga alohida baho berishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ammo, tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ekspert baholash usuli ma'lum darajada sub'ektivlikdan ham holi emas. Ushbu ko'rsatkichlar mamlakatning investitsiya muhitiga tavsif berishda ko'pincha real holatni ortiqcha silliqlab yoki bo'rttirib baholashga olib kelmoqda. Ekspertlar bunday keskin baho berishdan cho'chib, beixtiyor shkalaning o'rtacha darajasiga intiladilar. Ball ko'rsatkichlari bo'yicha baholashni qo'llash aniq statistik o'lchovlar va ma'lumotlarga ega bo'lmagan holatlarda samarali bo'lishi mumkin.

Iqtisodiyotni guruhlashning eng oddiy usullaridan biri - ulardagi o'rganilayotgan muammoni tavsiflovchi ko'rsatkichlar yoki ular guruhlarini ahamiyatiga qarab tabaqalashdan iboratdir. Bunday usul bilan bevosita investitsiya ko'rsatkichlari bo'yicha maqbul investitsiya muhitini turlash yoki shu ko'rsatkichlarning mamlakat miqyosidagi ahamiyatini hisobga olib nisbiy indekslar tuzish mumkin. Masalan, mamlakat bo'yicha yalpi investitsiyalar hajmining yalpi ichki mahsulotga nisbati bilan taqqoslanadi. Bunday yondoshuv mamlakatdagi investitsion faollikni nisbiy baholab, uning iqtisodiy islohotlarga ta'sirini aniqlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, ushbu yondoshuv investorlarning faolligiga ta'sir ko'rsatuvchi kompleks omillarni hisobga olgan va umumlashma ko'rsatkichlardan iborat bo'lgan hudud investitsion jozibadorligini reyting ko'rsatkichlar asosida baholash uslubi ham hisoblanadi. Mamlakat investitsiya muhiti faolligini tavsiflashda ko'pgina tadqiqotchilar asosan quyidagi mezonlardan foydalanadilar: hududning iqtisodiy rivojlanish darajasi, investitsion infratuzilma, demografik vaziyat, bozor munosabatlarining rivojlanishi, investitsiya faoliyatining xavfsizlik darajasi kabi mezonlardir.

Maqbul investitsiya muhitini kompleks baholash ko'rsatkichlarini tuzishda ularni 4ta guruh bo'yicha tavsiflashni amalga oshirish mumkin: eng jozibador; yuqori darajali; quyi darajali; past darajali.

Ushbu guruhlarda asosiy mezon sifatida quyidagi ikkita tavsif qabul qilinishi maqsadga muvofiqdir:

1. Investitsiya salohiyati,
2. Investitsiya xatari.

Investitsiya salohiyati - hudud salohiyatining 7ta tarkibiy, ya'ni resurs-xomashyo, ishlab chiqarish, iste'mol, infratuzilma, intellektual, institutsional va innovatsiya qismini o'z ichiga olgan integral reyting ko'rsatkichlarini o'rtacha hisoblash yo'li bilan aniqlanadi.

Investitsiya xatari - investitsiya salohiyatining o'rtacha integral (ko'p o'lchovli) reyting ko'rsatkichlarini hududdagi ijtimoiy-iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ekologik va jinoyatchilik (korruptsiya) daraja ko'rsatkichlariga nisbati orqali aniqlanadi. Daraja ko'rsatkichlari o'z navbatida, umumiy holatga nisbatan yaxshi, yomon va qoniqarsiz ko'rsatkichlar bilan baholanishi mumkin.

Shuningdek, maqbul investitsiya muhitini milliy iqtisodiyotga ta'sirini baholashda investitsiyalarning huquqiy jihatdan himoya qilinganlik darajalariga ham alohida e'tibor qaratish tavsiya etiladi. Ushbu omil investitsiya faoliyatini jadallashtirishga xizmat qiladigan yoki unga to'siq bo'ladigan barcha huquqiy-me'yoriy shart-sharoitlarni guruhlashtirish asosida aniqlanadi.

Integral (ko'p o'lchovli) tasniflash usuli bazasida tuzilgan shartlarning asosiy bosqichlari quyidagi ko'rinishlarda bo'ladi:

$m \times n$ hajmidagi yakuniy kuzatishlar matritsasi tuzib olinadi. Bunda n - ob'ektlar soni (ushbu holatda - hududlar soni), m - tadqiq etilayotgan ob'ekt nuqtai nazaridan ob'ekt holatini tavsiflovchi ko'rsatkichlar soni.

Demak, har bir ob'ektni ko'rsatkichlar makonidagi m nuqta ko'rinishida tasavvur qilish mumkin. Ko'rib chiqilayotgan makonda bunday nuqtalarning taqsimlanish tavsifi ko'rsatkichlar tizimida berilgan ob'ektlar o'xshashligi va farqlarining tarkibini belgilaydi. Bunda, ko'pincha ushbu nuqtalar makon bo'ylab tekis taqsimlanmaydi, balki ayrim hollarda zich holatda notekis ravishda namoyon bo'ladi. Boshqacha aytganda, maqbul investitsiya muhiti omilini m makon deb tasavvur qiladigan bo'lsak, viloyatlar iqtisodiyotidagi mavjud investitsiya muhiti

ko'rsatkichlarining o'rtacha umumiy darajasi ushbu makon bo'ylab bir xil taqsimlangan deb xulosa qilish noo'rindir. Chunki, viloyatlar iqtisodiyotining investitsiya muhiti omili turli darajadadir.

Maqbul investitsiya muhitini baholashning keyingi usullaridan biri "klaster" usuli bo'lib, ushbu usul o'rganilayotgan ob'ektlarning u yoki bu jihatlarining o'xshashligiga qarab muayyan guruhlariga ajratish orqali tahlil qilishni yuzaga keltiradi. Hozirgi paytda guruh ob'ektlari orasidagi tafovutlarni aniqlash vositalari va hisoblash algoritmlari bo'yicha o'zaro farq qiladigan ko'plab tasniflash usullari ishlab chiqilgan bo'lib, ular yordamida klaster baholashning sifat va miqdor ko'rsatkichlarini aniqlash mumkin. Ushbu holatda guruhlar o'rtasidagi chegara nuqtalari qanchalik zich bo'lsa, ularning tanlab olingan usulga bog'liqlik darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi. Agar turli tasniflash usullarini qo'llash chog'ida ular o'zaro o'xshash bo'lsalar, natijalar shunchalik ishonchli bo'ladi. Agar olingan tahlil natijalari o'zaro farq qilsa, ular o'rtasidagi muvozanatli holatlar shunchalik muammolidir. Ob'ektlar o'xshashligiga qarab, ya'ni ularning mos nuqtalar orasidagi masofalarga qarab ham fikr yuritish mumkin. Bunday o'xshashlikning ma'nosi shundaki, ob'ektlar qanchalik bir-biriga o'zaro yaqin bo'lsalar (ushbu holatda o'xshash bo'lsalar), ko'rsatkichlarning xususiyatlari o'rtasidagi tafovutlar shunchalik yechimlidir.

Klaster tahlil usulining natijalari o'z navbatida keyingi korrelyatsion tahlil usulining qo'llanilishini yuzaga chiqaradi. Ushbu usul farqlanuvchi natijalarning o'zaro bog'liqlik darajasini aniqlash imkonini beradi. Agar korrelyatsiya usuli alohida guruh ko'rsatkichlari orasidagi aloqadorlikni ifodalasa, ular yakuniy ko'rsatkichlar yig'indisini mo'tadillashtirish uchun «omilli» tahlil usuliga o'tishni keltirib chiqaradi. Mazkur usul yakuniy ko'rsatkichlarni o'zaro bog'liq ko'rsatkichlardan iborat guruhlariga ajratish imkonini beradi. Ushbu guruhlarining har birini alohida tahlil etish, ko'plab yakuniy ko'rsatkichlardan o'rganilayotgan ob'ektning asosiy tavsiflarini (omillarini) beradigan kam sonli ko'rsatkichlarga o'tish imkonini beradi.

Ba'zi tadqiqotlarda iqtisodiy o'sishning turli darajadagi, jumladan, intensiv va ekstensiv darajadagi samaradorlik ko'rsatkichlari tahlili keltiriladi. Ushbu tahlil usullarida ham asosiy omil sifatida investitsiya muhiti omili e'tirof etiladi. Investitsiya muhitini takomillashtirmasdan turib, iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalarni oshirish hamda ishchi kuchi malakasini ko'tarish o'ta murakkab masaladir. Investitsiya muhitini shakllantirishda investitsion faollik ko'rsatkichlarini chuqur tahlil qilish talab etiladi.

Investitsion faollik ko'rsatkichlari tahlillari shuni ko'rsatadiki, investitsiyalar bo'yicha qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatadigan omillarni to'liq baholash uchun alohida mamlakatlarning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinishi zarurdir. Xususan, o'sha mamlakatning mentaliteti, e'tiqodi, urf-odatlar va boshqalar. Umuman olganda, investitsiya muhitining turli mamlakatlar bo'yicha tafovutlarining kattaligi, ulardagi dastlabki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sharoitlari, ishlab chiqarish kuchlarining taqsimlanishi va joylashuvi, mavjud infratuzilma ob'ektlari, tabiiy xom-ashyo resurslarining mavjudligi, tabiiy iqlim sharoitlari kabi omillarga bog'liq bo'ladi.

Yuqoridagi omillar investitsiya muhitini baholashning ijtimoiy jihatlarini ifodalasa, uning iqtisodiy jihatlarini quyidagi omillar orqali ifodalashga va shu bilan viloyatlar iqtisodiyotining investitsion faollik tasniflarini tahlil qilish mumkin:

Barcha manbalar hisobidan kapital qo'yilmalar hajmi (mlrd.so'm).

Mintaqaga kiritilgan xorijiy investitsiyalar hajmi (mln.so'm).

Aholi jon boshiga nisbatan kapital qo'yilmalar hajmi (ming so'm).

Aholi jon boshiga nisbatan chet el investitsiyalar hajmi (ming so'm).

Xorijiy sarmoyalarning jami kapital qo'yilmalardagi ulushi (%).

Maqbul investitsiya muhitini yaratish nafaqat investitsiya salohiyati bilan o'lchanadi, balki shu bilan bir qatorda ularning xavf-xatarlarga tortilganlik darajalari bilan ham tavsiflanadi. Agar investitsiyalarning xatarlilik darajalari eng minimal darajalarda bo'lmas ekan, ularning iqtisodiy o'sishga ta'sirini rag'batlantirib bo'lmaydi. Investitsiya xavf- xatari va investitsiya muhiti tushunchalari shaklan farqlanuvchi, mazmunan esa bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Investitsiya

muhiti qanchalik zaif bo'lsa, investitsiyalarning xatarlilik darajasi shunchalik yuqoridir, va aksincha investitsiya xatari qanchalik past bo'lsa, investitsiya muhiti shunchalik kuchlidir.

Investitsiya xavf-xatari, ayniqsa chet el investorlari uchun yanada yuqoriroq tus berishi mumkin. Shu bois, investitsiyalardan hosilaviy (natijaviy) belgi sifatida foydalanib, investitsiya muhitini YaIMga, ya'ni iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'sirini funksional tenglama orqali ko'rib chiqishga harakat qilamiz. Buning uchun biz har bir viloyatlar uchun umumiy hisoblangan quyidagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni asosiy omil sifatida tanlab oldik:

1. YaIM - Yalpi ichki mahsulot hajmi mlrd. so'mda. Ushbu ko'rsatkich investitsiya muhitiga ta'sir etuvchi omillarning iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'sir darajasini ko'rish uchun olinadi.
2. SIX - sanoat ishlab chiqarish hajmi mlrd. so'mda. Sanoat ishlab chiqarish hajmining barqarorligi aniq bir viloyat iqtisodiyotida investorlar uchun yaratilgan shart sharoitlarning qulayligini aks ettiradi.
3. INV - asosiy kapitalga kiritilgan jami investitsiyalar mlrd. so'mda. Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmining ortishi yoki kamayishi iqtisodiyotning turli tarmoqlariga yo'naltirilayotgan mablag'larning samarasi hamda iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'siri darajasini ifodalaydi.
4. IInv. - ichki investitsiyalar hajmi mlrd. so'mda. Ichki investitsiyalar hajmining ortishi yoki kamayishi aniq bir viloyat iqtisodiyotida mavjud moliyalashtirish manbalaridan foydalanish darajasini hamda maxalliy investorlar uchun qulay investitsiya muhiti shakllanayotganligi yoki uning aksini ifodalaydi.
5. ChEI - chet el investitsiyalari va kreditlari hajmi mlrd. so'mda. Chet el investitsiyalari va kreditlari hajmining ortishi yoki kamayishi aniq bir viloyat iqtisodiyotida chet el investorlari uchun qulay investitsiya muhiti shakllanayotganligi yoki uning aksini ifodalaydi.
6. EX - eksport hajmi mln. AQSh dollarida. Eksport hajmining ortishi aniq bir viloyatning valyuta zahiralarining (shartli ravishda) hamda YaXMning ortishini ya'ni iqtisodiy o'sishni ifodalaydi.

7. ImX - import hajmi mln. AQSh dollarida. Import hajmining ortishi yoki kamayishi raqobat muhiti va mahalliy ishlab chiqarishning raqobatbardoshligini ifodalaydi.

8. INI - iste'mol narxlari indeksi foizda. Iste'mol narxlari indeksining ortishi yoki kamayishi milliy valyutaning barqarorlik drajasini hamda uning iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'sirini ifodalaydi.

9. X- boshqa omillar.

Yuqoridagi ushbu omillardan kelib chiqqan holda investitsiya muhitini iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'sirini aniqlashning quyidagi funksional tenglamadan iborat bo'lgan usulini keltirish mumkin:

$$YaIM=f(CB\{, INV, IInv, ChEI, EX, ImX, INI, \dots X) \quad (1)$$

Ushbu funksional tenglama YaIMning har bir omil bilan bog'liqligini va ularning o'zaro ta'sirini ifodalaydi. Ta'sir darajasini aniqlashni soddalashtirish hamda o'zgaruvchilarning statsionarligini ta'minlash maqsadida ular logorifmik ko'rsatkichlarga keltirilib, hisoblab chiqiladi.

Ushbu regressiv tenglamadan kelib chiqqan holda har bir omilning iqtisodiy o'sishga bo'lgan alohida va yaxlit holdagi ta'sir darajasini aniqlashimiz mumkin. Bu esa ushbu omillarning o'zgarishlarga tortilishi yoki tortilmasligi nuqtai nazaridan iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'sirini samarali baholash imkoniyatini yaratadi. Pirovard natijada, mazkur omillarning investitsiya muhitiga bo'lgan ta'sirchanligini kuchaytirishga, investitsiyalarning samarali taqsimlanishiga va ular samaradorligining ortishiga olib kelishi mumkin.

Investitsiya muhitining yaxshilanishi, investitsiyalarning samarali taqsimlanishi va ular unumdorlik ko'rsatkichlarining ortishi investorlar sarmoyalarining reinvestitsiya qilinishiga, daromadlarining ortishiga, ishlab chiqarish kuchlarining raqobatbardoshligini ta'minlashga va real iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'sirini kuchaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, hozirgi zamon iqtisodchi olimlarining ham ko'pchiligi iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida aynan investitsiyalarning rolini e'tirof etishadi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan barcha holatlar maqbul investitsiya muhitini yaratish munosabatlarida o'ziga xos ahamiyat kasb etib, iqtisodiyotning o'zaro uzviy holda faoliyat ko'rsatishiga, iqtisodiy o'sishning barqarorlashuviga, investitsiyalarning samarali taqsimlanishi va unumdorligining ortishiga o'z ta'sirini ko'rsatishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G'ozibekov D.G'. *Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari*. - Toshkent, 2003.- 125 b.
2. Abdug'aniev A., Abdug'aniev A.A. *Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti*. - Toshkent, 2004. - 98 b.
3. O'lmasov A., Vaxobov A. *Iqtisodiyot nazariyasi*. - Toshkent, 2006. - 57 b.
4. Jo'raev A.S., Xo'jamqulov D.Yu., Mamatov B.S. *Investitsiya loyihalari tahlili*. - Toshkent, 2003. - 187 b.
5. Oblokulov, A. (2022, December). THE NEED TO DEVELOP THE RICE NETWORK THROUGH COOPERATIVE RELATIONS. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 107-110).
6. Oblokhulov, A., & Farrukh, R. (2023). WAYS TO CREATE ADDED VALUE IN GRAIN PRODUCING FARMS THROUGH COOPERATIVE RELATIONSHIPS. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 10(11), 101-104.
7. Muxtorov, A. X., Obloqulov, A. O. O', Abdukarimova, M., & Muxtorova, Ch. A. (2024). OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING INSTITUTSIONAL ASOSLARI (XORIJIY TAJRIBA). *Science and innovation*, 3(Special Issue 42), 79-82.

KORXONALARNING BANKROTLIK EHTIMOLINI BAHOLASH AMALIYOTI (GERMANIYA MISOLIDA)

B.N.Nasiriddinov, Denov TPI, kafedrası doktoranti

Bugungi iqtisodiy muhitda korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash va bankrotlik xavfini oldindan aniqlash eng dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bankrotlikning o'z vaqtida va to'g'ri baholanishi nafaqat alohida korxonalarining, balki butun iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Germaniyada bu jarayon yuqori darajada rivojlangan huquqiy, moliyaviy va axborot tizimlari orqali tartibga solinadi. Ushbu tezisda Germaniya amaliyoti asosida bankrotlik ehtimolini baholash jarayoni chuqur tahlil qilinadi.

Germaniyada bankrotlik ehtimolini baholash amaliyoti ko'p o'lchamli tahlilni o'z ichiga oladi. Bunda asosan moliyaviy likvidlik, kapital tuzilmasi, daromad olish qobiliyati va qarz yuki kabi ko'rsatkichlar e'tiborga olinadi. E. Altman tomonidan 1968 yilda taklif qilingan Z-skor modeli ilmiy doiralarda keng tarqalgan usullardan biri hisoblanadi. U kompaniyaning bir nechta asosiy moliyaviy ko'rsatkichlarini

kompleks tarzda tahlil qilib, bankrotlik xavfini oldindan bashorat qilish imkonini beradi. Shuningdek, Germaniyada mahalliy kredit agentliklari, xususan, Creditreform tomonidan ishlab chiqilgan maxsus kredit baholash tizimlari ham keng qo'llaniladi.

Germaniyada bankrotlik ehtimolini baholashda quyidagi asosiy metodlar qo'llaniladi:

1. Altman Z-skor modeli – bu model asosan beshta asosiy moliyaviy nisbat (likvidlik, foydalilik, qarz va boshqalar) yordamida kompaniyaning bankrotlik ehtimolini aniqlaydi. Modelning afzalligi uning soddaligi va yuqori aniqligidir.

2. Creditreform tizimi – ushbu reyting tizimi kompaniyalarning moliyaviy holati, to'lov intizomi va boshqaruv sifati kabi ko'rsatkichlarni hisobga oladi. Tizim 100 dan 600 gacha ball asosida baholab, bankrotlik ehtimolini aniq va tushunarli tarzda aks ettiradi.

3. Sun'iy intellekt va neyron tarmoqlar – bu usullar katta ma'lumotlarni (Big Data) tahlil qilib, kompaniyaning moliyaviy hisobotlari bilan birga boshqaruvchilarning bayonotlari, bozor signallari va boshqa ko'plab omillarni ham hisobga oladi. AI usullari bankrotlikni juda yuqori aniqlikda va tezkorlik bilan bashorat qilish imkoniyatini beradi.

Germaniyada bankrotlik ehtimolini baholash va unga qarshi kurashish KonTraG (KonTraG), StaRUG va InsO kabi qonunlar bilan aniq tartibga solinadi.

KonTraG qonuniga ko'ra, korxonalar moliyaviy risklarni oldindan aniqlash va ularni nazorat qilish tizimlarini joriy etishlari shart.

StaRUG qonuni esa bankrotlik arafasidagi korxonalarga qayta tuzilma rejalarini ishlab chiqish imkoniyatini beradi.

InsO qonunida esa bankrotlik holati kuzatilganda, uni tezkor ravishda sudga e'lon qilish talab etiladi. Qonun talablariga rioya etmaslik jiddiy huquqiy oqibatlariga sabab bo'ladi va kompaniya rahbariyati uchun yuqori javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Germaniyaning bankrotlik ehtimolini baholash amaliyotida huquqiy normalar va zamonaviy metodikalarning uyg'unligi uni yuqori samaradorlik bilan ta'minlamoqda. Korxonalarning moliyaviy barqarorligini saqlash va bankrotlik holatlarining oldini olishda kompleks yondashuvlar, ayniqsa, sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, Germaniya tajribasidan boshqa mamlakatlarda ham foydalanib, moliyaviy risklarni boshqarish va prognoz qilish tizimlarini yanada takomillashtirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Altman E. I. *Financial ratios, discriminant analysis and the prediction of corporate bankruptcy* // *The Journal of Finance*. – 1968. – Vol. 23, no. 4. – P. 589–609.
2. *Creditreform Wirtschaftsforschung. Corporate Insolvencies in Europe, Year 2022: An Increase in Insolvencies*. – Neuss, 2023.
3. Beissenhirtz S. *StaRUG – Early risk detection? Yes, please – but how?* – 30.06.2021. // *beissenhirtz.com blogi*.
4. CMS Law. *Restructuring and insolvency law in Germany* // *CMS Expert Guide* – 2024.
5. Gruszczyński M. *On unbalanced sampling in bankruptcy prediction* // *International Journal of Financial Studies*. – 2019. – Vol. 7, no. 2.

MINTAQADA SIFATLI TA'LIM TIZIMINI SHAKLLANTIRISH

OMILLARI

Magistrant, Jinayeva Dilrabo Abdisalomovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Bugungi globallashuv, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va mehnat bozorining zamonaviy talablari ta'lim tizimini tubdan isloh qilishni, ayniqsa, hududlar kesimida sifatli va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasiga yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda. Afsuski, mavjud ta'lim tizimida hududlar o'rtasida ta'lim sifati bo'yicha nomutanosibliklar, ta'lim turlari o'rtasidagi uzviylikning yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi, mehnat bozorining talab va ehtiyojlari bilan kadrlar tayyorlashning uyg'unlashmaganligi kabi muammolar mavjud. Bu esa mintaqaviy rivojlanish sur'atlarini sekinlashtirib, ijtimoiy-iqtisodiy o'sishning tizimli asosda amalga oshirilishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda[1].

Xalqaro tajriba, xususan, M. Porterning klaster nazariyasiga asoslangan yondashuvlar ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda ta'lim-fan-ishlab chiqarish

uzviyligini kuchaytirish, innovatsiyalarni joriy etish va ijtimoiy hamkorlik mexanizmlarini yaratish orqali sezilarli natijalarga erishish mumkinligini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, pedagogik ta'limda klaster modeli asosida uzluksiz, zamonaviy va sifatli o'quv jarayonini tashkil etish, yoshlarning intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi[2].

O'zbekistonda bu boradagi izlanishlar boshlangan bo'lsa-da, amaliyotda ta'lim klasterlarini shakllantirish va rivojlantirish hali keng ko'lamda yo'lga qo'yilmagan. Shu sababli mintaqada sifatli ta'lim tizimini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish, klaster yondashuvi asosida innovatsion ta'lim modellarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, zamonaviy ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirish hamda ilm-fan salohiyatini oshirishda ta'lim tizimining roli beqiyosdir. Ayniqsa, mintaqaviy kesimda ta'lim tizimining sifat ko'rsatkichlarini oshirish, ta'limning uzluksizligi, amaliyotga yaqinligi va mehnat bozoriga mosligini ta'minlash ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Bu borada Prezidentning 2023-yil 28-iyuldagi PQ-253-son qarori asosida tasdiqlangan "2023–2026-yillarda pedagogik ta'lim sifatini oshirish konsepsiyasi" muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda[3].

Surxondaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi 2023-yil yakunlariga ko'ra, sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatmoqda. Viloyatning yalpi hududiy mahsuloti (YaHM) hajmi 40 909,8 mlrd. so'mga yetib, 2022-yilga nisbatan 4,4%ga oshgan. Sanoat sohasida ishlab chiqarish hajmi 5,9 trln. so'mni tashkil etib, respublika bo'yicha ulushi 1,3%ni tashkil qilgan. Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulotlari hajmi 24,2 trln. so'mga yetib, respublika bo'yicha ulushi 8,3%ni tashkil qilgan. Investitsiyalar hajmi 2,2 trln. so'mni tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 4,8%ga oshgan. Xizmatlar sohasida hajm 11 trln. so'mga yetib, sezilarli o'sish kuzatilgan. Aholi soni 2 959 823 kishiga yetib, 2025-yil aprel holatiga ko'ra, 2024-yilga nisbatan 2,5%ga oshgan. Shunday qilib, Surxondaryo viloyatining iqtisodiy va demografik o'sishi ta'lim sohasining rivojlanishi uchun muhim shart-sharoitlarni

yaratmoqda, bu esa yosh avlodni sifatli ta'lim bilan ta'minlash, kasbiy va ilmiy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi[4].

Sifatli ta'lim tizimini shakllantirishda bir nechta omillar mavjud bo'lib, ularni ichki va tashqi omillarga ajratish mumkin.

1-jadval

Sifatli ta'lim tizimini shakllantirish¹⁰⁷

Ichki omillar	Tashqi omillar
O'quv dasturlarining yangiligi va zamonaviyligi;	Mehnat bozori ehtiyojlari;
Pedagogik kadrlarning malaka darajasi;	Hududiy iqtisodiy rivojlanish sur'atlari;
Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish;	Davlat va nodavlat sektorlari o'rtasidagi hamkorlik;
Ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi;	Xalqaro standartlarga muvofiqlik;
Ilmiy-tadqiqot ishlarining samaradorligi.	Aholining ijtimoiy-iqtisodiy holati.

Mazkur omillarning uzviy bog'liqligi ta'lim sifatini belgilovchi mezon sifatida namoyon bo'ladi. Shu boisdan ham ularni kompleks tahlil etgan holda strategik rejalashtirish zarur.

Quyida Surxondaryo viloyatida 2025–2030 yillarda oliy va kasbiy ta'lim tizimini rivojlantirish strategik rejasi asosida asosiy yo'nalishlar, maqsadlar, choralar va kutilayotgan natijalar taqdim etiladi.

2025–2030 yillar uchun ishlab chiqilgan ushbu strategik reja Surxondaryo viloyatida sifatli ta'lim tizimini shakllantirish, yuqori malakali kadrlar tayyorlash va mehnat bozoriga mos mutaxassislar yetishtirishni asosiy maqsad qilib oladi. Reja viloyatning demografik xususiyatlari, iqtisodiy salohiyati va tarmoq ixtisoslashuvlarini inobatga olgan holda ishlab chiqilgan bo'lib, har bir tuman va shahar kesimida amalga oshiriladi. Jumladan, Termiz shahri, Denov, Sherobod, Jarqo'rg'on kabi tumanlarda ta'lim klasterlarini shakllantirish orqali akademik va amaliy bilimlar integratsiyasi yo'lga qo'yiladi. Bu klasterlar doirasida oliy ta'lim muassasalari, kasb-hunar maktablari, ilmiy markazlar va ishlab chiqarish korxonalari o'zaro hamkorlikda faoliyat yuritadi.

¹⁰⁷ Manba muallif ishlanmasi

**2030-yilgacha Surxondaryo viloyatida ta'limni rivojlantirish strategik
reja jadvali¹⁰⁸**

№	Yo'nalish	Asosiy maqsad	Amalga oshiriladigan choralar	Kutilayotgan natija (2030)
1	Ta'lim klasterlari	Hududiy mutaxassislikka mos ta'lim infratuzilmasini yaratish	Termiz, Denov, Sherobod, Jarqo'rg'on tumanlarida ta'lim klasterlari tashkil etish	10 ta zamonaviy klaster faoliyati yo'lga qo'yiladi
2	O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish	Mehnat bozoriga mos ta'lim yo'nalishlarini joriy etish	Agroturizm, logistika, IT, ekologiya bo'yicha modulli dasturlar ishlab chiqish	Bitiruvchilarning 75% ixtisosligi bo'yicha ish bilan ta'minlanadi
3	Pedagog kadrlar salohiyati	O'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish	5 ta qayta tayyorlash markazi, har yili 500 nafardan ortiq o'qituvchini qayta tayyorlash	3000+ pedagog zamonaviy bilim va metodikaga ega bo'ladi
4	Infratuzilmani modernizatsiya qilish	Ta'lim muassasalarini texnik jihozlash	Raqamli kutubxonalar, laboratoriyalar, mobil laboratoriyalar joriy qilish	20+ laboratoriya, 50+ maktab zamonaviy texnika bilan jihozlanadi
5	Ta'lim sifatini monitoring qilish	Baholash tizimini joriy qilish	Mustaqil baholash markazi, maktablar reytingi, bitiruvchilar monitoringi	Yillik ta'lim hisobotlari asosida tahliliy qarorlar qabul qilinadi
6	Moliyalashtirish va sheriklik	Barqaror moliyalashtirishni ta'minlash	Davlat, donorlar va xususiy sektor ishtirokida moliyalashtirish mexanizmini ishlab chiqish	100 mlrd so'mga yaqin investitsiya jalb qilinadi

Rejaning asosiy yo'nalishlaridan biri – o'quv dasturlarini zamonaviylashtirish va mehnat bozoriga moslashtirishdir. Ayniqsa, Surxondaryo viloyatining agroiqtisodiy va logistika salohiyati yuksak bo'lgan hududlari uchun agronomiya, logistika, turizm va ekologiya yo'nalishlari bo'yicha modulli, amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi. Har bir tuman o'zining iqtisodiy ixtisoslashuviga qarab, ta'lim profillarini moslashtiradi, masalan, Sariosiyo va Uzun tumanlarida qishloq xo'jaligi, Boysun va Sherobodda ekologiya hamda turizm sohalariga urg'u beriladi.

¹⁰⁸ Manba muallif ishlanmasi

Pedagog kadrlar salohiyatini oshirish strategiyaning markaziy yo'nalishlaridan biridir. Buning uchun viloyat bo'yicha yagona pedagogik salohiyatni oshirish markazi tashkil etilib, har yili 500 nafardan ortiq o'qituvchi zamonaviy metodika va texnologiyalar asosida qayta tayyorlanadi. Oliy ta'lim muassasalari hamda xorijiy ekspertlar ishtirokida treninglar, vebinarlar va master-klasslar tashkil qilinadi. Ayniqsa, STEM fanlari va raqamli texnologiyalar bo'yicha dars beradigan pedagoglar salohiyatiga alohida e'tibor qaratiladi.

Viloyatdagi ta'lim infratuzilmasi bosqichma-bosqich modernizatsiya qilinadi. Har bir tumandagi yetakchi ta'lim muassasalari namunaviy dars xonalar, axborot-resurs markazlari va raqamli kutubxonalar bilan jihozlanadi. Yangi qurilayotgan yoki rekonstruksiya qilinadigan maktablar va kollejlarda zamonaviy laboratoriyalar, internet tarmog'iga ulangan texnik vositalar bilan ta'minlanadi. Shu bilan birga, uzoq va chekka hududlarda joylashgan maktablar uchun mobil laboratoriyalar va onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish mexanizmlari yo'lga qo'yiladi.

Ta'lim sifatini baholash va monitoring qilish uchun viloyat miqyosida mustaqil baholash tizimi joriy etiladi. Bu tizim orqali har bir tuman bo'yicha o'quvchilarning bilim darajasi, bitiruvchilarning bandlik ko'rsatkichlari, o'qituvchilarning pedagogik faoliyati muntazam kuzatib boriladi. Olingan natijalarga asoslanib, kamchiliklarni bartaraf etish va ilg'or tajribalarni ommalashtirish choralari ko'rish rejalashtirilgan.

Strategik rejaning moliyalashtirilishi davlat byudjeti, viloyat hokimligi resurslari, xalqaro donor tashkilotlar grantlari va mahalliy xususiy sektor investitsiyalari hisobidan amalga oshiriladi. Jumladan, 2025–2030 yillar davomida kamida 10 ta ta'lim klasteri, 20 dan ortiq zamonaviy o'quv laboratoriyalari, 5 ta pedagoglarni qayta tayyorlash markazi tashkil etilishi ko'zda tutilmoqda. Shuningdek, bitiruvchilarning 75 foizi o'z ixtisosligi bo'yicha ishga joylashishini ta'minlash strategiyaning asosiy natijalaridan biri sifatida belgilangan.

Ushbu strategik reja Surxondaryo viloyatida ta'lim sifatini keskin oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, innovatsion ta'lim muhitini shakllantirish orqali barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga mustahkam zamin yaratadi.

Surxondaryo viloyatining ta'lim tizimini rivojlantirish strategik rejasi hududning iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlariga mos ravishda shakllantirilishi zarur. Viloyatdagi ta'lim infratuzilmasi va kadrlar malakasini oshirish borasida mavjud muammolarni bartaraf etish uchun samarali choralar ko'rilishi lozim. Shuningdek, mehnat bozorining talablariga mos keladigan, zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etadigan ta'lim tizimi yaratish muhimdir. Hududiy tafovutlarni kamaytirish va pedagoglarning malakasini oshirish uchun qayta tayyorlash markazlarini kengaytirish ta'lim sifatini yaxshilashda katta rol o'ynaydi. Davlat, xususiy sektor va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish orqali ta'lim sohasiga investitsiyalarni jalb etish, yoshlarning kasb-hunar tanlashdagi qiziqishini oshirish va mehnat bozoriga tayyor kadrlar yetkazib berish Surxondaryo viloyatining barqaror rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO (2020). Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO Publishing.
2. World Bank (2022). Improving Education Quality in Developing Countries. Washington, D.C.: The World Bank.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2907-son qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 15-martdagi qarori "Hududlarda ta'lim sifatini oshirish bo'yicha strategik reja tasdiqlash haqida".

ASSESSMENT OF THE PROSPECTS FOR BROILER CHICKEN MEAT PRODUCTION EXPANSION IN THE SURKHANDARYA REGION

Zukhriddin Ismoilov

**PhD student, Termez State University
of Engineering and Agrotechnologies**

Uzbekistan is experiencing population growth accompanied by rising purchasing power, which has led to an increase in the consumption of animal-derived products. Enhancements in poultry production are predominantly driven by the private sector, serving as an important means of generating supplementary income and creating employment opportunities, particularly within rural communities. Although the livestock sector appears to make a substantial contribution to the national economy, the poultry subsector accounts for only 5% of the overall livestock industry's output. In Uzbekistan domestic chicken meat

production is low, and the domestic egg production level is high. By 2024, domestic poultry production was only able to meet 66,7 percent of the demand for chicken meat¹⁰⁹. This chicken meat decline in the local poultry industry is due to the high cost of production. Due to insufficient domestic poultry production, Uzbekistan imported approximately 63,000 metric tons of poultry meat in 2023 to meet internal demand¹¹⁰. The demand for chicken meat has been steadily increasing over time, leading to a corresponding rise in its market price. Despite the favorable market conditions characterized by high demand and elevated prices, the growth in the number of poultry enterprises has not met expectations. This slower-than-anticipated expansion can be attributed to a range of underlying factors, including economic, infrastructural, and regulatory challenges faced by potential investors and existing producers.

Study Area, Sample Size, Data collection, Data analysis

The study was conducted in the Surkhandarya region of Uzbekistan, selected primarily due to its notably low concentration of poultry enterprises, which constitute only 3.5% of the total poultry enterprises in the country. This study employed a mixed approach based on quantitative and qualitative primary and secondary data. Primary data was collected through a structured questionnaire administered to 34 poultry enterprises across 14 districts of the Surkhandarya region. The sample comprised 9 enterprises from the small-scale group (with fewer than 5,000 birds), 15 from the medium-scale group (with 5,000 to 9,999 birds), and 10 from the large-scale group (with 10,000 or more birds). The collected data were subsequently analyzed using tabular analysis, incorporating mathematical techniques and economic concepts to derive meaningful insights.

As presented in Table 1, the overall feed conversion ratio (FCR) was 1.98. When analyzed by farming size, the FCR was 2.02 for small enterprises, 1.98 for medium enterprises, and 1.96 for large enterprises. These results indicate that small

¹⁰⁹ www.stat.uz- National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan

¹¹⁰ https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/UZB/year/2023/tradeflow/Imports/partner/ALL/product/020741?utm_source=chatgpt.com

enterprises require a higher amount of feed to achieve one kilogram of body weight compared to medium and large enterprises.

Table 1.

Technical indicator and production performance according to scale of poultry enterprises¹¹¹

Paramet ers	Enterprise size group												
	Small (n: 6)				Medium (n: 10)				Large (n: 8)			Over all	
	Ma x	Min	Avera ge		Ma x	Min	Avera ge		Ma x	Min	Avera ge		
LW (kg)	2.04	2.02	2.03		2.02	2.00	2.01		2.02	1.96	1.99		2.01
LA (%)	94.4 8	94.3 5	94.41		94.6 1	94.4 4	94.53		94.8 6	94.5 9	94.73		94.68
SA (days)	42.6 3	42.3 5	42.48		42.4 2	42.1 6	42.29		42.2 9	41.9	42.05		42.28
FCR (kg)	2.03	2.01	2.02		2.01	1.95	1.98		1.99	1.94	1.96		1.98

The livability percentages for the enterprises in the study area were 94.41% for small enterprises, 94.53% for medium enterprises, and 95.12% for large enterprises. Regardless of farm size, the livability percentages across the study area were relatively consistent. The average slaughter age was found to be 42.48 days for small enterprises, 42.29 days for medium enterprises, and 42.05 days for large enterprises. These figures suggest that the average slaughter age was relatively consistent across enterprises of different sizes. The average live weight was 2.03 kg for small enterprises, 2.01 kg for medium enterprises, and 1.99 kg for large enterprises, indicating slight variations in live weight across the different enterprise sizes. The findings indicated a slight decrease in live weight as the size of the enterprise increased. The overall production performance across the enterprises revealed an average slaughter age of 42.48 days, a livability rate of 94.68%, and an average live weight of 2.01 kg.

Table 2.

Total cost of production per kilogram live weight in Surkhandarya region¹¹²

								UZS/kg LW
Particulars								

¹¹¹ Source: Survey results of this study. LW: live weight; LA: livability; SA: slaughter age; FCR: feed conversion ratio

¹¹² Source: Authors' calculation. Survey results of this study, note: Numbers within the parentheses indicate percentage to total.

		Small (n: 6)	Medium(n : 10)	Large (n: 8)	All enterprises	
Total variable cost						
Chick cost		4870(19.1)	4892(19.5)	4920(20.2)	4883(19.6)	
Feed cost		17697(69.4)	17537(69.9)	16684(68.5)	17240(69.2)	
Veterinary cost		280(1.1)	301(1.2)	316(1.3)	298(1.2)	
Electricity	charges	255(1.0)	250(1.0)	243(1.0)	249(1.0)	
Other cost		433(1.7)	351(1.4)	340(1.4)	373(1.5)	
Total fixed cost						
Labor cost		306(1.2)	275(1.1)	267(1.1)	274(1.1)	
Housing cost		1402(5.5)	1329(5.3)	1242(5.1)	1320(5.3)	
Management cost		153(0.6)	150(0.6)	146(0.6)	149(0.6)	
Total cost		25500	25085	24158	24786	

The various components that comprise the total cost per kilogram of live weight are presented in Table 2. The average total cost for producing one kilogram of live broiler weight in the sample was 24,786 UZS. It was observed that, on average, variable costs accounted for 92.5% of the total cost, while fixed costs represented 7.5%. Upon examining the size-wise total average cost per kilogram, it was observed that small poultry enterprises incurred the highest cost, amounting to 25,500 UZS per kilogram. This was followed by medium enterprises at 25,085 UZS, with large enterprises having the lowest cost at 24,158 UZS per kilogram. This finding indicates that the production cost per kilogram decreased as the size of the poultry enterprise increased. Given the scope of this study, these findings may be extrapolated to broader broiler chicken meat production within Uzbekistan.

References

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PD-285 dated June 10, 2025, "On additional measures to ensure food security and increase the production of agricultural products, <https://lex.uz/docs/-5263684>.
2. Ismoilov, Z., Omonov, A. (2023). Economic efficiency of poultry egg production in Surkhandarya province, Uzbekistan. E3S Web of Conferences, 371, 01009. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337101009>.

3. Ismoilov, Z. (2025). Prospects for the development of the poultry industry in Surkhandarya region. *Green Economy and Development*, 3, 752-756. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15161750>
4. Ismoilov, Z. (2025). Current status of the poultry industry in surkhandarya region. *Surkhan science publication*, p. 674-680.
5. Duangnate, K., Mjelde, J. W., & Anderson, D. P. (2025). Evolving price dynamics in the broiler cut industry: Distinct roles of white and dark meat cuts. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 1–17. <https://doi.org/10.1017/aae.2025.4>
6. Ibarrola-Rivas, M., Orozco-Ramírez, Q., & Guibrunet, L. (2023). How much of the Mexican agricultural supply is produced by small farms, and how? *PLoS ONE*, 18(10), e0292528. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0292528>
7. Luke, J. R., & Tonsor, G. T. (2023). USDA Long-Term Meat Trade Projections: A Comprehensive Evaluation. *Journal of Agricultural and Applied Economics*, 55(1), 151–170. <https://doi.org/10.1017/aae.2023.13>
8. Klein, H., & Vidal, F. (2022). La emergencia de Brasil como principal exportador mundial de carne de pollo. *Historia Agraria De América Latina*, 3(02), 75–99. <https://doi.org/10.53077/haal.v3i02.127>
9. <https://www.stat.uz>
10. <https://www.surxonstat.uz>

O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI 2024-YILDA: O‘SISH SUR‘ATLARI, INVESTITSİYALAR VA YASHIRIN SEKTOR TAHLILI

Boboyev Abror Abdusattor o‘gli
MTTDMQTUMOI katta o‘qituvchisi

O‘zbekistonning iqtisodiyoti 2024 yilda sezilarli darajada o‘shishga erishdi. Mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida investitsiyalar va iqtisodiy faoliyatlarning rasmiylashtirilishi muhim rol o‘ynaydi. Ushbu ishda O‘zbekiston iqtisodiyoti 2024 yilda qanday o‘shish sur‘atlariga erishgani, iqtisodiy sektorlardagi o‘zgarishlar va tashqi hamda ichki investitsiyalarni jalb qilishdagi muvaffaqiyatlar tahlil etiladi. Shuningdek, yashirin sektorning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri va uning qisqartirish yo‘llari ham o‘rganiladi. Tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston iqtisodiyoti rivojlanishining yangi istiqbollarini ochib berish, investitsiyalarni jalb qilish va yashirin iqtisodiyotni kamaytirishga yo‘naltirilgan samarali strategiyalarni ishlab chiqishdir. Ushbu ish, shuningdek, mamlakatning kelgusi iqtisodiy siyosatini shakllantirish uchun foydali bo‘lgan tavsiyalarni taqdim etadi.

2024-yil O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun barqaror o‘shish va tarkibiy o‘zgarishlar yili bo‘ldi. Yalpi ichki mahsulot (YAIM) 6,5% ga oshib, 1,45 kvadrillion so‘mga

(taxminan 115 milliard AQSH dollariga) yetdi. Aholi jon boshiga YAIM 39,1 million so'm yoki 3 093 dollarni tashkil etdi, bu esa 2023-yilga nisbatan 18,3% o'sishni anglatadi. Ushbu raqamlar mamlakatning iqtisodiy islohotlari ijobiy samara berganini ko'rsatadi. Raqamli iqtisodiyot, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish bu borada muhim omil bo'ldi. Iqtisodiy o'sish va tarmoqlar bo'yicha tahlil. 2024-yilda iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlari sanoat, xizmatlar va qurilish sohalari bo'ldi. Sanoat ishlab chiqarishi 6,8% ga o'sib, 885,8 trillion so'mga yetdi. Xizmatlar sohasi 7,7% ga, qurilish sohasi esa 8,8% ga o'sdi. YAIM tarkibida xizmatlar sohasining ulushi 46,2% dan 47,4% ga, sanoatning ulushi esa 25,3% dan 26,4% ga oshdi. Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligining ulushi esa 21,2% dan 19,2% ga kamaydi. Shu bilan birga, turizm, logistika va IT xizmatlari rivojlanib borayotgan bozor segmentlari sifatida alohida e'tiborga loyiq. Aholining ichki talabining ortishi, islohotlar natijasida yengillashtirilgan soliq tizimi va tadbirkorlikka berilgan keng imkoniyatlar iqtisodiy faollikni qo'llab-quvvatladi. Shuningdek, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka kredit ajratish ko'rsatkichlari ham keskin oshdi. Investitsiyalar va tashqi savdo. Asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi 27,6% ga oshdi. Xususan, markazlashtirilmagan investitsiyalar ulushi 89,5% ga yetdi, bu esa xususiy sektorning iqtisodiyotdagi rolini oshirganini ko'rsatadi. Tashqi savdo aylanmasi 65,9 milliard dollarni tashkil etdi, bu 2023-yilga nisbatan 3,8% ga ko'pdir. Eksport hajmi 8,4% ga oshib, 27 milliard dollarga yetdi, import esa 0,8% ga o'sdi. Xalqaro moliyaviy institutlar va xorijiy davlatlar bilan hamkorlik kengaytirildi. O'zbekistonning eng yirik savdo hamkorlari Xitoy, Rossiya, Qozog'iston va Turkiya bo'lib qolmoqda. Ayni vaqtda, yangi bozorlarni zabt etish maqsadida Janubi-Sharqiy Osiyo va Yaqin Sharq mamlakatlari bilan savdo-iqtisodiy aloqalar mustahkamlanmoqda. Kuzatilmaydigan iqtisodiyot. 2024-yilda O'zbekiston iqtisodiyotining kuzatilmaydigan (norasmiy va yashirin) sektori 505,6 trillion so'mni tashkil etdi, bu YAIMning 34,8% ga tengdir. Norasmiy iqtisodiyotning ulushi 26,4%, yashirin iqtisodiyotning ulushi esa 8,4% ni tashkil etdi. Kuzatilmaydigan iqtisodiyotning asosiy qismlari qishloq xo'jaligi (63,6%), qurilish

(41,3%) va xizmatlar (40,1%) sohalariga to'g'ri keladi. Bu holat soliqlardan qochish, qonuniylashtirilmagan mehnat va soya iqtisodiyotining kuchli ta'sirini ko'rsatadi. Hukumat tomonidan elektron hisob-faktura tizimi, soliq nazorati raqamlashtirilishi va ish haqi to'lovlarining shaffofligi oshirilishi orqali ushbu sektor hajmini qisqartirish choralar ko'rilmogda.

Tahliliy metod – iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari, yalpi ichki mahsulot (YAIM), sanoat va xizmatlar sektoridagi o'zgarishlar statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi. Taqqoslash metodi – 2023 va 2024 yillardagi iqtisodiy ko'rsatkichlar solishtirilib, o'sish sur'atlaridagi tendensiyalar aniqlab borildi. Empirik metod – Davlat statistika qo'mitasi, Markaziy bank, Investitsiyalar qo'mitasi va boshqa ochiq manbalardan olingan real ma'lumotlar asosida amaliy xulosalar chiqarildi. Sistemali yondashuv – iqtisodiyotning turli segmentlari (investitsiyalar, yashirin sektor, rasmiy sektor) o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Ekspert tahlili – iqtisodchi va moliyachi mutaxassislarning qarashlari va baholari o'rganilib, tahlil natijalari bilan solishtirildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekiston iqtisodiyoti 2024 yilda barqaror o'sish sur'atlarini namoyon etdi. Yalpi ichki mahsulot (YAIM) o'sishi 5,5–6% atrofida bo'lib, bu ko'rsatkich so'nggi yillardagi islohotlar, tashqi savdo hajmining oshishi va investitsion faollikning ortganini ko'rsatadi. Sanoat va xizmatlar sektori iqtisodiy o'sishda yetakchi rol o'ynadi, ayniqsa, sanoatga yo'naltirilgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar salmoqli darajada oshdi.

Shuningdek, ichki investitsiyalar hajmi ham sezilarli darajada ortdi. Davlat tomonidan yirik infratuzilma loyihalari va ishlab chiqarish tarmoqlariga sarmoyalar kiritilishi iqtisodiy faollikni qo'llab-quvvatladi. Tadqiqotda yashirin sektorning ulushi hali ham yuqori ekanligi aniqlanib, bu holat soliq tushumlarining kamayishiga va iqtisodiy siyosat samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani qayd etildi. Shu bilan birga, rasmiylashtirishni rag'batlantiruvchi chora-tadbirlar, soliq yengilliklari va elektron tizimlarning joriy qilinishi yashirin iqtisodiyot ulushini asta-sekin kamaytirishga xizmat qilmoqda. Umuman olganda, O'zbekiston iqtisodiyoti 2024 yilda muvozanatli rivojlanishga erishdi, biroq yashirin sektorni qisqartirish va investitsion muhitni yanada takomillashtirish yo'nalishida ishlash zarurati mavjud.

Tadqiqot davomida O'zbekiston iqtisodiyoti 2024 yilda ijobiy sur'atlar bilan rivojlanganini ko'rsatadigan bir qator muhim holatlar aniqlangani bilan birga, muammoli jihatlar ham yuzaga chiqdi. Iqtisodiy o'sishga sanoat, xizmatlar sohasi va infratuzilma loyihalaridagi investitsion faollik asosiy turtki bo'ldi. Xususan, xorijiy investitsiyalarning ko'payishi ishlab chiqarish bazasining kengayishiga olib keldi. Ichki investitsiyalar esa davlat budjeti va bank tizimi orqali faollashtirildi. Biroq yashirin iqtisodiyotning yuqori ulushi iqtisodiy siyosat samaradorligini pasaytiruvchi omil bo'lib qolmoqda. Rasmiy sektordan tashqarida faoliyat yuritayotgan subyektlar soliq bazasini kengaytirish imkoniyatini kamaytiradi va makroiqtisodiy bashoratlar aniqligini buzadi. Shu sababli, iqtisodiyotda ochiqlikni oshirish, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish va raqamli boshqaruvni kengaytirish zarur.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, O'zbekiston 2024 yilda iqtisodiy barqarorlikni saqlab qolishga erishdi. Investitsiya muhiti ijobiy tomonga o'zgardi, ammo yashirin sektorni qisqartirish, sarmoyadorlar uchun huquqiy kafolatlarni kuchaytirish va iqtisodiy islohotlarni izchil davom ettirish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Kutilayotgan natijalarga erishish uchun institutsional islohotlar chuqurlashtirilib, rasmiy sektorning jozibadorligi oshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar va saytlar ro'yxati

1. *Gazeta.uz* — "O'zbekiston YIMi 2024-yilda 1,45 kvadrillion so'mga yetdi"
2. *Daryo.uz* — "2024-yilda O'zbekiston yalpi ichki mahsuloti 115 mlrd dollarga yetdi"
3. *Kun.uz* — "2024 yilda O'zbekiston yalpi ichki mahsuloti qariyb 115 mlrd dollarga yetdi"
4. *Gazeta.uz* — "2024-yilda O'zbekistonda kuzatilmaydigan iqtisodiyot hajmi qariyb 40 mlrd dollarni tashkil qildi"
5. *O'zA* — "2024 yilda O'zbekiston iqtisodiyoti barqaror o'sgan"
6. *Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki hisobotlari*
7. *O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi statistik byulleteni (2025-yil yanvar)*

MINTAQA IQTISODIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA XIZMATLAR SOHASINI TAKOMILLASHTIRISHNING XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI TAHLILI

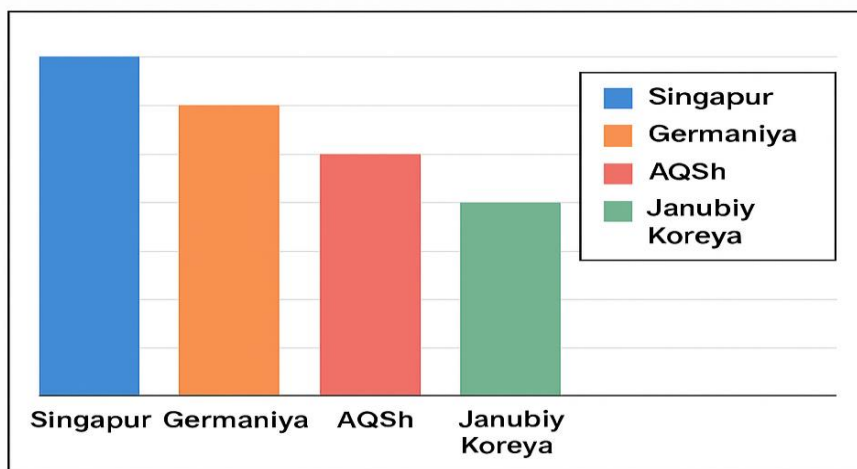
***Achilova Firuza Kurbanovna,
Qarshi davlat texnika universiteti, i.f.f.d. (PhD)***

So'nggi yillarda xizmatlar sohasi jahon iqtisodiyotining eng tez o'sayotgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Xizmatlar sohasi nafaqat bandlikni ta'minlash, balki

yalpi ichki mahsulotni shakllantirishda ham muhim o‘rin egallamoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, xizmatlar sohasini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish orqali mintaqaviy iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlash mumkin. O‘zbekiston ham ushbu yo‘nalishda muhim islohotlarni amalga oshirmoqda. Mazkur maqola xorijiy davlatlar tajribasi asosida xizmatlar sohasini takomillashtirish imkoniyatlarini tahlil etadi.

Singapurda xizmatlar sohasi, ayniqsa, moliyaviy, logistika va turizm xizmatlari rivojiga katta e’tibor qaratilgan. Hukumat xizmatlar sohasini raqamlashtirish orqali byurokratiyani qisqartirib, kichik bizneslar uchun qulay muhit yaratgan. “Smart Nation” strategiyasi xizmat ko‘rsatish sifatini yuqori bosqichga olib chiqdi.

Germaniyada xizmatlar sohasi sanoat bilan integratsiyalashgan tarzda rivojlangan. “Industrie 4.0” konsepsiyasi doirasida texnik xizmatlar, muhandislik, konsalting va IT xizmatlari yuqori darajada avtomatlashtirilgan. Hududiy markazlarda ixtisoslashgan xizmat klasterlari yaratilgan.

1-rasm. Xorijiy davlatlar tajribasi tahliliy diagrammasi.

AQShda xizmatlar sohasi, ayniqsa, ta’lim, sog‘liqni saqlash, moliya va texnologiyalar bo‘yicha yetakchilik qiladi. Federal va shtat darajasida kichik biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlash dasturlari xizmatlar ko‘lamini kengaytirishda muhim omil bo‘lmoqda.

Janubiy Koreya axborot texnologiyalari va raqamli xizmatlar asosida xizmatlar sektorini tubdan o‘zgartirdi. Elektron hukumat, onlayn konsalting, telemeditsina

kabi xizmatlar hatto chekka hududlarga ham kirib borgan. Bu esa mintaqalar o'rtasidagi tafovutni kamaytirishga xizmat qilgan.

O'zbekistonda xizmatlar sohasi hali to'liq raqamlashtirilmagan va hududlararo nomutanosiblik mavjud. Yuqoridagi tajribalarni o'rganib, xizmat klasterlari tashkil etish, raqamli xizmatlarni joriy qilish, kichik xizmat ko'rsatuvchi bizneslarni subsidiyalash orqali mintaqaviy iqtisodiyotni yanada barqaror rivojlantirish mumkin.

Xizmatlar sohasini takomillashtirish barqaror mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir. Singapur, Germaniya, AQSh va Janubiy Koreya tajribalari shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sohasiga investitsiyalar, innovatsiyalar va raqamlashtirish asosida yondashish mintaqalar iqtisodiyotini izchil rivojlantiradi. O'zbekiston uchun ushbu tajribalarni moslashtirish orqali hududlararo tafovutni kamaytirish va xizmatlar eksportini oshirish imkoniyati mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. И.С.Абдуллаев. Совершенствование механизмов оптимального регулирования региональной экономической системы. Автореферат диссертации. Ташкент: 2017.
2. F.K.Achilova. Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish. Monografiya. "Intellect" nashriyoti, dekabr, 2023 yil, ISBN 978-9910-768-12-5.

XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI MOLIYALASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI.

Pardayeva Azizaxon Komiljon qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute talabasi

Xizmat ko'rsatish sohasi bugun butun dunyoda eng serdaromad tarmoq hisoblanadi. Mamlakatimizda ham ushbu yo'nalishni yanada rivojlantirish, xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, keyingi yillarda mazkur yo'nalishda tadbirkorlik faoliyatini boshlamoqchi bo'lgan tashabbuskorlarni kredit mablag'lari bilan ta'minlashda moliya muassasalari muhim o'rin tutmoqda. Buni Qashqadaryo viloyati misolida ham ko'rish mumkin. Ma'lumotlarga ko'ra, viloyatda yalpi hududiy mahsulotni keyingi 4 yildagi o'zgarishini tahlil qiladigan bo'lsak, masalan 2017 yildagi ko'rsatkichlarni 2020 yil bilan taqqoslanganda xizmatlar ulushi 26 foizdan, 31,2 foizga, xizmatlar hajmi 5,8 trillion so'mdan, 10,1 trillion so'mga o'sganligini ijobiy baholash mumkin. Dastlabki

ma'lumotlarga ko'ra, 2018 yilda ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 6,9 trillion so'm (107,2 foiz) ga bajarilgan bo'lib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 1,1 trillion so'mga oshgan. Ushbu ko'rsatkichlarni sohalar kesimida tahlil qilganimizda eng yuqori o'sish sur'atlari me'morchilik, muhandislik ishlari, texnik sinovlar va tahlil sohasida 38,2 foiz, ta'lim xizmati 27,6 foiz moliyaviy xizmatlar 27,3 foiz, aloqa va axborotlashtirishda 12,9 foiz va ijara xizmati 14,4 foiz hisobiga to'g'ri keladi. Bundan tashqari ushbu yillarda xizmat ko'rsatish yo'nalishida jami qiymati 372,8 milliard so'mlik 141 ta loyiha amalga oshirilgan bo'lib, ushbu loyihalar hisobiga 1 ming 379 ta yangi ish o'rinlari yaratilgan. 2020-yil 1-fevral holatiga faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlarning tarkibi, % (fermer va dehqon xo'jaliklaridan tashqari)

2020-yil 1-fevral holatiga, xizmatlar ko'rsatish sohasida faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlar tarkibida savdo xizmatlari bilan shug'ullanuvchi korxona va tashkilotlar (34,7 %) yuqori ulushni egallaydi. Yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlarni ko'rsatuvchi faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlarning soni 9,8 % ni tashkil etdi. Tashish va saqlash faoliyati bilan shug'ullanuvchi xizmatlar sohasiga tegishli faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlarning ulushi umumiy sonida 5,5 % ga yetdi. Axborot faoliyati bilan shug'ullanuvchi va aloqa xizmatlarini ko'rsatuvchi faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlarning ulushi 5,2% ga teng bo'ldi. Sog'liqni saqlash hamda ijtimoiy xizmatlar sohasida faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlarning ulushi 2,5 % ni tashkil etdi. Tadqiqotda xizmat ko'rsatish sohasidagi statistik ma'lumotlar, bank va investitsion tashkilotlarning moliyalashtirish mexanizmlari, xorijiy mamlakatlar tajribasi va O'zbekistondagi so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar tahlil qilindi. Analitik usul orqali moliyalashtirishdagi muammo va imkoniyatlar baholandi. Intervyular va amaliyotdagi misollar asosida real holat o'rganildi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishda strategik moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, kichik biznes subyektlariga qulay kredit shartlarini yaratish, raqamli to'lov tizimlarini kengaytirish va davlat-xususiy sheriklikni faollashtirish muhim omillar hisoblanadi. Bundan tashqari, moliyalashtirishda barqarorlikni ta'minlash uchun mahalliy va xorijiy investorlar

uchun soddalashtirilgan huquqiy muhit yaratish lozim. Natijada, xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiy o'sishning asosiy drayveriga aylanishi mumkin.

Bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida xizmat ko'rsatish sektori shakllanmoqda. Xizmatlar sektori iqtisodiyotda ishlab chiqarish va savdo sohalaridan keyin eng katta ulushni egallab, davlat va xususiy sektorlarda muhim rol o'ynaydi. Xizmat ko'rsatish sohasi nafaqat aholi hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan, balki iqtisodiy o'sishga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarmoqdir.

So'nggi yillarda xizmat ko'rsatish sohasining kengayishi, uning raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar va global iqtisodiy integratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog'liq ekanligi kuzatilmoqda. Xizmat ko'rsatish sektori muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun moliyaviy resurslarning mavjudligi, ularning samarali taqsimlanishi va innovatsion moliyalashtirish metodlari alohida ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, xizmat ko'rsatish sohasini moliyalashtirishning zamonaviy yo'nalishlari nafaqat an'anaviy bank kreditlari va davlat grantlaridan iborat, balki zamonaviy raqamli platformalar, fintech texnologiyalari va xalqaro moliyaviy manbalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Bu maqolada xizmat ko'rsatish sohasini moliyalashtirishning eng zamonaviy yo'nalishlari tahlil qilinadi, ularning afzalliklari, imkoniyatlari va O'zbekistondagi amaliyotlarga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqsad, ushbu yo'nalishlarning iqtisodiy o'sish va xizmatlar sektorining mustahkamlanishidagi o'rini tushunish va yangi moliyaviy strategiyalarni ishlab chiqishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Arslonov, O. (2020). *Xizmat ko'rsatish sohasi va uning iqtisodiyotdagi o'rni*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.
2. Isakov, V. (2019). *Moliyaviy menejment: Asosiy tamoyillar va usullar*. Toshkent: O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti.
3. Jahonga banki. (2022). *Global xizmat ko'rsatish sektori va uning rivojlanishi*. Jahonga banki hisobotlari.
4. Chaudhuri, A., & Desai, S. (2018). *Fintech: The New Age of Financial Inclusion*. *Journal of Financial Services*, 32(4), 15-28.
5. Kim, M., & Lee, S. (2021). *Crowdfunding in the Service Sector: New Opportunities and Challenges*. *International Journal of Service Industry Management*, 34(2), 97-110.
6. Deloitte. (2020). *Innovations in Financial Services: How Digital Transformation is Reshaping the Industry*. Deloitte Insights.

7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. (2023). Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va xizmat ko'rsatish sektori. Tashkent: O'zbekiston Markaziy Banki nashri.

8. Uzbekistan National Financial Literacy Program. (2021). Financial Services for Small and Medium Enterprises in Uzbekistan. National Program on Financial Literacy.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH SHAROITIDA GO'SHT YETISHTIRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

*Raxmatov Farrux Shokirjon o'g'li-
Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi sohasida
strategik rivojlanish va tadqiqotlar
xalqaro markazi tayanch doktoranti*

Yashil iqtisodiyot - bu tabiiy resurslardan samarali foydalanish, iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy modeldir. Yashil iqtisodiyot ekologik xavf-xatarlarga qarshi faoliyat yuritishda va atrof-muhitni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Yashil iqtisodiyotga o'tish dunyo miqyosida iqlim o'zgarishlarini kamaytirishga, ekologik tizimlarni mustahkamlashga va resurslarni tejashga yordam beradi.

Go'sht ishlab chiqarish qishloq xo'jaligi sohasida eng katta resurslarni sarflaydigan tarmoqlardan biridir. Bu tarmoq energiya, suv va yer resurslarini ko'p ishlatadi va chiqindilarni yaratadi. Go'sht ishlab chiqarishning ekologik ta'siri nafaqat global miqyosda, balki milliy darajada ham seziladi. Go'sht ishlab chiqarishning ekologiyaga ta'siri albatta resurslar sarfiga bo'g'liq. Go'sht yetishtirishda quyidagi asosiy resurslar mavjud:

- Yer resurslari: Dunyoda **60% yer maydoni** global chorvachilik faoliyati tomonidan ishlatiladi (FAO, 2009). Bu yerning ko'p qismi hayvonlarni boqish va o'simliklar uchun yem yetishtirishga sarflanadi. Go'sht ishlab chiqarish uchun katta maydonlarni ajratish talab etiladi. Oziq-ovqat sifatida yem ishlab chiqarish, o'rmonlarni kesish, va chorvachilik uchun erlar ajratish, qishloq xo'jaligini kengaytirish natijasida ekosistemalar buziladi va biodiversitetning kamayishiga olib keladi.

- Suv resurslari: Go'sht ishlab chiqarish juda katta miqdorda suv talab qiladi. Masalan, Global suvning 8% chorvachilik sektori tomonidan sarflanadi (FAO, 2018). 1 kg go'sht ishlab chiqarish uchun o'rtacha 15,000 litrgacha suv kerak bo'ladi (Allcott et al., 2010). Bu ozuqalar yetishtirish, hayvonlarni boqish va ishlab

chiqarish jarayonida sarflanadi. Suvning 90% sut va go'shtni ishlab chiqarish uchun kerak bo'lgan o'simliklarni etishtirishga ketadi, ya'ni chorvachilikda ishlab chiqarishning har bir bosqichi suvga bo'lgan ehtiyojni oshiradi.

- Suvning ko'p ishlatilishi, asosan, yem ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladi. Bu resursning yo'qolishi va ifloslanishi suv manbalarining kamayishiga olib kelishi mumkin.

- Energiya sarfi: Go'sht ishlab chiqarish, ayniqsa, yirik korxonalarda, yuqori darajadagi energiya sarfini talab qiladi. Bu energiyaning ko'pi ko'mirdan olingan elektr energiyasi yoki boshqa tabiiy resurslardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu o'z navbatida issiqxona gazlarining chiqarilishiga olib keladi.

Chorvachilik sektori global issiqxona gazlari chiqindilarining muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Global GHG chiqindilarining 14.5% chorvachilikdan keladi (FAO, 2013). Bu soha, ayniqsa, metan (CH_4) gazining chiqarilishida katta rol o'ynaydi. Go'sht yetishtirish sanoati tabiatga quyidagi zararli gazlar chiqaradi:

- **Metan gazining chiqarilishi:** Metan – bu go'sht sanoatining eng katta iqlim o'zgarishiga ta'sir qiluvchi gazlardan biridir. Metan gazining issiqxona effektini kuchaytirishdagi roli karbon dioksidga nisbatan 25 baravarga ko'proq. Hayvonlarning oshqozonida va ularning shikastlanishida metan gazining chiqarilishi kuzatiladi.

- **Karbon dioksid (CO_2):** Go'sht sanoati ham karbon dioksid chiqindilarini yaratadi, ayniqsa, go'shtni tashish va qayta ishlash jarayonlarida. Karbon dioksidning chiqarilishi, ayniqsa, yirik korxonalarda va transport tizimlarida ko'payadi.

- **Nitroz oksidlar (N_2O):** Go'sht sanoati boshqa issiqxona gazlarini ham chiqaradi, jumladan, nitroz oksidlar. Bu gazlar asosan o'simliklarning o'g'itlanishi va hayvonlarning chiqindilari orqali havoga chiqariladi.

Yashil iqtisodiyotga moslashtirish go'sht ishlab chiqarish jarayonini ekologik jihatdan samarali, ijtimoiy adolatli va iqtisodiy barqaror qilishni anglatadi. Bunday usullar resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish, va iqlim o'zgarishiga qarshi

kurashish uchun muhim ahamiyatga ega. Yashil iqtisodiyotga mos go'sht ishlab chiqarish usullari quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

- Organik go'sht ishlab chiqarish: Organik go'sht ishlab chiqarish, kimyoviy o'g'itlar va pestitsidlar ishlatilmasdan amalga oshiriladi. Bu usul yer va suv resurslarini tejashga yordam beradi va biologik xilma-xillikni saqlaydi. Organik go'sht ishlab chiqarish, shuningdek, hayvonlarni tabiiy oziqlantirish va tabiiy yashash sharoitlarini ta'minlashga yo'naltirilgan.

- Hayvonlarni yaxshilangan sharoitlarda boqish (Free-range farming): Yashil iqtisodiyotga mos keladigan go'sht ishlab chiqarish metodlaridan biri bu hayvonlarni keng ochiq maydonlarda boqishdir. Bu usul hayvonlarning tabiiy yashash muhitiga yaqinroq bo'lishini ta'minlaydi va ularning stress darajasini kamaytiradi, shuningdek, oziq-ovqatni tabiiy yo'l bilan olishlariga imkon yaratadi. Bunday tizim ekologik jihatdan samarali, chunki hayvonlar uchun tabiiy muhit yaratiladi va o'g'it sifatida foydalaniladigan hayvonlarning axlati o'z vaqtida qayta ishlanadi.

- Aqlli qishloq xo'jaligi (Smart agriculture): Aqlli qishloq xo'jaligi texnologiyalari, jumladan, sensorlar va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida go'sht ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish mumkin. Bu texnologiyalar hayvonlarning oziqlanishi va salomatligini yaxshilash, shuningdek, resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Yashil iqtisodiyotga mos go'sht ishlab chiqarish tizimlari energiyani tejashga qaratilgan. Bu usullarda quyosh energiyasi, shamol energiyasi yoki boshqa qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish orqali go'sht ishlab chiqarish jarayonining energiya sarfini kamaytirish mumkin. Go'sht ishlab chiqarish jarayonida katta miqdorda suv ishlatiladi, shuning uchun suvni tejash muhim ahamiyatga ega. Ekologik toza go'sht ishlab chiqarish usullari, masalan, suvni qayta ishlash tizimlarini o'rnatish yoki o'simlik asosli yemlarni qo'llash orqali suv resurslarini tejashga yordam beradi. Go'sht ishlab chiqarishda hosil bo'lgan chiqindilarni (masalan, hayvonlarning qoldiqlari, axlat va boshqa chiqindilar) qayta ishlash va ularni biogaz ishlab chiqarish, o'g'it yoki boshqa foydali mahsulotlarga

aylantirish ekologik jihatdan samarali bo'lishi mumkin. Shuningdek, go'sht ishlab chiqarishda chiqindilarni kamaytirish va samarali boshqarish tizimlarini joriy etish zarur.

Go'sht yetishtirishni ekologiyaga zararli tasirini kamaytirish uchun quyidagi chora tadbirlarni amalga oshirish zarir hisoblanmoqda:

- Issiqxona gazlarini kamaytirish: Yashil iqtisodiyotga mos go'sht ishlab chiqarish metodlari, ayniqsa, metan gazining chiqarilishini kamaytirishga qaratilgan. Misol uchun, hayvonlarning yemini optimallashtirish, ayniqsa, o'simliklarga boy yemlar va uglevodlar yordamida ularning ovqatlanishiga yordam berish orqali metan gazini chiqarishni kamaytirish mumkin. Bunda selektsiya va genetik modifikatsiyalar orqali hayvonlarning gaz chiqarishini pasaytirish ham qo'llaniladi.

- Yashil energetika manbalaridan foydalanish: Yashil iqtisodiyotga mos keladigan go'sht ishlab chiqarish tizimlarida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan, masalan, quyosh yoki shamol energiyasidan foydalanish mumkin. Bu jarayonni energiya sarfini kamaytirishga va go'sht ishlab chiqarishning karbon izini pasaytirishga yordam beradi.

- Iqlimga moslashuv: Yashil iqtisodiyotga mos go'sht ishlab chiqarish tizimlari iqlim o'zgarishiga moslashishga yordam beradigan strategiyalarni o'z ichiga oladi. Masalan, hayvonlar uchun maxsus muhitlar yaratish, iqlim o'zgarishiga chidamli yangi go'sht turlarini ishlab chiqish va boshqalar.

- Aholi o'sishiga moslashish: Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida go'sht ishlab chiqarish sohasida qishloq xo'jaligini barqaror rivojlantirish va aholi o'sishiga moslashtirish zarur. Bu nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki qishloq xo'jaligi va go'sht ishlab chiqarishning ekologik barqarorligini saqlashni ta'minlashni anglatadi.

- Ekoturizm va go'sht ishlab chiqarish integratsiyasi: Yashil iqtisodiyotga o'tishda go'sht ishlab chiqarish va ekoturizmni birlashtirish orqali barqaror turizmni rivojlantirish mumkin. Bu orqali qishloq aholisi uchun yangi ish o'rinlari yaratiladi va atrof-muhitni saqlashda katta yordam beriladi.

Chorvachilik sektori, ayniqsa, hayvonlarni boqish, sog'ish, va ularning salomatligini boshqarish bilan bog'liq jarayonlarda zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishning ahamiyati oshib bormoqda. Yangi texnologiyalar chorvachilikni yanada samarali, ekologik toza va barqaror qilish imkoniyatlarini yaratadi. Ushbu texnologiyalar chorvachilikda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslarni tejash, hayvonlarning salomatligini yaxshilash va atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish uchun muhimdir.

Bunday zamonaviy texnologiyalardab biri **Biologik tarmoqlarda integratsiyalashgan boshqaruv tizimidir (IFM - Integrated Farm Management)**

Biologik tarmoqlarda integratsiyalashgan boshqaruv (IFM) - bu qishloq xo'jaligi va chorvachilikni ekologik barqaror, iqtisodiy samarali va ijtimoiy jihatdan adolatli boshqarish usulidir. IFM metodologiyasi resurslardan samarali foydalanishni, tabiatni himoya qilishni va ekotizimlarning barqarorligini ta'minlashni maqsad qilib qo'yadi. Ushbu yondashuvda yer, suv, havo, o'simliklar, hayvonlar va mikroorganizmlar kabi biotik va abiotik omillar bir butun sifatida ko'riladi va ular o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar boshqariladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki go'sht ishlab chiqarishning yashil iqtisodiyotga moslashtirilgan usullari ekologik toza, barqaror va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashishda samarali bo'lishi mumkin. Resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish, energiya va suvni samarali boshqarish, issiqxona gazlarini kamaytirish, shuningdek, hayvonlarni tabiiy sharoitda boqish, ekologik jihatdan toza go'sht ishlab chiqarishga imkon beradi. Bu metodlar nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlaydi, balki iqtisodiy samaradorlikni oshiradi va jamiyatni yashil iqtisodiyotga o'tishda yuksak natijalarga erishishga yordam beradi. Biologik tarmoqlarda integratsiyalashgan boshqaruv (IFM) — bu ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim yondashuvdir. IFM qishloq xo'jaligi va chorvachilikni birlashtirish, resurslarni samarali boshqarish, chiqindilarni kamaytirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Bu tizimning amalga oshirilishi qishloq xo'jaligida barqarorlikni ta'minlash va ekologik toza ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. FAO (Food and Agriculture Organization). (2013). *Tackling Climate Change Through Livestock: A Global Assessment of Emissions and Mitigation Opportunities*. Rome: FAO.
2. Hedenus, F., Wiréhn, L., & Säll, S. (2014). *Livestock and climate change: Impacts and mitigation strategies*. *Environmental Science & Policy*, 37, 33-43.
3. Garnett, T. (2009). *Livestock-related greenhouse gas emissions: Impacts and options for policy makers*. *Environmental Science & Policy*, 12(4), 299-308.
4. Allcott, H., Diamond, R., & Hanemann, W. M. (2010). *The Economics of the Environment and Natural Resources*. Cambridge University Press.
5. Lemaire, G., & Chabrières, D. (2016). *Sustainable livestock production: Enhancing agricultural productivity and environmental sustainability*. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 221, 123-129.
6. FAO (Food and Agriculture Organization). (2018). *The State of Food and Agriculture: Migration, Agriculture and Rural Development*. Rome: FAO.
7. Steinfeld, H., Gerber, P., Wassenaar, T., Castel, V., Rosales, M., & de Haan, C. (2006). *Livestock's Long Shadow: Environmental Issues and Options*. FAO, Rome.
8. United Nations Environment Programme (UNEP). (2012). *The Green Economy and the Livestock Sector: Reducing the Environmental Impact of the Livestock Sector While Promoting Sustainability*. UNEP.
9. McAlpine, C. A., & Stokes, C. (2016). *Environmental impact of livestock production in developing countries: The role of livestock in greenhouse gas emissions*. *Agricultural Systems*, 145, 43-52.
10. FAO (Food and Agriculture Organization). (2017). *The Future of Food and Agriculture: Trends and Challenges*. Rome: FAO.

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЕ И УЛУЧШЕНИЕ СФЕРЫ УСЛУГ, КАК ФАКТОР СОКРАЩЕНИЕ БЕДНОСТИ

доцент, PhD Насимов Икром Хусанович
Докторант Бухарского государственного
технического университета,

В Узбекистане проводимые реформы направлены на повышение благосостояния населения через сокращение бедности, что невозможно без роста доходов. Доходы населения являются ключевыми индикаторами экономического развития на макроуровне и благосостояния семей на микроуровне. Рост доходов обусловлен трудовой активностью и увеличением экономического потенциала страны.

При оценке уровня доходов среди широких слоев населения часто возникает путаница в терминологии, что приводит к разногласиям и различным интерпретациям. Особенно это касается учета налогов в объеме доходов и влияния потребительских цен.

Совокупный доход населения включает доходы в денежной и натуральной формах, поступления от трудовой и предпринимательской

деятельности, а также социальные выплаты и льготы, являясь основой для налогообложения. Располагаемый доход отражает реальные доходы после вычета налогов и обязательных платежей, а реально располагаемый доход дополнительно учитывает влияние инфляции. Если принять совокупный доход за единицу, располагаемый составит 0,9, а реально располагаемый — 0,8. Около 90% доходов населения имеют денежную форму, что подчеркивает важность прозрачности и цифровизации финансовых потоков для повышения их эффективности и учета.

Согласно данным Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан, в январе-сентябре 2024 года совокупный доход населения достиг 644,1 трлн сумов, что на 17,9% больше по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года. Реальные темпы роста, с учетом инфляции, составили 7,7%.

Среднедушевой совокупный доход населения за этот период увеличился на 15,5% и достиг 17,4 млн сумов, что соответствует 1,93 млн сумов в месяц. С учетом инфляции реальный рост составил 5,5%.

В структуре доходов доля трудовой деятельности (наемные работники и самозанятые) снизилась с 63,8% до 62,8%. Доходы наемных работников выросли на 17,4%, а самозанятых - на 15,3%. Доля доходов от трансфертов (денежные переводы, пособия, пенсии, стипендии) уменьшилась с 26,8% до 26,5%.

Данные отражают динамику среднедушевого совокупного дохода населения по регионам Узбекистана с 2018 по 2024 годы, включая прогнозные значения. В целом наблюдается устойчивая положительная тенденция роста доходов во всех регионах, что свидетельствует о стабилизации экономической ситуации и постепенном повышении уровня жизни населения.

Регионы с наиболее высокими темпами роста доходов, такие как Навоийская область и город Ташкент, демонстрируют значительное увеличение доходов за анализируемый период. В Навоийской области доход вырос с 12,0 млн сумов в 2018 году до прогнозируемых 19,2 млн сумов в 2024

году, а в городе Ташкенте — с 15,0 млн сумов до 24,0 млн сумов за тот же период. Эти показатели связаны с высоким уровнем урбанизации, развитой инфраструктурой и значительным вкладом промышленного и коммерческого секторов в данные регионы. (табл. 1.)

Таблица 1.

**Объем среднедушевого совокупного дохода населения по областям
Узбекистана (млн сум)¹¹³**

Регион	2018	2020	2022	2024 (прогноз)
Республика Каракалпакстан	8,5	10,0	12,0	14,0
Андижанская область	9,0	10,8	12,8	14,8
Бухарская область	10,0	12,0	14,0	16,0
Джизакская область	8,8	10,4	12,0	13,6
Кашкадарьинская область	9,2	10,8	12,4	14,0
Навоийская область	12,0	14,4	16,8	19,2
Наманганская область	8,7	10,1	11,5	12,9
Самаркандская область	9,5	11,1	12,7	14,3
Сурхандарьинская область	8,6	10,0	11,4	12,8
Сырдарьинская область	9,0	10,6	12,2	13,8
Ташкентская область	10,5	12,5	14,5	16,5
Ферганская область	8,8	10,2	11,6	13,0
Хорезмская область	9,5	11,1	12,7	14,3
Город Ташкент	15,0	18,0	21,0	24,0

В сельскохозяйственных и менее развитых областях, таких как Республика Каракалпакстан, Наманганская и Сурхандарьинская области, доходы также выросли, но темпы роста остаются ниже средних. Например, в Республике Каракалпакстан доходы увеличились с 8,5 млн сумов в 2018 году до прогнозируемых 14,0 млн сумов в 2024 году. Это указывает на необходимость дальнейших усилий по развитию экономики и созданию рабочих мест в этих регионах.

Сравнительно стабильный рост наблюдается в областях с диверсифицированной экономикой, таких как Самаркандская и Бухарская области, где доходы увеличиваются умеренными темпами, но остаются относительно высокими. В Бухарской области доходы выросли с 10,0 млн сумов в 2018 году до прогнозируемых 16,0 млн сумов в 2024 году, что

¹¹³ Составлено автором на основе данных Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан

свидетельствует о развитии инфраструктуры и экономики региона.

Структура совокупного дохода населения по регионам Узбекистана в 2023 году демонстрирует значительные различия в источниках доходов. В большинстве регионов основную долю совокупного дохода составляют доходы от трудовой деятельности. Например, в Кашкадарьинской области доходы от трудовой деятельности достигают 74,8%, в Ташкентской области — 67,4%, а в городе Ташкенте этот показатель составляет 60,9%. Это указывает на важность занятости в формировании доходов населения, особенно в урбанизированных и экономически активных регионах.

Доходы от трансфертов играют заметную роль, особенно в Республике Каракалпакстан и Сурхандарьинской области, где их доля составляет 58,3% и 58,1% соответственно. Это свидетельствует о значительной зависимости населения в этих регионах от социальных выплат, пенсий, пособий и денежных переводов. Такая структура доходов может быть связана с меньшим количеством рабочих мест и экономической активностью.

TRANSPORT VA ALOQA XIZMATLARINING YAIMDAGI ULUSHI: TENDENSIYALAR VA ISTIQBOLLARI

*Malikova Shoiraoq Baxtiyorovna
BuxDU o'qituvchisi*

Transport va aloqa xizmatlari har qanday davlat iqtisodiyotining tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ularning samarali faoliyati yalpi ichki mahsulot (Yaim) hajmiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda ushbu sohalarning rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilib, infratuzilma modernizatsiyasi, raqamli texnologiyalar joriy etilishi va logistika tizimining takomillashuvi kuzatilmoqda.

Transport sektori — yuk va yo'lovchi tashish xizmatlari orqali ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasida uzviy bog'lanishni ta'minlasa, aloqa sohasi esa axborot oqimini tezkor va samarali uzatish orqali iqtisodiy faoliyatni jadallashtiradi. Global tendensiyalar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli aloqa xizmatlari (internet, mobil tarmoqlar) milliy iqtisodiyotning o'sish sur'atlarini belgilovchi muhim omilga aylanmoqda.

Asosiy qism: So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida transport va aloqa tarmoqlari izchil rivojlanmoqda. Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2020–2024 yillar oralig‘ida ushbu xizmatlarning YaIMdagi ulushi 6,2 foizdan 7,8 foizgacha oshgan. Avtomobil yo‘llarini modernizatsiya qilish, temiryo‘l transporti tizimini kengaytirish va yuqori tezlikdagi internet tarmog‘ini joriy etish bu o‘zgarishlarga asosiy turtki bo‘ldi.

Raqamli aloqa xizmatlari, ayniqsa, mobil aloqa va internet provayderlar tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlar hajmining ortishi aloqa sohasining YaIMdagi ulushini barqaror oshirmoqda. 5G texnologiyasining joriy etilishi, elektron hukumat xizmatlarining kengayishi va elektron tijorat hajmining ortishi kelgusida bu ulushni yanada oshirishi kutilmoqda.

Tendensiyalar:

1. Transport infratuzilmasiga yo‘naltirilayotgan davlat va xususiy sektor investitsiyalari ortib bormoqda.
2. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi aloqa xizmatlarini zamonaviylashtirishga asos bo‘lmoqda.
3. Logistika markazlari, multimodal transport tugunlarining rivoji tashqi savdoda transport xizmatlari ulushini oshirmoqda.

Kelgusida transport va aloqa xizmatlarining YaIMdagi ulushi quyidagi yo‘nalishlar orqali kengayishi mumkin:

- Raqamli transformatsiya asosida xizmatlar tarmog‘ining samaradorligini oshirish;
- Xalqaro transport yo‘laklariga integratsiya;
- Aloqa xizmatlarining AI va IoT texnologiyalari asosida takomillashtirilishi.

Transport va aloqa xizmatlari iqtisodiy rivojlanishda asosiy drayverlardan biri sifatida shakllanmoqda. Ularning YaIMdagi ulushi nafaqat infratuzilmaviy rivojlanish, balki innovatsion xizmatlar va xalqaro hamkorlik orqali ham yanada oshib boradi. Ushbu jarayonni samarali boshqarish iqtisodiy raqobatbardoshlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Фойдалangan адабиётлар ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2024). *Transport va aloqa xizmatlari statistik to'plami*. Toshkent: DSQ nashriyoti.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi qaror. PQ–6079-son.
3. World Bank. (2023). *Uzbekistan Economic Update: Connectivity and Growth in Central Asia*. Washington D.C.
4. Karimov, B. (2023). "O'zbekiston transport infratuzilmasining rivojlanish istiqbollari". *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 4(1), 57–62.
5. Mamatqulov, S. (2022). "Aloqa xizmatlarining raqamli transformatsiyasi va iqtisodiyotga ta'siri". *Axborot texnologiyalari jurnali*, 2(3), 21–27.
6. Buxoro viloyati transport boshqarmasi. (2023). *Hududiy transport xizmatlarining rivojlanish dinamikasi bo'yicha tahliliy ma'lumotnoma*. Buxoro.
7. Malikova Sh. B. "O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmini takomillashtirish. "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali (2024, may №5, 1064-bet) Litsenziya raqami: №046523 1194-bet

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА В СТРАНЕ

Анварова Заррина Саидовна

Бухарский государственный университет

В настоящее время выявление тенденций в страховой системе государства и внедрение инновационных направлений в систему является одной из основных задач. Внедрение инновационных направлений определяется как процесс применения современных телекоммуникационных и инновационных технологий, направленных на улучшение клиентского сервиса для страховой отрасли, направленных не только на оцифровку информации и распространение через современные телекоммуникационные каналы.

В этом направлении большое значение имеет срочное внедрение цифровых технологий как важной формы инноваций в экономику страны. Не случайно в Послании Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева Олий Мажлису от 25 января 2020 года было подчеркнуто, что «цифровые технологии не только повышают качество продукции и услуг, но и снижают накладные расходы»¹¹⁴.

¹¹⁴ Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису // Народное слово, 26 января 2020 года.

Опыт зарубежных стран показывает, что во всех экономически развитых странах страховой рынок регулируется компетентными государственными органами. Например, в Великобритании надзор за страховой деятельностью осуществляет Департамент торговли и промышленности, в Японии — страховой департамент Министерства финансов, в США — специальные страховые комиссары. Государство ведет такой контроль в первую очередь по законам страны и другим нормативным актам, связанным со страховой сферой. Страховые и перестраховочные компании, посредники, специализирующиеся на страховании, являются объектами государственного страхового контроля.

В зарубежной практике существует система регулирования видов страхования, которая в настоящее время разработана и внедрена в странах ЕС в виде единой классификации страхования.

Примечательно, что во Франции на протяжении многих лет не существовало государственного органа, который бы осуществлял надзор за деятельностью страховых компаний. Функцию контроля за деятельностью страховых компаний выполнял один из департаментов Министерства экономики и финансов.

В зависимости от географического положения страховой рынок делится на международный, региональный и национальный страховые рынки. Национальный страховой рынок включает в себя страховые учреждения и их деятельность в пределах любой страны. Крупнейшим национальным страховым рынком в мире являются США. Более 43% страховых поступлений, собираемых в экономически развитых странах, идет на взнос в США. В стране насчитывается более 2 600 компаний по страхованию жизни и 3 800 компаний, предоставляющих другие общие виды страховых услуг. Некоторые из них также находятся в авангарде мирового страхового рынка. Например, в начале 1992 года компания Prudential of America заняла первое место на внутреннем рынке и третье место по объему накопленных активов и страховых премий.² Большое внимание уделяется финансированию стартапов Insurtech, целью

которых является внедрение и развитие цифровых технологий на мировом рынке страховых услуг. Согласно исследованию, проведенному страховой брокерской компанией Willis Towers Watson, с 2013 года по первую половину 2018 года на стартап-проекты по страхованию жизни и здоровья в США было потрачено \$5,1 млрд. долларов США, 4,2 млрд долларов на стартап-проекты в сфере страхования от несчастных случаев и страхования имущества. потрачены средства в размере долларов США. Около 58,0 процента инвестиций, сделанных на мировом страховом рынке для оцифровки этих видов страхования, поступило из Соединенных Штатов, 7,0 процента — из Великобритании, 5,0 процента — из Германии и Китая, 4,0 процента — из Индии, 3,0 процента — из Франции, а остальные 18,0 процента — из других стран¹¹⁵.

Следует отметить, что в нашей стране слишком большое внимание уделяется развитию электронного страхования как формы цифровых технологий. Например, на сайте страховой компании «Гаранти» есть следующая информация: «Хотели бы Вы оформить страховой полис в данный момент, не выходя из дома? www.kafolat.uz приложения», «Мобильная программа страховых услуг». Если глубоко проанализировать эти фразы, то можно обнаружить инновационный подход к предоставлению страховых услуг, точнее, оцифрованное изображение страхования¹¹⁶.

Страховая компания «Узбекинвест» (ОСС) запустила новый проект под названием insurance.uz который специализируется на страховых услугах онлайн. Потребители страховых продуктов смогут приобрести интересующие их страховые продукты в режиме онлайн на этом сайте в Интернете. На сегодняшний день эта компания не только предоставляет услуги онлайн-страхования, но и эффективно использует онлайн-систему для покрытия убытков, вызванных страховыми случаями. При этом стоит отметить, что

¹¹⁵ М Шарапова. «Пути развития страхового рынка в Республике Узбекистан в контексте экономических реформ». Научный журнал «Наука и образование» / ISSN 2181-0842. 22.03.2022. 1179-б.

¹¹⁶ Главная страница сайта страховой компании "Гаранти" // www.kafolat.uz.

услуги онлайн-страхования хорошо зарекомендовали себя и другие страховые компании¹¹⁷.

Из этого следует, что в нашей стране проводятся масштабные реформы, направленные на дальнейшее развитие страхового рынка и переоснащение этого сектора на основе цифровых технологий, а в перспективе – на повышение знаний и восприятия населением страхования и страхового рынка, а также «... Важным фактором развития современного страхового рынка является цифровизация сферы, которая повышает возможности повышения профиля бизнеса, деятельности страховой компании, а также возможности поднятия показателей предоставления, распределения и использования страховых услуг на более высокий уровень¹¹⁸».

В заключение о целесообразности эффективной организации страхового рынка на основе цифровых технологий, автоматизации, принятия мер по обеспечению надежного хранения и защиты информации, принадлежащей страховым компаниям и страховщикам, созданию возможностей и условий для приобретения юридическими и физическими лицами страховых услуг через глобальную сеть Интернет.

В результате применения цифровых технологий в страховой деятельности на основе международного опыта:

- повышение эффективности и прибыльности страховой деятельности;
- осуществляется конвергенция взаимного и коммерческого страхования (P2P страхования);
- достигается социализация страховых отношений;
- появляются новые страховые услуги и продукты;
- Рынок труда в страховой отрасли изменится, а это значит, что на смену некоторым страховым агентам, специалистам отрасли придут автоматизированные системы управления и роботы.

¹¹⁷ «Узбекинвест» предлагает insurance.uz в сфере онлайн-страхования. (2019). //www.uzbekinvest.uz

¹¹⁸ Ф.Убайдуллаев, З.Умрзоков. «Современное состояние и перспективы страхового рынка». https://uza.uz/uz/posts/sugurtabozorining-bugungi-holati-va-istiqbollari_420317

Список использованных источников:

1. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису // Народное слово, 26 января 2020 года.
2. М. Шарапова. «Пути развития страхового рынка в Республике Узбекистан в контексте экономических реформ». Научный журнал «Наука и образование» / ISSN 2181-0842. 22.03.2022. 1179-б.
3. Главная страница сайта страховой компании "Гаранти" // www.kafolat.uz.
4. «Узбекинвест» предлагает insurance.uz в сфере онлайн-страхования. (2019). // www.uzbekinvest.uz
5. Ф. Убайдуллаев, З. Умрзоков. «Современное состояние и перспективы страхового рынка». <https://uza.uz/uz/posts/sugurtabozorining-bugungi-holati-va-istiqbollari> 420317
6. Экономика Трансдисциплинарность www.ugb.ro/etcjild. XIV, 1/2011-2023 248-259.
7. Правда Востока Цифровая экономика: «Кратчайший путь к прогрессу» Цифровизация" 17 сентября 2020 20199
8. Научный электронный журнал «Экономика и инновационные технологии». Выпуск No3, май-июнь, 2020.
9. Kayimova, Z. A., & Anvarova, Z. S. Methodological Approaches to the Development of Regional Investment Policy of the Republic of Uzbekistan.
10. MAMLAKATIMIZDA SUG 'URTA BOZORINI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING XORIJIY TAJRIBASI
A Zarina - INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL ..., 2024
11. Globalashuv sharoitida mamlakatimizda sug 'urta bozorini raqamlashtirishning ahamiyati Z Anvarova – 2024
12. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗРЕШЕНИЯ ЗС Анварова, Ш Гулямов - Science and innovation, 2024
13. MAMLAKATIMIZ QISHLOQ XOJALIGIDA SUG 'URTA TIZIMIGA INNOVATION YONDASHUV A Zarrina - Science and innovation, 2024

MARKSHEYDERLIK ISHLARIDA DRONLAR, 3D-SKANNERLAR, GIS TIZIMLAR VA BOSHQA RAQAMLI QURILMALAR YORDAMIDA YIG'ILAYOTGAN KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARNI TIZIMG'A INTEGRATSIYA QILISH

Shodiyev Ramshid Muxtor o'g'li

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning barcha sohalarga keng kirib borishi natijasida ishlab chiqarish, boshqaruv va nazorat tizimlarida tub o'zgarishlar yuz bermoqda. Xususan, yer osti va yer usti resurslaridan oqilona foydalanish, ularni aniq hisobga olish, xarajat va foyda nisbatlarini baholashda marksheyderlik sohasi ham zamonaviy yechimlarga muhtoj bo'lmoqda. Shu bilan birga, bu sohada olib borilayotgan geodezik o'lchovlar, 3D modellash, dronlar orqali monitoring, hamda GIS tizimlari asosidagi ma'lumotlar katta hajmda yig'ilmoqda. Ushbu axborotni an'anaviy buxgalteriya yoki statistik metodlar bilan to'liq qamrab olish qiyin. Shu sababli, raqamli transformatsiya buxgalteriya hisobi va statistikasi yangi bosqichga

olib chiqmoqda. Mazkur maqolada aynan ushbu ikki sohaning-buxgalteriya va statistikaning- marksheyderlik faoliyatidagi integratsiyalashuvi hamda rivojlanish yo'nalishlari yoritiladi.

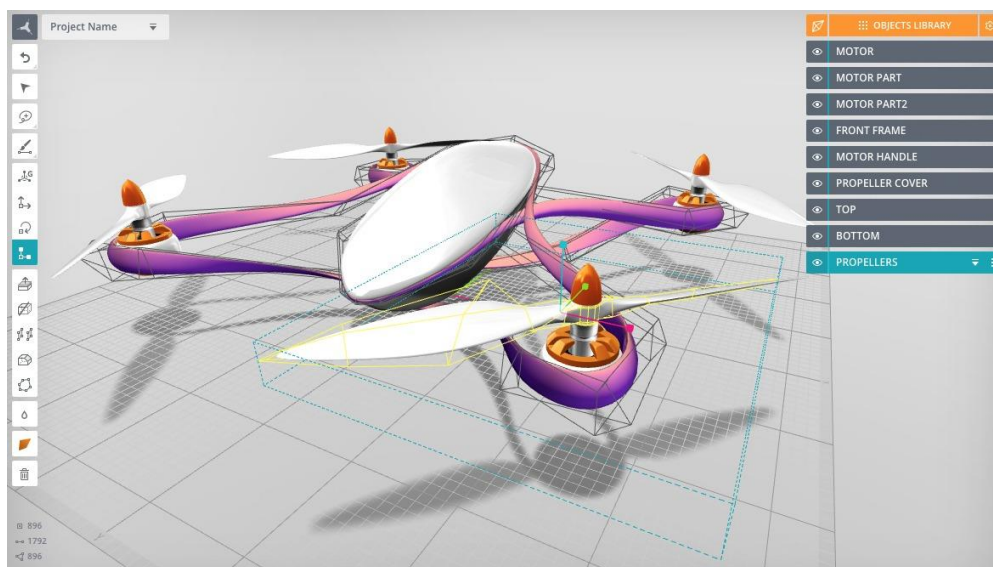
1-rasm. Dron ko'rinishi.

Marksheyderlik ishlarida dronlar, 3D-lazer skanerlari, GPS/GNSS qurilmalari, **hamda** sun'iy yo'ldosh tasvirlari asosida aniqlik yuqori bo'lgan ma'lumotlar yig'iladi. Ushbu qurilmalar yordamida relyef xaritalari, kon maydonlarining strukturasi, qazilma qatlamlari va boshqa muhim geoaxborotlar real vaqt rejimida olinadi. Bu ma'lumotlar esa bevosita ishlab chiqarish, boshqaruv va iqtisodiy hisobotlar uchun tayyor formatda uzatilishi lozim.

An'anaviy buxgalteriya tizimlarida ko'pincha faqat moliyaviy natijalar (xarajatlar, daromadlar, balanslar) aks ettiriladi. Ammo zamonaviy marksheyderlikda har bir o'lchov ishlari, texnik xizmat ko'rsatish, texnologik xarajatlar va geologik tahlil ishlari raqamli shaklda hujjatlashtiriladi. Bu ma'lumotlar **raqamli buxgalteriya tizimlariga** avtomatik tarzda uzatilishi orqali inson omilini kamaytirish, hisob-kitoblarni tezlashtirish va xatoliklarni oldini olish mumkin.

Yig'ilgan raqamli geoaxborotlar asosida **statistik tahlillar** o'tkazish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin. Masalan, foydali qazilma konlarining ishlatilish darajasi, qazish tezligi, maydon bo'yicha resurs taqsimoti va boshqa omillar statistik modellarda ifodalanadi. Bu esa strategik qarorlar qabul

qilishda yordam beradi. Yuqorida tilga olingan barcha ma'lumotlar yagona tizimga integratsiya qilinadi. Bu esa nafaqat samarali boshqaruvni ta'minlaydi, balki axborot xavfsizligi, hujjat aylanishi, va qonunchilikka muvofiqlikni ham ta'minlaydi. Buxgalteriya va statistik tizimlar **blokcheyn, bulutli hisoblash** kabi zamonaviy texnologiyalar bilan qo'llab-quvvatlanmoqda.

2-rasm. 3D modellash

Geografik axborot tizimlari (GIS) nafaqat fazoviy ma'lumotlarni saqlash va tahlil qilish, balki ulardan amaliy buxgalteriya va statistik hisobotlar tuzishda foydalanish imkonini beradi. Misol uchun, qazish ishlari olib borilgan maydonlar, foydalanilgan texnika va sarflangan resurslar joylashuv nuqtalari bilan birga GIS xaritalariga kiritiladi. Bu esa quyidagilarni ta'minlaydi:

- Har bir maydon bo'yicha xarajat va daromadni vizual ko'rinishda ko'rish;
- Ma'lumotlar asosida avtomatik statistik hisobotlar shakllantirish;
- Soliq va audit organlariga to'liq raqamli hujjatlar bilan javob berish imkoniyati.

GIS tizimlari orqali resurslarni boshqarish, rejalashtirish va samaradorlikni monitoring qilish ancha yengillashadi. Ayniqsa, ko'p maydonli kon ishlari olib borilayotgan joylarda bu yondashuv muhim ahamiyatga ega.

Raqamli transformatsiya sharoitida marksheyderlik faoliyatida buxgalteriya hisobi va statistikani rivojlantirish zarurati kundan-kunga ortib bormoqda. Mazkur maqolada ko'rib chiqilganidek, dronlar, 3D-skannerlar, GIS tizimlar kabi

zamonaviy texnologiyalar yordamida yig'ilayotgan katta hajmdagi ma'lumotlarni buxgalteriya va statistik tizimlarga integratsiya qilish, ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtirishga, xarajatlarni aniqlik bilan hisoblashga va resurslardan samarali foydalanishga zamin yaratmoqda. Bu yondashuv orqali inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklar kamayadi, ma'lumotlar ishonchliligi ortadi va qaror qabul qilish tizimi zamonaviy tahlillarga asoslanadi. Natijada, geologik va konchilik sohasidagi hisobotlar aniq, tezkor va raqamli formatda yuritilib, zamonaviy boshqaruv talablariga to'liq javob bera boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vasiliev, S. (2019). Raqamli transformatsiya va sanoat sohalarida uning ta'siri. *Journal of Digital Technologies*, 4(1), 12-19.
2. Dronov, M. (2022). 3D skanerlash va uning geodeziya sohasida qo'llanilishi. *Geomatics Journal*, 45(3), 23-29.
3. Shomurodov, B. (2023). Buxgalteriya hisobi va statistik tahlilni raqamli tizimlar yordamida rivojlantirish. *Buxgalteriya va moliya*, 17(4), 45-52.
4. GIS Technology Consortium. (2020). GIS texnologiyalari va marksheyderlikda ularning qo'llanilishi. *Journal of Geospatial Information*, 27(3), 34-40. Gulomov, F., & Karimov, D. (2021). Raqamli transformatsiya va konchilik sanoatida axborot tizimlarining ro'li. *International Journal of Mining Engineering*, 33(2), 88-95.
5. Kozlov, S. (2018). Dronlar va geodeziya: yangi imkoniyatlar va yondashuvlar. *Scientific Journal of Engineering*, 6(2), 50-57.
- 6.

O'ZBEKISTONDA EKSPORT SALOHİYATINI OSHIRISHDA, XORIJIY KOMPANIYALARNING TAJRIBALARIDAN FOYDALANISHNING O'RNI VA AHAMIYATI

Sayfullayeva Nigora Fayzulla qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Iqtisodiy islohotlar bu jahon miqyosida har bir mamlakatning ajralmas bir qismi hisoblanib unda amalga oshirilayotgan har bir o'zgarish, bu mamlakat iqtisodiyotini o'sishi, aholi farovonli va kelgusida mamlakatda yuqori daromadli ish o'rinlarini yaratishiga xizmat qiladi. Shuningdek samarali tashqi savdo va investitsiya jarayonlarini kuchaytirish, qishloq xo'jaligini isloh qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini barqaror rivojlantirish, bank-moliya tizimi faoliyatini mustahkamlashda ahamiyatli yutuqlar qo'lga kiritishda muhim omil hisoblanadi¹¹⁹. Eksportni yanada rivojlanishida asosiy muhim rol o'ynaydigan jihat bu marketing ekanligini yodda saqlash lozimdir. Sababi eksportni rivojlanishida

¹¹⁹ Vaxabov A.V, Xajibakiyev Sh.X, Raxmanov Sh.I, Usmanova X.A. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. O'quv qo'llanma. 2014-yil. -42 bet.

marketing, aynan mahsulotlarni to'g'ri joyda, ma'qul narxlar bilan sotish, bozor tahlili va eng muhimi mahsulotni to'g'ri shaklda yetkazishda asosiy omil hamdir.

Yevropa, G'arb va Osiyo mamlakatlarida biz biladigan o'sha mashxur kompaniya va korxonalar ham o'z mahsulotlarini eksport qilishdan oldin turli marketing yo'llarini qo'llashadi, va natijada yuqori daromad va barqaror eksportga erishishadi. Keyingi o'rinlarda biz aynan hozirgi kunda o'z imidji va jahon bozorida o'zining eksportbop mahsulotlari bilan tanilgan Nestle kompaniyasiga to'xtalamiz. Dunyoga mashxur Nestle kompaniyasi 1866 yil Angliya-Shveytsariyada quyultirilgan sut kompaniyasining yaratilishi bilan boshlandi va 1867 yilga kelib Henri Nestle bolalar oziq ovqatini ishlab chiqqan¹²⁰. Nestle kompaniyasi yillar mobaynida o'zining xilma xil mahsulotlari, shirinliklari, shokoladlari, ichimliklari, va turli brendlari orqali dunyoga keng tarqalgan kompaniya sifatida mashxurdir. Nestle kompaniyasining bu darajada mashxur qilgan, eng asosiy sabablaridan biri uning turli marketing strategiyalaridir. Quyida bizni uning dunyo miqyosida keng tarqalgan marketing usullarini o'rganib chiqamiz.

1.Narx strategiyalarini qo'llash va bozorni o'rganish.

Nestle kompaniyasi 200 ga yaqin davlatlarda o'z mahsulotlari orqali bozorga kirib kelgandir. Ular har bir mamlakatda muvaffaqiyatga erishishining asosiy sabablaridan biri bu bozor talablaridan kelib chiqib narx belgilashdir. Masalan, Nestle kompaniyasining birgina Kit Kat va Nestle brendi ostidagi shokoladlarini olaylik, ular juda mazali, sifatli va chiroyli qadoqlangan holda sotiladi. Eng asosiy jihati shundaki, ushbu yuqori ko'rsatkichga qaramay, u boshqa kompaniyalar mahsulotlarini oldida o'rtacha narxda sotiladi. Tabiiyki hamyonbop narxda sotilgan mahsulotlarni bozori zo'r bo'lib, mahsulotdan kelib tushadigan daromad ham shunga yarasha ko'p bo'ladi. Bu jihatdan o'rganadigan jihatimiz shundaki, eksportni rivojlantirishdan oldin, aynan o'sha mamlakatni ichki bozoridan kelib chiqib narx belgilansa, unda barqaror eksportchiga aylanish bu tabiiydir.

2.Mahsulotlar birlashmasi strategiyasi.

¹²⁰ <https://www.nestle.com/about/history/nestle-company-history>

Nestle o'zining xilma xil mahsulotlari bilan mashxurligi haqida yuqorida aytib o'tgan edik, tabiiyki har doim turli xildagi mahsulotlarni iste'molchilarga taklif etadigan kompaniya, uni oddiy sotish yo'li bilan emas, va balki turli xildagi boshqa mahsulotlariga birlashtirgan holda sotadi. Ya'ni, kompaniya o'zining sutli mahsulotlariga 1 oy mabaynida chegirma e'lon qilib, aksiyalar o'tkaza boshladi, agar bizni bitta sutli ichimligimizni olsangiz, sizga yangi shokoladlik mahsulotimizni bonusga beramiz dedi. Qarabsizki kompaniya o'z mahsulotini, boshqa mahsulot bilan birlashtirgan holda, savdoni amalga oshirmoqda. Bu o'z o'zidan kompaniyaning boshqa mahsulotlarini ham eksport hajmi oshishiga xizmat qiladi.

3.Brend.

Kompaniya o'zining brendi orqali dunyo bozorlarini egallar ekan, u faqat brendi orqali bozorga kirib keldi deb o'ylasangiz, adashasiz. Sababi, Nestle kompaniyasi nafaqat kuchli marketing strategiyasiga va balki kuchli sifatga ham egadir. Kompaniya o'zining sifatli mahsulotlari orqali boshqa kompaniyalar mahsulotlaridan ajrarilib turadi. Kuchli brend, sifat va hamyonboplik Nestle brendining ajralmas qismidir.

4.Davlatlar va madaniyatlarni tushunish¹²¹.

Kompaniya o'z mahsulotini boshqa davlatga eskport qilishdan oldin, nafaqat ularni ichki bozorini o'rganadi va balki ularni madaniyatini ham tahlil qiladi. Masalan, biz Yaponiyani olaylik, bu xalq juda choyxo'r davlat hisoblanadi. Lekin kompaniya aynan shu davlatga o'zining Nescafe brendi ostidagi kofe mahsulotini sotmoqchi bo'ladi, afsuski bu mahsulot kutilganidek u davlatlatda yaxshi daromad keltirmaydi. Yuqorida aytganimizdek, kompaniya choyxo'r davlatga kofe sotmoqchi bo'ladi. Madaniyatni tushunmaslik, kompaniyaga minus olib keladi. Lekin keyingi yillarda kompaniya bu xatoni takrorlamaslikga harakat qiladi, va davlat madaniyatini tushungan holda o'z mahsulotlarini eksport qiladi.

5.Mijozlarga e'tibor qaratish.

¹²¹<https://squeezeegrowth.com/uz/nestle-marketing-strategies>

Kompaniya “Yaxshi oziq-ovqat, yaxshi hayot” tamoyiliga amal qilgan holda, doimiy mahsulotlarini bozorda o‘z o‘rniga ega bo‘lishi uchun turli xil so‘rovnomalar o‘tkazib turadi, bu esa o‘z o‘zidan aholiga o‘zlari hohlagan mahsulotni iste’mol qilish uchub zamin yaratadi. Kompaniya kamchiliklar va qo‘shimchalarni inobatga olib sifatli mahsulotni ishlab chiqaradi¹²².

Yuqoridagi ma’lumotlardan ko‘rinadiki, Nestle kompaniyasi, o‘zining turli marketing strategiyalari orqali yuqori natijalarga erishdi. Muhimi ushbu marketing usullaridan, mamlakatda kichik bo‘lsada korxona faoliyatini olib bormoqchi bo‘lgan yoki eksportga tayyorlanayotgan korxonalar ham foydalansa bu o‘z-o‘zidan nafaqat korxonada va balki O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun ham manfaatli bo‘ladi. Shu o‘rinda qo‘shimcha kiritib ketishimiz lozimki, Xindiston va Janubiy Koreya mamlakatlari aholisini achchiq mahsulotlarga bo‘lgan talabini bilgan holda, biz ham aynan O‘zbekistonda achchiq mahsulotlarni ishlab chiqarib ushbu davlatlarga sotsak, bu achchiq mahsulotga o‘ch bo‘lmagan O‘zbekiston xalqining, achchiq mahsulotlarini boshqa mamlakat bozorida muvaffaqiyatga erishish kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

- 1) Vaxabov A.V, Xajibakiev Sh.X, Raxmanov Sh.I, Usmanova X.A. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. O‘quv qo‘llanma. 2014-yil. -42 bet.
- 2) Mostakim M.M. “The role of the Total Quality Management (TQM) in NESTLE BANGLADESH LTD”-2025 April. Page-3.
- 3) Aliyev A.A. “Tashqi iqtisodiy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish”. O‘quv qo‘llanma. TDIU-2007.
- 4) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi, “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni.
- 5) <https://www.nestle.com/about/history/nestle-company-history>.

СФЕРЫ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН И ВАЖНОСТЬ ИХ РАЗВИТИЯ

**старший преподаватель Хасанова Юлдуз Муртазаевна
Каршинского технического университета.**

В современном мире в связи с ускоренным развитием конкуренции и запросов потребителей появляются различные виды услуг. Благодаря

¹²² Mostakim M.M. “The role of the Total Quality Management (TQM) in NESTLE BANGLADESH LTD”-2025 April. Page-3
https://www.researchgate.net/publication/390797607_The_role_of_the_Total_Quality_Management_TQM_in_NESTLE_BANGLADESH_LTD

динамичной модернизации научно-технического и технологического прогресса созданы новые области сервисной деятельности. Предприятия и организации сферы обслуживания за счет интеграции информационных технологий и средств коммуникации смогли перейти на качественно иной уровень ведения бизнеса.

В настоящее время роль услуг, как одного из важнейших секторов экономики, весьма велика и актуальна. Это, в частности, связано с усложнением производства, насыщением рынка товарами как повседневного, так и индивидуального спроса, быстрым ростом научно-технического прогресса, который ведет к нововведениям в жизни общества. Кроме того, услуги являются неотъемлемой составной частью торговли товарами (особенно технически сложными), так как сбыт товара требует все более развитой сети, которая, в основном, состоит из услуг, оказываемых во время реализации, и услуг послепродажного обслуживания. Безусловно, создание новых предприятий и организаций, а также использование инновационных технологий и расширение перечня оказываемых услуг действующими предприятиями и организациями и в дальнейшем будут способствовать увеличению рабочих мест и повышению благосостояния населения. Её масштабы, структура и уровень развития занимают особое место в оценке экономического статуса страны.

Развитие сферы услуг— залог экономического роста Республики Узбекистан Важная закономерность развития экономики во всем мире - это взаимосвязь экономического роста и повышения роли услуг в национальной экономике, что находит свое выражение в возрастании доли трудовых, материальных и финансовых ресурсов, используемых в сфере услуг. По мере развития общества и роста производительных сил происходит определенное развитие данной сферы. В ней наблюдаются увеличение занятости, рост технической оснащенности труда, внедрение все более совершенных технологий, она играет огромную роль в современной экономике. В услугах формируются такие ключевые факторы экономического роста, как научное

знание, нематериальные формы накопления, информационные технологии, а также интеграция предпринимательской деятельности.

Сфера услуг играет ключевую роль в экономике Узбекистана, формируя значительную часть валового внутреннего продукта (ВВП) и способствуя созданию рабочих мест, за январь 2025 года объем услуг составил **64 784,6 млрд сум**, что на **11,4% больше**, чем за аналогичный период прошлого года. [1]. Данный рост связан с увеличением числа предприятий в сфере услуг, цифровизацией экономики, ростом потребительского спроса и мерами государственной поддержки бизнеса, включая реализацию программы «О мерах по ускоренному развитию сферы услуг» (ПП-5113 от 11 мая 2021 года). Наибольший вклад в прирост общего объема рыночных услуг внесли:

Финансовые услуги – +16,8%. Объем услуг финансового сектора составил **11 864,5 млрд сумов** (+13,2% к январю 2024 года). Особое значение в экономической политике государства придается развитию современным видам финансовых услуг (банковские услуги, лизинг, страхование, аудит, консалтинг и др.).

Услуги торговли – +11,4%. Объем услуг торговли составил **10 295,2 млрд сумов** (+10,2%). Более половины всех услуг торговли (52,7%) приходится на розничную торговлю, включая торговлю через электронные платформы.

Транспортные услуги – +7,3%. Объем транспортных услуг составил **13 162,4 млрд сумов** (+8,7%). Автотранспортные услуги обеспечили **49,2%** всех транспортных услуг, из которых **43,5%** приходится на услуги такси. Республика Узбекистан расположена в центральной части Средней Азии и является единственной страной, которая имеет общие границы со всеми странами региона, в настоящее время наша республика обладает большими возможностями для развития транспортной инфраструктуры и обеспечения потребностей страны в перемещении как грузов, так и пассажиров по всем направлениям и всеми возможными видами транспорта.

Связь и информатизация – +16,9%. Объем услуг связи и информатизации составил **5 312,2 млрд сумов (+21,6%)**. В этой категории преобладают услуги по компьютерному программированию (41,7%). Развитие сетевых информационных технологий открыло новые перспективы в сфере образования. Слияние современных методов образования и информационных технологий позволило сформировать новые интегрированные технологии обучения, в частности, основанные на интернет-технологиях.

Малый бизнес продолжает играть ведущую роль в развитии сектора. На него приходится **53,7% от общего объема услуг**, в том числе:

- **32,5%** – доля малых предприятий и микрофирм

73,8% – доля вновь созданных субъектов малого предпринимательства в сфере услуг. В последние годы наблюдается тенденция увеличения числа новых предприятий в сфере услуг. В январе 2025 года было зарегистрировано **5 731 новых предприятий**, что на 25,8% больше, чем в январе 2024 года.

Сфера услуг остается одним из наиболее динамично развивающихся секторов экономики Узбекистана. Устойчивый рост, активное развитие финансовых и цифровых услуг, расширение малого бизнеса и поддержка со стороны государства создают благоприятные условия для дальнейшего увеличения вклада данного сектора в ВВП страны. Однако ключевыми вызовами остаются необходимость дальнейшей автоматизации бизнес-процессов, развитие профессиональных навыков кадров и привлечение инвестиций в инновационные направления.

Использованная литература.

1. *Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан.*
2. *Сидоров А.А. — Развитие сферы услуг в условиях цифровой трансформации национальной экономики // Теоретическая и прикладная экономика. 2021. № 1. – С. 39 - 47.*
3. [<https://review.uz/post/sfera-uslug-v-napravleniyax-sovershenstvovaniya>]

XORIJIY INVESTITSİYALARNING TASHQI IQTISODIY HAMKORLIKDAGI AHAMIYATI

*Azimova Hulkar Egamberdiyevna
Qarshi davlat texnika universiteti katta o'qituvchisi*

Bugungi kunda mamlakatni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jihatdan rivojlanishida investitsiyalarning, xususan xorijiy investitsiyalarning o'rni beqiyosdir. Chunki iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashda, ishlab chiqarish sur'atlarini kengaytirishda va bu orqali aholining turmush darajasini yaxshilash, aholi o'rtasidagi ijtimoiy muammolarni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek – "Yevropa bozorlariga tekstil, elektr texnikasi, charm-poyabzal va boshqa tayyor mahsulotlar eksportini kamida 2 barobar oshiramiz. Mahsulotlar eksporti bo'yicha hozirgi 9 ta bosqichdan iborat bojxona rasmiylashtiruv 3 barobar qisqaradi. Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish bo'yicha asosiy muzokaralarni yakunlab, ichki qonunchilikni moslashtirish, yangi standartlarni joriy etish ishlarini jadallashtiramiz".¹²³

Vaholanki, bugungi kunda aholi farovonligini ta'minlash hamda ularning turmush sifatini yaxshilash maqsadida yangi ish o'rinlarini yaratish, ayniqsa hududlarda ishlab chiqarish sur'atlarini kengaytirish masalasiga qaratilgan nazariy-metodologik va tashkiliy masalalarni amalga oshirilishi o'ta dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu borada avvalambor, O'zbekiston Respublikasida eksportga yo'naltirilgan iqtisodiyotni rivojlantirish, ayniqsa tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining eksport faoliyatini rivojlantirish iqtisodiy islohotlarning eng muhim ustuvor masalasi hisoblanadi. Ko'zlangan maqsad mamlakatning xom-ashyo tovarlari eksportiga qaramligini pasaytirish, import va eksport bozorlarini diversifikatsiya qilish, raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish hajmini oshirish muhim o'rin egallamoqda. Tashqi savdo sohasida olib borilayotgan islohotlarning samarasi aholining turmush darajasida bevosita o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Yuqoridagi fikrlarimizning amaliy isbotini quyidagi statistik ma'lumotlarda aks etgan. 2023-yilning birinchi choragida O'zbekiston Respublikasining tashqi savdo aylanmasi 11,9 foizga o'sib, 14,8 mlrd dollarga yetdi. Shu bilan birga, eksport hajmi 2,6 foizga kamaydi va 5,7 mlrd

¹²³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2022 йил. 20 декабрь.

dollarni tashkil etib, 2022-yilning shu davriga nisbatan 2,4 baravar sezilarli o'sish kuzatildi. Importning o'sish sur'ati 23,4 foizgacha sekinlashdi. 2022-yilning yanvar-mart oylarida 44,2 foizni va import hajmi 9,1 mlrd dollarni tashkil etdi. Eksport ko'rsatkichlarining pasayishi xorijga yoqilg'i-energetika resurslari yetkazib berish 48 foizga, oltin 19 foizga, sanoat tovarlari deyarli 10 foizga, xom-ashyo 40 foizga kamayishi bilan bog'liq holat kuzatildi. Shuningdek, oziq-ovqat eksporti 26 foizga, kimyoviy mahsulotlar 13 foizga, mashina va transport uskunalari deyarli 2 baravar, tayyor mahsulotlar 36 foizga, xizmatlar deyarli 50 foizga oshdi. Importda asosiy o'sish mashina va transport uskunalari yetkazib berish 42 foizga, mineral yoqilg'i va neft mahsulotlari 53 foizga, oziq-ovqat mahsulotlari 17 foizga, kimyoviy mahsulotlar 16 foizga, xomashyo yetkazib berishning 21 foizga oshirish hisobiga to'g'ri kelmoqda. Umuman olganda, salbiy ta'sir ko'rsatgan ko'plab tashqi va ichki muammolarga qaramay, O'zbekiston iqtisodiyoti 2023-yilning 1-choragida barqarorlikni saqlab qolgan holda, o'sish sur'atlarini saqlab qoldi. Keltirilgan ma'lumotlarni quyidagi jadvalda ko'rib chiqamiz.

1-jadval.

2023-2025-yillarda markazlashgan va markazlashmagan investitsiyalarni o'zlashtirishning yig'ma maqsadli ko'rsatkichlari. (mlrd so'm) ¹²⁴

Moliyalashtirish manbalari	2023- yillarda jami	2025- yillarda jami	shundan:		
			2023- yil	2024-yil	2025-yil
Jami kapital qo'yilmalar	1 214 970		352 717	403 038	459 215
shu jumladan:					
Markazlashgan investitsiyalar:	193 587		55 538	65 622	72 428
Byudjet mablag'lari	83 360		25 886	28 074	29 400
Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari	11 170		3 171	3 454	4 545
mln. AQSH dollarida	873		267	271	335
Davlat kafolati ostidagi xorijiy kreditlar	99 057		26 481	34 094	38 483
mln. AQSH dollarida	7 737		2 225	2 675	2 837
Markazlashmagan investitsiyalar:	1 021 383		297 179	337 416	386 788
Korxonalar mablag'lari	326 814		93 930	107 534	125 350
Tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari	197 010		57 696	64 782	74 532

¹²⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2023-2025 yillarga mo'ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 2022-yil 28-dekabr PQ-459-son

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya va kreditlar	401 466	116 193	133 200	152 073
mln. AQSH dollarida	31 425	9 764	10 452	11 209
Aholi mablag'lari	96 093	29 360	31 900	34 833

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, 2023-2025 yillarda jami kapital qo'yilmalar 1214 970 mlrd so'mni, markazlashtirilgan investitsiyalar 193 587 mlrd so'mni, markazlashtirilmagan investitsiyalar esa 1021383 mlrd so'mni tashkil etishi rejalashtirilgan bo'lib, yillar ko'rsatkichi bo'yicha qaraganimizda, ya'ni 2023 yilga nisbatan 2025 yilda investitsiyalarni jalb etish ko'lami kengayib borayotganidan dalolat beradi. Mazkur maqsadlarga erishish uchun asosiy ishlab chiqarish tarmog'ini rivojlantirish, infratuzilmani takomillashtirish uchun salmoqli xorijiy investitsiya zarurligini anglatadi. Bunda, tashqi siyosatda faollik, qudratli, rivojlangan mamlakatlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish oshib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy hamkorlik qilayotgan davlatlar geografiyasi yildan-yilga kengayib bormoqda.

Asosiy ustunlikda Xitoy bilan hamkorlik barcha tarmoq va sohalarda kengayib bormoqda. Ya'ni, iqtisodiyotini diversifikatsiya masalalariga nazar tashlasak, Xitoy va O'zbekiston savdo, invecsitsiya, infratuzilma, energetika, qishloq xo'jaligi kabi turli sohalarda sheriklik qilib kelmoqda. Eng yirik savdo sherigimiz hisoblangan ushbu davlat yurtimizga kirib kelayotgan umumiy xorijiy investitsiya borasida ham yetakchilardan sanaladi. Bugungi kunda ikki davlat o'rtasidagi tovar ayirboshlash 12 milliard dollardan oshgan.¹²⁵ Vaholanki, 2015-yil ushbu ko'rsatkich atigi 4,7 milliard dollar edi. O'zbekistonning umumiy tashqi savdosida Xitoyning ulushi 21,3 foizga yetib, tashqi savdo hamkorlari orasida birinchi o'ringa chiqqan.

Xitoy O'zbekistonga asosan mashina va jihozlar yetkazib bersa, O'zbekiston Xitoyga to'qimachilik, kimyo mahsulotlari, rangli metall, meva-sabzavot eksport qiladi. Xitoyga eksportimiz 2,2 milliard dollarga teng, import qiymati esa qariyb 10 milliard dollarni tashkil etadi. Xitoyning respublikamiz iqtisodiyotiga kiritayotgan sarmoyasi o'sishi sur'ati jadallashib, so'nggi yillarda 5 barobar ortdi va 2,2 milliard dollarga yetdi.

¹²⁵ "O'zbekiston-2030" Strategiyasi 11.09.2023yil. PF-158-sonli

Bu esa, o'z navbatida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmini yanada takomillashtirishni taqozo etadi.

Yuqoridagi tahliliy materiallar mazmuniga asoslanib quyidagi xulosa va takliflarni ilgari surish mumkin.

birinchidan, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarining takomillashtirilib borilishi ijobiy natijani bermoqda. Uning sabablaridan biri xorijiy investitsiyalar bo'yicha qator afzalliklarning ya'ni ishlab chiqarishni joylashtirishning resurs, tabiiy-iqlimiy sharoitlarning yetarliligi, huquqiy asoslarning takomillashtirilganligi, davlat tomonidan beriladigan kafolat, imtiyozlarning, albatta muayyan talablar asosida oshirib borilayotganligini keltirish mumkin.

Ikkinchidan, eksportni rag'batlantirish, xususan mahalliy mahsulotlarni tashqi bozorga olib chiqishni har tomonlama soddalashtirish hamda moliyaviy qo'llab-quvvatlash borasida ishlar amalga oshirilishi talab etiladi.

Uchinchidan, jahon bozorlarida korxonalarimiz mahsulotlarining raqobatbardoshligini ta'minlashda eksport qiluvchi korxonalarga mahsulot tayyorlash va sotish xarajatlarini kamaytirishda ko'maklashish, ularni tashqi bozor konyunkturasidagi o'zgarishlar, istiqbolli bozorlar bilan tanishtirib borish;

To'rtinchidan, transport-kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirish, yangi transport yo'laklarini ochish orqali transport xarajatlarini kamaytirish, tayyor mahsulotni yangi tashqi bozorlarga chiqarish bo'yicha maxsus dasturlarda eksport hajmini oshirish, eksport qilinadigan yuklarni tashish tizimini takomillashtirish, eksportchi korxonalarni marketing, moliya va tashkiliy-huquqiy qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Natijada mamlakatimizning tashqi iqtisodiy faoliyati yanada kengayadi, ya'ni import o'rnini bosuvchi eksportga yo'naltirilgan raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish imkoniyati oshadi, natijada xorijiy investitsiyalarning hamkorlik aloqalarini takomillashtirib, iqtisodiy islohotlarning samarasini yanada kengroq tadbiq etish jarayonini tezlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2022 yil. 20 dekabr.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2023-2025 yillarga mo'ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 2022-yil 28-dekabr, PQ-459-son

3. "O'zbekiston-2030" Strategiyasi. 11.09.2023 yil. PF-158-sonli

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi PF-60-sonli Farmoni.

5. Vaxobov A.V., Xajibakiev SH.X., Muminov N.G. "Xorijiy investitsiyalar" O'quv qo'llanma –T.: "Moliya" 2010. -324 b.

6. https://stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=frontfile.download&catid=100&id=78&Itemid=1000000000000-O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi sayti .

TIJORAT BANKLARIDA MOLIVAVIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH MASALALARI

Shoqulova Zahro Oybek qizi

Qarshi davlat texnika universiteti talabasi

Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi uning raqobat sharoitida muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlaydi. Agarda moliyaviy barqarorlik puxta o'ylanib, ishonchli hisob-kitoblar asosida amalga oshirilib borilsa, banklar faoliyati samaradorligi yanada oshadi. Tijorat banklarining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, ular o'z mablag'lari bilan bir qatorda omonatchilar va kreditorlar, aksionerlar hamda mijozlarning ularga ishonib topshirgan mablag'lari bilan, ya'ni keng jamoatchilik bilan ish yuritadi. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni ko'pgina muhim iqtisodiy islohotlarning tarkibiy qismi sifatida bank tizimida ham chuqur o'zgarishlarni amalga oshirilishini va iqtisodiyotni pul-kredit vositalari orqali tartibga solishning bir butun mexanizmini yaratilishini taqozo etmoqda.¹²⁶

Ayni vaqtda tijorat banklari moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun o'z vazifalarini bajarishda quyidagi asosiy tamoyil va qadriyatlarga tayanadi:

- moliyaviy xavfsizlik – tijorat banklari o'z aktivlarini barqaror tarzda oshib borishini ta'minlovchi oqilona va o'rinli bank tavakkalchiligi siyosatini amalga oshiradi;

- obro'-e'tibor - bunda banklar ishonchli va nufuzli kredit-moliya instituti obro'sini saqlashga intiladi;

¹²⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni <https://lex.uz/docs/3107036>.

- individual yondashuv, bunda bank xodimlari har bir mijoz bilan alohida ish yuritadi, uning bank xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlarini to'raligicha qondiradi, ish yuritish uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratib berishga harakat qiladi;

- mijozlarga ishonchli, qulay va sifatli bank xizmatlarini taklif etadilar va hokazolardan iborat.¹²⁷

Darhaqiqat, bank tizimidagi islohotlarni O'zbekiston Respublikasi bank tizimini isloh qilish bo'yicha 2020–2025 yillarga mo'ljallangan strategiyada yaqqol isboti sifatida anglashimiz mumkin va unda amalga oshirilishi nazarda tutilgan quyidagi masalalar o'rin olgan:

- bank tizimi aktivlarining jami hajmida davlat ulushi bo'lmagan banklar aktivlari hissasini joriy 15 foizdan 2025 yilga kelib, 60 foizgacha oshirish;

- banklar majburiyatlarining umumiy hajmida xususiy sektor oldidagi majburiyatlar hissasini joriy 28 foizdan 2025 yil yakuniga 70 foizgacha oshirish;

- 2025 yilga kelib davlat ulushi mavjud kamida uchta bank kapitaliga zarur tajriba, bilim va nufuzga ega kamida uchta strategik xorijiy investorlarni jalb qilish;

- umumiy kreditlash hajmida nobank kredit tashkilotlari ulushini joriy 0,35 foizdan 2025 yilga kelib 4 foizgacha oshirish va boshqalar.

Ushbu Farmonga muvofiq xalqaro moliya institutlari ko'magida "Ipoteka bank", "O'zsanoatqurilish bank", "Asakabank", "Aloqabank", "Qishloqqurilishbank" va "Turonbank"dagi davlat ulushlari bosqichma-bosqich xususiylashtirilishi rejalashtirilgan. Bunda xususiylashtirishning birinchi bosqichida banklarni institusional o'zgartirish amalga oshiriladi, ikkinchi bosqichida esa davlat aksiyalari paketi sotiladi.¹²⁸ Amalga oshirilayotgan bank tizimini xususiylashtirish jarayonini jadallashtirish banklarning ichki va tashqi investitsiyalarni jalb etish, ularning faoliyatini tijoratlashtirish, eng muhimi ishonchini oshirish orqali erkinlashtirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi.

¹²⁷ Z.Mamadiyorov, M.Maxmudova, M.Kurbonbekova. Bank ishi Darslik .T.: -Innovatsion rivojlanish nashriyot - matbaa uyi, 2021yil, 158 bet

¹²⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh etish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni

Ya'ni, 2025 yilda O'zbekiston bank tizimidagi xususiy sektor ulushini hozirgi 18 foizdan 60 foizga oshirish rejalashtirilgan bo'lib, natijada banklar o'rtasida raqobatlashuvni yanada oshirish imkoniyatini yaratadi.

Banklarning moliyaviy barqarorligini namoyon etuvchi quyidagi raqamlarga e'tibor qaratamiz, ya'ni 2021-yilning o'tgan davrida risk darajasi yuqori bo'lgan aktivlarning o'sishi 21 foizga, ya'ni 317 trln so'mdan 383 trln so'mga, jami kapitalining o'sishi 14 foizga, ya'ni 66 trln so'mga yetdi. Kapitalning yetarlilik koeffitsiyenti 1,2 foizga tushib, 17,2 foizni tashkil etdi, bu minimal talablarga javob beradi. O'zbekiston bank tizimida 33 ta bank, jumladan, 12 ta davlat ulushiga ega, shuningdek, 15 ta xususiy va 5 ta xorijiy banklar mavjud bo'lib, 2021 yilning 1-noyabr holatiga ko'ra, banklar aktivlari 39 mlrd dollarni (419 trln so'm) tashkil etib, ularning 82 foizi davlat banklariga tegishlidir. Banklarning majburiyatlari 33 mlrd dollarga (352,6 trln so'm) yetdi, shundan 40 foizini depozitlar tashkil etadi. Banklarning umumiy kapitali 6,2 mlrd dollar (66 trln so'm) darajasida bo'lib, shundan 81 foizi davlat banklari kapitaliga to'g'ri keladi. Bank tizimiga zamonaviy servis yechimlari asosida axborot texnologiyalarini, moliyaviy texnologiyalarni keng joriy etish, axborot xavfsizligini lozim darajada ta'minlash, shuningdek moliyaviy xizmatlar ko'rsatishda inson omili ta'sirini kamaytirish bo'yicha tezkor chora-tadbirlar ko'rish talab etilmoqda. Tijorat banklarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan uning taqdim qilayotgan xizmatlari mijozning moliyaviy ehtiyojlariga qanchalik mos kelishi, ular qanchalik darajada sifatli va raqobatbardosh bo'lishiga bog'liq bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari o'zlarida mavjud bo'lgan barcha imkoniyatlardan foydalanishga harakat qilmoqdalar, xususan zamonaviy texnologiyalarning tadbiq etilishi mijozlarda vaqt va mablag' tejalishini ta'minlab bermoqda. Shuningdek, karantin cheklovlari joriy etilishi va aholi daromadlarining pasayishi sharoitida O'zbekiston markaziy bankining asosiy vazifasi makroiqtisodiy barqarorlikni va butun bank tizimining uzluksiz ishlashini ta'minlashdan iborat bo'ldi. Ya'ni, markaziy bank aholi va tadbirkorlik subyektlariga kreditlar muddatini uzaytirish uchun shart-sharoitlar yaratdi, kreditlar muddatini uzaytirish ta'sirini kamaytirish va likvid resurslarni qisqartirish uchun banklarni zarur likvidlik bilan

ta'minlash maqsadida pul-kredit siyosatining qisqa va uzoq muddatli vositalari joriy etildi. Bank tizimida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samarasini quyidagi jadval ma'lumotlari asosida ko'rib chiqamiz:

1-jadval

Tijorat banklarining kredit qo'yimalari bo'yicha ulushi[4]

Ko'rsatkichlar nomi	01.02.2021 yil		01.02.2022 yil		O'zgarishi, foizda
	Mrld so'm	ulushi, foizda	mlrd so'm	ulushi, foizda	
Jami kreditlar	277755	100%	324139	100%	16,7%
Sanoat	102665	37,0%	115761	35,7%	12,8%
Qishloq xo'jaligi	28502	10,3%	35210	10,9%	23,5%
Qurilish sohaci	7452	2,7%	9380	2,9%	25,9%
Savdo va umumiy xizmat	20353	7,3%	26818	8,3%	31,8%
Transport va kommunikatsiya	26744	9,6%	27866	8,6%	4,2%
Moddiy va texnik ta'minotni rivojlantirish	3921	1,4%	3588	1,1%	-8,5%
Uy-joy kommunal xizmati	4338	1,6%	2140	0,7%	-50,7%
Jismoniy shaxslar	54707	19,7%	69605	21,5%	27,2%
Boshqa sohalar	29073	10,5%	33770	10,4%	16,2%

Yuqoridagi 1-jadval ma'lumotlarida tijorat banklarining kredit qo'yimalari bo'yicha ulushi 2021-yil 1-fevralidan 2022-yilning 1-fevraligacha bo'lgan vaqt mobaynida o'zgarishi foizlarda ifodalangan bo'lib, unga ko'ra jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar hajmi 2022-yilning 1-fevralida 2021-yilning 1-fevraliga nisbatan 19,7% dan 21,5 foizga oshganligi, shuningdek qurilish sohaci bo'yicha ajratilgan kreditlar hajmi 2022-yilning 1-fevralida 2021-yilning 1-fevraliga nisbatan 2,7% dan 2,9 foizga oshganligini ko'rishimiz mumkin. Uy-joy kommunal xizmatida esa 1,6 % dan 0,7 % ga kamaygan hisoblanadi. Unga ko'ra banklarning kredit portfelidagi qoldiq 30 mlrd dollarga teng bo'ldi. Ya'ni, kredit portfelining birgina o'n oy davomidagi o'rtacha 14 foizga o'sishi kuzatilgan, jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar hajmi esa 22 foizga oshgan.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bugungi kunda banklar tomonidan ko'rsatilayotgan moliyaviy xizmatlarning ommabopligini oshirish, banklarning hududlarga kirib borishini kengaytirish va barcha aholi yashash joylarida bir xil

turdagi xizmatlar ko'rsatilishini ta'minlash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ayni vaqtda iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida O'zbekiston bank tizimi ishonchliligi va barqaror rivojlanishini ta'minlash hamda tashqi inqiroz holatlarining salbiy ta'sirga uchramaslik choralari ko'rish muhim ahamiyatga ega. Bu borada mubolag'asiz aytish mumkinki, O'zbekiston bank tizimi banklarda bozor talablariga mos keluvchi xizmat turlarini tatbiq qilish, mijozlarning talab va takliflarini hisobga olish, ularga xizmat ko'rsatishning yangi usullarini joriy etish, yangi kredit vositalarini qo'llash, turli kredit institutlarini tashkil etish bilan bog'liq islohotlarni amalga oshirib kelmoqda.

Mamlakatimizda bank kapitalining asosiy qismi davlatga tegishli ekanligi bank tizimidagi asosiy muammolardan biridir. Uning bank sektorida sog'lom raqobatga, xizmat ko'rsatish sifatiga birmuncha ta'siri sezilmoqda. Xalqaro moliya institutlari ko'magida bank-moliya tizimini rivojlantirish bo'yicha uzoq muddatli strategiya ishlab chiqilmoqda. Bank tizimiga xususiy va xorijiy kapital kirib kelishi hisobidan davlat banklari ulushini bosqichma-bosqich kamaytirib borilishi sohada raqobat muhitini yaxshilashga, tijorat banklari faoliyatini, kreditlash sifati va madaniyatini har tomonlama oshirishga xizmat qilishi zarurligini ko'rsatmoqda. Umuman olganda bank tizimining barqarorligini taminlashda tijorat banklarining o'rnini oshirishda quyidagilar muhim hisoblanadi:

birinchidan: bank sektorida davlatning yuqori darajada aralashuvi natijasida davlat ishtirokidagi banklarda menejment va tavakkalchilikni boshqarishning samarali tizimini takomillashtirish;

ikkinchidan: moliyaviy xizmatlarning ommabopligini oshirish, banklarning har bir hududga kirib borishini yanada oshirish;

uchinchidan: bank tizimiga xalqaro amaliy tajribaga ega bo'lgan menejerlarni ko'proq jalb etish;

to'rtinchidan: kredit portfeli va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash orqali kreditlash hajmlari o'sishining mo'tadil darajasini ta'minlash;

beshinchidan: banklarning kapitaliga qo'shimcha ichki va tashqi investitsiyalarni jalb etishni yanada kengaytirish;

Xulosa qilib aytganimizda, tijorat banklarida kreditlashni asosan bozor shartlari asosida amalga oshirish, banklarning davlat resurslariga qaramligini pasaytirish, banklarda xizmat ko'rsatishni modernizatsiyalash, samarali infratuzilma yaratish va banklar faoliyatini avtomatlashtirish orqali tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini oshirish yanada takomillashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/3107036>.
2. Z.Mamadiyurov, M.Maxmudova, M.Kurbonbekova. Bank ishi. Darslik.T.:Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2021 yil, 158-bet
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi "2020-2025 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni
4. www.cbu.uz – O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti

MINTAQAVIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA KLASTER TIZIMINING ROLI

Magistr.Mahmatrayimov Shahzod
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Klasterlarning iqtisodiy ahamiyati global miqyosda tobora ortib bormoqda. Jahon Iqtisodiy Forumining 2023-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 5,000 dan ortiq faol klasterlar mavjud bo'lib, ular mahalliy iqtisodiyotlarni rivojlantirishda muhim rol o'ynamoqda. OECD hisobotlarida ta'kidlanishicha, klasterlar tizimi ishlab chiqarish samaradorligini 20-30 foizgacha oshirish imkoniyatini beradi. AQShning Texas shtatidagi neft-gaz klasteri misolida ko'rish mumkinki, yagona klaster 2,5 milliondan ortiq aholiga ish bilan ta'minlashi mumkin[1].

O'zbekistonda klasterlar tizimining rivojlanishi so'nggi yillarda jadal sur'atlar bilan davom etmoqda. 2023-yil holatiga ko'ra, respublikada 100 dan ortiq rasmiy ro'yxatdan o'tgan klaster faoliyat ko'rsatayotganligi O'zstat ma'lumotlarida qayd etilgan. Qishloq xo'jaligi sohasidagi klasterlar xususida aytganda, 2022-yilda agroklasteralar \$1,2 milliard miqdoridagi mahsulot eksport qilishga muvaffaq bo'ldi. Farg'ona vodiysida joylashgan paxta-to'qimachilik klasterlari esa 15,000 dan ortiq yangi ish o'rinlarini yaratdi[2].

Klasterlar – bu bir-biri bilan bog‘liq korxonalar, tadqiqot markazlari, ta’lim muassasalari va davlat institutlarining geografik yaqinlik asosida integratsiyalashgan tizimi. Ularning shakllanishi mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Klasterlash jarayoni mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib, iqtisodiy tizimning turli tarmoqlarida o‘zaro bog‘langan korxonalar va tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Klasterlar turli ishlab chiqarish tarmoqlarini integratsiya qilish, innovatsiyalarni rivojlantirish va iqtisodiy salohiyatni oshirishda asosiy rol o‘ynaydi. Ayniqsa, turizm sohasida klasterlarning shakllanishi iqtisodiy o‘rishni tezlashtirishga, yangi ish o‘rinlarini yaratishga va hududning iqtisodiy integratsiyasini kuchaytirishga imkon yaratadi[3].

Mintaqaviy iqtisodiyot tarmoqlarida klasterlarni shakllantirishning obyektiv zaruriyati quyidagi asosiy omillar bilan izohlanadi:

Birinchidan, klasterlar resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi. Korxonalarning geografik yaqinligi va funksional bog‘liqligi xom ashyo, energiya, ishchi kuchi va transport xarajatlarini kamaytirishga olib keladi. Bu esa mahsulot tannarxini pasaytiradi va korxonalarning raqobatbardoshligini oshiradi.

Ikkinchidan, klasterlar innovatsion faoliyatni rag‘batlantiruvchi muhit yaratadi. Ilmiy-tadqiqot muassasalari, oliy o‘quv yurtlari va ishlab chiqarish korxonalarining yaqin hamkorligi yangi texnologiyalar, mahsulotlar va xizmatlarning paydo bo‘lishini tezlashtiradi. Bu esa mintaqaning texnologik rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Uchinchidan, klasterlar bandlikni oshirish va mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Kichik va o‘rta biznes subyektlarining rivojlanishi yangi ish o‘rinlar yaratilishiga olib keladi, bu esa aholining daromad darajasini oshirish va qashshoqlikni kamaytirishga yordam beradi.

To‘rtinchidan, klasterlar mintaqaning ixtisoslashuvini va uning raqobatdosh afzalliklarini shakllantirishga yordam beradi. Har bir mintaq o‘zining tabiiy, mehnat va intellektual resurslariga asoslangan holda o‘ziga xos iqtisodiy profilini shakllantirishi mumkin.

Beshinchidan, klasterlar global iqtisodiyotga integratsiyani osonlashtiradi. Yirik klasterlar xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, yangi bozorlarga kirish va xalqaro texnologik almashinuvni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

Oltinchidan, klasterlar atrof-muhitni muhofaza qilishga yondashuvlarni takomillashtirishga imkon beradi. Qayta ishlash sanoati, toza texnologiyalar va barqaror ishlab chiqarish usullarini joriy etish ekologik muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Yettinchidan, klasterlar davlat va xususiy sektor hamkorligini rivojlantirish uchun mos platforma hisoblanadi. Davlatning iqtisodiyotni rag'batlantirish dasturlari va xususiy tadbirkorlik tashabbuslarini uyg'unlashtirish iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirishga xizmat qiladi.

Klasterlarni shakllantirishning obyektiv zaruriyati, shuningdek, zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida mintaqalarning o'zining barqaror rivojlanishini ta'minlash zarurati bilan bog'liq. Klaster yondashuvi mintaqaviy taraqqiyotning uzoq muddatli strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishning samarali vositalaridan biridir[4].

Klasterlarning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun siyosiy barqarorlik va iqtisodiy xavfsizlik zarur. Hukumatning qo'llab-quvvatlashi, qonunchilikning samarali ishlashi va davlat siyosatining barqarorligi klasterlarning muvaffaqiyatli shakllanishi uchun asosiy omil hisoblanadi(1-jadval).

1-jadval

Mintaqaviy klasterlarni shakllantirish uchun zarur bo'lgan siyosiy va iqtisodiy shart-sharoitlar¹²⁹

Omil	Tashqi ta'siri	Ichki ta'siri
Siyosiy barqarorlik	Investitsiyalarni jalb qiladi	Mahalliy hukumatni qo'llab-quvvatlaydi
Iqtisodiy xavfsizlik	Tashqi bozorlarga kirishni osonlashtiradi	Mintaqa iqtisodiy o'sishini ta'minlaydi
Yangi qonunlar va normativlar	Mintaqaviy faoliyatni tartibga soladi	Investitsiya muhiti yaxshilanadi

¹²⁹ Manba muallif ishlanmasi

Klasterlarning samarali ishlashi uchun ilmiy-tadqiqot markazlari va ta'lim muassasalarining roli juda katta. Innovatsiyalarni amalga oshirish uchun malakali kadrlar va ilmiy ishlanmalar muhim ahamiyatga ega. Hududiy klasterlar o'zaro hamkorlikda ilmiy ishlarni olib borishi, ilmiy tadqiqotlar va texnologik yangiliklarni joriy etishda yordam beradi(2-jadval).

2-jadval

Mintaqaviy klasterlarda ilmiy va ta'lim bazasining roli¹³⁰

Funksiyasi	Ta'siri
Innovatsiyalarni ishlab chiqish	Yangi texnologiyalarni yaratadi
Malakali kadrlar tayyorlash	Ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi
Ilmiy hamkorlik	Yangi g'oyalar va texnologiyalarni taqdim etadi

Infratuzilma va transport tizimining rivojlanishi klasterlarning muvaffaqiyatli ishlashiga xizmat qiladi. Qulay transport tarmoqlari, mehmonxona xizmatlari va boshqa infratuzilma obyektlari klasterlar uchun muhim asos bo'ladi. Turizm sohasidagi klasterlar uchun eng muhim infratuzilma omillari, albatta, transport va mehmonxona xizmatlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD (2021). *Regions and Cities at a Glance 2021*. OECD Publishing, Paris.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. (2023). *O'zbekiston iqtisodiyotida klaster tizimini rivojlantirish istiqbollari*.
3. Porter, M. E. (1998). *Clusters and the New Economics of Competition*. Harvard Business Review, November–December, 77–90.
4. World Economic Forum (2023). *Global Competitiveness Report*.

XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI MOLIYALASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI

Oybek Ro'ziyev Abdumo'minovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti rektori

Kimyoxon Turabayeva

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Raqamli iqtisodiyot kafedrasini mudiri

Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasi jahon iqtisodiyotida eng tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan sohalardan biri hisoblanadi. Xizmatlar sektorining yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda

¹³⁰ Manba muallif ishlanmasi

oshib bormoqda. Bu jarayonda moliyalashtirish mexanizmlarining roli katta bo'lib, zamonaviy yo'nalishlar orqali sohaning salohiyatidan to'liq foydalanish mumkin. Xizmatlar sohasi – bu sog'liqni saqlash, ta'lim, transport, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, moliyaviy xizmatlar, turizm va boshqa shu kabi faoliyat turlarini o'z ichiga oladi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, rivojlangan davlatlarda xizmatlar sohasi yalpi ichki mahsulotning 70–80 foizini tashkil etadi.

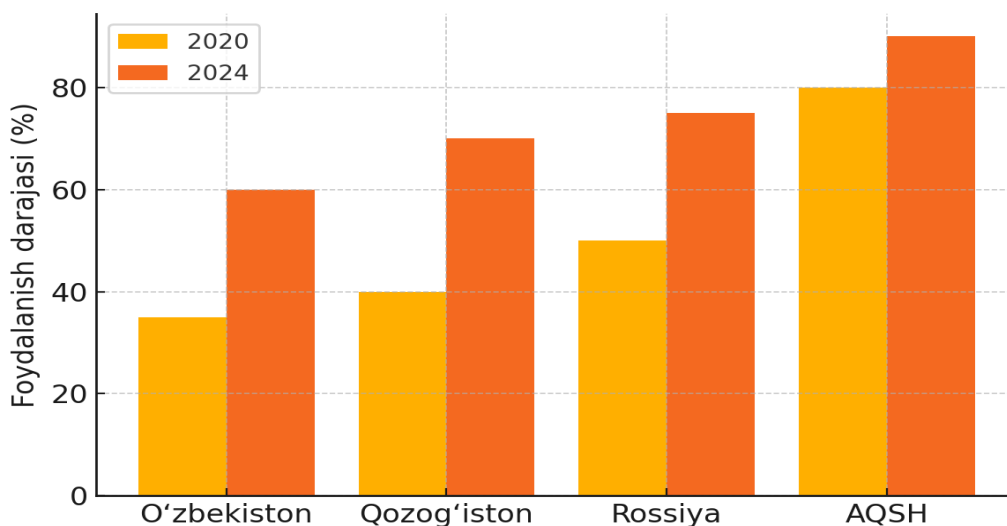
Jadval 1.

Ayrim mamlakatlarda xizmat ko'rsatish sohasining YIMdagi ulushi (%)

Davlat	Xizmatlar sohasi ulushi (%)
AQSH	79
Germaniya	72
Yaponiya	71
O'zbekiston	45

Davlat byudjeti xizmatlar sohasini moliyalashtirishda asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Sog'liqni saqlash, ta'lim, infratuzilma kabi tarmoqlarga davlat tomonidan katta miqdorda mablag' ajratiladi. Xususiy sektor xizmat ko'rsatish sohasiga investitsiya kiritish orqali raqobatbardoshlikni oshiradi. Xizmatlar bozorida samarali faoliyat yuritayotgan xususiy kompaniyalar sifatli va innovatsion xizmatlar taklif etmoqda. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki kabi tashkilotlar xizmatlar sohasiga yo'naltirilgan loyihalarni moliyalashtiradi.

Fintech texnologiyalar asosida xizmatlar sohasi uchun yangi moliyaviy vositalar, shu jumladan, raqamli to'lov tizimlari, onlayn kreditlash va kriptovalyuta asosidagi loyihalar yaratilmoqda.

Grafik 1. Raqamli moliyalashtirish xizmatlaridan foydalanish darajasi (2020–2024)

Davlat-xususiy sheriklik (DXX) modeli orqali ta'lim, sog'liqni saqlash, infratuzilma kabi xizmatlar sohalarida davlat va xususiy sektor hamkorlikda moliyalashtirish amalga oshirmoqda. Tadbirkorlik sub'ektlari uchun past foizli kreditlar, grantlar, subsidiyalar ajratilishi xizmatlar sohasining barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Jadval 2.

O'zbekistonda xizmatlar sohasiga yo'naltirilgan moliyaviy yordam turlari

Moliyalashtirish turi	2021 yilda (mlrd so'm)	2022 yilda (mlrd so'm)	2023 yilda (mlrd so'm)
Byudjet mablag'lari	7 800	8 900	10 200
Xususiy investitsiyalar	5 200	6 100	7 000
Tashqi kredit va grantlar	1 500	2 100	3 000

Xizmatlar sohasida moliyalashtirish samaradorligini oshirish yo'llari

- Moliyalashtirish mexanizmlarini diversifikatsiya qilish;
- Raqamli transformatsiyani jadallashtirish;
- Xususiy investitsiyalar uchun qulay muhit yaratish;
- Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish;
- Moliyalashtirishga oid huquqiy bazani takomillashtirish.

Xizmat ko'rsatish sohasining o'ziga xos xususiyatlari

Xizmat ko'rsatish sohasi boshqa iqtisodiy tarmoqlarga nisbatan bir qator xususiyatlarga ega:

- Intellektual mehnatning ustunligi;
- Bevosita iste'molchiga yo'naltirilganlik;
- Moddiy mahsulotlar ishlab chiqarishdan ko'ra, bevosita xizmatlarni taklif etish;
- Innovatsiyalarga ochiqlik.

Ushbu xususiyatlar moliyalashtirish usullarini tanlashda o'z aksini topadi.

Xizmatlar sohasini moliyalashtirish manbalari

Sohani moliyalashtirishda quyidagi asosiy manbalar mavjud:

- Davlat byudjeti mablag'lari;
- Tijorat banklari kreditlari;
- Xususiy investitsiyalar;
- Xalqaro moliyaviy institutlar mablag'lari;
- Innovatsion moliyalashtirish vositalari (kravdfunding, venchur kapitali va boshqalar).

Zamonaviy moliyalashtirish yo'nalishlari Venchur kapitali. Xizmat ko'rsatish sohasida yangi innovatsion g'oyalarni moliyalashtirishda venchur kapitali muhim rol o'ynaydi. Bu yo'nalish startaplar uchun moliyaviy asos yaratib, ular rivojlanishiga imkon beradi.

Kravdfunding. Ommaviy moliyalashtirish orqali xizmat ko'rsatish loyihalariga jamoatchilik mablag'larini jalb etish imkoniyati yaratiladi. Bu usul ko'proq madaniy, ta'lim va axborot texnologiyalari sohasida qo'llaniladi.

Lizing va factoring. Ushbu vositalar orqali xizmat ko'rsatish korxonalari asosiy vositalarni moliyalashtirish imkoniga ega bo'ladi. Lizing usuli asbob-uskunalar xaridini soddalashtiradi, faktoring esa naqd pul oqimini tezlashtiradi.

Grin moliyalashtirish. Ekologik toza xizmatlar va yashil texnologiyalarni rivojlantirishda ushbu yo'nalishning ahamiyati ortmoqda. Xususan, yashil sertifikatli kreditlar va obligatsiyalar sohaga barqaror rivojlanish imkonini beradi.

AQSh, Germaniya, Yaponiya kabi mamlakatlar xizmatlar sohasini innovatsion moliyaviy vositalar orqali rivojlantirib kelmoqda. Masalan, AQShda xizmat startaplari uchun inkubator va akselerator dasturlari keng qo'llaniladi. Germaniyada esa ijtimoiy xizmatlar uchun davlat-xususiy sheriklik asosida moliyalashtirish mexanizmlari ishlatiladi.

O'zbekistonda xizmatlar sohasining YaIMdagi ulushi ortib bormoqda. Bank tizimi tomonidan berilayotgan kreditlar, Investitsiya dasturlari doirasidagi mablag'lar sohaga yo'naltirilmoqda. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi

Prezidentining tegishli qaror va farmonlari orqali xizmat ko'rsatish subyektlarini qo'llab-quvvatlash choralar ko'rilmogda.

Ammo moliyalashtirishda quyidagi muammolar mavjud:

- Kredit foiz stavkalari yuqoriligi;
- Kichik biznes uchun garov talablarining og'irligi;
- Innovatsion moliyaviy vositalarning yetarlicha rivojlanmagani.

Taklif va tavsiyalar

Xizmatlar sohasini samarali moliyalashtirish uchun quyidagilarni amalga oshirish zarur:

- Innovatsion moliyalashtirish vositalarining joriy etilishini rag'batlantirish;
- Startaplar uchun grant va subsidiyalar ajratish;
- Moliyaviy savodxonlikni oshirish;
- Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish;
- Raqamli moliyalashtirish platformalarini yaratish.

Xizmat ko'rsatish sohasini moliyalashtirishda zamonaviy yo'nalishlarni tatbiq etish orqali iqtisodiyotda yangi ish o'rinlari yaratish, raqobatbardoshlikni oshirish va innovatsion muhitni shakllantirish mumkin. Bu esa O'zbekistonning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qaror va farmonlari.
2. Jahon banki va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi ma'lumotlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari.
4. Xalqaro moliyaviy institutlar tajribasi (OECD, IMF, UNCTAD).
5. Iqtisodiy tahliliy va ilmiy maqolalar.

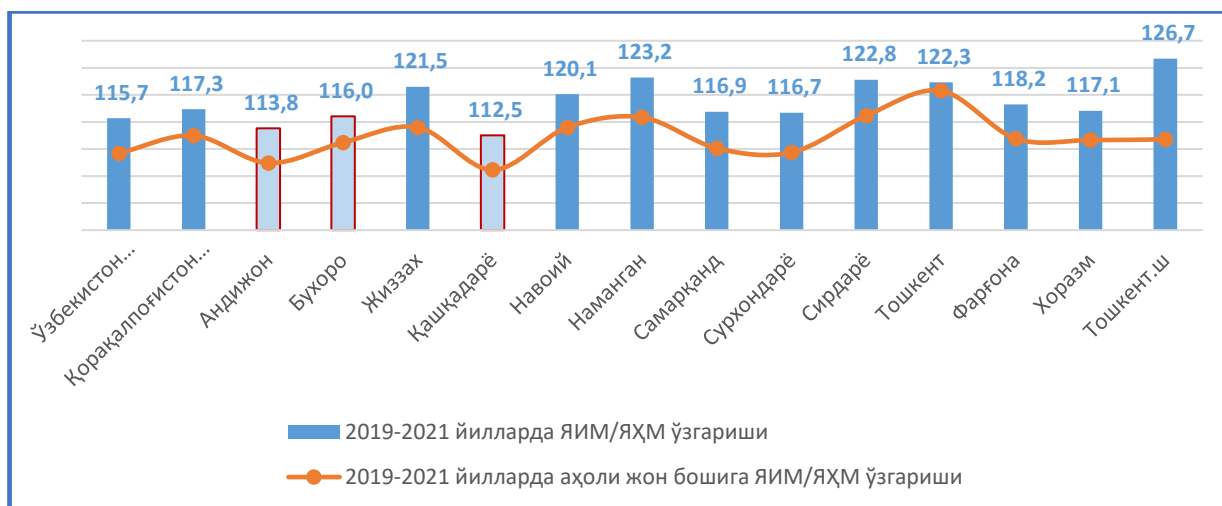
MINTAQALARDA INKLYUZIV IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASH OMILLARI

Tadqiqotchi Sulaymon Tangriberdiev
Iqtisodiyot va moliya vazirligi

Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning asosiy sharti sifatida unumdorlik hamda samaradorlikni oshishiga erishish orqali rivojlanishni ta'minlash asosiy vazifa sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda inklyuzivlikni ta'minlashni ham hisobga olishimizni taqozo etmoqda.

Boshqacha aytganda, hududlarni rivojlanishiga erishish aholining barcha qatlamlari manfaatlarini inobatga olgan holda barcha uchun teng imkoniyat yaratish, ayniqsa aholining zaif qatlami manfaatlarini munosib himoya qilish dolzarb va ustuvor vazifaga aylanmoqda.

Birgina aholi jon boshiga YaIM/YaHM o'sishi ko'rsatkichi tahlili shuni ko'rsatmoqdaki (1-rasm), Qashqadaryo, Andijon, Buxoro hududlarida 2019-2021 yillarda aholi jon boshiga YaIM/YaHM o'sishi nisbatan past bo'lgan.

1-rasm. YaIM/YaHM va aholi jon boshiga YaIM/YaHM o'zgarishi, %¹³¹

Bundan ushbu hududlarda iqtisodiy rivojlanish nisbatan past bo'lgan bo'lsa, bu hududlarda iqtisodiy o'sish inklyuzivligini ta'minlashdagi imkoniyatlarni pasayishiga ham sabab bo'ladi.

Nazariyaga ko'ra, aholi jon boshiga ko'rsatkichlarni tahlil qilish bilan inklyuzivlikni ta'minlangan yoki ta'minlanmaganligiga to'laqonli ob'ektiv baho berib bo'lmaydi.

Respublikamiz hududlariga mos takliflarni berishdan oldin inklyuziv iqtisodiy o'sish bo'yicha olimlar va xalqaro moliya institutlari fikrlari va tariflariga to'xtalib o'tsak, buning uchun tengsizlik, kambag'allik terminlarini ham yoritib o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining ming yilga rivojlanish maqsadlari va mazkur maqsad o'rniga keyinchalik qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari talabiga muvofiq bir kunda 1,25 AQSh dollaridan kam mablag'ga ega shaxs

¹³¹ Узстат.уз маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

qashshoqlikda kun kechirishning chegarasi sifatida belgilagan, ya'ni mazkur shaxslarning ko'p qismi yetarli ovqatlanish, toza ichimlik suvi va sanitariya sharoitlaridan foydalanish imkoniyatiga ega emas. Qashshoqlikning barcha shakllariga barham berish barcha insoniyatning jiddiy muammolaridan biri sifatida kun tartibiga chiqmoqda.

Qashshoqlik chegarasidan pastroqda yashovchi aholi sonining o'sishi nafaqat ushbu aholi yashashiga salbiy ta'sir etadi, balki hudud va mamlakat iqtisodiy o'sishiga ta'sir qiladi, ya'ni xarid qobiliyati yo'qoladi.

Inklyuziv o'sishni ta'minlash esa ijtimoiy birdamlik buzilishining, siyosiy va ijtimoiy keskinliklar yuzaga kelishining, jinoyatchilikning yuqori darajaga chiqishining, siyosiy beqarorlik va qurolli mojarolarning oldi olinishiga erishiladi.

Mamlakatdagi metodologiyaga asosan belgilangan kambag'allik darajasi bilan birgalikda turli qatlamlardagi aholining ish bilan bandligi darajasi, daromadlar taqsimlanishining tengsizligini ifodalovchi Djinni koeffitsienti orqali inklyuzivlikni baholash mumkin.

Inklyuziv iqtisodiy o'sish jamiyatning farovonligini ta'minlash maqsadida aholining turli qatlamlari o'rtasidagi tengsizlikni qisqartirish orqali ijtimoiy birdamlikni ta'minlash hisoblanadi.

Bu esa hududlarda inklyuziv iqtisodiyotni ta'minlashdan shakllanadi va sodda qilib aytganda barchani hisobga olib rivojlantirishni anglatadi.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti inklyuziv o'sishni aholining barcha qatlamlariga imkoniyatlarni yaratish, jamiyat farovonligini ta'minlash uchun moddiy va nomoddiy boyliklarni adolatli taqsimlash bilan iqtisodiy o'sish deb tushuntiradi[1].

Jahon banki esa barchani qamrab olgan va aholining iqtisodiy o'sishga o'z hissasini qo'shishiga hamda farovonlik uchun foydalanishiga imkoniyat yaratishni inklyuziv o'sish deb izohlaydi[2].

Osiyo taraqqiyot banki – barchani qamrab olgan o'sish bo'lib, nafaqat yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish balki imkoniyatlardan teng foydalanishga imkoniyat yaratib berishi, ayniqsa aholining zaif qatlamlariga deb tarif beradi[3].

Birlashgan millatlar tashkilotining taraqqiyot dasturi barchani qamrab olgan o'sish bo'lib, qoida tariqasida iqtisodiy o'sish barcha uchun farovonlikni ta'minlash deb keltiradi[4].

Xalqaro moliya korporatsiyasi farovonlik va imkoniyatlarni keng taqsimlash bilan iqtisodiy o'sishda barchani qamrab olishdir va bu o'sish barqaror va keng qatlamni ichiga oladi, barcha ishchi kuchini samaradorligini namoyon qiladi va bozor va resurslarga teng imkoniyat yaratishni ta'minlaydi hamda aholining zaif qatlamlarini himoya qiladi[5].

Tariflarni ko'rib chiqib, inlyuzivlikning xususiyatlarini yakunda ikki asosiy natija bilan ko'rish mumkin:

- har bir fuqaroning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda mehnat faoliyatiga jalb etilishi;
- har bir fuqaroning hayot faoliyatining asosiy ehtiyojlarini qondirish imkoniga ega bo'lishi (oziq-ovqat, suv, kiyim-kechak, sog'liqni saqlash, turar joy, ta'lim va energiya resurslari).

Hududlarda inklyuziv o'sishni ta'minlashda davlat tomonidan institutsional sharoitlarni shakllantirishga e'tibor qaratishi kerak.

Iqtisodiy siyosat yuqori va barqaror hamda yashil tamoyillarga asoslangan inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilishi kerak.

2018 yil Davosda o'tkazilgan Butun jahon iqtisodiy forumida inklyuziv o'sish indeksini joriy etish taklif etildi ((Inclusive Development Index; IDI)) va 107 ta mamlakatni baholash yo'lga qo'yildi. Bu orqali yalpi hududiy mahsulot yoki yalpi ichki mahsulot o'sishiga qarab, iqtisodiyotni to'laqonli tasvirlash mumkin emasligini qayd qilishdi.

Mazkur indeks 12 ta ko'rsatkichga asoslanadi va iqtisodiy rivojlanishni 3 guruhga birlashtirilgan.

O'sish va rivojlanish; (YaIM o'sishi, bandlik, mehnat unumdorligi, umr ko'rish davomiyligi)

Inklyuzivlik (uy xo'jaliklarining median daromadlari (mediанный доход домохозяйств), kambag'allik darajasi va tengsizlik)

Barqarorlik va avlodlarga adolatlik (davlat qarzi, jamg'arma darajasi, demografik yuk, atrof-muhit ifloslanishi).

Xalqaro tajriba hamda qator o'rganishlar shuni ko'rsatmoqdaki, tashqi xatarlar va iqtisodiy krizislarga chidamlilik inklyuzivlik yuqori bo'lgan davlatlarda nisbatan barqarorlik yuqori hisoblanadi.

Bu esa hududlarda aholining zaif qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish, ularga zaruriy imkoniyatlarni yaratib berish va daromadlarni taqsimlanishini tenglashtirish choralarini ko'rish muhimligini anglatadi.

Bunda mahalliy organlarda o'z-o'zini boshqarishni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etib, adolat va ijtimoiy himoyani ta'minlashning kafolati hisoblanadi.

Hududlar inklyuziv iqtisodiy o'sishini ta'minlash mexanizmlaridan biri bu mahalliy hokimiyat boshqaruvida samarali iqtisodiy boshqaruv tizimini yo'lga qo'yish hisoblanadi.

Foydanilgan adabiyotlar

1. OECD, *All on Board: Making Inclusive Growth Happen*, 2014
2. E. Ianchovichina, and S. Lundstrom, "Inclusive Growth Analytics: Framework and Application", *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 4851.
3. Ali and H. Hwa Son (2007), "Measuring inclusive growth", *Asian Development Review*, Vol. 24, No. 1, pp. 11- 31.
4. UNDP, *UNDP's Strategy on Inclusive and Sustainable Growth*, 2017, p. 4.
5. IMF, *Fostering Inclusive Growth*, 2017.

TURIZM SOHASI RIVOJLANISHINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI

Babajanova Sitoraxon Quronboy qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Bugungi globallashuv davrida turizm sohasi dunyo iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan va barqaror o'sishga ega tarmoqlaridan biriga aylandi. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, 2019-yilda xalqaro sayyohlar soni 1,5 milliarddan oshgan bo'lsa, pandemiyadan so'nggi tiklanish bosqichida bu raqam 2023-yilda 1,3 milliardga yetdi. Turizm jahon yalpi ichki mahsulotining (YAIM) qariyb 10 foizini tashkil etmoqda, dunyo bo'yicha har 10 ish o'rnidan biri aynan shu soha bilan bog'liq[1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2016-yildan boshlab turizmni strategik tarmoq sifatida rivojlantirish bo'yicha qator qaror va farmonlar qabul

qilinib, natijada 2017–2023 yillar davomida mamlakatga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni 2,7 milliondan 5,2 millionga yetdi. Shu bilan birga, ichki turizm hajmi ham izchil oshib bormoqda. Ayniqsa, madaniy, ekologik, ziyorat, sarguzasht va tibbiy turizm yo'nalishlarida sezilarli o'sish kuzatilmoqda[2].

Turizm sohasi faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy va madaniy hayotga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. U yangi ish o'rinlarini yaratish, hududiy infratuzilmani yaxshilash, milliy merosni asrab-avaylash hamda xalqaro madaniy aloqalarni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi.

Biroq, bu sohaning barqaror rivojlanishi bevosita zamonaviy talablarga javob beradigan kadrlar tayyorlash tizimi, raqamli texnologiyalarni joriy qilish va ekologik yondashuvlar bilan chambarchas bog'liq.

Turizm sohasi global miqyosda tez rivojlanayotgan va doimiy o'zgarib turadigan tarmoq bo'lib, unda kadrlar tayyorlash ham muhim ahamiyatga ega. Turizmda malakali kadrlar, xizmat ko'rsatish sifatining ta'minlanishi, mijozlar ehtiyojlariga javob berish va sanoatning o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, turizm sohasida kadrlar tayyorlashning nazariy asoslari va zamonaviy tendensiyalarini tahlil qilish, sohaning barqaror rivojlanishi uchun zarur[3].

Turizm sohasi jadal rivojlanayotgan bir paytda, uning samarali faoliyati yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimiga bog'liq. Turizm kadrlarini tayyorlash bo'yicha yondashuvlar iqtisodiy, geografik, sotsiologik va menejment nazariyalari asosida shakllanadi.

Turizmning rivojlanishi global miqyosda iqtisodiy o'sish, ish o'rinlari yaratish, madaniy almashuv va ijtimoiy rivojlanish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Zamonaviy turizm tendensiyalari esa sohaning o'zgarish va yangilanish jarayonlarini aks ettirib, yangi talablar va imkoniyatlar yaratmoqda.

Quyida turizm sohasining rivojlanishidagi zamonaviy tendensiyalarni ko'rib chiqamiz:

Raqamli texnologiyalar. Internet va raqamli texnologiyalar turizm sohasida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi. Sayohatlar, turistik xizmatlar va mahsulotlar

ko'plab onlayn platformalarda mavjud bo'lib, ular sayohat qilishni soddalashtiradi va narxlarini moslashtiradi.

Sayohatlarning onlayn rejalashtirilishi va raqamli rezervasyon tizimlarining o'sishi, sayyohlarning to'g'ridan-to'g'ri xizmatlardan foydalanish imkoniyatini beradi. Mobil ilovalar, onlayn sayohat platformalari va raqamli marketing sayohatlarni rejalashtirishni osonlashtiradi va yanada samarali qiladi.

Ekoturizm va barqaror turizm. Ekoturizm va barqaror turizm konseptlari ekologik barqarorlikni ta'minlash va tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan. Bugungi kunda turizm sohasi sayyohlarning ekologik ongini rivojlantirish va barqaror sayohatlarni taqdim etishga intilmoqda.

Ekoturizmga bo'lgan talab ortmoqda, chunki sayyohlar tabiiy go'zallikni saqlab qolgan, ekologik muhofaza qilinadigan hududlarda dam olishni afzal ko'rishmoqda. O'zbekiston kabi mamlakatlarda ekoturizmni rivojlantirish uchun maxsus kurslar, treninglar va tashkiliy tadbirlar o'tkazilmoqda.

Madaniy va tarixiy turizm. Madaniy va tarixiy turizm sohalari sayyohlarni tarixiy obidalar, madaniy meros va san'at asarlarini o'rganishga jalb etadi. Ushbu turizm turi sayyohlarning o'zaro madaniy almashuvini rag'batlantiradi va milliy merosni saqlashga yordam beradi.

O'zbekistonning Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarida madaniy turizmning o'sishi kuzatilmoqda. Bu shaharlar YUNESKO tomonidan Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan va ular madaniy sayohatlarni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega[4].

Sarguzasht turizmi. Sarguzasht turizmi, sayyohlar uchun jismoniy va ruhiy qiziqarli tajribalarni taqdim etadi. Bu turizm turi odatda tabiiy manzaralarda, tog'larda, o'rmonlarda yoki boshqa kutilmagan joylarda sayohat qilishni o'z ichiga oladi.

Sayyohlar sarguzasht turizmini afzal ko'rmoqda, chunki ular tabiat bilan yaqin bo'lishni, yangi tajribalar orttirishni va chalg'igan kundalik hayotdan chiqishni xohlaydi. Bunda alpinizm, yelkanli sayohatlar, kemping va ekoturizm kabi faoliyatlar ommalashmoqda.

Sayyohlikni xususiylashtirish. Xususiylashtirishirilgan sayohatlar bugungi kunda turizm bozorining eng katta talabi sifatida ko'rib chiqilmoqda. Sayyohlar o'z ehtiyojlari va istaklariga moslashtirilgan sayohatlar afzal ko'rishmoqda, bu esa sayohat agentliklari va xizmat ko'rsatuvchilarga yangi imkoniyatlar yaratadi.

Zamonaviy tendensiya: Sayyohlarning istaklarini inobatga olgan holda individual sayohatlar, VIP xizmatlar, maxsus ekskursiyalar va turistik xizmatlar taqdim etish sayohat sohasining rivojlanishining muhim qismiga aylanmoqda. Bu sohada texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) yordamida shaxsiylashtirilgan xizmatlar taqdim etish imkoniyati ortmoqda.

Sayohatlarning ta'lim va ijtimoiy faoliyatlar bilan integratsiyasi. Bugungi kunda sayohatlar nafaqat dam olish, balki ta'lim va ijtimoiy faoliyatlar bilan birgalikda amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda turizm ta'limiy sayohatlar, ilmiy konferensiyalar va jahon madaniyatini o'rganish imkoniyatlari taklif qilinmoqda.

Sayohatlar orqali turli madaniy faoliyatlar, san'at, adabiyot, ilmiy va ta'limiy tadbirlar tashkil etilmoqda. O'zbekiston ham bu tendensiyaga qo'shilib, ilmiy sayohatlar, madaniyat festivallari va ta'limiy dasturlarni tashkil etishni davom ettirmoqda.

Rekreatsioon turizm. Tibbiy turizm sayyohlarga sog'liqni tiklash va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini taqdim etadi. Bu turizm turi sog'liqni tiklash va kosmetik jarrohlik xizmatlarini o'z ichiga oladi.

O'zbekiston ham tibbiy turizmni rivojlantirishga qaratilgan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlamogda, ayniqsa, spa, sanatoriylar va tibbiy wellness xizmatlari sohasida. O'zbekistonning ekologik toza hududlari va an'anaviy tibbiy amaliyotlari, tibbiy turizm uchun jozibador joylarga aylanishi mumkin.

Smart Turizm. Smart turizm - bu raqamli texnologiyalar yordamida sayohatlarni avtomatlashtirish va optimallashtirishni anglatadi. Sayyohlar uchun qulay mobil ilovalar, onlayn xizmatlar, smart mehmonxonalar va boshqa innovatsiyalar bu turizm turining asosiy komponentlarini tashkil etadi.

O'zbekistonning yirik turistik hududlarida smart turizm elementlari, masalan, raqamli yordamchi ilovalar, virtual turizm va IoT (Internet of Things)

texnologiyalari joriy etilmoqda. Bu o'zgarishlar, sayohatlarni yanada qulayroq, xavfsiz va tezkor qilishni ta'minlaydi.

Turizm sohasining rivojlanish tendensiyalari o'zgarib borayotgan iqtisodiy, texnologik va ijtimoiy sharoitlarga moslashib bormoqda. O'zbekiston kabi mamlakatlarda turizmning turli yo'nalishlarini rivojlantirish, yangi texnologiyalarni qo'llash, ekologik va madaniy turizmni joriy etish soha uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, shaxsiylashtirilgan xizmatlar, sarguzasht turizmi va tibbiy turizm kabi yangi tendensiyalar turizmni yanada diversifikatsiya qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNWTO (2023). International Tourism Highlights – 2023 Edition. Madrid: World Tourism Organization.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрдаги ПФ-4861-сон «Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини жадал ривожлантириши бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони.
3. UNWTO (2024). Tourism Recovery Tracker. Retrieved from <https://www.unwto.org>
4. Statista (2024). Global tourism revenue and arrivals statistics. Retrieved from <https://www.statista.com>

YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARINING O'RNI

*Xudoynazarova Ro'zigil Xamza qizi
Denov tadbirkorlik va pedagogika
instituti, talabasi*

Yashil iqtisodiyot bugungi kunda global muammolar, xususan, ekologik muvozanatni saqlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va iqlim o'zgarishiga moslashish borasida dolzarb masala hisoblanadi. Tiklanadigan energiya manbalari esa ushbu iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim omili sifatida ko'riladi. Mazkur maqolada tiklanadigan energiya manbalarining ahamiyati, ularning iqtisodiyotga va ekologiyaga ta'siri hamda bu sohadagi rivojlanish imkoniyatlari yoritiladi. Yashil iqtisodiyot — bu atrof-muhitni saqlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan iqtisodiy modeldir. Uning asosiy maqsadi atrof-muhitni ifloslanishdan himoya qilish, tabiiy resurslarni oqilona ishlatish va iqlim o'zgarishining oldini olishdir. Yashil iqtisodiyot, shuningdek, iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlikni barqaror asosda rivojlantirishga yo'naltirilgan. Tiklanadigan energiya manbalari —

tabiiy resurslardan foydalanib energiya ishlab chiqarish usullaridir, ular doimiy ravishda tiklanadi va atrof-muhitga zarar yetkazmaydi. Bular quyidagilardan iborat:

- **Quyosh energiyasi:** Quyosh nuridan energiya olish texnologiyalari (fotovoltaik panellar, quyosh kollektorlar).

- **Shamol energiyasi:** Shamol turbinasi orqali shamoldan elektr energiyasi ishlab chiqarish.

- **Geotermal energiya:** Yer osti issiqligidan foydalanish.

- **Biomassa energiyasi:** Organik materiallardan energiya ishlab chiqarish (masalan, o'simlik va hayvon chiqindilari).

Asosiy qism: Tiklanadigan energiya manbalari deganda cheklanmagan, tabiiy jarayonlar orqali qayta tiklanadigan energiya manbalari tushuniladi. Bular jumlasiga quyosh, shamol, gidroenergetika, biomassa va geotermal energiya manbalari kiradi. Ushbu manbalar an'anaviy fosil yoqilg'ilariga nisbatan ekologik jihatdan toza bo'lib, atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatmaydi. Tiklanadigan energiya manbalari foydalanish jarayonida atmosfera havosiga karbonat angidrid (CO_2) kabi zararli gazlarni chiqarishni minimallashtiradi. Bu esa iqlim o'zgarishini sekinlashtirish va global isish oqibatlarini kamaytirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari tiklanadigan energiya manbalari davlatlarga import qilinadigan fosil yoqilg'ilariga bog'liqlikni kamaytirish imkonini beradi. Bu esa iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Fosil yoqilg'ilar tugash xavfi ostida bo'lgan cheklangan resurslar bo'lsa, tiklanadigan energiya manbalari cheklanmagan zaxiralarga asoslanadi. Bu esa resurslarni kelajak avlodlar uchun saqlash imkonini beradi. Tiklanadigan energiya manbalarini o'zbekiston misolida oladigan bo'lsak, O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi doirasida tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish kengaymoqda. Xususan:

- **Quyosh energetikasi:** Quyoshli kunlar soni ko'pligi mamlakatda quyosh energiyasini rivojlantirish uchun ulkan imkoniyat yaratadi.

- **Shamol energetikasi:** Shamolli hududlarda shamol stansiyalari qurish loyihalari amalga oshirilmoqda.

Biomassa: Qishloq xo'jalik chiqindilaridan energiya olish imkoniyatlari ham o'rganilmoqda. So'nggi yillarda dunyo barqaror va ekologik toza iqtisodiyotga o'tishning shoshilinch zarurati bo'yicha global konsensus kuchayib borayotganiga guvoh bo'ldi. Ushbu yashil iqtisodiyotning asoslaridan biri qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni oshirishdir. Quyosh, shamol, gidroenergiya va biomassa kabi qayta tiklanadigan energiya ko'plab afzalliklarni taklif etadi, bu esa uni iqlim o'zgarishini yumshatish, atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish va iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantirishda hal qiluvchi komponentga aylantiradi. Avvalo, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish issiqxona gazlari chiqindilarini sezilarli darajada kamaytiradi, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. An'anaviy fotoalbom yoqilg'ilardan farqli o'laroq, qayta tiklanadigan energiya manbalari elektr energiyasini ishlab chiqarish jarayonida havoni ifloslantiruvchi moddalar yoki uglerod chiqindilarini kam ishlab chiqaradi yoki ularni toza va barqarorroq alternativ qiladi. An'anaviy energiya manbalarini qayta tiklanadigan energiya manbalari bilan almashtirish orqali mamlakatlar uglerod izlarini sezilarli darajada kamaytirishi va iqlim o'zgarishiga qarshi global sa'y-harakatlarga hissa qo'shishi mumkin. Qayta tiklanadigan energiyaning yana bir muhim afzalligi uning aholi salomatligini yaxshilash salohiyatidadir. Ko'mir va neft kabi an'anaviy energiya manbalari havo va suvning ifloslanishiga sezilarli hissa qo'shadi, bu turli xil sog'liq muammolariga, jumladan nafas olish kasalliklari va yurak-qon tomir muammolariga olib keladi. Qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish orqali jamoalar havo va suv ifloslanishini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin, bu esa aholi salomatligini yaxshilash va sog'liqni saqlash xarajatlarini kamaytirishga olib keladi. Bundan tashqari, qayta tiklanadigan energiya mamlakatlarga energetik mustaqillik va barqarorlikni taqdim etadi. Ko'pincha boshqa davlatlardan import qilinadigan qazib olinadigan yoqilg'idan farqli o'laroq, qayta tiklanadigan energiya manbalarini mahalliy manbalardan olish mumkin, bu esa xorijiy energiya ta'minotiga bog'liqlikni kamaytiradi. Bu energiya xavfsizligini oshirishi va mamlakatlarni global energiya bozorlarining o'zgaruvchanligidan himoya qilishi mumkin, natijada yanada barqaror

va barqaror iqtisodiyotga olib keladi. Atrof-muhit va sog'liq uchun foydalardan tashqari, qayta tiklanadigan energiyaga o'tish ham iqtisodiy o'sishni va yangi ish o'rinlarini yaratishi mumkin. Qayta tiklanadigan energiya sektori jadal kengayib, ishlab chiqarish, o'rnatish, texnik xizmat ko'rsatish, tadqiqot va ishlanmalarda ko'plab ish o'rinlari yaratilishiga olib keldi. Bundan tashqari qayta tiklanadigan energiya infratuzilmasiga sarmoya kiritish xususiy sektor investitsiyalarini jalb qilishi, innovatsiyalarni rag'batlantirishi va uzoq muddatli iqtisodiy farovonlikka hissa qo'shib, iqtisodiyotning diversifikatsiyasini rag'batlantirishi mumkin. Qayta tiklanadigan energiyaning yana bir afzalligi uning barqarorligi va ko'pligidir. Cheklangan qazib olinadigan yoqilg'i zaxiralaridan farqli o'laroq, qayta tiklanadigan energiya manbalari tugamaydi va doimiy ravishda to'ldirilishi mumkin, bu ishonchli va barqaror uzoq muddatli energiya yechimini taklif qiladi. Bu barqarorlik nafaqat kelajak avlodlar uchun ishonchli energiya manbai, balki energiya resurslarining kamayishi xavfini kamaytirishga ham yordam beradi. Bundan tashqari, qayta tiklanadigan energiya manbalarining markazlashmagan tabiati energiyadan foydalanish imkoniyatini va arzonligini, ayniqsa, chekka va kam ta'minlangan hududlarda oshiradi. Quyosh panellari, shamol turbinalari va kichik o'lchamli gidroelektrostantsiyalar tarmoqdan tashqari jamoalarda joylashtirilishi mumkin, bu ularga toza va ishonchli energiyadan foydalanishni ta'minlaydi, natijada hayot sifatini yaxshilaydi va ijtimoiy rivojlanishni rag'batlantiradi.

Xulosa: Tiklanadigan energiya manbalari yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ular nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda ham katta rol o'ynaydi. O'zbekistonning quyosh, shamol va biomassa energetikasi kabi tabiiy resurslaridan samarali foydalanish orqali iqtisodiyotning ekologik jihatdan barqaror rivojlanishini ta'minlash imkoniyatlari mavjud. Ushbu sohada mamlakatda amalga oshirilayotgan loyihalar va investitsiyalarni yanada kengaytirish, innovatsion texnologiyalarni jalb qilish, shuningdek, aholining ekologik madaniyatini oshirish zarur. Xalqaro tajribalar va ilg'or texnologiyalarni o'rganish orqali, O'zbekiston yashil iqtisodiyotga o'tish

jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishi mumkin. Bunda, davlat va xususiy sektorning hamkorligi, barqaror rivojlanishning kafolati bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Yashil iqtisodiyot: Nazariya va amaliyot" – muallif: N. M. Sattorov, 2020
2. Ergash o'g'li, Qodirov Farrux. "Stoks Formulasi. Sirt Integrallari Tadbiqlari/Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali." (2022): 15.
3. Qodirov, Farrux. "Yer osti suvlarining fizik xossalari, kimyoviy tarkibi, harakati va gruntlarning suv o'tkazuvchanligi, filtratsiya qonuni." *Analytical Journal of Education and Development* (2022).
4. Qodirov, F. "Optimization of telecommunications power supply systems based on reliability criteria." *Science and innovation* 2.A12 (2023): 15-20.

KICHIK BIZNES VA XIZMATLAR SOHASINING MOLIYAVIY QO'LLAB-QUVVATLASH DASTURLARI:

Toshpo'latova Nodira Ilxom qizi

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika Instituti talabasi.

Hozirgi globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitining asosiy drayverlaridan biri sifatida kichik biznes va xizmatlar sohalari tanlanmoqda. O'zbekiston ham ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishish uchun, bu sohani rivojlantirish va tizimli moliyalashtirishga katta ahamiyat berib kelmoqda. Davlat tomonidan kichik tadbirkorlikni rivojlantirish uchun turli moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturlari ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy etilmoqda. Kichik biznesning iqtisodiyotdagi roli: Kichik biznes va xizmatlar sohasi zamonaviy bozor iqtisodiyotining eng faol va moslashuvchan tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. U yirik sanoat korxonalariga nisbatan kamroq sarmoya, qisqa muddatli tayyorlash va sodda boshqaruv tizimi asosida faoliyat yuritadi. Kichik biznes subyektlari odatda o'z faoliyatini mahalliy resurslar, mavjud infratuzilma va aholining real ehtiyojlariga tayangan holda olib boradi, bu esa ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatishiga imkon beradi. Ayniqsa, kichik korxonalar qishloq va chekka hududlarda iqtisodiy faollikni oshirish, ishsizlikni kamaytirish, yangi ish o'rinlari yaratish, o'zini o'zi band qilish imkoniyatini berish orqali ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim o'rin egallaydi. Shuningdek, ular raqobat muhiti, mahsulot va xizmatlar xilma-xilligi hamda sifatining oshishiga sabab bo'lib, ichki bozorning rivojlanishini rag'batlantiradi. Shu jihatdan olib qaralganda, kichik biznes

— milliy iqtisodiyotda barqarorlik, o'sish va innovatsion yangilanishlar uchun poydevor vazifasini bajaradi.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash turlari: Kichik biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlashda moliyaviy yordam vositalari muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali tadbirkorlarning faoliyat yuritish imkoniyatlari kengayadi, yangi tashabbuslar yuzaga chiqadi va iqtisodiy o'sish tezlashadi. Avvalo, imtiyozli kreditlar kichik biznes vakillariga past foiz stavkalari va uzoq muddatli to'lov shartlari bilan moliyaviy resurslardan foydalanish imkonini beradi. Bu turdagi kreditlar orqali ishlab chiqarish jarayonini yo'lga qo'yish, jihozlar xarid qilish yoki xizmatlar ko'lamini kengaytirish mumkin. Davlat grantlari esa qaytarilmaydigan moliyaviy yordam shaklida berilib, asosan innovatsion loyihalar, startaplar yoki ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatlarni rag'batlantirishga qaratiladi. Subsidiyalar kichik biznes uchun ayrim xarajatlarning bir qismini davlat tomonidan qoplab berishni nazarda tutadi, masalan, elektr energiyasi, soliq yoki ijaraga oid to'lovlar bo'yicha. Kreditlar bo'yicha kafilliklar esa, tadbirkor garov ta'minotiga ega bo'lmaganda, ularning kredit olishini yengillashtirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, sarmoya jalb qilish bo'yicha maslahat xizmatlari orqali tadbirkorlarga investorlar topish, biznes-reja tuzish va moliyaviy tahlil qilishda ko'mak beriladi. Bu kabi moliyaviy mexanizmlar kichik biznesning rivojlanishini tizimli tarzda ta'minlashda katta o'rin tutadi.

Amaldagi dasturlar: O'zbekistonda kichik biznes va xizmatlar sohasini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu borada qator amaliy dasturlar ishlab chiqilgan va muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Jumladan, "Yoshlar – kelajagimiz" dasturi yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, ularga zarur infratuzilma, kredit va maslahat xizmatlarini taqdim etish orqali ularning iqtisodiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda. "Oilaviy tadbirkorlik" dasturi esa oila a'zolari ishtirokida kichik biznes subyektlarini shakllantirish, aholi bandligini ta'minlash va daromad manbalarini yaratishga qaratilgan bo'lib, imtiyozli kreditlar orqali aholining turmush darajasini oshirishga yordam bermoqda. "Har bir oila – tadbirkor" dasturi orqali har bir oilaning o'z daromad manbaiga ega bo'lishi, ayniqsa qishloq hududlarida dehqonchilik,

chorvachilik, hunarmandchilik va xizmat ko'rsatish sohalarida kichik biznesning keng yoyilishi rag'batlantirilmoqda. Bundan tashqari, Tadbirkorlikni rivojlantirish jamg'armasi tomonidan kichik va o'rta biznes subyektlariga grantlar, kafilliklar, moliyaviy va maslahat yordamlari ko'rsatilib, ularning faoliyatini yo'lga qo'yish va kengaytirish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratilmoqda. Ushbu dasturlar orqali nafaqat iqtisodiy o'sishga erishilmoqda, balki ijtimoiy barqarorlik ham mustahkamlanmoqda.

Muammolar va to'siqlar: Kichik biznes va xizmatlar sohasini moliyaviy qo'llab-quvvatlash borasida erishilgan yutuqlarga qaramay, tizimda bir qator muammolar va to'siqlar hamon saqlanib qolmoqda. Eng avvalo, tadbirkorlar kredit olish jarayonida murakkab byurokratik tartib-taomillarga duch kelishmoqda: hujjatlar ko'pligi, ruxsatnomalar va tasdiqlash jarayonlarining cho'zilishi, ayrim hollarda korrupsion holatlarning mavjudligi tadbirkorlarning faolligini pasaytiradi. Shuningdek, kichik biznes vakillarining ko'pchiligida moliyaviy savodxonlik past bo'lib, bu ularning kredit olish, moliyaviy rejalashtirish va investitsiyalarni boshqarish borasida aniq qaror qabul qilishini cheklaydi. Bundan tashqari, davlat tomonidan e'lon qilingan dasturlar to'g'risida hududiy darajada yetarli axborot yetkazilmasligi, ayniqsa olis qishloqlarda aholining xabardorlik darajasini pasaytiradi. Ko'plab tadbirkorlar uchun asosiy muammo bu — garov ta'minoti bo'lib, ko'plab boshlang'ich loyihalar garovsiz qolayotgani sababli moliyalashtirilmaydi. Banklar esa hali-hanuz kichik biznesni yuqori riskli soha deb hisoblab, kredit ajratishga ehtiyotkorona yondashmoqda. Bu kabi muammolarni bartaraf etish uchun davlat, moliya institutlari va jamoatchilikning muvofiqlashtirilgan hamkorligi zarur.

Takliflar: Yuqorida sanab o'tilgan muammolarni bartaraf etish va kichik biznes hamda xizmatlar sohasining moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish uchun bir qator amaliy takliflarni ilgari surish mumkin. Avvalo, tadbirkorlar uchun imtiyozli kredit va grant olish jarayonlarini to'liq raqamlashtirish lozim. Bu orqali inson omiliga bog'liq byurokratik to'siqlar kamayadi va jarayon tezlashadi. Ikkinchidan, barcha hududlarda, ayniqsa chekka va qishloq joylarda,

bepul moliyaviy savodxonlik bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish, aholining kredit olish, investitsiya jalb etish, daromad va xarajatni boshqarish borasidagi bilimlarini oshirishga xizmat qiladi. Uchinchidan, mahalliy hokimliklar va banklar tomonidan tashkil etiladigan "Tadbirkorlik yarmakalari" orqali aholini mavjud dasturlar haqida kengroq xabardor qilish mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiq. Shuningdek, boshlang'ich bosqichdagi bizneslar uchun garovsiz mikrokredit tizimini ishlab chiqish, ya'ni intellektual loyiha yoki biznes-reja asosida moliyalashtirish tizimini yaratish innovatsion yondashuv bo'ladi. Nihoyat, banklar va xususiy investorlar o'rtasida ko'prik vazifasini bajara oladigan "Startaplarni baholash markazlari"ni tashkil etish orqali sarmoyadorlar va kichik biznes vakillari o'rtasida ishonchli aloqalar o'rnatilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes va xizmatlar sohasining iqtisodiyotdagi o'rni beqiyos bo'lib, uni moliyaviy qo'llab-quvvatlash — barqaror iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biridir. Imtiyozli kreditlar, grantlar, subsidiyalar va boshqa moliyaviy mexanizmlar orqali kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyatini kengaytirish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda aholi turmush darajasini oshirish imkoniyati mavjud. Bu yo'nalishda mavjud muammolarni bartaraf etish, zamonaviy va qulay yondashuvlarni joriy etish orqali sohani yanada rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash va kichik biznesni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari. – T.: Lex.uz rasmiy sayti.
2. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy hisobotlari. – T.: 2023–2024 yillar.
3. G'ulomov S.S., G'aniyev B.S. "Tadbirkorlik asoslari" darsligi. – T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2021. – 276 b.
4. To'xtasimov N.N., Soliyev A. "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik" o'quv qo'llanma. – T.: "Fan va texnologiya", 2020. – 232 b.
5. Karimov B. "Biznes va menejment asoslari". – T.: "Yangi asr avlodi", 2022. – 198 b.
6. Saidov A. "Bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznesni rivojlantirish muammolari". – T.: "Ilm ziyo", 2019. – 164 b.

QASHQADARYO VILOYATIDA SANOATINI TUMANLARARO KONVERGENSIYALASH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Sattorov Firdavs Ziyodullayevich
Qashqadaryo viloyat hokimining jamoat va diniy
tashkilotlar bilan aloqalar bo'yicha
o'rinbosari kotibiyati mudiri.

Sanoatni konvergensiyalashning o'ziga xos usul va vositalarini tumanlar iqtisodiyotini rivojlantirish yo'nalishlarini ishlab chiqishda qo'llash, alohida hududlarning ishlab chiqarish salohiyatini oshirish hamda qulay raqobat muhitini yaratish va viloyat tumanlarini kompleks rivojlantirish hamda tumanlar o'rtasidagi tafovutni kamaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Biz olib borayotgan tadqiqot tumanlardagi tafovutlarni bartaraf etish maqsadida, ularni yaqinlashtirish usullarini e'tiborga olgan holda, konvergensiyalardan keng foydalanishga yo'naltirilgan. Mintaqa sanoatini tumanlararo konvergensiyalash tumanlarda sanoatni o'zaro yaqinlashtirish, konvergensiyalash usullarining nazariy qoidalarini umumlashtirish, ularni tizimlashtirish va tahlil qilishdan iborat.

Buning uchun raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, kompyuter texnikalari va robot mashinalar yordamida tahlil qilinadi va prognoz ko'rsatkichlari aniqlanadi. Xususan, NBIC-konvergensiyaning qo'llash orqali quyidagilarga imkon yaratiladi:

1) ilmiy-tadqiqotlar, ta'lim, standartlar, informatika va bioiqtisodiyotni o'z ichiga oluvchi yangi, ijodiy va innovatsion ijtimoiy-iqtisodiy modellarni yaratish markazlarini tashkil qilish;

2) global ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun NBIC kesimida, jumladan, ishlab chiqarish va global virtual fabrikalar, jamiyatda konvergent kognitiv texnologiyalardan foydalanish, miyani xaritalash faoliyati va kognitiv hisoblashni qamrab oluvchi texnologik platformalar yaratish;

3) umumiy universal konvergensiya ma'lumotlar bazasi dasturlarini tuzish va konvergensiyaning baholash usullarini ishlab chiqish;

4) konvergensiya-divergensiya siklidan foydalangan holda inson salohiyatining o'sishi, jamiyat barqarorligi to'g'risidagi qarorlarni jadallashtirish.

Buning natijasida ko'pgina hududlar, tumanlar muvaffaqiyatli qayta qurishga muvaffaq bo'ladi. Ularning iqtisodiy o'sishi tobora yaxshilanib, aholining turmush darajasi oshib boradi.

Tadqiqotlar natijalari mavjud voqelikka mos keladigan samarali mintaqaviy siyosat uchun asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbekistonning siyosiy va ilmiy doiralari sa'y-harakatlari uni rivojlantirishga qaratilgan. Mintaqaviy tengsizlik, uning xususiyatlari va dinamikasini tahlil qilish mahalliy hokimiyat organlari uchun ham, davlat uchun ham zarur. Ushbu muammolarni hal qilish zarurati mintaqaviy tengsizlik dinamikasini va mintaqalararo yaqinlashuv jarayonlarini o'rganish, ularning xususiyatlarini aniqlash va differentsiatsiyani kamaytiradigan omillarni aniqlashni taqozo etadi. Ushbu tadqiqot natijalari mavjud voqelikka mos keladigan samarali mintaqaviy siyosat uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotda konvergensiya jarayonlarini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari va xususiyatlarini aniqlash asosida, uning mintaqqa iqtisodiyotidagi o'рни va ahamiyati ochib beriladi. Ayniqsa, viloyatimiz sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishga qaratilganligini hisobga olsak, sanoat korxonalarini konvergensiya mohiyati va ahamiyatini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Shu boisdan mintaqamizda konvergensiyalash uchun muhim shartlarni belgilab berish obyektiv zaruriyat hisoblanadi.

1-jadval

Tadbirkorlik faoliyatini tuman va shaharlarning toifalaridan kelib chiqib qo'llab-quvvatlash choralari¹³²

Biznesni yo'nalishlari	qo'llab-quvvatlash	1-toifa	2-toifa	3-toifa	4-toifa	5-toifa
Tadbirkorlik sohasida litsenziya va ruxsatnomalar olishda davlat boji miqdori (<i>amaldagi stavkaga nisbatan</i>)		100 foiz			50 foiz	
Davlat mulki hisoblangan yer uchastkalari va binolarni elektron savdolarga chiqarishda preferensiyalar berish maqsadida lotning boshlang'ich zakalat miqdori (<i>amaldagi stavkaga nisbatan</i>)		100 foiz			50 foiz	

¹³² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-dekabrda PF-287-sonli Farmoni asosida muallif ishlanmasi.

Tadbirkorlik subyektlariga davlat xizmatlarini ko'rsatishda belgilangan to'lovlar miqdori (amaldagi stavkaga nisbatan)	100 foiz	50 foiz
Davlat mulki obyektlarini ijaraga berishda auksionga chiqariladigan boshlang'ich narxni belgilash (amaldagi stavkaga nisbatan)	100 foiz	50 foiz
Infratuzilmaga ulanishda ketgan xarajatlar davlat tomonidan qoplab beriladigan tadbirkorlik loyihalarining eng kam qiymati	200 milliard so'm	50 milliard so'm

Tadqiqotimiz davomida tumanlarni rivojlantirish arxitekturasining quyidagi sxemasini ishlab chiqdik. Ushbu sxemada tumanlarning yalpi hududiy mahsulot ko'rsatkichlarini aniqlashda nimalarga e'tibor qaratish zarurligi ko'rsatib o'tilgan .

1. Bugungi kunda mintaqa moliya-iqtisodiy faoliyati tizimini takomillashtirish jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanib raqamlashtirish strategiyasini ishlab chiqish bu mintaqada va, umuman, mamlakatimizda sanoatni rivojlantirishning strategik maqsadlariga erishishga qaratilgan innovatsion va investitsiya loyihalarini baholash, shuningdek amalga oshirish uchun tanlash imkonini beradi va, albatta, juda dolzarb vazifadir. Uning yechimi nafaqat nazariy, balki global va lokal darajadagi harakatlarni qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy siyosatni amalga oshirish bilan shug'ullanadigan davlat organlarining mansabdor shaxslari uchun ham katta amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Suyunovich, Mukhitdinov Khudoyar, and Norqobilova Feruza Abdihamidovna. "Prospects Of Digitalization Of Craftsmanship Development In The Region." *Journal of Pharmaceutical Negative Results*
2. Kichik korxonalar moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning asosiy elementlarining mutlaq o'zgarishini hisoblash, samaradorlikning nisbiy qiymatlarini, xususan rentabellikni hisoblash va talqin qilishni ta'minlaydigan soddalashtirilgan tahlil shakli bilan cheklanishi mumkin.
3. Norqobilova, F. A. "Xizmat ko'rsatish tarmoqlarini Modellashtirishda tizimli tahlil Qilish, Sintezlash va Optimallashtirish" *International journal of conference series on education and social sciences (Online)*. Vol. 1. No. 2. 2021.
4. Norqobilova, Feruza Abduhomidovna. "Milliy iqtisodiyotda hunarmandchilik mahsulotlarini raqamlashtirishning rivojlanish yo'nalishlari" *the innovation economy* 1.04 (2023).
5. Moliyaviy tahlil. Darslik. / B.A.Xasanov, M.Y.Raximov, Z.A.Muqumov, A.I.Aliqulov, A.B.Jumanova, N.SH.Xajimuratov, R.B.Xasanova; - T.: "Iqtisodiyot".
6. Abdihamidovna, Norqobilova Feruza. "Financial Services to the Residents of the Region in the Field of Crafts." *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology* 1 (2021): 225-230.

KICHIK VA O'RTA BIZNESNI QO'LLAB – QUVVATLASH TENDENSIYALARI

Ostonaqulov Alisher Abdurashidovich.

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika institute o'qituvchisi.

Mingliboyev Elyor O'ktam o'g'li.

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika talabasi.

Kichik va o'rta biznes – iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan, shuningdek, yirik kompaniyalar bilan samarali raqobatlashishga qodir bo'lgan barqaror biznes shaklidir. Kichik va o'rta biznesning asosiy xususiyatlari shuki, kichik biznes – bu kichik hajmdagi kompaniyalar, son jihatidan kamroq ishchilar va sanoqli boshqaruvchilar bilan ishlaydigan tashkilotdir. O'rta biznes – bu kichik biznesga qaraganda ko'p hodim va rahbarlarni hamda ko'p hajmdagi mahsulotlarni ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan hisoblanadi, ammo yirik kompaniyalar bilan taqqoslaganda orasida ancha tafobot bo'ladi.

Kichik va o'rta biznes insonlarni ish o'rinlari bilan taminlashning eng asosiy omili hisoblanadi, chunki ko'p ish o'rinlarini yaratishi bilan odam orasida bandlikni oshiradi, hamda boshqa kompaniyalar bilan raqobatbardosh bo'lishiga muhit yaratadi bu o'z navbatida davlatning iqtisodiyotida barqarorlikni taminlaydi.

Kichik va o'rta biznes o'zida ko'plab startaplarni hamda inovatsiyalarni qo'llash orqali o'zlarining mahsulotlarini tez almashtirishga, insonlarning ehtiyojlarini qondirishga va xaridorlarini sonini oshirishga erishadi, shu bilan birga mahalliy iqtisodiyotga sezilarli darajada o'z ta'sirini ko'rsatadi.

- Davlat tomonidan foizsiz ssudalar taqdim etish.
- kichik biznesga kreditlar ajratish.
- Innovatsion loyihalarni ishlab chiqishga joriy etishni qo'llab-quvvatlash.
- Yakka tartibdagi kasb-hunar egalari uchun davlat bojlarini pasaytirish.
- Mahalliy ishlab chiqaruvchilar soliqqa tortishdan ozod etish, soliqlar faqatgina eksport qilishda solish.
- Yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash (bozorga chiqishda, sheriklar topishda axborot bilan tekin ta'minlash, imtiyozli narxda ijaraga bino va inshootlar, kerakli asbob-uskuna taqdim etish)ga alohida e'tibor qaratish.
- Tadbirkorlarga faoliyatining dastlabki ikki yilda foizsiz kreditlar berish, keyingi yillarda esa juda past stavkalarda yillik foizlar undirish.

– Kichik biznesning sug'urta qilinmagan zararlarini qoplash uchun yordam puli berish.

Mazkur qo'llab-quvvatlash tendensiyalari birinchi navbatda mahalliy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eng avvalo, yangi ish o'rinlari yaratiladi, bu esa ishsizlik darajasining kamayishiga xizmat qiladi. Kichik va o'rta bizneslarning rivojlanishi mahalliy mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshiradi, importga bog'liqlikni kamaytiradi va hududiy iqtisodiy faollikni oshiradi. Innovatsiyalarning keng joriy qilinishi esa ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytiradi.

Shuningdek, ushbu chora-tadbirlar davlat iqtisodiyoti uchun ham bir qator afzalliklarni taqdim etadi. Kichik va o'rta biznes subyektlarining ko'payishi davlat byudjetiga barqaror soliq tushumlarini ta'minlaydi. Mahalliy ishlab chiqarish rivojlangani sari import kamayadi, bu esa milliy valyutaning barqarorligini ta'minlaydi. Kichik va o'rta biznes sektorining moslashuvchanligi esa iqtisodiy inqirozlar davrida barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Natijada, innovatsion va diversifikatsiyalashgan iqtisodiy tizim shakllanadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilayotgan davlat siyosati nafaqat kichik tadbirkorlikni rivojlantiradi, balki umumiy iqtisodiy o'sish, bandlik darajasining ortishi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tendensiyalar O'zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Muzrabov A. A. (2025). Kichik va o'rta biznesda raqamli transformatsiyani jadallashtirish masalalari. *Ilm-fan xabarnomasi (Science Bulletin)*, 6(1), 2025. <https://worldlyjournals.com/index.php/Yangizlanuvchi>.
2. To'xtasimov N.N., Soliyev A. "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik" o'quv qo'llanma. – T.: "Fan va texnologiya", 2020. – 232 b.
3. Xursanaliyev, B. (2024). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishida xorijiy tajriba. *Kokand University Herald*, 10(5). <https://doi.org/10.54613/ku.v10i0.899>
4. Abdibositova, M. L. (2024). Jahonning rivojlangan mamlakatlarida kichik va o'rta biznesni rivojlantirishdagi investitsiyalarning o'rni. *Journal of International Scientific Research*, 1(4), 3030-3508. <https://spaceknowledge.com>.

TURIZM SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH STRATEGIYASI

tadqiqotchi Babajanova Sitoraxon Quronboy qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Hozirgi global iqtisodiyot sharoitida turizm sohasi jahon bozorida eng tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan tarmoqlardan biriga aylanmoqda. Turizm nafaqat mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri, balki madaniy aloqalarni mustahkamlash, yangi ish o'rinlari yaratish va hududlar infratuzilmasini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston ham turizmni iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va xalqaro imijini mustahkamlashda ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan. Shundan kelib chiqib, turizm sohasining zamonaviy talablarga mos yuqori malakali, raqobatbardosh kadrlar bilan ta'minlanishi dolzarb vazifa sifatida yuzaga chiqmoqda.

Xorazm viloyatining boy madaniy merosi turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, zamonaviy tendensiyalar — raqamli texnologiyalar, barqaror turizm, ekoturizm va madaniy merosni saqlash kabi yo'nalishlar bo'yicha malakali mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoj keskin ortmoqda. Ushbu ehtiyojni qondirish uchun ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro tajribalarni joriy etish va innovatsion o'quv metodikalarini qo'llash zarurati tug'ildi.

Shu nuqtayi nazardan, turizm sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash strategiyasini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish bugungi kunning eng dolzarb va muqarrar vazifalaridan biridir.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda turizm sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash strategiyasi ishlab chiqildi. Ushbu strategiya turizm sohasi uchun professional mutaxassislar tayyorlash tizimini takomillashtirish, milliy va xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlar yetishtirib berish maqsadida ishlab chiqildi.

Strategiyaning asosiy vazifalari sifatida quydagilar belginandi :

Turizm sohasiga ixtisoslashgan ta'lim muassasalari infratuzilmasini modernizatsiya qilish;

- o'quv dasturlarini xalqaro ta'lim standartlariga mos ravishda yangilash;

- raqamli va innovatsion ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga keng joriy etish;
- xorijiy tillar va zamonaviy kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish;
- amaliyot va stajirovka tizimini mustahkamlash;
- o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini xalqaro sertifikatlar orqali tasdiqlash.

Asosiy yo'nalishlar sifatida

A). Ta'lim dasturlarini modernizatsiya qilish

Turizm va mehmonxona xo'jaligi, marketing, menejment, IT, madaniyatlararo kommunikatsiya kabi yo'nalishlarda zamonaviy o'quv modullarini ishlab chiqish.

Praktik ko'nikmalarni rivojlantiruvchi ko'p bosqichli amaliy mashg'ulotlarni kiritish.

B). Innovatsion va raqamli ta'lim texnologiyalarini joriy etish

Virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) texnologiyalari yordamida o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish.

Onlayn platformalar va LMS tizimlari orqali masofaviy ta'limni rivojlantirish.

C) Xalqaro hamkorlikni kengaytirish

Xorijiy universitetlar, institutlar va kompaniyalar bilan qo'shma dasturlar va almashinuv loyihalarini amalga oshirish.

O'zbekiston brendi sifatida xorijda o'qituvchilar va talabalar uchun stajirovka va amaliyot imkoniyatlarini kengaytirish.

D). Karyera va bandlikni qo'llab-quvvatlash

Ta'lim muassasalari qoshida Karyera markazlarini tashkil etish va ular orqali bitiruvchilarning ishga joylashuvini monitoring qilish.

Karyera yarmarkalari va professional treninglar o'tkazish.

Amalga oshirish mexanizmlari

Qonunchilik bazasini takomillashtirish: Turizm sohasida kadrlarga qo'yiladigan talablarni belgilovchi me'yoriy hujjatlarni ishlab chiqish va yangilash.

Moliyalashtirish: Davlat budjeti, xalqaro moliyaviy institutlar granti va xususiy sektor investitsiyalari orqali moliyalashtirish.

Monitoring va baholash: Har yil yakunida aniq ko'rsatkichlar asosida natijalarni tahlil qilish va kerakli chora-tadbirlarni belgilash.

1-jadval

Turizm sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash strategiyasidan kutilayotgan natijalar¹³³

Natija	KPI
Yuqori malakali kadrlar sonining oshishi	Yiliga 25% o'sish
Xorijiy til biladigan bitiruvchilar ulushi	80% dan kam bo'lmasligi
Amaliyotga qamrab olingan talabalar ulushi	90% ga yetkazish
Xalqaro sertifikat olgan bitiruvchilar ulushi	60% dan oshirish
Kadrlarning ishga joylashish ko'rsatkichi	80% dan kam bo'lmasligi

Turizm sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash strategiyasining samarali amalga oshirilishi respublika turizm infratuzilmasining raqobatbardoshligini oshiradi, milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga va ijtimoiy farovonlikning yuksalishiga xizmat qiladi.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universitetida turizm sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash strategiyasini bosqichma-bosqich amalga oshirish rejasini taqdim etaman:

I.Tahlil va tayyorgarlik bosqichi (2025-yil, III-IV chorak)

Dastlab, mavjud o'quv dasturlarining zamonaviy talablarga mosligi va professor-o'qituvchilarning malaka darajasi puxta tahlil qilinadi. Turizm sohasi korxonalari va tashkilotlari bilan hamkorlik imkoniyatlari o'rganiladi. Talabalar bilim darajasini aniqlash uchun diagnostik testlar va so'rovnomalar o'tkaziladi. Bundan tashqari, infratuzilma (o'quv laboratoriyalari, amaliyot bazalari) holati baholanadi va rivojlantirish ehtiyojlari aniqlanadi.

II. O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish (2026-yil, I-II chorak)

Turizm, mehmondo'stlik, marketing, menejment, IT va madaniyatlararo kommunikatsiya yo'nalishlarida xalqaro tajribaga asoslangan zamonaviy o'quv

¹³³ Manba muallif ishlanmasi

modullari ishlab chiqiladi. Praktik ko'nikmalarni rivojlantiruvchi ko'p bosqichli amaliy mashg'ulotlar va "case-study" metodikasi asosida loyihalar joriy qilinadi. O'quv materiallari elektron shaklga o'tkaziladi.

III. Innovatsion va raqamli texnologiyalarni joriy etish (2026-yil, III-IV chorak)

VR/AR texnologiyalari asosida interaktiv darslar tashkil qilinadi. Masofaviy ta'lim uchun LMS (Learning Management System) platformalari joriy etiladi. Talabalar uchun mobil ilovalar va virtual amaliyot dasturlari ishlab chiqiladi.

IV. Xalqaro hamkorlik va almashinuv dasturlarini rivojlantirish (2027-yil, I-II chorak)

Xorijiy universitetlar bilan qo'shma diplom dasturlari va akademik almashinuv bitimlari tuziladi. Talabalar va o'qituvchilar uchun stajirovkalar tashkil qilinadi. Xalqaro til sertifikatlarini olish uchun IELTS, TOEFL va boshqa tayyorlov kurslariga talabalar jalb etiladi.

V. Karyera va bandlikni qo'llab-quvvatlash (2027-yil, III-IV chorak)

Ta'lim muassasasi qoshida Karyera markazi tashkil etiladi. Ish beruvchilar bilan "Job Fair"lar va "Career Day" tadbirlari o'tkaziladi. Talabalar uchun start-up loyihalarni rivojlantirish dasturlari ishlab chiqiladi.

VI. Monitoring va baholash (2028-yil davomida doimiy ravishda)

Har yil yakunida KPI asosida natijalar baholanadi. Kadrlar tayyorlash sifati, bitiruvchilarning ishga joylashish darajasi, xalqaro sertifikat olish ko'rsatkichlari va amaliyot samaradorligi yuzasidan muntazam monitoring olib boriladi.

2-jadval

Turizm sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash strategiyasining bajarilish kalendari¹³⁴

Bosqichlar	2025 III-IV	2026 I-II	2026 III-IV	2027 I-II	2027 III-IV	2028
Tahlil va tayyorgarlik	✓					
O'quv dasturlarini modernizatsiya		✓				
Innovatsion texnologiyalarni joriy etish			✓			

¹³⁴ Manba muallif ishlanmasi

Xalqaro hamkorlik va almashinuv				✓		
Karyera va bandlikni qo'llab-quvvatlash					✓	
Monitoring va baholash						✓

Strategiyaning samaradorlik ko'rsatkichlarini baholash, turizm sohasida yuqori malakali kadrlarni tayyorlashni o'lchashda yordam beradi. Ushbu ko'rsatkichlar asosida ilmiy tahlil qilish va natijalarni aniq o'lchash uchun quyidagi formulalar va metodologiyalardan foydalandik:

$$KO' = \frac{YK(yiliga) - O'YK}{O'YK} \times 100 \quad (1)$$

bunda:

KO' - Kadrlar sonining o'sish ko'rsatkichi;

YK(yiliga) - Yangi kadrlar soni (yilga);

O'YK - O'tgan yilgi kadrlar soni.

Bu ko'rsatkich turizm sohasida yuqori malakali kadrlarning sonini o'lchashni nazarda tutadi. Formula quyidagicha bo'lishi mumkin:

Masalan, agar 2024 yilda 2000 ta yangi kadrlar tayyorlangan bo'lsa va 2023 yilda bu ko'rsatkich 1500 ta bo'lsa, o'sish ko'rsatkichi quyidagicha bo'ladi.

$$\frac{2000 - 1500}{1500} \times 100 = 33.33\%$$

Bu, kadrlar tayyorlashdagi o'sishni ko'rsatadi.

Xorijiy til biladigan bitiruvchilarni o'lchash formulasi:

$$XBU = \frac{XB}{UB} \times 100 \quad (2)$$

bunda:

XBU - Xorijiy til biladigan bitiruvchilar ulushi;

XB - Xorijiy til biladigan bitiruvchilar soni;

UB - Umumiy bitiruvchilar soni.

Formula quyidagicha bo'lishi mumkin:

Agar 2024 yilda 500 ta bitiruvchi bo'lsa va ulardan 400 tasi xorijiy tilni bilsa, xorijiy til biladigan bitiruvchilar ulushi quyidagicha hisoblanadi.

$$\frac{400}{500} \times 100 = 80\%$$

Talabalarning amaliyotga qatnashish darajasini o'lchash:

$$ATU = \frac{AQT}{UT} \times 100(3)$$

bunda:

ATU- Amaliyotga qamrab olingan talabalar ulushi;

AQT- Amaliyotga qatnashgan talabalar soni;

UT-Umumiy talabalar soni.

Formula quyidagicha bo'lishi mumkin:

Agar jami 1000 talaba bo'lsa va ulardan 900 tasi amaliyotga qatnashgan bo'lsa.

$$\frac{900}{1000} \times 100 = 90\%$$

Xalqaro sertifikat olgan bitiruvchilar ulushini o'lchash formulasi:

$$XCBU = \frac{XCB}{UB} \times 100(4)$$

bunda:

XCBU- Xalqaro sertifikat olgan bitiruvchilar ulushi;

XCB - Xalqaro sertifikat olgan bitiruvchilar soni;

UB -Umumiy bitiruvchilar soni.

Formula quyidagicha bo'lishi mumkin:

Agar 1000 bitiruvchidan 600 tasi xalqaro sertifikatga ega bo'lsa.

$$\frac{600}{1000} \times 100 = 60\%$$

Ishga joylashish ko'rsatkichi

Ishga joylashish ko'rsatkichini o'lchash formulasi:

$$IJK = \frac{IJB}{UB} \times 100(5)$$

bunda:

IJK- Xalqaro sertifikat olgan bitiruvchilar ulushi;

IJB- Xalqaro sertifikat olgan bitiruvchilar soni;

UB -Umumiy bitiruvchilar soni.

Formula quyidagicha bo'lishi mumkin:

Agar jami 500 bitiruvchidan 400 tasi ishga joylashgan bo'lsa.

$$\frac{400}{500} \times 100 = 80\%$$

Barcha ko'rsatkichlar asosida umumiy samaradorlikni baholash uchun quyidagi formula qo'llanilishi mumkin. Bu formulada barcha ko'rsatkichlarning muvozanatli (balansli) o'lchovlarini hisobga olgan holda, umumiy natija olinadi:

$$\text{Strategiyaning samaradorligi} = \frac{KO' + XBU + ATU + XCBU + IJK}{5} \times 100$$

Strategiyaning umumiy samaradorligi:

$$\frac{80 + 80 + 90 + 60 + 80}{5} \times 100 = 78\%$$

Ushbu formulalarni Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universitetida turizm sohasida ta'lim beruvchi fakultetlarida, kadrlar tayyorlash tizimi va amaliyotlarini baholashda ishlatish mumkin. Bu ko'rsatkichlar universitetning ta'lim sifati, talabalar va bitiruvchilarning malakasini oshirish, ularning ishga joylashish imkoniyatlarini yaxshilash kabi jihatlarni samarali tahlil qilish imkonini beradi.

Universitetda shuningdek, o'quv dasturlari va amaliyot tizimini yaxshilash, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va raqamli ta'lim texnologiyalarini joriy etish bo'yicha bu ko'rsatkichlarni kuzatish va monitoring qilish uchun tizimli yondashuvni ishlab chiqish zarur.

Xulosa o'rnida shunday deyishimiz mumkin, barchamizga ma'lum bo'lganidek turizm sohasini keng ko'lamda rivojlantirish uchun yaratilayotgan imkoniyatlardan to'laqonli ravishda foydalanish natijasida bu sohaga kerakli hamda malakali mutaxassislarni yetishtirib chiqarish mumkin bo'ladi, buning uchun bu sohaga qiziqqan yoshlarni jalb qilish va imkoniyatlardan foydalanishni o'rgatish lozim, buni o'rgatadigan shaxs ham o'z o'rnida mutaxassis bo'lishi darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNCTAD. (2017). *Economic Development in Africa Report 2017: Tourism for Transformative and Inclusive Growth*. United Nations.
2. Global Sustainable Tourism Council. (2020). *GSTC Criteria for Hotels and Tour Operators*. <https://www.gstcouncil.org>
3. Cooper, C., & Hall, C. M. (2016). *Contemporary Tourism: An International Approach* (3rd ed.). Goodfellow Publishers.

QASHQADARYO VILOYATI SANOAT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHNI BAHOLASH VA ISTIQBOLDA RIVOJLANISHNI PROGNOZ PARAMETRLARI

i.f.f.d. dots. Norqobilova Feruza Abduhomid qizi

Qarshi davlat texnika universiteti

“Biznes va boshqaruv” kafedrası mudiri

Prognoz qiymatlarini ishlab chiqish uchun dastavval tuzilgan ekonometrik modelni qator mezonlar asosida baholagan holda uni o'rganilayotgan jarayonga mos keluvchi eng yaxshi model ekanligini asoslash lozim bo'ladi va keyinchalik bu model asosida korxonaning asosiy ko'rsatichlarini kelgusi yillar uchun prognoz qiymatlarini ishlab chiqish mumkin bo'ladi.

Demak prognoz natijalarini taxlil qilishda statistik bog'liqligini, qaysi omil qanday ta'sir qilishini, nechta omil qanday ta'sir qilishini va h.k. o'rganib qaror qabul qilishimiz uchun kerak. Bu esa iqtisodiy-matematik usullardan foydalanishni taqozo etadi.

Bu o'rinda Eviews paketli ekonometrik modellashtirish dasturi imkoniyatlari foydalanib, Mintaqa sanoat tuzilmasini takomillashtirishning regression modellari tuzildi. Mazkur dasturiy paket yordamida tahlil qilinayotgan ma'lumotlar o'rtasida statistik bog'liqliklar mavjudligini aniqlash mumkin va keyin olingan bog'liqliklardan foydalanib, o'rganilayotgan ko'rsatkichlarni eng muhimlarini olib prognoz qilish ham mumkin. Bundan maqsad ushbu jarayonga ta'sir etuvchi ko'p omilli ijobiy va salbiy oqibatlarni xisoblash, real obyektga qanchalik yaqinligini aniqlash va shu orqali amaliyot talablariga muvofiq takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqotimiz obyekti bo'lgan Qashqadaryo viloyatida sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmiga ishlab chiqarish omillari ta'sirini qarab chiqildi. Buning natijasida ishlab chiqarish omillarini prognoz qiymatlarini turli ekonometrik modellar asosida amalga oshirgan holda ularga mos keluvchi sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmining prognoz ko'rsatkichlari aniqlandi.

Mazkur tahlilni amalga oshirish uchun Qashqadaryo viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlaridan foydalanildi. Sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmiga ta'sir qiluvchi muhim omillar sifatida Sanoatda band

bo'lgan ishlovchilar soni, Nodavlat sektorda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi, korxonalar soni hamda Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar tanlab olindi. Tahlil uchun 2002-2021 yillar ma'lumotlaridan foydalanildi.

Keltirilgan ma'lumotlar, xususan Sanoat subyektlar tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmi hajmi, Nodavlat sektorda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish xajmi hamda Sanoat subyektlari korxonalari kapitaliga kiritilgan investitsiyalar qiymati nominal ko'rsatkichlar hisoblanadi va ulardan to'g'ridan-to'g'ri foydalanish xulosalarni asosli bo'lmasligini ta'minlaydi. Buni inobatga olgan holda biz ko'rsatkichlarni real qiymatlarini aniqladik.

2-jadval

Sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmi va unga ta'sir etuvchi omillarning statistik ma'lumotlari (real qiymatlar)¹³⁵

Yillar	Deflyator indeksi (2010 yil bazaviy)	Sanoat subyektlar tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmi (mlrd so' m) Y	Sanoatda band bo'lganlar soni (ming kishi) X1	Nodavlat sektorda sanoat mahsuloti ishlab chiqarish xajmi (mlrd so' m) X2	Sanoat subyekt korxonalari soni (birlik) X3	Sanoat subyektlari korxonalari kapitaliga kiritilgan investitsiyalar qiymati (mlrd
2002	8.5	34.7	2.89	22.59	0.23	189.38
2003	12.4	66.3	4.04	65.00	0.37	389.79
2004	18.0	139.1	5.63	138.83	0.54	610.65
2005	22.8	31.3	6.77	31.02	0.78	997.24
2006	26.4	49.8	7.49	49.89	0.91	1817.27
2007	32.1	232.2	13.16	412.93	1.16	2664.3
2008	39.6	286.5	13.34	1207.52	1.56	645.59
2009	48.3	50.8	18.06	2930.87	1.92	1058.83
2010	61.2	242.1	25.64	2405.83	2.58	977.91
2011	71.8	309.0	31.01	2930.87	3.25	1374.53
2012	100.0	558.0	47.60	3935.10	4.63	2875.90
2013	121.5	761.4	58.07	7064.37	5.61	4251.04
2014	140.3	887.1	68.18	8843.38	5.96	5533.99
2015	156.8	1368.7	144.41	13552.85	6.25	8191.70
2016	179.3	1727.0	170.33	17212.26	6.20	11356.86

¹³⁵ Qashqadaryo viloyat statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2017	198.0	2167.9	190.27	2135.29	6.35	20160.42
2018	215.3	3127.2	23.467	9988.19	6.82	35564.33
2019	257.1	5234.8	246.81	16397.58	8.84	62893.08
2020	327.7	4788.6	298.20	26308.73	12.55	65281.11
2021	388.6	7282.7	345.85	35145.76	18.80	63050.73

Dastlab 2- jadval ma'lumotlari asosida Sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqilgan mahsulot hajmi vaqtga bog'liq, ya'ni trend modelini qarab chiqamiz. Modellashtirish jarayonida ko'rsatkichlarning rivojlanish qonuniyatlariga mos modelni tanlashda keng qo'llaniladigan usul grafik usuli ekanligini inobatga olgan holda undan foydlandildi

1 - rasm. Sanoat subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining o'sish tendensiyasi¹³⁶

Sanoat subyektlari subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining o'zgarish jarayonini prognozlash uchun hisoblangan trend modellari 3.3.1-rasmda ko'rsatilgan. Hosil qilingan trend modeli natijalari tahlili ko'ra, $R^2 = 0,86$ $F_{hisob}=43,3$ ga teng ekanligi aniqlandi. Keltirilgan tahlillar hamda barcha mezonlar bo'yicha aniqlangan holatlarni inobatga olgan holda ishlab chiqilgan $y = 8,4118x^2 - 102,28x + 651,93$ ko'rinishdagi regressiya tenglamasidan prognoz ko'rsatkichlarini ishlab chiqishda foydalanishga qaror qildik.

Qashqadaryo viloyati sanoat subyektlari faoliyati bilan shug'ullanayotgan korxonalarning kapitaliga kiritilgan investitsiyalar qiymatini o'zgarish holatini

¹³⁶ Муаллиф ишланмаси

prognozlash uchun amalga oshirilgan tadqiqot natijalari uning hech bir trend modeliga mos kelmasligini va ularning mezonlar bo'yicha qiymatlari talab darajasida emasligini ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Suyunovich, Mukhitdinov Khudoyar, and Norqobilova Feruza Abdihamidovna. "Prospects Of Digitalization Of Craftsmanship Development In The Region." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 345-352.
2. Kichik korxonalar moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning asosiy elementlarining mutlaq o'zgarishini hisoblash, samaradorlikning nisbiy qiymatlarini, xususan rentabellikni hisoblash va talqin qilishni ta'minlaydigan soddalashtirilgan tahlil shakli bilan cheklanishi mumkin.
3. Молявий ҳисобот таҳлили. Дарслик. / М.Ю.Рахимов; – Т.: “ИқтисодМолия”, 2021.
4. Abdihamidovna, Norqobilova Feruza. "Financial Services to the Residents of the Region in the Field of Crafts." *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology* 1 (2021): 225-230.
5. Норқобилова, Ф. А. "Хизмат кўрсатиш тармоқларини моделлаштиришда тизимли таҳлил қилиш, синтезлаш ва оптималлаштириш." *International journal of conference series on education and social sciences* (Online). Vol. 1. No. 2. 2021.
6. Norqobilova, Feruza Abduhomidovna. "Milliy iqtisodiyotda hunarmandchilik mahsulotlarini raqamlashtirishning rivojlanish yo'nalishlari." *The Innovation Economy* 1.04 (2023).
7. Tashkilotning moliyaviy natijalarini tahlil qilish muammolari to'g'risida / O. A. Romanova / fanlarning sinergiyasi. — 2021.
8. Moliyaviy tahlil. Darslik. / B.A.Xasanov, M.Y.Raximov, Z.A.Muqumov, A.I.Aliqulov, A.B.Jumanova, N.SH.Xajimuratov, R.B.Xasanova; – Т.: “Iqtisodiyot”.

NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARINING MABLAG'LARINI BOSHQARISH VA HISOBOT TAQDIM ETISH TARTIBI.

Do'smuxamedova Nozima Xamidulla qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

Nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) fuqarolik jamiyatining ajralmas qismi bo'lib, ijtimoiy, madaniy, ta'lim, sog'liqni saqlash, huquq va boshqa sohalarda jamoatchilik manfaatlarini himoya qilish, ijtimoiy adolatni ta'minlash hamda davlat va jamiyat o'rtasida samarali muloqot o'rnatishda muhim rol o'ynaydi[1]. Ushbu tashkilotlarning faoliyati ko'pincha davlat tomonidan ajratilgan grantlar, subsidiyalar va ijtimoiy buyurtmalar orqali moliyalashtiriladi[2]. Shu sababli, NNTlarning mablag'larini boshqarish va ulardan foydalanishning shaffofligi, hisobdorligi va samaradorligi jamiyatda ishonchni mustahkamlash hamda ularning ijtimoiy vazifalarini samarali bajarish uchun zarurdir.

O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatining kafolatlari to'g'risida"gi[3] qonuni hamda boshqa normativ hujjatlar NNTlarning mablag'larini boshqarish va hisobot taqdim etish tartibini belgilaydi. Ushbu hujjatlar asosida mablag'larni maqsadli va samarali sarflash, hisobotlarni to'g'ri tuzish yanikim, davlat va jamoatchilik oldida hisobdor bo'lish NNTlarning asosiy vazifalaridan biridir.

Mazkur maqolada nodavlat notijorat tashkilotlarining mablag'larini boshqarish va ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim etish tartibi, shuningdek, bu jarayonda yuzaga keladigan asosiy tamoyillar va amaliy qoidalar tahlil qilinadi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining moliyaviy qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari boyicha Otabek Nishonovich Xusanovning maqolasida (2025) NNTlarning moliyaviy manbalari va ularni qo'llab-quvvatlash yo'nalishlari tahlil qilingan. Maqolada davlat subsidiyasi, granti, ijtimoiy buyurtma va ijtimoiy sheriklik kabi moliyaviy yordam shakllari muhokama qilinadi[4]. Bundan tashqari, NNTlarning mablag'larini boshqarish va ulardan foydalanishning shaffofligi, hisobdorligi va samaradorligi jamiyatda ishonchni mustahkamlash hamda ularning ijtimoiy vazifalarini samarali bajarish uchun zarurligi ta'kidlangan.

Sanjar Rustam o'g'li Xakimovning (2023) maqolasida NNTlarning buxgalteriya hisobining o'ziga xos xususiyatlari, xorij tajribasi va samarali amaliyotlari haqida fikrlar yuritilgan. Xususan, xalqaro buxgalteriya standartlariga muvofiq hisobot shakllari va ulardan foydalanish tartibi muhokama qilinadi. Maqolada NNTlarning faoliyatini buxgalteriya hisobining xorij tajribasi asosida rivojlantirish istiqbollari ham ko'rib chiqilgan.[5]

Qolaversa, NNTlari mablag'leri va ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim etish tartibi bo'yicha Oybek Ne'matov va Shohruh Ilyos o'g'li Keldiyorovning [2023] maqolasida NNTlarning mablag'leri va ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim etish tartibi keltirilgan. Maqolada hisobot shakllari, ularni tayyorlash va

taqdim etish tartibi, shuningdek, davlat organlariga taqdim etiladigan hisobotlarning mazmuni va tuzilishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.[6]

Yana mamlakatimiz olimlaridan K. B. Axmedjanov, R. D. Do'smurov, N. A. Ibragimov, I. N. Ismanov, A. A. Karimov, N. F. Karimov, M. B. Kalonov, S. U. Mehmonov, M. Q. Pardayev, N. K. Rizayev, A.J.Tuychiyev, I. N. Qo'ziyev, K. R. Hotamov, M. S. Xojiyev G.Raximova, B.Xoshimov, N.Abdusalomova, A.Shodiyev va boshqa olimlar ilmiy ishlarida tadqiq qilingan. Biroq, NNTlari mablag'lari, ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim etish tartibini takomillashtirish masalasi yetarlicha o'rganilmagan.

O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi qonuni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar NNTlarning mablag'larini boshqarish tartibini belgilaydi. Ushbu hujjatlar mablag'larning maqsadli ishlatilishini ta'minlash, shaffoflikni oshirish va hisobdorlikni kuchaytirishga qaratilgandir..

NNTlar har chorak yakuni bo'yicha moliyaviy va tahliliy hisobotlarni belgilangan shakl va muddatlarda taqdim etishlari lozim. Masalan, Farg'ona viloyatida tashkil etilgan seminar davomida viloyat statistika boshqarmasining ijtimoiy soha statistikasi bo'limi boshlig'i K. Tosheva NNTlarning yillik hisobotlarini topshirish tartibi va muddatlari to'g'risida tushuncha berib o'tgan.[7]

NNTda hisobot davrida mol-mulkni ijaraga berishdan olinadigan daromadlardan boshqa tushumlar bo'lmasa ham, uning uchun ushbu daromadlar boshqa daromadlar hisoblanadi va ularga foyda solig'i solinmaydi.

Yuqorida ko'rsatilganidek, daromadlarning umumiy summasida mol-mulkni ijaraga berishdan olinadigan tushumning ulushi hajmidan qat'iy nazar notijorat tashkilotlarining boshqa daromatlari deb qaraladi. Agar NNT pulli asosda xizmat ko'rsatsa yoki ish bajarsa, ulardan olingan daromadlarga ham qonunchilikka muvofiq soliq solinadi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, nodavlat notijorat tashkilotlarining tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi ularda muayyan soliq oqibatlariga olib keladi.

NNTlarning, bir tomondan, boshqa yuridik shaxslarga o'xshashlik jihatlari, shuningdek ularning, ikkinchi tomondan, o'ziga xos xususiyatlarga ega subyektlar ekanligi ular faoliyati, mablag'lari va ularni tashkil topish manbalari to'g'risida axborot berishning asosiy vositasi bo'lgan moliyaviy hisobotga doir qator dolzarb muammolarni hal etishni zarurat etib qo'ymoqda. Ushbu dolzarb muammolarning ayrimlariga va ularni hal etish yo'llarini qisqacha ko'rib chiqamiz.

Bilamizki, respublikamizda moliyaviy hisobot shakllari qat'iy reglamentlashtirilgan, ya'ni normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solingan. Bu normativ-huquqiy hujjatlar qatorida, eng avvalo, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida" Qonunni keltirib o'tish joiz. Ushbu qonunning 22-moddasiga muvofiq, "moliyaviy hisobot buxgalteriya hisobi subyektining hisobot sanasidagi moliyaviy holati, hisobot davridagi faoliyatining moliyaviy natijasi va pul mablag'larining harakati to'g'risidagi tizimlashtirilgan axborotdan iboratdir"[8].

Moliyaviy hisobot shakllarini tartibga solib turuvchi yana bir me'yoriy hujjat O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 2003-yil 24-yanvarda 1209-raqam ostida davlat ro'yxatidan o'tgan "Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to'ldirish bo'yicha Qoidalar"[9] hisoblanadi.

Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to'ldirish bo'yicha Qoidalarda ushbu har bir hisobot shakllarining ma'lumotlari qanday tartibda shakllantirilishi va to'ldirilishi batafsil keltirib o'tilgan.

Barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar singari NTTlari ham faoliyati va uning natijalari, aktivlari, ularning tashkil topish manbalari (xususiy kapital va majburiyatlar) to'g'risidagi ma'lumotlarni moliyaviy hisobotlarda aks ettiradilar va tegishli davlat organlariga hamda auditorlik tashkilotlariga taqdim etadilar.

Bugungi kunda respublikamizda aksariyat NTTlar xodimlarining soni kamligi tufayli kichik biznes subyektlari singari normativ-huquqiy hujjatlarda keltirilgan moliyaviy hisobot shakllaridan faqatgina buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotlarni soliq organlariga taqdim qilib kelmoqdalar. Biroq, nodavlat notijorat tashkilotlariga umuman tatbiq etilmaydigan yangi Tasniflagich[10] joriy etilishi bilan NTTlar kichik xo'jalik yurituvchi subyektlar

sifatida emas, balki bu maqomga kirmaydigan va umumbelgilangan soliqlarni to'lovchilar sifatida moliyaviy hisobotning barcha shakllarini tuzishlari hamda tegishli organlarga taqdim etishlari lozim.

NNTlar boshqa subyektlar singari buxgalteriya balansini taqdim etish orqali unda o'zlarining aktivlari va passivlarining ma'lum bir sanaga holatini aks ettirishlari kerak.

Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanmaydigan NNTlar uchun ushbu hisobot moddalari to'lg'azilmasdan taqdim etilishi maqsadga muvofiqdir.

Bizningcha, NNTlar bugungi kunda moliyaviy hisoboti tarkibida buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risida hisobot shakllaridan tashqari quyidagi hisobot shakllarini ham tuzishlari va tegishli organlarga taqdim etishlari maqsadga muvofiq.

1. Maqsadli tushumlarning kelib tushishi va ishlatilishi to'g'risida bajarilishlarga oid hisobot;
2. Pul oqimlari to'g'risida hisobot;
3. Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot.

NNTlar ustav vazifalarini bajarilishi asosan maqsadli tushumlar harakati yani kirimi va chiqimi bilan bog'liq. NNTlarda aynan maqsadli tushumlar qanday manbalar hisobidan shakllanganligi va ularning maqsadli ishlatilishi to'g'risida axborotlarni o'zida jamlovchi hisobot shakliga zarurat mavjud. Ushbu zaruratdan kelib chiqib, barcha NNTlar uchun maxsus "Maqsadli tushumlarning kelib tushishi va ishlatilishi to'g'risida bajarilishlarga oid hisobot" shaklini amaliyotga joriy qilish maqsadli hisoblanadi.

Pul oqimlari to'g'risida hisobot. Ushbu umumqabul qilingan moliyaviy hisobot shakli bugungi kunda NNTlar tomonidan tuzilmasdan va tegishli organlarga taqdim qilinmasdan kelinmoqda. Vaholanki, NNT ustav vazifalarini bajarishda maqsadli tushumlar bilan bog'liq pul mablag'larining kelib tushishi va ularning maqsadli sarflanishi to'g'risidagi ma'lumotlarni ushbu hisobot shaklida aks ettirish, bizningcha maqsadga muvofiq bo'lgan bo'lar edi.

Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot. Ushbu umumqabul qilingan moliyaviy hisobot shakli ham bugungi kunda NNTlar tomonidan tuzilmasdan va tegishli organlarga taqdim qilinmasdan qolmoqda. Vaholanki, NNTlar ham mustaqil xo'jalik yurituvchi subyekt sifatida o'zlarining xususiy mablag'lariga egadir. Izlanishlar ko'plab NNTlar balansining alohida moddalarida ularga tegishli bo'lgan ustav kapitali, rezerv kapitali, taqsimlanmagan foyda, maqsadli tushumlar hamda bo'lg'usi xarajat va to'lovlar uchun rezervlar mavjudligini ko'rsatmoqda. Xususiy kapitalning ushbu elementlari holati va harakatidagi o'zgarishlarni ifodalovchi hisobotni alohida tuzilishi, fikrimizcha, foydadan xoli bo'lmaydi. Chunki, bunday hisobotning mavjudligi va tahlili NNTlarda xususiy kapitalni yanada ko'paytirish, undan samarali foydalanishga oid boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon beradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqotda O'zbekiston Respublikasidagi NNTning mablag'larini boshqarish va hisobot taqdim etish tartibi tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy xulosalarni berib o'tmoqchiman:

birinchidan, O'zbekiston Respublikasining "Nodavlat notijorat tashkilotlari to'g'risida"gi qonuni va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar NNTlarning mablag'larini boshqarish tartibini belgilaydi. Ushbu hujjatlar mablag'larning maqsadli ishlatilishini ta'minlash, shaffoflikni oshirish va hisobdorlikni kuchaytirishga qaratilgan.

ikkinchidan, NNTlar uchun moliyaviy hisobot shakllari qat'iy reglamentlashtirilgan bo'lib, buxgalteriya balansi va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotlarni soliq organlariga taqdim etishlari lozim.

NNTlar uchun quyidagi keltirilgan qo'shimcha hisobot shakllarini joriy qilish maqsadga muvofiqdir:

- Maqsadli tushumlarning kelib tushishi va ishlatilishi to'g'risida bajarilishlarga oid hisobot;
- Pul oqimlari to'g'risida hisobot;
- Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot.

Yuqoridagi taklif va tavsiyalarimiz NNTlarda moliyaviy hisobotni yanada takomillashtirishga, uning ham ichki, ham tashqi axborot foydalanuvchilar uchun nafligini oshirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda NNTlar amaliyotida hisob va hisobot yuzasidan mavjud muammo va ularning yechimlari topilmoqda. Shuningdek, NNTlar amaliyotiga tavsiya etilayotgan moliyaviy hisobot shakllari auditorlik tekshiruvlari vaqtini kamayishiga ham sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.O'zbekiston Respublikasi qonuni "Buxgalteriya hisobi to'g'risida", 2016-yil 13-aprel, № O'RQ-404.
2. "Moliyaviy hisobot shakllari va ularni to'ldirish bo'yicha qoidalar", <http://www.lex.uz>
- 3.Vazirlar Mahkamasining 24.08.2016-yildagi 275-son qaroriga 1-ilova
- 4.A.Pardayev.Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini yanada rivojlantirishga qaratilgan qonun loyihasi ishlab chiqildi.(2025)
- 5.Otabek Nishonovich XUSANOV.2025.Nodavlat notijorat tashkilotlarini moliyaviy qo'llab - quvvatlash yo'nalishlari. // Ilm-fan electron jurnal.
- 6.Xakimov Sanjar Rustam o'g'li.2023.. Nodavlat notijorat tashkilotlarida buxgalteriya hisobining xorij tajribasi. // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. Ilmiy elektron jurnal.avgust.
7. Ne'matov Oybek Ismatullayevich.2023. Nodavlat notijorat tashkilotlari mablag'lari va ulardan foydalanish to'g'risidagi bajarilishlarga oid hisobotni tuzish va taqdim etish tartibi. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot // Ijtimoiy,iqtisodiy,siyosiy,ilmiy,ommabop jurnal.dekabr.
- 8.Nodavlat notijorat tashkilotlarining yillik hisobotlarini topshirish tartibi va muddatlari mavzusida o'quv seminar.Samarqand.12.01.2022.
9. <https://gov.uz/oz/soliq>
10. <https://advice.uz/uz>

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING OF FIXED ASSETS ACCORDING TO INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS

The Tashkent state university of economy

The teacher of the department of "Audit"

Hojiyeva Gulnora Xabibullayevna

International standards indicate that in order for assets to be accepted as fixed assets, they must meet the following criterion, i.e. they must serve for a period exceeding one year. At the same time, assets not included in this criterion are accepted as inventory items, and depreciation is not charged on them, while depreciation is charged on fixed assets on a monthly basis.

Our national standard adopts two criteria, namely:

- a) fixed assets which their service life of more than one year;

b) cost, i.e. items and means of labor, the cost of which per unit (set) exceeds fifty times the minimum wage established in the Republic of Uzbekistan (at the time of purchase).

Assets not included in these requirements are also accepted in our accounting as inventory and are not subject to depreciation.

There are also several differences in their accounting: in IFRS, accounting entries are made in words, for example, when depreciation is accrued for a fixed asset:

Debit - depreciation expenses;

Credit - accumulated depreciation of fixed assets;

And in accounting, accounting entries are made in numbers, that is, they are issued according to the chart of accounts, for example Debit 2010,9430,2310,2510 credit 0200;

In IFRS, the fixed assets section is not at the top of the balance sheet due to the low level of liquidity of these non-current assets, and also due to the fact that annual reports recommend not to present a statement of the movement of fixed assets;

- in accordance with national accounting standards №5 in movement in our country, since the initial part of the balance sheet relates to non-current assets, fixed assets are in the first line of the balance sheet, and reports on the movement of fixed assets are presented.

The international standard considers non-current assets as having low liquidity, while these assets are in some sense also considered less profitable. International accounting standards are necessarily compiled in a general form, which each country adapts to its national standards. The article of our fixed assets is also compiled on the basis of international standards, some parts are nationalized.

In the context of the global financial and economic crisis, our country is taking measures to prevent and counteract it. One of them is the suspension of the calculation of depreciation of fixed assets of enterprises for a period of up to 3 years. Of course, this will bear fruit, since the cost of our products in this way will be lower than that of foreign products, as a result of which the profitability of the enterprise

will not change in a negative direction [3]. It will be more appropriate to apply this work to newer emerging enterprises. Reforming the accounting and audit of fixed assets in the process of integrating the republic's economy into the global economy requires organizing and maintaining it within the framework of international standards, based on the conditions that have developed in the republic. When maintaining records of fixed assets, first of all, it is necessary to be guided by the accounting policy. Accounting policy is understood as a set of methods used by the head of an economic entity to maintain and prepare accounting records and financial statements in accordance with the principles and regulations.

As a result of revaluation, fixed assets are reflected in accounting and reporting at their current value. The initial cost of fixed assets may be revalued only by decision of the Government of the Republic of Uzbekistan. When revaluing the initial (replacement) cost of fixed assets, the amount of their accumulated depreciation (wear) is also revalued in this amount, and subsequent depreciation is calculated from the revalued amount.

References:

1. Ismanov, I.H., Savinova, G. A. (2021). *Comparison of Some Aspects of National Accounting Standards and IFRS. Central Asian Journal Of Innovations On Tourism Management And Finance.*
2. Kudbiev, D.(2021). *METHODOLOGICAL BASIS FOR ACCOUNTING OF LEASED FIXED ASSETS. In Modern Science. XXI century:scientific, cultural, IT context.*
3. Kudbiev, D. K.(2019). *Accounting for leased fixed assets and relations between landlords and tenants. IN ACCOUNTING: ACHIEVEMENTS AND SCIENTIFIC PROSPECTS OF THE 21ST CENTURY.*
4. Tohirovich, Q.N.(2021). *International financial accounting standards of Uzbekistan. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal.*
5. Savinova, G.A. (2022). *Definition of Capital in IFRS and Interpretation of its Essence. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance.*
6. www.lex.uz

MINTAQA BARQAROR IQTISODIY O'SISHINI TA'MINLASH OMILLARI

Tadqiqotchi Babaxanov Og'abek Yuldash o'g'li
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Bugungi kunda mintaqalarning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlash global va milliy darajadagi ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligi, innovatsion salohiyati

va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi bevosita mintaqalar darajasidagi rivojlanish bilan chambarchas bog'liq. Shu boisdan ham mintaqalarda iqtisodiy faollikni rag'batlantirish, hududiy resurslardan oqilona foydalanish, mehnat bozori, investitsiya muhiti va infratuzilmani izchil rivojlantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida ham hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning ichki salohiyatidan to'liq foydalanish orqali barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlash muhim vazifa sifatida belgilangan. Ayniqsa, mintaqalardagi mavjud farqlarni bartaraf etish, zamonaviy ishlab chiqarish tarmoqlarini yaratish, “yashil iqtisodiyot” elementlarini joriy etish orqali iqtisodiy taraqqiyotga erishish dolzarblik kasb etmoqda[1].

Shuningdek, global iqlim o'zgarishlari, resurslar cheklanganligi va demografik o'sish sharoitida mintaqalarda barqaror iqtisodiy o'sish omillarini aniqlash, ularni tahlil qilish va ilmiy asoslangan strategiyalarni ishlab chiqish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

Shu nuqtai nazardan, mintaqa iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlovchi omillar – tabiiy resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, hududiy investitsion faollikni oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilmani rivojlantirish va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish masalalari bugungi ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb hisoblanadi.

Mintaqaning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlash muammolari bugungi kunda nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yo'nalishda ko'plab iqtisodchi olimlar ilmiy izlanishlar olib borib, nazariy va amaliy yechimlar ishlab chiqishgan. Jumladan, xalqaro miqyosda Nobel mukofoti sohibi Pol Krugman mintaqaviy rivojlanish, iqtisodiy markazlashuv va klaster nazariyasiga oid chuqur ilmiy asoslangan g'oyalarni ilgari surgan. Uning ishlari hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlik va sanoat joylashuvi kabi masalalarni tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Shuningdek, Maykl Porter raqobatbardoshlik va mintaqaviy klasterlar orqali iqtisodiy o'sishni jadallashtirish konsepsiyasini ishlab

chiqqan bo'lsa, Jeffri Sachs ekologik barqarorlik va infratuzilma omillarining iqtisodiy o'sishga ta'sirini chuqur o'rgangan[2].

O'zbekistonlik olimlar orasida iqtisodiyot fanlari doktori, professor Ruzmetov Baxtiyorning mintaqaviy iqtisodiyot, yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish bo'yicha olib borgan tadqiqotlari alohida e'tiborga loyiqdir. U O'zbekistonning turli hududlari misolida iqtisodiy salohiyat, resurslardan foydalanish va hududlararo tafovutlarni kamaytirish yo'llarini tahlil qilgan. Shuningdek, professor Shokir Yarmatov hududiy boshqaruv, iqtisodiy siyosat va innovatsion rivojlanish masalalariga e'tibor qaratib, barqaror iqtisodiy o'sishning ilmiy asoslarini ishlab chiqqan. T.M. Axmedov, A.M. Sodiqov, B.B. Valiyev, S.Sh. Mirziyoyeva, Sh.X. Otaboyev kabi olimlar esa O'zbekistonning iqtisodiy tarmoqlari, strategik rejalashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilma rivojlanishi bo'yicha tadqiqotlar olib borishgan.

Mazkur olimlarning ishlari hududlarning iqtisodiy o'sish omillarini aniqlash, infratuzilma, investitsion faollik, inson kapitali, ekologik muvozanat va raqobatbardoshlikni oshirish kabi muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Ular tomonidan ilgari surilgan ilmiy taklif va tavsiyalar mintaqaviy siyosatni shakllantirishda, barqaror rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda asosiy manba vazifasini o'taydi. Shu bois mazkur yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar iqtisodiyotning real sektori bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular amaliyotda keng qo'llanilishi bilan ahamiyatlidir[3].

Mintaqaning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlash mamlakat iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligi aynan hududlar darajasidagi rivojlanishga bevosita bog'liqdir. Barqaror o'sishni ta'minlash uchun esa bir qator muhim omillar tizimli ravishda tahlil qilinishi va hisobga olinishi lozim.

Eng avvalo, mintaqalarda mavjud tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanish masalasi dolzarbdir. Yer, suv, foydali qazilmalar kabi resurslar mintaqaning ishlab chiqarish salohiyatini belgilaydi. Ularni tejamkor ishlatish, "yashil iqtisodiyot" prinsiplarini joriy etish orqali ekologik barqarorlik va iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin.

Ikkinchi muhim omil — zamonaviy infratuzilmaning mavjudligi va rivojlanganlik darajasidir. Transport-kommunikatsiya tarmoqlari, raqamli texnologiyalar va energetika infratuzilmasi mintaqaviy iqtisodiy faollikni oshirish, biznes yuritish uchun qulay muhit yaratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Investitsion muhit va tadbirkorlikni rivojlantirish ham iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Mahalliy va xorijiy sarmoyalarni jalb qilish uchun qulay huquqiy-moliya muhitining yaratilishi, soliq yengilliklari, erkin iqtisodiy zonalarining faoliyati mintaqaning iqtisodiy jozibadorligini belgilaydi.

Barqaror o'sishni ta'minlashda inson kapitali, ya'ni mehnat resurslaridan samarali foydalanish ham katta ahamiyatga ega. Ishchi kuchining malakasi, ta'lim sifati, kasbiy tayyorlov tizimining mavjudligi hududdagi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish salohiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Innovatsiya va texnologik yangilanishlar esa ishlab chiqarishning intensiv rivojlanishini ta'minlaydi. Raqamli iqtisodiyot, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ilm-fanga asoslangan yondashuvlar mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshiradi va iqtisodiy samaradorlikni kuchaytiradi[4].

Shuningdek, hududiy boshqaruv tizimining samaradorligi va strategik rejalashtirish darajasi ham muhim omil hisoblanadi. Mahalliy darajadagi byudjet siyosati, resurslarni taqsimlash mexanizmlari, rivojlanish dasturlari va ularning monitoringi barqaror o'sishni ilmiy asosda boshqarishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy sohalar — ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy himoya kabi tizimlarning holati ham bevosita iqtisodiy barqarorlikka ta'sir qiladi. Aholi farovonligi va ijtimoiy barqarorlik ta'minlanganda, mintaqaning ishlab chiqarish va xizmatlar sohasidagi faolligi ham ortadi.

Zamonaviy sharoitda mintaqalarning iqtisodiy rivojlanishi tizimli, innovatsion va ekologik jihatdan barqaror yondashuvlarni talab qiladi. "5T+" modeli — bu beshta asosiy omil (Tizimlilik, Texnologiya, Tashabbus, Tarmoqlar, Ta'lim) va Yashil yondashuvni birlashtirgan strategik model bo'lib, u mintaqaviy iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, raqamli transformatsiya qilish va uzoq muddatli barqarorlikka erishish uchun ishlab chiqilgan[5].

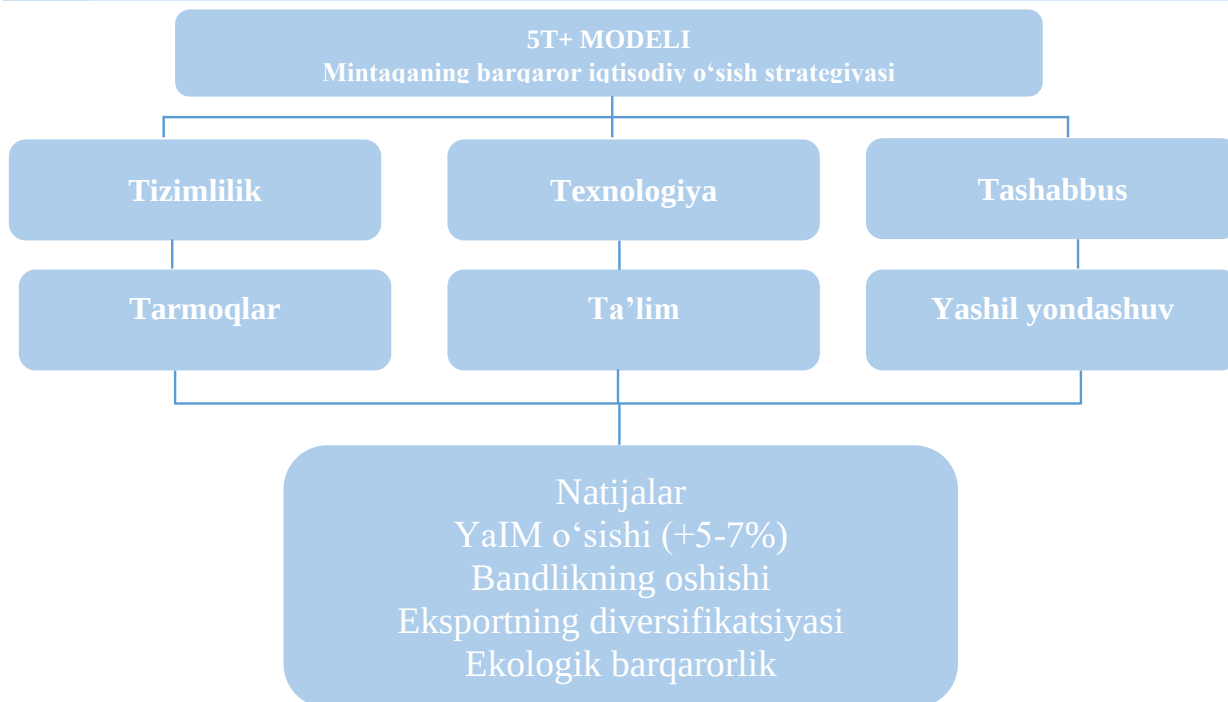
Mintaqaning samarali rivojlanishi markaziy va mahalliy boshqaruv organlarining muvofiqlashtirilgan ishi, shuningdek, davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyatining faol hamkorligiga bog'liq.

Asosiy choralar:

- Mintaqaviy strategiyalarni ishlab chiqish (har bir hududning geografik, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olgan holda).
- Monitoring va baholash tizimlari (KPI-lar orqali loyihalarning samaradorligini o'lchash).
- Davlat-biznes hamkorligi (masalan, O'zbekistondagi "Yoshlar — kelajagimiz" fondi yoki qishloq xo'jaligi klasterlari).

Mintaqalarning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlash bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro tajriba va milliy taraqqiyot strategiyalari ko'rsatmoqdaki, hududlar darajasida izchil va muvozanatli rivojlanishsiz milliy miqyosdagi iqtisodiy barqarorlikka erishish imkonsizdir. Shu sababli mintaqaviy rivojlanishga ilmiy asoslangan yondashuvlar, strategik modellar ishlab chiqish zarurati ortib bormoqda. Ana shunday yondashuvlardan biri sifatida "5T+ modeli" taklif etiladi.

"5T+ modeli" mintaqaning iqtisodiy o'sishini ta'minlovchi beshta muhim ustun omil (Tizimlilik, Texnologiya, Tashabbus, Tarmoqlar, Ta'lim) va ularga parallel tarzda ekologik barqarorlikni ko'zda tutuvchi "yashil yondashuv"ni o'zida mujassam etgan. Bu model hududlarning tabiiy, iqtisodiy, demografik va infratuzilmaviy xususiyatlarini inobatga olgan holda kompleks rivojlanishni ko'zlaydi.

1-rasm. Modelning Strukturasi (Blok-sxema)¹³⁷

Modelning birinchi komponenti – Tizimlilik. Barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish uchun boshqaruv tizimi markaziy va mahalliy darajalarda uzviy va muvofiqlashtirilgan holda olib borilishi zarur. Mintaqaviy strategiyalar, byudjet siyosati, davlat dasturlari va xususiy sektor faoliyati yagona platformada uyg'unlashgan bo'lishi kerak. Shuningdek, doimiy monitoring va natijalarga asoslangan baholash tizimi bu jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi.

Ikkinchi ustun yo'nalish – Texnologiya. Raqamlashtirish, avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va boshqa ilg'or texnologiyalarni mintaqaviy iqtisodiyotga joriy qilish orqali mehnat unumdorligi va mahsulot sifati oshadi. Bu esa zamonaviy talab va global bozorlar bilan uyg'unlashishga xizmat qiladi. Raqamli infratuzilma va AKT texnologiyalariga asoslangan “aqlli” boshqaruv esa mintaqaning har bir tarmog'ida samaradorlikni oshiradi.

Uchinchi omil – Tashabbus. Bu yerda mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish, kichik va o'rta biznes subyektlarini qo'llab-quvvatlash, xorijiy va mahalliy investitsiyalar uchun qulay muhit yaratish ko'zda tutiladi. Erkin iqtisodiy zonalar, innovatsion texnoparklar, startaplar uchun inkubatorlar kabi tashabbuslarni amalga oshirish barqaror iqtisodiy o'sishning mustahkam poydevorini yaratadi.

¹³⁷ Manba muallif ishlanmasi

To'rtinchi yo'nalish – Tarmoqlar. Mintaqaviy rivojlanish faqat bitta soha bilan cheklanmasligi kerak. Sanoat, qishloq xo'jaligi, turizm, transport va xizmatlar sohasi o'rtasida muvozanatli rivojlanish bo'lishi zarur. Har bir mintaqada resurslarga asoslangan tarmoqlararo klasterlar va kooperatsiyalar shakllantirilib, iqtisodiyotda diversifikatsiyalashga erishiladi.

Beshinchi yo'nalish – Ta'lim, ya'ni inson kapitali. Rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bu – bilimli va malakali kadrlardir. Mintaqalarda zamonaviy kasb-hunar markazlari, oliy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot institutlari orqali mehnat bozorining real ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlash strategiyasi amalga oshirilishi lozim. Ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi integratsiya barqaror o'sishni tezlashtiradi.

Yuqoridagi beshta "T" omiliga qo'shimcha tarzda modelda "Yashil yondashuv" alohida urg'u bilan berilgan. Bu – ekologik xavfsizlik, resurslardan tejamkor foydalanish, chiqindisiz texnologiyalarni joriy qilish, qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish kabi tamoyillarni o'z ichiga oladi. Barqaror iqtisodiy o'sish faqat ekologik barqarorlik bilan uyg'un bo'lgandagina chin ma'noda barqaror bo'lishi mumkin.

"5T+ modeli" ilmiy asosga ega, kompleks va tizimli yondashuv bo'lib, O'zbekistonning turli hududlariga moslashtirish mumkin. Bu model mintaqaning raqobatbardoshligini oshirish, ichki salohiyatini to'liq safarbar etish va ijtimoiy-iqtisodiy farovonlikni ta'minlashda samarali yo'l xaritasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

1-jadval

Modelning har bir elementi uchun asosiy yo'nalishlar¹³⁸

Komponent	Asosiy Tamoyillar	Amaliy Misollar
Tizimlilik	Markaziy-mahalliy muvofiqlashtirish	"Smart City" loyihalari (Toshkent, Nukus)
Texnologiya	Raqamli iqtisodiyot, AI, IoT	Agro-dronlar, "my.gov.uz" platformasi
Tashabbus	Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash	Navoiy FEZ, startap akeleratsiya dasturlari
Tarmoqlar	Klasterlar, diversifikatsiya	Paxta-to'qimachilik klasterlari (Farg'ona)
Ta'lim	Dual ta'lim, STEM	O'zMUDA sun'iy intellekt yo'nalishi

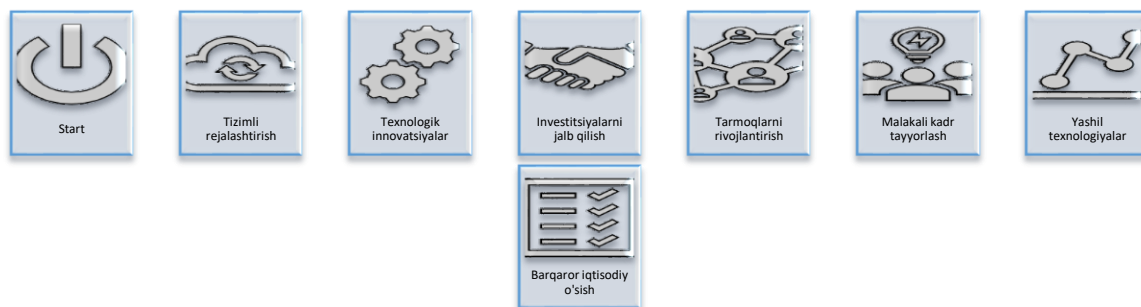
¹³⁸ Manba muallif ishlanmasi

Yashil+

Qayta tiklanuvchi energiya

Sirdaryoda quyosh elektrostansiyalari

Mintaqaning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlash bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u nafaqat iqtisodiy taraqqiyot, balki ijtimoiy barqarorlik va ekologik xavfsizlik kabi muhim omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Barqaror o'sishga erishish uchun esa kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan yondashuv zarur bo'ladi.

2-rasm. Jarayonlar ketma-ketligi ko'rsatkichlari¹³⁹

Taklif etilgan “5T+” modeli — Tizimlilik, Texnologiya, Tashabbus, Tarmoqlar va Ta'lim omillarini uyg'unlashtirish orqali mintaqaviy iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan strategik yondashuvdir. Mazkur modelga qo'shimcha tarzda “yashil yondashuv” elementi kiritilgani uni zamonaviy ekologik standartlarga moslashtiradi va uzoq muddatli barqarorlikni kafolatlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, har bir mintaqa o'zining tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatidan to'liq foydalanishi, real sektor tarmoqlarini muvozanatli rivojlantirishi, inson kapitaliga sarmoya yo'naltirishi va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilishi orqali o'zining ichki iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashi mumkin.

Shu bois, “5T+” modeli O'zbekiston hududlarining iqtisodiy rivojlanish strategiyasida muhim ahamiyat kasb etib, u amaliyotga joriy etilganda iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni ta'minlash va ekologik barqarorlikni kuchaytirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *O'zbekiston Respublikasi Raqamli Iqtisodiyot Dasturi (2020–2025)*. Toshkent, 2020.
2. Abdullayev, O., & Rustamov, M. (2022). Sun'iy intellekt va uning iqtisodiyotdagi roli. Toshkent: Ilm-Ziyo.

¹³⁹ Manba muallif ishlanmasi

3. Бахтияр Рузметов в 2002 г. «Региональная экономика: опыт, проблемы, эффективность комплексного развития».
4. Islomov, B. (2021). "Smart City" loyihalarining rivojlanishi va natijalari. Texnologiya va Innovatsiyalar jurnali, 3(4), 45-52.
5. Karimov, S., & Nigmatov, F. (2020). Kichik biznesni rivojlantirishning zamonaviy usullari. Iqtisodiyot va Tadbirkorlik, 12(1), 20-27.

INVESTITSIYA VA BIZNES MUHITINI YAXSHILASH ORQALI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.

Rahmatullayev Bobir Chorshamiyevich.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Moliya va turizm kafedrasida katta o'qituvchisi. PhD

Investitsiyalar iqtisodiyotning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Hududlar o'rtasidagi raqobat kuchaygani sayin, ularning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish zarurati ortadi.

Prof. N.H. Haydarov investitsiyalar mazmun – mohiyatiga quyidagi ta'rifni beradi: "Investitsiya – bu mulk shaklidan qat'iy nazar, tadbirkorlik asosida faoliyat ko'rsatayotgan jismoniy va yuridik shaxslar yoki **davlatning iqtisodiy va ijtimoiy samara olish maqsadida** o'z boyliklarini qonun doirasida bo'lgan har qanday tadbirkorlik ob'ektiga sarflashidir".¹⁴⁰

Bugungi kunda hukumatning iqtisodiy maqsadlari mamlakatimizda investitsiya va biznes muhitini tubdan yaxshilash, bu yo'ldagi to'siqlarni bosqichma-bosqich bartaraf etish, iqtisodiy va huquqiy asos yaratishga qaratilgan. Bu borada anchagina ishlar amalga oshirildi, oshirilmoqda. Kutilayotgan natija esa sarmoyador o'zini mamlakatimizda erkin va ishonchli his qilishi va kapitalini bexavotir investitsiyalashiga erishishdir.

Iqtisodiyotda kapital qo'yilmalar orqali:

- ✓ asosiy fondlarni barpo etish, amaldagi korxonalarni ta'mirlash va kengaytirish, korxonalarni texnik qayta qurollantirish;
- ✓ iqtisodiyot tarmoqlari va alohida ishlab chiqarishdagi asosiy fondlarning rivojlanish sur'atlarini tartibga solish;

¹⁴⁰ Haydarov N.H. iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari. I.F.D ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. G' T.: 2003. 29 b.

- ✓ ijtimoiy xarakterdagi muammolar (uy-joy, ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash, madaniyat ob'ektlari qurilishi) bartaraf etish;
- ✓ mamlakatning barcha iqtisodiy hududlarining rivojlanishi tartibga solishga va boshqa ustuvor maqsadlarga erishiladi.¹⁴¹

Iqtisodiyotni erkinlashtirish, qulay investitsiya muhitini yaratish, tadbirkorlar uchun imkoniyatlarni har tomonlama kengaytirishni asosiy maqsadimiz etib belgiladik.

So'nggi yillarda iqtisodiyotimiz qariyb ikki barobar o'sdi. O'tgan yil yakuni bo'yicha bu o'sish 6 foizni tashkil qildi. Inflyatsiya 9 foizgacha pasaydi. Savdo aylanmasi ko'rsatkichlari muttasil oshmoqda. Valyuta bozori va oltin-valyuta zaxiralari barqarorligi saqlab qolinmoqda.

Oxirgi yillarda mamlakatimizda 60 milliard dollardan ziyod xorijiy investitsiyalar o'zlashtirildi. Xalqaro moliya institutlarining 14 milliard dollardan ortiq mablag'lari ijtimoiy va infratuzilma sohalariga jalb qilindi.¹⁴²

Investorlarga yaratilayotgan keng imkoniyatlar natijasida, energetika sohasida "ACWA Power", "Masdar", "Total Eren", "Volitalia", "Çalık" va "Aksa"; kimyo sanoatida "Air Products", "Indorama" va "Kamse", tog'-kon va metallurgiyada – "Orano" va "DANIELI", avtomobilsozlik va elektrotexnika yo'nalishlarida "BYD", "Kia" va "Samsung", qurilish sohasida "Koç" va "KNAUF" kabi dunyoning yetakchi kompaniyalari hamda yirik brendlari mamlakatimizda faoliyat olib bormoqda. Yangi ish o'rinlari yaratilib, ichki va tashqi bozorlarga raqobatbardosh mahsulot va xizmatlar taklif qilinmoqda.

Tadbirkorlik va biznesda investorlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida boshqa ustuvor yo'nalishlarda ham samarali choralar ishlab chiqilmoqda.

Xususan, Davlat mulkini xususiylashtirish to'g'risidagi (14.02.2024 yildagi O'RQ-907-son) qonunni qabul qilinishi ham investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishga qaratilgan islohotlar namunasidir.

¹⁴¹ Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, "Baholash ishi va investitsiyalar" kafedrasining o'quv-uslubiy manbalaridan foydalanilgan holda shakllantirildi.

¹⁴² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Uchinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumidagi nutqidan. 02.05.2024 yil

Ushbu qonunning 16-moddasiga ko'ra, vakolatli davlat organi davlat ishtirokidagi yirik korxonalarning ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini, boshqarish samaradorligini, aktivlardan oqilona foydalanishini tahlil qilish asosida korxonaning **investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga qaratilgan boshqa chora-tadbirlarni amalga oshiradi.**

Bugun mamlakatda bozor munosabatlarini xalqaro darajadagi talablarga javob beradigan shaklda tashkil etish va yanada rivojlantirishni, ichki va tashqi investorlar huquqlari ishonchli himoya qilinishini, barcha uchun teng bo'lgan qulay investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yanada takomillashtirishni, adolatli va halol raqobatni shakllantirish uchun yanada keng shart-sharoitlar yaratishni, xususiy mulk daxlsizligi va sud tizimining mustaqilligi ta'minlanishini hukumat o'z zimmasiga olmoqda.

Bu tamoyillarga to'liq amal qilinishining huquqiy asosi yangi Konstitutsiyamizda qat'iy belgilab qo'yilgan:

Davlat qulay investitsiyaviy va ishbilarmonlik muhitini ta'minlaydi.

Tadbirkorlar qonunchilikka muvofiq har qanday faoliyatni amalga oshirishga va o'z faoliyati yo'nalishlarini mustaqil ravishda tanlashga haqli.

O'zbekiston Respublikasi hududida iqtisodiy makon birligi, tovarlar, xizmatlar, mehnat resurslari va moliyaviy mablag'larning erkin harakatlanishi kafolatlanadi.

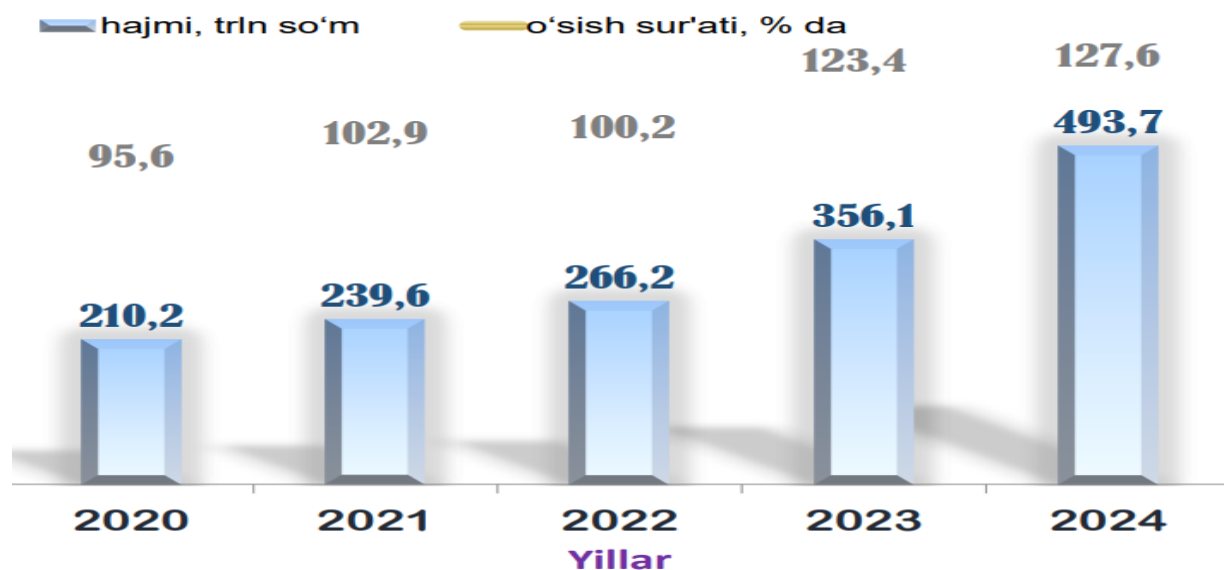
Monopol faoliyat qonun bilan tartibga solinadi va cheklanadi.¹⁴³

Shuningdek, "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni (25.12.2019 yildagi O'RQ-598-son) qabul qilinishi davlatning investitsiya sohasini rivojlantirish hukumat faoliyatining asosiy kun tartibida ekanligini yorqin misoli.

Amalga oshirilayotgan islohotlar natijalarini raqamlarda ko'rib chiqamiz:

¹⁴³ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (XII bob. 67-modda) 01.05.2023 y.

So‘nggi besh yildagi asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi dinamikasi shuni ko‘rsatmoqdaki, u deyarli 2,3 barobarga ko‘paydi, ayniqsa 2024- yilda 2023- ga yilga nisbatan 137,6 trln so‘mga ko‘p investitsiyalar o‘zlashtirildi. 1-rasm

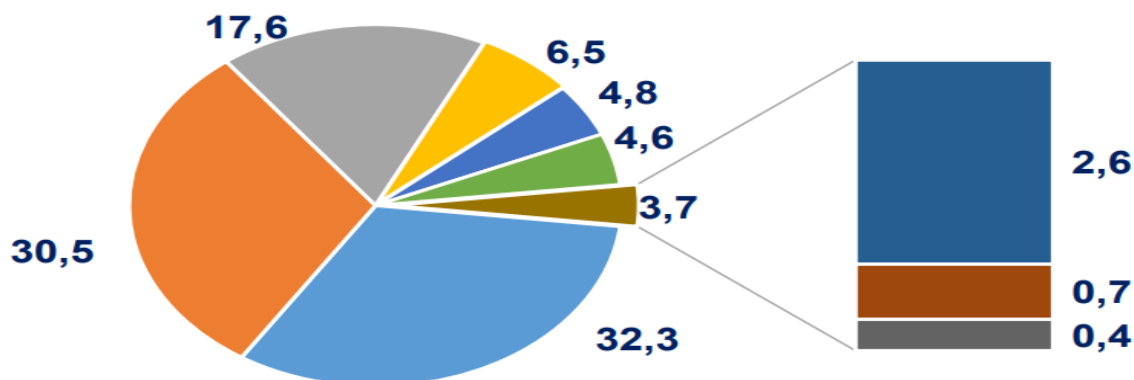
1-rasm. Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi o‘sinh sur‘atlari dinamikasi.

So‘nggi besh yil ichida o‘sinh sur‘atlarini ko‘radigan bo‘lsak, ular o‘sib borish tendensiyasiga ega bo‘lib, 2021-2022-yilllarda 102,9-100,2 % atrofida o‘sinh kuzatilgan bo‘lsa, so‘nngi 2 yilda yuqori o‘sinh sur‘atlari 123,4 % va 127,6 % kuzatildi.¹⁴⁴

Qachonki hukumat hududlarda investitsiya jozibadorligini ta‘minlash, zarur infratuzilmani yarata olsa moliyalashtirish manbalari shuncha diversifikatsiyalanadi.

2024- yilning yanvar-dekabr oylarida jami 493,7 trln so‘m asosiy kapitalga investitsiyalar o‘zlashtirilib, 2023-yilnga nisbatan 127,6 % ni tashkil etgan.

¹⁴⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlaridan foydalanildi.

Jami asosiy kapitalga investitsiyalar – 493,7 trln so'm

- Kafolatlanmagan xorijiy investitsiya va kreditlar 159,6 trln so'm
- To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar 150,5 trln so'm
- Korxona mablag'i 87,0 trln so'm
- Aholi mablag'i 32,0 trln so'm
- O'zR kafolati ostida xorijiy kreditlar 23,6 trln so'm
- Respublika budjeti 22,8 trln so'm

2-rasm. Moliyalashtirish manbalari bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalar¹⁴⁵

Umuman olganda, investitsiya siyosati to'g'ri rejalashtirilsa va amalga oshirilsa, u iqtisodiyot rivojlanishini tezlashtirishi hamda bandlik darajasini oshirishi mumkin. Buning uchun davlatning roli muhimdir - u qonunchilik bazasini takomillashtirishi, investorlar uchun sharoitlarni yaxshilashi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashi kerak.

Shundagina, nafaqat xorijiy investitsiyalar balki, ichki investitsiyalar salmog'i ham oshgandan oshib boraveradi. Bu esa yangi ish o'rinlari yaratilishini ta'minlaydi, davlat va aholining boyishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (XII bob. 67-modda) 01.05.2023 y.
2. Haydarov N.H. iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari. I.F.D ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. T.: 2003. 29 b.

¹⁴⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlaridan foydalanildi.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Uchinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumidagi nutqi. 02.05.2024 yil.
4. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, "Baholash ishi va investitsiyalar" kafedrasining o'quv-uslubiy manbalari.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlaridan foydalanildi.

ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ АУДИТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

*Тадқ. Сафаров Алишер Иброҳим ўғли
Денов Тадбиркорлик ва педагогика институти*

Аудиторлик фаолиятининг ривожланиши ва бухгалтерия ҳисоби тизимини такомиллаштиришнинг ҳозирги босқичи миллий ва халқаро стандартларнинг ўзаро мувофиқлиги масалаларини олдинги ўринга чиқарди ва уларнинг долзарблиги ушбу икки (аудитнинг халқаро стандартлари ва молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари) стандартларни амалиётга жорий этишни тақозо этди. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикасининг "Аудиторлик фаолияти тўғрисида"ги Қонуни[1] билан аудитнинг халқаро стандартларини қўллаш учун қулай шароит яратилган.

Бухгалтерия ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мувофиқ юритилишида харажатларнинг иқтисодий мазмуни ҳамда классификациясини таҳлил қилишни тақозо қилади. "Ушланмалар", "сарфлар", "харажатлар" ҳамда "таннарх" атамаларининг тўғри талқин этилиши келажакда хўжалик субъекти фаолиятининг молиявий натижасини ишончли шакллантирилишига олиб келади. Бу атамалар Россиянинг иқтисодий адабиётларида синоним сифатида қабул қилинади, масалан, йирик бухгалтерия луғатида харажатлар – бу сарфлар, ушланмалар ёки бошқача қилиб айтганда, корхонанинг фойда олиш мақсадида олиб бораётган хўжалик фаолияти давомида корхонанинг активларининг камайиши ёки мажбуриятларининг ортишидир деб ёзилган[2]. Буюк америкалик тадқиқотчи Р.Ентони харажатларни бирор мақсадда ишлатилган ресурсларнинг қийматдаги ифодаси деб қарайди[3]. Ж.Д.Бадмаева, А.Ю.Лебедева "харажатлар" ва "сарфлар"ни қуйидагича изоҳлаган: сарфлар- хўжалик

юритувчи субъектнинг капиталининг камайишига олиб келувчи иқтисодий нафнинг камайиши (активларнинг йўқ бўлиши) ёки мажбуриятларнинг пайдо бўлишидир, харажатлар эса корхонанинг фойдасини ёки капиталини камайтирмайдилар, балки активлар камайиши билан бир қаторда бошқа активлар ҳам камайган активлар билан тенг миқдорда ошиши ёки активлар ва мажбуриятларнинг тенг миқдорда ўсишидир[4].

Давр харажатларининг ҳисобини олиб боришдан мақсад қуйидагилар ҳисобланади:

- давр харажатларининг келиб чиқишини аниқлаш;
- давр харажатларини баҳолаш;
- ҳисобот даври учун давр харажатларини тақсимлаш;
- давр харажатларининг ўз вақтидалиги ва тўлиқлиги;
- бутун ташкилот ва унинг таркибий бўлинмаларида давр харажатларини аниқлашнинг тўғрилиги;
- белгиланган истеъмол лимитлари ва ресурсларни сарф қилиш
- меъёрларидан келиб чиқадиган харажатларнинг қонунийлигини назорат қилиш.

Аудиторнинг олдида тўрган мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб, аудитнинг объектлари белгилаб олинади (1-жадвал).

1-жадвал

Давр харажатлари аудитининг объектлари¹⁴⁶

№	Кўрсаткичлар номи	Счетлар	«Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот»
			2-сонли шакл
			(сатр)
1	2	3	4
1	Сотиш харажатлари	9410	50
2	Маъмурий харажатлар	9420	60
3	Бошқа операцион харажатлар	9430	70

¹⁴⁶ Manba muallif ishlanmasi

Хўжалик юритувчи субъектларда аудиторлик ҳисоботларни тузишни халқаро стандартлар талаблари даражасида ташкил қилиш талаб этилмоқда. Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳисоботини шартнома асосида текширувдан ўтказиш қуйидагича ташкил этилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Текшириш жараёнида аудитор аудиторлик далилларини йиғади ва бу далиллар асосида аудиторлик ҳисоботини тузади, хўжалик субъектининг молиявий фаолиятини аудиторлик хулосаси орқали тасдиқлайди. Аудит ўтказилаётган субъектларнинг молиявий ҳисоботида ахборот хатари даражасини камайтириш учун фаолият баённомасида объектив ахборот бўлиши муҳимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрири). 2021 йил 25 феврал. ЎРҚ-677-сон.
2. Большой экономический словарь/ Под редакцией А.Азрилияна. М.: Фонд «Правовая культура», 1994. с.377
3. Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуации и примеры. Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.М. Петрачкова. – М.: Финансы и статистика, 1993. С.46
4. Бадмаева Ж.Д., Лебедева А.Ю, Понятие расходов организации и их классификация, Журнал Теория и практика сервиса: экономика, социальная сфера, технологи, www.cyberleninka.ru

MOLIYAVIY HISOBOTLARNI TAKOMILLASHTIRISHNING INVESTITSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Raxmatov Jonibek Ismoil o'g'li
Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
nodavlat ta'lim muassasasi magistranti
Bozorov Yashnarbek Xayrulla o'g'li Qashqadaryo
parmalash ishlari MCHJ buxgalteri

Keyingi yillarda respublikamizda buxgalteriya hisobi va audit sohasiga alohida e'tibor berilib, so'nggi yillarda bir qator ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4611-sonli Qarori qabul qilindi.

Mazkur qarorni qabul qilishdan asosiy maqsad mamlakatimiz iqtisodiyotini jahonning rivojlangan davlatlari amaliyotida keng qo'llanilayotgan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o'tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash, investitsion jozibadorlikni oshirish va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirishdan iboratdir.

Hoziri kunda mamlakatimizda korxonalar moliyaviy hisobotlarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida tayyorlash va taqdim qilishga ehtiyojlari paydo bo'lmoqda.

Moliyaviy hisobot, ichki va tashqi (mulkdorlar, investorlar, xaridorlar, mol yetkazib beruvchilar, kreditorlar, davlat organlarini va keng jamoatchilik) subektlar bilan bo'ladigan munosabatlarda biznes tillashuvining muhim vositasidir.

Agar korxona buxgalteriya hisobotlarini tayyorlashda xalqaro standartlarga rioya qilmasa, bu ba'zi nomuvofiqliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, bunday nomuvofiqliklar yuzaga kelmasligi uchun moliyaviy hisobotlarning yagona xalqaro standartlariga talab mavjud.

Bo'lajak xorijiy investor O'zbekiston tashkilotlari tayyorlagan hisobotlarni tushunmaydi, shuning uchun raqamlar to'g'ri aks ettirilganiga ishonmaydi. Moliyaviy hisobotlarni MHHSga tarjima qilish, audit o'tkazish juda qiyin, ko'p vaqt va qimmatga tushishi mumkin.

Xorijiy iqtisodchi olimlardan R.Libbi, R.H.Hermanson, R.Entoni, B.Nidlz, F.Vud va boshqa olimlar moliyaviy hisobotning nazariy konseptual asoslari hamda aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapitalni tan olish, baholash hamda moliyaviy hisobotlarda aks ettirishning metodologik masalalarini; J.D.Spiselend moliyaviy instrumentlar va qo'shimcha moliyaviy hisobot (additional financial reporting) masalalari, D.Alixander moliyaviy hisobot garmonizatsiyasi (harmonisation); V.P.Astaxov, V.Kachalin, M.I.Kuter, V.F.Paliy, Y.V.Sokolov, V.G.Getman, T.Y.Drujilovskaya kabi olimlar o'z ishlarida MHXSlarini o'z mamlakatlarida qo'llash masalalarini tadqiq etganlar.

Keyingi yillarda respublikamizda ham moliyaviy hisobot masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar amalga oshirildi hamda ilmiy maqolalar, monografiyalar va darsliklar chop qilindi. Bular jumlasiga, K.B.Axmedjanov, A.K.Ibragimov[14], SH.I.Ilxamov, M.M.Tulaxadjayeva, I.N.Ismanov, B.I.Isroilov, A.A.Karimov, B.Y.Maxsudov, S.U.Mehmonov, H.N.Musayev, M.Q.Pardayev, I.T. Abdukarimov, A.X.Pardayev, M.E.Po'latov, A.J.Tuychiyev, K.B.Urazov, B.K.Xamdamov, B.A.Xasanov, R.O.Xolbekov, Z.N.Kurbanov, I.N.Qo'ziyev va boshqalarning izlanishlarini kiritish mumkin.

Yuqorida qayd etilgan olimlarning ishlarida uzoq muddatli aktivlar, tovar-moddiy boyliklar, majburiyatlar, daromad va xarajatlarni tan olish, baholash va moliyaviy hisobotda aks ettirishning metodologik masalalari tadqiq etilgan. R.D.Dusmuratov va U.I.Tulaye tomonidan tayyorlangan ilmiy ishda moliyaviy hisobotning nazariy, uslubiy va amaliy jihatlari o'rganilgan. I.Ochilov sug'urta tashkilotlarida moliyaviy hisobotni tuzish va taqdim etish masalalarini tadqiq etgan. M.Marpatov o'z maqolasida moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish masalalarini yoritgan.

Hozirgi iqtisodiy sharoitda mamlakatimiz buxgalteriya hisobi meyorlari hamda moliyaviy hisobotni tuzish qoidalari xalqaro standartlar talablariga moslashtirilmoqda.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish ayrim xo'jalik yurituvchi subektlarni hisob yuritish majburiyatidan ozod qiladi. Lekin ushbu korxonalarda barcha foydalanuvchilar guruhlar uchun sifatli va ishonchli axborot shakllantirish zarurati avvalgidek, dolzarb bo'lib qolaveradi. Korxona hisob siyosati esa buni amalga oshirishga imkon beradigan asosiy hujjat bo'lib qolaveradi.

Moliyaviy hisobotni boshqaruvning muhim dastagi sifatida modernizatsiyalash deganda, moliyaviy hisobotning tarkibi va mazmunini axborot foydalanuvchilar manfaatlariga muvofiqlashtirish, axborotlarga ishlov berish va ularni uzatishda eng ilg'or usul va uslublar hamda takomillashgan hisobot shakllarini joriy qilish tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasida moliyaviy hisobotni modernizatsiyalashda MHXSlarga bosqichma-bosqich o'tilmoqda.

Bizning fikrimizcha, dunyodagi moliyaviy hisob va moliyaviy hisobot jarayoni ilg'or tajribasidan kelib chiqib, transformatsion ishchi balans tuzish amaliyotiga o'tishimiz kerak. Ishchi balans schyotlarning qoldiqlarini transformatsion yozuvlar asosida moliyaviy hisobotning shakllariga o'tkazishni amalga oshiruvchi muhim jadval (registr) hisoblanadi.

Moliyaviy hisobotlarni tayyorlash bosqichida ishchi balans va jadvallari yordamida moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot, foyda vazaralar hamda boshqa to'plam daromadlar to'g'risidagi hisobot, pul mablag'lari haqidagi hisobot, xususiy kapitalning o'zgarishi to'g'risidagi hisobotlar tuziladi. Hisobotlar ijobiy auditorlik xulosasiga ega bo'lgandan so'ng top menejerlar tomonidan tasdiqlanadi va qaror qabul qiluvchilarga taqdimoti amalga oshiriladi.

Bizningcha, "Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda "Investitsiyaviy kuchmas mulk" bandini quyidagi tarzda kiritishni tavsiya etamiz va ushbu qatorda aks ettirilgan Investitsiyaviy kuchmas mulklarni mohiyatini aniqroq ochish uchun analitik hisob yuritib, quyidagicha ma'lumotlarni aks ettirish lozim (3-jadval)

3-jadval

Investitsion mulk turlari bo'icha hisobot¹⁴⁷

t/r	Investitsion mulk turlari	Hisobot davri boshiga	Hisobot davri oxiriga
		Ming sumda	Ming so'mda
1.	Odatdagi xo'jalik faoliyati doirasida qisqa muddatda sotish uchun emas, balki uzoq muddat davomida kapitalning qiymati oshishi uchun egalik qilinadigan yer.		
2.	Kelgusida foydalanilish maqsadi aniqlanmagan egalikdagi yer.		
3.	Tadbirkorlik subyekti tomonidan egalik qilinadigan hamda bir yoki bir necha operativ ijara shartnomalari asosida ijaraga berilgan bino.		
4.	Band bo'lmagan, ammo bir yoki bir necha operativ ijara bo'yicha ijaraga berishga mo'ljallangan bino.		
5	Kelgusida investitsion mulk sifatida foydalanish uchun qurilayotgan yoki takomillashtirilayotgan mulk.		

¹⁴⁷ muallif tomonidan taklif etilayotgan ishlanma

MHXSlar va ilg'or tajribalar asosida moliyaviy hisobotlarda aks ettirilishi shart bo'lgan axborotlar qatoridan kelib chiqib, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan korxonalar uchun transformasiya maqsadlarida moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot shakli taklif etildi. Jumladan, ushbu hisobotning uzoq muddatli aktivlarga doir qismi quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi (4-jadval).

Har bir korxona o'zining hisob siyosatida bir davrdan ortiq xizmat qiladigan ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish yoki ma'muriy boshqaruv jarayonida foydalanadigan «mulk: yer, bino, mashina va asbob-uskunalar» tarkibini standart talablaridan kelib chiqib mustaqil belgilashlari kerak, deb o'ylaymiz. 5-son BHMS «Asosiy vositalar»da «mulk: yer, bino, mashina va asbob-uskunalar»ning xalqaro standartlarga muvofiq tarkibiy moddalarini keltirish hamda ishchi va mahsuldor hayvonlar hamda ko'p yillik o'simliklarni biologik aktiv sifatida tan olish tamoyillarini belgilovchi standart ishlab chiqish kerak. Axborot foydalanuvchilarning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini to'laroq qondirish hamda standartlar talablariga muvofiq to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda yoki izohlar va tushuntirishlarda aks ettirilishi shart bo'lgan tarkibiy moddalari to'g'risida axborotlarga ega bo'lish maqsadida «Mulk: yer, bino, mashina va asbob-uskunalar harakati to'g'risidagi» hisobot tuzilishi maqsadga muvofiq.

Taklif etilayotgan hisobot shaklida aktivlarning tasarruf etilishi, xatolarni to'g'rilash va qadrsizlanishidan zarar kabi mazmunan yangi ko'rsatkichlar aks ettirildi hamda ularni hisoblashning metodologik tartibi keltirildi. Bu esa hisobotlar va ularda aks ettirilayotgan ko'rsatkichlarni MHXSlariga muvofiqlashtiradi hamda axborot foydalanuvchilarning ehtiyojlariga mos keladi.

Mamlakatimizda buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablari asosida tashkil etishga keng e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda, avvalo, hisob siyosatini tuzish va unga rioya qilish masalalari alohida ahamiyat kasb etadi. Zero aynan hisob siyosati xo'jalik yurituvchi subektlarda faoliyatni qonun talablariga muvofiq amalga oshirishda uslubiy vosita hisoblanadi. Shu boisdan hisob siyosatini tuzishda "Hisob siyosati, buxgalteriya baholaridagi o'zgarishlar va xatolar" 8-son BHXS talablariga rioya qilish maqsadga muvofiqdir.

Xo'jalik yurituvchi subektlarda hisob siyosatining beka mu ko'st amal qilishi uchun u mukammal ishlab chiqilishi zarur. Mazkur maqolada hisob siyosatini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar taklif etilgan. Xo'jalik yurituvchi subektlar rahbariyati yuqorida sanab o'tilgan omillarni inobatga olgan holda hisob siyosatini tuzsalar, mazkur subektlarda buxgalteriya hisobi ishlarining samarali yo'lga qo'yilishi va tadbirkorlik riskining pasayishi ta'minlanadi.

Ma'lumki, har qanday faoliyat, har qanday jarayon muayyan ketma-ketlik va aniq belgilangan tartib asosida tashkil etilsa, uning samaradorligi yanada oshishiga xizmat qiladi. Shu boisdan olib borilgan tadqiqotlar natijasida hisob siyosatini shakllantirish bosqichlari taklif etildi. Xo'jalik yurituvchi subektlar tomonidan hisob siyosatining mazkur bosqichlar asosida shakllantirilishi amalga oshirilsa, ularo'z oldilariga qo'ygan strategik va taktik maqsadlarga erishishni ta'minlaydi.

Shuni ta'kidlash lozimki, respublikamizda bu borada ilmiy - tadqiqotlar olib borishni jadallashtirish lozim, chunki, mamlakatimiz jahon bozoriga shiddat bilan, dadil kirib bormoqda, bu esa iqtisodiyotimizni global bozor talablariga mos bo'lishini taqozo qiladi.

Xalqaro va milliy standartlar talablariga muvofiq moliyaviy holatto'g'risidagi hisobotning asosiy (chiziqli) moddalariga tarkibiy quyi moddalarini ochish axborot foydalanuvchilarning ehtiyojlariga mos axborotlarni taqdim qilish imkoniyatini beradi. «Mulk: yer, bino, mashina va asbob-uskunalar», tovar-moddiy zaxiralar, debitorlik va kreditorlik qarzlari hamda xususiy kapitalni tan olish, baholash, tasniflash va ularni moliyaviy hisobotda aks ettirish metodologiyasini takomillashtirish asosida «Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot»ning shakli ishlab chiqilganligi uning zarur va kerakli axborotlarni qamrab olishi hamdamoliyaviy holatga haqqoniy baho berish imkoniyatlarini kengaytiradi va qabul qilinayotgan qarorlarning sifatli bo'lishini ta'minlaydi. Ichki axborot foydalanuvchilar manfaatidan kelib chiqib, «Mulk: yer, bino, mashina va asbob-uskunalar»ning harakati to'g'risidagi hisobot», «Investitsion mulk turlari bo'icha hisobot» va «Biologik aktivlar to'g'risida hisobot» shakllarini joriy etish hamda hisobotga «mulk: yer, bino, mashina va asbob- uskunalar», «Investitsion mulk (turlari

bo'yicha)», va «Biologik aktivlar»ning qiymati kelib tushishi, modernizasiya va rekonstruksiya, texnologik qayta jihozlash, tasarruf etilishi, qadrsizlanishi va boshqa omillar hisobidan o'zgarishini ifodalovchi ko'rsatkichlar kiritilganligi uzoq muddatli moddiy aktivlardan samarali foydalanishni nazorat qilish imkoniyatini yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611 "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/docs/4746047>.

2. Tashnazarov Samiddin Nizamovich. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida moliyaviy hisobotning nazariy va metodologik asoslarini takomillashtirish. 08.00.08 - Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit-Iqtisodiyot fanlari doktori (dsc) dissertatsiyasi avtoreferati.

3. 40-sonli «Investitsion mulk» nomli Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti.

4. 41-sonli «Qishloq xo'jaligi» nomli Buxgalteriya hisobining xalqaro standarti.

AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISHNING INSON OMILI RIVOJLANISHIDAGI O'RNI.

o'qituvchi Ismatov Sharofiddin Asadullayevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Aholi turmush darajasini oshirish davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining ustuvor vazifalaridan biri bo'lib, bu ko'rsatkich amalga oshirilayotgan islohotlar va barqaror rivojlanish strategiyalari samaradorligining asosiy ko'rsatkichi bo'lib xizmat qilmoqda. So'nggi yillarda mamlakatimizda fuqarolarning daromadlarini oshirish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, aholini arzon va sifatli uy-joylar bilan ta'minlashga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bu jihatlar jamiyatning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan davlat siyosatida o'z ifodasini topmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar doirasida ishlab chiqilgan dasturiy tashabbuslar allaqachon ijobiy dinamikanı namoyon etmoqda, bu esa aholi turmush darajasining izchil yaxshilanishida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, yanada progressiv rivojlanish salohiyati muhimligicha qolmoqda, bu esa fuqarolar farovonligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlashga qaratilgan chuqur nazariy va uslubiy tadqiqotlar o'tkazish, shuningdek, uni yaxshilash bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan moddiy va nomoddiy resurslarni optimal

taqsimlash mexanizmlarini o'rganish hamda ulardan oqilona foydalanishning samarali vositalarini yaratish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Aholining turmush darajasi jamiyatning moddiy, ma'naviy va madaniy ehtiyojlarini qondirish darajasini aks ettiruvchi ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlar majmui bilan belgilanadi. Bu boradagi eng muhim ko'rsatkichlar daromad darajasi, iste'mol qilinadigan tovar va xizmatlar sifati, tibbiy yordamning mavjudligi, ta'lim imkoniyatlari, shuningdek, fuqarolarning umumiy ijtimoiy himoya darajasi hisoblanadi. Shunday qilib, aholi farovonligini oshirish nafaqat iqtisodiy islohotlarni, balki ijtimoiy infratuzilmani takomillashtirishni ham o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni taqozo etadi, bu esa, o'z navbatida, jamiyatning barqaror rivojlanishini va uning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini yanada mustahkamlashni ta'minlaydi.

Farovonlik darajasi faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan emas, balki inson omili – ya'ni ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy muhit va ekologik sharoitlar bilan ham uzviy bog'liqdir. Shunday ekan, inson omiliga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va tahlil qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Inson omili – bu iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonida hal qiluvchi o'rin tutadigan resurs bo'lib, uning samaradorligi ta'lim darajasi, kasbiy mahorat, innovatsion qobiliyat va sog'liq bilan chambarchas bog'liq[4]. Jamiyat taraqqiyotining asosiy maqsadi fuqarolarning hayot sifati va imkoniyatlarini yaxshilashdan iborat bo'lgani uchun inson kapitaliga investitsiya kiritish ustuvor vazifalardan biriga aylanadi.

Inson omiliga shahsiy sifatlar va uning faolligini belgilovchi ko'rsatkichlar umumlashmasi sifatida qarash mumkin. Ushbu tushuncha kishining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot jarayonidagi hal qiluvchi rolini ko'rsatadi. Bunda mazkur omil faqat miqdor ko'rsatkichlari, demografik, tarmoq, kasb va malaka tuzilmalari bilan cheklanib qolmay, mehnatga bo'lgan munosabat darajalarining tashabbuskorlik, tadbirkorlik, qiziqishlar, ehtiyojlar, hulq atvor usullari bilan ham tavsiflanadi. Omilni to'g'ri yo'naltirish har qanday jamoa yoki jamiyatni boshqarishning tarkibiy qismidir.

Inson omili va mehnat resurslarining yuqori sifat ko'rsatkichlariga ega bo'lishi hamda takomillashuv natijasida ular kapital ko'rinishga ega bo'ladi[5]. Bu esa, o'z navbatida, mamlakat mehnat potentsialining bevosita boyib borishini ta'minlaydi.

Inson omilining yuqori darajada rivojlanishi turmush darajasining oshishi bilan uzviy bog'liq. aholi turmush darajasini sifat jihatdan ifodalovchi ko'rsatkichlar, daromadlari, ijtimoiy himoyalanganligi, ish bilan bandligi, mamlakatning ijtimoiy muhiti va aholining xizmatlardan foydalanish ko'rsatkichlari, madaniy saviyasi hamda uy-joy bilan ta'minlanganligi, infratuzilmalarning barqarorligi inson omilining kapitallashuvida yetakchi o'rin tutadi.

Inson omiliga kiritiladigan investitsiyalar sog'liqni saqlash, umumiy va mahsus ma'lumot olish, malaka oshirish, kasbiy tayyorgarlikdan o'tish, turli ahborot va ma'lumotlarga ega bo'lish, ish qidirish, migratsiya, oila qurish, farzand ko'rish va uni tarbiyalash bilan bog'liq harajatlarni ko'rinishida bo'lishi mumkin. Ushbu harajatlardan eng muhimlari salomatlik va ta'lim uchun sarf qilinganlaridir. Davlatning ilm-fan va ta'limga sarflaydigan harajatlari, uzoq muddatli investitsiyalar deb qaralishi lozim, ular keyinchalik ilmiy bilimlar, malaka va tajribalar tarzida foyda keltiradi.

Inson omilining kapitallashuvi yanada ko'proq naf keltirishi mumkinligi bois turmush darajasining sifat jihatdan yaxshilanishiga e'tibor qaratilmoqda. Bugungi kunda inson omili fan-tehnika taraqqiyoti jadal kechayotgan va fan sig'imi yuqori bo'lgan sohalarning jadal rivojlanayotgan bir paytda hamda resurslari harakati doirasida ishlab chiqarishning eng muhim va samarali omiliga aylanib bormoqda.

Inson omilini faollashtirish ko'p qirrali muammo sifatida namoyon bo'lmoqdaki, unga ahloqiy qadriyatlarni shakllantirishning murakkab jarayonlari, oila va maktab honaki tarbiya, jamiyatni jismoniy sog'lomlashtirish, madaniy an'analarni saqlab qolish, kadrlar va ijtimoiy siyosat, ta'lim va hokozo muammolar kiradi[6].

Aholi turmush farovonligini oshirish nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash, balki inson omilini rivojlantirish bilan ham bevosita bog'liq. Barqaror iqtisodiy o'sish va ijtimoiy himoya tizimi rivojlangan jamiyatlarda inson kapitali

yuksak salohiyatga ega bo'ladi. Shu sababli, har bir davlat turmush darajasini oshirish bilan bir qatorda, inson resurslarini rivojlantirishga yo'naltirilgan siyosatlarni amalga oshirishi lozim. Bu esa jamiyatning barqaror taraqqiyoti va umumiy farovonlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Aholi turmush darajasi va farovonligini oshirishda inson omili hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, uning samarali rivojlanishi jamiyat taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Turmush farovonligining oshishi ta'lim, sog'liqni saqlash, mehnat bozori, ijtimoiy himoya va innovatsion taraqqiyot kabi sohalarda inson kapitalining o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Inson omilini rivojlantirish uchun kompleks yondashuv talab etilib, unda ta'lim tizimini takomillashtirish, kasbiy malaka oshirish, sog'liqni mustahkamlash va ish bilan ta'minlash kabi omillar ustuvorlik kasb etadi.

Iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida aholi farovonligini oshirishga qaratilgan siyosatlar inson kapitalini rivojlantirishga asoslangan bo'lishi zarur. Bu esa mehnat unumdorligining ortishi, innovatsiyalarning jadal rivojlanishi va umumiy iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, inson omilini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni amalga oshirish orqali nafaqat aholi turmush darajasini yaxshilash, balki jamiyatning uzoq muddatli barqaror taraqqiyotini ta'minlash ham mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Салина В.Н., Шпаковская Е.П. Социально-экономическая статистика: практикум : учеб. пособие / В.Н. Салин [и др.]; под ред. В.Н. Салина, Е.П. Шпаковской, М.: Финансы и статистика, 2018, 256-с.
2. Muhitdinov X.S. Aholi turmush darajasini oshirish va hududlar ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini modellashtirish: Iqt.fan. dok. ... diss. avtoref. – T.: TDIU, 2009. - 151 b.
3. Ўлмасов А. “Иқтисодиёт асослари”. Т.: Меҳнат – 1997 йил.
4. Абдурахмонов Қ.Х, Холмўминов Ш.Р. “Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси”. Тошкент –2004 йил.
5. Татаркин А.И. Программно–проектное развитие регионов как условие устойчивого социально–экономического развития Российской Федерации // Вестник УРФУ. Серия: экономика и управление. 2011. № 4. С. 46–55.
6. Glazev S.Yu., Lokosov V.V. Assessment of the critical threshold values of the indicators of the state of Russian society and their use in the socio–economic development management. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, no. 4 2012, (22), pp. 17–34.
7. Заславская Т.И. Современное российское общество: проблемы и перспективы // *Общественные науки и современность*. 2004. № 6. С. 5– 18.

QISHLOQ XO'JALIGIDA LOGISTIKA XIZMATLARINING AFZALLIKLARI

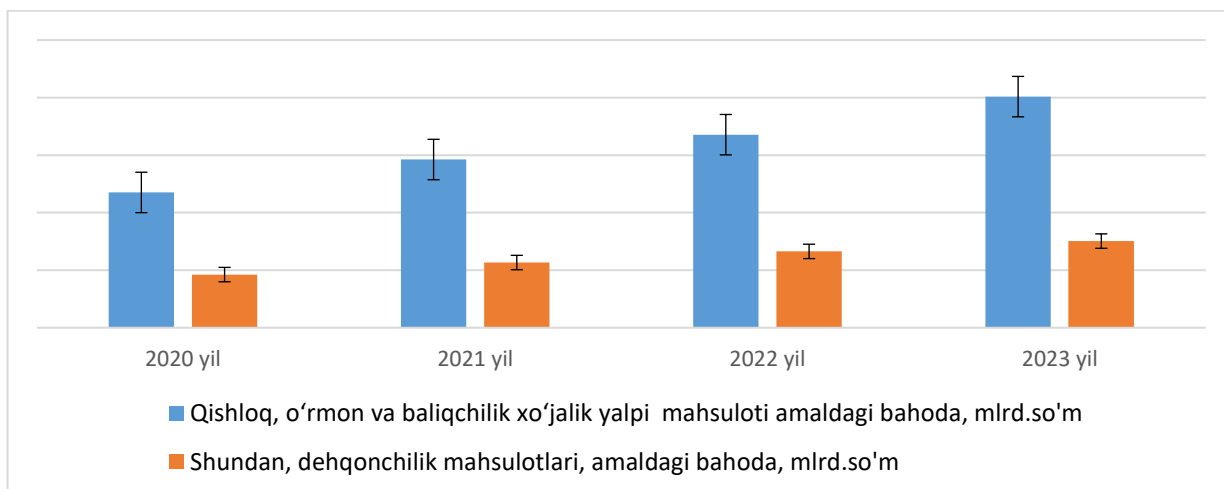
***o'qituvchi Abdirashidov Temurbek Abdirashid o'g'li
Xalqaro innovatsiyalar universiteti***

Rivojlanayotgan davlatlar tajribasidan ko'rinadiki, iqtisodiy taraqqiyot va iqtisodiy o'sish omillarini ta'minlashda logistika xizmatlarining samaradorlik darajasi hamda iqtisodiy afzalliklari beqiyos. Xususan, nafaqat inson faoliyatining bevosita ta'siri, balki, tabiat hodisalariga ham to'g'ridan-to'g'ri bog'liq bo'lgan qishloq xo'jaligida ham logistika xizmatlaridan ilmiy va uslubiy jihatdan maqsadli foydalanish katta samaradorlikni ta'minlaydi. Chunki, agrar soha iqtisodiyotning boshqa sohalaridan farqlanadigan jihatlari borki, aynan bunday farqlanishlar natijasida samaradorlikni pasayib ketishini oldini olishda logistika xizmatlarini tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishning mavsumiy xarakterga egaligi sotish jarayonlarini ham mavsumiyligiga sabab bo'ladi. Ammo, mahsulotlarni o'z vaqtida ekish, ishlov berish, hosilni yig'ishtirish, mahsulotlarni nes-nobud bo'lishini oldini olish, ularni yil davomida bozorlarga uzluksiz chiqarish imkoniyatini ta'minlashda logistika, xususan, agrologistika xizmatlaridan foydalanish talab etiladi.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatadiki, Qashqadaryo viloyati nafaqat neft-gaz resurslari, balki, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish bo'yicha ham respublikada alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, 2023 yilda viloyat yalpi hududiy mahsuloti (YaHM) 58404,5 mlrd.so'mni tashkil qilgan va o'tgan 2022 yilga nisbatan 5 foizga o'sgan.

YaHMda qishloq xo'jaligi ishlab chiqartirishining ulushi hisobot yilida 41,9 foizga teng bo'lgan va 2022 yilga nisbatan tarmoq salmog'i 0,7 foizga oshgan. Ushbu holatlarni ijobiy baholash mumkin. Asosiy vazifalardan biri, YaHM tarkibida tashish, saqlash, aloqa va axborot xizmatlari ulushini ham oshirib boorish talab etiladi. Chunki, viloyatda qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaliklari yalpi mahsuloti solishtirma baholarda 2023 yilda 2022 yilga nisbatan 104,3 foizni tashkil qilgan. Tabiat inijliklariga qaramasdan tarmoqda o'sish sur'atlari ta'minlangan. Biz quyidagi rasmda viloyatda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish dinamikasi

tahlilini diagramma shaklida keltiramiz. Unga ko'ra, mahsulot yetishtirish hajmi o'rganilayotgan yillar bo'yicha o'sib borgan va ushbu holat viloyatda agrologistika xizmatlari ko'lami yanada kengayishini taqazo etadi.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi tahlili¹⁴⁸.

Tadqiqotlarimiz ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligida mahsulot samaradorligini oshirish uchun, agrologistika xizmatlarini tizim sifatida qarash va unda o'zaro bog'liq bo'lgan jarayonlar ketma-ketligini ilmiy asoslarda tashkil etish talab etiladi. Shu nuqtai-nazardan ham qishloq xo'jaligi tarmog'ida birgina mahsulot savdosida logistika xizmatlarini quyidagi ketma-ketlikda tashkil etishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini tashsh;
- mahsulorlarni ortish-tushirish;
- saqlash-tashish;
- hujjatlarni rasmiylashtirish va taqdim etib boorish;
- maslahatlar berish va monitoring olib boorish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxari.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son [Farmoniga](#) 1-ilova. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi. 30-maqсад www.lex.uz.
2. Qashqadaryo viloyatining 2024 yilda chop etilgan pasporti. Qarshi. 2024.
3. Гаджинский А.М. Логистика. / Учебник. 22-издание. 2019.

¹⁴⁸ Qashqadaryo viloyatining 2024 yilda chop etilgan pasportidan olingan ma'lumotlar asosida muallig tomonidan tayyorlandi.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA JAHON QTISODIYOTINING RIVOJLANISHI

Kuvanchiyeva Mehriniso Davlyatgeldi qizi

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti o'qituvchisi

Ro'ziyev Quvonchbek O'tkir o'g'li

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy rivojlanishning muhim bir jihatlaridan biri ochiq iqtisodiyotni shakllantirish uchun zarur bo'lgan siyosiy, huquqiy va tashkiliy masalalarni xal qilish va global iqtisodiyotdagi xizmatlar sohasi bilan keng qamrovli aloqalarni rivojlantirish va chuqurlashtirishdan iborat.

A.Vahobov ta'kidlashicha, jahon iqtisodiyotiga keng va tor ma'nolarda ta'rif berish mumkin¹. Keng ma'noda jahon iqtisodiyoti - bu milliy iqtisodiyotlar yig'indisi sifatidagi tizim hisoblansa, tor ma'noda - bu milliy iqtisodiyotlarning tashqi dunyoga tovarlar, xizmatlar va iqtisodiy resurslar yetkazib beruvchi qismlarini qamrab oluvchi tizimdir. Jahon iqtisodiyotiga berilgan tor ma'nodagi ta'rif iqtisodiy nazariyadagi sotiladigan mahsulotlar va omillar tushunchasiga mos keladi. Ma'lumki, sotiladigan mahsulotlar va omillarga asoslangan xo'jalik aloqalari yuzlab milliy xo'jaliklarni-jahon iqtisodiyoti deb ataladigan bir tizimga birlashtirishini e'tiborga olish lozim.

Globallashuv jarayoni turlicha qabul qilinadi va baholanadi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda unga turlicha munosabatda bo'lishadi. Bir tarafdin, xorijiy raqobat uchun bozorlarning ochilishi, xalqaro savdo, kapital va mehnat resurslari ko'chib yurishining kuchayishi jahon ishlab chiqarish omillaridan samaraliroq foydalanish, jahon ishlab chiqarishini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi va unda ishtirok etuvchi mamlakatlar uchun yutuq deb atash mumkin. Boshqa tarafdin, global bozorlarda raqobatning kuchayishi, xo'jalik faoliyatining keng erkinlashuvi mamlakatlar uchun xavf-xatarlar tug'dirishi muqarrardir. Rivojlangan mamlakatlar uchun buning foydali jihatlari aniq ko'rinib turibdi, biroq rivojlanayotgan mamlakatlar haqida, ayrim hollarda, bunday deb bo'lmaydi. Ularning ko'pchiligi baynalminallashuvda xomashyo va mehnat resurslari yetkazib

beruvchilar sifatida ishtirok etib, rivojlangan va qudratliroq davlatlarga qaram bo'lib qolishini e'tirof etish mumkin.

Globallashuv jarayoni jahon iqtisodiyotida sezilarli o'zgarishlarga olib kelmoqda. Yangi iqtisodiy model va global integratsiyaning kuchayishi, shuningdek, texnologik yangilanishlar va moliyaviy tizimlarning o'zgarishi jahon iqtisodiyotining rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu maqolada globallashuv sharoitida jahon iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalari ko'rib chiqiladi.

1. Xalqaro savdo va investitsiyalarning o'sishi. Globallashuv jarayonida xalqaro savdo va kapital harakati kuchaymoqda. Tovarlar va xizmatlarning transchegaraviy harakati o'sib borar ekan, dunyo bo'ylab ishlab chiqarish va iste'mol zanjirlari tobora integratsiyalanib bormoqda. Xalqaro investitsiyalarning oshishi ham iqtisodiy o'sishning muhim omili hisoblanadi, chunki u global bozorlar o'rtasida integratsiyani kuchaytiradi va mamlakatlar o'rtasida resurslarni taqsimlashni optimallashtiradi.

2. Texnologik yangilanish va raqamli iqtisodiyot. Texnologik inqilob va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi jahon iqtisodiyotida yangi tendensiyalarni shakllantirmoqda. Yangi texnologiyalar, jumladan, sun'iy intellekt, robototexnika, katta ma'lumotlar (big data), blokcheyn va raqamli valyutalar ishlab chiqarish va savdoda yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Shuningdek, elektron tijoratning o'sishi va raqamli to'lov tizimlarining joriy etilishi iqtisodiy jarayonlarni soddalashtirmoqda va xalqaro savdo hajmini oshirmoqda.

3. Moliyaviy tizimlar va global moliya bozorlarining o'zgarishi. Moliyaviy tizimlar va bozorlar o'rtasida o'zaro bog'liqlik kuchaymoqda. Global moliyaviy inqirozlar va ularning ta'siri, xalqaro moliyaviy institutlar va davlatlar o'rtasidagi hamkorlik, shuningdek, moliyaviy regulyatsiyalar va xavfsizlik choralari iqtisodiyotda barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan yangi usullarni ishlab chiqishga olib keldi. Yangi moliyaviy instrumentlar, masalan, kripto-valyutalar va fintech (moliyaviy texnologiyalar) sektori rivojlanmoqda.

4. Ijtimoiy va ekologik masalalar. Globallashuv jarayonida ijtimoiy va

ekologik masalalar ham katta ahamiyat kasb etmoqda. Atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror rivojlanish va ijtimoiy tenglikni ta'minlash bo'yicha global ko'p tomonlama shartnomalar va tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Ekologik barqarorlikni ta'minlash va energiya samaradorligini oshirish, shuningdek, ijtimoiy adolatni ta'minlash iqtisodiy rivojlanishning asosiy yo'nalishlariga aylangan.

5. Multilateral va regional hamkorlik. Global integratsiya jarayonida mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy va savdo aloqalari kuchaymoqda. Xalqaro tashkilotlar, masalan, Jahon savdo tashkiloti (WTO), Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF), Jahon banki va boshqa ko'plab regionlararo va xalqaro tashkilotlar global iqtisodiy muammolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, regional iqtisodiy integratsiya va savdo kelishuvlari (masalan, Yevroosiyo Ittifoqi, AFTA va boshqalar) iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga qaratilgan yangi mexanizmlar sifatida rivojlanmoqda.

6. Innovatsion iqtisodiyot va biznes modellarining evolyutsiyasi. Bugungi kunda biznes modellarining rivojlanishi ham globallashtirishning asosiy tendensiyalaridan biri hisoblanadi. Startaplar va innovatsion kompaniyalar yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratishda va iqtisodiy o'sishga yordam berishda muhim rol o'ynaydi. Yangi biznes modellarini yaratish, raqamli biznesning rivojlanishi va boshqa innovatsion yondashuvlar iqtisodiyotning samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Xulosa. Globallashtirish jarayonining rivojlanishi jahon iqtisodiyotiga turli sohalarda yangi tendensiyalarni olib kelmoqda. Xalqaro savdo, texnologik yangilanishlar, moliyaviy bozorlarning global integratsiyasi va ekologik masalalarga e'tibor qaratish — bularning barchasi iqtisodiy o'sish va barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Shu bilan birga, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jihatdan kuchli hamkorlik va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun yangi yondashuvlar va modellarni ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. A.V.Vaxabov, Sh.X.Xajibakiyev. *Yashil iqtisodiyot: Darslik*. 2-nashr, qayta ishlangan va to'ldirilgan / i.f.d., prof. A.V.Vaxabovning umumiy tahriri ostida. - Toshkent: "Zebo print", 2021. - 264 b.
2. Yaxshimuratova Sevara Rustam qizi, "Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda "Yashil"

iqtisodiyotning o'rni". Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot 2023-yil, oktyabr. № 10-son

3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Yashil_iqtisodiyot

4. <https://www.journals.uz/wp-content/uploads/2019/07/iqtisod-2019-01/54-60.pdf>

5. https://herald.kokanduni.uz/index.php/public_html/article/download/951/731/1504

INVESTITSIYA SIYOSATI ORQALI BANDLIKNI OSHIRISH

IMKONIYATLARI

Rahmatullayev Bobir Chorshamiyevich.

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Moliya va turizm kafedrası katta o'qituvchisi. PhD

Har qanday mamlakat iqtisodiyotining barqaror va samarali faoliyat yuritishi bevosita aholi bandligiga bog'liq. Bandlik aholining ijtimoiy-iqtisodiy holatini yaxshilovchi, ishlab chiqarish salohiyatini rivojlantiruvchi va davlatning moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardandir. Investitsiyalar yangi korxonalar ochilishiga va mavjud korxonalar kengayishiga olib keladi. Bu esa yangi ish o'rinlari yaratilishini ta'minlaydi.

Ushbu tezisda bandlik tushunchasi, uning iqtisodiyotdagi roli hamda uning ijtimoiy hayotga ta'siri va bandlikni ta'minlashda investitsiyalarni roli yoritiladi.

Bandlik – bu mehnatga layoqatli aholining ish bilan ta'minlangan holati bo'lib, ular ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish yoki boshqa faoliyat turlarida qatnashadilar. Bandlik mehnat bozorining asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev 3-fevral kuni aholi bandligini ta'minlash va investitsiyalar jalb qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar yuzasidan yig'ilish o'tkazdi.

Bu borada dekabr va yanvar oylarida o'tgan yig'ilishlarda katta vazifalar belgilangan edi. Davlatimiz rahbari "2025-yil bandlikni ta'minlash va kambag'allikni kamaytirishda eng muhim va hal qiluvchi yil bo'ladi" deya ta'kidladi.

Xususan, bu yil 5 million 200 ming aholini band qilib, 1,5 million odamni kambag'allikdan chiqarish, 42 milliard dollar xorijiy investitsiya jalb etib, eksportni 30 milliard dollardan oshirish hisob-kitob qilingan.

Ish o'rinlari va investitsiya o'zaro bog'liq. Bu yil qariyb 14 milliard dollarlik 8 mingta loyihani amalga oshirib, 272 mingta doimiy ish joyi yaratish rejalashtirilgan.

Dastlabki hisob-kitoblarga ko'ra, o'tgan oyda yurtimizga 3 milliard dollar xorijiy investitsiya kelgan. Fevral oyida ham shuncha investitsiya olib kelish, 623 ta loyihani ishga tushirish ko'zda tutilgan.¹⁴⁹

Bugun davlatlar bandlikni ta'minlash uchun quyidagi yo'nalishlarda faoliyat olib boradilar:

- Ish o'rinlari yaratish;
- Kasb-hunar o'rgatish va qayta tayyorlash;
- Mehnat qonunchiligini takomillashtirish;
- Yoshlar va ayollar bandligini oshirish dasturlari;
- Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash.

Davlat va jamiyat rivojlanishi, aholi farovonligi, ijtimoiy muhit sifatini oshirish va makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini tahlil qilsak:

Yalpi ichki mahsulot (YAIM)ning o'sishiga hissa qo'shadi

Ishlayotgan aholining mehnati mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishga xizmat qiladi. Bu esa mamlakat iqtisodiy o'sishini rag'batlantiradi. Bozorlarda narx barqarorlashadi va inflyatsiya darajasi sekinlashadi.

Daromad va iste'mol darajasining oshishi

Ishsizlikni eng og'ir oqibatlaridan biri yalpi talabni pasayishiga olib keladi, natijada iqtisodiyotdagi barcha ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish zanjirlariga salbiy ta'sir etadi. Ishsizlikni ortishishini tezlashtiradi.

Ish bilan ta'minlangan odamlar ma'lum daromadga ega bo'lib, bu orqali turli tovar va xizmatlarni sotib oladilar. Bu jarayon iqtisodiyotda iste'mol talabini oshiradi.

Soliq bazasini kengaytiradi

¹⁴⁹ <https://president.uz> O'zbekiston respublikasi prezidentining rasmiy veb sayti

Band aholi soliq to'lovchilardir. Ular erishgan foyda yoki daromadining bir qismi budjetga yo'naltiriladi. Davlat budjeti soliq tushumlari hisobiga shakllanadi, bu esa ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirishda muhim manbadir.

Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi

Bandlik darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda ishsizlikdan kelib chiqadigan salbiy holatlar (jinoyatchilik, norozilik, migratsiya) kamayadi. Aksincha bo'lganda, ishsiz odamlar daromadsiz qolib, asosiy ehtiyojlarini qondira olmay qoladilar. Bu ularning hayot sifatiga salbiy ta'sir qiladi. Ya'ni, qashshoqlik darajasining ortishiga olib keldi. Ish topolmagan ayrim fuqarolar noqonuniy yo'llarga murojaat qilishi mumkin. Bu holat jamiyatdagi jinoyat darajasining oshishiga olib keladi.

Boshqa oqibatlar

Ishsizlik tufayli odamlar boshqa mamlakatlarga ish izlab ketadilar. Bu esa ichki ishchi kuchining kamayishiga olib keladi.

Daromadsiz qolgan shaxsning oilaviy munosabatlarida muammolar paydo bo'lishi mumkin, bu esa oilaviy ajralishlar va nizolarni kuchaytiradi.

Uzoq muddat ish topmagan insonlar malakalarini yo'qota boshlaydi, bu esa ularning yana ish topish imkoniyatlarini kamaytiradi.

Bandlik masalasi mamlakat rivoji uchun naqadar muhimligiga to'xtaldik, endi investitsiyalar orqali bandlikda nimalarga erishish mumkinligiga e'tibor qaratsak.

Investitsiyalar orqali, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratiladi. Yangi korxonalar ochilishiga va mavjud korxonalar kengayishiga olib keladi. Bu esa ko'plab ish o'rinlari yaratilishini ta'minlaydi.

Investitsiyalar orqali, infratuzilmani rivojlantirish imkoniyati oshadi. Davlat yoki xususiy sektor tomonidan amalga oshiriladigan infratuzilma loyihalari (yo'llar, ko'priklar, transport tizimlari) yangi ish o'rinlari yaratishga yordam beradi va iqtisodiy faoliyatni kuchaytiradi.

Investitsiyalar orqali, texnologik innovatsiyalar moliyalashtiriladi, texnologik yangiliklarni jalb qilishga yordam beradi, bu esa ishlab chiqarishni samarali qilish va yangi mahsulotlar ishlab chiqarishga olib keladi. Yangilanayotgan texnologiyalar

ishchilar uchun yangi malakalarni talab qiladi, natija esa ularning ishga qabul qilinishini osonlashtiradi.

Investitsiyalar orqali, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash imkoniyati ortadi, kichik va o'rta biznesga e'tiborni kuchaytirish, ularga moliyaviy yordam ko'rsatishi va infratuzilma yaratishi mumkin. Bu esa ko'plab ish o'rinlarini yaratadi.

Investitsiyalar orqali, ta'lim sohasini ham takomillashtirish mumkin, bu esa xalqning malakasini oshiradi va ish bozoriga tayyorlangan mutaxassislarni yetkazib beradi.

Investitsiyalar orqali, investorlar uchun qulay sharoitlar yaratishga erishiladi. Investitsiya siyosatini takomillashtirish orqali esa, chet ellik investorlarni jalb qilish imkoniyatlari yaratiladi. Bunday investorlar yangi ishlab chiqarish joylarini ochishi, mahalliy aholi uchun bandlikni ta'minlashi mumkin.

Investitsiyalar orqali, ijtimoiy loyihalarga ham ko'proq moliyaviy e'tibor qaratilishi mumkin, masalan, sog'liqni saqlash yoki ta'lim sohalarida investitsiyalar kiritilishi natijasida yangi ish o'rinlari paydo bo'ladi.

Ishsizlik — har tomonlama salbiy oqibatlarga olib keluvchi jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy muammo. Uning oldini olish va kamaytirish uchun davlatlar faol bandlik siyosati yuritib, yangi ish o'rinlarini yaratishi, kasb-hunar o'rgatishni rivojlantirishi va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashi zarur.

Umuman olganda, investitsiya siyosati to'g'ri rejalashtirilsa va amalga oshirilsa, u iqtisodiyot rivojlanishini tezlashtirishi hamda bandlik darajasini oshirishi mumkin. Buning uchun davlatning roli muhimdir — u qonunchilik bazasini takomillashtirishi, investorlar uchun sharoitlarni yaxshilashi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashi kerak.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Tagaev B.E. Mehnat bozorini tadqiq etish va bandlikni boshqarish. O'quv qo'llanma. –T.: "Universitet", 2022. 220 bet.
2. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil. 6-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2025-yilda aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. (17.01.2025-yil PQ-12-son)
4. <https://president.uz>-O'zbekiston respublikasi prezidentining rasmiy veb sayti

5. <https://gov.uz>-O'zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi ma'lumotlari

INSON KAPITALI INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI

Ismatov Sharofiddin Asadullayevich

Tirmiz iqtisodiyot va servis universiteti katta o'qituvchisi

O'zbekiston oltin, uran, mis, tabiiy gaz, volfram zahiralari bo'yicha yetakchi ekani tasdiqlandi, kaliy tuzlari, fosforitlar, kaolin nafaqat MDHda, balki butun dunyoda ham. Xususan, oltin zahiralari bo'yicha dunyoda to'rtinchi o'rinda, oltin ishlab chiqarishda ettinchi, mis zaxiralarida o'ninchi va o'n birinchi, uran zaxiralari bo'yicha ettinchi va sakkizinchi, qazib olishda o'n birinchi va o'n ikkinchi o'rin.

Yangi binolar qurish, mavjudlarini zamonaviy asosda rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilish ishlari qizg'in jaranyolar bilan ketmoqda. Buning uchun qulay sharoit, imkoniyat va imtiyozlar yaratilmoqda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, ichki bozorda mahalliy mahsulotlar ulushini oshirish, mahalliy lashtirishni kengaytirish va korxonalararo hamkorlikni rivojlantirilmoqda.

YaIM o'sishi bo'yicha bir qator ta'sir qiluvchi bir qancha ijtimoiy-iqtisodiy omillar eng muhimlaridan biri mehnat resurslari omilidir.

"Mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faoliyatini to'liq amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish, ishchi kuchi sifatini oshirish, ishga muhtoj shaxslarni kasb-hunarga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini kengaytirish" mamlakatimizda mehnat resurslaridan foydalanishning muhim omili hisoblanadi.[1]

Kadrlar tarkibiga inson resurslarini kiritishning asosiy mezon mehnat salohiyatidir. Odatda, mehnat resurslarga 16 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan erkaklar va 16 yoshdan 55 yoshgacha bo'lgan ayollar kiradi. Ammo nafaqaxo'rlar ijtimoiy ishlab chiqarish va boshqa sohalarda ishlaydiganlar ham ishlashi mumkin.[2]

Mamlakatda ishchi kuchining hajmi va sifati qanchalik yuqori bo'lsa, YaIM shunchalik yuqori bo'ladi. Masalan, Xitoy (Xitoy) va Hindiston, dunyodagi yeng zich joylashgan mamlakatlar, sotib olish qobiliyati paritetini hisobga oladi uchun valyuta 2014-2022, yalpi ichki mahsulotga ko'ra, qaysi 1 dunyoda 1st joy (\$18.2

trillion, 2014). \$ 19,7 trillion 2015 yilda va \$ 21,3 trillion 2016 yilda, 2022 yilda 121,02 trillion yuanga (taxminan 18 trillion dollar) yetdi. Hindiston 3 o'rinni esa (\$7,3 trillion 2015 yilda, \$ 8,1 trillion 2015 va \$ 8.7 trillion 2016). trillion dollar) [7]. Buning ma'nosi shundan iboratki, YaIM to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir mamlakatda ishchi kuchining miqdori va sifati.

Ta'kidlash joizki, mamlakatimizda YaIM o'sishining asosiy manbai mehnat resurslari hajmi va ularning iqtisodiyotdagi bandligi. Haqiqiy yangi qiymat va YaIM o'sishining asosiy omili hisoblanadi. So'nggi yillarda aholining o'sishi bilan birga mamlakat va uning hududlari, ishchi kuchi soni va mamlakatda ish bilan bandlik yil sayin ortib bormoqda. Masalan, 2000 yilda ishchi kuchi 12,5 mln, iqtisodiy faol aholi 9,02 mln va ish bilan band bo'lganlar 8,9 mln. 2016 yilda bu ko'rsatkich mos ravishda 6 million, 5 million va 4,4 millionni tashkil yetdi. kishi boshiga.

YaIM ni oshirishda nafaqat ishchi kuchi resurslari, balki ularning tarkibi ham muhim rol o'ynaydi. So'nggi paytlarda mamlakat aholisi va mehnat resurslari tarkibida sezilarli o'zgarishlar yuz berdi.

Mehnatga layoqatli yoshdagi aholining ulushi yosh va jins guruhlarida yuqori. Shunday qilib, 2000 yilda mehnat yoshi aholisi doimiy aholining 49,7% ni va ishchi kuchining 98,2% ni, 2005 yilda 54,5% ga 98.7% ni, va 2016 yilda 57 % ya'ni nisbatan 7% ga va 99.4% mos ravishda tashkil etdi. Mamlakatda umumiy aholining mehnatga layoqatli ulushning oshishiga bevosita samarali barqaror demografik tizimning yaratilganligidandir [11]

Ishchi kuchi resurslariga iqtisodiyotda band bo'lganlar ham, agar bo'lmasa ishlay oladiganlar ham kiradi ish bilan band. Boshqacha qilib aytganda, ishchi kuchi resurslari faol (haqiqiy) va potensial xodimlardir.

Shuni ta'kidlash kerakki, so'nggi yillarda mamlakatimiz faol o'rtasidagi nisbatda kichik o'zgarishlarga duch keldi va potensial mehnat resurslari (1-jadval).

Jadval 1.

O'zbekistonda mehnat resurslarida faol va potensial tarkibiy qismlarning ulushi (ming. Shaxslar)¹⁵⁰

¹⁵⁰ Manba: asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan stat.uz sayti.

	2014	2019	2020	2021
Jami ishchi kuchi resurslari	18048,0	18949,0	19158,2	19334,9
Shahar	9681,5	10052,7	10471,7	10252,6
Jami foiz	53,6	53,1	54,7	53,0
Qishloq	7591,9	8896,3	8686,5	9082,3
Jami foiz	46,4	46,9	45,3	47,0
Ishchi kuchining faol qismi	13505,4	14876,4	14797,4	14980,7
Shahar	7327,0	7838,2	8189,8	7979,3
Jami foiz	54,3	52,7	55,3	53,3
Qishloq	6178,4	7038,2	6607,6	7001,4
Jami foiz	45,7	47,3	44,7	46,7
Ishchi kuchining potensial qismi	4542,6	4072,6	4360,8	4354,2

2-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, bizning ishchi kuchining faol va potensial qismi o‘rtasidagi bog‘liqlik so‘nggi yillarda mamlakat ahamiyatsiz. Bu har birida faol ishchi kuchi bilan izohlanadi. Tahlil qilingan davr so‘nggi yillarda nafaqaga chiqmoqda, yangi ishchilarni almashtirmoqda (oldingi davrlardagi potensial ishchi kuchi). Yilda bundan tashqari, ishchi kuchining ikkala qismida ham shaharlarda ish bilan band bo‘lganlarning ulushi yuqoriligicha qolmoqda.

Mamlakatdagi mehnat resurslariga YaIM o‘sishi katta ta’sir ko‘rsatganligi sababli, ulardan samarali foydalanish tavsiya etiladi. Mehnat resurslaridan samarali foydalanishga maqomni o‘zgartiradigan ko‘plab omillar ta’sir qiladi va mehnat bozorining tarkibi, ishchi kuchiga talab va taklif va unga bo‘lgan talab. Shuning uchun, iqtisodiyot va uning tarmoqlarida ishchi kuchini safarbar qilishni tahlil qilish uchun faktorial yondashuv talab etiladi. Qachon mehnat resurslaridan samarali foydalanishga ta’sir qiluvchi omillarni tahlil qilib, ularni guruhlariga bo‘lish kerak, masalan geografik va tabiiy-iqlim, demografik va ijtimoiy-iqtisodiy omillar sifatida.[3]

Mintaqaviy bandlik mintaqada mavjud bo‘lgan tabiiy resurslarga ham bog‘liq. Masalan, Navoiy, Toshkent, Buxoro va Farg‘ona tabiiy resurslarga boy hududlarda sanoat va ishlab chiqarish tarmoqlari yaxshi rivojlangan va ko‘pchilik ushbu hududlardan ish bilan ta’minlangan.

Demografik omillar mehnat resurslaridan samarali foydalanishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayni paytda, demografik omillar ishchi kuchi va bandlik tartibidagi tabiiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Mamlakat ishchi kuchining sifat va miqdoriy qisqarishiga, kasalliklar, ayniqsa kasbiy kasalliklar va jarohatlar natijasida, ish joylarini yo'qotish va yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, mehnat resurslaridan samarali foydalanish va safarbar etishga ta'sir qilish demografik omillar orasida gender omili alohida o'rin tutadi. Ayollarni iqtisodiyotga jalb qilish va faol aholining O'zbekistonga qo'shilishi o'ziga xosdir. Biz "bo'sh ish o'rinlari va lavozimlar to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etish tartibi to'g'risida" gi mehnat agentliklari Nizomni qayta ko'rib chiqishimiz kerak. Reglamentning amaliy bajarilishi past bo'lganligi sababli, ta'minlash mexanizmi mehnat bo'limlari uchun mavjud bo'sh ish o'rinlari va lavozimlarga axborot bilan ish beruvchilar samarasiz bo'ladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yirik korxonalarning 50% dan kamrog'i bo'sh ish o'rinlarini taqdim yetadi, kichik biznes va firmalar yesa ish o'rinlarini yaratishda deyarli ishtirok yetmaydilar.

Natijada, bo'sh ish o'rinlari soni mehnat bilan bog'liq agentliklar haqiqiy sonidan bir necha baravar past. Ushbu holatlar qayta ko'rib chiqish va takomillashtirishni talab qiladi. Ishsizlarni ish bilan ta'minlashda xususiy sektorning ishtirokini kuchaytirish zarur va xususiy kadrlar agentliklari faoliyatini qo'llab-quvvatlash. Bugungi kunda mamlakatimizda xususiy yollash agentliklari deyarli yo'q. Faqat ba'zi veb-saytlar ish va ish qidiruvchilar haqida ma'lumot beradi. Mehnat bozoridagi raqobat xususiy sektorda bandlik xizmatlaridan foydalanish natijasida yuzaga keladi. Sog'lom raqobat talab va taklifni, miqdoriy va tarkibiy qismlar o'rtasidagi yaqinlashuvni ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimiz YaIM ni oshirishning eng muhim omillaridan biri bu mehnat resurslarining hajmi, tarkibi va sifatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2017 -2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi.
2. Abdullayev Y. Makroiqtisodiy statistika. 100 savol va javoblar. - T.: "Mehnat", 1998. - 382 p.;
3. Nureyev P. M. bozor iqtisodiyotini rivojlantirish iqtisodiyoti. M.: Infra-M, 2001. p. 196.
4. www.stat.uz

TUMANLARNI BARQAROR RIVOJLANISHINI TA'MINLASH OMILLARI (SURXONDARYO VILOYATI MISODIDA)

Pardayev Lochinbek Farxod o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

Surxondaryo viloyati O'zbekistonning janubiy chekkasida joylashgan bo'lib, respublika hududiy mehnat taqsimotida alohida o'rin tutadi. Bu mintaqada ayni paytda uchta chet davlat – janubda Amudaryo bo'ylab Afg'oniston, shimol, shimoli-sharq va sharqda Tojikiston, janubi-g'arbda Turkmaniston bilan chegaradosh. Bunday geografik joylashuv viloyatga chegaralararo hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha betakror imkoniyatlar taqdim etadi va uning tranzit salohiyatini belgilab beradi. Shu munosabat bilan mazkur imkoniyatdan samarali foydalanish maqsadida Termiz, Angor va Uzun tumanlarida chegaraoldi savdo markazlarini rivojlantirish, chegaraoldi savdo markazlarini rivojlantirish, logistika markazlari faoliyati samaradorligini oshirish, "Termiz-Mozori Sharif" temir yo'li, "Drujba" ko'prigi orqali yuk tashish imkoniyatlaridan samarali va oqilona foydalanish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim.

Viloyat tumanlarini barqaror rivojlantirishda har bir tumanning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda Angor, Jarqo'rg'on, Qumqo'rg'on, Sho'rchi kabi tumanlarda paxtachilik va g'allachilik, Denov, Oltinsoy, Uzun, Sariosiyo tumanlarida bog'dorchilik va sabzavotchilik (bu tumanlarda subtropik mevalar, anor, anjir va sitrus mevalar yetishtirish imkoniyatlari yuqori), Boysun, Sherobod va Denov tumanlarida uzumchilik, Boysun, Muzrabot va Sherobod tumanlarida chorvachilik tarmoqlari iqtisodiy rivojlanish drayverlari bo'lib xizmat qilishi mumkin. Zamonaviy agrotexnologiyalarni joriy etish, tomchilatib sug'orish, issiqxona xo'jaliklarini rivojlantirish orqali yuqoridagi sohalarning samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Ayniqsa, eksportbop qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va qayta ishlash viloyat tumanlari iqtisodiyotining rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Ma'lumki, sanoat milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim o'rin tutuvchi va mamlakatning jahon xo'jalik tizimidagi mavqeini belgilab beruvchi eng muhim tarmoq hisoblanadi.

Viloyat tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan kelib chiqqan holda Boysun, Sherobod va Sariosiyo tumanlarida marmar, ohaktosh, granit kabi qurilish materiallari qazib olish imkoniyatlari mavjud bo'lib, bu tumanlarda tog'-kon sanoatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi. Ayni vaqtda Jarqo'rg'on, Muzrabot tumanlarida neft va gaz konlarining mavjudligi neft-gaz sanostini rivojlantirish asosida katta iqtisodiy samaraga erishish imkoniyatini taqdim etadi.

Surxonlaryo viloyatini barqaror iqtisodiy rivojlantirishda turizm sohasi alohida ahamiyatga ega. Zero, viloyat boy tabiiy va tarixiy-madaniy merosga ega, bu esa turizmni rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Xususan, Termiz shahri yaqinidagi Termiz shahri xarobalari, Ayritom, Kampirtepa, Fayoztepa kabi arxeologik yodgorliklar tarixiy turizmni, Boysun tog'lari, Surxon davlat qo'riqxonasi ekologik turizmni, Hakim at-Termiziy, Sulton Saodat, Kokildor ota, Zulkifl ota kabi ziyoratgohlar diniy turizmni, Boysun tog'lari, Termiz tumanida sog'lomlashtirish markazlari tabiiy-rekreatsion turizmni rivojlantirisha muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni / <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
2. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – 464 b.
3. Axmedov T.M., Abdullaev B.S., Zokirov S.S., Sattarov R.A. Teoretiko-metodologicheskie osnovy ustoychivogo sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya selskix territoriy: monografiya / T.M.Axmedov i dr. – Tashkent: Tafakkur nashriyoti, 2020. – 200 s.
4. Nazarov Sh.X. Strategiya razvitiya regionov. – T.: Baktriya press, 2017. – 144 c.
5. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati: 2024 yil yanvar-dekabr. – T.: 2025. – 509 b.

KAPITALGA KIRITILGAN INVESTITSİYALAR HISOBINING NAZARIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Egamberdiyeva Salima Rayimovna, QDTU dotsenti

To'rayev Xizir Nazar o'g'li

QDTU magistrantu

Milliy iqtisodiyot tarmoqlariga investitsiyalarni keng jalb qilish, qulay investitsiya muhitini barpo etish, ichki va tashqi moliyaviy manbalardan samarali foydalanish muhim vazifalarga kiradi. Jumladan, taraqqiyotimizning so'nggi besh yildagi yangi yo'nalishlarini belgilab beruvchi Harakatlar strategiyasida ham "ishlab

chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish, transport-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini olib borish” ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Ushbu ustuvor vazifaning bajarilishi natijasida respublikamizda asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi sezilarli ravishda oshmoqda. Ayniqsa, olib borilayotgan faol investitsiya siyosati natijasida so‘nggi yillarda respublikamizda investitsiyalar oqimi dinamikasi bo‘yicha ijobiy o‘sish kuzatilmoqda.

Shu bilan birga, o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi keskin ortib bormoqda.

Keyini yillarda butun dunyoda yuz bergan iqtisodiy pasayish respublikamizda investitsiyalar hajmi nisbatan oshganligini ko‘rish mumkin. Bu esa xo‘jalik yurituvchi subyektlarning o‘z faoliyatini kengaytirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, diversifikatsiyalash va innovatsion loyihalarni amalga oshirish orqali iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga qay darajada mablag‘lar sarflayotganligini anglatadi. Bu esa xo‘jalik yurituvchi subyektlarda kapital investitsiyalari hisobi masalasining har qachongidanda dolzarb ahamiyat kasb etib borayotganligidan dalolat.

Zero, qilingan har bir investitsiya korxonaga iqtisodiy naf olib kelishi zarur va buning uchun hamisha ilmiy asoslangan, ishonchli va tezkor axborotlarga talab yuqori bo‘ladi. Bunday axborotlar esa to‘g‘ri tashkil etilgan hisob va hisobot tizimi orqali shakllanadi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish maqsadida uzoq muddatli moddiy va nomoddiy aktivlarga ega bo‘lish uchun yo‘naltirgan mablag‘lari kapital qo‘yilmalar yoki kapital investitsiyalar sifatida qaraladi.

21-son BHMSda kapital investitsiyalar korxonalarning o‘z faoliyatini kengaytirish, ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish, asosiy vosita va nomoddiy aktivlarni, moliyaviy ijara asosida olingan asosiy vositalarga qo‘yilmalar va boshqa shu kabi maqsadlarda amalga oshirgan sarflari sifatida e’tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq asosiy fondlarni yaratish va takror ko'paytirishga, shu jumladan yangi qurilishga, modernizatsiya qilishga, rekonstruksiya qilishga, texnik jihatdan qayta jihozlashga, shuningdek, moddiy ishlab chiqarishning boshqa shakllarini rivojlantirishga kiritiladigan investitsiyalar kapital investitsiyalar jumlasiga kiradi.

Iqtisodiy adabiyotlarda ushbu turdagi investitsiyalar "yangi obyektlarni qurishga, eski obyektlarni kengaytirish, rekonstruksiya va modernizatsiya qilishga, shuningdek yangi asosiy vositalarni sotib olishga sarflangan mablag'lar majmuasi" yoki "asosiy vositalarni, takror ishlab chiqarishni kengaytirish hamda ularning sifat tarkibini yaxshilash xarajatlarining majmuidir" kabi ta'riflar bilan izohlanadi.

Kapital investitsiyalarning mazmuni va tarkibining normativ-huquqiy hujjatlar, iqtisodiy adabiyotlarda ularga berilgan ta'riflarni umumlashtirib, quyidagi muhim xulosalarga kelindi:

Birinchidan, kapital investitsiyalar uzoq muddatli moddiy va nomoddiy aktivlarga bo'lgan mulk huquqini qo'lga kiritish maqsadida yo'naltiriladi. Uzoq muddatli moliyaviy aktivlar, ya'ni moliyaviy investitsiyalar, debitorlik qarzlari va kechiktirilgan xarajatlar kapital investitsiya obyekti bo'lmaydi.

Ikkinchidan, investitsiyaning umumiy ta'rifiga mos ravishda kapital investitsiyalarning ham maqsadi kelgusida iqtisodiy manfaat ko'rishga qaratilgan bo'lsa-da, ulardan ijtimoiy naf olish maqsadi bo'lishi mumkin.

Uchinchidan, kapital investitsiya maqsadida sarflangan mablag' korxona kapitalini yoxud xalqaro standartlarda ta'kilanganidek, aktivlarini ko'paytirishi zarur.

To'rtinchidan, kapital investitsiyalarning mazmunini faqatgina asosiy kapitalga yo'naltirilgan qo'yilmalar sifatida tushunish, ushbu tushunchaning mazmunini tor doirada talqin qilish deb hisoblaymiz. Bizning fikrimizcha, kapital investitsiyalarga kengroq ma'noda qarash lozim.

Chunonchi, uzoq muddatli moliyaviy aktivlar va kechiktirilgan xarajatlardan tashqari barcha nojoriy aktivlarni ko'paytirish (xarid qilish, yaratish, modernizatsiya

va h.z.) va ulardan belgilangan maqsadlarda foydalanish bo'yicha qilingan xarajatlar majmui kapital investitsiya sifatida qaralishi lozim.

Beshinchidan, kapital investitsiyalar sifatida tan olinishi uchun qo'yilmalar faqatgina korxonaning o'ziga kiritilishi lozim. Boshqa tadbirkorlik subyektlariga yo'naltirilsa, bu moliyaviy investitsiya bo'lib qolishi mumkin.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida qilingan ilmiy xulosalar asosida kapital investitsiyalarni buxgalteriya hisobi obyekti sifatida tan olgan holda ularni "Kapital investitsiyalar — bu kelgusida iqtisodiy-ijtimoiy naf keltiradigan, xususiy aktivlarni miqdor va sifat jihatdan oshirishga qaratilgan maqsadli qo'yilmalardir" mazmunida ta'riflash uning mohiyatini yanada aniqroq ifoda etishga xizmat qiladi, deb hisoblaymiz. Ushbu ta'rif mazmunini yanada to'laroq ifodalash maqsadida quyidagilarni izohlash maqsadga muvofiqdir.

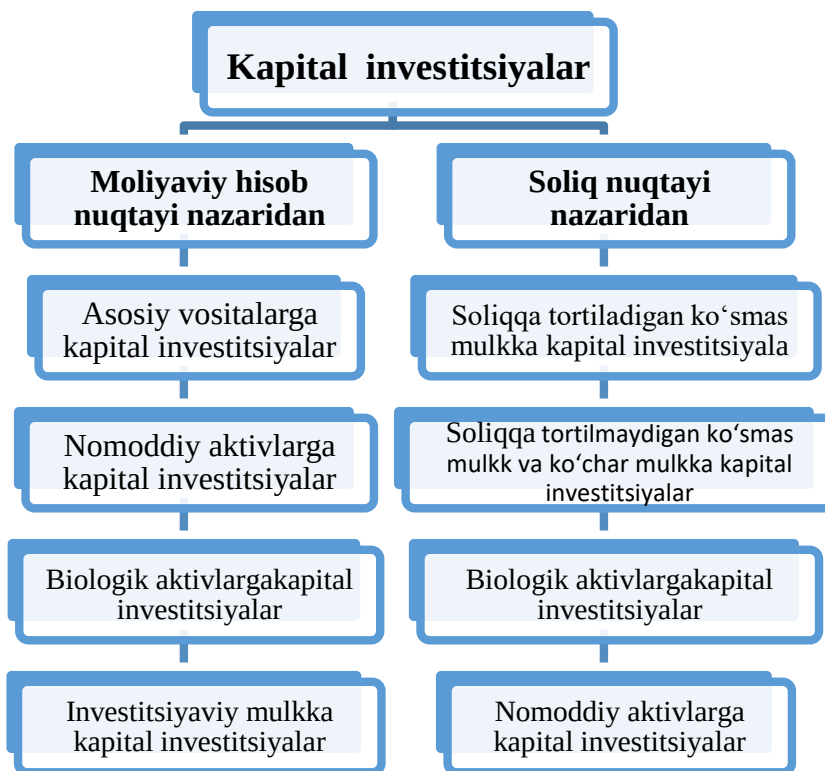
1. Kelgusida iqtisodiy-ijtimoiy naf keltiradigan deganda kapital investitsiyalar natijasida korxona ishlab chiqarish quvvatlarining oshishi, mahsulot (ish va xizmat)

lar sifatining yaxshilanishi natijasida operatsion daromadlarning ko'payishi, investitsiyaviy ko'chmas mulkdan olinadigan daromadlar, ijtimoiy obyektlarni qurish natijasida mehnat sharoitlarining yanada yaxshilanishi va unumdorlikning oshishi, infrastrukturaning yaxshilanishi evaziga boshqa biznes hamkorlar bilan aloqalarning mustahkamlanishi va shu kabi boshqa jihatlar nazarda tutilgan.

2. Xususiy aktivlarni miqdor va sifat jihatdan oshirish deganda kapital investitsiyalar natijasida korxonaning faqatgina o'ziga tegishli aktivlarining miqdor jihatdan oshishi va ular sifatining yanada yaxshilanishi tushuniladi. Asosiy vositalar sifatining yaxshilanishi ularning foydali xizmat muddatlari va quvvatlarining oshishi bilan izohlanadi.

3. Maqsadli qo'yilmalar deganda esa kapital investitsiyalarning maqsadi iqtisodiy-ijtimoiy naf olishga qaratilgan bo'lishi, agar bunday maqsadlar ko'zlanmagan bo'lsa, unday sarflar kapital investitsiya sifatida e'tirof etilmasligi lozimligi ta'kidlangan. Kapital investitsiyalar tasnifi borasida ham milliy standartlarda, maxsus adabiyotlar va ilmiy tadqiqotlarda turli xil yondashuvlar mavjud.

Bizning fikrimizcha, kapital investitsiyalarni tasniflashda buxgalteriya hisobining tarkibiy qismlari hisoblangan moliyaviy, soliq va boshqaruv hisobi nuqtayi nazardan yondashmoq zarur. Moliyaviy hisob nuqtayi nazardan kapital investitsiyalar tasnifini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida uzoq muddatli aktivlarga nisbatan belgilangan talablar asosida va soliq hisobi nuqtayi nazardan esa milliy soliq qonunchiligimiz normalaridan kelib chiqib belgilashni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz

1-rasm. Kapital investitsiyalarning moliyaviy va soliq hisobi nuqtayi nazardan tasniflanish¹⁵¹

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida kapital investitsiyalarning moliyaviy va soliq hisobi nuqtayi nazardan tasniflanishining boshqa jihatlari va ishchi schyotlar rejasida aks ettirilishi yuzasidan takliflar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi schyotlar tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar¹⁵²

t/r	Amaldagi schyotlar tizimi	Taklif etilayotgan schyotlar tizimi
1	0800-Kapital qo'yilmalarni hisobga oluvchi schyotlar	0800-Kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi schyotlar

¹⁵¹ Manba muallif ishlanmasi

¹⁵² Manba muallif ishlanmasi

2	0810-Tugallanmagan qurilish	0810-Asosiy vositalarga kapital investitsiyalar;
3	0820-Asosiy vositalarni xarid qilish	0820-Investitsiyaviy mulkka kapital investitsiyalar
4	0830-Nomoddiy aktivlarni xarid qilish	0830-Nomoddiy aktivlarga kapital investitsiyalar
5	0840-Asosiy podani tashkil qilish	0840-Biologik aktivlarga kapital investitsiyalar
6	0850-Yerni obodonlashtirishga kapital qo'yilmalar	
7	0860-Moliyaviy ijara shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalarga kapital qo'yilmalar	
8	0890-Boshqa kapital qo'yilmalar	

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. 2016 yil 14 aprel. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2016 y., 15-son, 142-modda. <http://www.lex.uz/acts/2931253>. 22-modda, 25-modda, 26-modda. 2.' O'zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent sh.,2021-yil 25-fevral, O'RQ-677-son
- 3.O'zbekiston Respublikasining Soliq Kodeksi.<http://www.lex.uz/docs/1286558>.
- 4.O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 2019-yil 25 dekabr, O'RQ-598
<https://www.lex.uz/docs/4664142>
- 5.O'zbekistan Respubliki buxgalteriya hisobi milliy standarti 21-son BHMS.—Tashkent: "NORMA", 2012.—256-bet.
- 6.Egamberdiyeva S.R. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. "Intellekt" nashriyoti, 2021. 272 563 bet. Lotin alifbosida
- .S. Tashnazarov. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari: Oliy o'quv yurtlari magistratura mutaxassisliklari uchun darslik. – Toshkent:2019. – 555 b.

MASOFAVIY BANK XIZMATLARINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI VA ILG'OR XORIJ TAJRIBASI

Xolmatova Asila Menglimurod qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

So'nggi yillarda bank sektorida raqamli transformatsiya jarayonlari sezilarli darajada jadallashdi. Ayniqsa, masofaviy bank xizmatlarining — ya'ni onlayn banking, mobil banking, elektron to'lov tizimlari kabi xizmatlarning — ommalashuvi moliyaviy xizmatlar ko'rsatish tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Banklar raqobatbardoshlikni ta'minlashi uchun zamonaviy bank xizmatlarini joriy etishga, yangi texnologiyalardan foydalanishga yanada ko'proq ehtiyoj sezmoqdalar.

Xususan, bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev 2024 – yil 20 - noyabrda bank tizimi bo'yicha o'tkazilgan yig'ilishda „ Har bir tijorat banki

dunyoqarashini mutlaqo o'zgartirishi kerak. Chunki xususiy va xorijiy banklarga nisbatan rentabelliklarining ancha past darajada desak to'g'ri bo'ladi. 16,5 trln pul turibdi. Eng muammoli kreditlar. Bugun sizni yig'ishimdan eng katta maqsad — davlat pulinining qadriga yetish, samaradorligini oshirish nuqtai nazaridan har bir tijorat banki dunyo qarashini mutlaqo o'zgartirishi kerak”, — deya ta'kidladi prezident.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, so'ngi yillarda bank tizimini erkinlashtirish va erkin raqobat sharoitiga moslashtirish ko'zda tutilgan bir qator xorijiy mamlakatlarning bank bo'yicha amaliyotlarini o'rganishimiz lozim bo'ladi. Chunki xorij mamlakatlarining bank tizimi sohasi bizdan ancha ilg'or. Ushbu xizmatlar mijozlar uchun qulayliklar yaratish, bank operatsiyalarining tezligi va xavfsizligini oshirish bilan birga, banklarning operatsion samaradorligini ham yaxshilashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar o'rganilib, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Mazkur maqolada masofaviy bank xizmatlarining ilmiy-nazariy asoslari o'rganiladi, ularning samaradorligini baholashga doir metodologiyalar ishlab chiqiladi va ilg'or xorijiy tajribalar tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi, masofaviy xizmatlar tufayli bank tizimi faoliyatining yangi bosqichga ko'tarilishi bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonning samarali boshqarilishi uchun ilmiy asoslangan yondashuv zarurligini taqozo etadi.

2. Adabiyotlar tahlili

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, masofaviy bank xizmatlari bank tizimining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil sifatida qaralmoqda. Jumladan, Shik va Evans (2013) o'z tadqiqotlarida masofaviy xizmatlar yordamida bank operatsiyalarini avtomatlashtirish orqali xarajatlar kamayishi va mijozlar bilan aloqalarning mustahkamlanishini ta'kidlaganlar.

Xavfsizlik masalalari esa ushbu xizmatlarning muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun asosiy shartlardan biridir. Kotelnikov (2016) “Digital Banking and Security” nomli ishida masofaviy bank xizmatlarining xavfsizligini ta'minlash uchun

blokcheyn, biometrik autentifikatsiya kabi texnologiyalarni tatbiq etishni taklif etgan.

Shuningdek, raqamli bank xizmatlarining ijtimoiy va iqtisodiy ta'sirini o'rgangan bir qancha tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular xizmatlarning ommalashuvi moliyaviy inklyuzivlikni oshirishiga, kichik va o'rta biznes subyektlari faoliyatini qo'llab-quvvatlashiga e'tibor qaratadi.

3. Ilmiy izlanish va metodlar.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — masofaviy bank xizmatlarining samaradorligini baholashga xizmat qiluvchi metodologiyalarni ishlab chiqish va ularni ilg'or xorijiy tajriba bilan solishtirish orqali tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy yondashuvlar asosida izlanish olib borildi:

- Statistik tahlil: foydalanuvchilar soni, operatsiyalarning tezligi, daromad va xarajatlar ko'rsatkichlari asosida xizmatlarning iqtisodiy samaradorligi baholandi;
- Solishtirma metodika: rivojlangan davlatlar (AQSh, Germaniya, Niderlandiya) tajribasi bilan O'zbekiston bank tizimidagi yondashuvlar solishtirildi;
- Ekonometrik modellash: xizmatlarning foydalanuvchi qoniqishiga va moliyaviy natijalarga ta'sirini matematik modellashtirish orqali o'rganildi.

1-jadval

Mijozlarning qoniqish darajasini baholash¹⁵³

Kriteriyalar	Yuqori daraja (%)	O'rta daraja (%)	Past daraja (%)
Xizmatlarning qulayligi	75	18	7
Xavfsizlik darajasi	82	15	3
Tezlik va samaradorlik	70	25	5
Foydalanuvchi interfeysi	80	15	5

Ushbu jadvalda mijozlarning masofaviy bank xizmatlaridan qoniqish darajasi asosiy to'rtta mezon bo'yicha tahlil qilingan: xizmatlarning qulayligi, xavfsizlik darajasi, tezlik va foydalanuvchi interfeysi. So'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, eng yuqori baho xavfsizlik (82%) va foydalanuvchi interfeysi (80%) ko'rsatkichlariga

¹⁵³ Manba muallif ishlanmasi

to'g'ri keladi. Bu esa banklar tomonidan taqdim etilayotgan xizmatlar foydalanuvchilar ehtiyojlariga mos kelishini anglatadi.

Masofaviy bank xizmatlarini takomillashtirish, nafaqat banklar, balki butun moliya tizimi uchun muhim vazifadir. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, xavfsizlikni oshirish va mijozlarga qulay xizmat ko'rsatishni ta'minlash orqali banklar o'z samaradorligini oshirishi mumkin. Bu bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar, masalan, Markaziy Osiyo, Janubiy Koreya va Yaponiyaning raqamli bank tizimlaridan olingan tajribalar, katta ahamiyatga ega. Ushbu bo'limda masofaviy bank xizmatlarini takomillashtirish bo'yicha ilg'or tajribalar va ularning amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

2-jadval

Texnologik samaradorlikni baholash¹⁵⁴

Xizmat turi	Ishlash tezligi (sekund)	Xizmatlarning barqarorligi (%)
Onlayn banking	2.5	99
Mobil banking	3.0	98
Elektron to'lov tizimlari	1.8	97

Bu jadvalda masofaviy bank xizmatlarining texnologik ishlash ko'rsatkichlari, xususan, xizmat ko'rsatish tezligi va tizim barqarorligi aks ettirilgan. Onlayn bankingning 2.5 soniyalik javob tezligi va 99% barqarorlik darajasi texnologik infratuzilmaning yuqori darajada shakllanganligini ko'rsatadi.

3-jadval

Moliyaviy samaradorlikni baholash¹⁵⁵

Yil	Daromad (mln. so'm)	Xarajat (mln. so'm)	Foyda (mln. so'm)
2022	12,500	7,000	5,500
2023	15,000	7,500	7,500
2024	17,000	8,000	9,000

Jadvalda masofaviy bank xizmatlarining moliyaviy samaradorligi baholangan. Xizmatlar joriy etilganidan so'ng, daromadlar va foyda o'sib

¹⁵⁴ Manba muallif ishlanmasi

¹⁵⁵ Manba muallif ishlanmasi

borayotgani ko'rsatilgan. Bu masofaviy bank xizmatlarining samaradorligini oshirish orqali bankning moliyaviy natijalari sezilarli darajada yaxshilanganini ko'rsatadi.

Ushbu jadval yillik kesimda bankning daromad va foyda ko'rsatkichlarini ko'rsatadi. 2022–2024 yillar oralig'ida daromad 12,500 mln so'mdan 17,000 mln so'mga oshgan bo'lsa, foyda 5,500 mln so'mdan 9,000 mln so'mga yetgan. Bu masofaviy xizmatlar orqali bank moliyaviy barqarorligini sezilarli darajada mustahkamlaganini anglatadi.

Xorijiy ilg'or tajribalar tahlili

1. Markaziy Osiyo tajribasi. O'zbekiston va qo'shni davlatlarda raqamli bank xizmatlarining joriy etilishi va kengaytirilishi, mintaqaviy moliyaviy tizimda yangi bosqichni boshlab berdi. O'zbekistonning "Raqamli iqtisodiyot" strategiyasi asosida Payme, Click kabi xizmatlarning keng joriy etilishi, shuningdek Uzcard tizimining rivojlanishi bank xizmatlarini mijozlarga yaqinlashtirdi.

2. Koreya Respublikasi tajribasi. KakaoBank va Toss kabi raqamli banklar Koreyada butunlay masofaviy xizmat ko'rsatish modelini muvaffaqiyatli amalga oshirdi. Ular biometrik autentifikatsiya, raqamli kreditlash va xavfsizlik texnologiyalarini keng qo'llagan holda, foydalanuvchilarning ishonchini qozondi. KakaoBank 10 milliondan ortiq foydalanuvchiga ega bo'lib, bank sektorida transformatsiyaning yorqin namunasi bo'lib xizmat qilmoqda.

3. Yaponiyaning ilg'or tajribasi. Yaponiya Mizuho Bank va Japan Post Bank kabi yirik moliyaviy institutlari orqali raqamli xizmatlar sohasida ilg'or tajribaga ega. Ular 2014-yildan boshlab masofaviy xizmatlarni keng joriy etib, foydalanuvchilarga yuqori darajadagi xizmatlar taqdim etmoqda. Biometrik identifikatsiya, blokcheyn texnologiyasi va foydalanuvchi xavfsizligi tizimlari Yaponiyada bank ishonchliligini ta'minlashda asosiy omillar hisoblanadi.

O'zbekiston sharoitida Koreya va Yaponiya tajribasini tatbiq etish quyidagi ustuvor yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:

1. Biometrik autentifikatsiya tizimlarini joriy etish – foydalanuvchilar identifikatsiyasini kuchaytirish;

2. Mobil banking xizmatlarini kengaytirish – mavjud ilovalar funksionalligini oshirish;
3. Raqamli kreditlash tizimlarini rivojlantirish – tezkor va ishonchli kredit xizmatlarini taklif etish;
4. Xavfsizlik tizimlarini modernizatsiya qilish – blokcheyn va boshqa ilg'or texnologiyalar asosida.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, masofaviy bank xizmatlari nafaqat banklar, balki butun moliyaviy tizim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Xorijiy ilg'or tajribalar – xususan, Janubiy Koreya, Yaponiya va Markaziy Osiyo mamlakatlari amaliyoti O'zbekiston uchun ayni paytda dolzarb va foydali yo'nalishlar sifatida ko'riladi.

Tavsiya sifatida, O'zbekiston bank tizimi:

- mijozga yo'naltirilgan xizmatlarni takomillashtirishi,
- texnologik infratuzilmasini zamonaviylashtirishi,
- raqamli xavfsizlik choralarini kuchaytirishi lozim.

Bu orqali respublikamizda barqaror raqamli bank tizimini shakllantirish, moliyaviy inklyuziyani oshirish va iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qilish mumkin bo'ladi.

Ilmiy yangilik sifatida, masofaviy bank xizmatlarining samaradorligini baholashda yangi kompleks yondashuv taklif qilindi. Bu yondashuv mijozlarning subyektiv tajribasini, bank infratuzilmasining texnologik darajasini va xizmatlar xavfsizligini integratsiyalashgan tarzda baholash imkonini beradi. Shuningdek, xorijiy tajribalarning tahlili asosida, ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, masofaviy bank xizmatlarining joriy etilishi bank tizimining umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunda mijozlarning xizmatlardan foydalanishdagi qulayliklari, banklar uchun operatsion xarajatlarning kamayishi va raqobatbardoshlikning oshishi muhim rol o'ynaydi.

Quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Foydalanuvchi tajribasiga asoslangan yondashuv: xizmat interfeyslarini soddalashtirish, 24/7 texnik qo'llab-quvvatlashni yo'lga qo'yish;
2. Texnologik infratuzilmani takomillashtirish: tizim barqarorligini ta'minlaydigan zamonaviy texnologiyalarni joriy etish;
3. Xavfsizlikni kuchaytirish: blokcheyn, ikki bosqichli autentifikatsiya va biometrik usullardan foydalanish;
4. Xalqaro tajribalarni lokalizatsiya qilish: xorijiy muvaffaqiyatli yondashuvlarni O'zbekiston moliyaviy tizimi sharoitlariga moslashtirish;
5. Raqamli savodxonlikni oshirish: aholining keng qatlamlari uchun o'quv dasturlarini ishlab chiqish va tatbiq etish.

Shunday qilib, masofaviy bank xizmatlarini samarali joriy etish nafaqat moliyaviy tizim barqarorligini ta'minlaydi, balki iqtisodiy rivojlanish va moliyaviy inklyuzivlikka ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Electronic Document Circulation," No. 611-II, April 29, 2004.
2. Abdullaeva Sh.Z. Banking. Textbook. - T.: Economics and Finance, 2017. 732 pages.
3. Azizov U.Y. et al. Banking. Textbook. - T.: Economics and Finance, 2016. 768 pages.
4. www.cb.uz Central Bank of the Republic of Uzbekistan
5. www.mygov.uz Government Portal of the Republic of Uzbekistan

INKLYUZIV SUG'URTA VA RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLAR AMALIYOTI ASOSIDA O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV SUG'URTANI RIVOJLANTIRISH

***Ravshanova Mohinur O'rolovna
Bank-moliya akademiyasi doktoranti***

So'nggi yillarda pandemiya va inflyatsiya kabi global iqtisodiy muammolar sug'urtaga bo'lgan ehtiyojni sezilarli darajada oshirdi. Ushbu sharoitda "inklyuziv sug'urta" konsepsiyasi moliyaviy xavf-xatarlarga qarshi himoya vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv sug'urta ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj qatlamlar uchun sug'urta qamrovidagi bo'shliqlarni bartaraf etish orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi va u an'anaviy sug'urta

xizmatlaridan foydalana olmayotgan past daromadli aholi qatlamlari uchun moliyaviy himoya vositasi sifatida ko'zga tashlanmoqda.

Inklyuziv sug'urta nafaqat sug'urta xizmatlarining jismoniy va moliyaviy jihatdan mavjudligini ta'minlash, balki ularni aholi ehtiyojlariga mos tarzda loyihalash va yetkazib berish orqali ijtimoiy adolat va iqtisodiy inklyuziyani kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu orqali kam ta'minlangan guruhlar orasida moliyaviy chidamlilikni oshirish, ularni turli makroiqtisodiy zarbalarga nisbatan bardoshli qilish va uzoq muddatli iqtisodiy farovonlikka erishishga hissa qo'shish mumkin. Ushbu maqolada inklyuziv sug'urta rivojlanishining ijtimoiy ahamiyati va O'zbekistonda unga bo'lgan ehtiyoj xususida nazariy va amaliy yechimlar yoritilgan.

Geneva Assotsiatsiyasi ¹⁵⁶ tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra, inklyuziv sug'urta tizimlari rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish bo'yicha muhim vosita sifatida qaralmoqda. Fransiya, Germaniya, Italiya, Yaponiya, Ispaniya, Buyuk Britaniya va AQSh kabi yetakchi iqtisodiyotlarda 28,000 dan ortiq xonadon ishtirok etgan global so'rov natijalari shuni ko'rsatadiki, aholining turli ijtimoiy-demografik qatlamlari o'rtasida sug'urta qamrovi va himoya bo'shliqlari hali ham sezilarli darajada mavjud. Garchi respondentlarning 85 foizi hech bo'lmaganda bir ixtiyoriy sug'urta mahsulotiga ega bo'lgan bo'lsa-da, past daromadli ishchi kuchi, Z avlodi vakillari hamda boshqa guruhlar orasida an'anaviy sug'urta xizmatlaridan foydalanish darajasi pastligicha qolmoqda. Bundan tashqari, ayrim mamlakatlar kesimida ham o'ziga xos ehtiyoj va muammolar mavjud: masalan, Yaponiyada Z avlodi orasida sug'urtalash darajasi past bo'lsa, Fransiyada keksalar uchun xususiy sog'liqni saqlash sug'urtasiga bo'lgan ehtiyoj yuqoriligi kuzatilmoqda.¹⁵⁷

Inklyuziv sug'urtaning global ahamiyati ortib borayotgan bir paytda, ushbu konsepsiyaning O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham alohida

¹⁵⁶ Geneva assotsiatsiyasi- (to'liq nomi: The Geneva Association – The International Association for the Study of Insurance Economics) — bu sug'urta iqtisodiyoti va risklarni boshqarish bo'yicha xalqaro ilmiy-assotsiatsiya hisoblanadi. U 1973-yilda Shveysariyada, aniqrog'i, Jenevada tashkil etilgan.

¹⁵⁷ INCLUSIVE INSURANCE IN ADVANCED ECONOMIES: Alleviating strains on society report. 2024 y November.

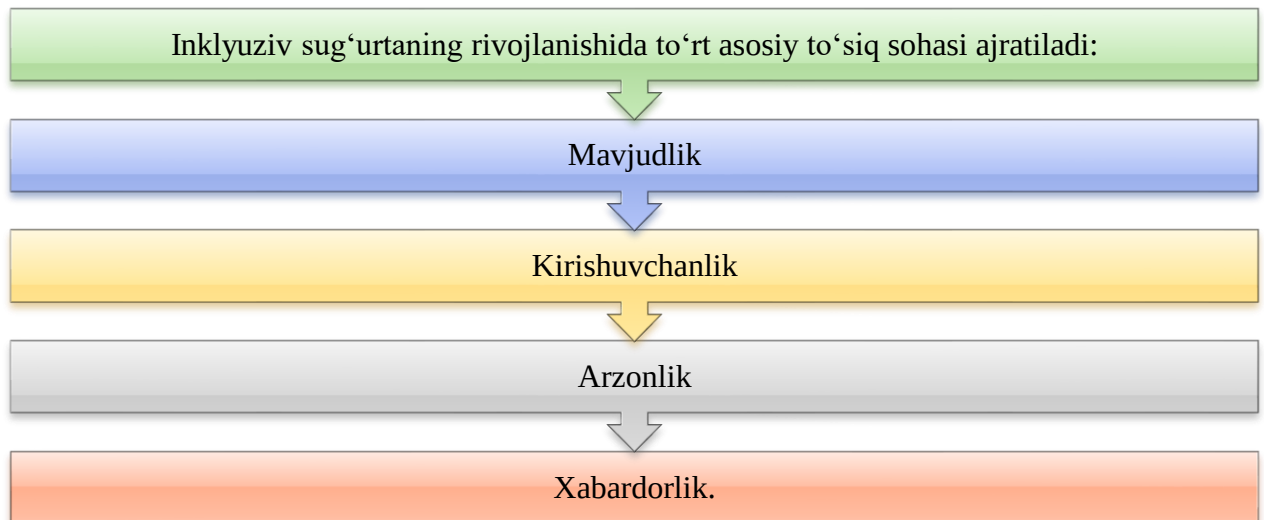
strategik va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyat kasb etishi tabiiy. Mamlakatda aholi daromadlarining notekis taqsimlanishi, norasmiy mehnat bozorining kengligi, ijtimoiy himoya tizimining hali to'liq qamrovga ega emasligi va moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi – bularning barchasi inklyuziv sug'urtaning zaruratini yanada oshirmoqda.

Hozirda O'zbekistonda aholining katta qismi, ayniqsa qishloq joylarda yashovchilar, ayollar, yoshlar, norasmiy ishlovchilar va mehnat muhojirlari sug'urta xizmatlariga yetarlicha kirish imkoniyatiga ega emas. Ixtiyoriy tibbiy sug'urta, kichik bizneslarni moliyaviy xavflardan himoyalovchi mahsulotlar yoki tabiiy ofatlarga qarshi qamrov — bularning barchasi hali keng ommalashmagan. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv sug'urta O'zbekiston jamiyatida moliyaviy himoya bo'shliqlarini to'ldirish, aholining iqtisodiy barqarorligini oshirish va kambag'allikning oldini olish uchun muhim vosita sifatida qaralishi lozim.

Bundan tashqari, O'zbekiston hukumati tomonidan 2022–2026 yillarga mo'ljallangan ijtimoiy himoya strategiyasida ham moliyaviy xizmatlarning inklyuzivligini oshirish alohida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Mazkur siyosiy va institutsional muhit inklyuziv sug'urtani rivojlantirish uchun qulay asos yaratadi. Buni amalga oshirish uchun esa sug'urta kompaniyalari va davlat o'rtasida yaqin hamkorlik, moliyaviy savodxonlikni oshirishga doir kompaniyalar, hamda raqamli yechimlardan foydalanish orqali sug'urta mahsulotlarini ommabop va qulay shaklda taqdim etish zarur.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, inklyuziv sug'urta tizimlari ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qiladi. O'zbekiston uchun esa bu, ayniqsa, pandemiya va inflyatsion bosim ortidan yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolar fonida, dolzarb masala sifatida ko'rilmogda. Shu jihatdan, O'zbekiston inklyuziv sug'urtani rivojlantirish orqali barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim qadam tashlashi mumkin. 2020-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda sug'urta bozori yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbatan atigi 0,36% ni tashkil etgan, bu esa sug'urtalanganlik darajasining juda past ekanligini ko'rsatadi. 2022-yilga kelib, bu ko'rsatkich 0,34% dan 0,7% gacha o'zgarib turgan. 2023-yilda esa sug'urta

bozori hajmi 29% ga o'sib, 8,06 trillion so'mga yetgan bo'lsa-da, hayot sug'urtasi ulushi 24,47% dan 3,53% ga tushib ketgan.¹⁵⁸ Bu raqamlar aholining katta qismi sug'urtadan foydalanmayotganini anglatadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi (UNDP) tomonidan 2022-yilda o'tkazilgan tahlilga ko'ra, O'zbekistonda inklyuziv sug'urta xizmatlari past darajada bo'lib, asosiy sabablar qatoriga mahsulotlar dizaynining mijozlar ehtiyojlariga mos emasligi, past moliyaviy savodxonlik va tarqatish kanallarining cheklanganligi kiradi.

1-rasm. Inklyuziv sug'urtaning rivojlanishidagi to'siqlar¹⁵⁹

Ushbu to'siqlar sug'urta xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi, ayniqsa ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan zaif qatlamlar uchun.

1. Mavjudlik to'siqlari asosan moslashtirilgan sug'urta mahsulotlarining yetishmasligi bilan bog'liq. Bu holat ko'pincha axborot assimetriyasidan kelib chiqadi, bu esa noxush tanlov (ya'ni, yuqori xavfga ega shaxslarning sug'urtaga ko'proq murojaat qilishi) va axloqiy tavakkalchilik (sug'urtalangan shaxslarning xavfsizlik choralariga kamroq e'tibor berishi) kabi salbiy oqibatlarga olib keladi. Sug'urtalovchilar ayrim demografik guruhlar bo'yicha risklarni aniq baholash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarning yetishmasligi yoki muassasaviy cheklovlar, jumladan qat'iy tartibga solish choralari tufayli ushbu guruhlarini bozor tashqarisida qoldirishi mumkin.

¹⁵⁸ <https://stat.uz> O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi

¹⁵⁹ Adabiyotlar ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

2. Kirishuvchanlikdagi muammolar, ayniqsa chekka va uzoq hududlarda, infrastrukturaviy va texnologik cheklovlar bilan kuchaytiriladi. An'anaviy tarqatish mexanizmlarining (masalan, agentlar yoki brokerlar orqali) mavjud emasligi yoki cheklanganligi, ushbu hududlardagi aholini sug'urta xizmatlaridan foydalana olmaslikka olib keladi. Bundan tashqari, raqamli tafovut – internetga ulanish va raqamli savodxonlikning past darajasi – sug'urtachilar bilan onlayn muloqotni qiyinlashtiradi.

3. Arzonlik inklyuziv sug'urtaning asosiy iqtisodiy to'siqlaridan biri hisoblanadi. Kam daromadli guruhlar uchun sug'urta xarajatlari ko'pincha boshqa asosiy ehtiyojlar oldida ikkinchi darajaga tushadi. Yuqori sug'urta premyalari, ayniqsa zararli tanlov va tarqatish xarajatlari ta'sirida, ushbu xizmatlarni arzonlashtirish imkoniyatlarini cheklaydi. Bundan tashqari, mulkka egalik qilish bilan bog'liq noto'g'ri tasavvurlar (masalan, tabiiy ofatlarga moyil hududlardagi uylar) sug'urtaga bo'lgan talabni yanada pasaytiradi.

4. Xabardorlikning pastligi, moliyaviy savodxonlik darajasining yetarli emasligi bilan izohlanadi. Aholining ko'plab qatlamlari sug'urtaning foydali jihatlarini to'liq tushunmaydi yoki salbiy hodisalar ehtimolini past baholaydi. Bu esa "aniq yo'qotish"ni istamaslik bilan bog'liq xulq-atvoriy omillarni kuchaytiradi va sug'urtani xarid qilishni murakkablashtiradi.

Ushbu to'siqlarni bartaraf etish uchun sug'urta kompaniyalari **ko'p yo'nalishli strategik yondashuvni** ishlab chiqishlari zarur. Bunga quyidagilar kiradi:

- Mijozlar orasida ishonchni shakllantirish va mustahkamlash;
- Maqsadli guruhlar ehtiyojlariga mos mahsulotlar ishlab chiqish;
- Raqamli texnologiyalar yordamida xizmatlarga kirishuvchanlikni oshirish;
- Moliyaviy savodxonlikni keng omma orasida targ'ib qilish;
- Davlat sektori bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish.

Inklyuziv sug'urtani yuqoridagi tahlillar yordamida rivojlantirgan mamlakatlar sirasiga Hindiston: 2014-yilda boshlangan Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana dasturi orqali 500 milliondan ortiq odam bank hisoblariga ega bo'lib, sog'liqni saqlash

sug'urtasi bilan qamrab olindi, Tanzaniya: 2006-yilda aholining atigi 11% moliyaviy xizmatlardan foydalangan bo'lsa, 2019-yilga kelib bu ko'rsatkich 60% ga yetdi. Bu o'sish asosan mobil moliyaviy xizmatlar orqali amalga oshdi, Gana: Inklyuziv sug'urta laboratoriyalari orqali norasmiy sektor ishchilari uchun sog'liqni saqlash sug'urtasi mahsulotlari ishlab chiqilib, ro'yxatdan o'tganlar soni 30% ga oshdi.

O'zbekistonda inklyuziv sug'urtani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar

1. *Raqamli texnologiyalarni joriy etish:* Mobil ilovalar va USSD xizmatlari orqali sug'urta mahsulotlarini taqdim etish.
2. *Moliyaviy savodxonlikni oshirish:* Aholi orasida sug'urtaning ahamiyati haqida targ'ibot ishlarini kuchaytirish.
3. *Moslashuvchan to'lov tizimlari:* Past daromadli qatlamlar uchun mos to'lov variantlarini yaratish.
4. *Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash:* Sug'urta kompaniyalariga soliq imtiyozlari va subsidiyalar taqdim etish.
5. *Mahalliy hamkorlik:* Mahalliy hokimiyatlar, jamoat tashkilotlari va banklar bilan hamkorlikda sug'urta xizmatlarini kengaytirish.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy tizimida inklyuziv sug'urtaning rivojlanishi iqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga, davlat tomonidan ko'rsatilayotgan ijtimoiy himoya mexanizmlarini yanada samarali qiladi. Inklyuziv sug'urtaning kengayishi, barcha ijtimoiy guruhlarining xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi, xususan, kambag'allikni kamaytirish, norasmiy sektorda faoliyat ko'rsatayotgan fuqarolarni himoya qilish va ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish, moliyaviy savodxonlikni oshirish va moslashuvchan to'lov tizimlarini yaratish inklyuziv sug'urtaning barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi asosiy omillardan hisoblanadi. Shu bilan birga, davlat tomonidan sug'urta kompaniyalariga taqdim etiladigan soliq imtiyozlari va subsidiyalar, hamda mahalliy hamkorlikni kuchaytirish inklyuziv sug'urta bozorining kengayishiga muhim turtki bo'ladi. Agar O'zbekiston yuqoridagi yo'nalishlar asosida amalga oshirsa, 5-7 yil ichida sug'urtalangan aholi

ulushini 0,7% dan 5-10% gacha oshirish mumkin. Bu nafaqat aholining moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi, balki sug'urta bozorining o'sishiga ham xizmat qiladi. Shu tarzda, inklyuziv sug'urtaning rivojlanishi, nafaqat moliyaviy va iqtisodiy barqarorlikni, balki O'zbekistonning global iqtisodiy tizimiga integratsiyasini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. *Inclusive Insurance and Risk Financing in Uzbekistan: Snapshot and Way Forward* 2022.
2. *INCLUSIVE INSURANCE IN ADVANCED ECONOMIES: Alleviating strains on society report.* 2024 y November.
3. <https://stat.uz> O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi
4. www.imv.uz- Iqtisodiyot va moliya vazirligi

ISHLAB CHIQARISH SOHASIDA MARKETINGNING O'RNI.

Ergasheva Komila To'ra qizi

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi

Fayzulloyeva Oyro'za Ro'zimurodovna

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi

Globallashuv davrida iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lgan ishlab chiqarish hamda marketing sohalari alohida rivojlanib bormoqda. Ushbu sohalar bir-birini to'ldirib turuvchi tarmoq ekanligini inobatga olgan holda ishlab chiqarish sohasi yuksalishi uchun marketingning yangicha yondashuvlarini O'zbekiston iqtisodiyotiga tadbiq qilish lozim. Buning uchun marketingning yangi g'oyalari va strategiyalarini ishlab chiqish o'rinlidir. Ishlab chiqarish sohasini jadal rivojlantirish bo'yicha: 24.01.2022 yildagi PQ-99-son "Respublikada ishlab chiqarishni rivojlantirish va sanoat kooperatsiyasini kengaytirishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorida - investitsiya loyihalarini amalga oshirish doirasida mahalliy mahsulotlar kontentini kengaytirish bo'yicha raqobatbardosh sharoitlar yaratish; -xorijiy va mahalliy innovatsion texnologiyalar transferini moliyalashtirishning samarali tizimi va platformasini yaratish hamda ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish bo'yicha aniq chora tadbirlar belgilab olingan.

Yurtimizda ishlab chiqarish sohasi bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar anchagina, biroq bu tashkilotlarning barchasida marketing sohasi samarali yo'lga

qo'yilmagan. Ishlab chiqarish sohasida savdo natijalari yuqorilashi uchun marketing tizimi yetarli darajada takomillashishi kerak.

Rivojlangan davlatlar tajribasidan ma'lumki, marketing strategiyasini ishlab chiqmagan korxonalar uzoq muddatli raqobatda muvaffaqiyat qozonishi qiyin. Marketing quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Bozor ehtiyojlarini tahlil qilish;
2. Mahsulotga bo'lgan talabni aniqlash;
3. Mahsulotni bozorga chiqarish yo'llarini ishlab chiqish;
4. Raqobatchilarni o'rganish va differensiallashgan yondashuv ishlab chiqish;

Marketing korxonaning tovarlar ishlab chiqarish va sotishini tashkil etish hamda boshqarish shaklidir. Ishlab chiqarish sohasida tayyorlangan tovarni sotuv tizimini yo'lga qo'yish eng muhim vazifadir. Sotuv tizimini yaxshilash uchun esa, hozirgi davrga mos yangicha marketing strategiyalarini yaratilishi lozim. Bunga misol qilib quyidagi marketing strategiyalarini misol keltiramiz:

1. Raqamli transformatsiyaga asoslangan marketing strategiyasi. Ishlab chiqaruvchilar raqamli texnologiyalar (Big Data, IoT) orqali xaridor istaklarini tahlil qilib, mahsulotni aynan bozorga mos tarzda ishlab chiqadi. Bu strategiya yordamida ishlab chiqarish hajmi, reklama va sotuv avtomatlashtiriladi.

2. Yashil marketing strategiyasi. Ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni "barqaror rivojlanish" tamoyillari asosida targ'ib qilish. Misol: energiyani tejovchi texnologiyalar, qayta ishlanadigan materiallar, ekologik qadoqlash ishlatish.

3. Individuallashtirilgan marketing strategiyasi. Mijozlar ehtiyojlariga qarab mahsulotni moslashtirish. Masalan, sanoat korxonasi mijoz buyurtmasi asosida mahsulot rangini, shaklini yoki funksiyasini o'zgartiradi. Bu orqali mijozga shaxsiy yondashuv yaratiladi.

4. Raqamli platformalar orqali rivojlanadigan marketing strategiyasi. Ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulotlarini turli internet tarmoqlarida yoki o'z rasmiy

veb-saytlari orqali targ'ib qiladi. Onlayn savdo va raqamli reklama orqali mijoz bazasi kengaytiriladi.

5. Ishlab chiqarish sohasini yorituvchi (kontent) marketing strategiyasi.

Mahsulot tayyorlanish jarayoni, sifat nazorati, texnologik yangiliklar haqida blog, video yoki maqola tarzida kontent yaratish. Bu iste'molchida ishonch va brendga qiziqish uyg'otadi.

6. Virtual tizimli marketing strategiyasi. Virtual reallik yoki kengaytirilgan reallik texnologiyalari orqali mahsulotni sinab ko'rish imkonini berish. Masalan, mijoz virtual reallik orqali zavod ichidagi jarayonni ko'rishi yoki mahsulotni o'z joyida qanday ko'rinishini baholashi mumkin.

Yuqoridagi strategiyalar orqali marketing sohasini yangi bosqichga olib chiqish mumkin deb o'ylaymiz.

Xulosa qilib aytganda, ishlab chiqarish sohasi iqtisodiyotning yuragi bo'lib, uni samarali rivojlantirishda marketing alohida o'rin tutadi. Bugungi raqobatbardosh va tezkor bozorda muvaffaqiyat qozonishni istagan har qanday ishlab chiqaruvchi korxona marketing strategiyalarini puxta o'ylab, zamon talablariga mos holda shakllantirishi lozim. Yangi marketing yondashuvlari – raqamli transformatsiya, yashil marketing, individuallashtirilgan xizmatlar, kontent yaratish va virtual texnologiyalar – ishlab chiqarish jarayonini samarali tashkil etish, mahsulotlarni bozorda muvaffaqiyatli ilgari surish hamda iste'molchilar ishonchini qozonishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shunday ekan, O'zbekistonda ishlab chiqarish sektorini kuchaytirish yo'lida marketingga e'tiborni kuchaytirish va zamonaviy texnologiyalarni bu sohaga integratsiya qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori "espublikada ishlab chiqarishni rivojlantirish va sanoat kooperatsiyasini kengaytirishning samarali tizimini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida" 24.01.2022 yildagi PQ-99-son
2. Kotler, F. (2016). *Marketing asoslari*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
3. Abdurahmonov Q.X., Abdurahmonova Z.Q. (2020). *Marketing va bozor munosabatlari*. Toshkent: Iqtisodiyot.
4. Porter, M. (2004). *Raqobat ustunligi. Strategik ustuvorlik*. Moskva: Alpina Biznes Buks.
5. Soliyev, I., & Rasulov, B. (2021). "Raqamli marketing: nazariyasi va amaliyoti". Toshkent: Iqtisodiyot universiteti nashriyoti.

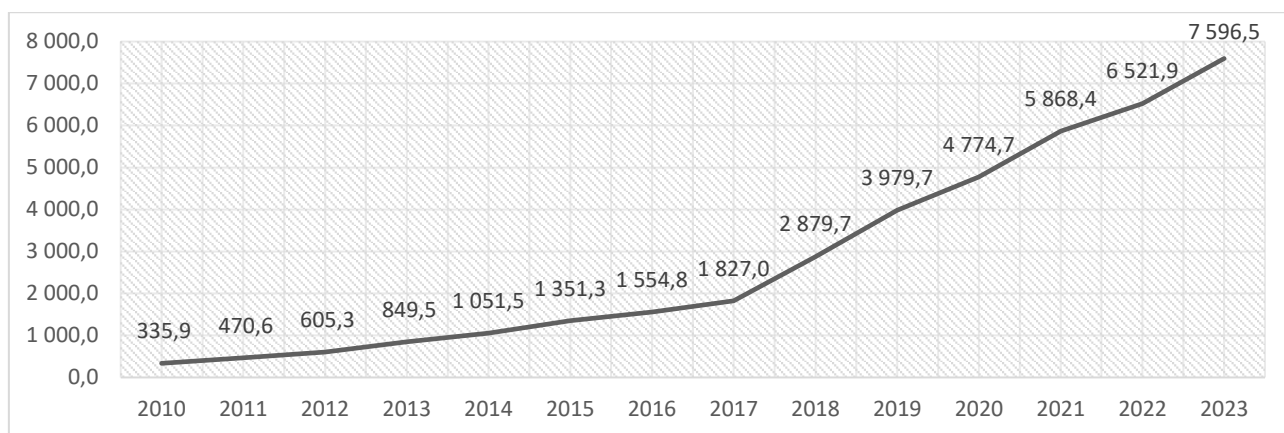
6. Xalqaro marketing jurnallari: *Journal of Marketing*, *Harvard Business Review* (2020-2024 yillari sonlari).

SURXONDARYO VILOYATI QURILISH SANOATINING ISHLAB CHIQUARISH HAJMINI PROGNOZLASHTIRISH.

Turayev Baxtiyor Ergashevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti v.b.

Surxondaryo viloyati qurilish sanoati ishlab chiqarishi jadal suratlarda o'sib bormoqda. 2024 yil boshiga ushbu sanoat tarmog'i ishlab chiqarish hajmi 7596,5 mlrd so'mni tashkil etib, 2016 yildan buyon o'rtacha o'sish surati 126,3% ni tashkil etgan (1-rasm).

**1-rasm. Surxondaryo viloyati qurilish sanoati ishlab chiqarish hajmi, mlrd
so'm¹⁶⁰**

1-rasmga ko'ra, hudud qurilish sanoati ishlab chiqarish hajmi vaqtli qatori statsionar emasligi ma'lum bo'lmoqda. Bu kabi qatorlarni modellashtirishda ARIMA modellaridan foydalanish yuqori aniqlikdagi prognozlarni olish imkonini beradi.

Hudud qurilish sanoati ishlab chiqarishning istiqboldagi holatini oldindan taxmin qilish bu sohani isloh etish bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabil qilishda muhim hisoblanadi. Hudud sanoat tarmoqlari ishlab chiqarish hajmini prognozlashda ARIMA modellari o'zining aniqligi va turli o'zgaruvchanlikka moslasha olishi bilan ajralib turadi.

Tajribalarda vaqtli qatorning 2-farqlari statsionar ekanligi ma'lum bo'ldi. ACF va PACF korrelogrammalari model tartibi ARIMA(1, 2, 0) ekanligiga dalolat

¹⁶⁰ Surxondaryo viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari.

qilsada, Gretl dasturi “ARIMA lag selection” imkoniyati ARIMA(0, 2, 1) kabi model tartibini ko‘rsatdi. Natijada quyida 1-jadvaldagi modelga ega bo‘ldik:

1-jadval

Regression tahlil natijalari¹⁶¹

Model 1: ARIMA, using observations 2012-2023 (T = 12)					
Dependent variable: (1-L)^2 Qurilish					
Standard errors based on Hessian					
	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>z</i>	<i>p-value</i>	
const	87.1373	17.0262	5.118	<0.0001	***
theta_1	-0.999998	0.260309	-3.842	0.0001	***
Mean dependent var	78.33121	S.D. dependent var		320.2918	
Mean of innovations	-13.61874	S.D. of innovations		229.6961	
R-squared	0.990374	Adjusted R-squared		0.990374	
Log-likelihood	-83.55081	Akaike criterion		173.1016	
Schwarz criterion	174.5563	Hannan-Quinn		172.5630	
	<i>Real</i>	<i>Imaginary</i>	<i>Modulus</i>	<i>Frequency</i>	
MA					
Root 1	1.0000	0.0000	1.0000	0.0000	

1-jadvaldan model parametrlari Fisherning z mezonini bo‘yicha ahamiyatli ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Model bo‘yicha approksimatsiya xatoligi baholanganda $MAPE = 7,678\%$ ni tashkil etdi. Shuningdek, qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjud emasligi hamda ularning taqsimlanishi ($\chi^2 = 1,771$) normalligi tekshirildi.

Modeldan foydalanib, 2029 yilga qadar hudud qurilish sanoati ishlab chiqarish hajmi prognoz qilindi (2-jadval).

2-jadval

Prognoz qiymatlar¹⁶²

Yillar	Prognoz qiymat	Standart xato	95% ishonch intervali quyi chegarasi	95% ishonch intervali yuqori chegarasi
2024	8765,23	229,7	8315,04	9215,43
2025	10021,11	324,8	9384,44	10657,79
2026	11364,13	397,8	10584,36	12143,89
2027	12794,28	459,4	11893,88	13694,67
2028	14311,57	513,6	13304,89	15318,24
2029	15915,99	562,6	14813,24	17018,75

¹⁶¹ Muallif ishlanmasi

¹⁶² Muallif ishlanmasi

Shunday qilib, 2029 yilga kelib, hudud qurilish sanoati ishlab chiqarish hajmi 15 915,99 mlrd so'mga yetib, 2023 yilga nisbatan 2,1 barobarga oshishi prognoz qilinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Тўраев, Б. Э., & Хатамов, О. Қ. АРИМА модели ёрдамида қурилиш ишлари ҳажмини прогноз қилиш (Сурхондарё вилоятида мисолида). "UzBridge" электрон журнали, 74-84.
2. Turaev, B. E. (2021). Forecasting the volume of construction work using the ARIMA model (on the example of Surkhandarya region). Scientific progress, 2(2), 1287-1290.
3. Тураев, Б. Э. (2022). Моделирование изменения цен в промышленности строительных материалов (на примере Сурхандарьинской области). In Современные тенденции развития финансово-банковского сектора в условиях экономической неопределенности (pp. 71-75).
4. Surxondaryo viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari.

TADBIRKOR ETIKASI VA MADANIYATI

Talaba, Rahmatullayeva Zebiniso Bobirovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Har qanday tadbirkorlik faoliyati yaxshi mijozlar bazasiga erishishga harakat qiladi. Shu sababli, tadbirkorlar yangi mijozlarni jalb qilish uchun doimiy ravishda reklama va marketingning turli xil usullaridan foydalanadi. Ammo shiddatli raqobat sharoitida ma'lum usullar yetarli bo'lmayligi mumkin.

"Har bir supurgi har xil supuradi" - bu mashhur maqol rahbarlarning shaxsiyat turlarining xilma-xilligi va ularni boshqarish uslublari haqidagi g'oyani yashiradi. Jamoadagi bir nechta menejerlarning ishini diqqat bilan kuzatib, siz mehnat munosabatlarning shakllanishidagi farqni ko'rishingiz mumkin. Menejerning boshqaruv uslubi kompaniya faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Bu fakt nima uchun ba'zi kompaniyalar yopilganligini, boshqalari esa inqiroz davrida ham yashab, gullab-yashnashini tushuntirishi mumkin.

Rahbarning shaxsiyati, boshqaruv uslublari va kompaniya natijalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Yetakchilikning bir nechta usullarini birlashtirib, siz ideal natijaga yaqinlashishingiz mumkin. Zero, rahbarning uslubi va boshqaruv samaradorligi ajralmas narsadir. Agar siz xo'jayin bo'lsangiz, unda siz qanday odam ekanligingizni tushunishingiz juda muhimdir. Bu sizning kuchli va zaif tomonlaringizni tushunishga yordam beradi va siz yaxshi natijalarga erisha olasiz.

Tadbirkor nafaqat biznesni qanday olib borish haqida, balki uyg'unlikda ishlash, ko'pchilikni fikrini muvofiqlashtirgan holda kompaniyaning yagona strategiyasini yaratish mahoratini ham egallashi lozim.

Tadbirkor bu ma'lum faoliyatni tashkil etishi, natijada yuqori daromadga erishish yo'lida tinimsiz mehnat qilishi, tashabbuskor yoki pul bilan ishlashda o'ziga xos uslubga ega bo'lmog'i lozimdir. Ushbu natijalarga erishish uchun yana bir talab borki, bu tadbirkorlik etikasi va madaniyati.

Zamonaviy biznesda tadbirkorlar (menejer) o'zida mujassam etishi kerak bo'lgan xislatlar:

- ✓ **Halollik** - barcha munosabatlarda axloqiy rahbarlar halol va rostgo'y...
- ✓ **Yaxlitlik** - axloqiy rahbarlar shaxsiy halollik va jasoratni namoyish etadilar...
- ✓ **Ishonuvchanlik** - axloqiy rahbarlar imonga loyiqdir.
- ✓ **Adolatlilik** - axloqiy odamlar adolatga sodiqligini ko'rsatadilar.
- ✓ **Mehnatkashlik** - mehnat mashaqqatidan qochmaydi.
- ✓ **Hurmat** - kishilarni hurmatini joyiga qo'yadi.
- ✓ **Qonuniy** - har bir ishni qonunlar asosida yuritadi.
- ✓ **Mukammallik** - kishilarga o'rnak bo'ladigan barcha xislatlarni o'zida jamlashga intiladi...

Bugungi tadbirkor etikasi va madaniyatini har qancha talqin qilshimiz mumkin. Xususan kishining xulq atvori uning dini, urf – odatlari, dunyo qarashi, ilmiy salohiyati, tarbiyasi va boshqa faktorlarga bog'liq bo'ladi. Qayshi hudud, qaysi millatligidan qat'iy nazar ikkita xislat borki, bu xislatlar tadbirkorda bo'lmasligi mumkinmas. Bu insof va adolatdir

Insof - bu adolat va vijdon amri bilan ish tutish tuyg'usi va qobiliyati, ishda, kishilarga munosabatda halollik, to'g'rilik, barobarlik, sofdillik va haqiqatgo'ylikdir. O'zgani o'z o'rniga va shuningdek, o'zini o'zganing orniga xayolan qo'yib ko'rish ham insofga kiradi. To'q ochni, boy kambag'alni, baxtli baxtsizni, omadli omadsizni, sog'lom bemorni o'z o'rniga qo'yib ko'rolsa va aksincha ham xuddi shunday bo'lsa, olam guliston - insoflilar safi ko'payaveradi.

Insof - har qanday kishining, xususan, rahbar yoki tadbirkorning jamiyat oldida, tevarak-atrofidagi kishilar nazarida o'z xatti-harakati bilan ma'naviy mas'uliyatni his etishining ifodasidir.

Adolat - bu barcha fazilatlar ichidagi eng oliy fazilatdir. Adolatparvar tadbirkor yoki rahbarning axloqiy xislatlari bemaolol qonun o'rnini bosa oladi. Ulug' alloma Nasriddin Tusiy ijtimoiy adolatning uch asosiy talabi mavjudligini va jamiyat taraqqiyotini belgilovchi muhim omil ekanini alohida uqtirgan edi: Adolatning **birinchi talabi** aholi turli tabaqalarining o'zaro uyg'un bo'lishini ta'minlashdir. Adolatning **ikkinchi talabi** el-ulusning haq-huquqini teng ta'minlagan holda kishilarni xizmatga tayinlashda shaxsning salohiyati va imkoniyatlaridan kelib chiqish. Adolatning **uchinchi talabi** barchaning teng farovonligini himoya qilish bilan birga bu farovonlikni yuzaga keltirishdagi xizmati va huquqiga qarab, har bir inson o'z ulushini olishga imkon yaratishdan iborat.

Bugun kuchli raqobat muhitida mijozlar bilan ishlash, hamkorlar ishonchini qozonish, xodimlarni bir maqsad sari jipslashtirish, yetakchilik qobiliyatini namoyon etishda etika va madaniyat tushunchasining tadbirkor uchun naqadar muhimligini dalilidir.

Zamonaviy tadbirkor ham menejer ham yetakchilik sifatlarini uyg'unlashtirgan holda ishni tashkil etishi va boshqarishi lozim.

Tadbirkor o'z faoliyatini yuritishda xodimlari ustidan rahbardir. Tadbirkor tadbirkorlik faoliyatini boshqarish va xodimlarni ishga qabul qilish madaniyatini bilish kerak. Chunki xodimlarni ishga va boshqa masalalar bo'yicha qabul qilish, ularning tashvishlariga quloq solish, og'irlarini yengil qilish har bir rahbarning burchi va vazifasi hisoblanadi.

Quyida yurtimizning taniqli tadbirkorlaridan biri Hasan Mamasaidovning liderlik haqidagi fikrlaridan keltiramiz.

Liderlik bu:

- boshqa kishilarga ta'sir ko'rsatish;
- kishilarning yaxshi tomonlarini ko'ra olish;
- faraz va tasavvurni voqeilikka ko'chira olish.

Eng muhimi, liderning izdoshlariga ko'rsatadigan ta'siri oniy emas, doimiy bo'lishiga erishmoq kerak. Shu bilan birga lider to'g'ridan-to'g'ri tayziq o'tkazish, ma'muriy omillarni ishga solish bilan cheklanmay, o'zining ahloqiy-savodxonlik saviyasi bilan ham o'rnak bo'lishi kerak.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, kompaniyada xodimlardan madaniyatni axloq tartib-tamoyillarini talab qilishda shaxsiy o'rnakdan ko'proq ta'sir qiladigan omil yo'q. **Donishmandlar aytganidek: “Yuzta nasihatdan, bitta o'rnak afzal”.**

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “O'tmishdan kelgan boylik sirlari” Ravshanbek Xonniyoz. –T.: Akademnashr, 2012. – 232 b
2. Tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2018.27.06
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 9 noyabrdagi “Tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni.

DINIY TURIZM RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

i.f.f.d. (PhD) Turayev Ziyadulla Norsoatovich
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Diniy turizm global miqyosda o'sib borayotgan tarmoqlardan biri bo'lib, odamlarning ma'naviy va diniy ehtiyojlarini qondirish uchun sayohat qilishiga imkon yaratadi. Ushbu bozorning rivojlanishi, diniy va madaniy qadriyatlarni o'rganish, diniy ziyoratgohlarni kashf etish hamda xalqaro bag'rikenglikni ta'minlashga xizmat qiladi. Dunyo bo'ylab ko'plab diniy va tarixiy joylar sayyohlar uchun mashhur bo'lib, bu tarmoq turizm sohasining muhim bo'lagi hisoblanadi. Global diniy turizm bozori o'zgaruvchan tendentsiyalar bilan rivojlanmoqda, u turli mamlakatlarda yangi investitsiyalarni jalb qilmoqda, turizm infrastrukturasini takomillashmoqda, raqamli texnologiyalar keng qo'llanilmoqda va ekologik toza amaliyotlar ishlab chiqilmoqda.

Iqtisodiy omil sifatida diniy turizm kuchli rivojlanish vositasi bo'lib, nafaqat alohida hududlarning, balki milliy va xalqaro iqtisodiyotning o'sishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Uning iqtisodiy ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. Mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish: diniy turizm o'tkaziladigan hududlar mahalliy iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi. Ziyoratchilar tomonidan amalga

oshiriladigan xarajatlar mehmonxona, restoran, transport, savdo va xizmat ko'rsatish sohalarining rivojlanishiga hissa qo'shadi. Masalan, Saudiya Arabistonidagi Makka shahri haj va umra ziyoratlari sababli yiliga milliardlab dollar iqtisodiy foyda oladi.

2. Ish o'rinlari yaratish: diniy turizm ko'plab yangi ish o'rinlari yaratishga yordam beradi. Bu soha turizm bilan bog'liq xizmatlar, jumladan, transport, gidlik, mehmonxona va savdo sohalarida bandlikni oshiradi. Masalan, ziyoratchilar oqimi tufayli O'zbekistonning Samarqand va Buxoro shaharlarida sayyohlik agentliklari va xizmat ko'rsatish korxonalari soni ortmoqda.

3. Valyuta oqimini ta'minlash: ziyoratgohlar xalqaro ziyoratchilarni jalb qiladi, bu esa mamlakatga chet el valyutasining kirib kelishiga sabab bo'ladi. Bu jarayon savdo balansini yaxshilaydi va davlat iqtisodiy resurslarini ko'paytiradi. Misol uchun, Hindistondagi Varanasi ziyoratgohi xalqaro turistlar oqimi orqali yirik valyuta tushumini ta'minlaydi.

4. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish: diniy turizm rivoji mintaqaviy infratuzilmaning yaxshilanishiga sabab bo'ladi. Yangi yo'llar, mehmonxonalar, aeroportlar va boshqa infratuzilma obyektlari nafaqat ziyoratchilar uchun, balki mahalliy aholi uchun ham xizmat qiladi. Misol uchun, Saudiya Arabistoni haj ziyorati uchun har yili infratuzilma obyektlariga katta sarmoya kiritadi¹⁶³.

5. Soliq tushumlarini oshirish: diniy turizm soliq tushumlarini sezilarli darajada oshiradi. Mehmonxona, restoran va boshqa xizmatlardan olinadigan soliqlar davlat byudjetiga katta hissa qo'shadi. Masalan, Turkiyadagi Aya Sofiya muzeyi (hozirda masjid) turistlar orqali katta daromad keltiradi¹⁶⁴.

6. Mahalliy mahsulotlar va qo'l mehnatini rivojlantirish: diniy joylarga tashrif buyuradigan ziyoratchilar mahalliy mahsulotlar va suvenirlarni sotib olishadi. Bu esa mahalliy hunarmandchilikni rivojlantiradi va ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, Samarqanddagi Registon maydonida turistlar gilamlar, kashtachilik mahsulotlari va boshqa suvenirlarni xarid qiladi¹⁶⁵.

¹⁶³ <https://ceinterim.com/ru/саудовская-концепция-2030>

¹⁶⁴ Шаврина М. С. Аяя-София в статусе мечети: международные оценки и перспективы функционирования/Ислам в современном мире. 2020. Том 16. № 3

¹⁶⁵ Тураев З.Н. Буюк ипак йўли ва туризм: ривожланиш имкониятлари ва истиқболлари / Монография / Тошкент: "Тафаккур" нашриёти 2019ю Бю 103.

7. Investitsiyalarni jalb qilish: diniy turizm rivojlangan hududlar investorlar uchun jozibador bo'ladi. Hududda mehmonxona, restoran va savdo markazlari qurish kabi loyihalar orqali iqtisodiyotga sarmoya kiritiladi. Misol uchun, Iordaniyadagi Petra ziyoratgohi bilan bog'liq turistik loyihalar xalqaro investorlar e'tiborini jalb qilmoqda.

8. Turizm mavsumini diversifikatsiya qilish: diniy turizm ko'pincha yillik mavsumiy cheklovlarsiz amalga oshiriladi. Masalan, haj va umra kabi ziyoratlar yil davomida davom etadi, bu esa iqtisodiy faollikni uzluksiz ta'minlaydi.

9. Ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash: diniy turizmni rivojlantirish jarayonida mintaqalarda ijtimoiy infratuzilma ham yaxshilanadi. Bu esa mahalliy aholi farovonligini oshirishga olib keladi.

Diniy turizm iqtisodiy jihatdan mamlakatlar uchun strategik ahamiyatga ega. U mahalliy va milliy iqtisodiyotning turli sohalarini rivojlantirishga, ish o'rinlari yaratishga, valyuta oqimini oshirishga va mintaqaviy infratuzilmani yaxshilashga xizmat qiladi. Shu sababli, diniy turizmni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sish, balki ijtimoiy barqarorlik va farovonlikni ta'minlash uchun ham muhimdir.

Markaziy Osiyoda diniy turizmning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar quyidagilar:

1. Tarixiy va madaniy merosning mavjudligi:

o **O'zbekiston:** Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlar Islom sivilizatsiyasining muhim markazlari bo'lib, ko'plab masjidlar, madrasalar va maqbaralar mavjud.

o **Qozog'iston:** Turkiston shahridagi Xo'ja Ahmad Yassaviy maqbarasi UNESCOning Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan¹⁶⁶.

o **Qirg'iziston:** Sulaymon tog'i O'sh shahrida joylashgan bo'lib, musulmon ziyoratchilari uchun muhim maskan hisoblanadi.

2. Infratuzilma va transport imkoniyatlari:

o **O'zbekiston:** So'nggi yillarda turizm infratuzilmasini yaxshilashga katta e'tibor qaratilmoqda, yangi mehmonxonalar, yo'llar va aeroportlar qurilmoqda.

¹⁶⁶ https://whc.unesco.org/en/list/?search=&id_states=kz,uz&description=1&order=country&type=cultural

- **Qozog‘iston:** Nur-Sulton va Olmaota shaharlarida xalqaro aeroportlar mavjud bo‘lib, mintaqaviy va xalqaro reyslar amalga oshiriladi.

- **Tojikiston:** Ba'zi diniy obidalarga yetib borish qiyin bo‘lishi mumkin, bu esa ziyoratchilar oqimini cheklaydi.

3. Siyosiy barqarorlik va xavfsizlik:

- **Turkmaniston:** Siyosiy barqarorlik mavjud bo‘lsa-da, turizm sohasi unchalik rivojlanmagan.

- **Qirg‘iziston:** Ba'zi siyosiy beqarorlik holatlari ziyoratchilar oqimiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin.

4. Diniy bag‘rikenglik va qonunchilik:

- **O‘zbekiston:** Diniy bag‘rikenglik siyosati olib boriladi, bu esa turli din vakillarining ziyoratlarini osonlashtiradi.

- **Qozog‘iston:** Diniy erkinlik ta'minlangan bo‘lib, turli diniy tadbirlar o‘tkazilishiga ruxsat beriladi.

5. Iqtisodiy omillar:

- **O‘zbekiston:** Turizm iqtisodiyotning muhim tarmog‘iga aylanmoqda, bu esa diniy turizmni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.

- **Tojikiston:** Iqtisodiy cheklovlar infratuzilma rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin.

6. Marketing va targ‘ibot:

- **Qozog‘iston:** Diniy turizmni targ‘ib qilish bo‘yicha xalqaro ko‘rgazmalar va tadbirlar o‘tkaziladi.

- **Turkmaniston:** Diniy turizmni targ‘ib qilish bo‘yicha cheklangan sa'y-harakatlar mavjud.

Ushbu omillarni hisobga olgan holda, Markaziy Osiyo mamlakatlarida diniy turizmning rivojlanish darajasi turlicha bo‘lib, har bir mamlakat o‘zining noyob imkoniyatlari va cheklovlariga ega ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

O‘ziga xos diniy yondashuvlar va turizm sohasidagi yangiliklar diniy turizmning istiqbolini yana-da kengaytiradi, bu esa o‘z navbatida insoniyatning

diniy hayoti, madaniy qadriyatlari va tarixiy merosini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Тураев З.Н. Буюк инанч йўли ва туризм: ривожланиш имкониятлари ва истiqболлари / Монография / Тошкент: "Тафаккур" нашриёти. 2019. Б. 103.
2. Шаврина М. С. Айя-София в статусе мечети: международные оценки и перспективы функционирования/Ислам в современном мире. 2020. Том 16. № 3
3. <https://ceinterim.com/ru/саудовская-концепция-2030>
4. https://whc.unesco.org/en/list/?search=&id_states=kz,uz&description=1&order=country&type=cultural

XORIJIY MAMLAKATLARDA DINIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Mo'minova Mavjuda Sharifovna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Diniy turizm – insoniyat tarixining eng qadimiy va muhim sohalaridan biridir. Asrlar davomida odamlar diniy e'tiqodlarini mustahkamlash, ma'naviy o'sishni ta'minlash va muqaddas joylarga ziyorat qilish maqsadida sayohatlar qilishgan. Bugungi kunda diniy turizm global miqyosda rivojlanib, jahonning turli burchaklaridan millionlab sayyohlarni o'ziga jalb qilmoqda. Bu soha nafaqat diniy qadriyatlarni saqlash va targ'ib qilishga, balki iqtisodiy o'sish, madaniy almashinuv va turizm sanoatining rivojlanishiga ham katta hissa qo'shmoqda.

Biroq, diniy turizmning rivojlanishi bilan birga bir qator muammolar ham yuzaga kelmoqda. Diniy joylarga bo'lgan talabning ortishi, global miqyosdagi geosiyosiy beqarorlik, ekologik ta'sirlar, madaniy sezgirlik va infratuzilma masalalari kabi masalalar bu sohani rivojlantirishda jiddiy to'siqlar yaratmoqda. Shu bilan birga, bu muammolarga samarali yechimlar izlash, diniy turizmni barqaror rivojlantirish, sayyohlar uchun xavfsiz va ma'naviy boy tajribalar yaratish zarurati ham ortib bormoqda.

Diniy turizmning rivojlanishidagi eng katta to'siqlardan biri – geosiyosiy beqarorlikdir. Dunyoning ayrim mintaqalarida siyosiy notinchlik, qurolli to'qnashuvlar, inqirozlar, diniy ziddiyatlar va terrorizm xavfi sayyohlarni diniy joylarga sayohat qilishdan to'xtatadi (1-jadval). Diniy joylar ko'pincha muqaddas obidalar va e'tiqod markazlaridan iborat bo'lib, bu hududlarda sayohat qilish nafaqat din, balki siyosat bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Misol uchun, Yaqin Sharqdagi

ba'zi davlatlarda, xususan, Falastin, Iroq kabi hududlarda, siyosiy beqarorlik va qurolli to'qnashuvlar sayyohlar xavfsizligini ta'minlashni qiyinlashtiradi.

1-jadval

Diniy turizmga ta'sir etuvchi geosiyosiy beqarorlik keltirib chiqaradigan muammolar¹⁶⁷

Muammo	Ta'rifi	Diniy turizmga ta'siri	Misol	Yechimlar
Xavfsizlik muammolari	Sayyohlar xavfsizligiga tahdid soluvchi omillar: terrorizm, jinoyatchilik, ijtimoiy tartibsizliklar	Sayyohlar oqimining kamayishi, turizm sohasiga investitsiyalarning qisqarishi, sayyohlarning jarohatlanishi yoki o'g'irlanishi	Falastin, Afg'oniston, Iroq, Suriya	Xavfsizlik choralari kuchaytirish, terrorizmga qarshi kurash, huquq-tartibotni ta'minlash.
Kirish cheklavlari	Viza olishdagi qiyinchiliklar, chegaralarni kesib o'tishdagi muammolar, harakatlanish erkinligining cheklanishi	Sayyohlar uchun noqulayliklar, sayohatlarni rejalashtirishdagi qiyinchiliklar, sayyohlar oqimining kamayishi	Falastin, Shimoliy Koreya, Kuba, Eron	Viza rejimini soddalashtirish, chegaralarni kesib o'tish tartibini yengillashtirish, sayyohlar uchun qulay sharoitlar yaratish.
Iqtisodiy qiyinchiliklar	Iqtisodiy beqarorlik, inflyatsiya, ishsizlik, kambag'allik	Turizm infratuzilmasining rivojlanmaganligi, xizmat ko'rsatish sifatining pastligi, sayyohlar uchun yuqori narxlar	Falastin, Venesuela, Zimbabve, Sudan	Iqtisodiyotni barqarorlashtirish, investitsiyalarni jalb qilish, turizm sohasini rivojlantirish.
Salbiy imidj	Mamlakatning xalqaro maydondagi obro'siga putur yetkazadigan omillar: siyosiy beqarorlik, inson huquqlari buzilishi, korruptsiya	Sayyohlarni jalb qilishdagi qiyinchiliklar, turizm sohasiga investitsiyalarning kamayishi	Falastin, Somali, Yaman, Markaziy Afrika Respublikasi	Mamlakat imidjini yaxshilash, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, islohotlar o'tkazish.

Chuqurroq yondashadigan bo'lsak, Falastin muqaddas joylarga boy zamin bo'lib, Ibrohim alayhissalom dinlarining uchchalasi - yahudiylik, xristianlik va islom uchun muhim ahamiyatga ega. Baytlahm, Quddus va Hebron kabi shaharlar ming yillar davomida ziyoratchilarni o'ziga jalb qilib kelgan. Biroq, Isroil bilan davom etayotgan mojaro Falastinning diniy turizm salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishiga to'sqinlik qilmoqda.

¹⁶⁷ Jim Ayorekire, Joseph Obua, Francis Mugizi, Michael Bruce Byaruhanga Makerere University. *Opportunities and Challenges of Religious Tourism Development in Uganda: Policy, Planning and Institutional Perspectives*. April 2020 DOI:10.21427/v3jj-zg88 ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Bundan tashqari bir qator muammolarni sanab o'tish maqsadga muvofiq, bular:

- xavfsizlik muammolari;
- kirish cheklovlari¹⁶⁸;
- iqtisodiy qiyinchiliklar;
- salbiy imidj;
- madaniy va diniy qadriyatlarga hurmatning yetishmasligi;
- infratuzilma va xizmatlarning etarlicha rivojlanmaganligi;
- raqamli texnologiyalardan yetarli foydalanmaslik¹⁶⁹.

Diniy turizm rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi muammolarni turli yo'llar bilan hal qilish mumkin¹⁷⁰. Diniy turizmni rivojlantirish — bu nafaqat iqtisodiy o'sish, balki madaniy va ma'naviy o'zaro tushunishni mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Ushbu turizm turi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, diniy turizmni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki madaniy va ma'naviy o'zaro tushunishni kuchaytirishga, bag'rikenglikni ta'minlashga va mahalliy aholi uchun yangi ish o'rinlari yaratishga xizmat qiladi va bir so'z bilan aytganda davlatning iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy holati uchun juda ahamiyatli hisoblanadi. Diniy turizmni yanada rivojlantirish uchun maxsus strategiya va boshqaruv tizimlari muhim hisoblanadi. Boshqaruv tizimlari diniy turizm rivojlanishiga ijobiy hissa qo'shadi va yuqori sanab o'tilgan turli muammolar kelib chiqishini oldini oladi. Diniy turizmni yanada rivojlantirish uchun quyidagi keng qamrovli yechimlarni ko'rib chiqish mumkin (1-rasm):

	Xalqaro hamkorlik va diplomatik aloqalar
	Barqaror turizm amaliyotlarini joriy etish
	Mahalliy aholini jalb qilish va iqtisodiy o'sish
	Diniy turizmni zamonaviy texnologiyalar orqali rivojlantirish
	Diniy turizmni madaniy va ijtimoiy jihatdan rivojlantirish

¹⁶⁸ *Travelpalestine.ps*. Falastin Turizm vazirligi websayti.

¹⁶⁹ Hampton, M. P. (2005). *Heritage, local communities and economic development*. *Annals of Tourism Research*, 32(3), 735–759. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.10.010>

¹⁷⁰ Qurashi, J. (2017). *Commodification of Islamic Religious Tourism: From spiritual to touristic experience*. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 5(1), 89–104. <https://doi.org/10.21427/D7JX40>

1-rasm. Diniy turizmni rivojlantirish uchun keng qamrovli yechimlar¹⁷¹

Xalqaro hamkorlik va diplomatik aloqalar. Diniy turizmni rivojlantirishda xalqaro hamkorlikning roli beqiyos. Turli mamlakatlar o'rtasidagi diplomatik aloqalar va o'zaro tushunish diniy sayohatlarni engillashtirishi mumkin. Xalqaro tashkilotlar, hukumatlar va diniy jamiyatlar o'rtasidagi hamkorlik, diniy turizmni yanada barqaror rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Barqaror turizm amaliyotlarini joriy etish. Barqaror turizm nafaqat ekologik muammolarni hal qilishga, balki diniy joylarning saqlanishini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Diniy ziyoratgohlar ko'plab sayyohlarni qabul qiladi, shuning uchun atrof-muhitni muhofaza qilish va barqarorlikni ta'minlash juda muhimdir¹⁷².

Ziyoratgohlar va diniy joylarning tarixi va madaniyatini ta'lim berish: Sayyohlarni diniy joylarning tarixiy va madaniy ahamiyati haqida ma'lumot berish. Bu, diniy sayohatlarni yanada ma'noli va bilimli qilishga yordam beradi.

Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash: Diniy turizmni rivojlantirish orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, ziddiyatlarga qarshi kurashish va diniy bag'rikenglikni mustahkamlash.

Infratuzilma rivojlantirish. Diniy turizmni rivojlantirish uchun yaxshi infratuzilma zarur. Yo'llar, transport, mehmonxona va boshqa infratuzilma xizmatlari sayyohlar uchun qulaylik yaratadi va ular uchun safarni osonlashtiradi¹⁷³.

Transport tizimini rivojlantirish: Diniy joylarga borish uchun transportni rivojlantirish, yo'llar va infratuzilmani yaxshilash. Bu sayyohlarning oson va qulay tarzda diniy joylarga yetib borishlariga yordam beradi.

Mehmonxona va turizm xizmatlarini yaxshilash: Sayyohlar uchun qulay va arzon turar joylar yaratish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish. Mehmonxona sohasini rivojlantirish orqali turizmga barqaror o'sish va jadal rivojlanishga erishish mumkin.

¹⁷¹ Brown, L. (2016). *Tourism and pilgrimage: Paying homage to literary heroes*. *International Journal of Tourism Research*, 18(2), 167–175. <https://doi.org/10.1002/jtr.2043> ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

¹⁷² Choe, J., & Bagadion, A. M. (2024). *The role of religious tourism for poverty alleviation in rural communities*. In K. A., Shinde, & J. M., Cheer (Eds.), *A research Agenda for religious tourism* (pp. 71–84). Edward Elgar.

¹⁷³ Hampton, M. P. (2005). *Heritage, local communities and economic development*. *Annals of Tourism Research*, 32(3), 735–759. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.10.010>

Turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish: Internet, tibbiy xizmatlar va boshqa muhim xizmatlarni taqdim etish orqali sayyohlar uchun qulay sharoitlar yaratish.

Diniy turizmni rivojlantirish uchun yuqorida keltirilgan yechimlar har tomonlama yondashishni talab qiladi. Mahalliy aholini jalb qilish, barqaror amaliyotlarni qo'llash, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali diniy turizmni muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jim Ayorekire, Joseph Obua, Francis Mugizi, Michael Bruce Byaruhanga Makerere University. *Opportunities and Challenges of Religious Tourism Development in Uganda: Policy, Planning and Institutional Perspectives*. April 2020
2. *Travelpalestine.ps*. Falastin Turizm vazirligi websayti.
3. Hampton, M. P. (2005). *Heritage, local communities and economic development*. *Annals of Tourism Research*, 32(3), 735–759.
4. Qurashi, J. (2017). *Commodification of Islamic Religious Tourism: From spiritual to touristic experience*. *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 5(1), 89–104. <https://doi.org/10.21427/D7JX40>
5. Brown, L. (2016). *Tourism and pilgrimage: Paying homage to literary heroes*. *International Journal of Tourism Research*, 18(2), 167–175.
6. Choe, J., & Bagadion, A. M. (2024). *The role of religious tourism for poverty alleviation in rural communities.*, In K. A., Shinde, & J. M., Cheer (Eds.), *A research Agenda for religious tourism* (pp. 71–84). Edward Elgar.
7. Hampton, M. P. (2005). *Heritage, local communities and economic development*. *Annals of Tourism Research*, 32(3), 735–759.

СОХРАНЕНИЕ БИОРАЗНООБРАЗИЯ ФАУНЫ И ФЛОРЫ РЕКИ АМУДАРЬИ В УСЛОВИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ

Доцент кафедры «Финансы и туризм» ТУЭС

к.э.н. доц. А.А.Авлиякулов

К началу XXI века вопросы экологической безопасности, перейдя за территорию стран и регионов, успели превратиться в общую боль, судьбу всего человечества. Нарушение законов природы, слепое подчинение их своим интересам в конце концов привело к страшным последствиям.

Тяжелые и страшные последствия одной только Аральской трагедии на сегодняшний день являются самой крупной экологической проблемой. Сегодня в регионе Центральной Азии появилась еще одна опасность. Это – проблема строительства Рогунской ГЭС в Таджикистане.

Длина Амударьи 1415 км, площадь бассейна 309 тыс. км² Образуется слиянием рек [Пяндж](#) и [Вахш](#), впадает в [Аральское море](#), образуя [дельту](#). Питание реки в основном составляют талые снеговые и ледниковые воды, поэтому максимальные расходы наблюдаются летом, а наименьшие — в январе — феврале. Протекая по равнине, от Керки до Нукуса, Амударья теряет большую часть своего стока на испарение, [инфильтрацию](#) и орошение. По мутности Амударья занимает первое место в Центральной Азии и одно из первых мест в мире. Основной сток Амударьи формируется на территории [Таджикистана](#) (80 %) и частично в Северном [Афганистане](#). Затем река протекает вдоль границы Афганистана с [Узбекистаном](#), пересекает [Туркменистан](#) и вновь возвращается в Узбекистан и впадает в [Аральское море](#). В настоящее время воды реки не доходят до [Аральского моря](#), так как забираются на орошение. Это стало одной из основных причин обмеления Аральского моря.

Фауна Амударьи: ***На территории прилегающей к амударье расположен заповедник Сурханский государственный заповедник.***

В 1987 году Кугитанский государственный заповедник был объединен с заповедником Арал-Пайгамбар и преобразован в Сурханский государственный заповедник. Под охраной тугайные и горные экосистемы, бухарский олень, винторогий козел – мархур. В настоящее время в этом заповеднике зарегистрировано 578 видов сосудистых растений, относящихся к 269 родам и 55 семействам, из которых - 22 вида сосудистых растений, занесенных в Красную книгу Республики Узбекистан. Фауна заповедника. Виды, включенные в Красные книги МСОП и Республики Узбекистан: рептилий 5 видов, птиц – 6 видов, млекопитающих – 7 видов, в том числе : малый и большой амуда-рынские лжеопатоносы, шуковидный жерех, аральский и туркестанский усачи, остро-лучка, поперечнополосатый волкозуб, среднеазиатская кобра, беркут, черный гриф, белоголовый сип, туркестанская рысь, переднеазиатский леопард, полосатая гиена, винторогий козел, бухарский баран, джейран, бухарский олень.

Флора и фауна низовья Амударьи приспособлена к песку, илу и другим естественным составляющим ее воды. Экологическая система этих мест сформирована на основе этого. Плотины приведут к разрушению этого естественного баланса, Амударьинский большой лопатонос (*Pseudoscaphirhynchus kaufmanni*) — рыба семейства осетровых. Обитает в текучих мутных водах Амударьи до Пянджа. В море не выходит, но единичные экземпляры встречаются в солоноватых водах дельты Амударьи и в предустьевом пространстве. Туркестанский сомик (лат. *Glyptosternon reticulatum*) — пресноводная рыба семейства багариевых отряда сомообразных.

Изучая возможности сохранения биоразнообразия флоры и фауны реки Амударьи в условиях усугубления **Водно-экологических проблем надо обратить внимание на следующие задачи:**

- Изучить возможности сохранения биоразнообразия флоры и фауны реки Амударьи;
- Разработать организационно – экономические основы сохранения биоразнообразия флоры и фауны реки Амударьи;
- Разработать рекомендации по созданию ихтиологического центра при Термезском зоопарке;
- Определить источники финансирования по созданию ихтиологического центра при Термезском зоопарке;
- Разработать рекомендации по стабильной развития и научно обосновать направления улучшения финансового состояния Термезского зоопарка

При решении вышеперечисленных задач можно ожидать следующие результаты:

- Разработанные организационно – экономические основы будут способствовать со
- хранению биоразнообразия флоры и фауны реки Амударьи;

- Создании ихтиологического центра при Термезском зоопарке будет способствовать вовлечению населения в сохранению экосистемы, а также будет служить учебной лабораторией для ВУЗов ;

- Использованию потенциала Термезского зоопарка в сохранении биоразнообразия флоры и фауны реки Амударьи;

- Улучшению экономического состояния Термезского зоопарка и сохранение экологического мини уголка в городе Термезе

Термезский зоопарк был создан в 1934 году как отдел природы при краеведческом музее города Термеза, с 1939 года начал деятельность как зоопарк , пик развития данного зоопарка наблюдалось 1984 году, когда насчитывалось 241 видов животных и птиц. Нестабильное финансирование, смена формы собственности отрицательно сказалось на финансовой стабильности зоопарка, В настоящее время в зоопарке насчитывается более 100 видов животных и птиц.

Основным источником финансирования зоопарка является местный бюджет , в 2011 году финансирование из местного бюджета составило 249,1 млн. сум, доход от услуг населения 6,4 млн. сум. Расходы на содержание персонала составили 106, 5 млн. сум, налоги 26,3 млн. сум другие расходы 122,7 млн сум. Финансовое состояние Термезского зоопарка на сегодняшний день оценивается как «неустойчивое финансовое состояние» что в свою очередь не позволяет полностью использовать потенциал зоопарка в сохранении и преумножение биоразнообразия региона.

Для финансового оздоровления зоопарки требуется определить дополнительного финансирования по строительству ихтиологического центра в зоопарке.

Площадь зоопарка составляет 40,5 га, На массиве Джайранхона Термезского района имеется земельный участок с площадью 29 гектаров, для выращивается кормов. Природно-климатические условия расположения зоопарка оценивается «положительно» для размножения зверей в неволе.

Так в последние годы в зоопарке было получено потомства амурских тигров (3), африканских львов (5), Пржевальской лошади (1), бурых медведей (2)

Финансирование можно осуществлять за счет фонда создания научно-исследовательских лабораторий при министерстве Высшего и средне-специального образования Республики Узбекистан, а также привлечение средств различных зарубежных фондов через агентства Инновационного развития.

К началу XXI века проблемы экологической безопасности вышли за пределы отдельных стран и регионов и стали глобальной угрозой для всего человечества. Нарушение законов природы и безоглядное подчинение их интересам человека привели к серьёзным и порой катастрофическим последствиям, которые затронули не только природные ресурсы, но и качество жизни людей по всему миру. Важно понимать, что экология — это не просто локальная проблема, а вызов, с которым должен справиться весь мир. Это требует скоординированных усилий всех стран, организаций и отдельных людей для того, чтобы предотвратить дальнейшее разрушение окружающей среды и восстановить экологический баланс. Необходимы не только научные разработки и технологии для защиты природы, но и изменение мировоззрения людей, их отношения к природе и устойчивому развитию.

Список литературы

1. **Сергеев А.С., Захаров Н.А.** – "Экология. Основы экологии"
В данном учебнике подробно изложены основные принципы экологии, а также вопросы, связанные с охраной окружающей среды и восстановлением экосистем. Рассматриваются важнейшие экологические проблемы современности и пути их решения.
2. **Студеникова И.А.** – "Экологическая безопасность и устойчивое развитие"
В книге рассматриваются ключевые аспекты экологической безопасности и их связь с концепцией устойчивого развития. Особое внимание уделяется глобальным экологическим угрозам и роли международного сотрудничества в их преодолении.
3. **Савельев В.П.** – "Глобальные экологические проблемы: вызовы XXI века"
В данном издании анализируются основные глобальные экологические проблемы, такие как изменение климата, загрязнение атмосферы и воды, утрата биоразнообразия. Книга предлагает различные подходы к решению этих проблем в контексте XXI века.

TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA EKOLOGIK TOZA TRANSPORTNI TIZIMINI O'ZIGA XOS JIHATLARI

***o'qituvchi Yusupov Gulboy Amirovich**
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti*

XXI asrning boshi insoniyat tarixida global muammolar va ijtimoiy ziddiyatlarning keskinlashuv davriga aylandi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Bu borada, zamonaviy ekologik inqiroz alohida o'ringa ega bo'lib, jamiyat nafaqat tabiiy resurslardan oqilona foydalanish orqali atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtirish, balki qadriyatlar tizimini o'zgartirish, jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yangi shakllarini rivojlantirish zarur. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda, har qanday davlatning ichki va tashqi siyosatining asosiy tamoyillaridan biri insonning buguni va kelajagi uchun atrof-muhitni va uning tarkibiy qismlarini asrab-avaylash hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2016-yil 2-dekabrda PF-486-sonli Farmoni mamlakatimizda turizmni rivojlantirishda tub burilishni, yangi bosqichning zaminini, turizmga istiqbolli islohotlarning sharoitlarini yaratdi.

Jahonda global muammolar: suv tanqisligi, iqlimni o'zgarishi, havoning ifloslanishi, ozon qatlamini yemirilishi, o'rmonlarni qisqarishi, aholini va avtomabillarni ko'payishi kabilar yuzaga kelmoqda. Ushbu zamonaviy inqirozli hodisalarni hisobga olgan holda, "inson-tabiat" tizimidagi munosabatlarni uyg'unlashtirishga imkon beradigan rivojlanishning ustuvor yo'nalishlaridan biri bu ekoturizm bo'lib, u so'nggi yillarda tez sur'atlarda rivojlanmoqda.

Turistik mahsulotning asosi samarali transport xizmat bo'lib, u sayyohlarni tashish uchun foydalaniladi, bu sayohatchilarni dam olish joylariga olib borish va uyga qaytish uchun ekologik toza transportdan foydalanish bilan izohlanadi. Zamonaviy tendentsiyalar shundan iboratki, turizmni rivojlantirish bilan transport yo'llari doimiy ravishda kengayib boradi, chunki sayohatga bo'lgan talabning oshishi transport turizmini rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Transport xizmati turizmga xizmatlarning asosiy turlaridan biridir.

Ularning maqsadi atrof-muhitga zarar etkazmasdan noyob tabiiy ob'ektlarga tashrif buyurishdir. Bunda sayohatlarining aksariyati transportdan foydalanmasdan to'liq bo'lmaydi, shuning uchun uning ekologik xavfsizligi masalasi ayniqsa muhimdir. Dunyo miqyosida sodir bo'layotgan voqealardan doimo xabardor bo'lish muhimdir. Transportning atrof-muhit va sog'liqqa ta'siri bo'yicha tadqiqotlar borilmoqda, mavjud transportni ekologik analoglar bilan almashtirish bo'yicha loyihalar amalga oshirilmoqda. Jahon qo'shma korxonalari ekologik toza transport turlarini rivojlantirish bo'yicha raqobatlashmoqda. Dunyoda rivojlanayotgan ekologik toza transport turlarini mavjud: elektr transport, mahalliy suv dvigatellari, havo dvigatellari, segveylar, monokollar, tramvaylar, trolleybuslar, elektr poezdlar, velosipedlar, skuterlar, samolyotlar va boshqalar.

Bugungi kunda ilmiy va ommabop adabiyotlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalarida ekoturizmning o'rni va ahamiyatini ochib berishga qaratilgan ko'plab qarashlar olg'a surilmoqda. Xalqaro maqomdagi tashkilot va muassasalarning ma'lumotiga ko'ra, ko'pgina turizm turlari yiliga o'rtacha 5 foizga ortib borayotgan bo'lsa, ekoturizm yiliga o'rtacha 20-30 foizga o'sib bormoqda. Aksariyat mutaxassis va tadqiqotchilarning ilmiy tajriba va xulosalari shuni ko'rsatmoqdaki, ekoturizm turizmning yangi va yosh yo'nalishi bo'lishiga qaramasdan, ommalashuvi boshqa turistik yo'nalishlarga nisbatan 2-3 barobar jadal kechmoqda.[1]

So'nggi yillarda Evropada ekologik toza transport vositalari-elektr transport vositalari, gibrid transport vositalari, vodorod bilan ishlaydigan avtomobillar va boshqa yonilg'i xujayralari savdosi ko'paymoqda. Xitoy elektromobillar va gibrid transport vositalari savdosi bo'yicha dunyoda birinchi o'rinda turadi. Dunyoda sodir bo'layotgan voqealarga, barcha iqtisodiy inqirozlarga befarq emas, ammo aksariyat odamlar ekologiyaga e'tibor berishadi.

M.R.Boltaboyev, I.S.Tuxliyev, B.SH.Safarov, S.A.Abduxamidov "Turizm: nazariya va amaliyot" darsligi ilg'or xorijiy tajribalardan foydalangan holda turizm sohasini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan.

Ekoturizmning tamoyillarini “Xalqaro ekoturizm” tashkiloti ishlab chiqqan. Bu tamoyillar jahondagi barcha davlatlarning rahbarlariga tarqatilgan bo‘lib, har bir davlatlar ekoturizmni tashkil qilganda ushbu tamoyillarga amal qilish talab qilinadi:

1. Ekoturizm tabiatga qaratilgan va tabiiy resurslardan foydalanishga asoslangan bo‘lishi.
2. Ekoturizm ekologik barqaror rivojlanishga va yashash muhitimizga keltirilayotgan ziyonlarni minimallashtirishga asoslangan bo‘lishi.
3. Ekoturizm ekologik ta’lim va ma’rifatga yo‘naltirilgan bo‘lib, tabiat bilan teng hamkorlikka asoslangan bo‘lishi.
4. Ekoturizm mahalliy ijtimoiy madaniyatni saqlashga va yordam berishga asoslangan bo‘lishi.
5. Ekoturizm faoliyat ko‘rsatgan hududlarning barqaror rivojlanishini va iqtisodiy samaradorligini ta’minlashiga asoslangan bo‘lishi kerak.

Bugungi kunda ekoturizm jahon iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo‘lib, ekspertlarning fikricha, 2020-yilgi pandemiyadan oldin turizmning ushbu turi bir kunda 1 milliard dollargacha daromad keltirdi. Hozirda dunyodagi barcha sayyohlarning taxminan uchdan bir qismi ekoturistlardir. Ekoturizmning maqsadi - hozirgi va kelajak avlodlarning ekologik xavfsizligini va barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun tabiatdan turistik yo‘nalishda oqilona foydalanishdir.

1. Ekologik transportdan foydalangan holda ekologik yo‘nalishlarni ishlab chiqish. Ekologik transportni kichik uzunlikdagi turmarshrutlarda deyarli barcha uchastkalarda qo‘llash kerak, faqat o‘tish qiyin bo‘lgan mehnat *непроходимых*(piyoda uchastkalar). Bu velosipedlar, skuterlar, segveylar va boshqalar bo‘lishi mumkin. Shahar ekskursiya yo‘nalishlarida ekotransport ajralmas bo‘ladi. Uzoqroq sayohatlar uchun siz elektr avtobuslaridan (guruhli sayohatlar) foydalanishingiz kerak. Shaxsiy sayyohlik yo‘nalishlarida ekologik yoqilg‘ida yoki to‘ldiriladigan energiya manbalarida transportdan foydalanish foydali bo‘ladi.

2. Mavjud jamoat transportini ekologik toza analoglar bilan almashtirish. Jamoat transportining turizmdagi o‘rni va o‘rnini tahlil qilgandan so‘ng, ekologik

toza avtobuslarni joriy etish, sayyohlar va atrof-muhit xavfsizligini ta'minlash, jamiyat talablarini hisobga olgan holda aytish kerak, ya'ni: ish vaqti, harakatchanlik, mavjudlik va boshqalar ammo shuni ta'kidlash kerakki, metro ham ekologik toza transportdir. Metroda transport vositalari yo'q. Yo'lovchilar oqimining yuqori konsentratsiyasi tufayli yangi metro stantsiyalarini qurish maqsadga muvofiqdir. Elektr poyezdlari ham ekotransportga tegishli bo'lib, ulardan oqilona foydalanish uchun elektr stantsiyalarining yangi tarmoqlarini taqsimlash va yo'lovchi oqimi yukini kamaytirish maqsadida qurish kerak.

3. Aholiekotransportni shaxsan sotib olishga rag'batlantirish yoki va ijara uchun sharoit yaratish. Ekologiya sohasida ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish odamlarni ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishga yoki ekologik transportdan foydalanishga undashi mumkin. Bunday transport egalari uchun imtiyozlar pullik yo'llarda sayohat narxini pasaytirish, avtoulowlardan bepul foydalanish, umumiy transport uchun ajratilgan yo'laklardan o'tishni o'z ichiga olishi mumkin. Alohida e'tiborni jalb qilish uchun ushbu transport turlarini almashish uchun chegirmalar tizimining uchdan bir qismi mavjud. Ushbu tavsiya nafaqat avtomobil elektr transportiga, balki boshqa transport vositalariga ham tegishli.

4. Suv transportida sayohatlarni amalga oshirishda ekologik toza yoqilg'i va qirg'oq texnologiyalaridan foydalanish. Ular yonuvchan yoqilg'i dvigatellari bilan taqqoslaganda ekologik toza va ishonchli hisoblanadi. Qayiq elektr motorlari turli toifadagi kemalarda ishlatilishi mumkin.

5. Ekskursiyalarda ekologik toza samolyotlardan foydalanish. Yaxshi ob-havo sharoitida, daryolar va shaharlar bo'ylab parvozlar juda ko'plab sayyohlar ushbu turdagi sayohatlarni tashkil etadigan sayyohlik kompaniyalarining xizmatlaridan foydalanadilar.

So'nggi bir necha o'n yilliklarda dunyoning turli mamlakatlarida ekologiya, tabiiy muhit va turizm o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqilgan. Amalda bu dasturlar va turizmni rivojlantirishning muqobil variantlari yangi turistik obyektlarni qurishni cheklash va mahalliy joylashtirish vositalaridan keng foydalanish, ekologik toza transport turlarini targ'ib

qilish, shuningdek, turistlar va mahalliy aholining ekologik ongini oshirishga qaratilgan. Ko'kalamzorlashtirishning mohiyati ko'p miqdorda an'anaviy energiya resurslarini iste'mol qilish hisobiga turizm faoliyatining atrof muhitga salbiy ta'sirini minimallashtirishdan iborat. Vatanimiz ekoturizmining taraqqiyot salohiyati nihoyatda katta va uni jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar mavjud. Faqat bu salohiyat va imkoniyatlardan jahonda ekoturizmi taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasiga tayangan holda oqilona foydalanish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirish Konsepsiyasi, Ekologik xabamomasi, j. N 6, 2007, Toshkent 8-14-bb
2. R.Xaitov "Ekologik turizm" o'quv qo'llanma. – Toshkent: 2018. -248 b
3. А. Б. Лукичев "Сущность устойчивого и экологического туризма" // Российский Журнал Экотуризма. — 2011. — № 1. — с. 3-6 [2]
4. Ilyasovna A. S. METHODS OF EVALUATING THE QUALITY OF HOUSEHOLD SERVICES AND WAYS TO IMPROVE IT //World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – T. 17. – C. 106-108.
5. Artikova S. I., Abduraxmonov S. A. O. G. L., Abduraxmonov S. A. O. G. L. Maishiy xizmat ko'rsatish sohasini rivojlanishining iqtisodiy ahamiyati //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 11. – C. 1182-1189.
6. Hakimov F.A. "Yashil iqtisodiyot" fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish, nazorat qilish va baholash bo'yicha uslubiy ko'rsatma. -Termiz: TDMAU, 2025.- 18 b.

SURXONDARYODA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Avliyaqulov Akmal Avazovich
TISU tadqiqotchisi

Surxondaryo viloyati O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, tarixiy, madaniy va tabiiy boyliklarga boy hudud hisoblanadi. Bu hudud turizm sohasini rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Termiz tumani — qadimgi Termiz arxeologik yodgorliklari, Xakim at-Termiziy maqbarasi, Fayoztepa, Qoratepa, Zurmala Stypasi, Qirqqiz qo'rg'oni, Sulton saodat, Kokildor ota maqbaralari kabi ob'ektlar mahalliy va xorijiy sayyohlar uchun katta qiziqish uyg'otadi Sho'rchi tumanida Dalvarzin tepa, Muzrabot tumanida kampir tepa kabi budda davriga oid yodgorliklar O'zbekistonda turizmning noan'anaviy yo'nalishlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ekologik va tog' turizmi imkoniyatlari: Baysun tog' tizmalari, Dehqonbozor, Sho'rchi, Sariosiyo kabi hududlar ekoturizm va ekstremal turizm uchun qulay sharoitlarga ega. YuNESKOning nodir madaniy meroslar ro'yxatiga kiritilgan

Baysun madaniy merosi — folklor, urf-odat va milliy taomlar sayyohlar uchun jozibadordir. Shuningdek Termiz tumanida Uchqizil suv ombori qirg'oqlarida sport turizmini rivojlantirish imkoniyatlari juda yuqori xususan Konvoyli eshkak eshish va baydarka kabi sport inshootlarini tashkil etish asosida Turistik bazalarni tashkil etish Shimoliy davlatlardan qish oylarida sportchilarni jalb qilish mumkin hamda yoz oylarida ichki turizmni rivojlantirish maqsadida akvaparklar, plyajlar tashkil etish mumkin.

Milliy va mahalliy qadriyatlar: Mahalliy hunarmandchilik (gilam to'qish, kulolchilik), milliy taomlar, xalq an'analari va festivallar turizmni rag'batlantiruvchi muhim omillardir. **Logistika va infratuzilmani rivojlantirish zaruriyati:** Yo'llar, mehmonxonalar, yo'l boshchilar xizmati va axborot markazlarining takomillashtirilishi turizmni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega..

Surxondaryo viloyatining turizm sohasidagi salohiyatini amalga oshirish uchun bir qancha asosiy yo'nalishlar mavjud. Ular orasida tarixiy va madaniy merosga asoslangan turizmni rivojlantirish, ekologik va tog' turizmini kengaytirish, shuningdek, sport turizmi va ekstremal turizmni joriy etishning o'ziga xos imkoniyatlari alohida ahamiyatga ega.

Tarixiy va madaniy turizm: Surxondaryo viloyatining tarixiy yodgorliklari va madaniy obidalarini o'rganish va ularga asoslangan turizmni rivojlantirish, turistlar uchun noyob tajribalar yaratishga xizmat qiladi. Termiz shahri, o'zining qadimiy tarixiga ega bo'lib, bu yerda nafaqat O'rta Osiyo madaniyatining yodgorliklari, balki musulmonlar va buddistlar uchun ham muhim bo'lgan yodgorliklar mavjud. Termizdagi Xakim at-Termiziy maqbarasi, Fayoztepa, Qoratepa, Zurmala Stupa va boshqa arkeologik obidalar butun dunyo bo'ylab sayyohlarni jalb qilish imkoniyatlarini yaratadi.

Sho'rchi va Muzrabot tumanlaridagi budda davriga oid yodgorliklar, ya'ni Dalvarzin tepa va Kampir tepa kabi joylar, nafaqat tarixiy tadqiqotlar uchun, balki turizmning noan'anaviy yo'nalishlari uchun ham katta qiziqish uyg'otadi. Bu hududlar O'zbekistonning boshqa mintaqalarida mavjud bo'lmagan madaniy izlanishlarga ehtiyojni qondiradi va sayyohlarni jalb qilishda katta rol o'ynaydi.

Ekoturizm va tog' turizmi: Baysun tog' tizmalari va boshqa tog'li hududlar ekoturizmning rivojlanishi uchun ajoyib imkoniyatlarga ega. Bu hududlarda nafaqat tabiatni o'rganish, balki sayohat qilish, tog'larda piyoda sayr qilish, velosipedda yurish, yovvoyi hayvonlarni kuzatish, shuningdek, tog' cho'qqilariga ko'tarilish kabi faoliyatlar amalga oshirilishi mumkin. YUNESKO tomonidan nodir madaniy meros sifatida e'tirof etilgan Baysun madaniy merosi, bu hududda sayyohlar uchun foydali va jozibali bo'lgan turistik tajriba yaratadi.

Termiz tumanidagi Uchqizil suv ombori qirg'oqlarida esa sport turizmi uchun imkoniyatlar mavjud. Bu yerda suzish, eshkak eshish, baydarka va boshqa suv sportlari bilan shug'ullanish uchun ajoyib joylar mavjud. Ushbu hududda sport inshootlari va turistik bazalarni yaratish, qish oylarida Shimoliy davlatlardan sportchilarni jalb qilish va yoz oylarida ichki turizmni rivojlantirish maqsadida akvaparklar, plyajlar tashkil etish mumkin.

Mahalliy qadriyatlar va xalq hunarmandchiligi: Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatini oshirishda mahalliy hunarmandchilikning ahamiyati katta. Gilam to'qish, kulolchilik, o'ymakorlik, yog'och o'ymakorligi kabi an'anaviy hunarlarni qo'llab-quvvatlash va sayyohlarga taqdim etish, turistlarga nafaqat badiiy, balki madaniy tajriba ham taqdim etadi. Shuningdek, milliy taomlar va xalq an'analari sayyohlar uchun alohida joziba yaratadi. Har yili o'tkaziladigan festivallar, madaniy tadbirlar va musobaqalar bu hududni yanada jozibador qiladi.

Logistika va infratuzilma: Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatini to'liq amalga oshirish uchun infratuzilma muhim rol o'ynaydi. Yo'llar, mehmonxonalar, turistik markazlar, axborot markazlari va yo'l boshchilar xizmati kabi infratuzilmalarni yaxshilash kerak. Bu nafaqat sayyohlar uchun qulaylik yaratadi, balki ularning xavfsizligini va sayohat tajribasini yanada sifatli qiladi. Shuningdek, turizmni rivojlantirishda xalqaro aeroportlar, avtobus va temiryo'l aloqalarini mustahkamlash zarur.

Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatini amalga oshirishda katta imkoniyatlar mavjud. Tarixiy va madaniy meros, ekologik turizm, tog' turizmi, sport turizmi va mahalliy hunarmandchilikni rivojlantirish orqali hududning iqtisodiy

salohiyatini oshirish mumkin. Buning uchun davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, infratuzilmani takomillashtirish, marketing ishlarini kengaytirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish zarur. Shuningdek, hududdagi turistik potensialni maksimal darajada oshirish uchun turizm sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlash va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati

1. **Guzarov, S.A.** – "O'zbekistonning turistik salohiyati: Geografiya va rivojlanish istiqbollari" Ushbu kitobda O'zbekistonning turizm sohasining geografik hududiy tahlili va turizm salohiyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlar muhokama qilingan. Surxondaryo viloyatining turizm sohasidagi o'ziga xos jihatlari va unga bo'lgan ehtiyojlar to'g'risida batafsil ma'lumotlar berilgan.
2. **Kamilov, A.R.** – "Ekologik turizm: nazariya va amaliyot" Kitobda ekologik turizmning rivojlanish tendentsiyalari va uning turizm sanoatidagi ro'li haqida so'z yuritiladi. O'zbekiston va uning turistik hududlarida ekoturizmni rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar berilgan.
3. **Abdullayev, A.A.** – "O'zbekistonning tabiiy va madaniy merosi: turizmni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari" Bu asarda O'zbekistonning tabiiy va madaniy merosi, shu jumladan Surxondaryo viloyatining turizm salohiyati va ularni boshqarishning asosiy usullari haqida so'z yuritiladi. Yodgorliklar, ekoturizm va sport turizmi bo'yicha muhim fikrlar mavjud.
4. **Yuldashev, A.B.** – "Sport turizmi: konsepsiya va rivojlanish istiqbollari" Kitob sport turizmi sohasining rivojlanishi va uning O'zbekistondagi imkoniyatlarini o'rganadi. Surxondaryo viloyatidagi sport turizmi va ekstremal turizmni rivojlantirish istiqbollari tahlil qilingan.

TIJORAT BANKLARIDA ISLOMIY MOLİYALASHTIRISHGA OID XIZMATLARNI KO'RSATISH IMKONIYATLARI

Absamatov Asqar Ergashovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

Bugungi kunda dunyo mamlakatlari islom moliya tizimini rivojlantirish yo'lida ulkan ishlar amalga oshirilmoqda. Bunda iqtisodiy o'sishni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'z navbatida, islom moliyasi tamoyillari asosida yashil loyihalarni moliyalashtirish usullarini o'rganish O'zbekiston va boshqa davlatlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Demak, islom moliyasini chuqurroq o'rgansak va uni iqtisodiyotimizga tatbiq qilsak biz yuqori natijalarga erishishimiz mumkin ekan. Xo'sh islom moliyasi nima o'zi: Islomiy moliya — bu aksiyalarga asoslangan, aktivlarga asoslangan, axloqiy, barqaror, ekologik va ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli moliya hisoblanadi¹⁷⁴. SHuningdek, islom

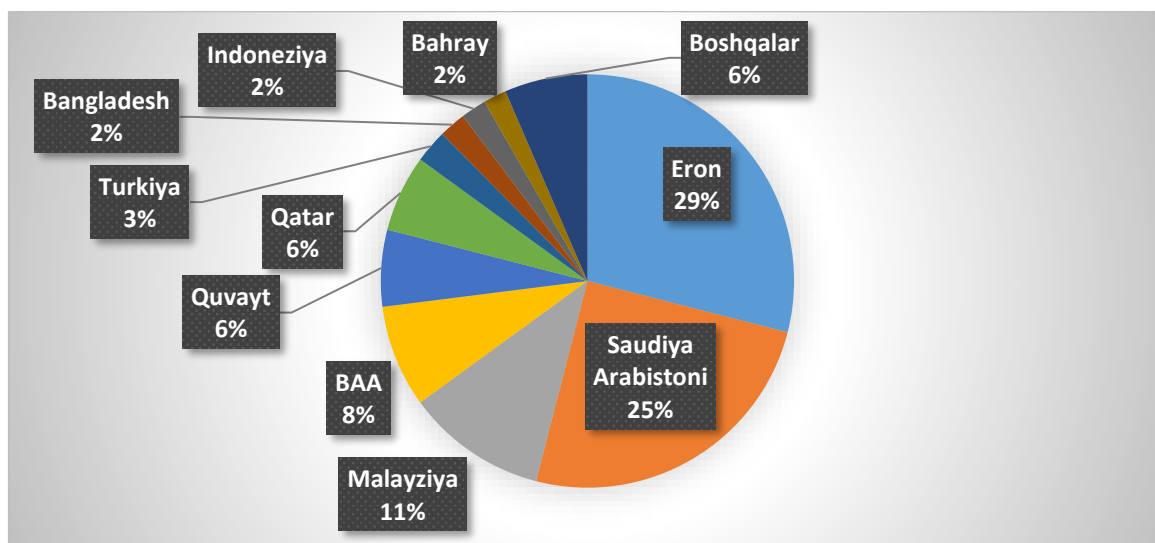
¹⁷⁴ World Bank Group. Global Islamic Finance Development Center. <https://www.worldbank.org/en/programs/global-islamic-finance-development-center>.

moliyasi risklarni taqsimlashni rag'batlantiradi, moliya sektorini real iqtisodiyot bilan bog'laydi hamda moliyaviy inklyuzivlik va ijtimoiy farovonlikka urg'u beradi. Islom moliyasi axloqiy tamoyillar, jumladan, moliyaviy inklyuziya va ijtimoiy farovonlik asosida qurilgan bo'lib, aktivlar bilan ta'minlangan moliyaviy vositalar va muassasalar to'plamini anglatadi. Bunda foyda va zararlarni taqsimlash va moliya sektori bilan real iqtisodiyot o'rtasidagi integratsiyaga e'tibor qaratiladi. Aksincha, zararli yoki axloqqa zid faoliyatlar (Harom) – foiz (Ribo) olish, qimor o'ynash (Maisir), spekulatsiya va noaniqlik (G'arar) kabi harakatlar qat'iy man etiladi. Islom moliyasi shuni taqozo etadiki, investitsiyalar faqat Islom qonun-qoidalariga yoki SHariatga mos keladigan aktivlarni qamrab olishi, har bir tranzaksiya esa haqiqiy iqtisodiy faoliyatga bog'liq bo'lishi kerak. Islom moliyasining ushbu asosiy tamoyillari yashil va barqaror moliya tamoyillari bilan yaqin aloqada hisoblanadi.

Jumladan, Mamlakatimizda 2003 yil sentyabrda islom taraqqiyot bankining a'ziligiga a'zo bo'ldi. Buning natijasida, O'zbekistonda ilk bora islomiy moliyalashtirishga asosan loyihalarni amalga oshirildi. SHuningdek, 2004 yilda Islom taraqqiyot banki (ITB) tomonidan energetika va sog'liqni saqlash sohasidagi loyihalarni moliyalashtirish uchun "ijara" va "murobaha" shartnomalaridan foydalanilgan. Biroq, O'zbekistonda Islom taraqqiyot banki (ITB) faoliyatini mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlagan, lekin ushbu tashkilotga a'zo bo'lmagan davlatlarning musulmon jamoalarini qo'llab-quvvatlash dasturi orqali grant loyihalarni amalga oshirishda namoyon bo'lgan.

SHuningdek, 2023 yil yakunlari bo'yicha jahon bo'yicha islom moliya aktivlari 4,0 trillion AQSH dollariga etdi. Dunyo bo'ylab islom moliya tizimini huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun 47 mamlakatda huquqiy asoslar yaratilgan bo'lib, ushbu davlatlarda 1600 ga yaqin moliya muassasasi keng ko'lamli moliyaviy xizmatlar ko'rsatmoqda. Islomiy moliya sanoati 80 dan ortiq mamlakatlarni qamrab olgan bo'lsa-da, asosiy qismi o'sishni rag'batlantiradigan, standartlarni o'rnatadigan va innovatsiyalarni rag'batlantiradigan bir nechta mamlakatlarda to'plangan. SHariatga mos keladigan aktivlarning deyarli 95 foizi

o'nta davlatga to'g'ri keladi va ularning barchasi Yaqin Sharqda va Janubiy-Sharqiy Osiyoda joylashgan.

1-rasm. Shariatga mos keladigan aktivlar joylashgan mamlakatlar¹⁷⁵.

Eron dunyodagi jami islom moliyasini aktivlarning 29% bilan eng yirik o'yinchi bo'lib turibdi, undan keyin Saudiya Arabistoni 25% bilan ikkinchi o'rinni egallaydi. Shuningdek, Malayziya (11%), BAA (8%), Quvayt (6%), Qatar (6%), Turkiya (2,6%), Bangladesh (2,1%), Indoneziya (2%) va Bahrayn (1,8%) hisoblanadi.

Xususan, aholi jon boshiga yuqori daromadlar, katta moliyaviy resurslar va kuchli tartibga soluvchi yordamni hisobga olgan holda, Fors ko'rfazi mamlakatlari yanada yetuk islomiy moliya bozoriga ega hisoblanadi. 2022-yilda Fors ko'rfazi hamkorlik kengashi (GCC) davlatlari, birinchi navbatda Saudiya Arabistoni va Quvayt islom banklari aktivlaridagi o'sishning 92 foizi ulushiga to'g'ri keladi. Pokiston bankiga ko'ra, Pokistonda bor-yo'g'i 22 ta islomiy bank muassasasi mavjuddir. Mamlakatning kichik, ammo o'sib borayotgan 53 milliard AQSH dollari miqdoridagi islomiy moliya sektoriga qaramasdan, barqaror rivojlanish maqsadlariga moslashishni kuzatish va tabiatni muhofaza qilishning shariat qadriyatlarini qo'llab-quvvatlash uchun etalon vositalari bir xil ahamiyatga ega.

Jumladan, Islom moliyasi shariat tamoyillari bilan ish olib boruvchi aktivlar bilan ta'minlanadigan moliyalashtirishning turi hisoblanadi. An'anaviy moliyada

tashkilotlar pul va qimmatli qog'ozlar bilan ishlashadi, shariat esa ba'zi holatlardan tashqari pulni bitim obyekti sifatida tan olmaydi. Chunki pul qiymatga ega bo'lmagan holda, faqatgina ayirboshlash vazifasini bajaradi.

2018 yildan boshlab O'zbekistonda islom moliyasini amaliyotga tatbiq etish bo'yicha sa'y-harakatlar boshlandi. Dastlabki qadamlar moliyaviy xizmatlar bozorida islom moliyasi tomonidan taklif etiladigan xizmatlarni keng tatbiq etishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishdan boshlandi.

2021 yil 13 aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kapital bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6207 sonli Qarori bilan Moliya vazirligiga islom moliyalashtirish tamoyillari asosida qimmatli qog'ozlar bozoriga oid qonunchilik bazasini shakllantirish vazifasi yuklandi.

2022 yil 21 aprelda "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining O'RQ-765 sonli Qonuni qabul qilindi. Ushbu hujjatda islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarga tarif bergan holda, nobank kredit tashkilotlari tomonidan bunday xizmatlarni ko'rsatishga ruxsat berildi.

2024 yil 26 iyulda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining "Mikromoliya tashkilotlari tomonidan islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlarni ko'rsatish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori (3536 raqam bilan ro'yxatga olingan) qabul qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2022 yil 21 aprelda "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining O'RQ-765 sonli Qonuni.
2. Hassan K.M., Lewis M.K. *Handbook of Islamic Banking*. 2007. 433 p.
3. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/UZB_Landscaping-IF-in-Uzbekistan_final.pdf
4. Kharon S., Nursofiza V., Azmi V. *Islamskaya finansovaya i bankovskaya sistema: Filosofiya, printsipy i praktika*. Kazan': Linova-Media, 2012. 536 p.
5. Khan M.F. *Money and Banking in Islam*. Institute of Policy Studies, 2013.
6. Al-Zuhaili W. *Financial Transactions in Islamic Jurisprudence*. Vol. 1. Beirut (Lebanon): Dar al-Fikr, 2003.
7. <https://uz.kursiv.media/2023-10-08/islamskij-banking-v-mirovoj-finansovoj-sisteme-vyvody/>
8. World Bank Group. *Global Islamic Finance Development Center*. <https://www.worldbank.org/en/programs/global-islamic-finance-development-center>.

TIJORAT BANKLARIDA ISLOMIY BANK XIZMATLARINI JORIY ETISH MASALALARI

Absamatov Asqar Ergashovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

So'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiyotida islom bank xizmatlarini joriy qilishga ehtiyoj ortib borayotganligini hisobga olganda, islom bank xizmatlarini hozirga qadar milliy iqtisodiyotimizga amaliyotga joriy etilmay kelinmoqda.

Dastlab, 2003 va 2004 yillarda O'zbekiston ITB va xususiy sektorni rivojlantirish islom korporatsiyasiga (ICD) a'zoligi orqali islom moliyasini tan olish yo'lida muhim qadamlar qo'ydi. Bu institutlar va hukumat o'rtasidagi barqaror aloqalar islomiy moliyaga ushbu bozorga kirish nuqtasini qo'lga kiritish imkonini berdi. Islom bank xizmatlarini joriy etish barcha toifadagi investorlar uchun bank tomonidan kreditlash hamda an'anaviy xizmatlarning samarali muqobil mexanizmini yaratishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlis palatalariga yollagan Murojaatnomasida «Mamlakatimizda Islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish boyicha huquqiy bazani yaratish vaqt-soati yetib keldi. Bu borada Islom taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlari jalb etiladi»¹⁷⁶, deb ta'kidlab o'tdilar.

Mamlakatimizda islomiy moliyalashtirishni amalga oshirishga qaratilgan hamda uning huquqiy asosini yaratish uchun bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar ishlab chiqilmoqda. Xususan, respublikamizda 2022 yil 20 aprelda "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida" gi O'RQ 765 – sonli Qonuni qabul qilindi. Ushbu qonunda: «Islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlar deganda islomiy moliyalashtirishni amalga oshirish standartlarini belgilovchi xalqaro tashkilotlarning qoidalariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ishlab chiqilgan tartibda ko'rsatiladigan moliyaviy xizmatlar tushuniladi»¹⁷⁷ deb ta'kidlandi. Shuningdek, tadbirkorlik subyektlariga mikrokredit

¹⁷⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>. 2020 yil 29 dekabr.

¹⁷⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 20 apreldagi "Nobank kredit tashkilotlari va mikromoliyalashtirish faoliyati to'g'risida" gi O'RQ – 765 sonli Qonuni

summasidan oshmaydigan miqdorda lizing va kafolatlar berish, faktoring xizmatlari hamda islomiy moliyalashtirishga oid xizmatlar ko'rsatish belgilab berildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 13 aprelda, «Kapital bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6207-son Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmonga ko'ra: «mavjud obligatsiya turlarini ipoteka qimmatli qog'ozlari va “Sukuk” obligatsiyalari kabi yangi turlarini joriy etish orqali diversifikatsiya qilish, islom moliyalashtirish tamoyillari asosida qimmatli qog'ozlar va kapital bozoriga oid boshqa moliya xizmatlarini tatbiq etish, islom moliyalashtirish tamoyillari asosida “Sukuk” obligatsiyalarini joriy etish, “Sukuk” obligatsiyalarini joriy etish chora-tadbirlarini moliyalashtirish maqsadida Islom taraqqiyot banki texnik ko'magini jalb qilish, “Sukuk” obligatsiyalarini tajribo tariqasida ingliz huquqi tamoyillarini qo'llagan holda joylashtirish choralari ko'rish, islom moliyalashtirish tamoyillari asosida qimmatli qog'ozlar va kapital bozoriga oid boshqa moliya xizmatlarini tatbiq etish»¹⁷⁸ yo'llari keltirib o'tilgan.

Yangi O'zbekiston strategiyasi asosida yirik islohotlarga yuz burgan mamlakatimiz milliy moliya sektorini rivojlantirishda islomiy moliyalashtirish muhim o'rin tutadi. Xususan, O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishning yangi istiqbolli yo'nalishlarini joriy etish, davlatning investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish, bank xizmatlari, islomiy qimmatli qog'ozlar kabi moliya bozorining muqobil vositalarini yaratishda islomiy moliyalashtirish muhim o'rin tutadi.

Ammo uni tezlik bilan joriy qilish imkonsiz. Zero, shariat qonunlariga muvofiq amalga oshirilmagan milliy Qonunchilik va dunyoviy davlatning institutsional jihatdan rivojlangan mentaliteti kabi omillarni izchil o'rganish zarur. Bu masalalar esa, tegishli bilim va tajribaga ega bo'lgan mutaxassislarni bir joyga jamlab, davlat uchun eng qulay va samarali yondashuvni shakllantirish orqali o'z yechimini topishi mumkin.

¹⁷⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 13 aprelda, «Kapital bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-6207-son Farmoni.

Islom banklari turli shakllarda foyda ko'radi. Binobarin, islom banklari o'z mijozlari nomidan aktivlar va investitsiyalarni boshqarish bilan ham shug'ullanadi. Bu qimmatli qog'ozlar, ko'chmas mulk yoki boshqa aktivlar portfelini boshqarishni o'z ichiga oladi hamda bank ushbu xizmatlar uchun haq olishi mumkin. Islom banklari turli tovarlar yoki xizmatlar savdosi bilan shug'ullanadi. Ular tovarlarni ulgurji narxlarda sotib olishlari va xaridorlarga qimmatli qog'ozlar bilan sotishadi. Sotib olish va sotish narxlari o'rtasidagi farq bank uchun foyda olib keladi. Islom banklari sug'urta, investitsiya bo'yicha maslahat yoki pul boshqaruvi xizmatlari kabi turli moliyaviy xizmatlarni ham taklif qiladi. Ular ushbu xizmatlar uchun komissiyalar yoki to'lovlardan foyda oladilar. Umuman olganda, islom banklari foizli operatsiyalarni yoki moliyaviy operatsiyalarda axloqsiz xatti-harakatlarni taqiqlovchi islom huquqi tamoyillariga amal qilgan holda tijorat muvaffaqiyatiga intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
2. Hassan K.M., Lewis M.K. Handbook of Islamic Banking. 2007. 433 p.
3. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/UZB_Landscaping-IF-in-Uzbekistan_final.pdf
4. Kharon S., Nursofiza V., Azmi V. Islamskaya finansovaya i bankovskaya sistema: Filosofiya, printsipy i praktika. Kazan': Linova-Media, 2012. 536 p.
5. Khan M.F. Money and Banking in Islam. Institute of Policy Studies, 2013.

QASHQADARYO VILOYATI QISHLOQ, O'RMON VA BALIQCHILIK XO'JALIGINING QO'SHILGAN QIYMATINI TREND MODELLARI YORDAMIDA PROGNOZLASH

Talaba, Ergasheva Dilnoza Anvar qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Qashqadaryo viloyatining 2010–2024 yillar oralig'ida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi sohalaridagi qo'shilgan qiymat dinamikasi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon qilmoqda. 2010 yilda bu ko'rsatkich 1 891,7 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilga kelib 25 483,0 mlrd so'mga yetgan. Bu davr ichida soha hajmi deyarli 13 barobarga oshgan. Ayniqsa, 2016 yildan keyingi yillarda o'sish sur'atlari sezilarli darajada tezlashgan bo'lib, bu hududda amalga oshirilgan agrar islohotlar, infratuzilma rivoji va davlat tomonidan berilgan qo'llab-quvvatlash choralarining samarasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Tahlildan ko‘rinib turibdiki, yil sayin ko‘rsatilgan qiymat ortib borgan, bu esa sektorning iqtisodiy barqarorligi va yuqori darajadagi rivojlanishini ko‘rsatadi. Masalan, 2020 yildan 2024 yilgacha bo‘lgan besh yillik davrda sohaning qo‘shilgan qiymati 11 064 mlrd so‘mga oshgan bo‘lib, bu avvalgi besh yillik davrdagi o‘shishdan ancha yuqori. Bu holat qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan talabning ortishi, texnologik yangiliklarning tatbiqi va eksport salohiyatining kengayishi bilan izohlanishi mumkin. Umuman olganda, Qashqadaryo viloyatida bu sohaning iqtisodiy ahamiyati yildan-yilga ortib bormoqda.

Qashqadaryo viloyatining 2010–2024 yillar oralig‘ida qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi sohasidagi qo‘shilgan qiymat bo‘yicha tasviriy statistikasi bu davr mobaynida izchil o‘shish va o‘zgaruvchanlikni ko‘rsatadi. O‘rtacha (mean) qiymat 10 815,5 mlrd so‘mni tashkil etib, umumiy tendensiyaning yuqori bo‘lganini bildiradi. Mediananing (9 128,3 mlrd so‘m) o‘rtachadan past bo‘lishi qiymatlar taqsimotining o‘ngga og‘ganini, ya’ni ba’zi yuqori qiymatlar umumiy o‘rtachani oshirib yuborganini anglatadi. Bu holat asimmetriya (0,695) ko‘rsatkichi bilan ham tasdiqlanadi. Ekskess (–0,71) esa taqsimotning nisbatan tekis, uchliklar (piks) kam bo‘lganini bildiradi.

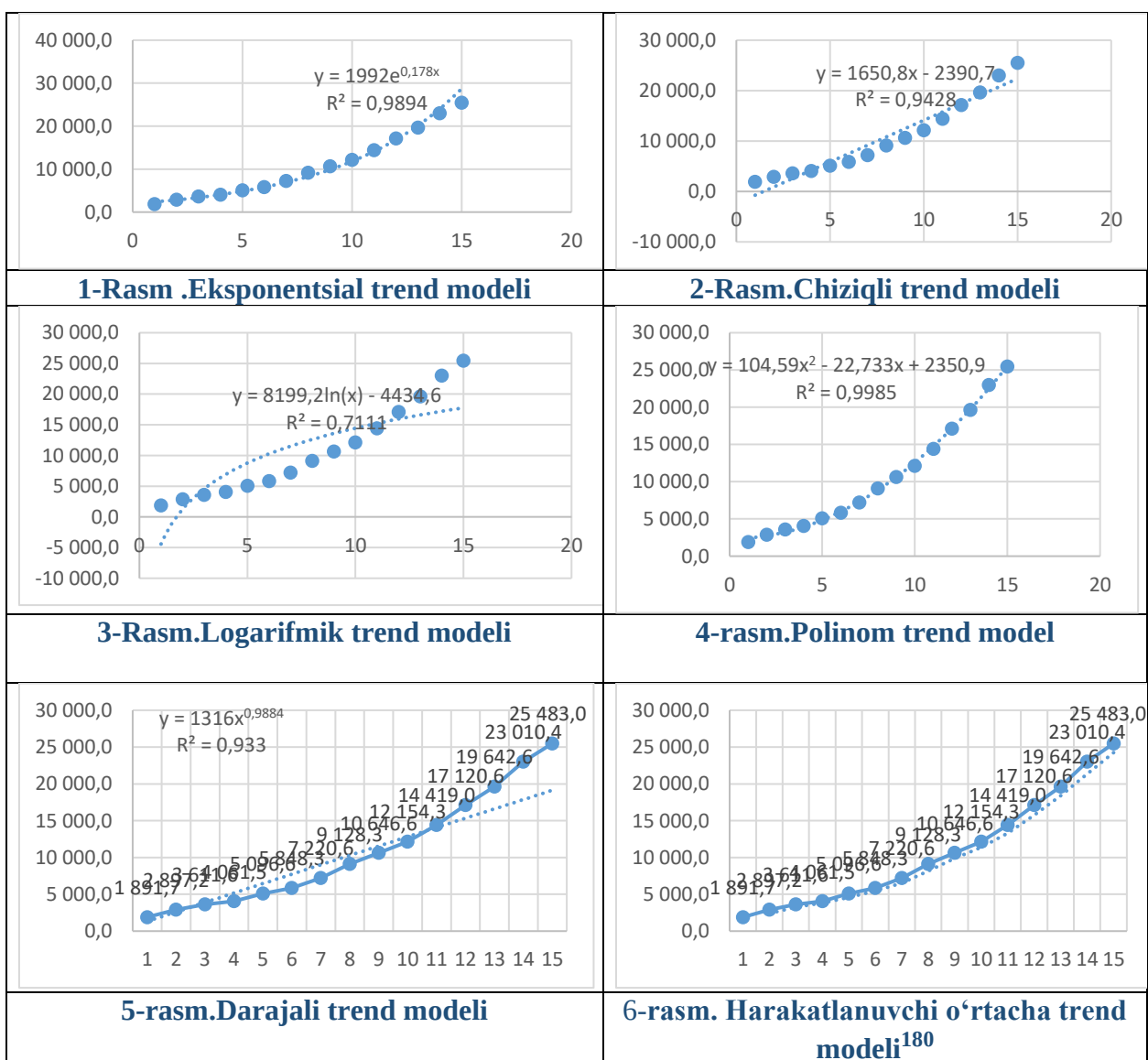
1-jadval

Tasviriy statistika¹⁷⁹

Ko‘rsatkich nomi	qiymati
O‘rtacha	10815,48667
Standart xato	1963,141873
Mediana	9128,3
Moda	#H/Д
Tandart og‘ish	7603,215781
Дисперсия выборки	57808890,22
Ortiqcha	-0,707059291
Assimetriya	0,695070253
Oraliq	23591,3
Minimum	1891,7
Maksimum	25483
So‘m	162232,3
Hisob	15

¹⁷⁹ Manba muallif ishlanmasi

Standart og'ish 7 603,2 mlrd so'm bo'lib, qiymatlar o'rtachadan sezilarli darajada og'ishganini ko'rsatadi, bu esa yillik o'sish sur'atlarining bir xilda emasligini bildiradi. Eng past qiymat 2010 yilda 1 891,7 mlrd so'm bo'lgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 25 483 mlrd so'mga yetgan, ya'ni o'zgarish oraliği (intervall) 23 591,3 mlrd so'mni tashkil etadi. Bunday katta tafovut sektorning izchil va tez sur'atlarda rivojlanayotganini, ayniqsa so'nggi yillarda investitsiya va islohotlar ta'sirida sezilarli o'sish bo'lganini ko'rsatadi. Umumiy qiymatlar yig'indisi 162 232,3 mlrd so'm bo'lib, qishloq xo'jaligining viloyat iqtisodiyotidagi strategik ahamiyatini ochib beradi

2-jadval

Model turlari¹⁸¹

Model nomi	Tenglamasi	Determinatsiya koeffitsiyenti
Eksponentsial	$Y=1992.0244e^{0,178x}$	$r^2 = 0,9894$
Chiziqli	$Y=1650,7675x-2390,6533$	$r^2 = 0,9428$
Logarifmik	$Y=8199,1602\ln(X) - 4434,553$	$r^2 = 0,7111$
Polinom	$Y=104,5938x^2 - 22,7331x + 2350,9316$	$r^2 = 0,9985$
Darajali	$Y=1316x^{0,9884}$	$r^2 = 0,933$

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, eng katta determinatsiya koeffitsiyentiga ega model polinom trend modeli hisoblanadi. Ushbu modeldan foydalanib 2027 yilga qadar prognoz ishlab chiqildi.

3-jadval

Prognoz¹⁸²

Yillar		Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati (mlrt so'mda)
2024	15	25,483,0
2025	16	28763,2148
2026	17	32192,0771
2027	18	35830,127

2024 yilda O'zbekistonning yalpi hududiy mahsuloti (YHM) 25,483,0 milliard so'mni tashkil etdi. Prognozlarga ko'ra, 2025 yilda bu ko'rsatkich 28,763,2 milliard so'mga yetishi kutilmoqda, bu esa 2024 yilga nisbatan 12,9% o'sishni anglatadi. Keyingi yillarda ham o'sish davom etib, 2026 yilda 32,192,1 milliard so'mga, 2027 yilda esa 35,830,1 milliard so'mga yetishi prognoz qilinmoqda. Bu o'sishlar, asosan, iqtisodiyotning turli sohalaridagi rivojlanish va davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ro'y bermoqda.

Iqtisodiy o'sishning asosiy omillari sifatida sanoat ishlab chiqarishi, qurilish, bozor xizmatlari va qishloq xo'jaligida kuzatilayotgan barqaror o'sishlarni ko'rsatish mumkin. Masalan, sanoat ishlab chiqarishi 2025 yilda 6,1% ga, qurilish

¹⁸¹ Manba muallif ishlanmasi

¹⁸² Manba muallif ishlanmasi

14,2% ga, bozor xizmatlari 14,5% ga, qishloq xo'jaligi esa 4,1% ga o'sishi kutilmoqda. Shu bilan birga, inflyatsiya darajasi 2024 yilda taxminan 9% ni tashkil etgan bo'lsa, 2025 yilga kelib 5-6% ga pasayishi prognoz qilinmoqda. Bu esa iqtisodiyotning barqarorligini va davlatning inflyatsiyani boshqarishdagi muvaffaqiyatini ko'rsatadi. O'zbekistonning iqtisodiy o'sishi, shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan ham qo'llab-quvvatlanmoqda, masalan, Jahon banki 2025 yilda 5,8% o'sishni prognoz qilmoqda. Bu barcha omillar, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishida ijobiy tendensiyalarni ko'rsatmoqda va kelajakda yanada barqaror o'sish uchun asos yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. M.K. Tuychiyeva, B.E. Turayev trend modellari yordamida elektron tijorat aylanmasi hajmini modellashtirish va prognozlashtirish. *Technical science research in Uzbekistan, Volume-2, Issue-2, 2024.*

O'ZBEKISTONDA RAQAMLASHTIRISH VA XIZMAT KO'RSATISH SIFATINI OSHIRISHDA SMART TURIZM INNOVATSIYALARINI QO'LLASH (YAPONIYA TAJRIBASI MISOLIDA)

*PhD, dotsent Umirova Dilnoza Safarovna.
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti.*

So'nggi yillarda dunyo bo'ylab turizm sohasida raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi kuzatilmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt (AI), IoT, katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data), kengaytirilgan va virtual haqiqat (AR/VR) kabi zamonaviy texnologiyalar turizm xizmatlarini transformatsiya qilmoqda. Ushbu raqamli o'zgarishlar natijasida "aqlli turizm" (smart tourism) konsepsiyasi shakllandi va amaliyotga keng tatbiq etilmoqda.

Smart turizm xizmatlar sifati, shaxsiylashtirilgan tajriba, samarali boshqaruv va turistik oqimlarni boshqarishda muhim vosita sifatida maydonga chiqmoqda. Mazkur yo'nalishda Yaponiyaning tajribasi e'tiborga loyiq bo'lib, bu davlatda raqamlashtirish orqali sayyohlarga innovatsion va qulay xizmatlar ko'rsatish tizimi keng rivojlangan. Masalan, robotlashtirilgan mehmonxonalar, mobil gid ilovalari, sun'iy intellektli tarjima tizimlari va Big Data asosidagi marketing strategiyalari orqali Yaponiyada xizmat ko'rsatish sifati va sayyohlar qoniqishi sezilarli darajada oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham turizmni milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biriga aylantirish maqsadida keng qamrovli islohotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va zamonaviy turistik tajribani shakllantirishda raqamli yechimlardan foydalanish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, Yaponiyaning smart turizm tajribasini o'rganish va mamlakatimiz sharoitiga moslash orqali O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sifatini sezilarli darajada yaxshilash mumkin.

Ushbu maqolada Yaponiyada qo'llanilayotgan smart turizm texnologiyalari o'rganiladi va ularni O'zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, xizmat ko'rsatish sifatini oshirishda raqamlashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati yoritiladi hamda amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotda Yaponiya tajribasi asosida smart turizmning quyidagi elementlari o'rganildi: raqamli navigatsiya tizimlari, chatbot asosidagi ma'lumot xizmatlari, turistik mobil ilovalar, sun'iy intellekt yordamida tahlil qilish, hamda QR-kodli to'lov tizimlari. O'zbekiston sharoitida Toshkent, Samarqand va Buxoro shaharlarida mavjud turistik infratuzilmalarga bu texnologiyalarni integratsiya qilish imkoniyatlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli xizmatlar orqali turistlarning qoniqish darajasi va xarajatlari oshib, turistik oqimni barqaror ravishda ko'paytirish mumkin. Shuningdek, respondentlar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar smart xizmatlardan foydalanishga yuqori qiziqishni ko'rsatdi.

Smart Turizmning asosiy afzalliklarini quyidagilar orqali ko'rishimiz mumkin:

- **Til to'siqlarini yengillashtirish** – AI tarjimonlar, mobil ilovalar yordamida.
- **Avtomatlashtirilgan xizmatlar** – oson ro'yxatdan o'tish, robotlar orqali xizmat ko'rsatish.
- **Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar** – Big Data orqali sayyohlar oqimini boshqarish.
- **Individuallashtirilgan xizmat** – sayyohlar xatti-harakatlariga moslashtirilgan tavsiyalar.

Yaponiyada quyida hayotiy misollarni ko'rishimiz mumkin.

Henn-na Hotel (Nagasaki va Tokio)

- Dunyo bo'yicha birinchi robotlar bilan boshqariladigan mehmonxona.
- Robotlar registratsiya, yuk tashish, xonalarni tozalash kabi xizmatlarni bajaradi.

Kyoto Smart City Project

- Tarixiy joylarga AR/VR texnologiyalar orqali kirish.
- Sayyohlar uchun real vaqtli navigatsiya va yo'nalishlar.

Smartphone-based Guide Systems

- Turistik joylarda avtomatik ravishda ma'lumot beruvchi mobil gidlar.
- Har bir joyda tilga mos ovozli ma'lumotlar (AI yordamida).

Yaponiyada smart turizm texnologiyalari turistik xizmatlar sohasini tubdan o'zgartirmoqda. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mamlakatda quyidagi innovatsion takliflar samarali joriy etilgan:

- AI-assistentlar va chatbotlar — aeroportlarda, mehmonxonalarda va gid xizmatlarida sun'iy intellektga asoslangan avtomatlashtirilgan tizimlar orqali 24/7 xizmatlar ko'rsatilmoqda.
- Robot mehmonxonalar (masalan, "Henn na Hotel") — ro'yxatdan o'tish, bagajni yetkazish va xona xizmatlari robotlar orqali amalga oshirilmoqda.
- AR/VR texnologiyalari — muzeylar, tarixiy obidalar va ekskursiyalar uchun virtual tajriba yaratmoqda, bu ayniqsa xorijiy sayyohlar uchun qulaylik yaratadi.
- Big Data tahlillari — sayyohlarning xatti-harakatlari, safar yo'nalishlari va qiziqishlari asosida marketing strategiyalari ishlab chiqilmoqda.
- Mobil ilovalar — bir necha tillarda ishlovchi, real vaqt rejimidagi tarjima, marshrut rejalashtirish va xavfsizlik xizmatlari mavjud.

Bularning barchasi xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga, sayyohlar ehtiyojiga individual yondashuvni ta'minlashga va xatoliklarni kamaytirishga xizmat qilmoqda. **"Servqual" modeli** mezonlari bo'yicha Yaponiyada xizmat sifati yuqori baholanmoqda:

- Ishonchlilik — AI va avtomatlashtirish yordamida xatoliklar kamaygan.
- Tezkorlik — robotlar va ilovalar kutish vaqtini minimallashtirgan.
- Moslashuvchanlik — ko‘plab xizmatlar tilga va madaniyatga moslashtirilgan.

O‘zbekiston sharoitida esa quyidagi imkoniyatlar va cheklovlar mavjud:

Imkoniyatlar:

- Raqamli infratuzilmaning bosqichma-bosqich rivojlanishi (my.gov.uz, e-tourism platformalari).
- Yoshlar orasida raqamli texnologiyalarga qiziqishning ortib borishi.
- “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasining mavjudligi.
- Turizm sohasida davlat qo‘llovi va subsidiyalar.

Cheklovlar:

- Texnologik jihozlanishning ayrim hududlarda sustligi.
- Sun‘iy intellekt va Big Data asosidagi tizimlarning yetarlicha tatbiq etilmaganligi.
- Xodimlar malakasining raqamli texnologiyalar bo‘yicha kompetensiyalarining pastligi.

1-jadval

Yaponiyada qo‘llanilayotgan asosiy texnologiyalar¹⁸³

Texnologiya	Qo‘llanilishi	Misollar
IoT (Internet of Things)	Mehmonxona xonalarini avtomatlashtirish, xavfsizlik tizimlari	IoT bilan boshqariladigan "smart room" lar Tokiodagi mehmonxonalarda
AI (Sun‘iy intellekt)	Mehmonlarga xizmat ko‘rsatish, til tarjimasi, chatbotlar	Henn-na Hotel – robotlar yordamida xizmat ko‘rsatish
AR/VR	Virtual turlar, tarixiy joylarni immersiv ko‘rish	Kyoto shahrida VR yordamida qadimgi ibodatxonalarni tomosha qilish
Big Data	Sayyohlar oqimini tahlil qilish, xizmatlarni optimallashtirish	Japan National Tourism Organization orqali sayyohlar statistikasi
Mobil ilovalar	Sayohat yo‘nalishlari, rezervatsiya, tarjima, transport	Japan Travel App, Navitime, Japan Official Travel App

¹⁸³ Muallif tomonidan tadqiqotlar asosida ishlab chiqildi.

Yaponiyaning strategik maqsadlari

- **2050 yilgacha “Smart Tourism Nation”** konsepsiyasi
- Raqamli xizmatlar orqali **yillik sayyohlar sonini 60 millionga yetkazish**
- Raqamli infratuzilmani rivojlantirish uchun **DX (Digital Transformation)**

agentliklari faoliyati

O'zbekiston Yaponiyaning quyidagi tajribalaridan samarali foydalanishi mumkin:

1. AI-chatbotlarni aeroport, mehmonxona va gid xizmatlariga joriy etish.
2. VR/AR orqali virtual ekskursiyalar yaratish (masalan, Buxoro, Samarqand, Shaxrisabz, Xiva).
3. Mobil ilovalarni tilga moslashtirish va GPS orqali interaktiv xizmatlar taklif qilish.
4. Sayyohlar oqimini tahlil qilish uchun Big Data tizimlarini yaratish.

Shu tarzda, Yaponiyaning smart turizm innovatsiyalari O'zbekistonda ham xizmat sifati va raqobatbardoshlikni oshirishda samarali qo'llanishi mumkin. Bunda lokal sharoit va ijtimoiy-madaniy omillarni hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Smart turizm texnologiyalarini joriy etish O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va turizm salohiyatini to'liq ishga solish imkonini beradi. Yaponiya tajribasi asosida ishlab chiqilgan model orqali raqamlashtirish jarayonlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish taklif etiladi. Xususan, davlat-xususiy sheriklik asosida raqamli xizmatlar platformasini yaratish, turistlarga mo'ljallangan mobil ilovalarni ishlab chiqish va xodimlarni smart texnologiyalar bo'yicha o'qitish tavsiya etiladi.

O'tkazilgan tadqiqot Yaponiyaning smart turizm innovatsiyalarini xizmat ko'rsatish sifatini oshirishda qanday samarali qo'llayotganini ko'rsatdi. Mamlakatda sun'iy intellekt, AR/VR, Big Data va raqamli platformalar orqali sayyohlar uchun qulay, tezkor va individual yondashuvga asoslangan xizmatlar yaratilgan. Bu esa nafaqat sayyohlar qoniqishini oshirish, balki turizm sohasi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston smart turizm yo'nalishida endigina shakllanib borayotgan bo'lsada, mavjud infratuzilmaviy salohiyat, davlat siyosatining raqamlashtirishga yo'naltirilganligi hamda yosh avlodning texnologiyaga moyilligi bu borada katta imkoniyatlarni ochib beradi. Ammo bu jarayonni bosqichma-bosqich, tizimli asosda olib borish muhimdir.

Yapon tajribasi asosida O'zbekiston uchun quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. AI-assistentlar va ko'p tilli chatbotlarni mehmonxonalar, aeroportlar va turistik markazlarga joriy etish orqali til to'siqlari muammosini bartaraf etish.
2. Smart Guide ilovalari asosida Buxoro, Samarqand, Xiva va boshqa tarixiy shaharlarda avtomatlashtirilgan mobil gid xizmatlarini yo'lga qo'yish.
3. Big Data texnologiyalaridan foydalanib, sayyohlar oqimini boshqarish, QR-kodli bilek tizimlari va real vaqtli monitoring tizimlarini joriy etish.
4. Robotik xizmatlarni mehmonxonalar va yirik transport infratuzilmasida qo'llab, avtomatlashtirilgan xizmatlar (yuk tashish, axborot berish, ichimlik yetkazish) orqali servis sifatini oshirish.
5. AR/VR texnologiyalari orqali tarixiy obidalarni virtual rekonstruksiya qilish, shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida VR laboratoriyalarini tashkil etish orqali turizm mutaxassislarini zamonaviy texnologiyalar asosida tayyorlash.
6. "Smart Tourism Uzbekistan-2030" strategik dasturini ishlab chiqish, bunda Yaponiyaning raqamli boshqaruv modeli (Digital Agency) asos sifatida o'rganilishi mumkin.

Umuman olganda, smart turizm texnologiyalarining joriy etilishi O'zbekistonda nafaqat xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi, balki sayyohlar uchun interaktiv, xavfsiz va texnologik jihatdan ilg'or muhit yaratadi. Bu esa mamlakatimiz turizm brendining xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Buhalis, D., & Amaranggana, A. (2015). Smart tourism destinations. *Information and communication technologies in tourism*, 553–564. https://doi.org/10.1007/978-3-319-14343-9_40

2. Buhalis, D., & Amaranggana, A. (2015). *Smart Tourism Destinations: Enhancing Tourism Experience Through Personalisation and Real-Time Information Management. Information and Communication Technologies in Tourism 2015*, 377–389.
3. Ganiev, S., & Islomova, M. (2022). *O'zbekistonda turizm sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etish istiqbollari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 4(1), 112–117.
4. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). *Smart tourism: foundations and developments. Electronic Markets*, 25(3), 179–188. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0196-8>
5. Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., & Koo, C. (2015). *Smart tourism: foundations and developments. Electronic Markets*, 25(3), 179–188.
6. Hasanov, I. (2021). *Smart turizm va sun'iy intellekt asosidagi xizmatlar. Turizm va iqtisodiyot*, 3(2), 85–92.
7. Japan Tourism Agency. (2021). *Smart Tourism Strategy Report*. Tokyo: Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism.
8. Japan Tourism Agency. (2023). *Digital Transformation in Tourism: Initiatives and Future Vision*. Tokyo: JTA.
9. Ministry of Land, Infrastructure, Transport and Tourism (Japan). (2022). *Smart Tourism Strategy Report*. Tokyo: MLIT.
10. O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi. (2023). *Turizmni raqamlashtirish strategiyasi*.
11. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi. (2023). *Turizmni raqamlashtirish bo'yicha strategik dasturlar*. Toshkent.

TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI MOLIYALASHTIRISH ASOSIDA AHOLI BANDLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Karimova Nilufar Musayevna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistri

Tadbirkorlik, mohiyatiga ko'ra, foyda olish maqsadida yangi biznes tashabbusini yaratish, rivojlantirish va boshqarish jarayonidir. Bu bozorda ehtiyoj yoki imkoniyatni aniqlash, ushbu ehtiyojni qondirish uchun mahsulot yoki xizmatni ishlab chiqish va barqaror biznesni qurishni o'z ichiga oladi. Tadbirkorlar ko'pincha ijodkorlikka asoslanib, doimiy ravishda muammolarni hal qilish va iste'molchilar ehtiyojlarini qondirishning yangi va yaxshi usullarini izlaydilar. Biznesni boshlash sezilarli xavfni o'z ichiga oladi va tadbirkorlar ushbu xavfni qabul qilishga tayyor bo'lishlari kerak. Tadbirkorlik landshafti doimiy ravishda o'zgarib turadi va muvaffaqiyatli tadbirkorlar bozor, texnologiya va iste'molchilarning afzalliklaridagi o'zgarishlarga moslasha olishlari kerak.

Tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish yangi va o'sib borayotgan bizneslarni moliyaviy resurslar bilan ta'minlash jarayonini anglatadi. Bu moliyalashtirishning turli bosqichlarini (seed, startup, o'sish) va moliyalashtirishni ta'minlashda ishtirok etuvchi subyektlarni o'z ichiga oladi. Tadbirkorlik moliyasi

dastlabki bootstrappingdan tortib, angel investorlar va venchur kapitali kabi tashqi investitsiyalarni jalb qilishgacha bo'lishi mumkin, bu har bir bosqichda turli xil strategiyalarni talab qiladi.

Tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirishning bandlikka ta'sirini tushuntirish uchun bir nechta nazariyalar mavjud:

Jozef Shumpeterning "Iqtisodiy rivojlanish nazariyasi" asarida tadbirkorlar iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko'riladi. Ular yangi mahsulotlar, xizmatlar va texnologiyalarni joriy etish orqali "ijodiy yo'q qilish" jarayonini boshlaydilar, bu esa bozorlarni o'zgartiradi va yangi ish o'rinlari yaratadi. Shumpeterning ta'kidlashicha, tadbirkorlik faqat foyda olish emas, balki iqtisodiy dinamizmni ta'minlashdir. Ushbu nazariya tadbirkorlikning bandlikka ta'sirini tushuntirishda markaziy o'rin tutadi, chunki innovatsiyalar ko'pincha yangi sohalarni rivojlantiradi va ish o'rinlarini ko'paytiradi.

Agentlik nazariyasi investorlar (principal) va tadbirkorlar (agent) o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi. Moliyalashtirish jarayonida axborot assimetriyasi va manfaatlar to'qnashuvi yuzaga kelishi mumkin, bu firma boshqaruvi va samaradorligiga ta'sir qiladi. Masalan, venchur kapitalistlari ko'pincha qattiq nazorat mexanizmlarini joriy etadilar, bu tadbirkorlarning qaror qabul qilish erkinligini cheklashi, lekin firma o'sishini va ish o'rinlari yaratishni tezlashtirishi mumkin.

Tranzaksiya xarajatlari iqtisodiyoti (TCE) moliyalashtirish manbalarini tanlashda xarajatlarni minimallashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Tadbirkorlar bank kreditlari, venchur kapitali yoki kraudfanding kabi turli xil moliyalashtirish manbalarini tanlashda tranzaksiya xarajatlarini hisobga olishadi. Samarali moliyalashtirish strategiyasi firma o'sishini qo'llab-quvvatlaydi va ko'proq xodim yollash imkonini beradi.

Resurslarga asoslangan nazariya (RBT) moliyaviy resurslarni firma muvaffaqiyatining muhim omili sifatida ko'radi. Moliyaviy kapitalga ega bo'lish tadbirkorlarga yangi loyihalarga sarmoya kiritish, infratuzilmani kengaytirish va

ko'proq xodim yollash imkonini beradi. Moliyaviy cheklovlar esa bu imkoniyatlarni cheklaydi, natijada bandlik imkoniyatlari kamayadi.

Institutsional nazariya regulyator muhit va ijtimoiy normalarning tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini o'rganadi. Masalan, qulay soliq siyosati, kredit olishning osonligi va biznesni ro'yxatdan o'tkazishning soddaligi tadbirkorlikni rag'batlantiradi. O'zbekiston kabi mamlakatlarda institutsional islohotlar tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslarga kirishini osonlashtirib, bandlikni oshiradi.

Iqtisodiy kontekstda bandlik pullik ishga ega bo'lish yoki iqtisodiyotda samarali mehnat bilan shug'ullanish holatini anglatadi. Bandlik darajasi iste'mol xarajatlari, daromad taqsimoti va umumiy iqtisodiy barqarorlikka ta'sir qilgani uchun iqtisodiy o'sishda muhim rol o'ynaydi. Yuqori bandlik darajasi odatda iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradigan daromadning oshishiga olib keladi.

Kichik va o'rta biznes (KOB) va startaplarni moliyalashtirish ko'pincha ularning moslashuvchanligi, innovatsiyalari va bozor ehtiyojlariga javob berish qobiliyati tufayli ish o'rinlarini yaratishning asosiy omillari hisoblanadi. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash ularning o'sishi va kengayishini ta'minlaydi, bu esa ko'proq ishga joylashishga olib keladi. KOB va startaplarga kiritilgan moliyaviy investitsiyalar bandlikka nisbatan multiplikativ ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu tadbirkorlik subyektining o'zida to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirilganidan ko'ra ko'proq ish o'rinlarini yaratadi. KOBlar moliyalashtirishni olganda, ular nafaqat to'g'ridan-to'g'ri ishga joylashadilar, balki iqtisodiyot bo'ylab boshqa korxonalar uchun talabni rag'batlantiradilar, bu esa qo'shimcha ish o'rinlarining yaratilishiga olib keladi. Yaxshi rivojlangan va oson bo'lgan moliyaviy tizim KOBlar uchun o'sish va ish o'rinlarini yaratish uchun zarur bo'lgan kapitalni olish imkoniyatini berish orqali muhim rol o'ynaydi. Moliyaviy chuqurlashuv, moliyaviy xizmatlardan foydalanish va ulardan foydalanishning oshishi bilan tavsiflanadi, ko'proq KOBga moliyaviy cheklovlarni bartaraf etish va bizneslariga investitsiya qilish imkoniyatini beradi, bu esa bandlik imkoniyatlariga olib keladi. Aksincha, moliyaviy cheklovlar KOBning o'sishi va ish o'rinlarini yaratish salohiyatiga sezilarli darajada to'sqinlik

qiladi. Moliyalashtirishga cheklangan kirish KOBning kengayish, innovatsiya va ishga joylashishga investitsiya qilish qobiliyatini cheklaydi. Ushbu cheklovlarni bartaraf etish bandlikning katta imkoniyatlarini ochishi mumkin.

Kreditlar qarz kapitalini ta'minlaydi, bu KOBlar tomonidan kengayish va ishga joylashish kabi turli maqsadlarda ishlatilishi mumkin, ammo ular to'lashni talab qiladi va agar biznes yaxshi ishlamasa, moliyaviy yuk bo'lishi mumkin. Kreditlar KOBga o'sishga investitsiya qilish uchun darhol kapital olish imkoniyatini beradi, bu esa ish o'rinlarini yaratishga olib kelishi mumkin. Biroq, to'lash majburiyati ehtiyotkor moliyaviy rejalashtirish va muvaffaqiyatli biznes operatsiyalarini talab qiladi. Grantlar qaytarilmaydigan moliyalashtirishni taklif qiladi, bu ayniqsa dastlabki bosqichdagi korxonalar yoki ish o'rinlarini yaratishga qaratilgan maxsus loyihalar uchun foydali bo'lishi mumkin, bu tadbirkorlar uchun moliyaviy xavfni kamaytiradi. Grantlar to'lash bosimisiz muhim moliyaviy yordam beradi, bu tadbirkorlarga darhol daromad keltirmaydigan, ammo uzoq muddatli o'sish va bandlik uchun zarur bo'lgan sohalarga investitsiya qilish imkoniyatini beradi. Venchur kapitali aksiyadorlik moliyalashtirishni ta'minlaydi va ko'pincha tajriba va aloqalarni olib keladi, bu yuqori o'sish potensialiga ega bo'lgan startaplarning o'sishi va bandlik salohiyatini sezilarli darajada tezlashtirishi mumkin, garchi u egalikni baham ko'rishni o'z ichiga oladi. Venchur kapitali nafaqat moliyaviy resurslarni, balki strategik yo'l-yo'riq va bozorga kirish imkoniyatini ham beradi, bu startaplarga tez sur'atlar bilan kengayish va katta miqdorda ish o'rinlarini yaratish imkoniyatini beradi. Turli xil moliyalashtirish manbalari biznesning bosqichi, moliyalashtirish miqdori va moliyalashtirishga bog'langan maxsus shartlar kabi omillarga qarab, ish o'rinlarini yaratishga turlicha ta'sir qiladi. Kreditlar to'lash majburiyatlari tufayli bandlikning tezroq, ammo potensial jihatdan cheklangan o'sishga olib kelishi mumkin, venchur kapitali esa tanlangan yuqori potensialli firmalarda tez kengayishni qo'llab-quvvatlashi mumkin, grantlar esa bandlikka qaratilgan maxsus tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Davlatlar KOBni moliyalashtirish uchun qulay muhit yaratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, shu jumladan kredit kafolatlari, grantlar, soliq imtiyozlari va muqobil

moliyalashtirish mexanizmlarini qo'llab-quvvatlash kabi turli siyosatlar orqali. Davlat aralashuvi bozor nuqsonlarini bartaraf etishi, kreditorlar uchun xavfni kamaytirishi va tadbirkorlik korxonalariga investitsiyalarni rag'batlantirishi mumkin, shu bilan KOB uchun moliyalashtirish imkoniyatini oshiradi. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan tashabbuslarning amaliy tadqiqotlari KOBning o'sishi va sezilarli bandlik imkoniyatlarini yaratishda maqsadli moliyaviy yordamning samaradorligini ko'rsatadi. Boshqa mamlakatlardagi muvaffaqiyatli dasturlarni o'rganish O'zbekiston uchun KOBni moliyalashtirish va bandlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha samarali siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishda qimmatli saboqlar berishi mumkin.

Tadbirkorlikni moliyalashtirish, uning potensial afzalliklariga qaramay, kapitalga cheklangan kirish, yuqori foiz stavkalari, moliyaviy savodxonlikning yetarli emasligi va bozor noaniqligi kabi ko'plab muammolarga duch keladi. Tadbirkorlarning moliyalashtirishga kirishdagi to'siqlarini tushunish samarali yechimlar va siyosatni ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Tadbirkorlik korxonalarini strategik moliyalashtirish O'zbekiston uchun iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, ish o'rinlarini yaratish va umumiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni oshirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Tegishli moliyaviy mexanizmlar orqali tadbirkorlarni samarali qo'llab-quvvatlash ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy farovonlik uchun kuchli vositani ochishi mumkin.

Tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish orqali aholini ish bilan ta'minlashning nazariy asoslari innovatsiyalar, moliyaviy resurslar va institutsional muhitning o'zaro ta'siriga asoslanadi. Shumpeterning nazariyasi tadbirkorlikning iqtisodiy dinamizm va bandlikdagi rolini ta'kidlasa, agentlik va tranzaksiya xarajatlari nazariyalari moliyalashtirishning samaradorlikka ta'sirini tushuntiradi. Resurslarga asoslangan va institutsional nazariyalar esa moliyaviy resurslar va regulyator muhitning muhimligini ko'rsatadi.

O'zbekiston kontekstida davlat va xalqaro tashkilotlarning tashabbuslari tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lib, bu bandlikni oshirishga xizmat qiladi. Masalan, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YTTB) ning yosh

tadbirkorlar uchun kreditlari va tadbirkorlikni rivojlantirish kompaniyasining loyihalari yangi ish o'rinlari yaratishga yordam bermoqda. Biroq, moliyaviy cheklovlar, masalan, yuqori foiz stavkalari va kredit olishdagi qiyinchiliklar, hali ham to'siq bo'lib qolmoqda. Ushbu cheklovlarni bartaraf etish uchun moliyaviy savodxonlikni oshirish, kredit olish jarayonlarini soddalashtirish va xalqaro tajribani joriy etish zarur.

Tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirish orqali aholini ish bilan ta'minlashning nazariy asoslari Shumpeterning innovatsion tadbirkorlik nazariyasiga, shuningdek, agentlik, tranzaksiya xarajatlari, resurslarga asoslangan va institutsional nazariyalarga asoslanadi. Empirik tadqiqotlar moliyaga kirish imkoniyati va bandlik o'rtasidagi ijobiy bog'liqlikni tasdiqlaydi, ammo moliyaviy cheklovlar muhim to'siq sifatida qolmoqda. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar va xalqaro yordam tadbirkorlikni rivojlantirish va bandlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Kelajakda moliyaviy savodxonlikni oshirish va kredit olish jarayonlarini soddalashtirish orqali yanada katta yutuqlarga erishish mumkin.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik, tadbirkorlikni moliyalashtirish va bandlik o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjud. Kichik va o'rta biznes va startaplarni moliyalashtirish ish o'rinlarini yaratishning asosiy omillari hisoblanadi va moliyaviy investitsiyalar bandlikka nisbatan multiplikativ ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kreditlar, grantlar va ventur kapitali kabi moliyalashtirishning turli manbalari bandlikka turlicha ta'sir ko'rsatadi, bu biznesning bosqichi va moliyalashtirishning shartlariga bog'liq. Davlat siyosati va qo'llab-quvvatlash dasturlari tadbirkorlikni moliyalashtirishni osonlashtirish va bandlikni rag'batlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadbirkorlikni moliyalashtirish orqali bandlikni ta'minlashda kapitalga cheklangan kirish va moliyaviy savodxonlikning yetarli emasligi kabi muammolar mavjud bo'lsa-da, O'zbekiston uchun iqtisodiy o'sish va bandlikni rag'batlantirish uchun sezilarli imkoniyatlar mavjud. Ushbu nazariy tushunchalarni amaliy misollar bilan birlashtirish tadbirkorlikni moliyalashtirishning bandlikka ijobiy ta'sirini ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Barney, J. B. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.
2. Coase, R. H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4(16), 386–405.
3. European Bank for Reconstruction and Development. (2025). Youth Entrepreneurship Programme. EBRD.
4. Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.
5. North, D. C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge University Press.
6. Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest and the business cycle. Harvard University Press.

INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLİYALASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Ro'ziyeva Maxbuba Tog'aymurodovna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistri

Investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotining o'sishi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ular yangi ish o'rinlarini yaratish, texnologiyalarni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va aholi farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish esa iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. To'g'ri moliyalashtirish mexanizmlarini qo'llash orqali davlat o'zining strategik maqsadlariga erishishi mumkin, bu «O'zbekiston-2030» strategiyasida ham o'z aksini topgan. Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiyalash va uning investitsiyaviy jozibadorligini oshirish zarurati investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning nazariy asoslarini chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Investitsiya loyihasi deganda, belgilangan muddat ichida amalga oshiriladigan, iqtisodiy, ijtimoiy yoki boshqa manfaatlar olish maqsadida investitsiyalar kiritishni nazarda tutuvchi o'zaro bog'liq tadbirlar majmui tushuniladi. Turli manbalarda investitsiya loyihasiga berilgan ta'riflar tahlili shuni ko'rsatadiki, loyiha aniq maqsadga yo'naltirilgan, vaqt bilan chegaralangan va kapital qo'yimlarni talab qiladi. Investitsiya loyihalarining asosiy belgilari orasida maqsadga yo'naltirilganlik, aniq muddatga ega bo'lish, resurslarni jalb qilish zarurati va natijada iqtisodiy yoki ijtimoiy samara berishni kutish mumkin. Investitsiya loyihalarini turli mezonlarga ko'ra tasniflash mumkin, masalan, ko'lam,

davomiyligi, sohalari va ishtirokchilar soniga qarab. Moliyalashtirish esa investitsiya loyihasini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan pul mablag'lari bilan ta'minlash jarayonidir. Moliyalashtirishning iqtisodiy mohiyati loyihani amalga oshirish uchun kapitalni jalb qilish va safarbar etishdan iborat. Moliyalashtirish manbalari ichki (korxonaning o'z mablag'lari) va tashqi (qarz mablag'lari, aksiyadorlik kapitali, grantlar va boshqalar) bo'lishi mumkin. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning ahamiyati loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi va iqtisodiy o'sishga qo'shadigan hissasi bilan belgilanadi. Investitsiya loyihasi va moliyalashtirish o'zaro chambarchas bog'liqdir. Moliyalashtirish investitsiya loyihasining hayotiy asosi bo'lib, loyihani amalga oshirish uchun zarur bo'lgan resurslarni ta'minlaydi. O'z navbatida, investitsiya loyihasining xususiyatlari va kutilayotgan daromadliligi moliyalashtirish manbalarini tanlashga ta'sir qiladi. Ushbu o'zaro bog'liqlikni aks ettiruvchi turli xil modellar mavjud bo'lib, ular loyihaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilgan.

Kapital tuzilishi nazariyasi kompaniyaning aktivlarini moliyalashtirish uchun qarz va aksiyadorlik kapitalining optimal nisbatini o'rganadi. Nazariyaning asosiy g'oyasi shundan iboratki, optimal kapital tuzilmasini aniqlash orqali kompaniya o'zining bozor qiymatini maksimal darajaga ko'tarishi va kapital qiymatini minimallashtirishi mumkin. Modigliani-Miller teoremasi (MM) mukammal bozor sharoitida (soliqlar, tranzaksiya xarajatlari va asimmetrik axborot mavjud bo'lmaganda) kompaniyaning kapital tuzilmasi uning bozor qiymatiga ta'sir qilmasligini ta'kidlaydi. Biroq, soliqlar hisobga olinganda, qarz bo'yicha foiz to'lovlarining soliqdan chegirilishi kompaniya qiymatini oshirishi mumkin. Savdo-sotiq nazariyasi (Trade-off theory) qarzning soliq imtiyozlari va moliyaviy qiyinchiliklarning potensial xarajatlari o'rtasidagi muvozanatni ko'rib chiqadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, kompaniyalar qarzning foydalari uning xarajatlaridan oshadigan darajada qarz olishga intiladi.

Pecking order nazariyasi asimmetrik axborot xarajatlariga e'tibor qaratadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, kompaniyalar moliyalashtirish manbalarini tanlashda

iyerarxiyaga amal qiladilar: birinchi navbatda ichki moliyalashtirish (taqsimlanmagan foyda), so'ngra qarz va oxirgi o'rinda tashqi aksiyadorlik moliyalashtirish. Kapital tuzilishi nazariyasi investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi. Loyihani moliyalashtirish uchun qarz va aksiyadorlik kapitalining optimal nisbatini aniqlash loyihaning rentabelligiga va kompaniya qiymatiga ta'sir qilishi mumkin (1-jadval).

1-jadval.

Kapital tuzilishi nazariyalarining qiyosiy tahlili¹⁸⁴

Nazariya	Asosiy g'oyalar	Afzalliklari	Kamchiliklari
Modigliani-Miller teoremasi	Mukammal bozor sharoitida kapital tuzilmasi kompaniya qiymatiga ta'sir qilmaydi; soliqlar hisobga olinganda qarz qiymatni oshiradi.	Oddiy va tushunarli model; soliq imtiyozlarining ahamiyatini ko'rsatadi.	Real bozor sharoitlarini hisobga olmaydi (soliqlar, tranzaksiya xarajatlari, asimmetrik axborot).
Savdo-sotiq nazariyasi	Qarzning soliq imtiyozlari va moliyaviy qiyinchiliklarning potensial xarajatlari o'rtasidagi muvozanat optimal kapital tuzilmasini belgilaydi.	Qarzning foydalari va xarajatlarini hisobga oladi; real bozor sharoitlariga yaqinroq.	Moliyaviy qiyinchilik xarajatlarini aniqlash qiyin; dinamik bozor sharoitlarini hisobga olmaydi.
Pecking order nazariyasi	Kompaniyalar moliyalashtirish manbalarini tanlashda iyerarxiyaga amal qiladilar: ichki moliyalashtirish, qarz, tashqi aksiyadorlik moliyalashtirish. Asimmetrik axborot xarajatlariga asoslangan.	Real kompaniya xatti-harakatlarini yaxshiroq tushuntiradi; moliyalashtirish manbalarining afzalliklarini ko'rsatadi.	Optimal kapital tuzilmasi tushunchasini inkor etadi; ba'zi kompaniyalarning xatti-harakatlarini to'liq tushuntirmaydi.

Ichki moliyalashtirish deganda kompaniyaning o'z mablag'lari hisobidan investitsiya loyihalarini moliyalashtirish tushuniladi. Bunga taqsimlanmagan foyda, amortizatsiya ajratmalari va maxsus zaxira fondlari kiradi. Ichki

¹⁸⁴ Manba muallif ishlanmasi

moliyalashtirishning afzalliklari orasida moliyalashtirishning soddaligi, foiz to'lash yoki boshqa tashqi majburiyatlarning yo'qligi, shuningdek, kompaniya ustidan nazoratning saqlanib qolishi mumkin. Kamchiliklari esa loyihaning ko'lamini cheklashi va qarz moliyalashtirishning soliq imtiyozlaridan foydalanish imkoniyatini bermasligi mumkin. Ichki moliyalashtirish ko'pincha kichik va o'rta biznesda, shuningdek, boshlang'ich bosqichdagi loyihalarda qo'llaniladi. O'zbekistonda ichki moliyalashtirish investitsiya loyihalarini amalga oshirishning muhim manbalaridan biri hisoblanadi.

Qarz moliyalashtirish kompaniyaning kreditlar, obligatsiyalar va boshqa qarz instrumentlari orqali mablag' jalb qilishini nazarda tutadi. Qarz moliyalashtirishning turlari orasida bank kreditlari, obligatsiyalarni chiqarish, lizing va boshqalar mavjud. Qarz moliyalashtirishning afzalliklari orasida katta miqdordagi kapitalga kirish imkoniyati, kompaniya ustidan nazoratning saqlanib qolishi va foiz to'lovlarining soliqdan chegirilishi mumkin. Kamchiliklari esa qarzni qaytarish majburiyati, foiz to'lash zarurati va moliyaviy riskning oshishi mumkin. Qarz moliyalashtirish turli sohalaridagi investitsiya loyihalarini, jumladan, infratuzilma, ishlab chiqarish va ko'chmas mulk loyihalarini moliyalashtirish uchun keng qo'llaniladi. O'zbekistonda qarz moliyalashtirish bozori rivojlanib bormoqda va investitsiya loyihalarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi (2-jadval).

2-jadval.

Qarz moliyalashtirishning afzalliklari va kamchiliklari¹⁸⁵

Afzalliklari	Kamchiliklari
Katta miqdordagi kapitalga kirish imkoniyati	Qarzni qaytarish majburiyati
Kompaniya ustidan nazorat saqlanib qoladi	Foiz to'lash zarurati
Foiz to'lovlari soliqdan chegiriladi	Moliyaviy riskning oshishi mumkin
Moliyalashtirishning turli xil variantlari mavjud (kreditlar, obligatsiyalar)	Garov talab qilinishi mumkin
Kelajakdagi xarajatlarni rejalashtirish osonroq (qat'iy to'lov jadvali)	Qarz shartnomalarida cheklovchi shartlar bo'lishi mumkin

¹⁸⁵ Manba muallif ishlanmasi

Aksiyadorlik moliyalashtirish kompaniyaning o'z aksiyalarini sotish orqali kapital jalb qilishini nazarda tutadi. Aksiyadorlik moliyalashtirishning turlari orasida venchur kapitali, biznes-farishtalar investitsiyalari, IPO (birlamchi ommaviy taklif) va boshqalar mavjud. Aksiyadorlik moliyalashtirishning afzalliklari orasida qarzni qaytarish majburiyatining yo'qligi, kompaniyaning moliyaviy yuklamasining kamayishi va investorlarning tajribasi va aloqalaridan foydalanish imkoniyati mavjud. Kamchiliklari esa kompaniya ustidan nazoratning yo'qolishi, foydaning aksiyadorlar bilan bo'lishilishi va aksiyadorlik kapitalining qimmatroq bo'lishi mumkin. Aksiyadorlik moliyalashtirish ko'pincha startaplar, yuqori o'sish potentsialiga ega kompaniyalar va yirik investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun qo'llaniladi. O'zbekistonda aksiyadorlik moliyalashtirish bozori rivojlanish bosqichida bo'lib, bu sohada katta imkoniyatlar mavjud (3-jadval).

3-jadval.

Aksiyadorlik moliyalashtirishning afzalliklari va kamchiliklari¹⁸⁶

Afzalliklari	Kamchiliklari
Qarzni qaytarish majburiyati yo'q	Kompaniya ustidan nazoratning yo'qolishi mumkin
Kompaniyaning moliyaviy yuklamasi kamayadi	Foydani aksiyadorlar bilan bo'lishish zarurati
Investorlarning tajribasi va aloqalaridan foydalanish imkoniyati	Aksiyadorlik kapitali qarz kapitaliga nisbatan qimmatroq bo'lishi mumkin
Kredit reytingiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi	Investorlarni jalb qilish qiyinroq bo'lishi mumkin
Uzoq muddatli investitsiyalar uchun mos keladi	Aksiyalarni chiqarish jarayoni uzoq va murakkab bo'lishi mumkin

Yuqorida ko'rib chiqilgan asosiy manbalardan tashqari, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun davlat grantlari va subsidiyalari, lizing, venchur kapitali, kraudfanding va islomiy moliyalashtirish kabi boshqa manbalar ham mavjud. Har bir manba o'ziga xos xususiyatlarga ega va muayyan turdagi loyihalar uchun ko'proq mos kelishi mumkin. Masalan, davlat grantlari va subsidiyalari

¹⁸⁶ Manba muallif ishlanmasi

ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan yoki innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash uchun ajratilishi mumkin. Venchur kapitali esa yuqori riskli, lekin yuqori daromadlilikni va'da qiladigan startap loyihalarini moliyalashtirish uchun idealdir.

Investitsiya loyihalarining moliyaviy jozibadorligini aniqlash uchun bir qator usullar qo'llaniladi. Ulardan eng keng tarqalganlari sof hozirgi qiymat (NPV), ichki rentabellik darajasi (IRR) va qaytarilish muddati hisoblanadi. NPV loyihadan kutilayotgan pul oqimlarining hozirgi qiymatini loyihaga kiritilgan investitsiyalarning hozirgi qiymati bilan taqqoslaydi. Agar NPV nolga teng yoki undan katta bo'lsa, loyiha moliyaviy jihatdan maqbul hisoblanadi. IRR loyihaning rentabellik darajasini ko'rsatadi va agar u kapital qiymatidan yuqori bo'lsa, loyiha investitsiya qilish uchun jozibador bo'ladi. Qaytarilish muddati investitsiya qilingan mablag'larning qancha vaqt ichida qaytib kelishini ko'rsatadi. Rentabellik indeksi va diskontlangan qaytarilish muddati kabi boshqa usullar ham mavjud (4-jadval).

4-jadval.

Moliyaviy baholash usullarining qiyosiy tahlili¹⁸⁷

Usul	Ta'rifi	Afzalliklari	Kamchiliklari
Sof hozirgi qiymat (NPV)	Loyihadan kutilayotgan diskontlangan pul oqimlarining hozirgi qiymati bilan investitsiyalarning hozirgi qiymati o'rtasidagi farq.	Pulning vaqtinchalik qiymatini hisobga oladi; qiymatni maksimal darajaga ko'tarish maqsadiga mos keladi.	Kelajakdagi pul oqimlarini aniq prognoz qilishni talab qiladi; turli loyihalarni taqqoslashda qiymatning mutlaq ko'rsatkichi sifatida cheklangan bo'lishi mumkin.
Ichki rentabellik darajasi (IRR)	NPV ni nolga tenglashtiradigan diskont stavkasi.	Loyihaning rentabellik darajasini foizlarda ifodalaydi; tushunish va taqqoslash oson.	Bir nechta IRR qiymatlari bo'lishi mumkin; kapital qiymati haqida aniq ma'lumot bermaydi.
Qaytarilish	Investitsiya qilingan	Hisoblash oson;	Pulning vaqtinchalik

¹⁸⁷ Manba muallif ishlanmasi

muddati	mablag'larning qaytib kelishi uchun zarur bo'lgan vaqt.	likvidlik va riskni baholashda foydali.	qiymatini hisobga olmaydi; qaytarilish muddatidan keyingi pul oqimlarini e'tibordan chetda qoldiradi.

Investitsiya loyihalarini baholashda moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda moliyaviy bo'lmagan omillar ham muhim rol o'ynaydi. Bularga strategik tahlil, bozor tahlili, texnologik tahlil, ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirni baholash va ekologik ta'sirni baholash kiradi. Strategik tahlil loyiha kompaniyaning umumiy strategiyasiga mos kelishini baholaydi. Bozor tahlili loyiha kompaniyaning potensial bozori hajmini, o'sish sur'atlarini va raqobatbardoshligini o'rganadi. Texnologik tahlil loyiha kompaniyaning texnologik jihatdan amalga oshirilishini va innovatsionligini baholaydi. Ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirni baholash loyiha kompaniyaning jamiyatga va iqtisodiyotga bo'lgan ta'sirini, ekologik ta'sirni baholash esa atrof-muhitga bo'lgan ta'sirini aniqlaydi.

Investitsiya loyihalarini baholash natijalari moliyalashtirish manbalarini tanlashda va moliyalashtirishning optimal tuzilmasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Agar loyiha yuqori NPV yoki IRR ko'rsatsa, kompaniya qimmatroq moliyalashtirish manbalaridan foydalanishga tayyor bo'lishi mumkin. Aksincha, agar loyiha past rentabellikni ko'rsatsa, arzonroq moliyalashtirish variantlari afzal ko'rilishi mumkin. Turli moliyalashtirish variantlarini taqqoslash va loyiha kompaniyaning moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan baholash natijalarini hisobga olish orqali kompaniya eng maqbul qarorni qabul qilishi mumkin.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayoni turli xil risklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Moliyaviy risklar foiz stavkalarining o'zgarishi, valyuta kurslarining tebranishi va kredit riskini o'z ichiga oladi. Bozor risklari talabning o'zgarishi, raqobatning kuchayishi va narxlarining tebranishi bilan bog'liq. Texnik risklar texnologiya kompaniyaning eskirishi, loyiha kompaniyaning amalga oshirishdagi kechikishlar va texnik nosozliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Siyosiy va huquqiy risklar qonunchilikdagi o'zgarishlar, siyosiy beqarorlik va davlat tomonidan loyiha kompaniyaning qo'llab-quvvatlanishining yo'qligi bilan bog'liq. Operatsion risklar esa loyiha kompaniyaning boshqarish, xomashyo ta'minoti va ishlab chiqarish jarayonidagi uzilishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi risklarni aniqlash, tahlil qilish va baholash uchun sifatli va miqdoriy usullar qo'llaniladi. Sifatli tahlil usullari ekspert baholashlari, miqdoriy tahlil usullari esa statistik ma'lumotlar va matematik modellar asosida risklarni baholaydi. Sezgirlik tahlili loyihaning asosiy parametrlaridagi o'zgarishlarning natijaga ta'sirini aniqlashga yordam beradi. Ssenariy tahlili turli xil potensial vaziyatlarni ko'rib chiqish orqali risklarni baholash imkonini beradi. Ehtimollik tahlili esa har bir riskning yuzaga kelish ehtimolini va uning potentsial ta'sirini aniqlaydi.

Risklarni boshqarish investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning muhim elementidir. Risklarni boshqarish strategiyalari riskni qabul qilish, riskni kamaytirish, riskni o'tkazish va riskdan qochishni o'z ichiga oladi. Riskni kamaytirish strategiyalari orasida diversifikatsiya (turli xil aktivlarga investitsiya qilish), sug'urta va hedjirlash (valyuta va foiz stavkalarining tebranishidan himoyalash) kabi vositalar mavjud (5-jadval).

5-jadval.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishdagi asosiy risklar va ularni kamaytirish strategiyalari¹⁸⁸

Risk turi	Misollar	Kamaytirish strategiyalari
Moliyaviy risklar	Foiz stavkalarining oshishi, valyuta kursining tebranishi, kredit risk	Qat'iy moliyaviy rejalashtirish, valyuta riskini hedjirlash, sug'urta
Bozor risklari	Talabning kamayishi, raqobatning kuchayishi, narxlarning pasayishi	Bozor tadqiqotlari, diversifikatsiya, marketing strategiyalari
Texnik risklar	Texnologiyaning eskirishi, loyihani amalga oshirishdagi kechikishlar, texnik nosozliklar	Texnologiyalarni muntazam yangilash, sifatli loyihalash, texnik audity
Siyosiy va huquqiy risklar	Qonunchilikdagi o'zgarishlar, siyosiy beqarorlik, litsenziya olishdagi qiyinchiliklar	Huquqiy maslahat, siyosiy risklarni sug'urtalash, hukumat bilan aloqalarni mustahkamlash
Operatsion risklar	Boshqaruvdagi xatolar, xomashyo ta'minotidagi uzilishlar, ishchi kuchi yetishmasligi	Samarali boshqaruv tizimi, yetkazib beruvchilar bilan uzoq muddatli shartnomalar, kadrlar

¹⁸⁸ Manba muallif ishlanmasi

Foiz stavkalari qarz olish qiymatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Foiz stavkalari oshishi bilan qarz olish qimmatlashadi, bu esa investitsiya loyihalarining moliyalashtirish xarajatlarini oshiradi va ularning jozibadorligini kamaytirishi mumkin. Yuqori foiz stavkalari investitsiya qarorlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi, loyiha rentabelligini pasaytirishi mumkin.

Inflyatsiya loyiha xarajatlariga ta'sir ko'rsatadi, xususan, xomashyo, materiallar va ish haqi xarajatlari oshishi mumkin. Inflyatsiya real foiz stavkalariga ham ta'sir qiladi, nominal foiz stavkalari o'zgarmagan holda real foiz stavkalarining pasayishiga olib keladi. Bu investitsiyalarning jozibadorligini kamaytirishi mumkin.

Valyuta kurslarining tebranishi, ayniqsa xalqaro investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi. Valyuta kursi o'zgarishi import va eksportga yo'naltirilgan loyihalarining xarajatlari va daromadlariga ta'sir qilishi mumkin. Valyuta risklarini boshqarish uchun turli xil instrumentlar, masalan, forvard shartnomalari va opsiyonlar qo'llanilishi mumkin.

Davlatning investitsiya siyosati, monetar siyosat va fiskal siyosat makroiqtisodiy muhitni shakllantirish va investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga ta'sir ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi. Davlat tomonidan investitsiyaviy muhitni yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar, imtiyozlar va subsidiyalar investitsiyalarni rag'batlantirishi mumkin. Monetar siyosat foiz stavkalari va pul massasini tartibga solish orqali investitsiya faolligiga ta'sir qiladi. Fiskal siyosat esa davlat xarajatlari va soliqlar orqali iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi asosiy qonun hujjatlaridan biri «Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida»gi Qonun hisoblanadi. Ushbu qonun investitsiya faoliyatining asosiy tamoyillari, investorlarning huquqlari va majburiyatlarini belgilaydi. Bundan tashqari, investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi boshqa qonunlar va qarorlar ham mavjud. Erkin iqtisodiy zonalar to'g'risidagi qonun hujjatlari esa erkin iqtisodiy zonalarda investitsiya faoliyatini amalga oshirishning o'ziga xos tartibini belgilaydi.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga oid bir qator me'yoriy hujjatlar

mavjud. Jumladan, «Investitsiya loyihalarini hujjatlarini ishlab chiqish, ekspertizadan o'tkazish va tasdiqlash tartibi to'g'risida»gi nizom investitsiya loyihalarini moliyalashtirish bosqichlarini va talablarini belgilaydi. Moliyalashtirish manbalariga oid me'yoriy hujjatlar esa turli xil moliyalashtirish instrumentlaridan foydalanish tartibini tartibga soladi.

O'zbekiston Respublikasi xalqaro investitsiya sohasida bir qator majburiyatlarga ega. Xalqaro investitsiya shartnomalari xorijiy investorlarning huquqlari va himoyasini ta'minlash, shuningdek, investitsiyaviy nizolarni hal qilish mexanizmlarini yaratish orqali xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi.

Muvaffaqiyatli investitsiya loyihalarini moliyalashtirish bo'yicha ko'plab misollar mavjud. Masalan, O'zbekistonda yirik sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish loyihalarini ko'pincha davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, imtiyozli kreditlar va subsidiyalar ajratiladi. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi loyihalar ham muvaffaqiyatli moliyalashtirishga erishgan. Muvaffaqiyat omillari orasida loyihaning puxta tayyorlanganligi, moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasi, risklarni samarali boshqarish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning mavjudligi muhim ahamiyatga ega.

Muvaffaqiyatsiz loyihalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'pincha moliyalashtirishdagi xatoliklar, masalan, yetarli mablag'ning yo'qligi, qarz yuklamasining yuqoriligi, risklarni noto'g'ri baholash va makroiqtisodiy o'zgarishlarni hisobga olmaslik kabi omillar loyihaning muvaffaqiyatsizligiga olib keladi. Muvaffaqiyatsizlik sabablari orasida bozorning noto'g'ri baholanishi, texnologik muammolar va boshqaruvdagi kamchiliklar ham bo'lishi mumkin.

Muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz loyihalardan olingan asosiy saboqlar shuni ko'rsatadiki, investitsiya loyihalarini moliyalashtirishda har tomonlama tahlil, puxta rejalashtirish, moliyalashtirish manbalarini to'g'ri tanlash, risklarni samarali boshqarish va makroiqtisodiy omillarni hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqot investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning nazariy asoslarini har tomonlama tahlil qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, investitsiya

loyihalarini moliyalashtirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, iqtisodiy, moliyaviy, huquqiy va boshqa omillarning o'zaro ta'sirini talab qiladi. Kapital tuzilishi nazariyasi, agentlik nazariyasi va signal berish nazariyasi kabi asosiy nazariyalar investitsiya loyihalarini moliyalashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega. Moliyalashtirish manbalarini to'g'ri tanlash, loyihalarni baholash usullarini qo'llash, risklarni boshqarish va makroiqtisodiy omillarni hisobga olish loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlash uchun zarurdir.

O'zbekistonda investitsiya loyihalarini moliyalashtirishni takomillashtirish bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin:

investitsiyaviy muhitni yanada yaxshilash va investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish;

moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, jumladan, aktsiyadorlik moliyalashtirish va boshqa alternativ manbalarni rivojlantirish;

investitsiya loyihalarini baholash va risklarni boshqarish bo'yicha zamonaviy usullarni keng joriy etish;

makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va investitsiya siyosatini yanada prognoz qilinadigan qilish;

investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy va me'yoriy bazani takomillashtirish.

Kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlari sifatida O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganish, turli sohalardagi muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz loyihalar tahlilini kengaytirish va investitsiya loyihalarini moliyalashtirishning innovatsion mexanizmlarini ishlab chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Modigliani, F., & Miller, M. H. (1958). *The cost of capital, corporation finance and the theory of investment*. *American Economic Review*, 48(3), 261–297.
2. Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). *Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure*. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.
3. Myers, S. C., & Majluf, N. S. (1984). *Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have*. *Journal of Financial Economics*, 13(2), 187–221.

4. Ross, S. A. (1977). The determination of financial structure: The incentive-signalling approach. *Bell Journal of Economics*, 8(1), 23–40.
5. Sharpe, W. F. (1963). A simplified model for portfolio analysis. *Management Science*, 9(2), 277–293.
6. Coase, R. H. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4(16), 386–405.
7. Williamson, O. E. (1981). The economics of organization: The transaction cost approach. *American Journal of Sociology*, 87(3), 548–577.
8. Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle. Harvard University Press.
9. Brealey, R. A., Myers, S. C., & Allen, F. (2019). *Principles of corporate finance* (13th ed.). McGraw-Hill Education.
10. Gitman, L. J., & Zutter, C. J. (2012). *Principles of managerial finance* (13th ed.). Pearson.
11. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida" (1998).
12. "Investitsiya loyihalari hujjatlarini ishlab chiqish, ekspertizadan o'tkazish va tasdiqlash tartibi to'g'risida"gi nizom (2010).
13. United Nations Development Programme. (2024). O'zbekistonda qishloq xo'jaligini moliyalashtirish: Ta'hlil va muqobil moliyaviy mexanizmlar bo'yicha tavsiyalar.
14. Tuxliyev, B. K. (2024). Investitsiya jarayoni modellari va ularning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil.

XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA RISKLARNI DIVERSIFIKATSIYA TAHLILI

Hazratqulov Shahboz Boboqul o'gli
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

Xizmat ko'rsatish sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun korxonalar ko'plab tahdid va noaniqliklarni boshqarishi zarur. Bu tahdidlar iqtisodiy o'zgarishlar, raqobat kuchayishi, texnologik yangilanishlar, va mijozlar talabining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu bois, risklarni diversifikatsiya qilish xizmat ko'rsatish korxonalarining barqarorligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu maqola xizmat ko'rsatish korxonalarida risklarni diversifikatsiya qilishning nazariy asoslari, strategiyalari va amaliy tahlil usullari haqida batafsil ma'lumot beradi.

Iqtisodiy va boshqa ilmiy adabiyotlarda risklarni, xususan, tadbirkorlik risklarini tasniflashga aniq yondashuv (metodologiya) umuman mavjud emas. Ko'plab olimlarning ishlarida nafaqat korxonalar faoliyatining samaradorligini tahlil qilishining umumiy muammolari, balki jamiyat ishlab chiqarishi samaradorligi ko'rsatkichlari shakllanishining metodologik asoslarini rivojlantirish, ishlab chiqarish samaradorligini o'lchash, rejalashtirish va boshqarish bilan bog'liq xususiy masalalar ham o'z ifodasini topmoqda.

Risklarni boshqarishning tarkibiy elementlari bo'lib, risklarni aniqlash; risklarni baholash; risklarni boshqarish; risklarni moliyalashtirish (risklarni boshqarish xarajatlari) tashkil etadi. Xizmat ko'rsatish korxonalarida risklarni diversifikatsiya qilish — bu moliyaviy va operatsion tahdidlarni kamaytirish uchun resurslar va faoliyatlarni turli soha va bozorlarga tarqatish jarayonidir. Bu usul risklarni bitta yo'nalish yoki manbaga bog'liq bo'lib qolish xavfini kamaytiradi. Buni amalga oshirishda quyidagi 1-jadvalda Diversifikatsiya turlari keltirilgan. Tizimli risk butun iqtisodiy tizim yoki alohida bozor uchun xarakterli bo'lib, uni diversifikatsiya qilishning imkoni yo'qdir. Riskning bu turi barcha tarmoqlar va korxonalarga ta'sir etuvchi omillar bilan belgilanadi: mamlakatda va jahonda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan siyosiy o'zgarishlar, inflyatsiya darajasi, iqtisodiy tebranishlar va boshqalar. Odatda, tizimli risk moliya bozorida “domino effekti” orqali yuzaga keladi, ya'ni bir yoki bir guruh moliyaviy institutlar (real sektor kompaniyalari), bozor segmenti yoki hisob-kitob tizimining inqirozi kengaygan ko'lamda bir-biriga tutash bo'lgan majburiyatlar orqali boshqa moliyaviy institutlar guruhlar, bozor segmentlari va hisob- kitob tizimlariga o'tib boradi.

1-jadval

Xizmat ko'rsatish korxonalarida diversifikatsiya turlari¹⁸⁹

Diversifikatsiya turi	Ta'rifi	Misol
Gorizontal diversifikatsiya	Xizmatlar yoki mahsulotlarning mavjud bozor ichida kengaytirilishi	Mehmonxona yangi restoran ochadi
Vertikal diversifikatsiya	Ta'minot zanjirida yuqoriga yoki pastga kengayish	Yetkazib berish tarmog'ini rivojlantirish
Konglomerat diversifikatsiya	Mutlaqo boshqa sohalarga kirish orqali risklarni kamaytirish	Bank sug'urta xizmatini boshlaydi

Risklarni diversifikatsiya qilish investitsiya portfelidagi xavflarni kamaytirish uchun ishlatiladigan muhim strategiyalardan biridir.

Moliyaviy va iqtisodiy faoliyatda risklarni kamaytirish maqsadida taqsimlash va natijalarning bashorat qilinishini oshirish “diversifikatsiya” deb ataladi.

¹⁸⁹ Manba muallif ishlanmasi

Diversifikatsiya – bu riskni kamaytirish maqsadida investitsiya qilinadigan mablag'larni turli xil, bir-biri bilan bog'liq bo'lmagan investitsiya ob'ektlari o'rtasida taqsimlash jarayoni hisoblanadi. Risklarni taqsimlashda ularning sodir bo'lish ehtimoli ob'ektlar sonining ko'payishiga mutanosib ravishda ortadi. Biroq, alohida riskli hodisa orqali yuzaga keladigan oqibatlar ob'ektlar "hajmi"ning bo'linishi hisobiga bir xil darajada kamayadi.

Diversifikatsiya usuli ishlab chiqarish, tijorat va investitsiya risklarini kamaytirishga imkon beradi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, korxonaning investitsiya portfelini yaratish orqali investitsiya risklari kamayadi. Odatda, korxonalarda standart investitsiya portfeliga muqobil maqsadlarga ega bo'lgan qimmatli qog'ozlar kiradi: ya'ni,

- investitsiya qilingan kapital bo'yicha foizlarni olish - Birinchi guruhga vaziyatning muvaffaqiyatli kelishi bilan yuqori foiz stavkalarini keltirishi mumkin bo'lgan kam likvidli va yuqori riskli qimmatli qog'ozlar kiradi.

- kapitalni inflyatsiyadan saqlash- Ikkinchi guruhga yirik kompaniyalar yoki davlat tomonidan chiqarilgan yuqori likvidli, risklilik darajasi past va oldindan kutilayotgan foiz to'lovlari kichik va beqaror bo'lgan qimmatli qog'ozlar kiradi.

- sotib olingan aksiyalar kurslarining oshishi hisobiga kapital o'sishini ta'minlash- Uchinchi guruhga yuqori likvidli qimmatli qog'ozlar kiradi (bu holatda investor qayta sotish orqali daromad qilishga umid qiladi).

Shunday qilib, investitsiya portfelini shakllantirishda investitsiya riski diversifikatsiya qilish orqali "o'rtacha" holatga keltiriladi. Misol uchun, investor bir kompaniyaning aksiyalariga investitsiya kiritish orqali uning bozor qiymatining o'zgarishiga tobe bo'ladi. Agar u o'z kapitalini bir nechta kompaniyalarning aksiyalariga kiritisa, u holda ham samaradorlik aksiya kursining o'zgarishiga bog'liq bo'ladi, lekin har bir aksiya kursiga emas, balki o'rtachasiga tobe bo'ladi. O'rtacha kurs, qoida tariqasida, kamroq tebranadi, chunki qimmatli qog'ozlar kursining biri oshganda, boshqasining kursi pasayishi mumkin va aksincha, shu tarzda tebranishlar bir-birini mutadillashtiradi. Lateral diversifikatsiya eski faoliyat sohasi va innovatsiyalar o'rtasidagi eng kuchsiz aloqadorlikda kuzatiladi.

Ushbu turdagi diversifikatsiyadan foydalanishning eng muhim sabablari quyidagilar iborat:

- ❖ rivojlanayotgan tarmoqda mustahkam o'rnashib olishga intilish;
- ❖ korxona uchun eng maqbul va foydali risklarni taqsimlash;
- ❖ yuqori foyda hajmi bilan tarmoqqa kirish;
- ❖ to'plangan boshqaruv tajribasidan foydalanish.

Odatda, lateral diversifikatsiyaga intilish rahbariyatning shaxsiy qiziqishlari yoki shunchaki tasodifiylik bilan izohlanadi. Ba'zida soliq imtiyozlari diversifikatsiya turini tanlashda hal qiluvchi rolni o'ynaydi. Korxona tadbirkorlik risklarini diversifikatsiya qilishning asosiy shakllari sifatida quyidagilardan foydalanishi mumkin. Korxonaning tadbirkorlik faoliyatini diversifikatsiya qilish bir- biri bilan bevosita bog'liq bo'lmagan faoliyat turlaridan muqobil daromad olish imkoniyatlaridan foydalanishni ko'zda tutadi. Bunday holatda, agar kutilmagan hodisalar natijasida faoliyatning bir turi zararli bo'lib chiqsa, boshqalari foyda keltiradi. Qimmatli qog'ozlar portfelini diversifikatsiya qilish investitsiya portfelining daromadlilik darajasini pasaytirmagan holda investitsiya risklarini kamaytirish imkonini beradi. Real investitsiya dasturini diversifikatsiya qilish. Real investitsiya portfelini shakllantirishda korxonaga yagona investitsiya loyihasidan iborat dasturlarga nisbatan kapital zichligi nisbatan past bo'lgan bir nechta loyihalarni amalga oshirish dasturlariga ustunlik berish tavsiya etiladi.

Kredit portfelini diversifikatsiya qilish korxonaning kredit riskini kamaytirishga qaratiladi va uning mahsulotlari yoki xizmatlarining turli xil xaridorlarini ta'minlaydi.

Xom ashyo, materiallar va butlovchi qismlarni yetkazib beruvchilarni diversifikatsiya qilish. Ta'minot uzilgan taqdirda, tadbirkorlik sub'ekti muqobil yetkazib beruvchilarni izlashga majbur bo'lmaydi, balki boshqa yetkazib beruvchilardan xaridlar hajmini oshirishi mumkin bo'ladi. Mahsulot xaridorlarini diversifikatsiya qilish. Korxonaning valyuta savatini diversifikatsiya qilish. Ushbu turdagi diversifikatsiya korxonaning tashqi iqtisodiy operatsiyalari uchun bir necha

turdagi valyutalarni tanlash imkonini beradi. Natijada, tadbirkorlik sub'ekti valyuta risklarini minimallashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Kapital qo'yilmalar ob'ektlarining mustaqilligi qabul qilinadigan chora-tadbirlar samaradorligining muhim sharti hisoblanadi. Shunday qilib, risklarni kamaytirish maqsadi rejalashtirayotganda, bozor talabi qarama-qarshi yo'nalishda o'zgarib turadigan shunday bir tovarlarni ishlab chiqarishni tanlash tavsiya etiladiki, unda bir mahsulotga bozor talabning oshishi bilan boshqasiga talab kamayadi va aksincha bo'ladi. Ko'rib chiqilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi bu aloqadorlik teskari korrelyatsiya deb ataladi.

Amaliyotda, diversifikatsiya nafaqat riskni kamaytirishi, balki oshirishi ham mumkin. Agar tadbirkor o'z bilimi va boshqaruv qobiliyati cheklangan faoliyat sohasiga sarmoya kiritisa, riskning oshishi sodir bo'ladi. Bunday holda, faoliyatning boshqa yo'nalishlarida olingan foyda hisobiga muvaffaqiyatsiz biznesni qo'llab-quvvatlash vasvasasiga qarshi turish kerak. Chunki bunday amaliyot barcha daromadlarni norentabel sohaga sarflanishiga olib kelishi mumkin.

Kutilmagan (tasodifiy) hodisalar yuz berganda barcha turdagi moddiy zaxiralarni shakllashtirish dublikatlash usulidan foydalanishga misol bo'ladi.

Riskni dublikatlash riskni taqsimlashdan farq qiladi. Chunki riskli ob'ektlar ular shakllantirilgan riskli hodisalar sodir bo'lmagunga qadar joriy faoliyatda foydalanilmaydi. Ishlab chiqarishda riskni dublikatlashga "passiv zaxiralash" misol bo'ladi.

Riskni dublikatlashda riskning sodir bo'lish ehtimoli ham ortadi. Chunki riskka tortilishi mumkin bo'lgan yana bir ob'ekt paydo bo'ladi. Biroq zaxira ob'ekti joriy faoliyatda foydalanilmaganligi va, qoida tariqasida, xavfsizroq saqlash sharoitida bo'lganligi sababli, riskni taqsimlashga usuliga nisbatan uning ehtimollik darajasi unchalik yuqori bo'lmaydi. Shuningdek, potensial haqiqiy yo'qotishlar hajmi ham ortib boradi. Biroq, dublikatlash hisobiga natijalarga erishish ishonchliligini sezilarli darajada oshirish va bilvosita yo'qotishlar (birinchi navbatda boy berilgan foyda)ni kamaytirish mumkin bo'ladi. Chunki jarayonlarning uzluksizligi ta'minlanadi.

Riskni kamaytirishning ushbu usuli riskni taqsimlash usuliga qaraganda ahamiyati yuqoridir.

Kapital xarajatlar ob'ektlar soniga mutanosib ravishda oshadi. Shuning uchun dublikatlash ko'pincha quyidagi holatlarda qo'llaniladi va haqiqatda muhim ob'ektlar uchun.

Shunday qilib, investitsiya portfelini shakllantirishda investitsiya riski diversifikatsiya qilish orqali "o'rtacha" holatga keltiriladi. Diversifikatsiya qilish orqali iqtisodiyotning umumiy holati, urush, inflyatsiya, soliqqa tortishdagi global o'zgarishlar, pul-kredit siyosatidagi o'zgarishlar va boshqa omillar bilan bog'liq bo'lgan tizimli risklarni kamaytirish imkonini bermaydi. Riskni dublikatlash - bu risk ta'sirida bo'lgan asosiy ob'ektga qo'shimcha ravishda, asosiy ob'ekt nosoz yoki butkul ishdan chiqmaguncha joriy faoliyatda foydalanilmaydigan yana bir qo'shimcha ob'ektni shakllantirish orqali riskni kamaytirish usuli.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston, 2023. – 120 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli "O'zbekiston — 2030 strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/6600413#undefined>
3. B.K. Tuxliyev. Investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarining tarkibi, tahlili va ularni takomillashtirish masalalari // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2021 yil. 96-107 b.
4. Boboqul o'g'li, H. S., & Shaxlo, U. (2024). INVESTITSİYALAR UCHUN RISKLAR VA ULARNI BOSHQARISH USULLARI. *Miasto Przyszłości*, 49, 535-544.
5. Hazratqulov, S. (2024). Mahalliy budjet xarajatlarini hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri.

XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA RISKLARNI BOSHQARISH

Hazratqulov Shahboz Boboqul o'gli
Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi

Xizmat ko'rsatish sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun korxonalar ko'plab tahdid va noaniqliklarni boshqarishi zarur. Bu tahdidlar iqtisodiy o'zgarishlar, raqobat kuchayishi, texnologik yangilanishlar, va mijozlar talabining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu bois, risklarni diversifikatsiya qilish xizmat ko'rsatish korxonalarining barqarorligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu maqola xizmat ko'rsatish korxonalarida risklarni diversifikatsiya qilishning

nazariy asoslari, strategiyalari va amaliy tahlil usullari haqida batafsil ma'lumot beradi.

“Risklarni boshqarish” tushunchasining ma’nosini to‘liq ochib berish uchun birinchi navbatda “menejment” atamasining mazmunini umumiy ma’noda ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir. “Menejment” tushunchasi XVIII–XIX asrlarda Angliyada sanoat inqilobi boshlanishi bilan paydo bo‘ldi va keyinchalik butun dunyoga tarqaldi.

Yuzlab va minglab ishchilarga ega bo‘lgan yirik korxonalar sonining o‘sishi ular egalari tomonidan bir o‘zi ko‘p sonli bo‘ysinuvchilarni malakali tarzda boshqara olmasliklari va maxsus xodimlarni – malakali boshqaruvchi (menejer)larni yollashga majbur etdi. “Menejment” tushunchasi, shuningdek, korxonaning xo‘jalik maqsadlariga erishishda barcha xodimlarning sa’y-harakatlarini muvofiqlashtirish vazifasi hisoblangan boshqaruvchilar faoliyatiga nisbatan ham qo‘llanildi. Bundan tashqari, “menejment” tushunchasi mulkchilik shakli va faoliyat maqsadlaridan qat’i nazar, zamonaviy korxonalarning boshqaruv apparatini ifoda etdi. Professor M. Meskon menejmentni tashkilot maqsadlariga erishishi uchun zarur bo‘lgan rejalashtirish, tashkil etish, rag‘batlantirish va nazorat etish jarayoni sifatida tavsiflaydi. M.Sharifxo‘jaev, Yo.Abdullaevlar menejmentni – boshqaruv, ya’ni resurslarni, odamlarni boshqarish, samarali faoliyat olib borish va foyda olishni bilish, uni ko‘paytirish jarayoni deb ta’riflaydi. N.Q. Yo‘ldoshev Menejmentga kirish darsligida: “Menejment – ishlab chiqarish yoki tijoratni boshqarish; ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va foydani ko‘paytirish maqsadida ishlab chiqilgan va qo‘llaniladigan boshqaruv tamoyillari, usullari, vositalari va shakllari majmuasi” – deb tavsiflaydi. Boshqa mualliflar menejmentni integratsion jarayoni sifatida tavsiflaydilar, ya’ni malakali o‘qitilgan mutaxassislar maqsadlarni belgilash va ularga erishish yo‘llarini ishlab chiqish orqali korxonalarni shakllantiradilar va boshqaradilar.

Tahlil va natijalar. Risklarni boshqarish – bu bosh maqsad emas, balki korxonaning asosiy faoliyatiga nisbatan yordamchi xususiyatga ega bo‘lgan tizim

bo'lib, u korxonaga qo'yilgan maqsadlarga erishishga yordam beradigan boshqaruv vositalardan biri hisoblanadi.

Ushbu ta'rifda ifodalangan yana bir muhim jihat – bu risklarni boshqarish oqibatlarining o'zini emas, balki oqibatlarining ta'sirini kamaytirishga qaratilgan. Shak-shubhasiz, bunday minimallashtirishning eng yaxshi usuli – bu risk ehtimoli va/yoki oqibatlarini chegaralash yoki minimallashtirishdir (oqibatlar qanchalik kichik bo'lsa, ta'sir ham shunchalik kam bo'ladi). Agar risklar qilingan hisob-kitoblarga ko'ra, korxona faoliyatiga sezilarli darajada ta'sir etmasa, u holda ularning yuzaga kelishiga yo'l qo'yiladi. Asosiysi, bu qaror korxona rahbariyati tomonidan asosli va ongli ravishda qabul qilinishi kerak. Xizmat ko'rsatish korxonalarida risklarni boshqarish - bu mustaqil fan sifatida korxona xo'jalik faoliyatida yuzaga keladigan risklarni boshqarish muammolarini o'rganuvchi zamonaviy menejmentning alohida yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Risklarni boshqarish, keng ma'noda, risklarni aniqlash va baholash, shuningdek, ularni minimallashtirish bo'yicha boshqaruv usullari va vositalarini tanlash jarayonidir. Risklarni boshqarish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ❖ risklarni aniqlash, tahlil qilish va baholash;
- ❖ inqirozli vaziyatlarning oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha profilaktik chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish;
- ❖ omon qolish mexanizmlarini ishlab chiqish; sug'urta tizimini yaratish;
- ❖ bozor kon'yunkturaning o'zgarishini hisobga olgan holda korxonaning rivojlanishini prognozlash va boshqa chora-tadbirlar.

Risklarni boshqarish, tor ma'noda, brokerlik firmalari, sug'urtalash va qayta sug'urtalash kompaniyalari tomonidan o'z mijozlariga ko'rsatiladigan xizmatlar turidir.

Risklarni boshqarishning tarkibiy elementlari bo'lib, risklarni aniqlash; risklarni baholash; risklarni boshqarish; risklarni moliyalashtirish (risklarni boshqarish xarajatlari) tashkil etadi. Xizmat ko'rsatish korxonalarida risk turlari risklarni boshqarish tizimining ichki nazorati riskni oldini olishning samarali usuli hisoblanadi va u risklarni boshqarish siyosatining samaradorligini monitoring qilish

va baholash, yo'qotishlarning kelib chiqish sabablarini o'rganish, risklarni minimallashtirish maqsadida biznes-jarayonlarni optimallashtirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish; yangi mahsulotlar risklarini nazorat qilish va riskli bitimlar tuzish orqali amalga oshiriladi.

1-jadval

Xizmat ko'rsatish korxonalarida risk turlari¹⁹⁰

Risk turi	Ta'rifi	Misol
Moliyaviy risklar	Valyuta kursi o'zgarishi, foiz stavkalari	Valyuta kursining keskin o'zgarishi
Operatsion risklar	Jarayonlardagi nosozliklar	Texnologik infratuzilmaning ishdan chiqishi
Bozor risklari	Raqobatning kuchayishi, mijozlar ehtiyojlarining o'zgarishi	Yangi raqobatchining kirib kelishi
Reputatsion risklar	Mijozlarning ishonchini yo'qotish	Sifatli xizmat ko'rsatmaslik
Huquqiy va tartibga solish risklari	Yangi qonunlar yoki tartibotlar ta'siri	Litsenziya talablarining o'zgarishi

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, ma'lum bir mahsulot turiga bozor talabining pasayishi bilan bog'liq yo'qotish xavfini kamaytirish uchun korxona har xil turdagi mahsulotlarni o'zlashtiradi va ishlab chiqaradi. Korxona asosiy faoliyat turi bilan bir qatorda yordamchi va turdosh ishlarni bajaradi. Shuningdek, boshqa turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish chora-tadbirlarini ko'radi. Sug'urta biznesida sug'urta sohasining kengaytirish diversifikatsiya qilishga misol bo'la oladi. Masalan, kichik hududdagi ekinlar, binolar va hokazolarni sug'urtalash katta sug'urta summalarini to'lash zaruratini keltirib chiqaradi. Sug'urta sohasini kengaytirish bir vaqtning o'zida sug'urta hodisasining yuzaga kelish ehtimolini kamaytiradi.

Bir mamlakat milliy bozoridan tashqariga chiqish bozor talabining o'zgarishini kamaytirishi mumkin hamda unga mos ravishda mijozlarning ko'paytirish, garchi bir yoki bir nechta mijozni yo'qotilgan taqdirda ham loyiha (faoliyat)ning zaifligini kamaytiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, har qanday aksiyalar, tovarlar, xizmatlar, mijozlar va boshqalar doim ham riskni kamaytirishga olib kelmaydi. Masalan, avtomobilsozlik korxonalarining tadbirkorlik faoliyati pasayganda, ular metallurgiya korxonalaridan metall, tegishli sanoat

¹⁹⁰ Manba muallif ishlanmasi

korxonalarining shinalari va boshqa ehtiyot qismlarini sotib olishni kamaytiradi. Bunday holda, ushbu korxonalarning aksiyalari narxi bir xil yo'nalishda o'zgaradi. Ushbu korxonalar aksiyalarini sotib olish orqali diversifikatsiya qilish foydasizdir, chunki ularning samaradorligi bir xil omillarga bog'liq bo'ladi. Shuni esda tutish kerakki, diversifikatsiya tizimli bo'lmagan risklarni kamaytirishning bir usuli hisoblanadi. Diversifikatsiya qilish orqali iqtisodiyotning umumiy holati, urush, inflyatsiya, soliqqa tortishdagi global o'zgarishlar, pul-kredit siyosatidagi o'zgarishlar va boshqa omillar bilan bog'liq bo'lgan tizimli risklarni kamaytirish imkonini bermaydi. Riskni dublikatlash - bu risk ta'sirida bo'lgan asosiy ob'ektga qo'shimcha ravishda, asosiy ob'ekt nosoz yoki butkul ishdan chiqmaguncha joriy faoliyatda foydalanilmaydigan yana bir qo'shimcha ob'ektni shakllantirish orqali riskni kamaytirish usuli.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston, 2023. – 120 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli “O'zbekiston — 2030 strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/6600413#undefined>
3. B.K. Tuxliyev. Investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarining tarkibi, tahlili va ularni takomillashtirish masalalari // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 1, yanvar-fevral, 2021 yil. 96-107 b.
4. Boboqul o'g'li, H. S., & Shaxlo, U. (2024). INVESTITSİYALAR UCHUN RISKLAR VA ULARNI BOSHQARISH USULLARI. *Miasto Przyszłości*, 49, 535-544.
5. Hazratqulov, S. (2024). Mahalliy budjet xarajatlarini hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri.
6. Xayriddinov, S. (2024). Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy mablag'lardan samarali foydalanishga xizmat qiluvchi zamonaviy va istiqbolga mo'ljallangan huquqiy asoslarning yaratilganligi to'g'risida.
7. Жўпаев, О. Н. (2022). ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КУЧЛАРИНИ ЖОЙЛАШТИРИШНИНГ ҲАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 581-590.
8. Narkulovic, J. R. O., & Sherzod o'g'li, M. U. (2024). Korxonalarda Mehnat Jarayonini Rivojlantirish Istiqbollari. *Miasto Przyszłości*, 54, 1405-1408.

TURIZM SOHASIDA YASHIL TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI VA YASHIL TURIZM SOHASIDA AHOLI SAVODXONLIGINI OSHIRISH

Asadov Baxshullo Xasanboy o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev 2024-yil 20-noyabr kuni Oliy Majlis Qonunchilik palatasi majlisidagi nutqida ekologiya va iqlim o'zgarishi masalalariga alohida to'xtalib, havo va suvning ifloslanishi, tuproq

erroziasini, cho'llanish, qazilma yoqilg'ilarni behisob ishlatish global isishga, tabiiy ofatlarning ko'payishiga olib kelmoqda, atrof-muhit va aholi sog'lig'iga zarar yetkazmoqda deb ta'kidladilar. El-yurtimizning fikr-mulohazalari, xohish-istaklarini atroflicha o'rganib, bildirilgan tavsiyalardan kelib chiqqan holda, bu boradagi ishlarni yangi, yanada yuksak bosqichga ko'tarish maqsadida 2025-yilni yurtimizda "Atrof-muhitni asrash va "yashil" iqtisodiyot yili" deb e'lon qilindi.

E'tirof etish kerakki, O'zbekistonda turizm infratuzilmasi rivojlanib, turistlar uchun mo'ljallangan obyektlarning har tomonlama maqbulligi, transport va mehmonxona xizmatlari va umuman, sayyohlik logistikasi bilan bog'liq barcha xizmatlarning qulayligi, xavfsizligi, zamonaviy axborot texnologiyalarining joriy etilishi borasida bir qator chora tadbirlarga alohida e'tibor qaratish lozim. Shuningdek, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida "O'zbekiston bo'ylab sayohat qiling" dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish hamda respublikaga tashrif buyuruvchi xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga yetkazish" vazifalari belgilangan.¹⁹¹

Shu o'rinda ta'kidlash O'zbekiston Respublikasi turizm tarmog'ini rivojlantirish uchun real imkoniyatlarga ega bo'lib, ayniqsa xalqaro turizm sohasidagi imkoniyatlarining kattaligi bilan qo'shni mamlakatlardan tubdan farq qiladi. O'zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish, mamlakatda yashil turizmni rivojlantirish, mazkur sohada aholini ish bilan bandligini oshirish va shuning bilan bir qatorda tabiiy turfa xillikni, ya'ni biobalansni saqlash, iqlim o'zgarishlarining oldini olish maqsadida davlat organlarining yashil turizmni rivojlantirish sohasida aholi bilan muloqot qilishining yangi mexanizmlarini joriy etish yuzasidan izchil ishlar olib borilmoqda. Shu bilan bir qatorda, O'zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish maqsadida zamonaviy innovatsion ta'lim platformalarni amaliyotga keng tatbiq etishning yaxlit tizimini yaratish, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini boshqarish va joriy etish sohasidagi bir qator tizimli muammo va kamchiliklar ushbu

¹⁹¹ 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Lex.uz

sohaning jadal rivojlanishiga, sifatli axborot xizmatlarini ko'rsatishga to'sqinlik qilmoqda.

Xizmatlar sohasini ayniqsa, turizm xizmatlarini jadal rivojlantirish viloyat iqtisodiyotining nafaqat makrodarajada, balki mega darajadagi raqobatbardoshligining muhim omili hisoblanadi. Chunki xizmatlar iqtisodiyotiga o'tish jarayoni zamonaviy milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligining bosh omilidir.

Turizm ham xizmat ko'rsatish sohasiga tegishli bo'lib, iqtisodiyotning jadal rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo'lganligi tufayli mamlakatimizda ham uning yuqori sur'atlar bilan o'sishi, katta hajmdagi valyuta tushumlarini ta'minlash orqali iqtisodiyotga ijobiy ta'sir etib, turizm industriyasining rivojlanishiga imkon yaratmoqda.

Turizm xizmatlari bozori va infratuzilmasini kengaytirish uslubini takomillashtirish uchun yaqin kelajakda turizm xizmatlar bozorining quyidagi rivojlanish strategiyasi kutilmoqda:

- turistlar tashrif buyuradigan malakatlarning turistlik (tabiiy, madaniy va tarixiy) resurslari holatini hisobga oladigan mavjud bo'lgan turistik xizmat va bozorlarini rivojlantirish hamda yangilarini yaratish;

- turistik faoliyatning rejalashtirish va rivojlantirishga mahalliy jamoatchilik va mahalliy hokimiyatni jalb qilish hamda uning xavfsizligini ta'minlash;

- har bir tomonning ehtiyojlari va ularni qondirishga erishish maqsadida sayohat tashkilotchilari bilan mahalliy tuzilmalar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish;

- mahalliy aholi farovonligi oshishi, soliq, bojxona va boshqa turizm rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan qiyinchiliklarni yengib o'tish, bunda asosiy diqqatni turizm sohasidagi xizmatlar narxini turistlar uchun ma'qul va turistik sanoat uchun foyda keltiradigan darajada saqlab qolishga qaratish;

- mablag'larni investitsiya qilishda atrof-muhit himoyasi masalalarini (qurilish, arxitektura, antropogen yuklamalar) hisobga olish;

- aniq marketingni amalga oshirish va xizmatlarni yurgizish uchun ko'prok miqdorda resurslar ajratish, muayyan guruhlariga kiruvchi turistlarni izlash va ular uchun taklif qilinayotgan xizmatlarning manzili bo'yicha ma'lumotlarni tashkil etish;

- turizm sanoatida faoliyat yurituvchi xodimlarning kasbiy saviyasini o'zlashtirish;

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni¹⁹², O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi "2030-yilgacha O'zbekiston respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-436-son Qarori¹⁹³ va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish O'zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish bo'yicha turli xorijiy mamlakatlar bir qator ijobiy islohotlarni amalga oshirishga muvaffaq bo'lishgan. Jumladan, yashil turizm sohasida uglerod savodxonligini oshirishni keng targ'ib qilayotgan mamlakatlar yondashuvlarini misol tariqasida ko'rib chiqamiz:

Kolumbiya: Amaliy interaktiv kontentga ega onlayn o'quv platformasi turizm biznesi uchun barqaror turizm sohasidagi ilg'or tajribalar bilan bog'liq ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Barqaror gastronomiya bo'yicha qo'shimcha onlayn kurs 2020-yil oktabr oyida Kolumbiya Jahon yovvoyi tabiat jamg'armasi va BMTning atrof-muhit bo'yicha dasturi bilan hamkorlikda boshlangan.

Yangi Zelandiya: Aotearoa Turizm Industriyasi Assotsiatsiyasi uglerod muammosi sayyohlik korxonalarini uglerod izini o'lchashga, 2030-yilga kelib uglerod chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirish uchun choralar ko'rishga va

¹⁹² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni.

¹⁹³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "Yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-436-son Qarori.

Yangi Zelandiyaning 2050-yilga mo'ljallangan maqsadiga ko'ra, uglerodni nol bo'lgan turizm sektoriga hissa qo'shishga undaydi.

Saudiya Arabistoni: Iqlim bo'yicha chora-tadbirlar Saudiya Yashil tashabbusi va Turizm vazirligi va Energetika vazirligi o'rtasidagi hamkorlik bo'lgan yangi Barqaror turizm global markazi orqali ko'rib chiqilmoqda. Yangi Markaz iqlim o'zgarishi bo'yicha sayyohlik panelini qo'llab-quvvatlaydi, bu iqlim bo'yicha bilim va harakatlarni turizmga xos baholashni ta'minlash uchun global ekspertlarning mustaqil ilmiy asoslangan hamkorligi.

Turizmning samaradorligi dam olish va madaniy obyektlar mavjud hududlarda ijtimoiy-siyosiy vaziyatni barqarorlashtiradigan va mintaqalarda turizmni barqaror rivojlanishiga zamin yaratadigan muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, boshqaruv tizimining hamda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning nomukammalligi turizmga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, turizm manzillariga yangi tur marshrutlarning ishlab chiqilishi bevosita turizmni rivojlantirish omillarining harakati bilan bog'liq bo'lib, yangi turistik marshrutlarni ishlab chiqish tamoyillarining turlari keltirilgan. O'zbekistonda yashil turizm sohasida aholi savodxonligini oshirish maqsadida quyidagi amaliy choralarni ko'rish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- Oliy ta'lim muassasalarida o'quv reja va dasturlarni ishlab chiqish bo'yicha maqsadli guruhlar rahbarligida tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o'zgarishi masalalarini amaldagi o'quv reja va dasturlarga integratsiyalash jihatdan qayta ko'rib chiqish;

- umumiy o'rta va oliy ta'lim muassasalari o'qituvchi, o'quvchi va talabalari uchun O'zbekistondagi shart-sharoitlarga moslashtirilgan ta'lim resurslarini (namunaviy o'quv rejalari, modullar, o'quv materiallari va dasturlari hamda boshqalar) ishlab chiqish;

- “Yashil” turizm va “yashil” o'sish siyosati hamda uning asosiy qonuniyatlarini ta'lim muassasalarining tegishli o'quv dasturlariga kiritish va amaliyotga joriy qilish.

- “Yashil” turizm onlayn platformasini yaratishning texnik vazifalarini ishlab chiqish, moliyaviy mablag‘lar jalb qilish, texnik va tijorat takliflarini ko‘rib chiqish.
- o‘qituvchi va talabalarni tabiiy ofatlar xavfini kamaytirish va iqlim o‘zgarishi modullari asosida o‘qitish hamda ularning o‘zlashtirish darajasini doimiy monitoring va baholash (M&E) asosida takomillashtirib borish;
- xalqaro va mahalliy murabbiylarni tanlash hamda tinglovchilar ro‘yxatini doimiy yangilab borish;

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son Qarori.
3. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Lex.uz
4. Сурков С.Г. Международный туризм в России: проблемы развития и управления. / С.Г.Сурков, В.И.Криворучко. – М.: Советский спорт, 2009. – 214 с
5. Саакян М.А. Тенденции развития и проблемы занятости в сфере туризма РА. Девятая годовичная научная конференция (3-8 декабря 2014 г.). Сборник научных статей. Социально-гуманитарные науки. Часть II. - Место.: Изд-во Рау, 2015. – 390 с.

TURISTIK-REKREATSIYA OBYEKTLARIDAN FOYDALANISHDA ILG‘OR TURISTIK MAMLAKATLARNING TAJRIBASI

Shodmonova Saltanat Mamarajab qizi –

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Jahondagi yetakchi turistik mamlakatlar o‘z turistik-rekreations obyektlaridan samarali foydalanishning ilg‘or modellarini joriy etgan. Masalan, Fransiyada madaniy meros obyektlari va tabiat bog‘lari juda yaxshi rivojlangan bo‘lib, turistlar uchun qulay sharoitlar yaratilgan. Paridagi Luvr muzeyi, Versal saroyi va Fransiya Riverasi sayyohlarni jalb etuvchi asosiy obyektlar hisoblanadi.

Italiyada tarixiy yodgorliklar, muzeylar va gastronomik turizmga katta e‘tibor qaratiladi. Rim, Venetsiya va Florensiya kabi shaharlar dunyodagi eng ko‘p turistlar tashrif buyuradigan hududlar qatoriga kiradi.

Yaponiyada turistik infratuzilma yuksak darajada rivojlangan bo‘lib, hududlarda tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ekologik turizm yo‘nalishlari

keng yoyilgan. Tokio, Kioto va Fudzi tog'lari Yaponiyaning asosiy turistik manzillaridir.

Shveysariyada tog' turizmi va dam olish zonalari yuqori darajada rivojlangan. Davlat tomonidan ko'plab infratuzilma loyihalari amalga oshirilgan bo'lib, dam oluvchilar uchun yuqori sifatli xizmatlar ko'rsatiladi.

Bu mamlakatlarning tajribasi O'zbekiston uchun turizmni rivojlantirishda muhim model bo'lib xizmat qilishi mumkin. Infratuzilmani rivojlantirish, tabiiy va madaniy resurslardan samarali foydalanish, xalqaro standartlarga javob beradigan xizmatlarni yo'lga qo'yish mamlakat turizm salohiyatini oshirishga yordam beradi.

Turizmni rivojlantirish va turistik-rekreatsion obyektlardan samarali foydalanish bo'yicha yuqorida ta'kidlab o'tilgan dunyoning yetakchi turizm rivojlangan davlatlari amaliyotini keltirish mumkin.

Masalan, Fransiya jahonda eng ko'p tashrif buyuradigan davlatlardan biri hisoblanadi. Uning turistik bozordagi raqobatbardoshligi innovatsiya va servis sifatini doimiy oshirish orqali ta'minlanadi. Parij va Lazurniy Bereg kabi mashhur turistik hududlar klaster yondashuviga asoslangan holda rivojlantirilgan. Mamlakatda turistik-rekreatsion obyektlardan foydalanish samaradorligini ta'minlash uchun bir qator choralar amalga oshirilgan. Xususan, "Parij va Luvr turistik klasteri"ning asosiy jihatlariga quyidagilar kiradi:

- Tarixiy va madaniy merosni saqlash va rivojlantirish - Parijdagi Luvr muzeyi, Versal saroyi va Notr-Dam kafedral sobori kabi obyektlar hukumat tomonidan doimiy ravishda ta'mirlanadi va marketing strategiyalari orqali xalqaro darajada targ'ib qilinadi;

- Turizm va sanoat integratsiyasi – Parijdagi brend do'konlar, an'anaviy oshxona va mehmonxonalar muzeylar va tarixiy joylarga integratsiya qilingan;

- Raqamli marketing va texnologiyalar – Virtual ekskursiyalar, mobil ilovalar, raqamli gid xizmatlari keng joriy etilgan;

- Klaster ichidagi logistika va infratuzilma – Turistlar uchun qulay transport yo'nalishlari, piyodalar uchun maxsus zonalar va ekskursiya avtobuslari tizimi

yo'lga qo'yilgan. Yaxshi rivojlangan transport tizimi va mehmonxonalar tarmog'i mamlakatga har yili millionlab sayyohlarni jalb etishga yordam beradi.

Shuningdek, Fransiyadagi Provans va Fransuz Alplari kabi joylarda tabiatni muhofaza qilish orqali ekologik turizm yo'nalishlari tashkil etilgan.

Turizm rivojlangan yana bir davlatlardan biri Italiya bo'lib, turizm sohasida boy merosga ega. U yerda sayyohlarga yuksak sifatli xizmat ko'rsatish tizimi rivojlangan. Mamlakatda turistik-rekreatsiya salohiyatini oshirishda investitsiya va innovatsiyalarga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, "Rim va Venetsiya tarixiy klasterlari"ning asosiy jihatlariga quyidagilar kiradi:

- Tarixiy yodgorliklarni muhofaza qilish va restavratsiya qilish borasida Rim, Venetsiya va Florensiya kabi shaharlarning tarixiy obyektlari muntazam ravishda ta'mirlanadi. YUNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan Rim Kolizeyi¹⁹⁴, Piza minorasi¹⁹⁵, Vatikan muzeylari va Venetsiya kanallari kabi jahon madaniy merosi obyektlaridan daromad olish mexanizmlari ishlab chiqilgan;

- Hukumat va xususiy sektor hamkorligida tarixiy obyektlarni muhofaza qilish uchun investitsiya va grantlar jalb qiladi;

- Sayyohlik oqimini boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali turistlar uchun onlayn bron qilish, cheklangan sayohat litsenziyalari va yangi transport infratuzilmalari joriy etilgan. Shuningdek, Italiya hukumati tomonidan madaniy obyektlarga virtual ekskursiyalar tizimi joriy etilgan;

- Festivallar va madaniy tadbirlar, ya'ni Jahon miqyosidagi festivallar (Venetsiya karnavali, Rim kinofestivali) sayyohlarni jalb qilishning samarali vositasi sifatida ishlaydi.

Bundan tashqari, gastronomik turizmni rivojlantirish borasida Italiya dunyoning eng mashhur taomlari bilan sayyohlarni jalb qiladi. Italiyaning Toskana, Neapol va Bolonya kabi mintaqalarida gastronomik turizm keng tarqalgan.

¹⁹⁴ Kolizey (Colosseum) – Italiyaning Rim shahrida joylashgan ushbu qadimiy amfiteatr YUNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga 1980 yilda "Rimning tarixiy markazi" tarkibida kiritilgan. Kolizey Rim imperiyasi davrida qurilgan eng yirik va mashhur amfiteatrlardan biri bo'lib, tarixiy va madaniy ahamiyatga ega..

¹⁹⁵ Piza manarasi (Leaning Tower of Pisa) – Italiyaning Piza shahrida joylashgan bu mashhur manzil YUNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga 1987 yilda "Piza shahridagi Mintaqa maydoni (Piazza del Duomo, Pisa)" tarkibida kiritilgan. U Piza sobori va Kampanila (qo'ng'iroq manorasi) bilan birgalikda YUNESKO tomonidan muhofaza qilinadigan madaniy meros hisoblanadi.

Dunyoning eng taraqqiy etgan mamlakatlaridan biri Yaponiyada turistik-rekreatsion obyektlardan foydalanishning ekologik va texnologik jarayonlari uyg'unlikda rivojlangan. Masalan:

- Tabiat bilan uyg'unlashgan turizm: Fudzi tog'lari, Kioto bog'lari va termal manbalar kabi obyektlar atrof-muhit muhofazasi doirasida rivojlantirilgan;
- Innovatsion infratuzilma: Yaponiyada shiddat bilan rivojlangan yuqori tezlikdagi poyezdlar (Shinkansen) turistlarga qulay sayohat imkoniyatini yaratadi;
- Mehmonxona industriyasi: Traditsion RYOKAN mehmonxonalari va kapsula otellar sayyohlar uchun noyob tajriba va o'zgacha zavq beradi.

Yaponiyaning o'ziga xos milliy madaniyati va rivojlangan texnologiyalari mamlakat ichida an'naviy va zamonaviy turizm infratuzilmasini rivojlanishiga turtki beradi. Bunga "Kioto madaniy turizm klasteri" tajribasining asosiy jihatlarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

- Madaniy an'nalarni to'liq saqlash: Kiotodagi tarixiy ibodatxonalar, choyxonalar va qadimiy kvartallar qat'iy qonunlar asosida muhofaza qilinadi;
- Ekologik turizm va madaniy meros uyg'unligi: Kiotoda tarixiy joylar tabiat bilan uyg'un ravishda saqlangan;
- Turizmda texnologiyalardan foydalanish: Virtual gidlar, audio-gid ilovalar va ma'lumotlar bazasi keng qo'llaniladi;
- Turistik sohaga mahalliy jamoatni jalb qilish: Kioto aholisi turizm rivojiga hissa qo'shadi, kichik bizneslar va mahalliy hunarmandlar qo'llab-quvvatlanadi.

G'arb va Sharq mamlakatlarining oltin ko'prigi sifatida etirof etilgan Turkiya davlati. Turkiyada turizm strategik tarmoq sifatida rivojlanib, davlat va xususiy sektor hamkorligi orqali investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari muvaffaqiyatli tatbiq etilgan. Tarixiy-madaniy, kurort, gastronomik, shopping va biznes kabi turizm yo'nalishlari rivojlangan. Mamlakatda Istanbul va Antaliya kabi yirik turistik klasterlar shakllantirilgan. Buni "Istanbul va Kappadokiya turistik klasterlari"ning asosiy jihatlarini misolida ko'rish mumkin. Masalan:

- Davlatning turizm siyosatidagi qo'llab-quvvatlovi, ya'ni Turkiya hukumati turistik sohani strategik tarmoq sifatida qo'llab-quvvatlaydi;

- Infratuzilmani yaxshilash bo'yicha Turistik yo'nalishlarda yangi mehmonxonalar, xalqaro aeroportlar, metro va avtobuslar tizimi yaxshilangan;
- Turistik paketlar diversifikatsiya qilingan bo'lib, Istanbul tarixiy joylariga madaniy, shopping va gastronomik turizm yo'nalishlari qo'shilgan;
- Agressiv marketing strategiyasi to'g'ri yo'lga qo'yilgan bo'lib, Turkiya xalqaro marketing va reklamani keng targ'ib qiladi.

So'nggi yillarda arab mamlakatlariga sayyohlar qiziqishi yuqori. Arab mamlakatlari o'zlarining boy tarixiy, madaniy va tabiiy merosi bilan dunyo bo'ylab sayyohlarni jalb qilib kelmoqda. Ushbu hududlarda diniy, tarixiy-madaniy va zamonaviy turizm rivojlangan.

Saudiya Arabistonida Islom dinining muqaddas shaharlari Makka va Madinada har yili millionlab musulmonlar haj va umra ibodatlar uchun sayohat va ziyoratga boradi. 2002 yilda Saudiya Arabistoni Yaqin Sharq mintaqasiga qilingan umumiy tashriflarning 27,2 % ini tashkil etgan.

Misrda tarixiy-madaniy turizm rivojlangan. Qadimiy piramidalar, Luksor mabudlari va Nil daryosi bo'yidagi boshqa tarixiy yodgorliklar sayyohlarning katta qiziqishini uyg'otadi. 2002 yilda Misrga Yaqin Sharq mintaqasiga qilingan tashriflarning 17,8 % i to'g'ri kelgan.

Birlashgan Arab Amirliklari (BAA)ning Dubay va Abu-Dabi kabi shaharlar zamonaviy me'morchilik, savdo markazlari va ko'ngilochar maskanlari bilan mashhur. 2002 yilda BAAGA Yaqin Sharq mintaqasiga qilingan tashriflarning 19,7 % i to'g'ri kelgan¹⁹⁶.

Dubay va Abu-Dabi madaniy turizm klasteri zamonaviy innovatsiya, tarixiy va madaniy boylik, luks infratuzilma va global marketing strategiyalari uyg'unligida rivojlanib, jahon turizm bozorida yetakchi o'rinni egallab kelmoqda.

Shu o'rinda "Dubay va Abu-Dabi madaniy turizm klasteri" asosiy jihatlarini quyidagicha tavsiflash mumkin:

Zamonaviy va an'anaviy me'morchilik uyg'unligi. Dubaydagi Burj Xalifa, Dubay opera teatri va Fyucher muzei kabi innovativ binolar zamonaviy turizmni

rivojlantirsa, Abu-Dabidagi Shayx Zoid masjidi va Qadimiy bozorlar arab an'anaviy madaniyatini aks ettiradi.

Madaniy va san'at obyektlari. Luvr Abu-Dabi¹⁹⁷, Guggenxaym muzeyi kabi jahon darajasidagi madaniy obyektlarga ega hamda Dubay Al-Serkal avenyu va Etno-qishloqlar orqali mahalliy va xalqaro san'atni uyg'unlashtiradi.

Turizmni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash. BAA hukumati

2025-2030 yillarga mo'ljallangan turizm strategiyasi asosida madaniy va tarixiy turizmni rivojlantirishga katta investitsiya ajratadi. Turistik viza tizimining soddalashtirilishi va soliq imtiyozlari xorijiy sayyohlar oqimini oshirishga xizmat qiladi.

Jahon miqyosidagi madaniy festivallar va tadbirlar. Dubay Ekspo 2020 kabi xalqaro ko'rgazmalar, Abu-Dabi madaniy haftaligi va Dubay kinofestivali kabi tadbirlar sayyohlarni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi.

Luks turizm va hashamatli dam olish imkoniyatlari. Dubay va Abu-Dabida jahonning eng nufuzli mehmonxonalari, restoranlari va xususiy plyaj zonalari mavjud bo'lib, ular luks sayyohlar uchun mo'ljallangan. Eksklyuziv safarlar, saholarda sayr qilish, yaxtalarda dam olish va oltin bozorlari sayyohlar uchun qo'shimcha jozibadorlik yaratadi.

Raqamlashtirilgan turizm. Smart-turizm tizimi orqali mehmonxonalar bron qilish, muzeylar va tarixiy obyektlar uchun onlayn ekskursiyalar, virtual gid xizmatlari yo'lga qo'yilgan.

Infratuzilmaning yuqori darajada rivojlanganligi. Dubay va Abu-Dabi jahon standartlariga mos aeroportlar, metro va yo'l tarmog'i, tezkor jamoat transporti bilan ta'minlangan, bu esa sayyohlar uchun qulaylik yaratadi.

Shveysariya Yevropaning markazida joylashgan bo'lib, o'zining go'zal tabiati, tarixiy shaharlari va yuqori darajadagi xizmat ko'rsatish sohasi bilan sayyohlarni jalb etadi. Mamlakatning asosiy turistik zonalariga Alp tog'lari qishki sport turizmi uchun mashhur bo'lib, Sermatt, Sankt-Moris va Davos kabi kurortlar sayyohlar

¹⁹⁷

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%83%D0%B2%D1%80_%D0%90%D0%B1%D1%83-%D0%94%D0%B0%D0%B1%D0%B8

orasida katta qiziqish uyg'otadi. Jeneva, Lyutsern va Syurix kabi ko'llar atrofidagi shaharlar yozgi dam olish va madaniy tadbirlar uchun sayyohlarni jalb qiladi. Bern, Jeneva va Bazel kabi shaharlar o'zining boy tarixi va me'moriy yodgorliklari bilan mashhur. Shveysariyaga har yili taxminan 12 millionga yaqin turistlar tashrif buyuradi. Turizm sohasi mamlakat iqtisodiyotida muhim o'rin tutib, aholining 14 % ini ish bilan ta'minlaydi. Shveysariyaning yuqori darajada rivojlangan infratuzilmasi, tabiiy go'zalligi va madaniy boyliklari sayyohlarning qiziqishini doimiy ravishda ushlab turishga xizmat qiladi.

Shveysariya turistik-rekreatsion obyektlarni samarali boshqarishda dunyoda yetakchi o'rinda turadi:

- Tog'li hududlarda dam olish zonalari: Davos va Sankt-Moris kabi kurortlar dunyoda eng yaxshi dam olish zonalari sifatida tan olingan.

- Sog'lomlashtirish turizmi: Tabiiy mineral suv manbalari va termal sanatoriylar sayyohlar uchun tibbiy turizm imkoniyatlarini yaratadi.

- Qishki sport turizmi: Jahon standartlariga javob beradigan chang'i va snoubord trassalari mavjud.

Amerika Qo'shma Shtatlari dunyodagi eng ko'p turizm yo'nalishlariga ega mamlakatlardan biri bo'lib, unda turizm sohasi quyidagicha tashkil etilgan:

- Tabiat bog'lari va ekoturizm: AQSHdagi Yelloustoun, Grand Kanon va Yosemite milliy bog'lari ekologik turizm uchun yuqori darajada rivojlangan.

- Madaniy va o'yin-kulgi turizmi: Las-Vegas, Disneylend va Brodvey kabi maskanlar yil davomida millionlab sayyohlarni jalb qiladi.

- Ilg'or marketing va reklama strategiyalari: AQSH turizm sohasi keng ko'lamli raqamli marketing va reklama vositalari orqali turistlarni jalb etadi.

Turizm sohasida klaster yondashuvini joriy etish infratuzilmani yaxshilash, turistik xizmatlarni tartibga solish va bozorda raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, ziyorat turizmi uchun klasterli yondashuvni tatbiq etish hududiy turizm salohiyatini to'liq ishga solish, yangi turistik mahsulotlar yaratish va mavjud infratuzilmadan samarali foydalanish imkonini taqdim etadi.

Bu borada O'zbekistonda amalga oshirilayotgan tashabbuslar mamlakatni xalqaro turizm bozorida raqobatbardosh destinatsiyaga aylantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi mamlakatlarning tajribasi shundan dalolat beradiki, turistik-rekreatsion obyektlardan samarali foydalanish uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish lozim. Infratuzilmani yaxshilash – Turistlar uchun qulay transport va mehmonxonalar tizimini rivojlantirish, tabiiy va madaniy merosni muhofaza qilish – madaniy yodgorliklar va tabiat obyektlarini himoya qilish, raqamli texnologiyalardan foydalanish – virtual ekskursiyalar va onlayn bron qilish tizimlarini joriy etish, ekologik va sog'lomlashtirish turizmni rivojlantirish – ekoturizm va sanatoriylar salohiyatidan samarali foydalanish, gastronomik va madaniy turizmni qo'llab-quvvatlash – mahalliy an'analar va milliy oshxona sayyohlar uchun jozibadorligini oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbekistonda turizmni rivojlantirishda yuqoridagi tajribalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Mamlakat tabiat resurslari, tarixiy yodgorliklari va milliy madaniyatidan samarali foydalanish orqali turizm iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biriga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Novichkov V. I., Polozkov M. Yu., *Analiz opita gosudarstvennogo regulirovaniya turizma v razvitix stranax. Izvestiya UrGEU*. 3(22) 2008.
2. A.A. Eshtayev, D.M. Li *“Mejdunarodnie turistkiye standarti” // Uchebnik. Tashkent – 2007 g.*
3. Boltabayev M.R, Tuxliyev I.S. *Turizm: nazariya va amaliyot. –T.: “Fan va texnologiya”, 2018, 400 bet.*
4. Buturov I.N. *Marketing i menedjment inostrannogo turizma. Uchebnik. – M.: Finansi i statistika. 2003. – 107 s.*

TRANSFORMATION OF THE PERSONNEL TRAINING SYSTEM IN THE CONTEXT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Rustam Sherkabilovich Khujamuratov
Student at Karshi State University,
Shakhzod Shukhratovich Ganiev
Lecturer at Karshi State University

Uzbekistan is actively responding to these global trends by prioritizing the modernization of its education system within the framework of digital transformation. Specifically, under the “Digital Uzbekistan – 2030” strategy,

initiatives are being implemented to digitalize educational institutions, improve teachers' digital competencies, and introduce AI-based learning platforms. Furthermore, new academic programs in artificial intelligence, cybersecurity, and digital technologies have been launched at the Tashkent University of Information Technologies, alongside the establishment of modern laboratories.

At the same time, the integration of AI into the education system brings a number of critical issues. These include difficulties educators face in adapting to new technologies, concerns regarding academic integrity, the security of personal data, and the overdependence on AI tools.

This article analyzes the transformation of the personnel training system under the influence of artificial intelligence, with a particular focus on emerging threats and new opportunities. It also discusses Uzbekistan's experience in integrating AI technologies into education, identifying key challenges and exploring potential solutions.

Literature Review. The rapid development and application of artificial intelligence (AI) technologies in the field of education have been widely addressed in recent academic literature. Scholars and institutions have analyzed the multifaceted impact of AI on teaching practices, curriculum development, and workforce training.

Tozhiboev (2024) highlights the strategic role of AI in higher education management, emphasizing its capacity to increase institutional efficiency and promote data-driven decision-making. His comparative analysis draws attention to how AI fosters personalized learning environments and supports administrative functions within universities.

UNESCO (2024) outlines practical efforts in Uzbekistan to empower teachers through digital education initiatives. The report particularly notes the need for teacher upskilling in digital competencies to keep pace with technological innovations. This aligns with the core premise that digital transformation must be accompanied by targeted human resource development.

The International Science Council (2025) underscores the importance of infrastructure in supporting AI development, with a focus on national initiatives in Uzbekistan. The paper positions Uzbekistan as an emerging leader in integrating AI into public and educational systems.

Oxford Insights (2024) explores the economic and educational shifts prompted by AI development in Uzbekistan. The report identifies government support, public-private partnerships, and international collaboration as critical enablers of successful AI integration in education and beyond.

From a practical implementation perspective, Beeline Uzbekistan (2024) reports on corporate-led initiatives to train 100 teachers in AI and cyber hygiene, demonstrating the growing involvement of private sector actors in education reform.

Muslim Network TV (2025) and EduRank (2025) emphasize the establishment of specialized institutions such as Al-Khwarizmi University and the rise of AI-centered programs at national universities. These efforts reflect a systemic shift towards preparing future professionals equipped with AI competencies.

Furthermore, Strategy.uz (2024) presents AI as a strategic tool for improving the quality of education, reinforcing the argument that digital technologies can enhance inclusiveness, efficiency, and adaptability within learning environments.

Lastly, the U.S. Department of Education (2023) provides a global framework on the role of AI in the future of teaching and learning. The report stresses ethical considerations, data privacy, and the need for critical thinking development alongside technological advancement.

Taken together, these sources present a comprehensive view of how AI is reshaping the education sector, particularly in Uzbekistan. They reveal both the potential and the complexities of this transformation, and serve as a foundation for analyzing current trends in workforce preparation and educational innovation.

Research Methods and Methodology. In the course of exploring the topic addressed in this article, a systematic approach was employed, incorporating various research methods such as logical and comparative analysis, a complex (holistic) methodology, expert evaluation, multi-option forecasting, observational techniques,

statistical analysis, and qualitative assessment. These diverse methods provided a comprehensive basis for evaluating the integration of artificial intelligence into the education and personnel training system.

Analysis and Findings. This study examined the integration of artificial intelligence (AI) technologies into the education system, the resulting transformations in personnel training, as well as the associated challenges and emerging opportunities. The findings of the research are summarized as follows:

- **Impact of AI on education:** Teachers and students highly valued the role of AI technologies in personalizing learning, automating assessments, and adapting instructional materials to individual needs.

- **Transformations in personnel training:** The implementation of AI technologies has necessitated the enhancement of teachers' digital competencies, the revision of academic curricula, and the development of new educational programs.

- **Challenges:** The improper or excessive use of AI technologies may pose risks such as reduced critical thinking skills among students, issues related to academic integrity, and concerns over data privacy and security.

- **Opportunities:** Through AI, it is possible to deliver educational materials tailored to students' learning levels, implement automated evaluation systems, and utilize interactive learning platforms to improve overall educational quality.

The findings indicate that integrating AI technologies into the education system creates significant opportunities for enhancing personnel training. However, this process is also accompanied by several pressing issues. There is a need to improve teachers' digital literacy, update educational content, and prevent the misuse of AI tools in educational settings. Uzbekistan serves as a positive example of AI integration in education. Under the framework of the "Digital Uzbekistan – 2030" strategy, efforts have been made to digitalize educational institutions, improve the digital competencies of educators, and implement AI-based educational platforms. Furthermore, new academic programs in artificial intelligence, cybersecurity, and digital technologies have been launched at the Tashkent University of Information Technologies, and modern laboratories have been established.

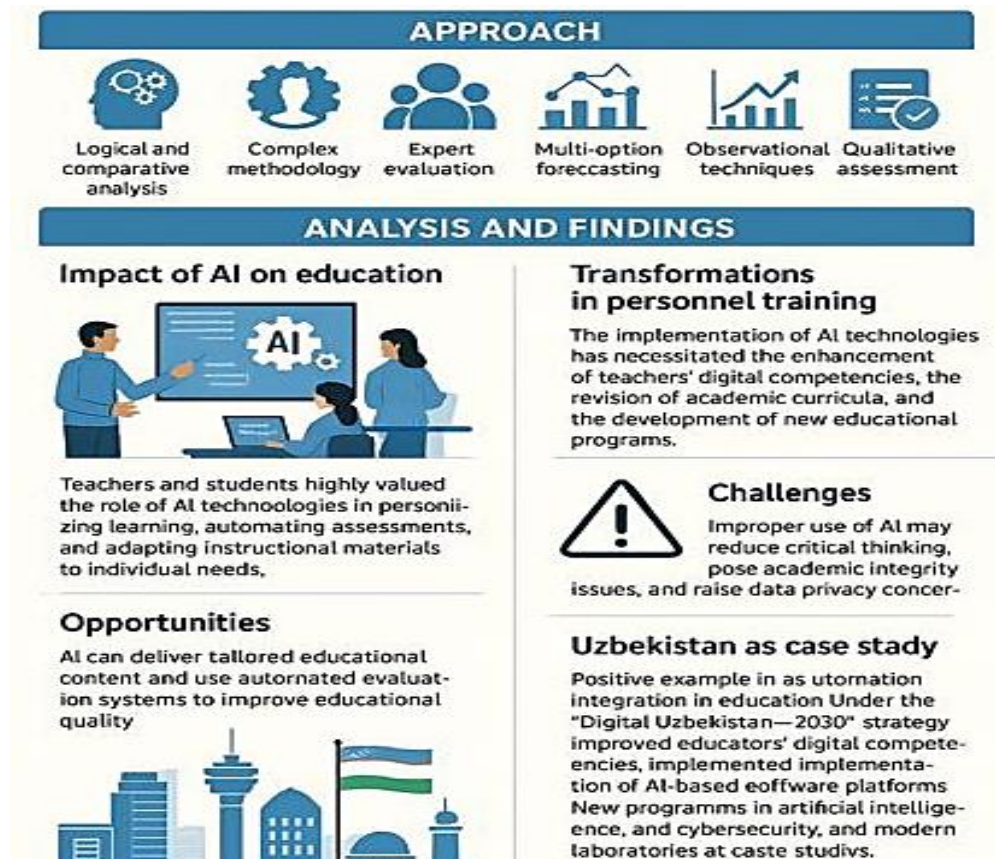

Fig.1. The relevance and problem solving focus of the study ¹⁹⁸

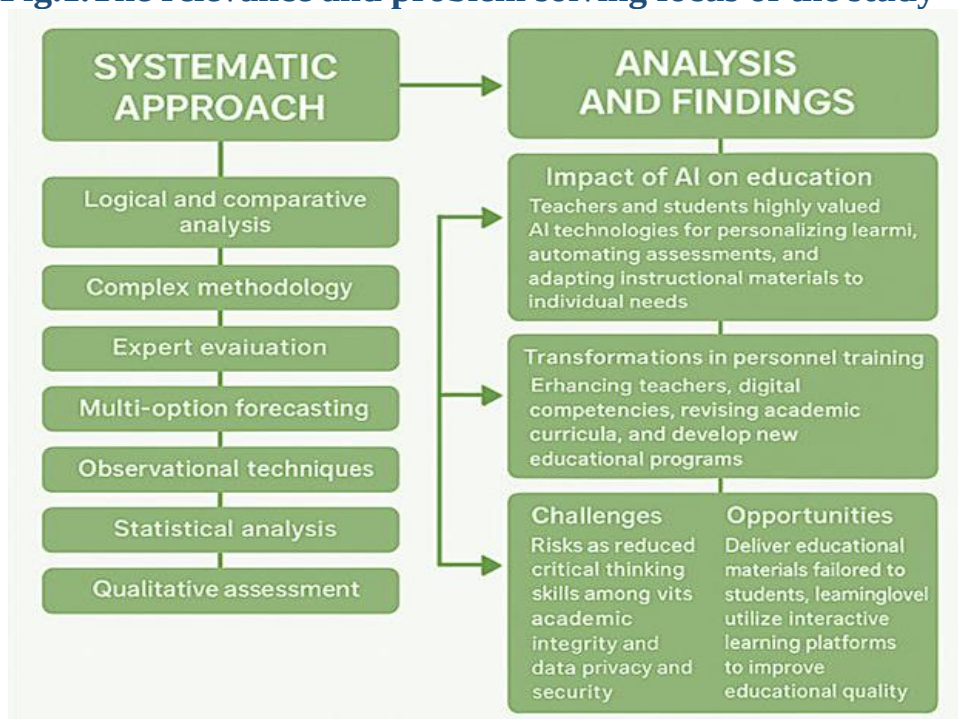

Fig.2. The relevance and problem solving focus of the study ¹⁹⁹

Conclusion and Recommendations. The integration of artificial intelligence (AI) technologies into the education system is creating new opportunities in the field

¹⁹⁸ Manba muallif ishlanmasi

¹⁹⁹ Manba muallif ishlanmasi

of personnel training. However, this process also brings with it a number of challenges. It is essential to enhance teachers' digital competencies, update educational curricula, and prevent the misuse of AI technologies in educational environments.

Recommended Measures:

- **Teacher retraining.** Develop and implement specialized programs aimed at improving educators' digital competencies to ensure they are equipped to work effectively with AI tools.
- **Curriculum renewal.** Design and introduce educational programs that are aligned with the capabilities and demands of AI technologies.
- **Preventing AI misuse.** Promote critical thinking among students and uphold academic integrity by introducing strategies to mitigate overreliance and ethical misuse of AI in education.
- **Digital transformation of educational institutions.** Equip schools and universities with modern technologies and integrate digital learning platforms to foster a more innovative and adaptive educational environment.

References

1. Tozhiboev, I. T. (2024). *The Role of Artificial Intelligence in Higher Education Management (Comparative Analysis)*. SSRN. <https://ssrn.com/abstract=4973755>
2. UNESCO. (2024). *Advancing digital education in Uzbekistan: Wendy Gorton's mission to empower teachers*. <https://www.unesco.org/en/articles/advancing-digital-education-uzbekistan-wendy-gortons-mission-empower-teachers>
3. International Science Council. (2025). *Comprehensive infrastructure for artificial intelligence development in Uzbekistan*. https://council.science/wp-content/uploads/2025/02/AI-Paper-Case-Study-Uzbekistan_V1.pdf
4. Oxford Insights. (2024). *Harnessing AI for development: Uzbekistan's progress towards becoming a regional IT hub*. <https://oxfordinsights.com/insights/harnessing-ai-for-development-uzbekistans-progress-towards-becoming-a-regional-it-hub/>
5. Beeline Uzbekistan. (2024). *Beeline Uzbekistan Helped 100 Teachers Master AI and Cyber Hygiene*. <https://beeline.uz/en/events/news/beeline-uzbekistan-pomog-100-uchitelyam-osvoit-ii-i-kibergigienu>
6. UNESCO. (2024). *Advancing digital education in Uzbekistan: Wendy Gorton's mission to empower teachers*. <https://www.unesco.org/en/articles/advancing-digital-education-uzbekistan-wendy-gortons-mission-empower-teachers>
7. Muslim Network TV. (2025). *Uzbekistan unveils Al-Khwarizmi University for AI and STEM education*. <https://www.muslimnetwork.tv/uzbekistan-unveils-al-khwarizmi-university-for-ai-and-stem-education/>
8. EduRank. (2025). *Uzbekistan's best Artificial Intelligence (AI) universities [Rankings]*. <https://edurank.org/cs/ai/uz/>

9. Strategy.uz. (2024). Artificial intelligence: a tool for improving the quality of education. <https://strategy.uz/index.php?lang=en&news=2096>

10. The Knowledge Academy. (2025). AI and Machine Learning Courses - Uzbekistan. <https://www.theknowledgeacademy.com/uz/courses/artificial-intelligence-and-machine-learning/>

DIRECTIONS FOR IMPLEMENTING THE INNOVATIVE DIGITAL TECHNOLOGIES IN TOURISM

***Norchaev Asatullo Norbutaevich,
DSc, Professor of, TSUE.***

As a result of the reforms implemented in our country in recent years, there are issues that require special attention. Similarly, the American programmer Nicholas Negroponte coined the term "digital economy" in 1995. This term is currently used by politicians, economists, journalists, businessmen - almost everyone around the world.

In this regard, great work is being done in the country to develop modern information and communication technologies, to create an integrated system of providing electronic state services, and to introduce new mechanisms for communication between state bodies and the population. In order to achieve this goal, a document has been adopted that provides for implementing the Presidential Decree of February 19, 2018 "On measures to further improve the field of information technologies and communications", as well as developing the digital economy, implementing modern information technologies in the country, and providing information security [1]. As a consistent continuation of economic reforms, the Presidential Decree "On measures to develop the digital economy in the Country of Uzbekistan"[2] and the decision of the Cabinet of Ministers at 31st August, 2018, "Additional measures on the introduction and further development of the digital economy in the Country of Uzbekistan", which defines the goals and objectives of the digital economy about events being decided [3]. According to the implementation of this decision and decrees, the following are the most important tasks for the further development of the digital economy:

- To implement and develop activities in the field of crypto-asset circulation, including mining, smart contract, consulting, issuance, exchange, storage,

distribution, management, insurance, crowd-funding (collective financing), as well as blockchain technologies, in order to diversify investment and entrepreneurship.

- To provide training of qualified personnel with practical work skills in the field of production and use of blockchain technologies.
- To ensure close cooperation of state bodies and business entities in the field of introducing innovative ideas, technologies and developments for the further development of the digital economy.
- To develop comprehensive cooperation with international and foreign organizations in the field of cryptocurrency activities and blockchain technologies, and attracting highly qualified foreign experts working in the field of production.
- To create a legal framework for the introduction of blockchain technologies, taking into account foreign experience.

Our tasks are based on tourism development and service provision and the development of development directions, the question of learning what the main attention is focused on in the introduction of innovative technologies to the tourism infrastructure remains relevant.

One of the main goals of our research is to determine the directions that are considered an important factor in achieving the competitiveness of our country through the use of innovative digital technologies in tourism. This research work is dedicated to the methodology of introducing innovative technologies into the service sector, which are extremely relevant in turning the tourism sector into one of the leading sectors of the economy of Uzbekistan.

In recent years, a number of scientific works have been carried out on the transition to the digital economy and the application of the digital economy in the country in which the implementation of the digital economy has been interpreted and defined in different ways, but each of them will be taken a focus on the consumer as the main place. We emphasize the feasibility of relying on these conclusions, analyze the opinions and opinions of some authors, summarize their results, and briefly state our opinions on improvement.

The formation and implementation of the digital economy in the service sector is a complex process that depends on many factors. Don Topscott, Alex Topscott [4] Paul Vigna, Michael Casey [5] have different understandings on the application of digital innovative technologies in the economy, developing the theoretical aspects of these processes and putting them into practice. Carmen Babaita, Gabriela Sipos, Andreia Ispas and Andrea Nagu describe the topics of leadership style and culture for innovation in hotel industry on the leading role of innovative technologies in the development of tourism infrastructure in the field of tourism [6]. Arturo Cuenllas has published a work so-called "Innovation in hospitality management" in which he conducted research on achieving efficiency by applying innovative management methods in hotels [7]. The authors may not have paid enough attention to the processes of applying innovative technologies in the implementation of the considered factors.

Among the scientists of our country, S. Gulyamov [8], T. Shadiev [9], Y. Abdullaev, B. Berkinov [10], K. Abdurahmanov [11] made a great contribution to the application and implementation of digital and information technologies, innovations in the economy.

It should be noted that there is currently no single understanding among many authors regarding the development and formation of the networks that make up the infrastructure of service networks (tourism) and the introduction of digital economy (innovations) into the field. In our opinion, the scope of research that needs to be carried out in this regard is wide, and we should take into account the well-defined international experience in order to ensure the development of networks in proportion to each other.

The research methodology has been used to take the innovative changes expected for the coming years into account in order to determine the development of the digital economy in the tourism development and thereby studying the development of tourism as a whole infrastructure. In this regard, it has been studied the opinions of experts, a method of determining the directions of development of the components of tourism infrastructure is proposed through methods such as

observation, comparison, empirical research, systematic and comparative analysis, and expert evaluation.

The research method has been used regarding the priority tasks of the tourism development directions of our country until 2025, and then concrete recommendations have been developed regarding the improvement of tourism in our country.

At present, there is no general concept of the digital economy in the world, as well as a clear definition of the digital economy in the service sector. However, many definitions have been given. Digital economy includes various productions based on the use of the results of process analysis and the processing of large volumes of data, technologies, equipment, goods and services that allow to significantly increase the efficiency of storage, sale and delivery, and information in digital form is an economic activity that is considered the main factor of production.

It can be concluded that the digital economy is not a separate type of activity. Basically, it means entrepreneurship, business, industrial facilities, services as well. The term "digital" refers to the active use of innovative information technologies in all these areas. If the basis of material goods is considered a resource in the traditional economy, it will be processed and transmitted information in the digital economy. After their analysis, a proper management solution is developed.

In Uzbekistan, the term "digital economy" has been used in our national legislation for recent years. How the digital economy is developing in our country, according to the conclusion of separate researchers in this regard, telegram bots are actively used in our country. Various online stores and electronic payment systems are actively developing. Our citizens believe in electronic transactions as well. Until now, users have been making small transactions that do not require large costs, and are not very willing to increase the average purchase volume. In the near future, major contracts are to support the development of financial transactions through digital technologies.

The benefits of using the digital economy in the service sector are as follows:

1. Costs for purchasing tourist services are reduced (for example, advance hotel reservations, air tickets).
2. Get more and faster information about tourist services (tour packages).
3. In the digital world, tourism services have great opportunities to enter the global market.
4. Tour itineraries and services are rapidly improved by receiving feedback (tourist' opinion) quickly.
5. Service will be faster, better, more convenient.

In this regard, all work has started in all developed countries 10-15 years ago, and they have already begun to form it. We must not be left out of the process. Because we are among the countries that are rapidly entering globalization and integration with the world community.

To conclude from the above, the digital economy is a hybrid economy. This can be possible due to the development of information and communication and financial technologies, as well as the openness of the infrastructure, which provides the possibility of full interaction of all subjects of economic activity in hybrid tourism and service provision, including objects of the creation, distribution, exchange, consumption process of goods and services. For example, a tourist wants to go on a trip to a country he previously planned to visit and visits the office of a tour operator.

He sits face-to-face with him and gets acquainted with the tour packages, and if he buys the tour package he likes for cash, this is a traditional economy. Choosing a suitable tour package through the internet address of tour operators, paying money to the account of the tour operator through an electronic payment system, and receiving the tour package and tour services is called the digital economy.

This is the simplest example to explain. In fact, it is safe to say that the digital economy in tourism began in the 1980s. The reason is that from these years, tour operators began to widely use the systems of booking airline tickets and hotels through advance booking and money transfers. In fact, we are already in the digital economy, we use its conveniences, but we do not fully understand its essence.

In our opinion, the digital economy in service delivery is not a new process that needs to be developed or introduced, it means changing the existing services in a new way by introducing innovative technologies in the daily life of tourists²⁰⁰. An example of this is the current changes in the world tourism industry. Turning to changes in the hotel business, social and technological changes have been observed as a result of the introduction of innovations in the hotel business in 2019-2023, and as hotels with large and well-known brands take the initiative, there are great opportunities for them.

This determines the main directions of innovations that are expected to be used in the world hotel business. These directions include the following.

1. New payment types and fees are introduced in the hotel business. As a result, according to international experts, the price of hotel rooms will become more expensive in the US tourism market in the future.

2. Tolls will also be introduced in major US cities, New York, Chicago, and Los Angeles. Experts emphasize that when calculating travel expenses, it is necessary to take into account fees, just in case. Because it is estimated that there is still time to achieve full transparency in this area. According to experts, there is also a good side to this, as opposed to increasing the price of the rooms, it is envisaged that the city taxes will not be charged for staying in the hotels with the introduced fee.

3. Innovative technologies have been used in numbers. According to Edmundson, manager of a chain of the famous "Marriott" hotel chain, in the near future in the hotel business, "internet items" - investments focused on connecting devices such as "Nest" smart thermostat or voice assistant "Alexa" will attract everyone's attention.

For example, in a hotel room developed by Marriott in collaboration with Samsung and Legrand SA, there is a growing demand for a shower that remembers

²⁰⁰*The author's definition of the digital economy in tourism*

the customer's favorite water temperature, wall pictures that can be changed to family photos, and a display that can show video on voice request.

For example, the introduction of new types of rooms has begun in "Marriott" hotels. They were first offered by the "W-Hotels" network. In this regard, "Hilton" presented "smart numbers". In "Smart Numbers" you can control TV, lighting, air temperature and images in digital frames using a mobile application. As a result, similar numbers appeared in major US cities and are implemented in all Hilton hotels.

As it can be seen from the above international experiences, there is a great possibility of wide implementation in the hotel industry, which is the most used direction of the digital economy in the field of service and tourism in our country.

According to the plan, construction of hotels based on innovative technologies will be carried out in Uzbekistan until 2025. By 2023, 853 new accommodation facilities (24,883 places), including 134 hotels, 232 hostels, 452 family guest houses, 3 sanatoriums and health facilities, will be established in our country, the total number of which is 5526, the number of places is 141, Delivered to 1 thousand.

Table 1.

Statistical data on hotels and accommodation facilities²⁰¹

The name of the key indicators		2019 y	2020 y	2021 y	2022 y	2023 y
Deployment tools	piece	2163	2789	4015	5029	5526
	room	33388	37455	47619	55277	63486
	place	71979	83115	103296	124191	144094

Thus, the number of hotels in Uzbekistan reached 1018 in 2023. The number of rooms were 33205. To achieve this result, investors who have built a newly three-star hotel with no less than 50 beds by the government and 40 million soum for each room in the hotel and Investors who build a four-star hotel with no less than 100 beds will receive 65 million for each room in the hotel is being achieved by giving subsidy.

²⁰¹ Compiled by the author based on statistical indicators

In addition, the first 50 three-star hotels are compensated with USD 200 per room per year and the 30 four-star hotels with USD 400 per room per year.

For example, for a hotel with 100 rooms, this means 40 thousand USD per year. Such a privilege has not yet been offered anywhere. Such incentives provide the hotel industry with additional opportunities to engage in innovation.

At the same time, the adoption of international experiences in the introduction of digital innovative technologies in the development of the hotel industry will also lead to success.

Summing up from the above, it is appropriate to define the following direction, which should be given special attention, first of all, considering the continuation of the work started in recent years in the use of digital innovative technologies in the formation of tourism infrastructure, they are:

- to accelerate the use of innovative technologies in terms of means of accommodation in affordable means of accommodation such as modern and brand hotels and hostels, family guest houses, as well as to implement mechanisms for providing apartments under the Airbnb system;

- to introduce modern technologies into transport logistics, development of unified, safe and innovative transport logistics, taking into account internal and external transport types that complement each other in order to increase and diversify the tourist flow;

- to create a system for tourists on cultural heritage subjects through practical information-references, implementing smart-tourism technologies, increasing the efficiency of cultural heritage subjects, museums, theaters, art galleries by installing turnstiles and video surveillance systems;

- to increase the "monetization" of tourism by establishing a flexible price policy for "monetization" of tourism, first of all, air transportation, location means services, organization of meals for tourists, cultural and entertainment events and produced souvenir products;

- to form a countryan group to study the issues of effective application of digital innovative technologies in tourism, during the year experts of local ministries and

agencies to thoroughly study the situation together with experts and representatives of the tourism sector, it is necessary to develop drafts of regulatory legal documents that reflect specific proposals for finding solutions to problems that prevent the use of innovations in tourism.

We should also be ready for the innovations and changes that are expected from the digital innovative technologies used in world tourism. Today, the competition is developing to such an extent that we need to get the right direction from the above information when developing strategic plans to overcome it.

List of references

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19-февралдаги “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириши чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони. [www. lex.uz](http://www.lex.uz).
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодни ривожлантириши чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3832 сон қарори. [www. lex.uz](http://www.lex.uz).
3. Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 31 августдаги “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни жорий қилиши ва янада ривожлантириши бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” қарори. www. lex.uz.
4. Don Tapscott, Alex Tapscott. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World, 2016, 324 p.
5. Paul Vigna, Michael Casey. The Age of Cryptocurrency: How Bitcoin and the Blockchain Are Challenging the Global economic Order. 2015, 384 p.
6. Carmen Babaita, Gabriela Sipos, Andreia Ispas, Andrea Nagy. Leadership style and culture for innovation in hotel industry. Economic Department-Tourism Services. West University of Timisoara, Faculty of Economics and Business Administration Timisoara Romania. 2010 y. –p 650
7. By Arturo Cuenllas. Innovation in hospitality management. Madrid. Spain. 2012 y. –p 45.
8. Ғуломов С, Бегалов Б. Иқтисодий информатика. -Т. ТДИУ, 2002.
9. Шодиев Т, Агзамов С. Интернет тизими имкониятлари ва муаммолари. Тошкент, Фан ва технология, 2006
10. Ходиев Б, Шодиев Т, Беркинов Б. Эконометрика. Т.: ТГЭУ, 2018.
11. Абдурахманов К.Х. Анализ современных инновационных подходов к управлению человеческим развитием. Научно-аналитический журнал «Наука и практика» Российского экономического университета имени Г. В. Плеханова. Т. 10, № 29, 2018 г.
12. www. lex.uz.

SOG‘LOMLASHTIRISH TURIZMI INFRATUZILMASINI

EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH ASOSIDA PROGNOZLASH

Norbo‘tayev Odilbek Asatullo o‘g‘li.
TDIU talabasi.

Hozirgi kunda respublikasida turizm infratuzilmasini rivojlantirishning asosiy muammolardan biri sog‘lomlashtirish turizmini rivojlanish yo‘nalishlarini ishlab chiqishda asosiy e’tibor nimalarga qaratilishini o‘rganish masalasi dolzarb bo‘lib

qolmoqda. Shundan kelib chiqqan holda izlanishlarimiz ko'rsatishicha, xizmatlar ko'rsatishni yaxshilash sifatida prognoz ma'lumotlaridan keng foydalanish tavsiya etiladi. Bu borada 2022-2026 yillarga amalga oshirilishi belgilangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining asosiy maqsadlarida biri sifatida ko'rsatilgan "O'zbekiston bo'ylab sayohat qiling" dasturi doirasida mahalliy turistlarni 12 millionga, xorijiy turistlarni 9 millionga yetkazish uchun infratuzilmani qayta ko'rib chiqish belgilab berildi²⁰². Bunda turistik xizmatlar sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalarni keng qo'llash orqali mamlakatimizga xorijlik turistlar tashrifini keskin ko'paytirish, xizmatlar eksportini bir necha bor ko'paytirish, mahalliy aholining daromadlarini oshirish, xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son, 2021 yil 9 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6165-son farmonlari, 2023 yil 27 iyuldagi "Turizm yo'nalishidagi islohotlarni yanada jadallashtirish va sohada davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-238-son, 2023 yil 26 apreldagi "Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-135-son, qarorlari hamda sohaga oid boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish talab etiladi.

So'nggi yillarda mamlakatimiz turizmni rivojlantirish va uning infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirmoqda. Turizmning iqtisodiy salohiyatini e'tirof etgan holda, hukumat mazkur sohani rivojlantirish bo'yicha bir qancha strategik rejalarni amalga oshirdi. Bular qatorida O'zbekistonning turizmni

²⁰² <https://lex.uz/>. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон фармони. (Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон, 18.03.2022 й., 06/22/89/0227-сон, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон; 10.02.2023 й., 06/23/21/0085-сон; 03.01.2024 й., 06/24/221/0003-сон)

rivojlantirish milliy strategiyasi asosiy maqsad qilib qo'yilgan bo'lib, u ob'ektlarni yaxshilash, turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish va tashrif buyuruvchilarning umumiy tajribasini oshirish orqali O'zbekistonni yetakchi sayyohlik yo'nalishiga aylantirishga qaratilgan.

Bunday yutuqlarga qaramay, mamlakatimiz sayyohlik salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishda bir qancha muammolarga duch kelmoqda. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish, jumladan sanatoriylar, mehmonxonalar va kurort hududlarini barpo etish turizm industriyasining o'sishi va barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Masalan, sanatoriya muassasalari tashrif buyuruvchilarning tajribasi sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Yaxshi ishlab chiqilgan turar joy va dam olish maskanlari qulaylik, qulaylik va turli xil imtiyozlar va ehtiyojlarni qondiradigan bir qator xizmatlarni taklif etadi. Masalan, yuqori sifatli mehmonxonalar va kurortlar hashamat va dam olishni ta'minlaydi, sanatoriylar esa maxsus sog'lomlashtirish va sog'lomlashtirish xizmatlarini taklif qiladi. Turar joyning turli xil variantlari sayyohlarga o'zlarining umumiy tajribasi va qoniqishini oshiradigan mos turar joylarni topishlarini ta'minlaydi.

Sanatoriylar, mehmonxonalar va dam olish maskanlarini qurish va ulardan foydalanish mahalliy va milliy iqtisodiyotga katta hissa qo'shadi. Ular qurilish ishchilari va mehmonxona xodimlaridan tortib, xizmat ko'rsatuvchi provayderlar va boshqaruv mutaxassislarigacha bo'lgan aholi uchun ish joylarini yaratadi. Bundan tashqari, ushbu ob'ektlar mahalliy biznesni, jumladan restoranlar, do'konlar va transport xizmatlarini rag'batlantiradi va iqtisodiy faollikni oshiradigan multiplikativ effekt yaratadi.

Zamonaviy va yaxshi jihozlangan sanatoriylar, mehmonxonalar va dam olish maskanlari sayyohlarni jalb qilishda, ayniqsa, raqobatbardosh jahon turizm bozorlarida muhim ahamiyatga ega. Yuqori sifatli ob'ektlar boradigan joyni ajratib ko'rsatishi va uni qulaylik, hashamat yoki noyob tajriba izlayotgan sayohatchilar uchun yanada jozibador qilishi mumkin. Yuqori sifatli turizm infratuzilmasi destinasiyaning brend imijini yaratish va oshirishga yordam beradi. Hashamatli dam olish maskanlari, yuqori standartli mehmonxonalar va ixtisoslashtirilgan

sanatoriylar borar joyni tashrif buyurish uchun kerakli joy sifatida qabul qilishga yordam beradi. Tashrif buyuruvchilarning ijobiy tajribalari va yuqori qoniqish darajasi ijobiy sharhlar, ogʻzaki tavsiyalar va takroriy tashriflarga olib keladi, bu esa maqsadning obroʻsini yanada mustahkamlaydi.

Zamonaviy turizm infratuzilmasi energiya tejaydigan texnologiyalar, chiqindilarni kamaytirish dasturlari va ekologik toza qurilish materiallari kabi barqaror amaliyotlarni oʻzida mujassamlashtirgan holda ishlab chiqilishi mumkin. Barqarorlikni birinchi oʻringa qoʻyadigan kurortlar va mehmonxonalar tabiiy resurslarni saqlashga yordam beradi va turizm faoliyatining atrof-muhitga taʼsirini minimallashtiradi. Ushbu yondashuv uzoq muddatli turizm rivojlanishini qoʻllab-quvvatlaydi va masʼuliyatli va ekologik toza sayohatga qaratilgan global tendentsiyalarga mos keladi. Sanatoriylar, mehmonxonalar va dam olish maskanlarini oʻz ichiga olgan turli xil turistik obʼyektlarni rivojlantirish iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga yordam beradi. Dam olish, biznes va sogʻlomlashtirish turizmi kabi turli sohalardan tashrif buyuruvchilarni jalb qilish orqali destinatsiyalar ularning yagona iqtisodiy faoliyatga bogʻliqligini kamaytirishi mumkin. Ushbu diversifikatsiya, ayniqsa global yoki mintaqaviy iqtisodiy tebranishlar davrida iqtisodiy barqarorlik va barqarorlikni oshiradi. Yuqori sifatli turizm infratuzilmasiga sarmoya kiritish sayyohlarni jalb qilish, mahalliy iqtisodiyotni yuksaltirish va turizm sektorining uzoq muddatli muvaffaqiyatini taʼminlashning asosiy strategiyasidir. Mazkur tadqiqotning maqsadi turizm infratuzilmasi koʻrsatkichlarini, shu jumladan sanatoriylar, mehmonxonalar va kurortlar sonini oʻrta muddatli prognoz koʻrsatkichlarini ishlab chiqishdan iborat.

Oʻzbekistonda 2030 yilgacha boʻlgan prognozlar koʻrsatilgan oʻzgaruvchilar boʻyicha umumiy tendentsiyalarni aniqladi. Turizm infratuzilmasi, sanatoriylar, mehmonxonalar va kurort joylari boʻyicha prognozlar turizm sohasida barqaror oʻsish va rivojlanishni koʻrsatadi, baʼzi oʻzgaruvchilar esa barqarorlikni taʼminlaydi. Barqaror oʻsish prognozlaridan koʻrinib turibdiki, turizm infratuzilmasining barqarorligi saqlanadi. Bu oʻzgaruvchilar oʻsish trendida boʻlib, sanatoriylar va mehmonxonalar sektorlarida kengayishni koʻrsatadi. Kurort joylarida minimal

o'zgarishlar bo'lishi, mavjud resurslarning saqlanib qolishini bildiradi. Umumiy qilib aytganda, mazkur prognozlar O'zbekistonda turizm infratuzilmasi va mehmonxona sohasining rivojlanishida ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatadi hamda davlat siyosati va strategik rejalashtirish uchun ilmiy asoslantirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 9 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6165-son farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 27 iyuldagi "Turizm yo'nalishidagi islohotlarni yanada jadallashtirish va sohada davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-238-son qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 26 apreldagi "Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-135-son qarori.
5. A.N. Norchayev. Zamonaviy turizm infratuzilmasining shakllanish va rivojlanish tendensiyalari. i.f.d. (DSc) ilmiy darajasi olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T. TDIU, 2021 yil. 254 b.

TURIZM XIZMATLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK YO'NALISHLARI

Norchaev Nodirbek Asatullo o'g'li
TDIU magistranti.

Respublikamizda oxirgi yillarda turistik xizmatlarning o'sishi, mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan tayyorlangan suvenir va hunarmandchilik mahsulotlariga bo'lgan talabning ortishiga olib keldi. Mintaqaga tashrif buyurayotgan turistlar sonining ortishi bilan turistik mahsulotlarga bo'lgan talab ham ortib bormoqda. Bu ortib borayotgan talab mahalliy hunarmandlar va hunarmandlar uchun yangi ish o'rinlari yaratish bilan birga, YaHMga sezilarli hissa qo'shmoqda.

Turizm bozorini rivojlantirishda yetakchi davlatlarning tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, turistik marshrutlarni va xizmatlarni tez-tez yangilamasdan o'zlariga notanish bo'lgan bozorga kirib bormaydi. Bunda asosiy ustivor yo'nalashlar qilib: yangi turmarshrutlarni mamlakat, mintaqa va hudadlarga qarab o'zgartirish, xizmatlarning yangi turlarini taqdim etish, mavjud ananaviy yo'nalishlar va xizmatlarni qisqartirish evaziga marketing va reklamani qo'llab-quvvatlash orqali yangi turistik marshrutlarga sayohlarni ko'proq jalb qilish

mexanizmini amalga oshiradi. Shundan kelib chiqqan holda mintaqa turizm bozori uchun mutlaqo yangi marketing strategiyasini ishlab chiqish talab etiladi.

1-jadval

Turistik mahsulotlar va xizmatlarni bozorga taqdim qilish jarayoni ²⁰³

Yo'nalishlar	Hususiylatlarini o'rganish	Amalga oshirish
Mintaqa bozori uchun yangi turmarshrutlarni taqdim etish	Turizm bozorini yanada keng targ'ib qilish, tashqi bozorlarda duch keladigan muammolar va ayrim davlatlardagi iqtisodiy-siyosiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda harakatlarni amalga oshirish.	Xalqaro yarmarkalarda yangi hamkorlarni topish, yangi bozorlarga kirib borish va taqdim etilgan yo'nalishlarga sayyohlarni jalb qilish.
Mintaqa bozori uchun yangi mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish	Tashqi bozorni mukammal o'rgangan holda yangi turmahsulot va xizmatlarning hayotiylik siklini uzaytirish va raqobatbardoshligini ta'minlash	Ustyurt, orolbuyi, ekologik, safari va boshqa yo'nalishlarda xizmatlar ko'rsatish.
Nomavsumiy davrda turistlarni jalb qilish	Turistlar bahor, yoz oylarida tashrif buyurishini hisobga olinsa, nomavsumiy vaqtlarda noyabr-fevral oylarida asosan Ustyurt hududlariga sayohatlarni amalga oshirish qulay vaqt hisoblanadi. Sababi Ustyurtdagi turistik resurslar hozirda deyarli foydalanilmayati. Noyabr-fevral oylarida bu hududda ob-havo sayohatlar uchun juda qulay hisoblanadi.	Ustyurt platosi va orolbo'yi tabiati, hayvonot olami, reliefi juda chiroyli bo'lib, bu yo'nalishlar bo'yicha sayohatlarni amalga oshirish.
Marketing va reklamani amalga oshirish	Yangi bozorni o'zlashtirishga sarflanayotgan mablag'larni imkon qadar yaniq maqsadga yo'naltirish	Ichki va tashqi bozorda doimiy va tez-tez yangilangan holda amalga oshirish

Respublikamizda turizmni rivojlantirish nafaqat tarixiy-madaniy ob'ektlarga e'tiborni qaratishi, balki rekraeatsion, ekologik va ta'lim imkoniyatlari kabi yangi yo'nalishdagi sohalarni ham qamrab olishi kerak. Mintaqa turizm bozorida rekraeatsion va ekologik turizmni ilgari surish bo'yicha konferensiyalar va yarmarkalarni tashkil etish orqali turistlarni xalqimizning madaniyati va urf-odatlariga haqida ma'lumot olishlari va mintaqadagi nozik ekotizimlarni saqlab qolishlari mumkin.

Turistik imkoniyatlarni to'liq ro'yobga chiqarish uchun xalqaro talablarga javob beradigan, turistlarga haqiqiy va yodida bir umr qoladigan taassurotlarni taqdim etadigan yuqori sifatli turistik mahsulotlarni yaratish zarur. Bu bo'yicha quyidagi jadvalni keltirish mumkin. Jadvalda turistik mahsulot va xizmatlarni ishlab

²⁰³ Manba muallif ishlanmasi

chiqish jarayoni bosqichma-bosqich ko'rsatilgan. Bu ma'lumotlar umumiy tushunchani hosil qilish bo'yicha keltirilgan bo'lib, real amalga oshirish loyihalarida muddatlari va bosqichlari o'zgarishi mumkin. Jadvalda berilgan bosqichlar turistik mahsulot va xizmatlarning muvaffaqiyati uchun muhim hisoblanib, ular birgalikda xalqaro talablarga javob beradigan va raqobatbardosh turistik xizmatlarni yaratishga yordam beradi.

2-jadval.

Turistik mahsulotlar va xizmatlarni ishlab chiqish bosqichlari²⁰⁴

No	Amalga oshirish ketma-ketligi	Amalga oshiriladigan ishlar	Amalga oshirish muddat
1	Tadqiqot o'tkazish bosqichi	Mintaqaning turistik resurslari va mavjud imkoniyatlarini tahlil qilish	2-3 oy
2	Prognozlash va strategik rejalashtirish bosqichi	Mintaqaning turistik xizmatlar va mahsulotlarini ishlab chiqish bo'yicha dastlabki prognozlarni amalga oshirish	2-3 oy
3	Turistik xizmatlar va mahsulotlar brendini ishlab chiqish bosqichi	Mintaqa turistik mahsulotlarining hususiyatlaridan kelib chiqqan holda brend va dizaynni ishlab chiqish	2-3 oy
4	Mahsulot va xizmatlarni bozordagi sinov bosqichi	Mintaqaning turistik xizmatlari va mahsulotlarini ichki va tashqi bozorda sinovdan o'tkazish, aniqlangan kamchiliklar bo'yicha kerakli o'zgarishlarni amalga oshirish	2-3 oy
5	Mahsulot va xizmatlar marketingini (reklama) amalga oshirish bosqichi	Turistik xizmatlar va mahsulotlarni bozordagi reklamasini (targ'iboti) amalga oshirish	4-5 oy
6	Mahsulotlar va xizmatlarni sotish bosqichi	Mintaqada ishlab chiqilgan turistik xizmatlar va mahsulotlarni sotish, ichki va tashqi turistik bozorlarda xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yish	Doimiy
7	Tahlil va baholash bosqichi	Turistik xizmatlar va mahsulotlar ishlab chiqishni takomillashtirish, raqobatchilar imkoniyatlarini baholash	Doimiy
8.	Monitoring olib borish bosqichi	Mintaqaning turistik xizmatlari va mahsulotlar sotuvini doimiy ravishda monitoringini o'tkazib borish	Doimiy

Turistik mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish bosqichlari jadvalida asosan turistik resurslardan samarali foydalanish va xizmatlarni shakllantirish bosqichlarini o'z ichiga oladi.

²⁰⁴ Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., & Wanhill, S. *Tourism Principles and Practice* (4th ed.) ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Turizmda mahsulotlar va xizmatlarning har-xil turlarini ishlab chiqish, marketing strategiyasini muvaffaqiyatli qo'llanishi hisoblanadi. Turistik mahsulotlar va xizmatlar diqqatga sazovar joylar, joylashtirish, transport, ovqatlantirish, sog'lomlashtirish va dam olish tadbirlarini qamrab oladi. Masalan, tog'larda yurish, rafting, chang'i sporti, otda yurish, safari kabi sarguzasht turizmi ehtirosli va hayajonni izlaydigan turistlarga xizmat qiladi. Shu bilan birgalikda tarixiy joylar, muzeylar va diqqatga sazovor joylarga tashrif buyurishni o'z ichiga oladigan madaniy turizm ta'lim va malakani qadrlaydigan turislarni o'ziga jalb qiladi.

Turistik mahsulotlarni ishlab chiqish va sotish bo'yicha marketing strategiyalari tahlili ko'rsatishicha:

mintaqa turizm bozorini o'rganish va bozordagi raqobatchilar faoliyatini tahlil qilish turistik mahsulotlar va xizmatlarni muvoffaqiyatli sotish uchun ahamiyatlidir.

Turistik bozorlarning rivojlanishida davlat tomonidan ham qo'llab-quvatlash asosiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu borada olib qaraydigan bo'lsak, hozir respublikamizda turizm sohasidagi mintaqaviy maqsadli dasturlari ishlab chiqilib, davlat-hususiylar sheriklik tamoyillari asosida amalga oshirilmoqda. Masalan, O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini 2019-2025 yillarda rivojlantirish Konsepsiyasida ko'rsatib o'tilganidek, turizm sohasini jadal rivojlantirish bo'yicha ustuvor maqsad va vazifalarni belgilash, olib borilayotgan islohotlarning samaradorligini oshirish, qulay iqtisodiy sharoitlar va omillarni yaratish lozimligi belgilab berilgan²⁰⁵. Konsepsiyada ko'rsatilgan vazifalarni bajarish maqsadida turizm bozorini jadal rivojlantirishni ko'zda tutuvchi dasturlarni qabul qilish talab etiladi. Bu dasturlarni ishlab chiqishda zamon talabidan kelib chiqqan holda davlat-hususiylar sherikligi asosida turizm infratuzilmasini yaxshilash, uning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushini oshirish orqali aholini yangi ish o'rni bilan ta'minlash, ijtimoiy himoyani kuchaytirish yo'llarini marketing dasturlarini ishlab chiqish orqali amalga oshirish kerak bo'ladi.

²⁰⁵ [www. Lex.uz](http://www.lex.uz). "Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришига оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-5611-сон қарор. 2019 йил 5 январь.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, doimiy ravishda mahsulot va xizmatlarni takomillashtirib borish, sarmoyalarni jalb qilish, tashqi bozorga tezlikda moslashish orqali barqaror o'sishni va raqobatbardoshlikni ta'minlash juda muhimdir. Ayniqsa hozirgi tez o'zgaruvchan sharoitda xizmatlar va mahsulotlarning sifatiga e'tibor qaratish, yangi strategiyalarni ishlab chiqish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali o'z mahsulotlarining uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlashi va mintaqada turistik xizmatlarning o'sishiga hissa qo'shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 9 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6165-son farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 27 iyuldagi "Turizm yo'nalishidagi islohotlarni yanada jadallashtirish va sohada davlat boshqaruvi tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-238-son qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 26 apreldagi "Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-135-son qarori.
5. A.N. Norchayev. Zamonaviy turizm infratuzilmasining shakllanish va rivojlanish tendensiyalari. i.f.d. (DSc) ilmiy darajasi olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T. TDIU, 2021 yil. 254 b.
6. Norchayev A.N. Turizmda raqamli innovatsion texnologiyalarni joriy qilish yo'nalishlari. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" Ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2020 yil. 216-222 betlar.
7. www.lex.uz.
8. www.unwto.org.
9. www.uzbektourism.uz.
10. www.stat.uz.

EFFICIENT RESOURCE MANAGEMENT AND GREEN ECONOMY

Eshqorayev Javohir Zayniddin ogli

student at Termez State University of Engineering and Agrotechnology

Today, the issue of efficient use of resources and ensuring environmental safety remains one of the pressing problems in the world economy. Population growth, industrial expansion, and limited energy resources are intensifying global environmental problems. Therefore, the concept of a green economy has been put forward, which serves to achieve environmental sustainability and balance economic growth. This study analyzes the relationship between efficient resource management

and a green economy, and considers existing problems in this area and ways to solve them.

The following methods were used in the research:

- Comparative analysis method – the experience of the Republic of Uzbekistan and a number of foreign countries in transitioning to a green economy was compared. In particular, the approaches of countries such as Germany, South Korea and Kazakhstan to increasing energy efficiency, reducing emissions and using renewable energy sources were analyzed.
- Statistical analysis method – statistical data on the consumption of energy, water, land resources, loss rates and environmental status were analyzed based on open data from the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, the UN, UNEP and other international organizations.
- Analysis of regulatory and legal documents – the existing political and legal framework was studied based on the resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan, resolutions of the Cabinet of Ministers, draft laws "On the Green Economy" and other relevant regulatory documents.
- Systemic approach – the relationship between resource use, ecological balance, economic efficiency and social factors was considered based on an integrated approach. Through this approach, the economic and environmental aspects of the topic were analyzed together.
- Analytical synthesis - Based on various sources and analytical data, general conclusions were drawn and recommendations were developed.

Resource efficiency was found to be low. In particular, there are high losses in the use of energy, water and other natural resources in the main sectors of the Uzbek economy, especially in energy and agriculture. A large part of water resources is spent inefficiently due to outdated irrigation systems.

The level of use of renewable energy sources is insufficient. Although Uzbekistan has great potential for solar and wind energy, the existing infrastructure and investment environment limit the rapid development of this sector.

Although the institutional framework for a green economy is being formed, it has not been fully implemented in practice. Despite the laws and state programs adopted in recent years, significant results have not yet been achieved in the widespread introduction of green technologies at the regional and sectoral levels.

Environmental awareness and population participation are low. The active participation of society, in particular business entities and the population, is an important factor in implementing the principles of a green economy. However, according to the results of practical research, there is not enough promotion and advocacy in this regard.

The transition to a green economy can increase economic efficiency. Based on simulation and economic forecasting methods, it can be determined that when the efficiency of resource use is increased, production costs decrease, export potential increases, and environmental sustainability is ensured.

The results of the research show that the efficiency of resource use in Uzbekistan's economy is currently at a low level, which negatively affects economic development. Transitioning to a green economy — that is, shaping the economy

based on ecological criteria — can serve as an important factor in addressing existing problems.

To ensure the rational use of resources, the following key aspects deserve special attention:

The role of government policy – A transition to a green economy requires the implementation of comprehensive measures by the state. This includes improving the legal framework, creating incentives for green investments, and supporting environmentally efficient projects.

The necessity of introducing green technologies – Applying environmentally friendly technologies in industry, energy, and agriculture can reduce resource consumption and minimize waste. In this process, it is essential not only to implement technological innovations but also to collaborate with scientific and innovation centers.

Participation of the population and business entities – Promoting the idea of a green economy widely depends on increasing environmental awareness among the population, engaging civil society institutions, and encouraging the private sector. After all, a significant portion of resource usage is carried out by entrepreneurial entities.

The need for international cooperation – For Uzbekistan, there are opportunities to develop a green economy by attracting international experience, technology, and investments. In this regard, strengthening cooperation with organizations such as the European Union, the UN, and UNEP is essential.

Education and human resources – Training specialists with knowledge and skills aligned with the green economy is a strategic issue. Without preparing professionals in every economic sector who understand ecological approaches, achieving practical results will be difficult.

Overall, the green economy contributes not only to environmental protection but also to improving economic efficiency, creating new jobs, and expanding access to international markets.

The efficient use of resources and ensuring ecological sustainability are interrelated and inseparable processes in modern economies. In the context of resource scarcity, environmental pollution, and global climate change, transitioning to a green economy has become an urgent issue.

Measures to increase resource use efficiency are being implemented in the Republic of Uzbekistan, yet many practical challenges remain: the utilization of renewable energy sources is slow, the level of technological renewal is low, and environmental awareness is insufficient.

The transition to a green economy plays a crucial role in reducing resource consumption, increasing energy efficiency, lowering production costs, and improving the ecological environment. In this process, the active involvement of government policy, the participation of the private sector, international cooperation, and scientific-innovative approaches are of paramount importance.

By effectively managing resources and implementing the green economy concept, sustainable economic growth, the creation of new jobs, and strengthening Uzbekistan's position in international rankings can be achieved.

Thus, in the future, by developing a comprehensive approach to green economy development, enhancing strategic planning, and strengthening intersectoral cooperation, it is possible to achieve ecological and economic stability in our country.

References:

1. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasini joriy etish to'g'risidagi Qarori, PQ-4477, 2019-yil.*
2. UNEP (2023). Green Economy Progress Report.
3. Jalilov A. (2022). Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik. Toshkent.
4. www.stat.uz — O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi.
5. OECD (2021). Green Growth Indicators.
- 6.

O'ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHNING AHAMIYATI VA UNING RIVOJLANISH

Xidirnazarov Sirojiddin Choriyevich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti assistenti

O'zbekistonning 2030 yilgacha bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasini ta'minlashda barqaror rivojlanishga erishish vositalari hisoblangan

iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlarni o'zaro muvofiqlashtirish murakkab vazifa hisoblanadi. Bu jarayonda iqtisodiy barqarorlik va ekologik muvozanatni ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy va ijtimoiy komponentlar jamiyat oldiga adolatli taqsimotni amalga oshirish, aholining turmush darajasini oshirish va kambag'allikni qisqartirish kabi yangi vazifalarni qo'ymoqda. Shu bilan birga, iqtisodiy va ekologik komponentlarning o'zaro bog'liqligi tufayli atrof-muhitga tashqi ta'sirni baholash va barqaror rivojlanish strategiyasini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Barqaror iqtisodiy rivojlanishning ijtimoiy va ekologik komponentlari esa avlodlar o'rtasida tenglikni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash kabi masalalarning dolzarbligini yanada oshirmoqda.

Mamlakatimizda "yashil iqtisodiyot" asosida barqaror rivojlanishni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019 yil 4 oktyabrda tasdiqlangan "2019–2030 yillarda O'zbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasi" muhim dasturiy hujjat sifatida qabul qilindi. Ushbu strategiya doirasida iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish hamda aholini sifatli energiya bilan ta'minlash maqsad qilingan.

Mazkur strategiyaning muhim vazifalaridan biri sifatida texnologik modernizatsiya jarayonlarini jadallashtirish, innovatsion yechimlarni keng joriy etish va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish belgilangan. 2030 yilgacha bo'lgan davrda strategiyani amalga oshirish natijasida yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan issiqxona gazlari chiqindilari 2010-yil darajasidan o'n foizga kamaytirilishi rejalashtirilgan. Bundan tashqari, aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining yuz foizga qadar zamonaviy, arzon va ishonchli elektr ta'minotidan foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Ekologik jihatdan yaxshilangan motorli yoqilg'i va avtomobil ishlab chiqarish hajmi oshiriladi hamda elektr transport vositalarining rivojlanishi rag'batlantiriladi. Shuningdek, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish ko'lamini

kengaytirish, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarida ekologik xavfsizlik talablariga rioya qilish choralari ko'riladi.

Ushbu strategiyaning samarali amalga oshirilishi O'zbekistonning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim bosqich bo'lib xizmat qiladi. Bu esa nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki aholining farovonligi va ekologik muhitni yaxshilashga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, 2030 yilgacha mo'ljallangan strategiyaning izchil amalga oshirilishi O'zbekistonni barqaror rivojlanishga erishish yo'lida yangi bosqichga olib chiqadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Zamonaviy dunyoda ekologik muammolar kuchayib borayotgan sharoitda yashil iqtisodiyotga o'tish dolzarb masalaga aylangan. Yashil iqtisodiyot nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki barqaror iqtisodiy o'sish, resurslarni samarali iste'mol qilish va ijtimoiy tenglikni ta'minlash uchun ham muhimdir. O'zbekiston ham tabiiy resurslarga boy bo'lgan holda, yashil iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish orqali barqaror rivojlanishga erishishga intilmoqda.

Yashil iqtisodiyot tushunchasi birinchi marta 1989-yilda Birlashgan Qirollik atrof-muhit iqtisodchilari tomonidan ilgari surilgan. UNEP (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit Dasturi) ta'rifi ko'ra, yashil iqtisodiyot inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni oshirish, ekologik xavflarni kamaytirishga qaratilgan iqtisodiy modeldir. U quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish - energiya va suv samaradorligini oshirish.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish - quyosh, shamol va boshqa toza energiya turlaridan foydalanish.

Atrof-muhitni muhofaza qilish - chiqindilarni qayta ishlash, ekologik toza texnologiyalarni joriy etish.

Ijtimoiy adolat - yashil ish o'rinlarini yaratish va qashshoqlikni kamaytirish.

Tahlil va natija. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha qator qonuniy va dasturiy hujjatlar qabul qilingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktyabrdagi "2019 – 2030 yillar davrida O'zbekiston

Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida” PQ-4477-sonli qarori tasdiqlangan. Unda quyidagi ustuvor yo'nalishlar belgilangan:

Energiya samaradorligini oshirish - eskirgan energiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish - quyosh, shamol va gidroenergiya loyihalarini ko'paytirish.

Atrof-muhitni muhofaza qilish - chiqindilarni qayta ishlash, suv resurslarini tejash.

Yashil moliya va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash - banklar va investitsiya institutlari orqali ekologik loyihalarni moliyalashtirish.

O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda quyidagi to'siqlar mavjud:

Eskirgan energiya tizimi - elektr stansiyalarining samarasizligi.

Moliyaviy resurslarning yetishmasligi - yashil texnologiyalarga investitsiyalar cheklangan.

Huquqiy bazaning yetarli emasligi - ekologik me'yorlar va rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlari kam.

Ijtimoiy ongning pastligi - aholi va korxonalarda ekologik mas'uliyat tushunchasi rivojlanmagan.

Yashil iqtisodiyotga o'tish nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki O'zbekistonning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlash, yangi ish o'rinlari yaratish va barqaror rivojlanishga erishish uchun muhimdir. Buning uchun davlat, xususiy sektor va jamiyatning qo'shma sa'y-harakatlari zarur.

Yechimlar:

Energiya islohotlari – elektr tarmoqlarini modernizatsiya qilish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish orqali energiya samaradorligini oshirish va yo'qotishlarni kamaytirish.

Xususiy va xalqaro investitsiyalarni jalb qilish – Jahon banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi kabi xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kengaytirish, xususiy investorlarni jalb qilish orqali yashil loyihalarni moliyalashtirish.

Ta'lim va targ'ibot – oliy ta'lim muassasalarida yashil iqtisodiyot yo'nalishlarini kengaytirish, aholi orasida ekologik ongni oshirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish.

Davlat rag'batlantiruvchi siyosati – yashil iqtisodiyotga o'tishni qo'llab-quvvatlash maqsadida soliq imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar joriy qilish, ekologik toza texnologiyalardan foydalanishni rag'batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019 – 2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" to'g'risidagi PQ-4477-sonli qarori.
2. UNEP (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication.*
3. A.V.Vaxabov, SH.X.Xajibakiev "Yashil iqtisodiyot" asosida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning nazariy va amaliy jihatlari, «XXI asr: fan va ta'lim masalalari» ilmiy elektron jurnali. №2, 2017 yil.

MUNDARIJA

	Jamshid Muzaffarovich Pardayev. QUTLOV SO'ZI	03
	Sattarov Abdisamat Umirqulovich. KIRISH SO'ZI	05
1-SHO'BA: TA'LIMNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TURIZIM SOHASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI		
1	Pardayev Jamshid Muzaffarovich. ZIYORAT TURIZMI RESURSLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH OMILLARI	07
2	Sattarov Abdisamat Umirqulovich. MINTAQA SALOHİYATIDAN SAMARALI FOYDALANISH OMILLARI	12
3	Baxtiyar Ruzmetov Shohzodbek Baxtiyarov. XORAZM VILOYATIDA ZAMONAVIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISH USTUVOR YO'NALISHLARI	17
4	Ro'ziev O.A. O'ZBEKISTON ZIYORAT TURIZM RIVOJLANISHIDA QULAY MANZIL	21
5	Jurayev Abdug'affor Sofarovich. YANGI O'ZBEKISTONNING YANGICHA IMIDJINI SHAKLLANTIRISHDA OLIY TA'LIM MUASSALALARINING O'RNI	25
6	Murzoev Hamiz Carxad ogly. ОСОБЕННОСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ	30
7	Ulviyya Khudaverdili Ramiz. WAYS TO INCREASE THE SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF TOURISM IN AZERBAIJAN	33
8	S.K.Xudoyqulov, Jo'raev Xusan Atamuratovich. TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ SIYOSATINING AHAMIYATI: TAHLIL VA ISTIQBOLLAR	36
9	Jumayev Yahyo Yoqub o'gli. TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING ROLI	44
10	Sayfullayev G'ayrat Serofiddin o'g'li. TA'LIM XIZMATLARINI KO'RSATISH ORQALI TURIZMNI RIVOJLANTIRISH	46
11	Abdullayev Bunyod O'tkirovich. SURXONDARYO VILOYATIDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARINI TAKOMILLASHTIRISH ISTIQBOLLARI	48
12	Yarmatov Sharofiddin Choriyevich. MINTAQADA TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI	57
13	Abdullayev Bunyod O'tkirovich. SURXONDARYO VILOYATIDA EKOTURIZM SAMARADORLIGINI EKONOMETRIK BAHOLASH	63
14	Ergasheva Komila To'ra qizi. XALQARO TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJ TAJRIBALARI (FRANSIYA MISOLIDA)	71
15	Уралова Динора Олимовна. ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕГИОНЕ	74
16	To'raeva Feruza Abdugapparovna. TA'LIMNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI: SURXONDARYO VILOYATIDA SHIFOBAXSH SUVLAR VA QADAMJOLAR MISOLIDA	81

17	<i>Yangiboyev Umid Abdurashid o‘g‘li, Rustamova Dilnoza Adham qizi,</i> “INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO DIGITAL ECONOMY PLATFORMS: CHALLENGES AND STRATEGIC SOLUTIONS	83
18	<i>Tadjimurodova Shahzoda Botir qizi.</i> SURXONDARYO VILOYATI TURISTIK RESURSLARI	87
19	<i>Mingliboyev Elyor O‘ktam o‘g‘li. Rasuljonova Buviniso Sherzodovna.</i> THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGY IN ACCOUNTING PROCESSES	92
20	<i>Ablaqulov Kamoliddin Bahriddinovich.</i> SUN’IY INTELLEKT ASOSIDAGI INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI TURIZM TA’LIMIDA QO‘LLASH	94
21	<i>Jabborova Dildora Salimjon qizi.</i> BUYUK IPAK YO‘LINING KELIB CHIQUISH TARIXI	96
22	<i>Jabborova Dildora Salimjon qizi.</i> BUYUK IPAK YO‘LI VA UNING AHAMIYATI	101
23	<i>Sharipov Ixtiyor Baxtiyorovich.</i> TA’LIM VA TURIZM INTEGRATSIYASI: MAVJUD MUAMMOLAR VA IMKONIYATLAR	107
24	<i>Саммаров.А.У., Умирқулова.И.А.,</i> СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИДА ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ	110
25	<i>Ashurova Nargiza Chori qizi.</i> GASTRANOMIK TURIZMNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	116
26	<i>Farhad Abdullayev.</i> PROBLEMS OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF EDUCATION MODERNIZATION	119
27	<i>Nazirova Sayyora Baxtiyorovna, Ergasheva Komila To‘ra qizi.</i> YANGI O‘ZBEKISTONNING TURIZM IMIDJINI RIVOJLANTIRISHDA ISLOM SIVILIZATSIYASI MARKAZINING O‘RNI.	121
28	<i>Abdurahimov Sarvar Nasrillovovich.</i> TURIZM – BU HAM INVESTITSIYA, HAM YANGI ISH O‘RINLARI, HAM KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISH HAMDA DAROMAD MANBAI	125
29	<i>Qutfidinov Shamsiddin Kamoliddin o‘g‘li.</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TURIZM SOHASI RIVOJLANISHIGA TA’SIRI	129
30	<i>Bo‘riyev Sardor Bobur o‘g‘li.</i> BULUTLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TURISTIK KONTENTNI YARATISH VA TARQATISHNING YANGI BOSQICHI.	134
31	<i>Bo‘riyev Sardor Bobur o‘g‘li.</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING MADANIY MEROS OBYEKTLARINI OMMALASHTIRISHDAGI ROLI	137
32	<i>Babaraxmatov Bobir Burievich.</i> YENGIL ATLETIKACHILAR ORGANIZMIGA IQLIM VA TURIZM OMILLARINING TA’SIRI	140
33	<i>Babaraxmatov Bobir Burievich, Burieva Nodira Bobir qizi.</i> YENGIL ATLETIKA VA UNING RIVOJLANISH TURLARINI TARIXI VA TURIZMGA BOG‘LIQLIGI	144
34	<i>Narkulova Shaxnoza Shakarbekovna.</i> OLIY TA’LIM MUASSASASI IMIDJI — KASBIY TANLOVDA MOTIVATSIYA OMILI	147

2-SHO'BA: RAQMALI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA STATISTIKANI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI		
35	G.M.Raximova. ASOSIY VOSITALAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	154
36	S.Ya.Xamidova. ISHLAB CHIQUARISH XARAJATLARI TAHLILINI TAKOMILLASHTIRISH	159
37	A.A.Shodiyev ME'YORDAN ORTIQ HAMDA TEJAB QOLINGAN ELEKTR YO'QOTISHLARINING HISOBI	162
38	A.A. Shodiyev XAQQONIY ELEKTR YO'QOTISHLARINING HISOBI	167
39	Shukurov Zafar Nazarovich, Sultonova Barno To'raqul qizi XUSUSIY KAPITALNING SHAKLLANISHI, TAQSIMLANISHI HAMDA TA'SISCHILAR BILAN HISOBLASHISHLAR AUDITI	172
40	Shukurov Zafar Nazarovich, Sultonova Barno To'raqul qizi KORPORATIV IJTIMOIIY MA'SULIYATNING KOMPANIYA MUVAFFAQIYATIDAGI O'RNI	176
41	Shukurov Zafar Nazarovich, Sultonova Barno To'raqul qizi. DIVIDEND SIYOSATI VA UNING AHAMIYATI	181
42	Shukurov Zafar Nazarovich ELEKTRON HUKUMAT VA INTERAKTIV DAVLAT XIZMATLARINI TASHKIL ETISH VA ULARNI RIVOJLANTIRISH	186
43	Sheraliyev Abbas Xolmuminovich TIJORAT BANKLARI AKTIVLARINING DAROMADLILIGIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR	190
44	Do'smuxamedova Nozima Xamidulla qizi NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARINING MABLAG'LARINI BOSHQARISH VA HISOBOT TAQDIM ETISH TARTIBI	192
45	Behzod Akbarovich Shodiyev, Akbar Ashurovich Shodiyev ELEKTROENERGETIKA TIZIMIGA JALB QILINGAN INVESTITSIALARNING BUXGALTERIYADAGI HISOBI	198
46	Muzrapova Shahnoza Saydullaevna. AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA INVESTITSION MULK HISOBINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TRANSFORMATSIYA QILISH TARTIBI	201
47	Qodirov Baxodir Qudratovich:O'ZBEKISTONDA BEVOSITA VA BILVOSITA SOLIQA TORTISHNI OPTIMAL TASHKIL ETISHDA BUXGALTERIYA HISOBINING AXAMIYATI VA VAZIFALARI	206
48	Jumanazarov Zohid Shodmonovich. IQTISODIYOTDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT ASOSLARI NAZARIYASI	213
49	Mustafoyev Akbar Mustafo o'g'li INNOVATSION FAOLIYAT XARAJATLARI, AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH SHIFOBAXSH SUVLAR VA QADAMJOLAR MISOLIDA	219
50	Mamarajabova Shahnoza Normo'min qizi.RAQAMLI IQTISODIYOTDA BUXGALTERIYA HISOBINING AVTOMATLASHTIRILGAN MODELLARINI ISHLAB CHIQUISH	222
51	Toshpo'latova Nodira Ilxom qizi RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TA'SIRIDA BUXGALTERIYA HISOBI TIZIMINING O'ZGARISHLARI	223
52	Hojiyeva Gulnora Xabibullayevna INTEGRATSIYALASHTIRISH SHAROITIDA ICHKI AUDITNING ROLI	226

53	Butunov Sh.B. XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLAR ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARI AUDITINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA AXBOROT MANBALARI	228
54	Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna. QISHLOQ XO'JALIGIDA STATISTIK TAHLIL USULLARIDANSAMARALI FOYDALANISHNING ILMIY ASOSLARI	232
55	Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna FERMER XO'JALIKLARINING MOLIVAVIY NATIJALARIGA TA'SIRQILUVCHIMILLARNI HISOBBLASH YO'LLARI	235
56	Egamberdiyeva Salima Rayimovna,Sotivoldiyeva Maqsuda Abdumalik qizi To'lgina Laylo Anvar qizi ICHKI AUDITNI KORXONALARDA SAMARALI ICHKI NAZORAT TIZIMI FAOLIYATIDAGI ROLI	237
57	Egamberdiyeva Salima Rayimovna, Samadova Marjona Feruzbek qizi KAPITAL QO'YILMALAR VA AKTIVLAR HISOBH HAMDA HISOBOTLARNI TAKOMILLASHTIRISH	244
58	Bovoboyev S.N BUDJET TASHKILOTLARIDA ASOSIY VOSITALAR HISOBINI YURITISHDAGI MAVJUD MUAMMOLAR TAVSIFI	253
59	Tursunov Umid Toshmamatovich, Turayev Baxtiyor Ergashevich. HUDUDIIY IQTISODIIY O'SISHNI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH (SURXONDARYO MISOLIDA	263
3-SHO'BA: XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI MOLIVALASHTIRISHNING ZAMONAVIIY YO'NALISHLARI		
60	Rahmatullayev Bobir Chorshamiyevich XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI MOLIVALASHTIRISHNING ZAMONAVIIY YO'NALISHLAR	261
61	Mingliboyev Elyor O'ktam o'g'li. XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA INVESTITSIIYALARNI JALB QILISH STRATEGIYALARI	266
62	Ruzmetov Davron Ibrogimovich. KICHIK KORXONALARIDA ZAMONAVIIY BOSHQARUV USULLARI	268
63	Achilova Firuza Kurbanovna QASHQADARYO VILOYATIDA XIZMATLAR SOHASINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA YASHIL IQTISODIIYOTNING O'RNH	271
64	Qobulov Eshbolta Atamurodovich, Qobulov Kamoliddin Eshboltaevich BUXORO AMIRLIGHI DAVRIDA SURXON VOHASIDA SOLIQ TIZIMI	274
65	Absamatov Anvar Ergashevich BANK AKTIVLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA KREDIT OPERATSIIYALARINING AHAMIYATI	278
66	Qarshuyev Orzumaxmud Vasiliddin o'g'li BANK TIZIMINING BARQARORLIGINI OSHIRISHDA RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASI QO'LLASH	284
67	Nazirova Sayyora Baxtiyorovna. TURKIYA IQTISODIIYOTIDA INVESTITSIIYALARNING DIVERSIFIKALANISHH TAHLILI	288
68	Yuldashev Fozil Turapovich OLIIY TA'LIM XIZMATLARI SIFATNI BAXOLASH TA'LIM BOZORINI O'RGANISHGA BAG'ISHLANGAN ILMIY NAZARIY QARASHLAR.	291

69	<i>Qulmamatova Barno Omonovna, Mamayusupov Shahboz Shuxrat o'g'li</i> SURXONDARYO VILOYATIDA EKOLOGIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISH BORASIDAGI DOLZARB MASALALAR	295
70	<i>A.A.Avliyoyqulov</i> O'ZBEKISTONDA SUG'URTA JARAYONLARI VA USHBU TIZIMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	298
71	<i>Qulmamatova Barno Omonovna o'qituvchisi, Aliqulova Madina Ural qizi talabasi.</i> JAHON MAMLAKATLARIDA YO'L XO'JALIGINI BOSHQARISH VA MOLIYALASHTIRISH TAJRIBASI	302
72	<i>Mingliboyev Elyor O'ktam o'g'li.</i> XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH STRATEGIYALARI	307
73	<i>Ashurov Jaloliddin Eshpulatovich</i> GLOBAL VA MILLIY TIZIMLI AHAMIYATGA MOLIK BANKLARNI ANIQLASH METODOLOGIYASI VA UNING NAZARIY ASOSLARI	309
74	<i>Abdigafforov Doston Oybek o'g'li, Ganiev Shakhzod Shuhrat ugli</i> WAYS TO DEVELOP COMPETITIVE HUMAN CAPITAL IN THE CONTEXT OF UZBEKISTAN	317
75	<i>Abdusamatov Mamayusub Qulmanovich</i> TIJORAT BANKLARIDAGI TO'LOV XIZMATLARINI SODDALASHTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA O'ZBEKISTON ISTIQBOLLARI.	330
76	<i>Irgashev Abbos Jumanazarovich,</i> O'ZBEKISTON SHAROITIDA ANOR YETISHTIRISH KLASSTERLARI VA ULARNING EKSPORT SALOHİYATI	333
77	<i>Mengnorov Almardon Abdirahmonovich</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH ORQALI QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH.	336
78	<i>Obloqulova Shodiya</i> YASHIL QISHLOQ XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISH ORQALI QISHLOQ AHOLISI FAROVONLIGINI OSHIRISH	340
79	<i>Obloqulov Abdurauf.</i> INVESTITSION LOYIHALARNI ISHLAB CHIQUISH VA AMALGA OSHIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	345
80	<i>Obloqulov Abdurauf , Faxriddinov Abdulhakim</i> QISHLOQ XO'JALIGIDA INVESTITSION MUHITNI BAHOLASH USULLARI	353
81	<i>B.N.Nasiriddinov</i> KORXONALARNING BANKROTLIK EHTIMOLINI BAHOLASH AMALIYOTI (GERMANIYA MISOLIDA)	361
82	<i>Jinayeva Dilrabo Abdisalomovna,</i> MINTAQADA SIFATLI TA'LIM TIZIMINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI	363
83	<i>Zukhriddin Ismoilov.</i> ASSESSMENT OF THE PROSPECTS FOR BROILER CHICKEN MEAT PRODUCTION EXPANSION IN THE SURKHANDARYA REGION	368
84	<i>Boboyev Abror Abdusattor o'g'li.</i> O'ZBEKISTON IQTISODIYOTI 2024-YILDA: O'SISH SUR'ATLARI, INVESTITSİYALAR VA YASHIRIN SEKTOR TAHLILI	372
85	<i>Achilova Firuza Kurbanovna</i> MINTAQQA IQTISODIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA XIZMATLAR SOHASINI TAKOMILLASHTIRISHNING XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASI TAHLILI	375

86	Pardayeva Azizaxon Komiljon qizi. XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI MOLIYALASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI	377
87	Raxmatov Farrux Shokirjon o'g'li YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH SHAROITIDA GO'SHT YETISHTIRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	380
88	Nasimov Ikrom Xusanovich. ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЕ И УЛУЧШЕНИЕ СФЕРЫ УСЛУГ, КАК ФАКТОР СОКРАЩЕНИЕ БЕДНОСТИ	385
89	Malikova Shoiraoq Baxtiyorovna. TRANSPORT VA ALOQA XIZMATLARINING YA'IMDAGI ULUSHI: TENDENSIYALAR VA ISTIQBOLLARI	388
90	Anvarova Zarrina Saidovna МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА В СТРАНЕ.	390
91	Shodiyev Ramshid Muxtor o'g'li. MARKSHEYDERLIK ISHLARIDA DRONLAR, 3D-SKANNERLAR, GIS TIZIMLAR VA BOSHQA RAQAMLI QURILMALAR YORDAMIDA YIG'ILAYOTGAN KATTA HAJMDAGI MA'LUMOTLARNI TIZIMGA INTEGRATSIYA QILISH	394
92	Sayfullayeva Nigora Fayzulla qiz. O'ZBEKISTONDA EKSPORT SALOHİYATINI OSHIRISHDA, XORIJIY KOMPANIYALARNING TAJRIBALARIDAN FOYDALANISHNING O'RNI VA AHAMIYATI.	397
93	Xasanova Yulduz Murtazaevna. СФЕРЫ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН И ВАЖНОСТЬ ИХ РАЗВИТИЯ.	400
94	Azimova Hulkar Egamberdiyevna XORIJIY INVESTITSİYALARINING TASHQI IQTISODIY HAMKORLIKDAGI AHAMIYATI	404
95	Shoqulova Zahro Oybek qizi TIJORAT BANKLARIDA MOLIYAVIY BARQARORLIKNI TA'MINLASH MASALALARI	408
96	Mahmatrayimov Shahzod MINTAQAVIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA KLASSTER TIZIMINING ROLI	413
97	Oybek Ro'ziyev Abdumominovich, Kimyoxon Turabayeva XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI MOLIYALASHTIRISHNING ZAMONAVIY YO'NALISHLARI	416
98	Sulaymon Tangriberdiev MINTAQALARDA INKLYUZIV IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASH OMILLARI	420
99	Babajanova Sitoraxon Quronboy qizi. TURIZM SOHASI RIVOJLANISHINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI	424
100	Xudoynazarova Ro'zigil Xamza qizi YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARINING O'RNI	428
101	Toshpo'latova Nodira Ilxom qizi KICHIK BIZNES VA XIZMATLAR SOHASINING MOLIYAVIY QO'LLAB-QUVVATLASH DASTURLARI	432
102	Sattorov Firdavs Ziyodullayevich QASHQADARYO VILOYATIDA SANOATINI TUMANLARARO KONVERGENSIYALASH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH	436

103	Ostonaqulov Alisher Abdurashidovich., Mingliboyev Elyor O'ktam o'g'li KICHIK VA O'RTA BIZNESNI QO'LLAB – QUVVATLASH TENDENSIYALARI	439
104	Babajanova Sitoraxon Quronboy qizi. TURIZM SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH STRATEGIYASI	441
105	Norqobilova Feruza Abduhomid qizi QASHQADARYO VILOYATI SANOAT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISHNI BAHOLASH VA ISTIQBOLDA RIVOJLANISHNI PROGNOZ PARAMETRLARI	448
106	Do'smuxamedova Nozima Xamidulla qizi NODAVLAT NOTIJORAT TASHKILOTLARINING MABLAG'LARINI BOSHQARISH VA HISOBOT TAQDIM ETISH TARTIBI	451
107	Hojiyeva Gulnora Xabibullayevna IMPROVEMENT OF ACCOUNTING OF FIXED ASSETS ACCORDING TO INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS	457
108	Babaxanov Og'abek Yuldash o'g'li. MINTAQA BARQAROR IQTISODIY O'SISHINI TA'MINLASH OMILLARI	459
109	Rahmatullayev Bobir Chorshamiyevich INVESTITSIYA VA BIZNES MUHITINI YAXSHILASH ORQALI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI..	467
110	Сафаров Алишер Иброҳим ўғли. ДАВР ХАРАЖАТЛАРИ АУДИТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	472
111	Raxmatov Jonibek Ismoil o'g'li, Bozorov Yashnarbek Xayrulla o'g'li MOLIYAVIY HISOBOTLARNI TAKOMILLASHTIRISHNING INVESTITSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI VA AHAMIYATI	474
112	Ismatov Sharofiddin Asadullayevich AHOLI TURMUSH FAROVONLIGINI OSHIRISHNING INSON OMILI RIVOJLANISHIDAGI O'RNI	480
113	Abdirashidov Temurbek Abdirashid o'g'li QISHLOQ XO'JALIGIDA LOGISTIKA XIZMATLARINING AFZALLIKLARI	484
114	Kuvanchiyeva Mehriniso Davlyatgeldi qizi , Ro'ziyev Quvonchbek O'tkir o'g'li GLOBALLASHUV SHAROITIDA JAHON QTISODIYOTINING RIVOJLANISHI	486
115	Rahmatullayev Bobir Chorshamiyevich. INVESTITSIYA SIYOSATI ORQALI BANDLIKNI OSHIRISH IMKONIYATLARI.	489
116	Ismatov Sharofiddin Asadullayevich INSON KAPITALI INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI	493
117	Pardayev Lochinbek Farxod o'g'li TUMANLARNI BARQAROR RIVOJLANISHINI TA'MINLASH OMILLARI (SURXONDARYO VILOYATI MISODIDA	497
118	Egamberdiyeva Salima Rayimovna, To'rayev Xizir Nazar o'g'li KAPITALGA KIRITILGAN INVESTITSIYALAR HISOBINING NAZARIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH	498
119	Xolmatova Asila Menglimurod qizi MASOFAVIY BANK XIZMATLARINING ILMIY NAZARIY ASOSLARI VA ILG'OR XORIJ TAJRIBASI	503
120	Ravshanova Mohinur O'rolovna INKLYUZIV SUG'URTA VA RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLAR AMALIYOTI ASOSIDA O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV SUG'URTANI RIVOJLANTIRISH	509

121	Ergasheva Komila To'ra qizi , Fayzulloyeva Oyro'za Ro'zimurodovna ISHLAB CHIQUARISH SOHASIDA MARKETINGNING O'RNI	515
122	Turayev Baxtiyor Ergashevich SURXONDARYO VILOYATI QURILISH SANOATINING ISHLAB CHIQUARISH HAJMINI PROGNOZLASHTIRISH	518
121	Rahmatullayeva Zebiniso Bobirovna TADBIRKOR ETIKASI VA MADANIYATI	520
122	Turayev Ziyadulla Norsoatovich DINIY TURIZM RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR	523
123	Mo'minova Mavjuda Sharifovna XORIJIY MAMLAKATLARDA DINIY TURIZMNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI	527
124	A.A.Авлиякулов СОХРАНЕНИЕ БИОРАЗНООБРАЗИЯ ФАУНЫ И ФЛОРЫ РЕКИ АМУДАРЬИ В УСЛОВИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ НАПРЯЖЕННОСТИ	531
125	Yusupov Gulboy Amirovich TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA EKOLOGIK TOZA TRANSPORTNI TIZIMINI O'ZIGA XOS JIHATLARI	536
126	Avliyaqulov Akmal Avazovich SURXONDARYODA TURIZMNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI	540
127	Absamatov Asqar Ergashovich TIJORAT BANKLARIDA ISLOMIY MOLIYALASHTIRISHGA OID XIZMATLARNI KO'RSATISH IMKONIYATLARI	543
128	Absamatov Asqar Ergashovich TIJORAT BANKLARIDA ISLOMIY BANK XIZMATLARINI JORIY ETISH MASALALAR	547
129	Ergasheva Dilnoza Anvar qizi QASHQADARYO VILOYATI QISHLOQ, O'RMON VA BALIQCHILIK XO'JALIGINING QO'SHILGAN QIYMATINI TREND MODELLARI YORDAMIDA PROGNOZLASH	549
130	Umirova Dilnoza Safarovna O'ZBEKISTONDA RAQAMLASHTIRISH VA XIZMAT KO'RSATISH SIFATINI OSHIRISHDA SMART TURIZM INNOVATSIYALARINI QO'LLASH (YAPONIYA TAJRIBASI MISOLIDA)	553
131	Karimova Nilufar Musayevna TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI MOLIYALASHTIRISH ASOSIDA AHOLI BANDLIGINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI	559
132	Ro'ziyeva Maxbuba Tog'aymurodovna INVESTITSIYA LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	565
133	Hazratqulov Shahboz Boboqul o'gli XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA RISKLARNI DIVERSIFIKATSIYA TAHLILI	576
134	Hazratqulov Shahboz Boboqul o'gli XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARIDA RISKLARNI BOSHQARISH	581
135	Asadov Baxshullo Xasanboy o'g'li TURIZM SOHASIDA YASHIL TEKNOLOGIYALARNING AHAMIYATI VA YASHIL TURIZM SOHASIDA AHOLI SAVODXONLIGINI OSHIRISH	585
136	Shodmonova Saltanat Mamarajab qizi TURISTIK-REKREATSIYA OBYEKTARIDAN FOYDALANISHDA ILG'OR TURISTIK MAMLAKATLARNING TAJRIBASI	590
137	Rustam Sherkabilovich Khujamuratov Shakhzod Shukhratovich Ganiev TRANSFORMATION OF THE PERSONNEL TRAINING SYSTEM IN THE CONTEXT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	597
138	Norchaev Asatullo Norbutaevich, DIRECTIONS FOR IMPLEMENTING THE INNOVATIVE DIGITAL TECHNOLOGIES IN TOURISM	603

139	Norbo'tayev Odilbek Asatullo o'g'li SOG'LOMLASHTIRISH TURIZMI INFRATUZILMASINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH ASOSIDA PROGNOZLASH	611
140	Norchaev Nodirbek Asatullo o'g'li TURIZM XIZMATLAR BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIK YO'NALISHLARI	615
141	Eshqorayev Javohir Zayniddin ogli EFFICIENT RESOURCE MANAGEMENT AND GREEN ECONOMY	619
142	Xidirnazarov Sirojiddin Choriyevich O'ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHNING AHAMIYATI VA UNING RIVOJLANISH	623